
BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

<36607826190018

CLASSICORUM AUCTORUM

E VATICANIS CODICIBUS EDITORUM

TOMUS I.

Herzog inv. Tomba inc.

Tubero. Rutilius. Manilius. Laelius. Scipio. Philus. Fannius. Scaevola. Mummius.

CLASSICORUM AUCTORUM

E VATICANIS CODICIBUS EDITORUM

TOMUS I.

COMPLECTENS CICERONIS DE REP. QUAE SUPERSUNT
GARGILII MARTIALIS DE ARBORIBUS POMIFERIS
SALLUSTII HISTORIARUM ET ARCHIMEDIS FRAGMENTA.

CUM QUINQUE TABULIS AENEIS.

CURANTE

ANGELO MAIO

VATICANAE BIBLIOTHECAE PRAEFECTO.

ROMAE

TYPIS VATICANIS

M.DCCC.XXVIII.

SANCTISSIMO AC BEATISSIMO
DOMINO NOSTRO

LEONI XII.

PONTIFICI MAXIMO

ANGELUS MAIUS

Quum novam classicorum auctorum syllogen, obsequii causa, ad TE, SANCTISSIME PATER, nuper adferrem, non eram nescius, quantis supremae dignitatis tuae curis, quantaque omnium ecclesiarum sollicitudine premerere. Igitur saecularis litteraturae occupationibus mentem tuam religiosissimam interpellare, prope absonum vide-

batur, nisi iamdiu compertum haberem, TE decessorum tuorum vestigiis haerentem, nihil magis optare ac velle, quam ut litterae bonaeque artes a religione numquam discedant. Porro divulgandorum a me scriptorum agmen ducit cum suo nobili Interprete Marcus Cicero, a me nuper politicorum librorum atque orationum partibus amplificatus; cuius disertissimis et honestissimis scriptis nihil fere in profanis litteris dignius est, quod sanctitati ac sapientiae tuae, LEO PONTIFEX MAXIME, possit offerri. Certe in politicis libris apprime Cicero effrenem illam democraticae licentiae vesaniam improbat, quam nostris quoque temporibus gliscentem novimus, quum abiec-

to magistratuum legumque metu, ab auctoritate receditur institutisque maiorum. Iam, ut olim notavit Augustinus, quis maioribus laudibus civiles virtutes extulit, quam in politico praesertim opere Cicero? iustitiam scilicet, fidem, patriae caritatem, concordiam, continentiam, frugalitatem. Haec, inquam, et alia plurima quum in suis scriptis Cicero sermone olim latissimo disputaverit, nunc autem tanto ex flumine novellus rivus ex vaticana tua bibliotheca ad nos defluxerit; quidnam male morati homines vitiosive politici contra dicent? quo se patrocinio protegent? num eloquentia superare poterunt Ciceronem? Utinam vero christiana respublica, post tot labores,

Epist. XCI.

tranquillitatis bono dignissima, in aequissimis ecclesiae legibus tuoque sancto regimine diu conquiescat! Utinam homines, praecipueque politici ac philosophi, religionem deinceps sacrae potius auctoritatis antiquitatisque ponderibus, quam suis fluxis neotericisque iudiciis examinent! Quandoquidem,
De legib. II. 11. ut ait Cicero «ad Deum proxime
» accedit antiquitas, ita ut opor-
» teat quasi a Deo traditam reli-
De nat. D. III. 2. » gionem tueri». Rursusque: «cum
» de religione, inquit, agitur,
» Pontifices maximos, non Zeno-
» nem aut Cleanthem aut Chrys-
» ippum sequor: neque me ex
» hac opinione, quam a maioribus
» accepi, ullius umquam oratio
» aut docti aut indocti movebit».

LECTORI EDITOR

I. Postquam edere coepi grandiore forma scriptorum veterum novam collectionem, cuius iam tertium volumen lucem aspexit; nonnullis rationibus commotus sum, ut aliam quoque syllogen minore forma et severiore auctorum delectu lectoribus exhiberem. Quum enim multa mihi in manibus sint classicorum auctorum opera, latinorum praesertim atque graecorum, quae vel incognita primus edam, vel ope codicum praestantissimorum castigem aut augeam aut illuminem, moles illa praedictae collectionis paulo vastior, et miscelli generis erudita farrago, his quotidiani usus, vel brevioris corporis, vel elegantioris stili scriptoribus minus idonea videbatur: iuventuti vero docendae, et occupatis hominibus recreandis, tenuiores hos tomos accommodatiores esse putabam. Itaque maiori quidem collectioni graviora opera, ponderosos tractatus ecclesiasticos atque profanos, diversorum temporum variique argumenti lucubrationes, utiles tamen apprime, et studiosorum oculis ut spero iucundas, reservabo; in hac vero minorum voluminum sylloge classicorum plerumque selectiorum scripta concludam; atque ita rem moderabor ut neque meae libertati quicquam detraham, et legentium tamen expectationi, quantum exiguae meae vires sedulitasque praestare poterunt, faciam satis. Sane et huius novae sylloges vaticana bibliotheca fons est, unde libri tot omni aetate sunt derivati: siquid tamen

Nova classicorum sylloge proponitur.

aliunde accesserit, id pari cum opibus vaticanis iure fruetur.

Ciceronis de rep. editio altera romana.

II. Auspicatum, ut spero optoque, principium seriei Cicero est: duobus enim prioribus novae sylloges voluminibus comprehendere statui quaecumque nova Ciceronis scripta politica atque oratoria tum a me his annis tum ab aliis detecta ac divulgata sunt: quibus addo multae utilitatis ac pretii antiquum Interpretem tullianarum orationum, quem item partim olim typis impressi, partim nunc primo e vaticanis codicibus profero. Verrinarum denique orationum emendatum variatumque sexcentis in locis textum, ope miri ac vetustissimi vaticanae bibliothecae palimpsesti, curiosis rei criticae Tulliique studiosis suppedito. Sed interim primo volumine reliquias Ciceronis complector politicorum sex librorum, nova (post tot externas) editione romana ut arbitror non indignas: praesertim quia iam nobiles tantoque dignas archetypo interpretationes hodierna Italorum lingua, Romae quidem vir princeps, litterisque et moribus politissimus, Petrus Odescalcus, Bononiae autem matrona inclyta de Malvetiorum gente, curarunt: quibus patrio sermone in Gallia vir eloquentissimus Villemaenius praeiverat. Quid ego hac nova editione praestiterim, ubinam tullianum textum correxerim, praefationem meam aliquando variaverim, scholia interdum immutaverim, raro minuerim, graecis vero praesertim locis ineditis auxerim; excogitata ab aliis editoribus, praecipue cl. Mosero, probaverim vel reverenter

dimiserim; aliaque eiusmodi; id omne demum in singulis locis cognoscere licet, neque a me in antecessum minuta ac prope molesta narratione dicendum est.

Gargilii, Sallustii, et Archimedis fragmenta.

III. Quoniam vero, ut dixi, in his voluminibus seriem classicorum auctorum praebeo; post politicas Tullii reliquias insperatum fragmentum et incognitum hactenus pono Gargilii Martialis *de arboribus pomiferis*, quod ante biennium in neapolitano rescripto codice detexi et legi; mihique eius excerpta haud paenitenda descripsi et edidi; quamquam postea accepto cl. Scotti libello, qui pleniorem emendatioremque Gargilium continebat, editionem meam lacunis compluribus laborantem ad neapolitanam, non sine tamen varietatibus, refingendam curavi, vetere scribendi genere scrupulosius retento, criticis etiam adscriptis prout opus erat adnotationibus: qua super re omni quum in loco proprio satis verborum fecerim, nunc lectorem diutius non morabor. Neque fere minus laetor, quod Sallustii quoque florentissimi, ut ait Tacitus, romanarum rerum auctoris fragmentum quoddam egregium ad iustum ordinem revoco, particulis augeo, atque a portentosis ridiculisque mendis perpurgo. Fuit enim antiquissimus quidam historiarum nunc deperditarum Sallustii codex, litteris optimis regiisque scriptus; qui sicubi iam extaret, is omnium eruditorum amores apprime excitaret. Verumtamen eius codicis lacinia duplex (idest membraneorum foliorum par imperfectum atque erosum) apud Gallos olim observata fuit, atque in Petri Danielis potestatem venit.

Quum haec duo folia utrimque sint scripta, duplicique in singulis paginis digesta laterculo, facile contigit, ut qui primus in Gallia exscripsit, perversum exemplar faceret, versam nempe paginam cum recta confunderet, latercula perturbaret, complura denique verba ob vetustae scripturae obscuritatem non videret, vel lectione mendosissima exciperet. Iam consecuti editores non codice solum verum etiam imagine codicis destituti, errores cumulaverunt; quippe qui quandoque laterculum de proximi sui complexu ad aliam paginam incautissime transtulerunt; et complura vocabula, dum coniecturis indulgent, vitiaverunt. Porro hae duae membranae inter regios svecae Christinae codices e Gallia iamdiu, id est saeculo XVII, in vaticanam bibliothecam migraverunt; sed nemo hactenus eruditus ad corrigendum augendumque Sallustium tanta temporis intercapedine his usus fuit. Et tamen fragmenti huiusce id pretium est, ut vaticanis Livii membranis paulo copiosioribus vix honore cedat. Nunc ego sallustiani monumenti splendorem miratus, studiose dedi operam ut eius cuncti apices tribus aeneis tabulis ad unguem excuderentur, ut docti scilicet tum palaeographiam insignem admirarentur, tum quicquid ego novitatis vel emendationis ad Sallustium contuli, evidenter cognoscerent. Tertiam volumini meo appendicem suppeditat Archimedis graecum fragmentum; cuius observandi haec occasio fuit, quod in vaticanis codicibus libros sex posteriores Diophanti quaerebam, quos ibi extare adfirmaverat (apud Fabricium in Diophanti notitia) Iohannes Regiomontanus. Igitur dum arithmeticae

matheseosque codices scrutor, falsam equidem deprehendi Regiomontani adfirmationem; neque id mirum, multas enim eiusmodi fabulas diditas scio; verumtamen legendi interim Archimedis particulam fructu non carui; qua de re proprio in loco paulo enucleatius locutus sum.

4. Atque hoc loco constitueram de exhibendis deinceps in nova sylloge auctoribus, et de quibusdam aliis consiliis meis disserere; verum his ad commodiorem, ut reor, dicendi locum reiectis (praesertim quia pro re nata et praesente melius loquimur) destinatas sermoni illi pagellas, Procli ineditis partibus carptim selectis occupabo, in quibus agitur de admiranda illa Platonis politici narratione, quae nobis exhibet reviviscentem hominem, et de vitae futurae, pro cuiusque merito, praemiis atque suppliciis referentem. Porro Cicero, in extremo de rep. libro, sermonis huius platonici mentionem fecerat, eundemque a cavillantium philosophorum criminationibus diserte defenderat, ut Eulogius atque Macrobius testes sunt (1): quodque pluris interest, ipse Cicero apte conficto Scipionis somnio, Platonis narrationem eiusdemque scopum perutilem aemulatus est. Iam quum in fragmentis tulliani operis, illa nunc platonici loci expositio ac patrocinium desideretur; non incommode me facturum speravi, si Ciceroni Proclum, qui Platonem aeque defendit et explicat, substituerem, quatenus certe definito hoc spatio fieri potest. Sic ergo ineditus Proclus.

(1) Cic. de rep. VI. 3. sqq.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑι ΜΥΘΟΝ.

Τὸν ἐν πολιτείᾳ τοῦ Ἠρὸς μῦθον, ὦ φίλε Μαρῖνε, τρῖτον ἤδη τοῦτον, ὃν Ἀρμενίου μὲν εἶναι φησὶν ὁ Σωκράτης, πάμφυλον δὲ τὸ γένος, ἐξηγεῖσθαι προθέμενος, πρῶτον ἡγοῦμαι χρῆναι τόν τε σκοπὸν διελθεῖν τοῦ παντὸς λόγου ϗ τὴν ἐν βραχυτάτοις κεφαλαίοις τομήν· ἔπειθ' ὅσ' ἂν προφέρουσιν αὐτῷ τινες ἐγκλήματα· ϗ τὴν ὑπὲρ ἑκάστων ἀπολογίαν, ἣν οἰόμεθα τῷ τε Πλάτωνι ϗ τοῖς πράγμασιν, ὧν προηγουμένην δεῖ ποιεῖσθαι τὴν θεωρίαν, εἶναι συμβαίνουσαν· ϗ μάλισθ', ὅτι πολλοὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἐφήψαντο κατανοήσεως· ϗ τῶν πλατωνικῶν οἱ κορυφαῖοι, Νουμήνιος, Ἀλκῖνος, Γαῖος, Μάξιμος ὁ νικαεύς, Ἀρποκρατίων, Εὐκλείδης, ϗ ἐπὶ πᾶσιν Πορφύριος, ὃν ἐγὼ πάντων μάλιστα τῶν ἐν τῷ μύθῳ κεκρυμμένων γενέσθαι φημὶ τέλεον ἐξηγητήν· τὸ γὰρ ἀφ' ἑκάστου τά τε τῇ πλατωνικῇ μούσῃ σύμφωνα ϗ τοῖς ἀνελέγκτοις τῆς ἐπιστήμης λόγοις ἀνευρεῖν, μέγας εἶναι μοι φαίνεται ϗ οὐχ' ὁ τυχὼν ἀγών· ϗ εἴ τι ϗ αὐτοὶ συνεξευπορῆσαι δυναίμεθα τοιούτοις οὖσι ϗ τοσούτοις τοῖς ἔμπροσθεν, ἔτι μείζονος ἐμοὶ δοκεῖ δεῖσθαι, ϗ θεῶν ὄντως ἡγημόνων δεομένης περιωπῆς· ἀρχώμεθα δ' οὖν ἐντεῦθεν, ὅθεν ϗ προσήκειν ἡγούμεθα τὸν περὶ τῶν τοιῶνδε λόγων πραγματευόμενον· ϗ λέγωμεν τίς ἡ τοῦδε τοῦ μύθου πρόθεσις, ἣν προστησάμενος ὁ Σωκράτης, πάντα συνείρει πρὸς αὐτήν· ϗ δι' ἣν αἰτίαν μόνον τὸν μῦθον τοῦτον εἰς μερικὴν ἀνέπεμψεν ἱστορίαν· ϗ τινὰ ψυχὴν ἐκ τῆς ὑπερορίας ἄγγελον τῶν ἐν ᾅδου ϗ τῶν ἔξω σώματος παθημάτων, ὧν ὑπομένουσιν αἱ ψυχαὶ ποικίλων, γενομένην ψυχὴν τὰ ψυχῶν ἱστορήσασαν, ἔπειτα τοῖς ζῶσιν ἔτι τὸν τῆδε βίον ἀπαγγείλασαν ὑποστησάμενος.

Τίς ἡ πρόθεσις τοῦ μύθου παντός.

Τὴν μὲν οὖν πρόθεσιν οὐ πολλοῦ δεήσασθαι λόγου νομίζω, τὴν πρώτην ἡμῖν σαφῶς ϗ αὐτοῦ τοῦ Σωκράτους εἰς τὴν σύμπασαν

τῆς δικαιοσύνης θεωρίαν αὐτὴν ἀναπέμποντος· καὶ οὓς καρποῦται μισθοὺς παρὰ τῶν κρειττόνων ὁ τὴν ἐν αὐτῷ πολιτείαν κατακοσμήσας διὰ τῆς ἀρετῆς συμπάσης καὶ δικαιοσύνης διαφερόντως· ὥσπερ δὴ καὶ τὰς ἐναντίας τοῖς καρποῖς τούτοις τιμωρίας, ὅσας ὑπομένειν ἀνάγκη τὸν τὴν ἐναντίαν ἕξιν τὴν ἄδικον ἐν τῇ ψυχῇ κεκτημένον· ἀλλὰ πρὸς μὲν τοῦτον τὸν σκοπὸν βραχύτατα τῶν ἐν τῷ μύθῳ πάντως ἂν ἐξήρκεσεν, ὅσα κατατείνει περὶ τῶν ἐν ᾅδου λήξεων, περί τε τὸ στόμιον τὸ μυκώμενον, καὶ τὰ τραγικὰ περὶ τὸν Ἀρδίαιον δράματα διατρίβων, καὶ τὰς ἐπικαρπίας τῶν ὁσίως βεβιωκότων· τί δὲ ἡμῖν αἱ περιφοραὶ τῷ μύθῳ βούλονται τῶν οὐρανίων, καὶ ἡ τῆς ἀνάγκης βασιλεία, καὶ αἱ τρεῖς μοῖραι, καὶ οἱ κλῆροι, καὶ οἱ βίοι, καὶ αἱ τῶν καθόδων τῶν ψυχικῶν παντοδαπαὶ διαφορότητες ἀλόγων λογικῶν, ἄμικτοι μεμιγμέναι; πάντα γὰρ ταῦτα μίαν ἁρμονίαν ἐκπληροῦν δεῖ τῆς μυθολογίας, ἢ μάτην αὐτὰ προσερραψῳδῆσθαι τῷ Σωκράτει· τοῦτο τὸ δὴ πάντων ὡς εἰπεῖν ἀτοπώτατον· μήποτ' οὖν ἐπειδὴ τῆς δικαιοσύνης ἕνεκα τὸν περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας ἡμῖν ἐν τῇδε τῇ πραγματείᾳ συμπάσῃ λόγον διεπεράνατο, καὶ ἐπὶ ταύτης ἕνεκα καὶ τὰ παντοίας πολιτείας διερευνήσατο τῶν ἐν γενέσει ψυχῶν ἀντίστροφα, καὶ περὶ τῶν ἐκτὸς τοῦ σώματος ἐν τῷδε τῷ μύθῳ διελθεῖν προθέμενος, οὐ τοὺς μισθοὺς μόνον τοὺς ἐν ταῖς λήξεσιν ἡμᾶς ἀνεδίδαξεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν οὐρανῷ πᾶσαν πολιτείαν, παράδειγμα τῆς ἀκριβῆς οὖσαν, ὡς καὶ τοῦτο προείρηκεν ὁ Σωκράτης, ἐν οὐρανῷ λέγων αὐτὴν εἶναι, κἂν ἐν ἀνθρώποις ἀνυπόστατος ᾖ· καὶ τὰς ἐν τῷ ὑπὸ σελήνης τόπῳ τῶν ψυχῶν φορὰς καὶ αἱρέσεις καὶ ἐπαλλάξεις τῶν βίων, ἀφ' ὧν καὶ αἱ μετὰ σωμάτων πολιτεῖαι ποικίλαι φύονται διῃρημέναι τοῖς ἀλόγοις εἴδεσιν τῆς ζωῆς· ὥστ' εἶναι τὸν πάντα σκοπὸν, ἀπὸ τῶν περὶ δικαιοσύνης ὁρμηθέντα λόγων κἀνταῦθα περὶ πάσης τῆς κοσμικῆς πολιτείας, ἣν ἐν μύθου σχήματι Πλάτων ἐκφαίνει τῶν τε οὐρανίων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν

τὴν τάξιν· καὶ πανταχοῦ μὲν ὁ τῆς δικαιοσύνης πρὸς τὴν ἀδικίαν λόγος γίνεται καταφανής· μειζόνως δὲ ἀπὸ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ πολιτείας· ἐν ᾗ θεοὶ μέν εἰσι φύλακες ὡς ἀληθῶς καὶ ἄρχοντες τῶν κοσμικῶν νόμων, οὓς ἥ τε ἀνάγκη καὶ αἱ ταύτης παῖδες εἰς τὸ πᾶν διαθεσμοτοῦσιν· δαίμονες δὲ οἱ ἐπιτεταγμένοι ταῖς ψυχαῖς, καὶ οἱ προφῆται τῶν μοιραίων κανόνων τὴν ἐπικούρων εἰλήχασι τάξιν· οἱ μὲν πρὸ τῆς γενέσεως ἀφορίζοντες τὰ μέτρα τῶν κλήρων αὐταῖς· οἱ δὲ τοὺς γενεσιουργοὺς βίους κυβερνῶντες. * Ταῦτα δὲ πάντα σαφῶς οἶμαι παρίστησιν ὑπὸ τοῦδε τοῦ μύθου λεγόμενα, τὸ παράδειγμα τῆς σωκρατικῆς πολιτείας ἐν τῷ κόσμῳ δεικνύντα, τοὺς φύλακας, τοὺς ἐπικούρους, τοὺς θῆτας, τοὺς θεούς, τοὺς δαίμονας, τὰς ψυχάς· καὶ οὐ μόνον τοὺς τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας ἀναδιδάσκει μισθούς, οἵτινές εἰσιν ἀπελθούσαις ἐνθένδε ταῖς ψυχαῖς, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτείας ὅλης τὸ εἶδος ἐν τῷ παντὶ προϋπάρχον ἀποφαίνει· καὶ τοῖς ἐν τῷ παντὶ γένεσιν πρώτοις μέσοις τελευταίοις· ἵνα μὴ μόνον πολιτικῶς ὁμοῦ τῇ δικαιοσύνῃ καὶ ὁ περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας συνεξετάζηται λόγος, καὶ διὰ ταύτης ἐκείνη γίγνηται καταφανής, ἀλλὰ καὶ τὸν θεωρητικώτερον τρόπον καὶ μυθικῶς, μᾶλλον δὲ μυστικῶς, εἰς τὸ πᾶν ἡμῶν ἀνατεινομένων, τὰ αὐτὰ μειζόνως ἀναφαίνηται, τῆς μὲν προνοίας κἀνταῦθα τὴν δικαιοσύνην διοριζούσης ἀπὸ τῆς ἀδικίας διὰ τῆς τῶν ὀφειλομένων καθ' ἕκαστον ἀναποδόσεως καὶ τῶν δικαστῶν μέτρα τὰ προσήκοντα νεμόντων ἀμφοῖν οὐράνια καὶ χθόνια, τὰ μὲν εὐπαθείας, τὰ δὲ κακοπαθείας· τῆς δὲ ὅλης τοῦ κόσμου πολιτείας σαφεστέραν καὶ τὴν τῶν δικαστῶν ἡμῖν ποιούσης ἐνέργειαν· διὰ γὰρ ἐκείνην καὶ οὗτοι τὸν ὅρον ἀκλινῆ τῆς προνοίας ἐν ταῖς ἑαυτῶν προΐστανται κρίσεσιν· ἑπόμενοι τοῖς τε οὐρανίοις ἡγεμόσιν, καὶ ταῖς ἐφεστώσαις τῷ οὐρανῷ πάσαις ἀρχαῖς, ἃς ἀποδρᾶναι τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πάντων οὐδενὶ δυνατόν· καὶ εἴπερ ὄντως ἐθέλοις ἰδεῖν τὸ πλέγμα τῆς μιᾶς τοῦ παντὸς τοῦδε πολιτείας, καὶ τῶν νόμων τῶν ἐν αὐτῇ,

ϗ τῶν ἀρχόντων, ἴδε πρῶτον μὲν ὡς ἔφαμεν τὰς ὑπερκοσμίους τῆς τάξεως αἰτίας πάσης· τήν τε μονάδα ϗ τὴν τριάδα, τὰς μοίρας λέγω, ϗ τὴν ἀνάγκην, ἀφ' ὧν οἱ νόμοι πάντες οἱ κοσμικοί· δεύτερον δὲ τὰς τὴν ἁρμονίαν συνεχούσας τοῦ παντὸς σειρῆνας· ἵνα κἀνταῦθα διὰ μουσικῆς ἡ πολιτεία συνεστῶσα φαίνηται· ϗ ταύτης ἀεὶ μενούσης, μένῃ ϗ ἡ τάξις· ἧς μὴ μενούσης, ἐλύετο τῆς πολιτείας τὸ εἶδος, ὡς αἱ μοῦσαι λέγουσιν· τρίτον δὲ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς τοὺς οὐρανίους, φύλακας ὡς ἀληθῶς ὄντας ἐγκοσμίους, τῶν παντοίων ἐν τῷ κόσμῳ νόμων ὁλικῶν τε καὶ μερικῶν· τέταρτον δὲ τοὺς ἐπὶ ταῖς ψυχαῖς τεταγμένους ἄρχοντας, εἴ τε ἀγγέλους εἴτε δαίμονας τῶν βίων ἡγεμόνας, τὴν ἀπὸ τοῦ αὐτεξουσίου φορᾶς ὡς στάθμη τῶν αὐτῶν κίνησιν τάττοντας ϗ οὐκ ἐῶντας παρεκβαίνειν τοὺς ὅρους τῆς προνοίας ἢ τῆς δίκης· πέμπτον τοὺς δικαστὰς τῶν νόμων ἐπιστρέφοντας αὖθις εἰς τὴν ὅλην τάξιν, ϗ τοὺς ἐκείνης ἐξεχομένους, διὰ τῶν τιμῶν ἀκλινῶς αὐτῆς ἔχεσθαι παρασκευάζοντας· ἕκτῃ δ' ἐν γενεῇ φησὶν Ὀρφεὺς τοὺς δημίους τοὺς κοσμικούς, οἱ τοὺς τυραννικῶς βεβιωκότας, ἄγριοί τινες ὄντες ϗ ἀπαραίτητοι, κολάζουσιν διαλαμβάνοντες· οἷς ὑπέστρωται τὰ τῆς τίσεως δεσμωτήρια, ϗ τὸ ἔσχατον ϗ φρικωδέστατον τῶν ψυχῶν οἰκητήριον ϗ κολαστήριον, ὁ τάρταρος· ταύτην δὲ πᾶσαν τὴν σύνταξιν νοήσας, ὄψει πῶς οὐδὲν διαφυγεῖν δυνατὸν, τὴν ὅλην πρόνοιαν τῶν θεῶν· ϗ ἰδὼν τὸ παράδειγμα τῆς σωκρατικῆς πολιτείας, οὐράνιον ὑπάρχον εὑρήσεις· ϗ τοῦτο εὑρὼν, τὸν σκοπὸν τῆς μυθολογίας ταύτης καταδήσει τὸν τελεώτατον· ϗ πῶς γὰρ ἦν δυνατὸν, τοὺς μισθοὺς ἀναδιδάξαι τῶν δικαίων ϗ ἀδίκων οὓς ἐν τῷ παντὶ κομίζονται, μὴ ἐνδειξάμενον ὅτι τέτακται τὸ πᾶν, ϗ ὡς ἄρχοντές εἰσιν προτεταγμένοι τῶν ὅλων, ϗ μία πρόνοια διήκει κοσμοῦσα τὰ μέρη; ταύτην οὖν ὁ μῦθος ἡμῖν ἐμφαίνων, ϗ τοὺς περὶ τῶν περιφορῶν λόγους ϗ τοὺς περὶ τῆς τάξεως ὅλης παρεισεκύκλησεν· ἢ οὐκ ἂν οὐδ' οἱ μισθοὶ τῶν δι-

καίων κ̀ τῶν ἀδίκων ἦσαν εὐπαράδεκτοι τοῖς ἀκούουσιν. * Ζητοῦντος δὲ τοῦ Κολώτου, πῶς οὐ διεφθάρη τὸ σῶμα σαπὲν ἐν τοσαύταις ἡμέραις τοῦ Ἡρὸς, κ̀ ταῦτα ψυχῆς μὴ παρούσης, ἔδει κ̀ ἡμεῖς ἂν φήσαιμεν ἐπιλογίζεσθαι, πρῶτον ὅτι θαυμαστὸν οὐδὲν κ̀ συμπαγῆναι τὸ σῶμα τὴν ἀρχὴν οὕτως, ὥστε ἄτροφον εἰς πλείους ἡμέρας ἀρκεῖν κ̀ δυσδιάλυτον ὑπάρχειν· ὅπου γε καὶ βοτάναι θυμιώμεναί τινες, παρέχονται διαμένον ἐπὶ πλεῖστον ὅσον χρόνον τὸ σωμα τῶν μὴ τρεφομένων. * Πρὸς δὲ αὖ τούτοις κἀκεῖνο ῥητέον· ὅτι δὴ πάντως ὑπελείπετό τι ζώπυρον περὶ τὴν καρδίαν, τοῦ ἄλλου σώματος διὰ τὴν πληγὴν νεκρωθέντος· ὅπερ ὕστερον, παυσαμένων τῶν ἐπὶ τῇ πληγῇ πόνων, ἀπ᾽ αὐτῆς ἀρξάμενον, κ̀ εἰς πᾶν το σῶμα δέδωκεν τοῦ ψυχῆναι δύναμιν· κ̀ οὐδὲν θαυμαστὸν γίγνεσθαί τι τοιοῦτον, ὅπου γε κ̀ τὰς χελιδόνας φασὶν ἐν κοιλότησιν δένδρων ὅλην τὴν τοῦ χειμῶνος ὥραν νεκρωθείσας ζῆν· κ̀ παυσαμένης τῆς τοῦ ἀέρος ψύξεως, κινεῖσθαι κ̀ ἐκτινάσσειν τὴν νέκρωσιν· κ̀ ὄφεις ταυτὸν πάσχειν ἐν τοῖς ἑαυτῶν φωλεοῖς, κ̀ διαμένειν ἀκινήτους, κ̀ αὖθις ἀναβιώσκεσθαι, μενούσης ἔνδον τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς, κ̀ τὰ ἀποψυχθέντα, παρελθούσης τῆς ἔξωθεν βίας, ἀναζωπυρεῦσθαι. * Καὶ δῆλον μὲν ὡς κ̀ τὴν ἱστορίαν αὐτὴν οὕτως ἔχειν ὁμολογήσομεν, οὐδὲν ἀδύνατον λέγουσαν· οὔτε τὸν ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμὸν τῆς ψυχῆς· κ̀ γὰρ οἱ ἱερατικοὶ λόγοι, τοῦτο δρῶσιν χωρίζοντες ἀπὸ τῶν σωμάτων τὰς ψυχάς· κ̀ τοῖς μὲν σώμασιν, τοῦ μὴ διαπνεῖσθαι φρουρὰν περιβάλλοντες, ταῖς δὲ ψυχαῖς τὴν ἀπόλυτον τῶν σωμάτων προξενοῦντες ἐνέργειαν, κ̀ τὴν ἄφεσιν τῶν φυσικῶν δεσμῶν· οὔτε τὴν ἐν πλείοσιν ἡμέραις διαμονὴν, ἀσκεδάστου τοῦ σώματος· κ̀ γὰρ ἐξ ἄλλων τοῦτο γέγονεν δῆλον ὁμοίων παρὰ τοῖς ἔμπροσθεν ἀναγεγραμμένων ἱστοριῶν, κἀξ᾽ αὐτῶν τούτων ὧν νῦν εἴπομεν. κ. τ. λ.

PRAEFATIO

principis editionis librorum Ciceronis de rep.

I. Tulliani operis de re publica partes ineditas, et mox alia veterum scripta, hortante ac favente in primis emo et rmo Cardinali Consalvio, patrono ac peramante liberalium studiorum viro et regendae reip. scientissimo, typis edere adgredior. Sed antequam de codice vaticano loquar, cuius beneficio haec politicae scientiae incrementa nactus sum, ipsius apprime operis nec iniucunda nec inutilis historia pertexenda est. Domitio Aenobarbo et Claudio Pulchro consulibus, varroniano scilicet urbis anno septingentesimo (qui erat annus auctoris nostri tertius et quinquagesimus, post gestum consulatum nonus) aestivo tempore Cicero calores maximos vitans in Cumanum secessit, ibique hos libros politicos scribere instituit (1). Et huius quidem scripti natalis annus ex epistula ad Atticum quarti libri sexta decima constat, in qua se Cicero et huic operi instare nunciat, simulque ait designatos esse consules Domitium et Messalam, qui reapse consulatum inierunt anno urbis DCCI. Atque adeo notare lubet, inter Ciceronis, quae supersunt, exceptis epistulis et orationibus, nobiliora scripta, hoc quidem de rep. natum esse tertio loco. Nam post editum iamdiu de inventione rhetorica opus, superiore anno libros de oratore se absolvisse ait Cicero ad Atticum scribens IV. 13; qua in epistula meminit Crassi, qui eodem tempore paludatus in provinciam erat profectus (2); cuius profectionis annum fuisse urbis DCIC, exploratum est: nam consulatum cum Pompeio Crassus ge-

Quo anno scripti fuerint libri de rep.

(1) Ad Q. fr. II. 14. III. 5.

(2) Confer ep. ad fam. I. 9.

rebat. Temporis igitur fecit propinquitas ut duorum operum exordia parum dissimili ratione texerentur. Porro in Tullii editionibus siquis singula scripta chronologico ordine disponere volet, ei post oratorios ad Quintum libros, politici collocandi erunt; sin vero materiae rationem habebit, libros de rep. ante libros de legibus ponet. Sane pleraque Ciceronis opera ipsa recentiora semet produnt, vel quia tempus inscriptum habent, vel quia politicos libros commemorant. Editis de rep. libris non mediocrem scribendi intercapedinem fecisse Tullium ait Atticus apud eundem in Bruto cap. V. Utrum vero auctor septimo illo saeculari urbis anno libros politicos ad umbilicum deduxerit, haud liquido constat. Quamquam reapse Tullius mira celeritate atque adsiduitate scribere solebat, cuius rei testimonia apud ipsum sunt (1): unde fere colligimus Tullium unica illa apud Cumas rusticatione potuisse opus absolvere. Et tamen eo anno negotiosissimus in rep. vir plurimas et prope quotidianas causas egit. Ait enim eodem anno ad fratrem scribens (2): *diem nullum esse scito, quo die non dicam pro reo.* Nam et Crassi absentis causam in senatu defendit: tum dixit orationes contra Interamnates, et pro Messio, pro Druso, pro Vatinio, pro Scauro, pro Plancio, pro Gabinio, pro Rabirio Postumo, et fortasse etiam pro Caelio (3): praeter quam quod laudationem funebrem Serrani Domestici filii scripsit (4).

(1) De leg. I. 3, ad Att. XII. 14. 40. XIII. 26, ad fam. VII. 28, orator XXX.

(2) Lib. III. 3.

(3) Ad fam. I. 9. V. 8, ad Att. IV. 15, ad Q. fr. II. ult. III. 1. 4; Varro RR. III. 2; Val. M. IV. 2; Dio Cas. XXXIX. 63.

(4) Ad Q. fr. III. 8. Confer de rep. IIII. 8. p. 312. n. d.

Scopus dialogi de rep., atque aetas qua habitus fingitur.

II. Propositum autem tulliani operis idem fere fuisse videtur, quod sibi Polybius scribendae historiae statuit, nempe ut doceret quo politiae genere, quibus viribus, quibus moribus, populus romanus imperium orbis obtinuisset (1): tum quia Tullius in vitiata iam tempora inciderat, eo praecipue nervos intendit, ut prisci moris severitatem reduceret, atque evanescentem vetustate remp. renovaret (2). Et quidem de divin. II. 2, quum paulo ante opus suum politicum memoravisset, ait auctor: *quod munus reip. adferre maius meliusve possumus, quam si docemus atque erudimus iuventutem? his praesertim temporibus atque moribus, quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrenanda ac coërcenda sit.* Atque eundem sibi scopum Varro proposuit, cum libros scripsit de vita populi romani. Ergo Polybium praecipue spectans Cicero dialogos suos de rep. in Scipionis aemiliani et personam et aetatem contulit: erat enim Scipio πρόσωπον πόλεως, reip. princeps vir, et, ut Velleius loquitur (3), eminentissimus saeculi sui; illa autem aetas romani nominis illustrissima, ut saepe observat Polybius, moribus nondum plane corruptis, maxima gloria victoriarum. Nam sublata Karthagine quae diu aemula imperii fuit, manus suas Roma in totum orbem terra marique porrexit (4). Fuit quippe illo aevo triumphus macedonicus de Perseo, illyricus de Gentio, achaicus de Corintho, punicus de Karthagine; hispaniensis de Numantia; et praeterea de Andrisco, de Aristonico, aliique triumphi minorum nominum. Ple-

(1) Polyb. prohoem. lib. III.
(2) Cic. de rep. III. 29. V. 1.
(3) Lib. I. 12.
(4) Seneca in historiis apud Lactantium inst. VII. 15.

na erat graecis eruditis Roma; efferebant se oratores; recens prope erat Ennii, Plauti, Caecilii, Terentii, Pacuvii, Accii, Luciliique poësis. Tantus denique erat romanae felicitatis apex, ut noster Africanus censor publicam precandi formulam mutandam curavisset: rogari scilicet deos iusserat, non iam ut augerent res romanas, sed ut conservarent (1).

Ratio operis saepe commutata.

III. Ceteroquin rationem scribendi operis non semel a Cicerone fuisse immutatam exploratum est. Prorsus ut Euphorion atque Panaetius (2) tradunt ipsum Platonem suae reip. initia saepe subvertisse ac varianda curavisse. Cicero quidem ·Q· fratri narrat, se principio sermonem in novem et dies et libros distribuisse (3). Sed enim mox versa sententia, e novem sex fecit, ut ipse Cicero testis est (4) et alii auctores passim confirmant: totamque disputationem triduo absolutam voluit (5), quod praeter alia testimonia nunc codex vaticanus demonstrat, ita ut bini diebus singulis libri recitentur (6). Breviati sunt igitur dies dialogi, non tamen mutatus annus: tam enim novendiales ferias prioris incoepti, quam latinas posterioris, ipse auctor fuisse dicit Tuditano et Aquilio consulibus (7), idest varroniano anno DCXXV, quo dialogus recitatur. Praeterea personas principio fecit Africanum, Laelium, Philum, Manilium, Tuberonem, Fannium et Scaevolam (8). Tum alibi (9) ad dialogum

(1) Valer. M. IV. 1. 10.

(2) Apud Laërtium III. 25.

(3) Ad Q. fr. III. 5.

(4) Ad. Att. XIII. 19, de divin. II. 1, tusc. IV. 1, de leg. I. 6. III. 2.

(5) Cic. de am. IV, idemque apud Macrob. ad somn. I. 4, sive de rep. VI. 8.

(6) De rep. II. in fin.

(7) De rep. I. 9. ad Q. fr. III. 5.

(8) Ad Q. fr. III. 5.

(9) At Att. IV. 16.

adiungit etiam Rutilium. Mummii persona nusquam antea apparuerat, nisi in paulum corrupta Nonii lectione (1); nunc vero in vaticanis reliquiis non semel loquitur. Illud mirum est, quod quum Fannius et in citatis locis et in codice vaticano intersit dialogo, in opere tamen de amicitia cap. VII, idem a Scaevola dicatur non adfuisse in hortis Scipionis cum est de rep. disputatum, cumque Laelius patrocinium iustitiae gessit; rursusque Laelius eodem in opere cap. IV, praesente Fannio, dicat Scaevolam interfuisse secum dialogis de rep. cum Manilio et aliis pluribus, quin tamen peculiarem faciat mentionem Fannii. Sane hi duo loci de amic. satis indicare videntur Fannium abfuisse ab iis dialogis, quia Cicero, quum alia mutaret, hanc quoque personam (unam ne an forte plures?) removendam putaverit: atque ita in prohoemio ad fragm. de rep. censet Sigonius. Sed ecce nunc obstat codex vaticanus qui Fannii personam ad dialogum adducit. Itaque, ne cum A. Schotto (2) μνημονικὸν σφάλμα Ciceronis incusem, id unum effugium superest, ut Fannius secundi diei disputationi, cuius pars prior fuit de iustitia, non interfuerit, digressus fortasse cum alio quovis ad negotia; uti ante dialogum de oratore secundum discedit Scevola, cuius rei rationem reddit Attico (3) ipse auctor. Atque eiusmodi commutationes personarum et librorum in academicis quoque scribendis fecisse se narrat Cicero (4). Praeter librorum et temporis et personarum varietates, aliam quoque novitatem cogitavit facere Cicero

(1) Vide de rep. V. fin.

(2) Nod. Cic. III. 5.

(3) Epist. lib. IV. 16.

(4) Ad Att. XIII. 13. 16.

in his libris monente Sallustio (1); nimirum omissis antiquis illis personis, loqui ipse vel solus, vel cum personis aequalibus; sic enim et suam consularis hominis doctrinam dignitatemque commendari videbat, et ansam nanciscebatur de suorum temporum moribus disserendi, quod fieri non poterat si antiquiores personae dialogum facerent. Sed enim haec varietas mente semel concepta effectu caruit; maluit enim Cicero sua tempora vitare, ne quispiam offenderetur. Quare nec Varro in iis dialogis includi potuit, quod a Tullio poscebat Atticus, nisi eum forte aliquo in prohoemio appellavit auctor, quod satis incertum est. Quinta in his libris scribendis mutatio fuit ratio prohoemiorum. Namque ad Atticum IV. 16 ait se in singulis libris uti prohoemiis. Itaque vel novem, vel saltem sex fieri debuerunt prohoemia. Sed enim cum deinde binos in singulis diebus concluserit libros, tribus tantum prohoemiis opus fuit, ante primum videlicet librum, ante tertium, et ante quintum, quia nonnisi abrupto dialogo locus est interponendi prohoemii. Itaque et tres libri de legibus, quoniam uno die recitantur, unico utuntur exordio. Sane in vaticanis de rep. membranis nihil est medium inter primum et alterum librum, ut necessaria ratio docet quaternionis XIIII, qui integer superest: praeter quam quod ibidem librum incipere sine prohoemio docet ille sollemnis in initiis defectus aliquot verborum. E tertii libri prohoemio supersunt in vaticano codice paginae octo, itemque fragmentum quoddam apud Augustinum. Quinti libri prohoemium memorat idem Augustinus, eiusque nobilem particulam recitat. Prohoemia

(1) Lege ad Q. fr. III. 5.

librorum reliqua, siquidem scripta fuerunt, in eo volumine prohoemiorum, nunc deperdito, quaerenda sunt, quod Cicero sibi confecerat, et ex quo eligere solebat, quum aliquod *σύγγραμμα* instituisset (1): Demosthenem in hoc etiam imitatus, cuius multa prohoemia sunt; itemque Theophrastum et Demetrium phalereum (2); quorum postea exempla Fronto secutus est (3). Denique tantus fuit in politicis libris scribendis vel labor Ciceronis vel aestuatio, ut ipsemet de exitu dubitaverit (4), scripseritque ad fratrem (5) se, nisi opus e sententia succederet, deiecturum illud in mare quod scribens spectabat.

IIII. Ciceronis de rep. opus homini aequali inscriptum fuisse, patet invicte e vaticanis reliquiis (6): *disputatio repetenda memoria est, quae mihi tibique quondam adulescentulo est a ·P· Rutilio Rufo Zmyrnae cum simul essemus compluris dies exposita.* Ante opus de rep. scriptum semel versatus est in Asia Cicero anno aetatis XXIX, cum eas provincias et valetudinis confirmandae et eruditionis causa peragravit (7); quin et Rutilium Smyrnae a se auditum loquentem confirmat idem Cicero (8). Age vero quisnam adulescentulus Ciceronis vel comes in illo itinere, vel certe simul Smyrnae versatus fingitur? Atticus in primis menti occurrit qui Ciceronem vidit eo tempore Athenis (9), quemque facile crediderim comitem se Cice-

Cuinam opus de rep. missum videatur.

(1) Ad Att. XVI. 6.
(2) Laërt. V. 2. et 5.
(3) Princip. hist.
(4) Ad Att. IV. 16.
(5) Lib. II. 14.
(6) De rep. I. 8.
(7) Brut. XCI.
(8) Brut. XXII.
(9) Cic. de fin. V. 1.

roni in Asiam eunti adiunxisse, praesertim cum Atticus ad eas transmarinas regiones idemtidem se conferret negotiorum et nominum causa quae ibidem habebat (1). Erat autem Atticus duobus tantum annis maior natu quam Cicero: Atticus enim anno aetatis septuagesimo septimo mortuus est Domitio et Sosio consulibus (2) anno urbis DCCXXII; Cicero annum agens LXIIII occisus est anno urbis DCCXI; igitur is annus erat Attici sexagesimus sextus. Ergo cum Cicero audiebat Smyrnae Rutilium, Atticus annum agebat XXXI. Atqui hac aetate dici poterat Atticus adulescentulus: namque adulescentes dictos fuisse interdum qui vel quadraginta annos nati essent, satis exploratum est (3). Igitur nihil obstat quominus Cicero in praedicto vaticani codicis loco videatur de Attico loqui: quod si verum est, sequitur ut eidem opus hoc politicum fuerit inscriptum. Sane universa prohoemii ratio ad personam Attici fortasse quadrat: Cicero enim totus in eo est, ut suae vitae institutum defendat ad-

(1) Ad Att. IV. 15. 17. 18. V. 13.

(2) Nepos vit. Att. XXI. XXII.

(3) Videsis Forcellinum voc. *adulescens*. Praeterea, ut cl. Moserus adnotat ad Cic. de rep. p. 67. Cicero *adulescentulum* se dixit anno aetatis XXVII. (orator. XXX); *adulescentem* autem anno consulatus sui, aetatis XLIV (philipp. II. 46). Sed notabilis est hac super re Diodori locus in excerptis vaticanis p. 32. ubi pythagorii dicuntur divisisse humanam aetatem in tempora quatuor παιδός, νέου, νεανίσκου, γέροντος; ubi vides vocabulum νεάνισκος *adulescens* poni pro virili aetate, qualis videlicet Ciceronis erat anno consulatus, quo se *adulescentem* nuncupabat. Νέος igitur est apud Italos *giovanetto*, νεάνισκος *giovanotto*. Populariter autem loquebatur Augustinus C. D. XXII. 15, cum aiebat, iuventutem ex sententia doctorum circa triginta annos definiri.

versus eos, a quibus reprehendebatur, quod homo doctus et litterarum omnium plenissimus in rep. administranda tempus terere maluisset, quam se quieti litterariae tradere. Atqui haec erat sollemnis et unica Attici in amicum Ciceronem criminatio, ut diserte comperimus (1). Accedit quod Atticus plurimis saepe laudibus libros de rep. ornavit (2), quod ut faceret non solum materia in causa fuit, verum etiam fortasse fama quae ad eum apud omnes posteros redundatura videbatur, si nomen Attici cum tanti operis gloria esset sociatum. Rursus pro Attico facit, quod ei inscribitur Laelius, cuius operis complures sunt cum hoc civili congruentiae. Infirmat vero sententiam severior illa in primi libri prohoemio disputatio auctoris adversus vituperatores instituti sui; in quibus quum fuerit Atticus, nonne inhumaniter fieret in eum invectio cui honos tribuendus est? Profecto Tullius in hoc prohoemio politico Epicurum refutavit qui a rep. abstinendum esse dixerat (conf. Lactant. inst. III. 17); Atticus autem epicureus erat (3). Denique si forte vera sunt (fabularum enim similia videntur) quae paulo inferius e Bullartii historia referemus, codex olim in Sarmatia observatus libros de rep. testatus est fuisse ad Atticum scriptos. Haec ego paulo prolixius disputavi, propterea quod gravis admodum dubitatio mihi

(1) Ad Att. I. 17.

(2) Ad Att. V. 12. VI. 1. 2. 3. VII. 2. 3.

(3) Atticum fuisse epicureum patet ex Cic. de leg. I. 7, et ex tuscul. I. 6. facta comparatione cum Lactantii loco inst. VII. 7. Idem tamen Atticus, quamvis a rep. gerenda abhorreret, nihilominus ad Att. IV. 6. dicitur naturâ πολιτικός.

esset oborta num politici libri Quinto fratri fuerint inscripti. In multis autem quaestionibus fit, ut res verbosior haec fuerit, illa verior. Causa mihi dubitandi sunt illa verba Marci ad fratrem (1) loquentis de varianda temporum et personarum ratione in his dialogis: *ego autem id ipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens, offenderem quempiam: nunc et id vitabo, et loquar ipse tecum; et tamen quae institueram ad te, si Romam venero, mittam.* Quid est enim *loquar tecum*, nisi vel in prohoemio vel in dialogo cum Quinto loqui; vel certe, omissa dialogi forma, librum ad aliquem ita perscribere, ut ad eum sit perpetua allocutio, qualis est Ciceronis ad Brutum orator? Nam coram certe non poterat, quia tempore illo Quintus versabatur in Britannia cum ·C· Caesare. Atqui in dialogo, quem nunc cognoscimus, non est Quintum allocutus; ergo in prohoemio: nisi forte id quidem facere cogitavit Cicero, sed deinde sententiam mutavit. Tum et locutio *quae institueram ad te mittam*, hoc quidem loco videtur intelligenda de volumine in Britanniam ad Quintum transmittendo; ceterum *alicui mittere librum* significat interdum apud Latinos quod graece προσφωνῆσθαι, ut Varr. LL. IV. 1, et digest. XXVII. 1. 1: sicuti apud Lactantium inst. VII. 4, et de op. D. I. idem sonat *librum scribere ad aliquem*. Superest videndum num Quintus adulescentulus cum Marco Smyrnae fuerit (quamquam etsi forte non fuit, fingi tamen potuit). Comitem fuisse Marco Quintum in illo itinere iuvenili, saltem Athenas usque, patet omnino e pro-

(1) Epist. lib. III. 5.

hoemio libri extremi de finibus, ubi Marcus narrat, se quodam die postquam Athenis audivisset Antiochum (quem sex menses audivisse illa in urbe dum peregrinaretur confirmat Cicero Brut. XCI) dialogum instituisse cum ·Q· fratre, ·T· Pomponio, Lucio Cicerone patruele, et ·M· Pisone. Quid ni igitur Quintum in Asiam quoque comitatum esse fratri arbitremur? Illud etiam in memoriam revocemus, Marcum libros oratorios, quos anno ante politicos scripsit, ·Q· fratri misisse quae res utri faveat sententiae, non definio: esset enim pietatis maximae indicium, binum opus tantique pretii ad fratrem misisse; et tamen Atticum summo amore devinctum non saltem secundo munere adfecisse, vix credibile videtur. Denique levis mihi et vix probabilis suspicio incidit, libros Tullii politicos neque Attico neque Quinto, sed Varroni fuisse inscriptos, qui fuit decennio maior Tullio (1). Namque in mentem venisse Ciceroni Varronem appellandi prohoemio aliquo librorum de rep., testis ipse est (2): *Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. Itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor prohoemiis, aliquid efficere ut non sine causa istum appellarem.* Sed enim consideratis Tullii epistulis ad Varronem, facile existimes nullum huic ab illo ante academicos inscriptum fuisse librum. Denique eiusdem Tullii ad Atticum verba (3), quae deinde in testimoniis a me proferentur, rem adhuc vehementius negant.

(1) Hieronym. chron.
(2) Ad Att. IV. 16.
(3) Ad Att. XIII. 18. Confer etiam XIII. 16.

Quinam opus de rep. memoraverint usque ad Christi saeculum VII.

V. Quanta olim admiratione excepti sint Ciceronis de rep. libri pronum creditu est, si auctoris famam, si argumenti praestantiam, si stili splendorem cogites. Cicero quidem ipse ait, ut supra docui, eos fuisse ab Attico lectos ac devoratos probatosque valde ac dilaudatos. Caelius item Ciceroni nunciabat, libros eius politicos omnibus vigere (1). Iam consecutis temporibus sine dubio in omnium manibus fuerunt, quod apparet ex eorum multitudine qui de illis loquuntur. Svetonius quidem eos peculiari opere collaudavit atque tuitus est (2): tum lecti sunt seu citantur hi libri a Seneca, Plinio seniore, Frontone, Gellio, Macrobio, Eulogio, Servio, Philargyrio, Iuvenalis scholiaste, Lampridio, Nonio, Charisio, Diomede, Victorino, Liberio papa, Ambrosio, Valerio Maximo, Ianuario Nepotiano, Hieronymo, Nectario, Boëthio, Isidoro, Prisciano, praesertim vero a Lactantio atque ab Augustino, quorum uterque multos ac splendidissimos locos mutuatus est: immo, ut opinor, e tulliani operis titulo ortum est Augustino consilium scribendi operis inter sua praeclarissimi de civitate Dei. Quin Livius politicos Tullii libros legerit, dubitari vix potest (3). Suspicari licet etiam de Virgilio, Tacito, Dione Cassio, Arnobio, Ammiano, Rutilio, Apuleio, Cypriano, Tertulliano, Aurelio Victore, Ampelio, et de etymologo quodam vaticano (4). Utrum veteres grammatici ad hoc opus tullianum

(1) Ad fam. VIII. 1.

(2) Vide testimonia.

(3) De rep. lib. II. 5. p. 141. n. 2.

(4) In not. de rep. I. 4. 25. 28. 32. 43. II. 5. 18. 20. 22. III. 24, et coniectur. de fragm. lib. IV; et schol. lib. V. 2. 10, et additament. p. 385.

commentati sint nescimus; nisi forte id fecit Victorinus, quam rem sibi prope persuaserunt A. Schottus (1) atque Patricius (2): uterque autem nititur auctoritate divi Hieronymi (3) qui commentarios Victorini memorat ad dialogos Ciceronis, quo nomine hi libri civiles intelliguntur ob eorum praecipuam dignitatem (4). Ne Graecis quidem id opus ignotum fuit; quamquam hi plerumque suis contenti et elati, latina scripta valde negligerent: sane et politicis libris Graeci ita abundarunt, ut Ciceronis opus ab iis consuli necesse vix fuerit; quum contra Cicero Graecorum fontibus suos omnes hortulos irrigaverit. Adversus Ciceronis politiam calamum strinxit Didymus chalcenterus, ille augusteo aevo innumerabilium scriptorum parens, quem mox retudit patrocinio arrepto Svetonius, ut nos Ammianus Suidasque docent (5): neque illud mirum fuit, quandoquidem et Platonis politia criminatores graecos nacta est, quos inter Zenonem, Aristotelem, atque Athenaeum (6). Aristides item Quintilianus politiam Ciceronis novit (7). In vaticano autem palimpsesto quodam latebat graecus auctor politicus, sive potius fragmenta eiusdem, quae a me nuper in collectionis vaticanae volumine secundo edita fuerunt. Is auctor neque antiquissimus est, neque valde recens: scriptura quidem codicis sapit saeculum decimum. Quamquam vero de ipsius auctoris aetate nihil certum decernere licet, tamen ille politicus, cuius Photius cod.

(1) Nod. Cic. III. 5.
(2) Praef. ad fragm. de rep.
(3) Contra Ruf. I. 16.
(4) Vide coniecturas de fragmentis libri IV. de rep.
(5) Vide testimonia.
(6) Plutarch. de stoic. repugn. ed. Reisk. T. X. p. 282. Aristot. reip. II. Athen. XI. 15.
(7) De rep. IV. in fin.

XXXVII notitiam nobis exhibet, adeo congruit cum vaticano, ut plane idem homo esse videatur, iustinianei scilicet aevi scriptor, et fortasse ille Petrus Protector politica doctrina clarissimus. Is igitur vaticanus anonymus libros aliquot conscripsit περὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης; libro autem qui est de arte regnandi (sicuti quintus Ciceronis est de reip. rectore) praeponit summarium in complura capita tributum, quorum in uno comparatio fit politiae platonicae cum tulliana; quodque magis interest, praefertur Platoni Cicero. Merito igitur litteratissimus gallus, et de rep. Ciceronis optime meritus, Bernardus praef. nov. ed. p. XI suspicatus est, graecum illum Photii anonymum ad imitandam Ciceronis politiam studium suum contulisse: nunc autem commode accidit, ut reliquias utriusque operis vaticanorum codicum beneficio vulgare licuerit.

Quinam memoraverint a saec. VII. ad XII.

VI. Post Isidorum, id est post christiani aevi saeculum septimum, haud scio an quisquam tullianum de rep. opus commemoraverit ante Gerbertum gallum, qui saeculo decimo e monacho floriacensi abbas bobiensis, deinde Rhemorum tum Ravennae archiepiscopus, et denique romanus pontifex creatus est. Is epistula LXXXVII Constantinum scholasticum ad se accersens, ait: *comitentur iter tuum tulliana opuscula et de republica et in Verrem, et quae pro defensione multorum plurima romanae eloquentiae parens conscripsit.* Ergo illo adhuc tempore politici libri superesse credebantur, quandoquidem Gerbertus sine ulla dubitatione eos ad se deferri iubet. Iamvero quoniam codex de rep. vaticanus e bobiensi s. Columbani coenobio Romam, ut mox dicemus, advectus est (cui coenobio praefuit abbas Gerbertus et libros plurimos

undique conquisivit (1)) haud iniuria credendum videretur, hunc ipsum codicem adlatum esse Bobium ad Gerbertum a Constantino; ibique consecutis temporibus rescriptum fuisse a monachis; denique multa post saecula Romam et in vaticanam bibliothecam translatum, a me denique nunc esse lectum. Verum ei coniecturae duo maxime obstant. Primo enim praedictas litteras non Bobii scripsit Gerbertus, sed Rhemis, cum ibi esset Adalberoni archiepiscopo ab epistulis anno DCCCCLXXXVII (2): itaque ait expectare se Constantinum ad XVI. kal. septembris, quae dies praefiniri poterat venienti de floriacensi ad Ligerim monasterio Rhemos; non item venienti e transalpina Gallia Bobium in Italiam. Igitur Constantinus codicem de rep. non Bobium, sed Rhemos detulit, si tamen detulit. Praeterea vaticanus codex ante aetatem Gerberti videtur Bobii non solum extitisse, verum etiam ibidem fuisse rescriptus: namque Augustini superimposita Ciceroni scriptura (de qua mox loquar) videtur antiquior saeculo decimo. Ergo non audeo definire utrum vaticanus hic codex Gerberto aliquid debeat necne. Saeculo XII Iohannes saresberiensis Ciceronis de rep. locos citavisse videtur, quos in nostra editione et in praepositis testimoniis videre est. Et quidem locus de poëtis (3) (siquidem pertinet ad libros de rep. ut putavit Sigonius, utque suadere videtur Augustinus ep. XCI, et non potius ad tuscul. III. 2. ut ego autumo) longior multo est apud Saresberiensem quam apud Augustinum: quamquam ea po-

(1) Gerb. ep. CXXX.

(2) Vide rer. gallic. et francic. scriptores, itemque eorum indicem chronologicum T. X. pag. 392-393.

(3) De rep. IV. 9.

* * *

tius interpolatio quaedam credenda est. Alterius loci (1) etsi initium sumi poterat e Macrobio (2), tamen sequentia videntur sumpta ex ipsius Ciceronis lectione, quoniam Macrobius in alia abit. Nihilominus utrum manibus ipsum Ciceronis opus triverit Saresberiensis, haud liquido constat (3). Ceteroqui mirum non esset haud caruisse his libris politicis Saresberiensem saeculo XII; si certe hi vix ducentos ante annos ad Gerbertum deferebantur. Sane Lipsius aiebat (4) se in Ioh. Saresberiensis centone multos pannos purpurae agnoscere et fragmenta aevi melioris. Eodem saeculo Petrus blesensis indicium aliquod edidit, se legisse libros de rep. (5). Itemque aequalis eius Petrus pictaviensis locum ex iisdem libris profert (6): quod ipsum animadversum Barthio puto, a quo diserte dicitur (7) Petrus pictaviensis habuisse Ciceronis de rep. libros integros.

Spes inveniendi operis de rep. usque ad saec. XVII.

VII. Recentiora tempora ingressis duo nobis occurrunt graeci homines Planudes et Gaza, quorum alter saeculo XIV, alter sequente, somnium Scipionis in

(1) Policr. VI. 21. Vide testimonia.

(2) Ad somn. I. 1. Locus item Macrobii, in quo sermo fit de Frontone, profertur integrior a Saresberiensi, quam est in editionibus Macrobii. Vide Frontonis editionem rom. praef. p. XXXI.

(3) Videsis disputata a nobis ad IV. 9. de rep.

(4) Ad Tacit. annal. XII. 63.

(5) Ep. LXXXV. Confer de rep. IV. 1. p. 300. n. 1. Petrus certe somnium legebat; nam ep. LXV visionem Africani memorat. Tum epistula LXVII tota est de administranda rep.; epistula vero LXXI tota de iure. In aliis quoque epp. multam Petrus doctrinam auctorumque veterum lectionem prae se fert.

(6) In epistula ad calumniatorem biblioth. lugd. PP. t. XXII. p. 824. Confer de rep. V. 8.

(7) Adversar. XXXII. 5. 18.

graecam linguam converterunt. Cave tamen credas graecos hos interpretes habuisse codicem de rep. integrum. Scipionis quippe somnium a politico corpore avulsum passim occurrit in codicum apothecis, praeter quam quod in Macrobii quoque exemplaribus extat. Adfirmare igitur licet, post duodecimum certe saeculum famam tantummodo incertam et levem de politicorum librorum incolumitate seu spe mansisse. – Ciceronis de rep. nominatim libros cum aliis eiusdem operibus, iussu praesertim Clementis VI Papae litteratissimi (1), a Francisco Petrarcha fuisse diu, acriter, magnis impensis curisque vestigatos, testem ipsum habemus virum incomparabilem prolixa epistula sen. XV. 1, quae tota est de Ciceronis libris (2). Sed tamen in cassum politicorum librorum fuisse vestigationem, seque de iis demum desperavisse confirmat idem et in praedicta epistula et in secunda ad viros illustres. Fortunatus alioquin homo in inveniendis Ciceronis scriptis et aerumnosus in amittendis! namque is reperit Tullii epistulas ad diversos, idemque amisit libros de gloria. Illud miror, ab infinitae memoriae viro I. A. Fabricio fuisse in Varrone praetermissum, quod nempe Petrarcha Varronis libros divinarum et humanarum rerum puer legerit, quam rem ipse Petrarcha non sine dulci animi sensu memorat epistula quinta ad viros illustres; maerens pariter quod illud volu-

(1) Sic eum appellat ipse Petrarcha ep. fam. VIII. 6, qui saepe se ante eiusdem Pontificis maximi pedes fuisse dicit rer. memor. II. 1. fin.

(2) De Ciceronis scriptis a Petrarcha, iubente Pontifice, quaesitis legesis etiam ep. fam. VII. 4, et ad vir. ill. 1. et 2.

men sibi iam ad manus non esset. Tantum opus, quingentis abhinc annis a Petrarcha lectum, si cui demum mortali se visendum constituet, is merito hecatomben fortunae immolabit. Rei tamen dubito utrum arrogem an derogem fidem: licet enim suspicari lapsum esse memoria senem Petrarcham, ita ut puer legerit de lingua potius latina libros (cuius operis codex omnium parens et antiquissimus iam tum Florentiae extabat). Sic enim in his loquitur haud semel Varro (1), ut prius de iis quae ad deos, deinde quae ad homines, dicturum se esse spondeat. Divinarum autem et humanarum rerum varronianos libros ex Augustino potius innotuisse Petrarchae putem. Interim alia quoque calamitas Varronis librorum est, quod Hieronymi epistulá XXXIII, in qua syllabus eorum perscribebatur, mutila est, quam utinam codex aliquis expleat! Sed in viam redeamus. Pogii quoque (qui tot veterum scripta invenit) aetate quaesitum esse Ciceronis de rep. opus satis declarat Leonardus aretinus qui Pogio anno MCCCCXVI gratulans de reperto Quintiliano, ait: *quem ego post Ciceronis de rep. libros plurimum e latinis desideratum et prae cunctis deploratum affirmare ausim* (2). Qui autem politicos Tullii libros eo tempore vestigavit, ipse in primis Pogius fuit, hortante ad id inter alios Fr. Barbaro ep. I. p. 7. Pogius ipse ad amicum scribens (3) de Nicolai treverensis bibliotheca codicum veterum, sic hunc facit loquentem: *de rep. di-*

(1) LL. IV. 10. 11. V. 3.

(2) Ep. IV. 5.

(3) Ep. XXVI. p. 79. apud Mehusium praef. ad Ambr. cam. p. 41.

cit se deceptum, et illum librum fuisse Macrobium super somnio Scipionis (1); *sed tamen se non desperare quin reperiatur: ait enim quendam doctum virum dixisse sibi, ubinam esset, et se quam primum eo profecturum.* Rursus idem Pogius alia epistula (2): *quantum Nicolao treverensi credendum sit, iudicabo quum in lucem venerint quae retulit de rep. Ciceronis.* Porro quum cardinalis Bessario ob inquirendum Ciceronis de rep. opus plus mille aureorum insumpsisse tradatur (3), quumque Pogius in Bessarionis clientela fuerit (4), opinari licet Bessarionem usum esse vestigatore Pogio tot iam veterum voluminum felicissimo inventore. – Io. Lelandus, qui commentarios de scriptoribus britannicis edidit, ex incerta fama refert (5) Ciceronis codicem de rep. exeunte saeculo XV fuisse inter libros Gulielmi Tillaei in Anglia, sed ibidem incendio deinde absumptum. – Io. Sturmius anno MDLII epistula ad Rogerium Aschamum p. 534 ait: *sed ecce, Aschame, quidam in hac vicinia* (urbis Argentorati) *mihi promisit libros Ciceronis de rep. Sexies misi ad eum: si adferantur, me quid poterit esse beatius? senatoriam prae me gravitatem feram ex antiqua disciplina, si obtinebo. Sed ut nunc homines sunt, valde metuo ne sit nihil; sed si verum*

(1) Idem propemodum error accidit Mabillonio mus. ital. T. I. p. 79.

(2) Inter epistulas Ambr. cam. lib. XXV. 42.

(3) Fabric. bibl. lat. in Cic. Nihil tamen ait hac de re Bandinius in vita Bessarionis; quare licet suspicari confusum cum Polo (de quo mox) Bessarionem.

(4) Bandin. vit. Bessar. p. 21.

(4) Tom. II. cap. DXC. p. 483.

sit: mittam etiam tibi etc. *quam vereor ne sit nihil! verumtamen in epistula quam ad me scripsit, attingit loca quaedam et eorum argumenta, quae non puto esse de nihilo.* Utinam vero distincte memorasset Sturmius ea loca et ea argumenta! nunc enim vaticanus codex fortasse doceret, verus ne fuisset ille rumor necne. – Iam post elapsum triennium haec ipsi Sturmio scribebat ex Anglia Aschamus p. 99: *quaerebat a me* (card. Polus) *an quicquam ego unquam vidi de libris Ciceronis de rep. Aiebat se semel ·MM· aureorum consumpsisse mittendo certo quodam homine in Poloniam, qui eos libros perquireret, quorum illic inveniendorum spem quidam ei fecerat. Ego statim narravi quid tu ad me olim de illis libris: et rogavit ut ad te scriberem, ut sciremus, ecquid ne certi de illis libris.* – Andreas Patricius polonus, praef. ad fragm. de rep. (1) sic loquitur: *haec cum scriberem, ac eorum de rep. librorum iacturam tacitus mecum meditarer, narravit mihi patronus et amicus summus meus* (videtur Philippus Padnevius episcopus cracoviensis) *se ex Alb. Crissio, homine, dum viveret, perurbano et pererudito, audivisse, primos ex iis libros quattuor ab eo in legatione anglicana, anno Chr.* MDLVII *in quodam monasterio visos esse: quos cum ita ibi tum reliquisset, ut eos in reditu vellet secum asportare, ex legatione rediens nullos reperit. Dicebantur autem furto inde praerepti fuisse.* – Revera Petrus Ramus, cuius item in Ciceronem nobilitatae curae sunt, quique

(1) Ed. 2. venet. an. MDLXV.

paulo post in bartholomitica caede periit, sic ait praef. ad Scipionis somnium: *sex libri de rep. sive perierint, sive sub signo claustrisque, quod audio, a certis hominibus in rep. nimium religiosis tamquam sibyllini libri retineantur.* — Ludovicus quoque Vivesius in scholiis ad Augustin. de C. D. II. 9. de his politicis Tullii libris sic ait: *audio apud quosdam tamquam aurea mala adservari.* - Porro de politicis Tullii libris per Sarmatiam quaesitis, mira sunt quae in Ioh. Zamoscii vita narrat Bullartius, nempe nobiles quosdam polonos post annum MDLXXVI ab obsidione Plescoviae urbis digressos perrexisse in interiores regiones, ibique cum aliis priscarum litterarum monumentis invenisse *les livres de Ciceron de la republique, adressez a Atticus, escrits en lettres d'or.* Bullartii hunc locum vel non vidit vel contempsit Walchius, qui in libello de dedicationibus librorum veterum latinorum ne verbum quidem facit de politicis Tullii libris. — Beatus Rhenanus in comm. ad praefationem hist. Plinii sic ait: *sed spero hunc locum, tametsi nihil obscuri habet post nostram restitutionem, aliquando tamen clariorem futurum, nobilissimo illo Ciceronis opere de republica in lucem edito: cuius rei tu mihi spem fecisti, inclyte Lasce, qui hos a te libros in regia apud Polonos bibliotheca visos putas* (1). — Caspar Barthius saeculo XVII haec scribit (2): *incidit nunc memoriae vidisse virum*

(1) Rhenani haec verba indicavit nobis vir doctissimus Iacobus de comitibus Leopardis in sua romanae editionis librorum de rep. recensione. Verumtamen monstra et gerras narravisse Lascum Rhenano, non dubito.

(2) Adversar. XXXII. 18.

cordatum et doctum documentum, quo probari possit ante paucos annos eos libros (de rep.) *in Germania etiam superfuisse. Prope urbem Brunswicium, inquit Io. Henr. Meibomius, in Saxonia monasterium est Rittershusium nomine, in eo fuit librorum quondam non incelebris copia. Supersunt tituli capsulis adfixi, qui in quoque forulo codices fuerint positi: inter ceteros, titulus inibi restat glutino adfixus, in ea capsa fuisse Ciceronem de republica. Infortunatos vero et immemorabiles lixas dicam an milites an alios quospiam ingratis diis editos homines, qui eo thesauro litteratum orbem interverterunt, quorum tam dirum facinus nulla reparare saeculorum poterit successio! Sed dolorem eum alibi testabimur.* – Idem Barthius oculatus testis Daumio narrasse dicitur (1), ante bellum tricennale extitisse in bibliotheca fuldensi in aliquot voluminibus membranaceis libros de rep. Ciceronis, quos militum petulantia discerpserit equisque substraverit: id quod lacuna capacissima et tituli librorum loculamentis inscripti post illam vastationem bellicam probaverint. – Atque hi, et siqui fuerunt alii, de hac re rumores, mihi videntur eorum similes, qui de Ulphilae gothicorum bibliorum, praeter illud svecum, novo volumine multis locis ac temporibus viso, nequicquam atque ut reor temere disseminati sunt; et quos ego ipse recensui, cum Ulphilae partes incognitas Mediolani

(1) Apud Feustellium in miscellaneis cap. XLIII. p. 47. Sed Barthium haec dixisse, minime credendum est. In catalogo enim bibliothecae fuldensis (qualis ea erat ante illud bellum) non ita pridem in Germania impresso nulla mentio fit codicis de rep.

denique inventas nunciavi, earumque specimen cum meo socio litteratissimo edidi.

Quandonam palimpsestus de rep. in vaticanam bibliothecam venerit.

VIII. Enarratis circa spem reperiundi tulliani de rep. operis vanis rumoribus, sequitur ut de nostro invento dicendum esse videatur. Is est codex vaticanus VMDCCLVII membraneus in fol., posteriore scriptura Augustini commentarium seu varios tractatus in psalmos continens, priore autem librorum Tullii politicorum reliquias: quem codicem in oppido Ligurum Bobio extitisse olim, docet eius inscriptio *liber s. Columbani de Bobio*; quae verba vetere admodum manu exarata sunt in cunctis fere bobiensibus codicibus, quorum pars maxima in bibliotheca ambrosiana Mediolani nunc est, pars alia ingens in regia taurinensi bibliotheca; multo vero minor numerus in vaticanis pluteis servatur: aliquot denique bobienses codices, et quidem palimpsesti, Neapoli sunt, Vindobonae, et Guelpherbythi; quam rem partim inspectione mea partim certissimis testimoniis compertam habeo. Praedicta vaticani codicis inscriptio videtur saeculi fere decimi, quo nimirum tempore confectus creditur ille bobiensis bibliothecae catalogus, quem Muratorius vulgavit (1). Primus bobienses aliquot codices Romam saeculo XV detulit Thomas Phaedrus, quam rem narrat aequalis eius Raphaël volaterranus (2). Quia vero Phaedrus vaticanae bibliothecae praeses fuit et pontificiarum epistularum scriptor, pronum creditu videbatur, idque sibi docti aliquot persuaserunt, bobienses

(1) Antiq. ital. med. aevi T. III. p. 818. dissert. XLIII.

(2) Geogr. lib. IV. sub finem.

illos codices in vaticanis pluteis ab eo fuisse collocatos. Verumtamen vel secus accidit, vel ii codices cum reliqua bibliotheca per cladem urbis borbonicam sub Clemente VII. direpti corruptive fuerunt. Ii certe bibliothecam Sixti V. vaticanam numquam ingressi videntur; quod si accidisset, primas facile sedes occuparent, vel certe in antiquiores syllabos fuissent relati, quod neutrum esse video. Immo ausim adfirmare, nullum plane e bobiensibus mss. libris, quos Volaterranus a Phaedro Romam delatos ait, in vaticana bibliotheca post Clementem certe VII. extitisse. Sed Paulo demum V. pontifice, anno MDCXVIII, a bobiensibus monachis ad vaticanam locupletandam bibliothecam missus est codicum certus numerus; cuius donationis rationem omnem accuratius cognoscimus postquam vir cl. Amedeus Peyronius (1) Pauli pontificis epistulam ad bobienses monachos, missorumque ab his codicum syllabum evulgavit. Atque hi mss. libri a Paulo excepti, mox ab eius successore Gregorio XV., cuius nunc stemmate ornantur, squalorem bobiensem cum tegumento elegante commutare iussi sunt. Iamvero in praedicto syllabo haud occurrunt s. Augustini commentarii vel sermones in psalmos, sub quo tamen opere latet thesaurus tullianus de rep.: appellatur autem praedictus Augustini codex in reliquo bibliothecae bobiensis catalogo p. 3. num. 10. Quare quum Paulus pontifex in suis litteris et gratias agat ob missos codices, et alios, si fieri possit, ad se mitti postulet; sequitur ut hunc pretiosissimum codicem pau-

(1) Comm. bibl. bob. p. XXIV. sqq.

lo post Romam submissum arbitremur. Codices bobienses aliquot in vaticana bibliotheca tractavit vir cl. Faustinus Arevalus e soc. Iesu, eosque in suis prolegomenis isidorianis cap. XCVIII descripsit: in his tamen palimpsestos duos, nempe de rep. et Frontonem videre non potuit, quia materia his superposita non est Isidorus, cuius unice auctoris ille codices conquirebat. Quod autem Arevalus unum ex illis isidorianis rescriptum esse sensit, prioremque scripturam ad sacras litteras pertinere suspicatus est; recte id habet; latet enim in eo bibliorum latinorum pars; praetereaque, quod ille non memorat, folium unicum graecum litteris magnis quadratis, ubi de pomis sermo fit; quod esse Galeni fragmentum ex opere de alimentorum facultatibus, alibi iam demonstravi (1). Atque hoc loco rem eruditis, ut spero, iucundam non reticebo; nempe quod codicem illum guelpherbytanum, ex quo cl. Knittellius fragmenta Ulphilae gothica eruit, e numero esse bobiensium docuit me per litteras vir ill. Niebuhrius: cuius dicto confirmationis per se non indigo, mire suffragatur codex hic vaticanus bobiensis, cuius galenianum fragmentum pars est maioris numeri membranarum, quae idem opus in guelpherbytano palimpsesto complectuntur, uti cognosco e Knittelii commentario p. 253. Galenianae scripturae specimen egomet excudi, cuius formam cum guelpherbytana congruere, non dubito; quamquam id meis oculis non queo cernere, quia knittelianum exemplar meum caret, nescio quo casu, characterum speciminibus. Sed

(1) Iuris civil. fragm. vat. append. III.

de re tamen nullus dubito; nam et laterculorum duorum similis ratio est, et in versibus par ferme litterarum numerus, et par omnino versuum in singulis paginis numerus, nempe 18. in libro iudicum, 24. in Iobi minoris formae fragmentis, et reliquum Knittelii de suis membranis iudicium cum meo de vaticanis congruit: praeterquam quod, latent ibi quoque libri latini iudicum atque Iobi, quorum item partes sunt in romano. Utriusque vero codicis posterior scriptura Isidori originum partem continet. Haec obiter de bobiensium codicum fatis. Nunc ad Ciceronis codicem de rep. redeundum est.

Augustini opus in palimpsesto vat.

VIIII. Augustini commentarius in bobiensi, nunc vaticano, codice scriptus a psalmo CXVIIII (1) ad CXL pertinet. Quaternionum augustinianorum notae leguntur a prima usque ad secundam supra vigesimam, ita tamen ut II. VII. XVI quaterniones desiderentur: quin et quaternio XXII bibliopegi incuria ante vigesimum compactus est: folia insuper aliquot hac illac exciderunt, quo fit ut tot membranae supersint, quot omnino ad quaterniones XVIIII efficiendos necessariae sunt. Igitur paginae XVI ductae in quaterniones XVIIII fiunt CCCIV. Codicis tamen primum sine pare folium, quod recentior manus supplevit, non est rescriptum: ergo vetustae paginae CCCII sunt, rescriptae omnes, atque ad Tullii codicem de rep. pertinentes. Augustini scripturam in excuso specimine cognoscent eruditi, quae mihi quidem ante

(1) Perperam in Peyronii libro p. 3. scribitur XVIIII, omissa centesimi numeri nota.

saeculum decimum exarata videtur. Id quoque memorandum est, quod nempe in codicis marginibus tironianae notae passim apparent, quas ego certe, considerato atramenti genere aliisque indiciis, ad Augustini potius scripturam quam ad Tullii referri puto: quum praesertim sicubi augustiniana scriptura ultra limites tullianae procedit, ibi quoque tironianarum notarum comitatu non careat. Haec omnia codicis aenigmata eius plane generis sunt, quod docti Maurini et saepe occurrere et esse adhuc inexplicatum aiunt (1): *combien de mss. où des notes tironiennes en marge nous anoncent peutêtre des secrets que persone ne tente d'aprofondir!* Nunc tamen, post Carpentarii aliorumque vetustiorum conatus, tironianas notas plurimas amplo laboriosoque opere collegit explicavitque vir cl. Koppius: quare et has vaticani codicis notas aliquando interpretari fortasse licebit. Augustini codex initio quidem integer est, uti quaternionum series demonstrat; laborat in medio, ut dixi; tum in fine partem sui tertiam amisit: auctor enim opus ad psalmum usque CL produxit; scriptura vero codicis citra psalmum CXLI, et quidem in folio lacero, desinit. Ergo quot folia Augustini, totidem Ciceronis amisimus. Alia tamen pars membranarum de rep. sine dubio maior vel rescribendo reliquo Augustini operi, vel aliis usibus adhibita fuit: uno certe volumine neque Tullii neque ipsius Augustini opus concludi potuit. Sane Augustini commentarium ad psalmos in duobus praeterea vidi codicibus antiquissimis, nempe in vaticano saeculi

(1) Nouveau traité dipl. t. III. cap. X. p. 562.

ferme septimi, et in vallicelliano saeculi sexti: quorum aspectus etsi primum me delectavit, atque in spem quandam erexit; mox tamen quia deprehendi non esse palimpsestos, nulli eos mihi usui fore cognovi.

Ciceronis sub Augustino scriptum.

X. Sed misso iam Augustino, ad tullianum quod sub eo latet scriptum veniendum est. Quum ego multos veteres palimpsestos iam viderim, tum prope in nullum spatiosis aeque litteris exaratum me incidere memini. Trecentae duaeque, ut dixi, paginae sunt: singulae vero binis laterculis constant: quae rursus latercula singula complectuntur versus quindecim, ita ut in omni pagina triginta sint versus; in singulis vero versibus litterae circiter decem. Quoniam igitur litterae praegrandes sunt, sequitur ut materiae copia volumine suo minor esse deprehendatur. Quam ob rem licet graviter expostulare cum livore fortunae, quae tantam operis partem nos adhuc celat. Tituli librorum toto ferme codice apparent usque ad quintum. Sextus liber universus a codice exulat. Sed enim tertii libri, etsi reliquiae sunt praeclarae et certissimae, titulum tamen semel video. Paginam 156 totam occupat titulus spatiosissime scriptus DE RE PUBLICA INC. LIB. II. In decimae paginae secundo laterculo scribitur ·M· TULLI CICER. DE REP. LIBER II. EXP. INC. LIB. III. Ex quo cognoscimus Ciceronis nomen singulis libris fuisse subiectum. Interdum titulos superiore in margine frustra quaeras, sive oblivione librarii, sive rescribentis ablutione, seu vetustatis iniuria. Quater

etiam accidit (1) ut libri nota numeralis in mendo cubet, nempe I. pro II, quem errorem nexus materiae certissimus obiurgat. Folia codicis integra sunt, praeter unum angulo multatum, alterumque diffissum seu dimidia parte imminutum. Paginae pleraeque lectu facillimae; paucae vero satis obscuratae sunt; ita tamen ut toto in codice paucos oppido versus difficultas legendi mihi eripuerit.

Palimpsesti perturbatio, lacunae, et restitutio.

XI. Praeter obscuritatem, quam dixi in hoc codice minimam, duo sunt palimpsestorum incommoda, perturbatio atque imperfectio: utrumque autem huic codici non mediocriter accidit. Atque ut de priore primum loquar; folia quidem (quae, quatuor exceptis, omnia sunt paria) solita confusione permixta sunt, quam rem notae codicis numerales, quas in mea editione servavi, apprime demonstrant. Iam ordini restituendo valde favent quaternionum notae superstites. Quas ut heic enumerem; primi quidem quaternionis et secundi nullum folium superesse video. Tertii quaternionis desideratur primum folium sive extimum, in cuius nimirum calce nota quaternionis scribi solet. A quarto incipiunt notae IIII. V. VI. VII. VIII. VIIII. Exin usque ad tertium decimum quaternionem inceptum sunt folia paria interiecta octo absque notis; nempe ut coniecturaliter iudico, decimi secundum et quartum; undecimi secundum, tertium, et quartum; duodecimi item secundum, tertium, et quartum. Sequuntur notae XIII. XIIII. XV. XVI. XVII. XVIII. XVIIII. XX. Quaternio XXI. totus excidit. Pergunt notae XXII. XXIII. Exin usque ad inceptum quaternionem XXVIII, sunt folia paria

(1) Cod. pp. 167. 239. 287. 289.

interiecta tria absque notis; quorum unum puto esse secundum aut tertium quaternionis XXIIII, vel XXV; alterum, secundum item aut tertium quaternionis XXVI; extremum denique, videtur habere quartam sedem in quaternione XXVII. Sequuntur notae XXCII et XXCIII. Deinde immanis hiatus est usque ad initium quaternionis XL; quo tamen in gurgite duo manent absque notis paria folia incertorum quaternionum. Denique sequuntur notae XL et XLI. Posthinc duplex tantum par foliorum in codice superest, et praeterea folium impar: par primum pertinet ad quartum librum, reliqua folia quinti libri sunt. En autem quaternionum tabulam, unde ratio redintegrandi ordinis, quam sum secutus, constabit. Quaterniones ii, quorum nota deest minore cruce designantur: ubi nulli sunt, asterisco utor: folia vero quaenam ab eo qui codicem rescripsit inversa fuerint, cum ipse numerorum praeposterus ordo declarat, tum etiam maiore cruce demonstro. Denique signum⌣foliorum parium nexum indicat: puncta autem, foliorum defectum.

* * * *					263.	264⌣269.	270
† III.				✠	209.	210⌣197.	198
pag.	63.	64⌣73.	74	VI.	65.	66⌣71.	72
	77.	78⌣91.	92		. . . .		
	. 123.	124⌣125.	126		. . . . . .	59.	60
IIII.	259.	260⌣273.	274		. . . .		
	49.	50⌣55.	56	VII.	279.	280⌣285.	286
✠	89.	90⌣79.	80		. . . .		
	83.	84⌣85.	86		121.	122⌣127.	128
V.	97.	98⌣103.	104		139.	140⌣141.	142
	33.	34⌣43.	44	VIII.	181.	182⌣195.	196

	213.	214⌣	223.	224
	215.	216⌣	221.	222
	. . . . . .		293.	294
VIIII.	61.	62⌣	75.	76
	. . . .			
	211.	212⌣	225.	226
	95.	96⌣	105.	106
† X.	. . . .			
	51.	52⌣	53.	54
	. . . .			
	✠ 175.	176⌣	169.	170
† XI.	. . . .			
	179.	180⌣	165.	166
	117.	118⌣	131.	132
	233.	234⌣	235.	236
† XII.	. . . .			
	99.	100⌣	101.	102
	153.	154⌣	159.	160
	265.	266⌣	267.	268
XIII.	149.	150⌣	163.	164
	✠ 147.	148⌣	133.	134
	243.	244⌣	257.	258
	151.	152⌣	161.	162
XIIII.	✠177.	178⌣	167.	168
	155.	156⌣	157.	158
	275.	276⌣	287.	288
XV.	227.	228⌣	241.	242
	229.	230⌣	239.	240
	231.	232⌣	237.	238
	261.	262⌣	271.	272
XVI.	✠301.	302⌣	295.	296

	67.	68⌣	69.	70
	81.	82⌣	87.	88
	281.	282⌣	283.	284
XVII.	✠39.	40⌣	37.	38
	217.	218⌣	219.	220
	. . . .			
	171.	172⌣	173.	174
XVIII.	31.	32⌣	45.	46
	291.	292⌣	. . . . .	
	. . . .			
	✠ 107.	108⌣	93.	94
XVIIII.	✠145.	146⌣	135.	136
	. . . .			
	15.	16⌣	29.	30
	✠ 255.	256⌣	245.	246
XX.	✠189.	190⌣	187.	188
	. . . .			
	. . . .			
	. . . .			
	*	*	*	*
XXII.	35.	36⌣	41.	42
	119.	120⌣	129.	130
	185.	186⌣	191.	192
	5.	6⌣	7.	8
XXIII.	137.	138⌣	143.	144
	183.	184⌣	193.	194
	. . . .			
	. . . .			
† XXIIII.	. . . .			
aut XXV.	19.	20⌣	25.	26
	. . . .			

* * * *

. . . .	17. 18⌣27. 28
† XXVI.	* * * *
✠ 9. 10⌣ 3. 4	✠ pag. 57. 58⌣ 47. 48
. . . .	† pag. 1. 2⌣ 11. 12
. . . .	XL. 249. 250⌣251. 252
† XXVII.	. . . .
. . . .	. . . .
. . . .	. . . .
✠ 207. 208⌣201. 202	XLI. 109. 110⌣115. 116
XXCII. ✠ 23. 24⌣ 21. 22	✠ 299. 300⌣297. 298
. . . .	. . . .
. . . .	. . . .
. . . .	* * * *
XXCIII. 13. 14	† pag. 111. 112⌣113. 114
. . . .	† pag. 247. 248⌣253. 254
. . . .	† pag. 199. 200.
✠ 205. 206⌣203. 204	

Quae quum ita se habeant, usque ad quaternionem XLI expletum numerare adamussim licet quot folia e codice exciderint. Nempe est summa paginarum DCLVI, quarum CCCLXIV desunt (1). Immo licet certa prope ratione definire quanta pars totius operis adhuc desideretur. Primi enim libri quaterniones tredecim sunt (2): secundi item libri totidem ferme fuisse apparet (3). Conclusio denique tertii libri quaternionem XLI perparum excedit (4). Ergo instituta proportione singuli libri quaternionibus circiter XIII constitisse videntur; ergo sex libri habuerunt quater-

(1) De rep. III. 35. p. 290. n. c.

(2) De rep. I. 47. p. 124.

(3) De rep. II. 40. p. 220. n. *

(4) De rep. III. 35. p. 290.

niones plus minus LXXVIII. Atqui supersunt in codice paginae CCCII, quae quaterniones XVIIII efficiunt; ergo est in codice tulliani operis quarta pars. Porro additis, ut necesse fuit, ad nostram editionem fragmentis omnium librorum cognitis, et quidem tertii sextique valde copiosis; siquis rem probe consideret, tertiam circiter operis partem nos habere comperiet. Neque quisquam miretur haud prolixos videri civiles hos libros: rem enim ita se habere docere nos videtur liber primus, cuius etsi quatuor quaterniones insumuntur in prohoemium, totidemque in dialogi politici praeludia (auctor enim non statim vela facit, sed quasi e portu egrediens paululum remigat) idem nihilominus liber fines quaternionis XIII vix egreditur. Et quidem multa Ciceronis volumina hac concinna brevitate utuntur, nominatimque libri de legibus, qui sunt politicorum veluti appendices.

XII. Etsi superior tabula doctis antiquariis artificium libri mei satis aperit, nihilominus et legentium imperitiorum et ipsius rei gratia, paulo diutius huic argumento insistendum est. Illud autem in primis menti occurrit quam vetus mos palimpsestorum faciendorum sit, quoniam horum meminit ipse Cicero in epistula ad Trebatium iuris consultum (1): *ut ad epistulas tuas redeam, cetera belle*; etc. *nam quod in palimpsesto, laudo equidem parsimoniam: sed miror quid in illa chartula fuerit, quod delere malueris, quam haec non scribere, nisi forte tuas formulas. Non enim puto te meas epistulas delere, ut reponas tuas.*

De legendis ordinandisque palimpsestis.

(1) Ad fam. VII. 18. Confer etiam Martialem XIV. 7.

An hoc significas, nihil fieri? frigere te? ne chartam quidem suppeditare? Hoc loco Cicero tres innuit sollemniores et veras palimpsestorum faciendorum caussas, contemptum veteris argumenti, parsimoniae studium, membranarum penuriam. (Palimpsestum, δέλτον ἐξηλειμμένην, memorat etiam divus Chrysostomus ed. maurin. T. VII. p. 729. Aethiopum quoque vaticani aliquot codices deletitiis membranis constant; ita tamen ut antiquior etiam scriptura eiusdem linguae sit.) Atque ego palimpsestos in membranis hactenus videram: chartarum enim quotquot sunt genera, vix ei rei apta videntur. Nuper tamen e duobus papyraceis diplomatibus saeculi VIIII, quae impetrante ēmo ac r̄mo Cardinali Guerrerio nobilis Gualtheria gens Urbevetere ad vaticanam bibliothecam donans misit, unum certe ipsis dominis ill. observantibus rescriptum est; quamquam prior scriptura satis legi non potest. Insuper in vaticana bibliotheca papyrus quaedam phoenicia rescripta apparet: tum, ut audio, papyri multae aegyptiacae, quae Taurini sunt, ad palimpsestorum numerum pertinent. Quare superest ut palimpsestos quoque papyraceos eruditi scrutentur. Ceteroqui palimpsestorum lectio perito patientique homini haud plerumque molesta est: in omni tamen eiusmodi scripto plures occurrunt paginae valde lectu difficiles et obscuratae. Itaque in uno versu verbove bonam quandoque horam consumere non recusabis, ut rem tandem ex integumentis suis evolvere queas; et quidem expectandus serenus dies, et in solis fulgore maximo ad lectionem incumbere necesse est. Porro nullus est pa-

limpsestus, in quo scriptura non sit continua, indiscretis nempe vocabulis, nulla commatum distinctione, exceptis interdum valde evanidis paucisque punctis. Scriptum igitur universum commovendum est, atque in propria vocabula distinguendum: quae res neque semper dubietate caret neque periculo. Nempe ex. gr. libro I. 14 lego *sol e regione*, non *sole regione*; I. 15 *ostentatio neque*, non *ostentationeque*; I. 19 *et iam*, non *etiam*; I. 21 *paratior es*, non *paratiores*; II. 11 *situ revoces*, non *si tu revoces* etc. Ne quid dicam de scripturae mendis innumeris quae primi potissimum editoris medelam expectant. Quippe antiqua cuiusvis classici via sentibus plurimis virgultisque semper purganda est. Perturbandorum in palimpsestis foliorum ea causa fuit, quod priscus codex, ut novae scripturae aptus fiat, humectari et lavari atque abradi solet. Dissuuntur igitur folia, manibus artificum contrectantur, laevigantur iterum et exsiccantur, ut novo volumini accommodentur; quod cum fit, prioris scripturae series neque servari potest ob inductam obscuritatem et labem, neque porro debet ob eiusdem usum antiquatum. Sed ecce tibi aliam cladem, dum plagularum veterum, prout novi operis ratio postulat, vel orae circumciduntur vel sinus complicantur vel latercula conscinduntur. Iam ordinandorum palimpsesti foliorum etsi varia et persubtilis ad disputandum ratio est, tamen eam leviter stringere brevique magisterio absolvere non me piget. Veterum scilicet mos componendorum librorum idem erat qui apud nos post inventos typos: nimirum liber non e singulis se-

paratisque foliis, verum e foliorum parium fasciculis conficiebatur. Hi fasciculi pro parium foliorum numero dicuntur vulgo duerniones, terniones, quaterniones aut quinterniones. Nonnumquam etiam videmus haec fasciculorum genera in codicibus commisceri. In cuiusque fasciculi postrema plerumque pagina nota scribitur numeralis; quae tamen interdum, sed rarius, occurrit in prima pagina. Utramque consuetudinem a primis etiam typographis retentam videmus. Igitur qui codicem ordinat huc apprime mentem intendat, ut dispersa folia ad suos fasciculos retrahat; deinde ut ipsos fasciculos pro notarum serie disponat. Id cum in integris codicibus facile fit, tum in mutilis et pessumdatis, ut sunt plerique omnes, multo laboriosius. Quid enim si nota obscurata est? quid si extimum fasciculi folium desideratur? quid rursus si perierunt folia aliquot intermedia? ita ut nexu sublato, foliorum quidem, si nota superest, extremorum processum videas, verum folia intermedia in quem potissime fasciculum coniicias, incertum sit. Illud quoque accedit incommodum, quod parium foliorum saepe plicatura praepostera est. Ea res quidem dissuto codice certis interdum membranae indiciis se ipsa prodit; saepius tamen de sermonis contextu cognoscenda est. Quid demum si folia complura, aut omnia, imparia sunt? Et quidem ita se habent ii cuncti codices, quorum par folium ex unico maiore impari confectum est. Atque in toto hoc negotio ratio continuae sententiae habenda est, qua duce, notis aliis interdum vix indigemus. Sententiae autem nexus cum in historicis saepe evidens est, tum

in philosophicis aut oratoriis libris paulo est obvolutior; et minus quidem in integris scriptis, maxime tamen in hiantibus aut partim obscuratis (1). Hac ego doctina fretus folia omnia politici codicis e miro vagoque errore ad sedes suas, quantum licuit, revocavi. Iam etsi pleraque dispositio certissima est, sunt tamen aliquot folia quorum genuina et propria sedes evidenti veritate non patet; praesertim ubi codex valde abruptus et hians materiam exiguam laciniosis hinc inde reliquiarum funibus trahit. Quaternionnm notas, quae sunt in calce fasciculorum, in librum transfero; notas item paginarum margini adlino, non tam ut veterem perturbationem demonstrem (haec enim uno verbo dici poterat) quam ut curiosi lectores paginas libri mei cum codice commodius, si libet conferant; restitutumque a me ordinem vel refellere possint vel comprobare.

XIII. Scriptura tulliani codicis spatiosa, ut dixi, est ac prope quadrata; ita tamen ut aliquot litterae ab illa perfecta elaborataque forma recedant, quam vulgo lapides nec non quidam palimpsesti retinent. Ea prostat in excuso a me specimine. Ceteroqui id grandis scripturae genus haud plerumque auctoribus, sed librariis calligraphisque debemus. Fronto aiebat (2) se delectari ipsis litterulis (id est minutis informibus ac festinatis) Mar- — Palaeographia palimpsesti de rep.

(1) Ad lacunas palimpsestorum quod attinet consideranda sunt Hieronymi verba epist. XXI. 13: *quando in manus nostras libri veniunt sapientiae saecularis* etc. *siquid in eis superfluum, de idolis, de amore, de cura saecularium rerum; haec radimus, his calvitium inducimus, haec in unguium morem ferro acutissimo desecamus.* (Nisi forte Hieronymus loquitur figurate.) Confer etiam ep. XXII. 29.

(2) Ad M. Caes. III. 3. ed. rom. p. 67.

ci Aurelii; cupiebatque ubi quid ad se scriberet, sua manu scriberet. In Catonis censorii vita cap. XX narrat Plutarchus, Catonem in filii gratiam quem ipse doctrinis informabat, non recusasse laborem scribendi historias sua manu litteris magnis, quo puer domi haberet commoda exemplaria ad discenda maiorum instituta: quibus verbis satis innuit Plutarchus moris non fuisse ut auctores ipsi vel nobiles viri scriptura illa operosa grandique semet defatigarent. Alibi vero apud eundem Plutarchum (1) commemoratur *καλλιγραφία βασιλική*. Neque sane dubitare licet quin Romani quotidianam properatamque scripturam ea litterarum forma efficerent, quam cernimus in papyris. Utique id de Graecis nunc demum constat, quorum papyros Ptolemaeorum etiam aetate scriptas inclinatis distortisque litteris uti videmus. Ipse Cicero festinatas rudesque litteras curvasque, ut Hieronymus loquitur (2) pinxisse videtur. Sic enim ad fratrem II. 15: *scribis te meas litteras superiores vix legere potuisse*; *hoc facio semper ut quicumque calamus in manus meas venerit*, *eo sic utar tamquam bono.* (Otiosissimus contra Atticus venustissima scriptura utebatur(3).) Interdum etiam scripsit Cicero *διὰ σημείων* (4). Cuiusmodi essent illae *πηλίκαι* litterae, quas manu sua Paulus apostolus exarabat, controversia fit inter Ioh. Chrysostomum et Hieronymum (5). Auctoris quidem autographum plerumque erant liberiore scriptura schedae, quas Isidorus (6)

(1) De pyth. orac. T. VII. p. 562.

(2) Praef. in comm. ad Abdiam.

(3) Ad Att. VI. epist. ult.

(4) Ad Att. XIII. 32.

(5) Hieronym. comm. ad Galat. lib. III. cap. VI. 11. Vide tamen ibidem observationes.

(6) Orig. VI. 14.

definit esse *quod adhuc emendatur et necdum in libris redactum est.* Cicero ad Atticum XVI. 3 suum de senectute *σύνταγμα mittit retractatius, et quidem ἀρχέτυπον ipsum crebris locis inculcatum et refectum.* Iam ubi satis auctori placeret scriptum, tradebatur librariis qui in macrocolon transferrent, ut pergit ibi dicere Tullius (1); et tum demum calamo et atramento temperato, charta etiam dentata res agi dicebatur, teste eodem Tullio ad Q. fr. II. 15. Scribendi mos quadratis et magnis litteris sane gratus utilisque erat puerorum eruditioni, tum etiam senibus iam caecutientibus commodus: quare senex Hieronymus queritur (2) se non posse legere, praesertim ad nocturnum lumen, hebraica volumina propter litterarum parvitatem; quod incommodnm apud veteres molestius erat, quos microscopiis caruisse compertum dicerem, nisi de his satis loqui videretur Seneca quaest. nat. I. 5. 6. Alioquin idem Hieronymus contra scripturae latioris atque ornatioris, puta argento vel auro et in membranis purpureis, insanum luxum, cuius meminit etiam Caius (3), haud immerito stilum acuit (4). Ego autem peculiari meo iure huic luxui subirascor, qui in tam amplo codice nimis modicas mihi reliquias librorum de rep. peperit. Morem denique scribendi libros tum minimis tum etiam maximis formis belle tradit Martialis XIV. 190: *pellibus exiguis arctatur Livius ingens, quem mea non totum bibliotheca ca-*

(1) Confer etiam ad Att. XIII. 23.

(1) Prolog. lib. VII. in Ezech.

(3) Inst. II. 77.

(4) Prolog. in Iob. et ep. XXII. 32.

pit. Illud etiam observare memini, quo maior est in codicibus apicum pulchritudo, eo saepe pluribus mendis exemplaria scatere. Notissimum est amanuenses (notariorum enim nobilior ordo fuit) e servorum grege saepenumero fuisse. Quamquam vero servorum nonnulla eruditio fuit, quas nimirum Seneca (1) dicit litteras serviles, nihilominus id genus hominum neque a linguis neque a cetera doctrina saepe paratum, calligraphiam suam multis magnisque mendis inquinabant. Hinc Cicero (2): *de latinis libris quo me vertam nescio; ita mendose et scribuntur et veneunt.* De librariis suis, qui bona scripta a malis seu mediocribus non distinguerent, conqueruntur Symmachus (3) atque Hieronymus (4). Denique codices inemendatos et exemplarium varietatem non semel obiurgat Hieronymus, praesertim quia librariorum negligentia auctoribus fraudi esset (5). Quin adeo feminae quoque, omni expertes eruditione, artis tantummodo lucrique causa ad describendum olim accedebant. Id quum adfirmari de nonnullis vetustis mss. a summo Pogio viderem (6), mirabar equidem; mox id credibile admodum existimabam, reputans scilicet quod et Origines puellis librariis uti solitus fuerit; et quod inclytus bibliorum graecorum codex alexandrinus a Thecla femina scriptus sit. Sane et in codice vat. otthob. IIIMCXIX. ubi de scribis agitur, cap. XIII profertur inscriptio a Pignorio sump-

(1) De tranquill. cap. IX.
(2) Ad Q. fr. III. 5.
(3) Ep. V. 85.
(4) Ep. LXXI.
(5) Prol. in Iob; prol. in chron.
(6) In epist. apud Mehusium praef. ad Ambr. camald. p. XLII.

ta SEXTIA XANTHA SCRIB. LIBRARIA. Maurus denique Butturinus bononienses feminas describendis libris occupatas nobis exhibet (1). Vaticanus de rep. codex mendose admodum scriptus fuit; quam horrentem errorum segetem partim vetus emendator, partim ego in scholiis criticis depastus sum. Attamen in hoc codice multa sunt ad priscae orthographiae normam rectissime scripta: et quidem pleraque constanti adeo priscorum codicum auctoritate firmantur, ut in usum quotidianum revocanda videantur; v. gr. *adulescens*, *intellego*, *querella*, *vilicus*, *vilicare*, *poenire*, *paenitere*, *maerere*, *temtare*, *taeter*, *tramittere*, *saepire*, atque alia plurima. Etsi hodiernae consuetudinis tanta vis est, ut etiam confessa vitia placeant: quae siquis temtaret abiicere, statim eum circumlatrantes Rufilli omnes coarguerent. Ad veterem emendationem quod adtinet, morem fuisse scimus, antequam exemplaria vulgarentur, dandi operam ut corrigerentur. Testantur id codicum subscriptiones *legi*, *emendavi*, *recensui*, *recognovi*; tum ipsae emendationes minutioribus et plerumque rudioribus litteris interpositae. Cicero ad Att. XIII. 23: *libri ad Varronem non morabuntur*; *sunt enim defecti*, *ut vidisti*; *tantum librariorum menda tolluntur*. Grammaticos adhiberi solitos ad emendanda exemplaria, docet Gellius V. 4; idque fieri solitum collatione meliorum librorum, tradunt non semel Hieronymus, Augustinus et Cassiodorius. Modus emendandi sive in codice de rep. sive in priscis aliis hic fere est.

(1) De cl. archigymn. bonon. profess. part. I. p. 186.

Si verba addenda sunt, ea supra versum, rarius in margine, adscribuntur; sin detrahenda, ea punctis saepe superne, raro inferne notantur. Hinc *expungere* pro *delere*. Denique si litterae transferendae sunt, corrigendaeque vitiosae metatheses, in codice quidem Ciceronis de rep., item in eiusdem verrinarum rescripto codice, nec non in Frontone, fit emendatio signis ≡ = —; ita ut quae litterae vel quod verbum una linea notatur, ad primam sedem sit transferendum, eodemque ordine reliqua. At in graecis pari ratione emendatio fit litteris γ. β. α. superimpositis. Pausae in hoc codice haud raro apparent, nempe punctum quoddam recurvum iuxta litterae summitatem, quod tamen in Frontonis codice multo accuratius frequentiusque fit. Est autem id punctum pausa saepe minor, non in codicibus solum latinis verum etiam in gothicis ulphilanis. Quin haud raro vel prope temere appingitur, vel separandorum verborum causa, ne qua sit ambiguitas. Atque omnis orthographia politici codicis valde congruit cum illa taurinensis Lactantii, quam praeter ceteros observavit nosque docuit Scipio Maffeius (1). Litterae singulariae duobus punctis concluduntur, neque imis neque supernis, sed mediis; isque in antiquis codicibus perpetuus fere mos est. Ratio diphthongorum saepe recta est. Litterae in fine versuum aliquando minuuntur, vel in monogramma coëunt. Semel forma V scribitur p. 156 in titulo libri, et quidem sono vocali: ceterum toto in codice est U. Illud etiam in tulliano codice aliisque priscis sive

(1) In epistula praeposita opusculis eiusdem Maffeii.

sacris sive profanis codicibus notare memini, tum latinis tum graecis tum etiam gothicis ulphilanis, nempe quotiescumque insignis admodum sententia vel transitio fit, librarium solito interius aut exterius exordiri versum in margine libri, ita ut una saltem littera, eaque grandior, sumpta interdum e medio vocabulo, seriem scripturae in sinistro margine excedat. Codicis orthographia miris laborat varietatibus et inconstantia. Est enim id fatum latinae scripturae ac pronunciationis, quod grammaticorum tot pugnantia praecepta infinitaeque quaestiones demonstrant. Hinc merito Cassiodorius (1): *ortographia apud Graecos plerumque sine ambiguitate probatur expressa*; *inter Latinos vero sub ardua difficultate relicta monstratur*; *unde etiam modo studium magnum lectoris inquirit*. Exempli causa, labdacismus proprium Afrorum fuit; sicut *colloquium* pro *conloquium*, teste Isidoro (2). Quid porro? nonne ipsa latinitas, uti observabat Hieronymus (3), et regionibus quotidie mutabatur et tempore? postea praesertim quam tanta barbarorum peregrinitas in imperium romanum infusa est, lingua autem generis quarti esse coepit, quod Isidorus (4) mixtum appellat. Codici vaticano priscus emendator, ut dixi, non defuit, qui vel praetermissa verba aut membra supplevit, vel menda plurima recte sustulit: idem tamen lectioni bonae aliquando deteriorem supposuit, et errores non abstulit sed sevit. In eo quoque non bene meritus est, quod antiquiorem scribendi rationem haud semel immutavit. Hae mutationes atque emendationes quia lit-

(1) Inst. praef.
(2) Orig. I. 32.
(3) Prol. lib. II. comm. ad Gal.
(4) Orig. IX. 1.

teris minoribus festinatisque fiunt, aegre in codice leguntur, semperque mihi novum aliquid sub palimpsesti involucris lectitanti occurrebat: neque enim perfunctorie sed tota mente codices istiusmodi atque omni acie oculorum intueri necesse est.

Coniecturae de palimpsesti aetate.

XIIII. Fieri non potest ut a palaeographia politici codicis edisserenda recedam, prius quam de eiusdem verisimili aetate quaestionem saltem attingam; tum quia id a plerisque editoribus in re simili factum video, tum quia eorum multorum cupiditati occurrendum est, qui me saepe sententiam rogaverunt. Si de prisci codicis aetate iudicare velis, illa in primis discretio adhibenda est, ut aliter coniecturam facias e litteris titulorum vel subscriptionum vel etiam brevium elogiorum, aliter ex ipsius contextus scriptura. Namque in titulis quidem brevibusque lemmatibus quadratam maximamque scripturam plurimi vulgo libri ab ultima ferme antiquitate usque ad hodiernum diem prae se ferre solent. Quum enim rei natura postulet, ut vel perspicuitatis, vel honoris, vel ornatus gratia hae litterae magna forma fiant, is semper mos in membranis non secus atque in lapidibus retentus fuit. Terentii codex ambrosianus habet prolixas illas fabularum epigraphas quadratis magnisque litteris scriptas; ipse tamen textus minutus, inclinatus, properatusque est, prout in codicibus saeculi decimi conspici solet. Alcuini quoddam opus in vaticano codice minutis litteris rotundatisque scribitur; idque volumen ab ipsius Alcuini vix aetate distare videtur: priores tamen duae paginae honoris causa quadratis litteris atque ita speciosis exaratae fuerunt, ut a livianis palatinis parum

differant. Sic est illud capitalibus litteris carmen ad Carolum magnum bibliis urbani monasterii s. Callixti agglutinatum, quorum item bibliorum contextus exili rudique scripturae genere digestus est. Exceptis igitur titulis aut elogiis aut praefationibus; rursus excepto aliquo longe rarissimi luxus codice; ego sane me animadvertere memini, scripturam magnam, pulchram, quadratam, et romana quodammodo maiestate praeditam, post sextum aut certe septimum seculum vix comparere. Quin adeo sexto saeculo et consecutis proxime aetatibus dominari videtur illa in libris scriptura, quam Symmachi, synodi chalcedonensis, Sedulii, Hieronymi, Gregoriique specimina a me olim impressa docent. Bobiensium codicum, quorum spectabilem numerum in ambrosiana bibliotheca, breviorem in vaticana tractavi, scriptura saepius rotundior, inclinatior corruptiorque est, praeterquam in Sedulio, qui nunc est Taurini: quem tamen codicem monachi ipsi bobienses haud scripserunt, si quidem saeculi sexti est (1). Extra ambrosianam bibliothecam (cuius numquam sine dulci animi sensu recordor) multos ego latinos insigni vetustate codices in Italia vidi. Nam, ut de ingenti vaticanorum codicum copia nunc sileam, ambrosianae quidem Mediolanensium basilicae, tum et modoëtiensis ecclesiae, tabularia pervetustos libros habent. Vercellis, praeter notissimum evangeliorum κειμήλιον, antiquissimum et fere saeculi VI est clementinarum recognitionum volumen: et quidem in eius Cathedralis archio plus ducenti sunt prisci codices, quos inter homiliarium anglo-saxonicum, corpus le-

(1) Catalog. mss. taurin. T. II. p. 244.

gum barbaricarum, collectio canonum insignis, Iustinus pervetus, et copiosum lexicon latinitatis. Neque caret palimpsestis archium vercellense, quamquam ut puto re bona vacuis. Rem utilem fecisset vir cl. Gregorius si in sua nupera litteraturae vercellensis historia catalogum nobis patriorum codicum exhibuisset: vix enim dubito quin aliquid opis litterarum incrementis ex illo nobili archio repetendum sit. Mitto veteres multarum urbium codices; ad eos mente propero quos paulo diligentius manu versavi Veronae in patria praeclari magistri mei, et summa mihi pietate colendi, rm̄i P. Aloysii Fortis, a quo nunc societas Iesu perpetua dignitate regitur. Ibi, praeter iuris civilis palimpsestos, quibus egregie litterati Germani nuper usi sunt; facem popularibus suis praeferente illustrissimo Niebuhrio, qui in tanta doctrinae, ingenii, atque artis criticae gloria versatur; ibi, inquam, rescriptos codices alios vidi his fere notis distinctos LI. LIII. LXXXI. LXXXIII. LXXXV. XCVII. CXXXIIII; quamquam scriptura supposita nihil prope novi habere videtur. In voluminibus non rescriptis vetustissima scriptura est codicis XXVI Augustini de civitate Dei, litteris similibus earum quibus Tullii interpres in ambrosiano vaticanoque codice scribitur. Utinam vero is codex Augustini mihi nunc ad manus fuisset, ut politica Tullii fragmenta ex eo potius quam e recentioribus exemplaribus compilarem! Equidem nova editio augustiniani operis nobilissimi curanda est ad tanti codicis fidem: idque munus a veronensi aliquo cive, Norisii, Blanchinii, Maffeii, Vallarsii et Balleriniorum aemulo, expectandum est. Unum adhuc me-

morabo palimpsestum XXXVIII, e quo vehementer opto suscitari fragmenta mathematici latini, litteris apprime pulchris et valde priscis exarata. Sane ex iis plagulis carie admodum terebratis excerpta quaedam mihi confeci: atque in his vocabulum deprehendo, quod Gesneri Forcellinique lexicis deest: cuius rei ut fidem faciam, atque ut ad codicem curiosos antiquitatis invitem; pagina 336. b. col. 1. v. 23 legebam *ad QUINQUIPLUM veniet.* Eadem vox occurrit etiam v. 7. Huic vero paginae rectae inscribitur titulus *LIB. XV.* Tum p. 341. a. col. 2. v. 9-11 legebam: *ac duo RECISAMENTA totius pyramidis.* Vox autem *recisamentum* una hactenus niti videbatur Plinii auctoritate hist. lib. XXXIV. 11. Huic vero paginae superscribitur titulus *LIB. XIIII*; quamquam is liber videtur in eadem explicere, et alius incipere, ita ut verba praedicta in consequente libro sint. Nunc ut Verona Romam, atque ad meum propositum e longiore diverticulo redeam; inter codices a me observatos, vaticanus de rep. perfectione quidem litterarum nonnullis cedit, magnitudine tamen et splendore prope princeps est. Ergo omnibus consideratis, quamquam res controversa est, atque id grande scripturae genus nulla fere aetate usurpari non potuit; mihi tamen paulo aegrius persuaserim, tam splendidum tamque luxuriosum tullianae reip. codicem, post imperii romani excidium, barbaris in Italia regnantibus, fuisse scriptum; et non potius extremis saltem Caesaribus rem romanam adhuc tenentibus. Haec aio coniectans, et ipse meae doctrinae diffidens: quis enim de re tam obscura sciscitantibus dicat *credite me vobis folium recitare Sibyl-*

* * * * *

lae? aut more pythagorico, quicquid ipse responderit, rectum putari volet? Ceterum quod plerique sibi facile persuadent hunc et illum codicem ad quintum quartumve saeculum pertinere; seniorem antiquitatem valde negant; ego quidem nescio quo iure id faciant; nisi forte oppressi sunt opinionibus vulgi et illorum praeiudiciis, qui omnem criticen vel minima audacia everti clamitant. Atqui in re antiquaria usus frequens praecepta magistrorum superat: qui autem pro victis illis adhuc regulis pugnant, iam nullam prope habent arcem argumenti sui in quam tuto conscendant. Quid enim plerumque obstat, quominus tertii aut secundi saeculi haec scripta dicamus? Num forma vel orthographia? atqui vix aliquid in his videmus, quod vetustis lapidibus aut Herculanii monumentis aut aliorum exemplorum copia non nitatur. Num ipsa per se incredibilis videtur tanta membranarum longaevitas, ut sit v. gr. aevi augustei? verum enimvero si ab aetate constantiniana aut certe theodosiana ad nos usque, quindecim fere seculis, vixisse aliquot schedae sine dubio creduntur, quis iure neget eas potuisse etiam viginti? Quid papyrus? nonne a Symmacho ep. IV. 34 facili senectute corrumpenda dicitur? tum in formulario apud Marinium (1) nonne membranae existimantur diutius quam papyri aetatem ferre? nihilominus aegyptiae papyri spatiosissimo aevo canescunt. Quas vero habemus in manibus membranas palimpsestorum, eae si probe custodiantur, quum multae praesertim crassae sint et materiae satis vivacis, totidem et amplius post nostram aetatem saeculis duraturae videntur.

(1) Papyr. diplom. LI.

De fragmentis operis iampridem editis.

XV. Etsi operis de rep. amissi partem ampliorem vaticanus codex nunc primum suppeditat; nihilominus praeclarae reliquiae apud varios auctores supererant, praesertim vero apud Macrobium, Lactantium, Augustinum et Nonium. Sed enim lectis, quae Sigonius aliique collegerunt, fragmentis magnam in his confusionem atque interpolationem esse cognovi. Itaque ad ipsos auctorum fontes confugiens, scripta illorum integra iteratis lectionibus peragravi. Quin adeo fines vulgo tritos saepenumero egressus, reliquias Tullii civiles toto paene litterarum orbe atque omnibus vestigiis indagavi. Quamquam ultro fateor nec ipsum me mihi haud raro placere, et latiorem atque asperiorem hunc esse campum, quam ut una opera primisque curis satis excoli possit. Quin adeo, ut in longo opere ac vario, complura sunt quae mihi a lectoribus ignosci pervelim: praesertim ubi difficultas aut magnitudo rei diuturniorem diligentiam desiderabat. Fragmenta edita, siquando in vaticanum codicem incidunt, virgulis („) distinxi: cetera vero partim pura partim interpolata, quae propter propter codicis tot hiatus nonnisi auctorum veterum testimoniis nituntur, formis paulo minoribus exprimenda curavi. Igitur qui librum meum hac quoque in parte fragmentorum editorum cum prioribus collectionibus comparabit, primum quidem magna additamenta, saltem e Lactantio atque ex Augustino, comperiet; deinde ordinem, ut in re saepe incerta, saltem concinniorem; tum multorum errorum castigationem, partim veterum amanuensium qui falsos titulos librorum scripserunt, partim recentium eruditorum, qui iudiciis labantibus se-

des fragmentorum conturbaverunt. Verba etiam multa persanata sunt vel codicum inspectione, vel aliis subsidiis criticis: quamquam tot, praesertim apud Nonium, vitiosissimas varietates quis demum amputabit? qui profecto grammaticus a vertice, ut aiunt, usque ad extremum unguem ulcus est. Postremo interpolationes novorum hominum eiectae sunt, quas ipsi quidem auctores in scholiis plerumque esse iusserant, sed mox audacia typographorum cum genuino textu miscuerat. Equidem fateor me maiorem prope molestiam in conquirendis ordinandisque editis, quam ineditis, fragmentis exantlavisse; nequis harum rerum parum gnarus me ludibundum in editis et quasi in labore lepido versatum esse putet.

De notis editoris.

XVI. Dum codicem vaticanum exscriberem, dum reliquias Tullii politicas unde unde conquirerem, paulo mihi copiosior ex hac ipsa mora seges scholiorum subnata est, quorum haec genera sunt. Primum scribo observationes, quae pertinent ad codicis varietates, ad eiusdem emendationem, ad grammaticam et ad palaeographiam: hasque omnes minutioribus plerumque typis textui substerno: unde licet cognoscere quantum latina orthographia in impressis libris a veterum codicum auctoritate recesserit; ut plane in multis ad iustiorem illum scribendi modum reverti necesse sit. Alterum genus observationum mearum versatur in coniecturis, circa lacunas videlicet explendas, nec non circa partium dispositionem seriemque sermonis. Tertium genus historicarum notarum est et comparativarum cum aliis praesertim ipsius auctoris locis. Scio equidem quorumdam doctorum in-

stitutum atque iudicium, qui scholiis tantummodo grammaticalibus, quae ad lectionem constituendam adtinent, delectantur. Sed enim et illam classem historicorum scholiorum, quam in nobilioribus editionibus summo adhuc cum fructu legimus, multo sapientius ac gloriosius a maioribus nostris frequentatam fuisse arbitror, quam ut eam iam negligi aut prae doctrinae confidentia expelli liceat. Utique Germani, apud quos haec studia cum primis vigent, utramque scholiorum speciem valde amplectuntur. Utor et alia observationum ratione, quam mihi mediocris auctorum lectio peperit, ut videlicet intento digito monstrem quos fontes Cicero in hoc opere pangendo gustaverit; vicissimque quinam auctores ex hoc labore Ciceronis profecerint. Politicorum denique scholiorum comitatus ab eiusmodi libro abesse vix poterat. Sed illi prorsus loci praeteriri nulli debuerunt, sive ipsius auctoris sive aliorum veterum, qui de hoc opere tulliano loquuntur: nam vel eiusdem historiam tradunt, vel haud raro, si minus verba, at certe sententias continent. Itaque haec testimonia, quotquot hactenus reperiri potuerunt, libro praeposui; nisi forte quaedam eiusmodi erant, quae in ipsum potius Tullii textum vel in meas adnotationes spargenda viderentur.

PROSOPOGRAPHIA DIALOGORUM DE REP.

Dialogorum de rep. personae novem sunt, quinque scilicet senes, reliqui adulescentes. Inter senes est Scipio; Laelius Scipione natu maior: Laelii aequales Philus et Mummius (Cic. de am. XXVII); Mani-

lius item senex, quia de rep. III. 10 dicitur fuisse adulescens ante legem voconiam, quae lata est anno urbis DLXXXV, quadragesimo ante hunc dialogum. Manilius a Cicerone parad. VI dicitur vixisse patrum suorum memoria; secus vero Rutilium et Scaevolam vidit adulescens Cicero, ut infra dicam. Quatuor fuisse adulescentes ait ipse Cicero ad Att. IV. 16; idque apparet etiam e codice vaticano. Sed age singulorum hominum paulo accuratiorem notitiam scribam.

SCIPIO

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor et Numantinus, L. Pauli Aemilii, qui de Perseo triumphavit, filius; adscitus in gentem corneliam a Scipione Africani maioris filio. Magistros habuit Polybium, Panaetium ac Metrodorum (1). Latinis graecisque litteris eximie eruditus fuit. Quicquid autem scripti operis apud veteres dicitur esse Africani, id minori tribuendum videtur; nam superioris Africani nullum extitisse scriptum dicit Cicero de off. III. 1 (2). Fannius in annalibus, teste Tullio de or. II. 67, dixerat Scipionem nostrum εἴρωνα, ob socraticam dissimulantiam atque leporem. Anno urbis DCVIII Kartaginem delevit; tum anno DCXXI Numantiam. Consul bis fuit; censuram cum L. Mummio achaico

(1) Polybium et Panaetium Scipionis favore adiutos patriis suis valde profuisse ait Plutarchus reip. ger. praec. ed. Reisk. T. IX. p. 244. Confer Hieronym. ep. CVIII, et Suid. voc. Πόπλιος.

(2) Attamen Africani maioris epistula quadam ad Philippum regem utitur Polybius hist. X. 9. Immo et eius orationem inscriptam *adversus M. Naevium* memorat Livius XXXVIII. 56, qui tamen suppositam suspicatur.

gessit; auguratu etiam potitus; legationem unam vel plures obivit ad inspicienda sociorum regna (1). Laudes eius innumerae in veterum scriptis leguntur. Obiit hiemali tempore, paucis post hanc, quae fingitur, disputationem diebus, anno aetatis LVI, non sine suspicione veneni aut signis elisarum faucium; scelere videlicet gracchanarum partium, quibus ipse adversabatur (2). Laudatus est in funere duabus orationibus ·C· Laelii amicissimi sui, quarum alteram recitavit Tubero sororis filius, Cic. de or. II. 84; alteram frater Maximus Aemilianus, Cic. pro Mur. XXXVI. Postremae huius incognitam particulam, laelianae eloquentiae vel elocutionis pretiosum specimen, nuper ego protuli cum interprete vaticano ad or. pro Mil. VII. 2. Obitum Scipionis praecessit parelium quoddam: luctum publicum qui consecutus est, narrat Cicero pro Mil. loc. cit. Scipionis nostri imagines memorat idem Cicero in somnio, nec non Iuvenalis VIII. 3, habuitque unam in lapide onychino Kyriacus anconitanus (3). Sepulchrum eius, teste Acrone ad Hor. epod. X, in regione vaticana fuit; pyramis nimirum ingens (ad instar Cestianae) quam Alexander Papa VI. dirui iussit, vel ut via recta fieret, vel ut molis hadrianae oppugnatio difficilior redderetur. Eius autem pyramidis adhuc incolumis imaginem Eugenius Papa IV in valvis aeneis basilicae vaticanae exprimendam curaverat (4); quare ibi nunc visitur.

(1) Auctoribus lib. III. 35. laudatis adde Firmicum math. I. 3.

(2) Interemptum a ·C· Carbone diserte dicit Pompeius apud Cic. ad ·Q· fr. II. 3.

(3) Mehusius praef. ad Ambr. cam. p. LIII; tum ipse Ambrosius ep. VIII. 45.

(4) Nardinius Rom. antiq. lib.

LAELIUS

C. Laelius cognomento sapiens, Scipioni amore summo devinctus, quos Valerius VIII. 8. 1 par verae amicitiae clarissimum appellat. Hic est qui in Ciceronis dialogo de amicitia praecipuam personam gerit, deque Scipione nuper vita functo copiose miraque cum amoris significatione loquitur. Laelii consiliis perpetuis Scipio usus est. Neque tamen Laelius ipse res non gessit: nam et Viriathum bello fregit, et Scipioni Karthaginem oppugnanti legatus adfuit. Caelius Antipater Laelio (sapienti, ut puto; nam Caelius fuit aequalis Scaevolae auguris, Cic. Brut. XXVI; ideoque iuvenis, Laelio sene) inscripsit belli punici historiam. Augur fuit celeberrimus et orator. Idem fasces consulares tenuit anno urbis DCXIV.

PHILUS

L. Furius Philus (aut Pilus) consulatum anno urbis DCXVIII administravit. Is est qui de numantino foedere antiquando rogationem tulit, Mancinumque in Hispaniam reductum Numantinis dedidit. Phili fiduciam, qui consul suos inimicos in provinciam secum ire legatos iussit, mirantur Valerius III. 7. 5. et Dio fragm. vales. LXXXV. Solebant enim amicos potius suos ducere secum legatos, ut ait vaticanus Tullii interpres ad or. in Vatin. XV. 1. De eius eloquentia Cicero Brut. XXVIII: *L. Furius perbene loqui pu-*

VII. 13. cum testibus vetustioribus ab eo citatis. Sed idem Nardinius lib. XII. 13. de re dubitat. Id sepulchrum, ut lego in quadam Alexandri VI vita, dicebatur *pyramis burgi*, quia scilicet in burgo vaticano erat.

tabatur litteratiusque quam ceteri. Astronomiae quoque studiosus cognoscitur e primo de rep. cap. XI. Hunc male quidam appellant *Publium*, quum sit *Lucius*.

MANILIUS

Manilius ille, cui consuli (anno urbis DCV) in Africam se venisse tribunum militum ait Scipio in somnio, videtur plerisque apud Glandorpium idem vir qui ·M· Manilius iuris prudentia clarus: quam sententiam confirmari video dialogis de rep·, in quibus Manilium et Scipionis familiarem et iuris consultum agnoscimus. Manilii scientia iuris et saepe a Tullio laudatur, et maxime a Pomponio tit. de orig· iuris: ·*P*· *Mutius et Brutus et Manilius fundaverunt ius civile. Mutius decem libellos reliquit*, *Brutus septem*, *Manilius tres: extant et volumina inscripta Manilii monumenta.* In arte quaestuosissima constat eum fuisse abstinentem et pauperem. Cic. parad. VI.

MUMMIUS

Sp. Mummius ·L· Mummii achaici frater· Utrum Spurius legatus fratri apud Corinthum fuerit, an potius unus e decem, qui Corinthum in legationem iverunt, disputat Cicero ad Att· XIII. 5. 6. 30, memoratque eius versiculos quosdam facetos. Sane et comes Scipioni peregrinanti fuit. De eiusdem eloquentia mediocri et doctrina stoica Cic. Brut. XXV. Fuit commodis moribus, Scipionis, Laelii, Phili, ac Rutilii amicus, et a partibus populi aversus, Cic. de or. II. 67; III. 35, et de am. XIX. XXVII.

TUBERO

Q. Aelius Tubero Pauli Aemilii nepos ex Aemilia sorore Africani. Fuit ab adulescentia Laelii amicus, Cicero de am. XXVII; seque a Ti. Gracchi remp. vexantis familiaritate seiunxit, Cic. de am. XI: quare et eius orationes in Gracchum memorantur, Cic. Brut. XXXI. Philosophiam plus aequo coluit, absurdeque ostentavit paupere apparatu in funere avunculi Africani; ob quam perversitatem praetura deiectus est, Cic. pro Mur. XXXVI. Ceteroqui Pomponius tit. de orig. iuris Tuberonem iuris consultum et stoicum, consulem appellat; Pighius autem arbitratur fuisse consulem suffectum M. Porcio Catoni in ea dignitate demortuo an. DCXXXV (varroniano VI.) Invisum cum sua secta stoica fuisse Tuberonem, severum ac durum, aiunt Tacitus annal. XVI. 22, et Cic. Brut. XXXI. Dialecticum et iuris prudentem fuisse cognoscimus e Gellio I. 22; nulla eloquentia praeditum ex Cic. Brut. XXXI. Ad Q. Tuberonem scripsit libros de officiis Panaetius, itemque epistulam de dolore patiendo, teste Cicerone de off. III. 15, fin. IV. 9, tusc. IV. 2.

RUTILIUS

P. Rutilius Rufus imberbi prope aetate interfuisse fingitur his dialogis de rep; namque a Laelio de am. XXVII admodum adulescens eodem anno appellatur: tum idem Ciceroni multo post nato retulisse dicitur hunc sermonem (1). Is arma contra Saturninum sumpsit (2). Consulatu potitus est anno urbis DCXLIX, post Scipionis obitum XXIV. Rutiliana quaedam con-

(1) De rep. I. 8. 11. (2) Cic. pro Rab. VII.

stitutio de venditione citatur in iuris fragmentis vaticanis p. 1. et a Caio (1). Rutilius armorum tractandorum meditationem militibus tradidit (2). Factione equitum romanorum circumventus in iudicio est, licet innocentissimus; Romaque pulsus exulavit Smyrnae, ibique civitatis honore donatus consenuit in studiis litterarum: qua in urbe vivebat adhuc, dum Cicero adulescens Asiam peragraret. Eum dicit Velleius (3) non saeculi sui sed omnis aevi optimum: quare nec ipse in iudicio defendi se passus fuerat paulo ornatiore oratione (4); et in exilium eunti omnes asiaticae provinciae legatos obviam miserunt secessum eius opperientes (5): denique revocante Sylla redire ab exilio noluit (6). Rutilii laus prope infinita est non solum apud Ciceronem, verum etiam apud alios auctores, praesertimque apud Senecam. Scripta eius fuerunt: orationes; libri de vita sua; historiarum libri in quibus erat, ut puto, bellum numantinum, nisi potius fuit in vita ab eo scripta Scipionis, cuius fragmentum citat Isidorus (7): et nisi vice versa Scipionis vita fuit in opere de bello numantino. Rutilii orationem qua Mithridatem clam cohortatus fuerat ad caedem civium romanorum patrandam, commentitiam fuisse, eique ab inimicis suppositam, ait Plutarchus in Pompeio cap. XXXVII.

(1) Inst. IV. 35.

(2) Val. M. II. 3. 2. Suid. voc. μελέτη.

(3) Lib. II. 13.

(4) Cic. de or. I. 53. 54. Brut. XXX.

(5) Val. M. II. 10. 5.

(6) Quintil. inst. XI. 1.

(7) Legesis de Rutilio Cic. Brut. XXX; Tacit. annal. IV. 43, et Agricol. initio; Athen. VI. 21. XII. 11; Vellei. II. 9; Gell. VII. 14; Appian. hisp. LXXXVIII; Suid. voc. 'Ρουτίλιος; Charis. et Diomed. saepe; Isid. orig. XX. 11. 4.

SCAEVOLA

Q. Mucius Scaevola augur, is est ad quem senem Cicero sumpta virili toga deductus fuit a patre: quo mortuo se ad pontificem Scaevolam contulit (1). Consul fuit anno urbis DCXXXVII. Huius filia nupsit L. Crasso oratori (2), ei scilicet qui primas partes in tullianis de oratore libris tuetur. Quin ipse hic Scaevola disputat in eiusdem operis libro primo. Ab eodem Scaevola fingit Cicero se audivisse Laelii sermonem de amicitia, uti a Rutilio Rufo de rep. Prudentia iuris maxime inclaruit (3), deque eo libros edidit (4); quare et Caius libros quosdam proprios memorat (5) quos dicit ex Q. Mucio factos. Pila etiam et alea optime lusit (6): hinc Scaevola dicitur a Cicerone (7) iocularis senex; eiusque memoriam in alea miratur Quintilianus (8).

FANNIUS

„ C. Fannius (inquit Cicero Brut. XXVI) C. Laelii gener et moribus et ipso genere dicendi durior. Is soceri instituto, quem quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat, praesertim cum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset; cui tamen Laelius se excusans, non genero minori dixit se illud, sed maiori filiae detulisse. Is tamen instituto Laelii Panae-

(1) Cic. de am. I.
(2) Cic. de or. I. 7.
(3) Cic. Brut. XXVI; de or. I. 41. 48; Vellei. II. 9.
(4) Gell. VII. 15; Pompon. tit. de orig. iuris.
(5) Inst. I. 2. ff. 116.
(6) Cic. de or. I. 50; Val. M. VIII. 8. 2.
(7) Ad Att. IV. 16.
(8) Inst. X. 2.

„ tium audiverat. Eius omnis in dicendo facultas ex „ historia ipsius non ineleganter scripta perspici po- „ test, quae neque nimis est infans neque perfecte „ diserta „. Eiusdem historiae non semel alibi meminit Cicero: cuius epitomen fecerat Brutus, ut ait idem Cic. ad Att. XII. 5; quamquam eo loco Cicero ait negatum fuisse ab Attico, Fannium historicum eundem fuisse ac Laelii generum. In historia narraverat inter cetera Fannius se comitem fuisse Tib. Graccho moenia Karthaginis primo conscendenti (1). Fannio historicam apprime veritatem tribuerat Sallustius in deperditis scriptis, teste Victorino ad rhet. Cic. ed. Capper. p. 149. Ex octavo Fannii annali auctoritas laudatur apud Virgilii interpretes a me Mediolani editos ad aen. III. 707. Locum ex oratione C. Fannii adversus Gracchum nuper ego cum C. Iulio Victore cap. VI. 6. edidi. Atque hanc ipsam orationem dixerat *nobilem et bonam* Cicero in Bruto XXVI. eiusque prima verba protulerat de or. III. 47. Verumtamen orator Fannius, alius vir fuit, pater nostri fortasse, quoniam ab hoc oratore gestum tribunatum arbitrio Africani ait Cicero in Bruto loc. cit. Noster autem, qui dialogo interest de rep., vix aetate quaestoria erat, nedum tribunicia, quo anno Africanus obiit. Porro Fannii senioris tribunatus inciderat in Africani censuram, ut certe videbatur Ciceroni ad Att. XVI. 13. Immo idem consul fuerat cum Domitio anno urbis DCXXII, Cic. Brut. XXVI. Fannii militarem virtutem claruisse in bello adversus Viriathum ait Appianus hisp. cap. LXVII; Athenaeus autem VI.

(1) Plutarch. in Tib. Graccho cap. IV.

21 ait lege fannia Scaevolam, Tuberonem, et Rufum, se adstrinxisse, qua sumptus domestici minuebantur. Est tamen alius Fannius eius legis auctor, quae scilicet lata est anno urbis DLXXXVIII, teste Gellio apud Macrobium (1). Fannium non interfuisse disputationi, quae habita est secundo die, docuimus in praefatione cap. III. Quanam tamen probabili cum causa Fannium a dialogo reliquo submovere potuerit Cicero, perobscurum est. Immo in reliquiis de rep. vaticanis Fannius et Scaevola numquam loquuntur, licet disputationi intersint. Neque tamen idcirco puto eos fuisse κωφὰ πρόσωπα, cuiusmodi se noluit esse Cicero in dialogo academicorum (2): igitur in lacunis eorum sermonem demersum credo; praesertim quum apud Ciceronem mox citandum ad Q. fr. III. 5, nec non apud Servium ad aen. VI. 877 testimonium evidens sit, Fannium versatum esse in dialogo; qui utrum de rep. etiam apud Servium intelligatur, commodius a me disputabitur in fragmentis incertorum de rep. librorum.

(1) Sat. II. 13.

(2) Ad Att. XIII. 19.

TESTIMONIA VETERA

OPERIS TULLIANI DE REP.

1. Ego me in Cumano et Pompeiano, praeter quam quod sine te, ceterum satis commode oblectabam, et eram in iisdem locis usque ad kal. iunias futurus. Scribebam illa, quae dixeram, πολιτικά; spissum sane opus et operosum. Sed si ex sententia successerit, bene erit opera posita; sin minus, in illud ipsum mare deiiciemus, quod scribentes spectamus. *Cicero ad ·Q· fr. II.* 14.

2. Quod quaeris quid in illis libris egerim, quos cum essem in Cumano scribere institui, non cessavi, neque cesso: sed saepe iam scribendi totum consilium rationemque mutavi. Nam iam duobus factis libris, in quibus novendialibus iis feriis, quae fuerunt Tuditano et Aquilio consulibus, sermo est a me institutus Africani paulo ante mortem, et Laelii, Phili, Manilii, ·Q· Tuberonis, et Laelii generorum Fannii et Scaevolae. Sermo autem in novem et dies et libros distributus de optimo cive. Sane texebatur opus luculenter, hominumque dignitas aliquantum orationi ponderis adferebat. Hi libri cum in Tusculano mihi legerentur, audiente Sallustio (1), admonitus sum ab illo, multo maiore auctoritate illis de rebus dici posse, si ipse loquerer de re publica, praesertim cum essem non Heraclides ponticus, sed consularis, et is qui in maximis versatus in re publica rebus essem: quae tam antiquis hominibus attribuerim, ea visum iri ficta esse. Oratorium sermonem in illis nostris libris, quod esset de ratione dicendi, belle a me removisse: ad eos tamen retulisse, quos ipse vidissem. Aristotelem denique quae de re publica et praestante viro scribat, ipsum loqui. Commovit me, et eo magis quod maximos motus nostrae civitatis attingere non poteram, quod erant inferiores, quam illorum aetas, qui loquebantur. Ego autem id ipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens, offenderem quempiam. Nunc et id vitabo, et loquar ipse tecum, et tamen illa quae institueram ad te, si Romam venero, mittam. Puto enim te existimaturum, a me libros illos non sine aliquo meo stomacho esse relictos. *Ad ·Q· fr. III.* 5.

(1) *Intellige non Crispum sed ·Cn· vel ·P· Sallustium qui familiares Ciceroni fuerunt. Cic. ad fam.* XIV. 11, *ad Att. I.* 3. XI. XI. 11. 17.

3. Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. Sed nosti genus dialogorum meorum, ut in oratoriis quos tu in caelum fers, non potuit mentio fieri cuiusquam ab iis, qui disputant, nisi eius qui illis notus aut auditus esset. Hanc ego de rep. quam institui disputationem, in Africani personam et Phili, et Laelii, et Manilii contuli: adiunxi adulescentes Q. Tuberonem, P. Rutilium, duo Laelii generos Scaevolam et Fannium. Itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor prohoemiis, ut Ἀριστοτέλης in iis quos ἐξωτερικοὺς (1) vocat, aliquid efficere, ut non sine causa istum appellarem; id quod intelligo tibi placere. Utinam modo conata efficere possim! rem enim, quod te non fugit, magnam complexus sum, et gravem et plurimi otii, quo ego maxime egeo. *Ad Att. IV.* 16.

4. Tuas omni de rei publicae statu litteras expecto, πολιτικώτερον quidem scriptas; quoniam meos cum Thallumeto nostro pervolutas libros. *Ad Att. V.* 12.

5. Et ego audebo legere umquam aut attingere eos libros, quos tu dilaudas, si tale quid fecero (2)? *Ad Att. VI.* 2.

6. Reliqua plena adhuc et laudis et gratiae, digna iis libris, quos dilaudas; conservatae civitates, cumulate publicanis satisfactum, offensus contumelia nemo etc. *Ad Att. VI.* 3.

7. Etsi non impediebant mei certe libri: non enim ista largitio fuit in cives, sed in hospites liberalitas. *Ad Att. VI.* 6.

8. Quod si ista nobis cogitatio de triumpho iniecta non esset, quam tu quoque adprobas, nae tu haud multum requireres illum virum, qui in sexto (3) informatus est. Quid enim tibi faciam, qui illos libros devorasti? *Ad Att. VII.* 3.

9. Ego interea admonitu tuo perfeci sane argutulos libros ad Varronem: sed tamen expecto quid ad ea, quae scripsi ad te: pri-

(1) *Hos commemorat ipse Aristoteles reip. III.* 6, *in iisque de variis imperii modis disseruisse se ait. Vide eundem* VII. 1. Τὸ ἐξωτερικὸν *definitur a Cic. de fin.* V. 5. populariter scriptum; *a Gellio autem* XX. 5. quod ad rhetoricas meditationes, facultatem argutiarum, civiliumque rerum notitiam conducit.

(2) *Nempe contra aequitatem.*

(3) *Si respicias Cic. ad Att. VIII.* 11. *seu apud nos de rep.* V. 7. *videbitur scribendum* quinto *pro* sexto: *quamquam etiam de rep.* VI. 1. *sermo est adhuc de rectore reip. Codices autem collationis lagomarsinianae, quam inspexi, constanter retinent* sexto.

mum, qui intellexeris eum desiderare a me, cum ipse homo πολυγραφώτατος numquam me lacessisset: deinde quem ζηλοτυπεῖν, nisi forte Brutum: quem si non ζηλοτυπεῖς multo Hortensium minus, aut eos qui de rep. loquuntur. *Ad Att. XIII.* 18.

10. Si Cottam et Varronem fecissem inter se disputantes, ut a te proximis litteris admoneor, meum κωφὸν πρόσωπον esset. Hoc in antiquis personis suaviter fit, ut et Heraclides in multis, et nos in sex de rep. libris fecimus. *Ad Att. XIII.* 19.

11. Velim domum ad te scribas, ut mihi tui libri pateant, non secus ac si ipse adesses, cum ceteri, tum Varronis. Est enim mihi utendum quibusdam rebus ex iis libris ad eos quos in manibus habeo (1); quos ut spero tibi valde probabo. *Ad Att. IV.* 14.

12. Tui politici libri omnibus vigent. *Caelius apud Cic. ad fam. VIII.* 1.

13. Non deesse (nos) siquis adhibere volet, non modo ut architectos, verum etiam ut fabros, ad aedificandam remp., et potius libenter accurrere: sin nemo utetur opera, tamen et scribere et legere πολιτείας; et si minus in curia atque in foro, at in litteris et libris, ut doctissimi veteres fecerunt, iuvare (2) remp. et de moribus ac legibus quaerere. *Cic. ad fam. IX.* 2.

14. A te peto, inquit Pomponius, ut scribas aliquid: iampridem enim conticuerunt tuae litterae. Nam ut illos de rep. libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus, eisque nosmetipsi ad veterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus. *Cic. Brut. V.*

15. Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet; dic, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata (3), a me autem posita est in sexto libro de re publica (4). *Tusc. I.* 22.

16. Cum a primo urbis ortu regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, caerimoniae, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris divinitus esset constituta, tum progressio admirabilis, incredibilisque

(1) *Scripta est ergo haec epistula anno eodem, quo libros politicos componebat Cicero.*

(2) *Edd.* navare *mendose.*

(3) *Laudat hanc sententiam Platonis etiam Lactantius inst.* VII. 8.

(4) *Nempe in somnio cap.* XXV.

* * * * * *

cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio rep. liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque maiorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur: aliis haec locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de rep. scripsimus. *Tusc. IV.* 1.

17. Atque his libris adnumerandi sunt sex de rep., quos tunc scripsimus, cum gubernacula reip. tenebamus: magnus locus, philosophiaeque proprius, a Platone, Aristotele, Theophrasto, totaque peripateticorum familia tractatus uberrime (1). *De divin. II.* 1.

18. Quoniam scriptum est a te de optimo reip. statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus. Sic enim fecisse video Platonem illum tuum (2). *De legibus I.* 5.

19. Quoniam igitur eius reip., quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis et servandus status; omnesque leges accommodandae ad illud civitatis genus, serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda; repetam stirpem iuris a natura. *De leg. I.* 6.

20. Hominem natura non solum celeritate mentis ornavit sed etiam sensus, tamquam satellites attribuit ac nuntios: et rerum plurimarum obscuras et necessarias intellegentias enudavit, quasi fundamenta quaedam scientiae: figuramque corporis habilem et aptam ingenio humano dedit. Nam cum ceteras animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad caelique quasi cognationis domiciliique pristini conspectum excitavit: tum speciem ita formavit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam et oculi nimis arguti, quemadmodum animo adfecti simus, loquuntur: et is qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse, praeter hominem, potest, indicat mores: cuius vim Graeci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates habilitatesque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quae conciliatrix est humanae maxime societatis. Neque enim omnia sunt huius disputationis, ac temporis: et hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris quos legistis, expressit Scipio. *De leg. I.* 9.

21. An censes, cum in illis de rep. libris persuadere videatur Africanus, omnium rerump. nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimae reip. leges dare consentaneas? A. Immo prorsus ita censeo. M. Ergo adeo expectate leges, quae genus il-

(1) *Confer de fin.* IV. 2. 3. (2) *Confer de rep.* IV. 5.

lud optimum reip. contineant. *De leg. II.* 10.

22. Quoniam leges damus liberis populis, quaeque de optima rep. sentiremus, in sex libris ante diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, civitatis statum. *De leg. III.* 2.

23. Ut cupiditatibus principum et vitiis infici solet tota civitas, sic emendari et corrigi continentia *etc.* Quo perniciosius de re publica merentur vitiosi principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem: neque solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt, plusque exemplo quam peccato nocent. Atque haec lex dilatata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest: pauci enim, atque admodum pauci, honore et gloria amplificati vel corrumpere mores civitatis vel corrigere possunt. Sed haec et nunc satis, et in illis libris tractata sunt diligentius (1). *De leg. III.* 13. 14.

24. Non quid hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam cassiae legis (*de populi iudicio*) culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. M. Vos demum ut video, legem antiquastis sine tabella. Sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut et auctoritate valeant, et utantur bonis, plebi libera sunto. *De leg. III.* 16. 17.

25. Sed de hoc genere toto (*de liberalitate*) in iis libris, quos de rep. scripsi, diligenter est disputatum. *De officiis II.* 17.

26. Scipio, quasi praesagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum et Philus et Manilius adessent, et alii plures, tuque etiam, Scaevola, mecum venisses, triduum disseruit de rep.; cuius disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quae se in quiete per visum (2) ex Africano audisse dicebat. *De amicitia IV.*

27. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis cum est de rep. disputatum, affuisses (3): qualis tum patronus iustitiae fuit (Laelius) contra accuratam orationem Phili! *De amic. VII.*

28. Cum Ciceronis libros de re publica prehendit hinc philologus aliquis, hinc grammaticus, hinc philosophiae deditus; alius

(1) *In quinto scilicet atque sexto.*

(2) *Macrobius ad somn. I. 3. observat, Ciceronem quoties eiusmodi rem appellare opus fuit, semper usum esse nomine* visum.

(3) *Hac de re diximus in praefatione.*

alio curam suam mittit. Philosophus admiratur, contra iustitiam dici tam multa potuisse. Cum ad hanc eandem lectionem philologus accessit, hoc subnotat, duos romanos reges esse, quorum alter patrem non habet, alter matrem. Nam de Servii matre dubitatur; Anci pater nullus, Numae nepos dicitur. Praeterea notat, eum quem nos dictatorem dicimus, et in historiis ita nominari legimus, apud antiquos magistrum populi vocatum (1): hodieque id extat in auguralibus libris; et testimonium est, quod qui ab illo nominatur, magister equitum est. Aeque notat, Romulum perisse solis defectione (2). Provocationem ad populum etiam a regibus fuisse: id ita in pontificalibus libris aliqui putant (3), et Fenestella. Eosdem libros cum grammaticus explicuit, primum reapse (4) dici a Cicerone, id est re ipsa, in commentarium refert; nec minus sepse, id est se ipse (5). Deinde transit ad ea quae consuetudo saeculi mutavit, tamquam quod ait Cicero: — quoniam sumus ab ipsa calce, eius interpellatione revocati —: hanc quam nunc in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant. Deinde ennianos colligit versus, et in primis illos de Africano scriptos:

— Cui nemo civis neque hostis
Quivit pro factis reddere oprae pretium.

Ex eo se ait intelligere, apud antiquos non tantum auxilium significasse operam, sed opera. Ait enim, neminem potuisse Scipioni neque civem neque hostem reddere operae pretium. Felicem deinde se putat, quod invenerit unde visum sit Virgilio dicere (6):

Quem super ingens — porta tonat caeli.

Ennium hoc ait Homero (7) surripuisse; Ennio Virgilium. Est enim apud Ciceronem in his ipsis de rep. hoc epigramma:

Si fas endo plagas caelestum escendere cuiquam;
Mi soli caeli maxima porta patet. *Seneca epist. CVIII. 29. Lactantius inst. I. 18. eosdem versus recitat, nisi quod*

(1) *De rep. I. 40.*

(2) *De rep. II.* 10 *in somnio.*

(3) *De rep. II.* 31.

(4) *De rep. I. 2. II.* 39, *et VI.* 22, *secundum variam lectionem a Ligomarsinio notatam. Ergo frustra critici apud Forcellinum in hac voce nituntur legere re* ipsa *pro reapse in aliis Tullii locis tribus.*

(5) *Immo se* ipsa *valet apud Cic. de rep. III.* 8: *quamquam ibi emendator male fecit se* ipse, *in quo damnabilior est ipso Seneca qui generatim loquitur.*

(6) *G. III.* 261.

(7) *Iliad* 9. 393.

pro eado *mendose scribit* caedendo, *in quam lectionem commentatur sic*, scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit *etc.* Cui vanitati et Cicero assensit. — Est vero, inquit, Africane; nam et Herculi eadem ipsa porta patuit.

30. Cicero in libris de rep. ait deos, qui publice colerentur, homines fuisse. *Lactant. inst. I.* 15.

31. Utitur illa reiectione et M. Tullius extra omnem ingenii aleam positus (1), et, quod miremur, per advocatum defenditur (2). Nec doctissimis: Manium Persium haec legere nolo, Iunium Congum (3) volo. Quod si hoc Lucilius, qui primus condidit stili nasum, dicendum sibi putavit; si Cicero mutuandum, praesertim cum de rep. scriberet (4). *Plinius H. N. praef.*

32. Non ciceroniana simplicitate, qui in libris de rep. Platonis se comitem profitetur. *Plinius ibidem.*

33. Latina quum legeret (Alexander Severus imp.) non alia magis legebat quam de officiis Ciceronis et de rep. *Lampridius in Alex. Sev. cap.* XXIX.

34. Chalcenterus Didymus, multiplicis scientiae scriptis memorabilis, qui in illis sex libris ubi nonnumquam imperfecte Tullium (5) reprehendit, sillographos imitatur scriptores maledicos, iudicio doctarum aurium incusatur, ut immania frementem leonem putredulis vocibus canus catulus longius circulamtrans. *Ammianus Marc. XXII.* 16.

35. Inter Platonis et Ciceronis libros, quos de re publica utrumque constituisse constat, hoc interesse prima fronte perspeximus, quod ille rem publicam ordinavit, hic retulit; alter qualis esse deberet; alter qualis esset a maioribus instituta disseruit. *Macrobius ad somn. I.* 1.

36. Laelii, Scipiones amplissimis de rebus, quoad romanae lit-

(1) Sic *apud Macrobium sat. I.* 24. *Cicero dicitur* conviciis impenetrabilis.

(2) *Nempe per Lucilii auctoritatem.*

(3) *De hoc* Congo, (*seu potius* Conco) *loquitur interpres vaticanus a me nuper editus ad or. pro Plancio XXIV. Ego vero ibi immemor pliniani huius loci, de Cassio Longino cogitabam.*

(4) *Pleniorem hunc locum dat Cicero de orat. II.* 6. C. Lucilius dicere solebat, ea quae scriberet, neque ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle; quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse quam ipse de se *etc. Rursus haec habet Cicero de fin. I.* 3. *Hinc facile suppleas, quae nimis abrupta citat Plinius e libris de rep.*

(5) *Scilicet de rep. teste Suida.*

terae erunt, in veterum libris disputabunt. *Macrobius saturn. I. 1.*

37. *Sancti Ambrosii locos nonnullos, quibus Ciceronem de rep. manifeste imitatur, scripsi in scholiis libri tertii. Duo tamen ferme reliqui sunt; nempe de offic. II. 14. ff. 67.* Haec plena laudis et digna primario viro, non communem cum tyriis negotiatoribus habere turpis lucri cupidinem. *Quae verba referuntur ad fragmentum nonianum lib. III. p. 291. Rursus loc. cit. ait idem Ambrosius.* Decet omnes censura frugalitatis, continentiae auctoritas, et maxime eum qui honore praestet, ne praeminentem virum thesauri possideant sui. et pecuniis serviat qui praeest liberis. *Quae sententia vel ad quarti libri fragmenta spectare videtur, vel ad libri primi lacunam cap. XVII.*

38. Παράθεσις τῆς κατὰ Πλάτωνα καὶ Κικέρωνα πολιτείας. *Anonymus vaticanus* περὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης λογ. ε. κεφ. ι. *Collect. vat. T. II. p. 596.*

39. Τράγκυλλος ὁ Σουητόνιος χρηματίσας γραμματικὸς ῥωμαῖος ἔγραψε περὶ τῆς Κικέρωνος πολιτείας α΄ ἀντιλέγει δὲ τῷ Διδύμῳ. *Suidas voc.* Τράγκυλλος.

40. Scripserunt de re publica, etsi diverso modo, Cicero et Plato; cum alter qualis esse debeat disseruerit, alter qualis fuerit a maioribus instituta. Hanc tamen uterque et institutae et instituendae praescripsit formulam, ut vita civilis naturam imitetur (1), quam optimam vivendi ducem saepissime nominamus. *Iohannes saresberiensis policr. VI. 21.*

(1) *Confer de rep. I. 36. II. 39.*

MONITUM

DE PRIMA OPERIS LACUNA.

Ciceronis de rep. splendidissimis verbis illuminatum exordium detrimenta duo perincommoda passum est, maximum initio, in medio minimum; sed de posteriore, quum res tulerit, loquar; nunc prius inspiciendum est, studioque aliquo reparandum; non ita equidem ut ipsa verba reponere audeam, quae inconsulta temeritas foret, sed ut partem sententiarum meditando adsequi nitar. Hoc Tullius copioso exordio dubitationem ad remp. adeundi

voluit tollere (de rep. I. 7.); quod dum faceret, occasionem laudandi πολιτισμοῦ nanciscebatur, simulque purgandi sui, qui omissa philosophiae quiete civilibus fluctibus semet commiserat. Atque in primis auctor (ut mihi penitus persuasi) valde commendavit famigeratam illam Platonis sententiam, ab eodem alibi (ad Q. fr. I. 1. ff. 10) expressam: *ille princeps ingenii et doctrinae Plato tum denique fore beatas resp. putavit, si aut docti ac sapientes homines eas regere coepissent; aut ii qui regerent, omne suum studium in doctrina ac sapientia collocassent. Hanc coniunctionem videlicet potestatis ac sapientiae, saluti censuit civitatibus esse posse.* Praeterea quod ait Plinius, *Ciceronem in libris de rep. Platonis se comitem profiteri*, id quoque pertinere ad exordium arbitror. Tum nullus dubito, quin initio operis fuerit dictum illud e Lucilio arcessitum, quo se Tullius teste praedicto Plinio negabat (contra ac facit de fin. I. 3) doctissimis hominibus hos libros scribere (Varroni puta aut Nigidio), quorum iudicum publica reiectione utebatur. Certe Lucilii versus nusquam fere in his libris citari potuerunt, nisi in prohoemiis: nam quominus hi fuerint in dialogo, Lucilii aetas in causa est, qui adhuc erat adulescentulus vivente Scipione: quamquam fateor, videri ipsum Lucilium dicere apud Cic. fin. I. 3. non aliorum doctorum solum sed etiam Scipionis iudicium se formidare. Propriam sibi sedem in exordio postulat illa quoque sententia de patriae caritate, quam a Nonio e lib. I. de rep. servatam, lib. I. 3. scripsi. Praeterea quod in calce libri I. posui, auctore Lactantio, tullianum dictum de vanitate philosophici otii et de negotii politici utilitate, id pari ferme iure ad initia operis referrè licet. Idem Lactantius quantas opes e tullianis de rep. libris prompserit, liber meus luculenter demonstrat. Ego vero considerato illius institutionum exordio, quo ait, *magnos et excellenti ingenio viros, contemtis omnibus et privatis et publicis actionibus, se doctrinae penitus dedidisse, existimantes multo id esse praeclarius quam cumulandis honoribus inhaerere*; valde suspicabar hanc quoque sententiam pertinere ad tullianum de rep. exordium. Utrum ad remp. accedendum sit nec ne, controversia celebris fuit Dicaearchi cum Theophrasto, cuius meminit Cicero ad Att. II. 16. VII. 3. Priorem sententiam tuebatur Dicaearchus; eius autem vix dubito quin in operis exordio mentio fuerit, praesertim auctoris qui plures politias scripserat, quemque Cicero legebat atque in primis probabat (ad Att.

II. 2. VI. 2. de rep. II. 4. p. 138. n. 2.) Sed praeter Dicaearchum, pronum creditu mihi est, appellatos fuisse alios quoque graecos politicos, ut Socratem, Aristotelem, Theophrastum, Xenophontem, quos omnes in simili opere nominat cum Cicerone atque Platone, cumque huius sententia de rege philosopho, graecus politicus vaticanus, a me nuper editus, qui libris Tullii de rep. utebatur. Denique quia Cicero (ad Att. IV. 16) Varronem cogitabat in prohoemiis politicis appellare, licet huic quoque homini sedem concedere in priore exordii lacuna. Superest ut locum Plutarchi considerem (an sen. sit ger. resp. T. IX. p. 183) apud quem testatur Cicero, se pulcherrima et maxima consilia, quibus egregie in consulatu utens remp. conservaverat, cum P. Nigidio philosopho omnia cepisse: *Κικέρων ὡμολόγει τὰ κάλλιστα καὶ μέγιστα τῶν συμβουλευμάτων οἷς ὀρθῶς ἐνυπατεύων τὴν πατρίδα διέσωζε, μετὰ Ποπλίου Νιγιδίου τοῦ φιλοσόφου συνθεῖναι.* Age vero ubinam Cicero tam insigne testimonium Nigidio dedit? Extat eius epistula ad Nigidium (ad fam. IV. 13) in qua tamen, ad rem nostram quod adtinet, nihil video praeter verba haec: *per me quondam, te socio, defensa resp.* Atqui eiusmodi laudem compluribus aliis minime fortasse doctis largitus est Cicero, ut Sextio, Flacco, Miloni etc.; mihi autem Plutarchi locus aliquanto plus significare videtur quam ait Cicero suprascriptis verbis ad Nigidium. Id tamen clarius elucesceret, si Plutarchus pro *ὡμολόγει* scripsisset *ὁμολογεῖ*. Porro in politico exordio, ubi doctos homines et philosophos praeficiendos esse reip. Tullius censuerat, commode in primis commemorasset id exemplum Nigidii, cuius praeclara doctrina ac philosophia tanto usui reip. fuisset *.

(*) De familiari sibi Nigidio Tullius ad Att. II. 2; VII. 24; ad Q. fr. I. 2. ff. 5; pro Syll. XIV, et praesertim in supradicta ep. ad fam. IV. 13, et de universo seu Timaeo cap. I, ubi eximie laudatur Nigidius tamquam artibus omnibus et praecipue philosophia praeditus, idemque cognoscitur dialogum in Timaeo fecisse cum Cicerone. Nigidium Gellius IV. 9. XIII. 25. XIX. 14; Macrobius sat. VIII 8; Servius ad aen. X. 175 doctissimum romanae civitatis et Varroni exaequandum aiunt. Nigidii pauca, e tot voluminibus ab eo scriptis, fragmenta supersunt collecta apud Rutgersium var. lect. III. 16; quae ipsa utrum omnia Nigidio nostro digna sint, ambigo.

Codicis pag. 61.

homoes

etomnesxpianic

membraxpiquidca

desiderandocantant

pag. 62.

nostraiamcertu

enimquemeemuspro

test, necfallere. Bo

rat, sedsimanserim

tuncuidebimus. Cu

uidebimus reserit in

emadfaciem. Tunc

mus cordamundata

uidebunt. Unde

Sicutpetrusaitinacti

Mundanturautemco

neacaperespeciem

dumperspeciem. S

corporeperegrinam

perfidem enim ambulam

natur etperfidema

estinuia. Quiautem

Sicergoambulemustam

.M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBER I.

I. . . . *Impetu* liberavissent (1); nec ·G· Duelius (a), Aulus Atilius, ·L· (b) Metellus terrore Karthaginis; non duo Scipiones oriens

Codicis p. 63. Desiderantur hactenus paginae XXXIIII.

(a) Ita cod. pro *Duilius*. Et quidem ad Cic. de sen. XIII observat Ursinus veterem librum habuisse *Duelium*: monetque ita scripsisse veteres. Nonnullae vero eius loci editiones exhibent *Duellium*, sicuti diserte legitur in oratore XLV, et in var. lect. de N. D. II. 66, et pro Plancio XXV, quo loco perperam Ursinus malebat scribere *Duilium*. Sed et Quintilianus inst. I. 4. 7. scribit *Duellium*, itemque Plinius XXXIV. 5, et Seneca de clem. I. 10. Inscriptiones tamen gruterianae atque alia monumenta, inter quae fasti capitolini, retinent *Duilium*. Variat haec scriptura apud Servium ad aen. XI. 206. Codices quoque graeci habent Δουέλιος vel Δουέλλιος apud Dionys. halic. hist. X. 58. XI. 23. 46. Quin adeo Leonardus aretinus scripturae illius per e memor ep. VII. 7. scribebat *Duellium*. (b) Praenomina haec in codice scribuntur partim siglis partim explicata.

(1) Priore periodi parte videtur Cicero appellavisse romanos alios qui superioribus bellis inclaruissent; et quidem haud scio an sic: *nec Italiam ·M· Camillus Gallorum, nec ·M. Curius, ·C. Fabricius, Ti· Coruncanius Pyrrhi impetu liberavissent*. Immo paulo fortasse altius romanos heroas recensuit: cuius rei indicem habemus ipsum auctorem de sen. cap. XX, et tusc. I. 37: *si mors timeretur, non ·L· Brutus arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio concidisset: non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis obiecissent: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paulum et Geminum Cannae, Venusia*

incendium belli (a) punici secundi sanguine suo restinxissent; nec id excitatum maioribus copiis aut Quintus Maximus enervavisset, aut ·M· Marcellus contudisset, aut a portis huius urbis avolsum (b) ·P· Africanus compulisset intra hóstium moenia. ·M· vero Catoni homini ignoto et novo (1) quo omnes, |
P. 64. qui isdem (c) rebus studemus, quasi exemplari ad industriam virtutemque ducimur (2),

(a) Cod. *e belli*; sed mox ibidem deleta littera *e*. (b) Ita prisca scriptura pro *avulsum*. Sic *convolsis* Cicero in Verr. IV. apud Paulum voc. *repagula*. Tum Fronto ad Ver. II. 4. *equites volsi*. Memorabile autem est Quintiliani dictum inst. I. 7: *quid dicam vortices et vorsus, ceteraque ad eundem modum, quae primo Scipio Africanus in e litteram secundam vertisse dicitur?* Quin etiam Africanus *redarguesse* dicebat pro *redarguisse*, teste Festo in hac voce. Idem Quintilianus loc. cit. monet *Gaium* notari littera *C*; id est aliter scribi, aliter enuntiari. Secus autem modo vidimus in nostro codice ubi scribitur *G*. Quintiliani doctrinam repetit Cassiodorius comm. de or. cap. I. (c) Cod. prima manu *sdem* per aphaeresin; tamen secunda factum *isdem*. Iam de scriptura *isdem* praeclaram habemus Ciceronis ipsius doctrinam in oratore XLVII: *idem campus habet, inquit Ennius; et in templis isdem probavit. At iisdem erat verius, nec tamen opimius. Male sonabat iisdem. Impetratum est a consuetudine ut peccare suavitatis causa liceret.*

Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Mox ibidem Cicero commemorat quoque Camillum. [Lege etiam tuscul. I. 46. Cr.] Rursus paradoxo I facem praefert Cicero ad huius lacunae latebras pervidendas, enumerata romanorum illustrium serie a Bruto usque ad Africanum utrumque et ad Catonem: *Brutum siqui roget; quid egerit in patria liberanda?* etc. Eosdem heroas verbis fortasse tullianis celebrat Augustinus de civit. D. V. 18. Adi et Horatium od. I. 12. De hac denique lacuna videsis quae infra dicemus in scholiis lib. III. 3.

(1) *Cato nomen suum Tusculi ignobile, Romae nobilissimum reddidit*. Valerius ·M. III. 4. 6.

(2) De se praesertim ait Cicero, cui Velleius II. 34. testimonium hoc dat: *Cicero, qui omnia incrementa sua sibi debuit, vir novitatis nobilissimae.*

certe licuit(1) Tusculi se in otio delectare, salubri et propinquo loco (2). Sed homo demens, ut isti putant (3), cum cogeret eum necessitas nulla, in his undis (a) et tempestatibus (4) ad summam senectutem (b) maluit iactari, quam in illa tranquillitate atque otio iucundissime vivere (5). Omitto innumerabilis viros, quorum singuli saluti huic civitati || fuerunt: et qui sunt (c) procul ab aetatis P. 77
huius memoria, commemorare eos desino, ne quis se aut suorum aliquem praetermissum queratur (d). Unum hoc definio, tantam

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *umdis*. (b) [Sic loquitur Cic. de sen. VII. Cr.] (c) Heic olim inserendum putabam *haud*; mox eius rei me paenitebat. Certo *desino* de re non coepta dicitur infra I. 39. Vir cl. Franc. Oriolius eph. rom. malebat sic legere: *omitto* etc. *viros* etc., *fuerunt, et qui sunt procul ab aetatis huius memoria. Commemorare eos desino* etc. (d) Cod. *quaeratur*. Alibi contra scribitur *que* ubi requiritur *quae*. Is autem error duplici ex causa manavisse videtur, nempe modo a pronunciatione dictantis, modo a siglis male lectis: nam q̄ notariis valet *quae*, sed interdum a librariis lectum est *que*.

(1) Cic. tusc. I. 15: *licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondae* etc. *Sed nescio quomodo inhaeret in mentibus quasi saeculorum quoddam augurium futurorum. — quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus et periculis viveret?* Cr.

(2) Ita Seneca de benef. IV. 12: *tusculanum aut tiburtinum paraturus, salubritatis causa et aestivi secessus*.

(3) Sic Iuvenalis I. 16: *consilium dedimus Syllae privatus ut altum – dormiret*. Epicurei praesertim appellabant stultos eos qui reip. consulerent dignitatique servirent. Cic. pro Sextio X.

(4) Intelligit inimicorum potissimum insectationes: nam Cato quater et quadragies postulatus causam dixit, semper absolutus. Plin. hist. VII. 27.

(5) Suam otii fugam assiduosque in senectute labores praedicat

esse necessitatem virtutis generi hominum a natura, tantumque amorem ad communem salutem defendendam datum, ut ea vis (a) omnia blandimenta voluptatis otiique (b) vicerit (1).

II. Nec vero habere virtutem satis est, P. 78. quasi artem aliquam (2), nisi | utare; etsi

(a) Codicis nostri scriptor saepe pro *v* scripsit *b*, quam scripturam posterior manus passim sustulit reposita *v*, ut heic *bis* correctum fuit *vis*. De promiscuo usu *b* et *v* late agit apud Putschium p. 2295. sqq. Martyrius, qui quidem diserte tuetur *larba*, *besica*, *berna*, *balvae*, *nebus*, *manuviae*. Idem pro *Fabius* legit *Favius*, quam scripturam ego quoque in codicibus vidi. Sic in codice Iust. VI. 28. 1. legitur *Favianus* pro *Fabianus*. Item *Provinus* pro *Probinus* apud Cassiod. var. II. 11. *B* pro *v*, et contra *v* pro *b*, passim videas in inscriptionibus vaticanis praesertim christiani aevi. Sic in carmine s. Paulini a me edito p. 66. *bacillet* pro *vacillet*. Legesis denique indicem orthographicum Frontonis mei. (b) Cod. *otique* 1. manu, mox 2. *otiique*. De unica *i* pro duabus sic Martianus lib. III. cap. de analogia: *consuetudo et auctoritas veterum ingeni, consili, imperi, per tres syllabas maluit dicere.*

ipse Cato (haud sane detrectator laudum suarum, ut ait Livius XXXIV. 15.) apud Cicer. de sen. XXIII. Confer et de leg. II. 2., de orat. III. 33; nec non Plutarch. in vita Catonis. Ciceroni autem ipsi semper Catonem fuisse in ore constat e primo de leg. cap. II.

(1) Nihilominus sapientis Ulyxis anima apud Platonem reip. X. ed. Steph. p. 620 in mortale corpus reditura, privati otiosique hominis vitam studiose eligit, memor nimirum et taedens exantlatorum laborum in ambitiosa vita et regali.

(2) Est enim *virtus bene vivendi ars*, ut aiunt stoici apud Augustinum C. D. IX. 4, et XIX. 1. XXII. 24. 3. Similis fere tulliano est Aristotelis locus reip. VII. 2. Virtutem omnino activam vult idem Aristoteles apud Themistium or. de praef. suscept. cap. VI. Sed tulliani loci sententiam nemo melius exprimit quam Damascius in Isidori vita apud Photium cod. CCXLII. p. 1071, qui locus laudatur cumulatior a Suida voc. μισοπράγμων et voc. Οὐλπιανός.

ars quidem, cum ea non utare, scientia tamen ipsa teneri potest. Virtus in usu sui tota posita est; usus autem eius est maximus civitatis gubernatio (1), et earum ipsarum rerum, quas isti in angulis personant (2), reapse (a), non oratione, perfectio (3). Nihil enim dicitur a philosophis, quod quidem recte honesteque dicatur, quod *non* (b) ab his partum (c) confirmatumque sit, a quibus civitatibus iura descripta sunt. Unde || enim pietas? aut a quibus religio (4)? unde ius aut P. 123.

(a) Vocabulum *reapse* in libris Tullii de rep. legebat Seneca ep. CVIII. Idem vocabulum recurrit inferius in hoc opere II. 39, ubi scribitur *reabse*. Africanus ipse Pauli filius usus est in oratione quadam hoc vocabulo, interposita copula, *reque eapse*. Lege Festum in hac voce. (b) Ausus sum addere *non*; ita enim sententia postulare prorsus videtur. (c) Vocem *partum* sollicitandam haud arbitror. Locutionem autem fortasse imitatur Augustinus C. D. II. 2. dum ait, *Romam partam veterum auctamque laboribus*.

(1) Plato in epinomidis (quod opus ei vulgariter tribuitur) fine decernit, ut ad eos qui summam virtutem adepti sint, summa reip. dignitas deferatur, cum senilem tamen aetatem adtigerint. Eupolis apud Suidam tom. II. p. 554. μὴ παιδὶ τὰ κοινὰ, *ne puero remp.* Augustinus de ord. II. 25: *remp. nolint administrare nisi perfecti*. Tum idem in operis fine ex Varronis testimonio: *Pythagoras regendae reip. disciplinam suis auditoribus ultimam tradebat iam doctis, iam perfectis, iam sapientibus, iam beatis. Tantos enim ibi fluctus videbat, ut eis nollet committere nisi virum, qui et in regendo paene divine scopulos evitaret; et si omnia defecissent, ipse illis fluctibus quasi scopulus fieret*.

(2) Haec Lactantius presse imitatur inst. III. 16. 2.

(3) Confer Ciceronem de off. I. 43-44.

(4) Politicum religionis genus docent apud Augustinum C. D. IV. 27. 31. VI. 5. (et alibi) Scaevola et Varro, quorum utrique etsi politica religio videtur falsa (quippe ficta ab homini-

gentium, aut hoc ipsum civile quod dicitur (1)? unde iustitia, fides, aequitas? unde pudor, continentia, fuga turpidinis (a), adpetentia (b) laudis et honestatis? unde in laboribus (c) et periculis fortitudo? nempe ab his, qui haec disciplinis informata, alia moribus confirmarunt, sanxerunt autem alia legibus (2). Quin etiam Xenocraten ferunt, nobilem in primis philosophum, cum quae|re-
P. 124. retur (d) ex eo quid (e) adsequerentur eius disci-

(a) Ita *turpido* pro *turpitudo* scribit etiam Tertullianus de cor. mil. XIV: quo in loco frustra Gesnerus suspicabatur vitium librarii, frustra quidam editores reponebant *turpitudo*. Sic obtinuit *pinguedo* pro *pinguitudo*. Vox *turpido* legitur apud Trebonium in codice antiquissimo mediceo Cicer. epist. ad diversos XII. 16. Ineptit vero apud Putschium Caper p. 2246. v. 30, qui vult scribi *torpedo* non *turpido*, quasi idem vocabulum idemque significatus sit. (b) Ita cod. pro *appetentia*. De his et similibus praepositionibus nunc servatis, nunc ad consonam sequentem reformatis legendi sunt passim orthographi veteres apud Putschium. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *lavoribus*. (d) Cod. *queretur*. (e) Ita cod. 1. manu; at 2. *quod*.

bus) tamen adeo necessaria dicitur ut expedire existiment falli in religione civitates. Hinc ille politicus veterum mos Servio memoratus ad aen. III. 80: *maiorum haec erat consuetudo, ut rex esset etiam sacerdos et pontifex*. Vide quae de Numa dicenda sunt inferius in hoc opere lib. II. Ceterum quod quidam aiunt de Deo opinionem a legumlatoribus fuisse inter homines invectam, id egregie coarguit, ut principii petitionem, Sextus empiricus lib. I. contra phys. sect. 31: licet enim quaerere, undenam ipsi legumlatores, quum nemo Deum esse tradidisset, Dei notitiam hauserint. Confer etiam Lactantium de ira D. cap. x.

(1) Digest. I. 2. 2.

(2) Sane Plato in politico p. 258 et 293 hominem politicum in sapientium numero collocandum esse decernit. Quin adeo platonica hominis definitio est apud Sextum emp. pyrrh. II. cap. 5 et 16, nec non I. contra logic. 821.

puli, respondisse, ut id sua sponte facerent quod cogerentur facere legibus (1). Ergo ille civis qui id cogit omnis imperio legumque poena (2), quod vix paucis persuadere oratione philosophi (a) possunt, etiam his (b), qui illa disputant, ipsis est praeferendus doctoribus (3). Quae est enim (c) istorum oratio tam

(a) Cod. *filosofi*; mox antiqua manu factum *philosophi*. Superior quoque vox *philosophum* in codice interpolata fuit. Litteram *ph* olim a Latinis non fuisse adhibitam monet nos Cicero or. XLVIII. Tum Martianus lib. III. cap. de coniug. ait: *nec F excludent, cum dicamus triumfo, quamquam a Graecis veniat, et per p et h potius scribatur*. (b) Cod. prima manu videtur habere *is*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *etenim* sine *est*.

ἄνθρωπον εἶναι ζῷον ἐπιστήμης πολιτικῆς δεκτικόν, *hominem esse animal scientiae politicae capax*. Quamquam idem Sextus, instituto suo contradicendi, definitionem hanc vituperat.

(1) Locum hunc libere citari a Servio ad aen. VII. 204, omisso Ciceronis nomine, nunc primum videmur cognoscere. En autem Servii verba: *Xenocratis est, qui cum primus philosophiae scholam aperuisset (quod antea in porticibus de philosophia tractaretur) et interrogatus esset, quid praestare posset discipulis, respondit: ut id voluntate faciant quod alii iure coguntur*. Item nunc primum cognoscimus, hunc locum a Lactantio quoque e politico Tullii prohoemio fuisse decerptum inst. VI. 9: *sed concedamus sane ut id natura vel, ut ait philosophus, sua sponte faciant, quod legibus facere coguntur*. Xenocratis a vitio retrahentis discipulos exemplum profert Hieronymus comm. in Os. I. 1. Eadem super re legantur, praeter Horatium sat. II. 3. 254, Fronto ad M. Caes. I. 1.; Val. M. VI. 9. ext. 1; Augustin. ep. CXLIV. 2, et contra Iulian. pelag. I. 12. Xenocrates *severissimus philosophorum*, Cic. off. I. 30; *gravissimus*, tusc. V. 18. De Xenocratis pudicitia mirus est locus Laërtii IV. 6.

(2) Confer Ciceronem de or. I. 43.

(3) Hoc tulliani operis caput sine dubio prae oculis Lactantius

exquisita, quae sit anteponenda bene constitutae civitati publico iure (a) et moribus?
P. 125. Equidem || quemadmodum urbes magnas atque inperiosas (1), ut appellat Ennius, viculis et castellis praeferendas puto, sic eos qui his urbibus consilio atque auctoritate praesunt, his qui omnis „ negotii publici expertes (2) „ sint, longe duco sapientia ipsa esse anteponendos. Et quoniam maxime rapimur ad (b) opes augendas generis humani, studemusque nostris consiliis et laboribus (c) tutiorem et opulentiorem vitam hominum
P. 126. reddere (3), et ad hanc | voluptatem (d) ipsius

(a) Cod. prima manu *iure*; mox factum secunda *iuri*. Siquis hoc forte mavult, interpungat ante *publico*. (b) Ita 2. manu; sed 1. *at*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *lavoribus*. (d) Sic cod. non *voluntatem*. Et quidem sic loquitur etiam Ciceronis interpres a me in hoc volumine editus ad or. pro Mil. cap. XII. Conferatur item Fronto diff. vocab. Anonymus denique in Maximiani et Constantini panegyrico cap. II. in simili sententia dicit, *voluptas conservandi generis humani*.

habuit (ut nunc primum innotescit) cum inst. III. 16. scripsit: *sapientia autem, nisi in aliquo actu fuerit, quo vim suam exerceat, inanis et falsa est: recteque Tullius civiles viros, qui remp. gubernent; qui urbes aut novas constituant, aut constitutas aequitate tueantur; qui salutem libertatemque civium vel bonis legibus vel salubribus consiliis vel iudiciis gravibus conservent, philosophiae doctoribus praefert*.

(1) Notavit heic hemistichium Ennii cl. Oriolius. Augustinus C. D. XV. 19 Romam ipsam dicit *imperiosissimam civitatem*. Item XIX. 21. Apud Tullium in oratore XXXIV *imperiosi populi*.

(2) Verba haec virgulis inclusa citat libere Fronto ex Tullii opere de rep. (omissa libri nota) in exemplis elocutionum voc. *expers*.

(3) Haec eadem disputat Cicero de off. I. 44, et II. 24.

naturae stimulis incitamur; teneamus eum cursum, qui semper fuit optimi cuiusque; neque ea signa audiamus, quae receptui canunt, ut eos etiam revocent, qui iam processerint (1).

III. His rationibus tam certis tamque inlustribus opponuntur ab his, qui contra disputant, primum labores qui sint re publica (a) defendenda sustinendi: leve sane inpedimentum vigilanti et industrio; neque solum (b) || in tantis rebus, set (c) etiam in medio- P. 91.

(a) Scribo separatim duo verba *re publica*, non coniunctim unum verbum, ut vulgo iam fit. In codice quidem tituli sunt DE REP.; vel DE RE PUB.; interiectis spatiis; vel DE RE PUBLICA interiectis item spatiis: in codicis autem ipso contextu RESP. vel R.P. Verum *res publica* duo esse vocabula, tum grammatica declinatio docet, tum Ciceronis exemplum de off. I. 44: *quo meliores cives, utilioresque rebus suis publicis essent*. Tum ad fam. IV. 9: *si re publica non possis frui, stultum est nolle privata*. Praeterea VII. 28. rem publicam vocat *rem communem* (ut etiam Augustinus C. D. V. 18.) Denique in Vatin. IX. simpliciter *rem*, uti legitur in antiquissimo palimpsesto ambrosiano: *eam rem quae auspiciis constituta est*. Sane etiam Gracchus apud Festum in fragm. ed Gotofr. p. 177. haec verba distinxisse videtur, cum dixit: *eae nationes res publicas suas amiserunt*. (b) Cod. *neque tai solum*; sed *tai* deinde expunctum, quae videtur metathesis τοῦ *ita*, vocabuli hoc loco minime ferendi. (c) Ita cod. pro *sed*, quod alibi tamen in codice occurrit. Verumtamen *set*, non *sed*, praecepto gramma-

(1) Atqui Cicero ipse signa haec, quae receptui canebant, audienda sibi aliquando putavit, veluti ad Att. II, 5. 16; quibus in locis grave prae se fert politicae vitae taedium, privataeque amorem. De re deliberat etiam tusc. V. 1. Neque id mirum in variis vitae humanae vicissitudinibus; praeter quam quod Cicero, academicae sectae addictus, diserte de se ait tusc. V. 11: *nos in diem vivimus; quodcumque animos nostros probabilitate percussit, id dicimus: itaque soli sumus liberi*.

cribus vel studiis vel officiis vel vero etiam negotiis contemnendum. Adiunguntur pericula vitae, turpisque ab his formido mortis fortibus viris opponitur: quibus magis id miserum videri solet, natura se consumi et senectute (1), quam sibi (a) dari tempus, ut possint eam vitam, quae tamen esset (b) reddenda naturae, pro patria potissimum reddere (2). Illo vero se loco copiosos et (c) di-
P. 92. sertos | putant, cum calamitates clarissimorum virorum, iniuriasque iis ab ingratis inpositas civibus colligunt (3). Hinc enim illa et apud Graecos exempla, Miltiadem victorem domitoremque Persarum, nondum sanatis volneribus (d) iis, quae corpore adverso in

ticorum esse scribendum, quamquam vulgo aures audiant *sed*, testis est Longus p. 2231. Cornutus autem de hac scriptura litem esse ait p. 2283. Ego quidem utramque *set* et *sed* scripturam in antiquissimis mss. reperio.

(a) Cod. prima manu *sivi*; mox factum *sibi*. (b) Cod. *essed*, quum contra paulo ante viderimus *set* pro *sed*. (c) Cod. *ed*. (d) Ita cod. pro *vulneribus*. Scriptura o

(1) Sic loquitur Cicero etiam pro Planc. XXXVII. Mr.

(2) Cicero tusc. I. 48: *clarae mortes pro patria oppetitae non solum gloriosae rhetoribus sed etiam beatae videri solent.* Confer pro Sextio cap. XXI. Idem fin. II. 30. queritur, quod philosophi in suis lectulis plerumque moriantur. Iuvenalis tamen x. 120 Ciceronis necem, ob eloquentiam in reip. tutela collocatam, deplorat: *ingenio manus est et cervix caesa-ridenda poëmata malo-quam te conspicuae divina philippica famae.* Sic ait et Lactantius inst. II. 3. VI. 18, nec non auctor dialogi de corr. eloq. cap. XL.

(3) De his legendus Aristoteles reip. III. 13, qui in multis populis hunc morem observat insectandi claros viros propter eorum nimiae gloriae vel invidiam vel metum.

clarissima victoria (1) accepisset, vitam ex hostium telis servatam, in civium vinclis profudisse: et Themistoclem patria, quam liberavisset, pulsum atque proterri||tum (2), non in Graeciae portus per se servatos, sed in barbariae sinus confugisse, quam adflixerat. Nec vero levitatis Atheniensium (3) crudelitatisque in amplissimos civis exempla deficiunt (4): quae nata et frequentata apud il- P. 73.

pro *u*. maxime dominatur in libris lucretianis. Apte autem monet Longus pp. 2216, 2222 apud Latinos *o* et *u* fuisse interdum confusas, ita tamen ut etiam cum scriberent *o* legerent *u*. Lege et Valerianum p. 2289-90, Papirianum p. 2292 nec non meum indicem Frontonis orthographicum.

(1) Recte heic adnotavit nobilis interpres Villemaenius Miltiadem haud vulneratum fuisse in marathonio proelio, ut videtur dicere Cicero, sed in Pari oppugnatione; quibus vulneribus nondum sanatis, Athenis in vinculis obiit.

(2) Caesar B. G. V. 58. *proterritis hostibus atque in fugam coniectis*. Mr.

(3) Graecorum levitatem a Cicerone passim sugillari videmus, observante etiam Hieronymo comm. ad Galat. lib. I. 3, et Lactantio inst. III. 14. Tum idem Hieronymus loco cit. et ep. x. 3. verba ex oratione mutila pro Flacco laudat, quae nondum inter eiusdem reliquias relata video. En textum Hieronymi: *doctissimi quique Graecorum, de quibus pro Flacco agens luculenter Tullius ait "ingenita levitas et erudita vanitas"*. (Confer in hoc volumine monitum meum ad or. Cic. pro Flacco p. 2.) Cur Graeci sint leves dicit Servius ad aen. VI. 724: *Afros versipelles, Graecos leves videmus: quod natura climatum facit, sicut Ptolemaeus deprehendit*. Confer Cic. in Rull. II. 35. Tum de hac re copiose scribit Firmicus lib. I. 1. 4.

(4) Atheniensibus crudele, visum utile, dicit Cicero de off. III. 11. Quare merito ait de or. III. 34. doctrinae quidem a Graecis, sed virtutis a Romanis exempla esse repetenda: quorum clementiam belle opponit Graecorum crudelitati graecus auctor Dionysius halic. in fragm. ed. mediol. XIV. 8. seqq.

los, etiam in gravissumam civitatem nostram dicuntur redundasse. Nam vel exilium Camilli, vel offensio commemoratur Ahalae (1), vel invidia Nasicae (2), vel expulsio Laenatis, vel Opimi | damnatio, vel fuga Metelli (3), vel acerbissima ·C· (a) Mari clades, principum caedes (4), vel eorum multorum pestes, quae paulo post secutae sunt (5).

P. 74.

(a) Ita codex, qui tamen superius habet ·*G*· pro *Gaius*. At contra *C*· cap. XII. et quidem cum uno puncto; quum infra sit ·*M*· *Manilius* cum duobus.

(1) ·*M. Furius Camillus et* ·*M*· *Servilius Ahala, cum essent optime de rep. meriti, tamen populi incitati vim iracundiamque subierunt, damnatique comitiis centuriatis, cum in exilium profugissent* etc. Cicero pro domo XXXII.

(2) *Nasica ut invidiae subtraheretur, per speciem legationis in Asiam ablegatus est*. Aur. Victor cap. LXIV. Vide etiam Val. ·M· v. 3; Plin. VII. 34; Cic. pro Flac. XXXI.

(3) Popilius Laenas, Opimius, et Metellus damnati sunt ob rem fortiter, quamquam iusto crudelius, gestam contra partes gracchanas: namque unus Opimius tria millia civium iudiciaria inquisitione occidisse perhibetur apud Augustinum C. D. III. 24. De his viris saepissime Cicero, ut in Cat. I. 2, ad Quir. III, pro domo XXXI, pro Sext. LXVII, pro Planc. XXVIII. XXIX, in Pis. XXXIX, pro Mil. III. XXX, de aere al. Mil. V, phil. VIII. 4, Brut. XXXIV, de or. II. 25. 30. 31. 39. 40, part. XXX.

(4) Paulo aliter Cicero de or. III. 2. dicit, *acerbissimam* ·*C*· *Marii fugam, et illam post reditum eius caedem crudelissimam*.

(5) Intellige clades Syllae, Catuli, Lepidi, Sertorii etc. Exin Cicero ad loquendum de proprio consulatu transit, quod facit etiam pro Mil. III et XXX, postquam Ahalae, Nasicae, Opimii, Mariique, ut heic, nomina commemoravit. Consulatum decennio fere ante hoc opus de rep. scriptum Cicero gessit, ut in praefatione demonstravi.

„ Nec vero iam meo nomine abstinent (1) „. Et credo quia nostro consilio ac periculo sese in illa vita atque otio conservatos putant, gravius etiam de nobis queruntur et amantius (2). Sed haud facile dixerim, cur cum ipsi discendi aut visendi causa maria tramittant (a) (3) || . . .

(a) Ita cod. Docet autem Longus p. 2228. hoc verbum ab aliis plene poni, ab aliis lenitatem intuentibus minui; nempe dici *transmisit* et *tramisit*.

(1) Hic locus laudatur a Frontone exempl. eloc. voc. *abstinet* ex I. de rep. Sed vocabulum *meo*, quod est prorsus necessarium, abest a codice de rep. vaticano; id tamen miro casu suppletur a Frontone, qui codice Ciceronis meliore utebatur. Revera vocem *meo* habent, praeter mediolanensem, quatuor vaticani codices Frontonis.

(2) In his amicis admonitoribus erat Atticus. Cic. ad Att. II. 19: *dices fortasse, dignitatis ἅλις, tamquam δρυός; saluti, si me amas, consule*. In primis vero Quintus frater. Cic. de or. III. 4: *mihi sententia saepe tua vera ac sapiens videri solet, qui me semper ab omni contentione ac dimicatione revocasti*. Ceteroqui Brutus ep. XVII gloriationem Ciceronis timiditatemque simul obiurgat.

(3) An haec Cicero ad Atticum refert, qui adulescens Athenas olim concesserat causa obsequendi studiis suis, ut loquitur Nepos? Sic idem Cicero acad. I. 2: *meos amicos, in quibus est studium, in Graeciam mitto, id est* etc. An potius philosophorum, sapientiae acquirendae causa, peregrinationes et labores narraturus erat? Sane de fin. v. 29: *cur Plato Aegyptum peragravit?* etc. *Cur Pythagoras et Aegyptum lustravit, et Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit, tot maria transmisit?* Quae sunt quodammodo politicae huius lacunae supplementa. Sic loquitur Hieronymus ep. LIII. 1. de itineribus Platonis, Apollonii, et aliorum, eruditionis causa. Sed enim hoc politico in loco vox *ipsi* fortasse refertur ad romanos Ciceronis admonitores: nisi forte sequebatur *philosophi*. Iam in sequenti hiatu quid amiserimus, ex utriusque limitis vestigiis haud obscure cog-

Desiderantur paginae duae. Sed quoniam plura (a) beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam siqui creavit (b); maior ei profecto, quam parenti, debetur gratia (1).

IIII. Et quamquam optatissimum est, perpetuo fortunam quam florentissimam permanere; illa tamen aequabilitas vitae non tantum habet sensum, quantum cum ex saevis et perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur (2).

P. 259. . . . . . . salvam esse consulatu (3) abiens

(a) Al. *plurima*. (b) Al. *siqui curaverit*. Vel *siqui*. *ut aiunt*. *curaverit*.

noscitur. Nempe dixerat fortasse Cicero, si isti reprehensores mei discendi litteras vel visendi locos celebres causa mari et periculis se committunt; cur ego patriae iuvandae causa civiles fluctus dimicationesque vel etiam exsilium vitarem? praesertim quia patriae, veluti parenti, immo etiam potiore iure, serviendum sit.

(1) Fragmentum hoc citat ex Ciceronis libro I. de rep. Nonius voc. *antiquus*. Ego vero vix dubito, quin vel ad hanc prohoemii lacunam id pertineat, vel ad tertii libri exordium.

(2) Hunc locum a Tullio se sumere diserte ait Ammianus Marcellinus XV. 5; opus tamen, unde haurit, silet. Mihi vero videtur hoc frustum aptissime ad hanc sedem lacunamque quadrare, in qua Tullius de suo calamitoso exilio deque felici reditu in patriam fuerat locutus Equidem locus haud valde absimilis, aliis licet verbis, extat apud Ciceronem ad pontif. XXXII, et post red. ad Quir. I. (cuius postremi loci videsis interpretem meum vaticanum, qui perbelle docet, sententiam hanc sumpsisse a Platone vel ab Isocrate Tullium.) Verumtamen quia Ammianus videtur Ciceronem omnino ad litteram exscribere, (neque enim stilus fragmenti sapit Ammianum) idcirco puto ex rep. sumere, quod opus innotuisse Ammiano constat e testimoniis a me prolatis n. 38.

(3) En ille recursat hoc quoque in opere *consulatus Ciceronis non sine causa sed tamen sine fine ab ipso laudatus*, ut verbis Senecae utar de brev. vitae cap. v. Illud videtur mirari Quintilianus inst. XI. 1. ante med. quod Cicero rerum a se gestarum maior quam eloquentiae fuerit iactator. Verum his fere gloriari non solemus, in quibus aemulum, haud extimescimus.

in contione ·P·R· idem iurante iuravissem (a) (1), facile iniuriarum omnium compensarem curam et molestiam. Quamquam nostri casus plus honoris habuerunt quam laboris (b); neque tantum molestiae, quantum gloriae; maioremque laetitiam ex desiderio bonorum percepimus, quam ex laetitia improborum dolorem. Sed si aliter, ut dixi (2), accidisset, qui possem queri (c)?| cum mihi nihil inproviso, nec gravius quam expectavissem (3) pro tantis meis factis evenisset (4). Is enim P. 260.

(a) Cod. *iurassem*; sed mox factum ibidem *iuravissem*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *lavoris*. (c) Cod. *quaeri*.

(1) Quaenam huic loco in lacuna praecesserint, docet fere Cicero in Pis. III: *ego cum in concione, abiens magistratu, dicere a tribuno plebis prohiberer quae constitueram, cumque is mihi tantummodo ut iurarem permitteret, sine ulla dubitatione iuravi, remp. atque hanc urbem mea unius opera esse salvam. Mihi populus romanus universus illa in concione non unius diei gratulationem, sed aeternitatem immortalitatemque donavit, cum meum iusiurandum, tale atque tantum, iuratus ipse una voce et consensu approbavit*. Eadem narrat Cicero ad fam. v. 2.

(2) Periit id dictum in lacuna. Sed tamen lumen affulget ex or. post red. in sen. XIV. *Quod si mihi aeternam esse aerumnam propositam arbitrarer, morte me ipse potius quam sempiterno dolore multassem — Quae si semper abessent, magis vestras fortunas lugerem, quam desiderarem meas.*

(3) Quaenam mala sibi expectaret a Catilinae, quem oppresserat, partibus, dicit ipse Cicero in tertia et quarta catilinaria.

(4) Consulatus sui facta narravit Cicero commentario graeco, quem latinum quoque perficere cogitabat, ad Att. I. 19. 20: tum poëmate, ad Att. I. 19., ad fam. I. 9; quod poëma ambrosiano Tullii interpreti ad Planc. xxx. 3. videbatur minus dignum talis viri

fueram, cui cum liceret aut maiores ex otio fructus capere, quam ceteris, propter variam suavitatem studiorum, in quibus a pueritia vixeram (1); aut siquid accideret acerbius (a) universis, non praecipuam sed parem cum ceteris fortunae condicionem subire; non dubitaverim me gravissimis tempestatibus (2) ||
P. 49. ac paene (b) fulminibus (c) ipsis obvium ferre, conservandorum civium causa, meisque propriis periculis parere commune reliquis otium (3). Neque enim hac nos patria lege genuit

(a) Cod. 1. manu *acervius*. (b) Cod. *paenae*. (c) Cod. 1. manu *fluminibus*; verum postea scriptis lineis – supra *l* et *u*, emendatum fuit *fulminibus*. Mirum autem videri debet, quod eadem lectionis varietas occurrit in Hieronymi epistula LXXXII. 6. Ceteroquin priori lectioni suffragatur ipsius Tullii locutio de hac eadem re disserentis pro Sext. XX; tum etiam divini Ecclesiastici dictio cap. IIII, ne *coneris contra ictum fluvii*; quod Itali dicunt, *non andar contr' aequa*. Sic denique loquuntur etiam Fronto ad M. Ant. aug. II. 10, Symmachus ep. III. 43, et Photius ep. V. Quod autem hoc loco ait vir illustris

nomine: tum longa epistula ad instar voluminis ad Pompeium, ut ait idem ambrosianus vetus interpres ad Planc. XXXIV. Praeterea non sine eiusdem, ut puto, hortatu de consulatu illo scripsit Atticus commentarium graecum, qui non satis ornatus Ciceroni visus est, ad Att. II. 1. Denique Luceius historicus Ciceronis precibus exoratus idem argumentum se tractaturum recepit, ad fam. V. 12, ad Att. IV. 6. De aliis, quos Cicero sperabat super suo consulatu scripturos, vide ad Att. I. 20. Multa de consulatu suo dicturum fuisse denuo Ciceronem in latina, quam moliebatur, historia, cognoscimus ex primo de leg. cap. III.

(1) Confer Cic. ad fam. XV. 4. post. med.

(2) Confer Cic. pro Sextio XXI.

(3) Hinc Capito apud Senecam controv. III. 17: *Romulus horum moenium conditor, et sacratus caelo parens, non tantam urbem fecit, quantam Cicero servavit*.

aut educavit, ut nulla quasi alimenta (1) expe-
ctaret a nobis, ac tantummodo nostris ipsa
commodis serviens, tutum perfugium otio
nostro suppeditaret, et tranquillum ad quie-
tem locum; „ sed ut plurimas et maximas
„ nostri ani|mi, ingenii, consilii partis (a) P. 50.
„ ipsa sibi ad utilitatem suam pignerare-
„ tur (2) „; tantumque nobis in nostrum priva-
tum usum, quantum ipsi superesse posset,
remiteret (b).

Moserus nequicquam me citavisse biblicam auctoritatem, cuius latinitas ab elegantia abest; primum quidem aio interpretationem hanc antiquissimam haud esse contemnendam, locuplete auctore sententiae doctissimo Michaëlis, neque ipsis lexicographis negligendam. Deinde moueo, me non tam de vocabulo agere quam de locutione; huius autem proverbii et similium idoneam apprime vim esse ad confirmandam Tullii lectionem *fluminibus*; ita ut Cicero praedicto proverbio utatur. Equidem malo *fulminibus*; interim tamen et aliam lectionem non pessimam commodis exemplis illustrandam putavi.

(a) Ita cod. pro *partes*. Id saepe fit, casu tamen accusativo. (b) Ita cod. consonâ haud duplicatâ, quam lectionem idcirco retinui, quia huiusmodi mihi aliae se in antiquis codd. obtulerunt; v. gr. in ambrosiano plautinae Vidulariae

Confer Cic. in Cat. III. 1. Ceterum Sallustius apud Quintil. IX. 3. post med. Ciceronem amara ironia dicit *Romulum arpinatem*. Sed amanter Plinius VII. 30: *salve primus omnium parens patriae appellate*. Tum Iuvenalis VIII. 244: *Roma patrem patriae Ciceronem libera dixit*.

(1) Aptissime *alimenta*, ut graece τροφεῖα. Mr.

(2) Locum citat ex I. de rep. Nonius voc. *pigneraretur*. Eundem se legisse satis significat Nectarius doctus ethnicus apud Augustinum ep. XC et CIII; immo id adfirmat Augustinus ep. XCI ad eum scribens: *intuere ipsos de rep. libros, unde illum affectum amantissimi civis ebibisti*. Locum imitatur etiam Lucanus II. 382: *patriaeque impendere vitam—nec sibi sed toti genitum se credere mundo*. Denique hunc locum esse platonicum monet ipse Cicero off. I. 7.

V. Iam illa perfugia, quae sumunt sibi ad excusationem, quo facilius otio perfruantur, certe minime sunt audienda; cum ita dicunt, accedere ad rem publicam plerumque homines nulla re bona dignos, cum quibus com-
p. 89. parari sordidum, confligere || autem, multitudine praesertim (a) incitata, miserum et periculosum sit (1). Quam ob rem neque sapientis esse accipere habenas (2), cum in-

palimpsesto *naravisti* pro *narravisti*; immo diserte Cassiodorius apud Putsch. p. 2291. scribere iubet *naratio* eum unica *r*. Tum in vulgatis a me Ciceronis fragmentis pro Tullio VI, et in Clodium I. 4. legitur *aderet* pro *adderet*.

(a) Cod. *presertim*.

(1) Symmachi consularis et romanae urbi praefecti memorabilem sententiam legimus ep. x. 23: *amabile est praeesse civibus, sed placere difficile*.

(2) Controversiam, utrum sapienti sit gerenda respub., attingit etiam Aristoteles reip. VII. 2. et Cicero pro Sextio cap. X. cum interprete vaticano p. 130. Eandem prolixe versat atque in sententiam Ciceronis concedit Themistius in oratione adversus eos, a quibus ob praefecturam susceptam vituperabatur. Ipse Cicero ad Att. II. 16 (confer etiam VII. 3.) hac super re contrarias memorat Dicaearchi et Theophrasti opiniones, quorum ille τὸν πρακτικὸν βίον longe omnibus anteponebat, hic autem τὸν θεωρητικόν. Socraticorum Aristippi et Antisthenis, quorum prior fugiendam, alter administrandam sapienti aiebat esse remp., scribit Augustinus C. D. XVIII. 41. Tum et Hieronymus ep. CXXX. 17. memorat controversiam celebrem *utrum solitaria, an cum multis vita melior sit*. Ceteroquin apud Laërtium II. 5. 14. ipse Socrates otium rerum omnium pulcherrimam esse statuit. Quin etiam Eusebius praep. ev. XII. 9. adfirmat fugienda esse publica munera. Peripateticis vitae degendae quietam rationem sapiente dignissimam visam esse, quia deorum vitae sit simillima (quare et Epicurus providentiam sustulit, ut Deum otiosum faceret) docet idem Cicero de fin. v. 4; qui tamen IV. 2,

sanos atque indomitos inpetus volgi (a) cohibere (b) non possit; neque liberalis, cum inpuris atque inmanibus adversariis decertantem, vel contumeliarum verbera subire, vel expectare sapienti non ferendas iniurias (1): proinde quasi bonis et fortibus et magno animo praeditis | ulla sit ad rem publicam adeundi causa iustior, quam ne pareant inprobis, neve ab isdem (c) lacerari (d) P. 90.

(a) Ita cod. pro *vulgi*. (b) Similis locutio apud Cic. philipp. III. 2. Mr. (c) Ita cod. pro *iisdem*. (d) Cod. *lacelari* quod, retinendum non iudicavi, quamquam codicis emendator nihil mutavit. Confer infra de rep. I. 14. Scaurus tamen p. 2252. probe observat, hasce consonas inter se mutuis vicibus fungi; cuius rei maximum argumentum esse ait, quod qui R exprimere non possunt, aut L dicunt aut S. (Ita ait etiam Plutarchus quaest. rom t. VII. p. 122. Sic apud Cic. ad fam. IX. 21. *Papisii* pro *Papirii*, et apud Liv. II. 31. III. 8. *Vetusii* pro *Veturii*. Confer Quintil. inst. I. 4. Ita variaverunt etiam Etrusci; Lanz. L. E. t. I. p. 258.) Nec minus quod *capra* per diminutionem *capella* dicitur; et *frater fratellus*. Iam postremam hanc vocem vernacula Italorum lingua retinet, neque tamen *frater* abiecit: at *capram* contra retinet, diminutivo *capella* non gaudet. De *l* pro *r* lego etiam Polybium in excerptis vatic. p. 440. adn. Immo et Chaldaei scribunt מרגליתא *margarita*, ל pro ר. *R* mutatur in *l* in dialecto quadam aegyptiaca, nec non in inscriptionibus Sassanidum Consule. Champollionium *precis* etc. p. 63.

3; et de divin. II. 1; et acad. IV. 36. ait multos peripateticos de capessenda rep. scripsisse, eorumque praeceptis politicis claros viros instructos, magistratibus bene esse perfunctos. Tulliani huius prohoemii controversiam, eiusque confirmationes et ἐνστάσεις operae praetium erit cum Platonis sexto de rep. libro conferre, ad quem Cicero respexisse videtur. Legatur etiam Plutarchus de stoicorum repugnantiis.

(1) Utile erit hac super re librum Senecae lectitare *quod in sapientem non cadit iniuria*.

rem publicam patiantur, cum ipsi auxilium ferre, si cupiant, non queant (1).

VI. Illa autem exceptio cui probari tandem potest, quod negant, sapientem suscepturum ullam rei publicae partem, extra quam (a) si eum tempus et necessitas coegerit? quasi vero maior cuiquam necessitas accidere possit (b), quam accidit nobis (c); in qua

(a) Vocabulum *exceptio* subsequente *extra quam* a Cicerone poni solitum observavit Moserus, nempe de inv. I. 33, II. 19, ad Att. VI. 1. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *posset*. (c) Ita *nobis*, et mox *potuissem*, cuiusmodi locutio haud infrequens in Tullio est. Immo verbo *nobis* videtur Tullius fratrem secum significare, cui, ut puto, inscribitur hoc opus. Legatur autem de or. I. 1. 2. ubi similes et dictiones et sententiae sunt.

(1) Bona est in primis et platonica (reip. I. p. 347.) capessendae reip. causa haec, qua neglecta homines egregii haud raro habenas deterioribus permiserunt cum publico incommodo. Quare Isocrates ad Nicocl. ed. Auger. p. 64. δεινὸν τοὺς χείρους τῶν βελτιόνων ἄρχειν, καὶ τοὺς ἀνοητοτέρους τοῖς φρονιμωτέροις προστάττειν. Tum et Augustinus C. D. IV. 15. ait: *peius esset ut iniuriosi iustioribus dominarentur*. Tum V. 19: *illi qui vera pietate praediti bene vivunt, si habent scientiam regendi populos, nihil est felicius rebus humanis, quam si Deo miserante habeant potestatem*. Cicero de off. I. 21: *iis qui habent a natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus et gerenda res publica est*. Philo lib. III. ed. Mangey t. I. p. 131. allegoriae sacrarum legum: ἀεὶ τὸ κρεῖττον ἄρχειν τὸ δὲ χεῖρον ἄρχεσθαι δεῖ. Tum etiam divus Basilius apud Damasc. parall. p. 567: καλὸν ἀεὶ τὸ χεῖρον ὑπὸ κρείττονος ἄγεσθαι. Laërtius in vita Zenonis segm. CXXI. πολιτεύεσθαι δεῖ τὸν σοφόν· καὶ γὰρ κακίαν ἐφέξειν, καὶ ἐπ' ἀρετὴν παρορμῆσαι ἱκανός ἔσται. Confer Cassiodorium var. II. 2. Cato minor, ut improborum potentiae resisteret, tribunatum affectavit. Plut. in eius vita cap. XX.

quid facere potuissem, || nisi tum consul fuissem (1)? consul autem esse qui potui, nisi eum vitae cursum tenuissem a pueritia, per quem equestri loco natus pervenirem ad honorem amplissimum (a)? Non igitur potestas est ex (b) tempore, aut cum velis, opitulandi rei publicae, quamvis ea prematur (c) periculis, nisi eo loco sis, ut tibi id facere liceat. Maximeque hoc in hominum doctorum oratione mihi mirum videri solet, quod qui tranquillo | mari gubernare se negent posse (2), quod nec didicerint nec umquam scire curaverint, iidem ad gubernacula se accessuros profiteantur excitatis maximis fluctibus (3). Isti enim palam dicere, atque in eo multum P. 83. P. 84.

(a) *Amplissimus* sollemne est epitheton consulatus, idque frequens est apud Frontonem et in iure. (b) Ita cod. 1. manu; sed 2. haud scio an *in*. (c) Cod. 1. manu *praematur*; 2. *inpramatur*, nempe ab *inpremo*; quod non probo.

(1) Notissimum est, consulatum concordibus optimatium plebisque suffragiis idcirco potissimum Ciceroni homini novo fuisse mandatum, quia fervente Catilinae coniuratione, necesse erat virum egregium in reip. specula collocare. Lege Sallustium Cat. XXIII, Plutarchum vit. Cic. XI. XII. Verumtamen Augustinus contra acad. III. 35. sic Ciceronem alloquitur: *si ex alieno probabili vivimus, nec tu debuisti administrare remp., quia Epicuro visum est non esse faciendum.*

(2) Confer Cic. de orat. I. 38.

(3) Hac super re suo more divine disserit, et cum Cicerone consentit, conficta etiam navis imagine, Plato reip. VI. p. 487-489, qui rebus publicis omnino praeesse vult doctos philosophos, non homines aliis forte dotibus praeditos, sed ingenio et doctrina carentes. Praeclare etiam Proclus, quem nos luce aliquando imper-

etiam gloriari solent, se de rationibus rerum publicarum aut constituendarum aut tuendarum, nihil nec didicisse umquam nec docere (1); earumque rerum scientiam non doctis
P. 85. hominibus || ac sapientibus, sed in illo genere exercitatis concedendam putant (2). Quare qui convenit polliceri operam suam rei publicae tum denique, si necessitate cogantur, cum, quod est multo proclivius, nulla necessitate premente rem publicam regere nesciant (3)? Equidem, ut verum esset sua vo-

tiemur, ad Platonis reip. librum X: *παιδείας λυθείσης ἡ συμφωνία λύεται· καὶ ταύτης λυθείσης, τῆς πολιτείας γίνεται λύσις· ἐκ τούτων ἄρα δῆλον, ὅτι τοῖς οὐκ εὐφυέσιν, ἄρχεσθαι μᾶλλον ἢ ἄρχειν εὐτυχέστερον· ὅπως μὴ καὶ ἑαυτοῖς τοῦ μὴ ἐπιδοῦναι, καὶ ἄλλοις τοῦ κακυνθῆναι γένωνται πατέρες.* Iam et stultam eam opinionem, quod homini politiae ignaro gubernare liceat remp., peracute refellit Socrates apud Xenophontem memorab. IV. 2. Cicero tamen pro Plancio XXV. more vel academico vel oratorio: *virtus*, inquit, *probitas, integritas in candidato, non linguae volubilitas, non ars, non scientia requiri solet. Quotus enim quisque disertus? quotus quisque iuris peritus est?* Non tamen agit hoc loco orator de summo magistratu reip., sed de infimo, id est de aedili Plancio. Alioqui non solum sibi ipsi sed communi adversaretur sensui Cicero.

(1) Sic omnino loquitur anonymus scholiastes graecus a me editus ad Danielem p. 192. Et memento a Graecis quoque, v. gr. Didymo et Petro magistro, lectum Ciceronem de rep., ut in testimoniis demonstravi.

(2) Commodum erit Ciceronis locum conferre de or. III. 33, ubi summos homines sapientissimosque memorat qui romanae reip. praefuerunt. Sublimis item est sententia Porphyrii ad Marcellam coniugem cap. XVI: *μόνος ἱερεὺς ὁ σοφός, μόνος θεοφιλής, μόνος εἰδὼς εὔξασθαι.*

(3) Cum Ciceronis sententia conspirat adamussim Damascius apud Photium cod. CCXLII. p. 1073, qui locus emendatior cu-

luntate sapientem descendere ad rationes civitatis non solere (1); sin autem temporibus cogeretur, | tum it (a) munus denique non recusare; tamen arbitrarer hanc rerum civilium minime neglegendam scientiam sapienti, propterea quod omnia essent ei praeparanda, quibus nesciret an aliquando uti necesse esset (2). P. 86.

VII. Haec plurimis a me verbis dicta sunt ob eam causam, quod his libris erat instituta et suscepta mihi de re publica (3) disputatio; quae ne frustra haberetur, dubitationem ad rem publicam adeun||di in primis debui tollere. Ac tamen siqui sunt, qui philosophorum auctoritate moveantur, dent ope- P. 79.

(a) Ita cod. pro *id*.

mulatiorque apud Suidam voc. Οὐλπιανὸς ita se habet: οἱ ἐν γωνίᾳ καθήμενοι λόγιοι καὶ φιλοσοφοῦντες πολλὰ μάλα σεμνῶς περὶ δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης, ἐκβαίνειν ἐπὶ τὰς πράξεις ἀναγκαζόμενοι, ἀσχημονοῦσιν ὡς ἅπας λόγος, ἂν ἀπῇ τὰ ἔργα, μάταιόν τι φαίνεται καὶ κενόν.

(1) Symmach. ep. x. 22. sqq.; qui etiam ep. 37. vult eligi invitos ad magistratum, aut nihil desiderantes III. 81.

(2) Nimirum etiam Plutarchus inter reip. gerendae praecepta tom. IX. p. 189. hoc ponit, ut ne in remp. subito et temere, tamquam in puteum, ruamus, sed ad eam parati pedetemptimque accedamus. Confer Cassiod. var. I. 4.

(3) Notemus verum operis titulum, qui quidem in vaticani palimpsesti membranis passim elucet, et ab ipso Cicerone aliis in scriptis, nec non a multis auctoribus, confirmatur: quamquam id opus diversis quoque aliquoties nominibus appellatum fuit, ut collecta a me testimonia auctorum demonstrant.

ram parumper adque (a) audiant eos, quorum summa est auctoritas aput (b) doctissimos homines et gloria: quos ego existimo, etiam siqui ipsi rem publicam non gesserint; tamen quoniam de re publica multa quaesierint et scripserint, functos esse aliquo rei publicae munere (1). Eos vero septem, quos
P. 80. Graeci sapientis nomi|naverunt, omnis paene video in media re publica esse versatos (2).

(a) Ita cod. modo *adque* modo *atque*. (b) Ita cod. variat *aput* vel *apud*. Sed prior scriptura frequentior in antiquis codd.

(1) Puta Platonem, Aristotelem, Xenocraten, Chrysippum, aliosque multos politiae scriptores, qui nullum fere publicum munus gesserunt. Plato noluit attingere remp. quia videbat se contra civium suorum vitia frustra pugnaturum, ut observat Cicero ad fam. I. 9.; quae sententia apprime philosophica sapiensque est, atque hominis ab ambitione abhorrentis. Sic demum ipse Cicero ad Varronem (ad fam. IX. 2.) scribens, postquam dixit se et scribere et legere πολιτείας, addit: *et si minus in curia atque in foro, at in litteris et libris, ut doctissimi veteres fecerunt, iuvare remp. et de moribus ac legibus quaerere*. Sic fere loquitur Cicero etiam de divin. II. 2. aliisque in locis. Cum Cicerone tantopere conspirat Seneca de tranquil. cap. III, ut hoc politicum prohoemium prae oculis habuisse videatur.—Sic ego scribebam in principe editione, et sic recudebat Moserus; qui tamen ad Senecam quod adtinet, alium adnotationis auctorem levi errore vel potius subrepente oblivione, ut fit, laudabat.

(2) Hos omnes, praeter milesium Thaletem, civitatibus suis praefuisse dicit Cicero de or. III. 34. E septem unum Solonem leges scripsisse observant idem Cicero ep. ad Brut. XV, et Augustinus C. D. XVIII. 25. De his sapientibus deque multorum philosophorum magistratibus gestis legatur Themistii oratio de praefectura suscepta.

Neque enim est ulla res, in qua propius (a) ad deorum numen virtus accedat humana, quam civitatis aut condere novas (1) aut conservare iam conditas (2).

VIII. Quibus de rebus, quoniam nobis contigit, ut idem (b) et in gerenda re publica aliquid essemus memoria dignum consecuti, et in explicandis rationibus rerum civilium quandam facultatem, non mo||do usu sed etiam studio discendi (c) et docendi esmus auctores (d); cum superiores ali (e) fuissent in disputationibus perpoliti (f), quorum res gestae nullae invenirentur; ali in gerendo probabiles (g), in disserendo rudes (3): P. 55.

(a) Cod. *proprius*; sed altera *r* videtur expuncta. (b) Ita cod. pro *iidem*. (c) Cod. *discedendi*. (d) Ita cod. *auctores*; sed dic *adepti*. Atque haud scio utrum aliquod in hac periodo vocabulum aut membrum desideretur; an potius illud *quoniam* praetermittendum sit. Id si forte verum esset, perfecta pausa ante illud *nec vero*, quod sequitur, facienda foret, id quod ego maxime velim. Ad loci sententiam quod attinet, consonat apte Augustinus C. D. III. 30, a quo Cicero perbene definitur *disertus artifex regendae reipublicae*. (e) Ita cod. pro *alii*. (f) Coëptum in codice scribi *expoliti*; mox factum *perpoliti*. (g) Cod. prima manu *provabiles*; mox factum *probabiles*.

(1) Quin adeo divino nutu constitutam esse inter homines societatem censebat Cicero de off. III. 6; idemque summa iura societatis eiusdem a Deo repetebat de leg. I. 7.

(2) Cicero pro Lig. XII: *homines ad deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando*.

(3) Intelligit Cicero romanos homines; graecos enim permultos remp. factis simul et scriptis tractavisse ante Ciceronem exploratum est, de quibus legendus Aristoteles reip. II. 12. Iamvero utramque laudem, nempe et recte administratae reip. et excellentis doctrinae sibi vindicat tacite sed gloriosissime idem Cicero de leg.

nec vero nostra quaedam est instituenda nova et a nobis inventa ratio, sed unius aetatis clarissimorum (a) ac sapientissimorum nostrae civitatis virorum disputatio repetenda
P. 56. memoria | est (1), quae mihi tibique quondam adulescentulo (2) est a ·P· Rutilio Rufo (b) Zmyrnae (c) cum simul essemus compluris

(a) Nihil aliud hoc vocabulo nunc designat fortasse Cicero, nisi *laudatissimos*. Ceterum vel sub primis Caesaribus *clarissimi* dicti sunt senatores, eorumque uxores ac filiae. Deinde vero dignitatis cuiusdam nomen evasit. Haec constant e cod. Iust. XII. 19. 5; tum ex Lampridio Heliog. IV; Tertulliano ad Scap. IV; Augustino C. D. XXII. 8., et ep. CLXXXII; Isidoro orig. IX. 4. 12. aliisque auctoribus. Immo etiam in rep. libera *clarissimus* interdum fuit epitheton hominis vel familiae in qua extitisset consulatus; cuius rei exempla protulit, atque auctoritates a me observatas cumulavit vir cl. Ioh. Labusius monum. epigraph. christ. mediol. p. 18. 19. (b) In voc. *Rutilium* commode observat Festus, *Rutilium significare rufum, cuius coloris studiosae etiam antiquae mulieres cognomina Rutilias traxerunt, ut indicat frequenter Afranius*. Igitur *Rutilius Rufus* videtur quaedam tautologia. Confer etiam Probum de nom. imposit. Apud Servium aen. IV. 698 ait Cato de matronarum crinibus: *flavo cinere unctitabant, ut rutilae essent*. Eius coloris videbantur mihi interdum crines matronales in Homeri ambrosianis picturis. Iam de Rutilio, quem reapse Smyrnae loquentem audivit Cicero, recole dicta in praefatione. (c) Ita cod. prima manu; sed mox superposita fuit *S* pro *Z*. Attamen Ζμύρνα pro Σμύρνα occurrit in inscriptione apud Gruterum CCCXIV. I, et in alia apud Muratorium MLXXXII. I. Tum apud Donium cl. IV. 60. nomen smyrnaeae mulieris scribitur cum *Z* ante *M* nempe Ζμερτόμαρα: quae ne *errata fabrilia* putemus (utor Tullii verbo ad Att. VI. I.) patronus adest Martianus Capella lib. III. cap. de mutis, ubi diserte ait, Z praeponi M III. 6-7., ubi quae de Demetrio phalereo ipse praedicaverat, eadem sibi tribuenda curat ab Attico, qui cum Marco Quintoque in iis loquitur libris. Eadem iactat Cicero ad fam. VI. 6.

(1) Sic fere exorditur Cicero etiam de or. I. 2. 6.

(2) Recole quae de persona, cui hoc opus προσφωνεῖται, disputavimus in praefatione.

dies exposita, in qua nihil fere quod magno opere (a) ad rationes omnium rerum pertineret pretermissum puto (1).

VIIII. Nam cum ·P· Africanus hic (b) Pauli filius feriis latinis (2) Tuditano cons. et Aquilio (3) constituisset in hortis esse (4); familiarissimique eius ad cum frequenter per eos dies ventitaturos (c) se esse dixissent; ||

litterae, ut *Zmyrna*; sicuti reapse legitur in eius urbis nummis apud Eckhelium. Adde Lucianum iud. vocal. Denique Sextus emp. contra gramm. I. 9. nihil interesse ait *Smyrna* ne scribatur an *Zmyrna*. Quid quod Graeci scribunt *Ζάκανθαν*, quam urbem Romani dicunt *Saguntum*? quae videlicet a Zacynthiis condita fuit, teste Livio XXI. 7, et Hieronymo comm. ad Gal. prolog. lib. II. Quin adeo latine quoque legitur *Zaguntus*. Vide Noltenium lex. antibarb.

(a) Cod. prima manu *magnopere*; mox factum *magno opere*, quae posterior scriptura sapit magis antiquitatem, et in palimpsesto Frontonis non semel occurrit. (b) Ita pro *illem*. Nempe etiam pro Archia VII *hunc* pro *illum* scribit loquens de eodem Africano Tullius. (c) Cod. prima manu *ventaturos*; mox superadditum *ti*. Porro si primam lectionem retinere mavis, ea quidem non caret exemplis Varronis Festique.

(1) Hinc apparet Ciceronem nihil praecipuum in hoc opere omisisse quod ad politicam artem pertineret.

(2) Feriis latinis celebratur a Cicerone disputatio quoque de natura deorum. Vide id opus I. 6.

(3) Tuditanus eloquentia et laude historica claruit. Cic. in Brut. XXV; Gell. VI. 4, XIII. 15, aliique auctores. Aquilius is est, qui bellum debellavit Aristonici, eumque in triumpho duxit. Vell. II. 4, Flor. II. 20.

(4) Scipionis horti extra urbis pomoerium memorantur a Cicerone N. D. II. 4, et de am. VII. Villa Scipionis ab eodem Cicer. phil. II. 42; rus tiburtinum V. 7; ad Lavernium ab eodem rursus Cicerone apud Macrobium sat. II. 12; quo tamen loco legendum esse *Laurentum* docet ipse Cicero de or. II. 6. et Val. M. VIII. 8. 1. Horti quidem Romanorum suburbani fere erant: itaque Ulpianus de litigioso decernit (digest. III. 3. 5.) *praesentem haberi et qui in hortis est*.

P. 273. latinis ipsis (1) mane ad eum primus sororis filius venit ·Q· Tubero (a) (2), quem cum comiter Scipio appellavisset (b) libenterque vidisset; quid tu, inquid (c), tan (d) mane, Tubero (3)? Dabant (e) enim hae feriae tibi opportunam sane facultatem ad explicandas tuas litteras. Tum ille: mihi vero omne tempus est ad meos libros vacuum; numquam enim sunt illi occupati; te autem permagnum est nancisci (f) otiosum (4), hoc praesertim mo-

(a) Cod. *Tuvaro*, mox factum *Tubero*. Atqui paulo post omnino scribitur prima manu *Tubero*; librarius enim ne in suis quidem vitiis constans est, ut alia plurima codicis exempla docent. (b) Cod. *atpellavisset*; mox littera *p* pro *t* scripta fuit posteriore manu. Superius cap. II. scribitur prima manu *appellat*. (c) Ita cod. pro *inquit*. (d) Ita cod. *n* pro *m*. Vitiosae autem scripturae causa fuit, quod *n* ante *m*, vel etiam alibi, sonabat ut *m*. Sic apud Caium IV. 160. *vin* pro *vim*. At contra ibidem in addendis p. 360. *forsitam* pro *forsitan*. (e) Cod. *davant*; mox factum *dabant*. (f) Cod. 1. manu *namcisci*, 2. *nancisci*. Eiusmodi alia certiora errata et emendationes notare saepius praetermittam. Manifesta enim menda, quae vetus manus iamdiu sustulit, commemorare scrupulose et lectoribus numerare quid demum interest?

(1) Nempe primo feriarum die, id quod docet ratio dialogi in tres dies tributi. [Confer de rep. VI.8. *quoniam tertium diem iam feriati sumus*. Cr.] Apud Livium XLIV. 19. 22. pridie kal. vel pridie idus aprilis latinis feriis est constituta dies. Dialogus tamen de repub. habitus est hiberno tempore, ut mox dicetur.

(2) De Tuberone et de aliis dialogi interlocutoribus lege dicta in praefatione.

(3) Imitatio Platonis initio Critonis. *τί τηνικάδε ἀφῖξαι ὁ Κρίτων; ἢ οὐ πρωὶ ἔτι ἐστί?* Cr.

(4) Idem fere est ingressus dialogi de finibus I. 5: *deinde Torquatus, quoniam nacti te, inquit, sumus aliquando otiosum, certe audiam* etc.

tu | rei publicae (1). Tum Scipio, adqui (a) nactus es, sed mehercule otiosiorem opera quam animo. Et ille, at tu (b) vero animum quoque relaxes oportet; sumus enim multi, ut constituimus, parati, si tuo commodo fieri potest, abuti tecum hoc otio. *S.* Libente (c) me vero, ut aliquid aliquando de doctrinae studiis admoneamur. P. 274.

X. Tum ille, vis ne igitur, quoniam et me quodammodo invitas, et tui (d) spem das, hoc primum, Africane, * || videamus, ante quam veniunt ali (e), quidnam sit de isto al- * Q.IIII.(1) P. 97.

(a) Ita cod. pro *atqui*. (b) Cod. *at ut*; tum expunctum *ut*. Forlasse metathesis fuit prima scriptura *at ut* pro *at tu*, quam lectionem retinere malui. (c) Cod. *libenter*; sed *libente* scribendum esse sensus docet; praetereaque Cicero de or. II. 73. similiter loquens: *sed Caesar de isto ipso quiddam velle dicere videbatur. Me vero lubente, inquit Antonius, dixerit.* Confer tamen de rep. II. 38. (d) Ita cod. prima manu *tui*; sed mox laevo consilio extrita fuit *i* littera, quam ego restituendam iudicavi. (e) Ita cod. 1. manu; 2. *alii*.

(1) Disputatur scilicet eo tempore, quo ·C· Gracchus turbulentissimum gerebat |triumviratum (Sic scribo, non *tribunatum*, ut mendose scribit Cicero de am. XII. qui tamen infra de rep. I. 19. *triumviratum* Gracchi appellat.) quo tempore dixerat publice Scipio Tib. Gracchum iure caesum videri. Vide Livii epitomen LIX. Sed de his turbis dicemus inferius.

(2) Ex hac quaternionis quarti desinentis nota, quae est in secunda post absolutum prohoemium pagina, constat prohoemii paginas fuisse LXII, quarum nonnisi XXVI supersunt. Id facili supputatione demonstratur. Nam unusquisque quaternio habet paginas XVI; primus autem et alter quaternio desunt; deest etiam folium extimum tertii, nempe paginae quatuor; denique postremae duae circiter paginae quaternionis quarti ad prohoemium non adtinent. — Sic ego in principe editione evidenter lacunarum spatium dimetiebar; qua re non considerata, cl. Villemaenius ed. gall. p.3. paucas exordientis operis paginas desiderari putabat.

tero sole quod nuntiatum est in senatu (a)? neque enim pauci neque leves sunt qui se duo soles vidisse dicant; ut non tam fides non habenda, quam ratio quaerenda sit (1). Hic Scipio, quam vellem (2) Panaetium nostrum nobiscum haberemus (3), qui cum cetera tum haec caelestia vel studiosissime solet quae-
p. 33. rere (4). Sed ego, Tubero (nam tecum | aper-

(a) In codice saepe scribitur *saenatus*, superaddita *a*, si quando omissa fuerat. Sed tamen quum et lex quantitatum, et ipsa etymologia nominis diphthongum excludat, mendum retinere piaculum fuisset.

(1) Rei dat praeclarum testimonium ipse Cicero N. D. II. 5: *sole geminato, quod Tuditano et Aquilio conss. evenerat, quo quidem anno P. Africanus sol alter extinctus est*. Item de divin. I. 43. gemini solis portentum populo romano perniciosas seditiones denuntiavisse dicitur. De parcliis autem legantur inter veteres Aristoteles meteor. III. 2. 6; Plinius hist. II. 31; Seneca q. nat. I. 11; Ammianus XX. 3.

(2) Sic loquitur Cicero tusc. I. 33.

(3) Panaetius rhodius hospes comesque Scipionis Aemiliani fuit. Legatur Cicero acad. IV. 2, fin. IV. 9, ad Att. IX. 12, pro Mur. XXXI; Gellius XVII. 21; Symmachus ep. I. 21, et laud. in Gr. VII; Velleius I. 13; Plutarchus quod philosopho disp. cum princ. t. IX. p. 108. Eiusdem Panaetii auditores fuerunt quatuor saltem ex his de rep. interlocutoribus, nempe Scipio, Laelius, Rutilius, Fannius. Legatur Cicero off. I. 26. III. 2; fin. II. 8; Brut. XXVI. XXX. Denique Panaetii scriptorum ad Q. Tuberonem meminit Cicero fin. IV. 9, tusc. IV. 2. Porro Scipionem Panaetii praeceptis eruditum fuisse testatur etiam Sulpicia in satyra vers. 45: *numantinus libycusque Scipio qui rhodio crevit formante magistro*.

(4) Panaetium rei astrologicae haud ignarum fuisse cognoscimus etiam de divin. I. 3. 7, II. 42; et N. D. II. 46. Iam qui sequitur sermo de Socrate, is fortasse a Panaetii libris accersitur, quos de Socrate ab eo scriptos memorat Plutarchus in Aristide cap. XXVII. Nobiles Panaetii libros cum socraticis coniungit Horatius od. I. 29. 14.

te quod sentio loquar) non nimis adsentior in omni isto genere nostro illi familiari, qui quae vix coniectura qualia sint possumus suspicari, sic adfirmat, ut oculis ea cernere videatur (a) aut tractare plane manu (1). Quo etiam sapientiorem Socratem soleo iudicare, qui omnem eiusmodi curam deposuerit; eaque quae de natura quaererentur, aut maiora quam hominum ratio consequi possit, aut nihil om||nino ad vitam hominum adtinere dixerit (2). Dein Tubero, nescio, Africane, cur ita memoriae proditum sit, Socratem omnem istam disputationem reiecisse, et tantum de vita (b) et de moribus solitum esse quaerere (3). Quem enim auctorem de illo locupletiorem P. 34.

(a) Cod. *videantur*; sed *n* videtur deleta. (b) Cod. *bita*; mox ibidem factum *vita*.

(1) Locum hunc Tullii imitatur aperte Lactantius de opif. D. cap. I. ff. 15. et inst. III. 3; quin etiam Ovidius fast. I. 305. Hinc Diogenes apud Laërt. VI. 2. 6. cuidam de caelestibus audacius disputanti; quam dudum, inquit, caelo advenisti? Adhuc subdubitabat in caelestibus Augustinus ep. XIV. 3; quam scientiam nunc tot maximis et certissimis incrementis adultam videmus.

(2) Ita prorsus de Socrate loquitur Cicero etiam acad. I. 4, et tusc. V. 4; itemque Valerius M. III. 4. ext. 1, Laërtius II. 5. 6; Themistius de praef. cap. V; Augustinus C. D. VIII. 3.

(3) Augustini ep. CCXXXIII memorabilis locus est: *solere aiunt quendam veterum dicere; quibus satis persuasum esset, ut nihil mallent se esse quam viros bonos, his reliquam facilem esse doctrinam. Hanc sententiam; nam si rite recolo, socratica est* etc. De unico studio virtutis mira dicit Porphyrius in sua nobili ad Marcellam epistula.

Platone laudare possumus? cuius in libris
multis locis ita loquitur Socrates, ut etiam
cum de moribus, de virtutibus, denique de
p. 34. re publica disputet, nume|ros tamen et geo-
metriam et harmoniam (1) studeat Pythagorae
more coniungere (2). Tum Scipio, sunt ista (3),
ut dicis; „ set (a) audisse te credo, Tubero (b),
„ Platonem, Socrate mortuo, primum in Ae-
„ gyptum discendi causa (c), post in Italiam
„ et in Siciliam (d) contendisse (4) „ ut Pythago-

(a) Ita cod. pro *sed.* (b) Ita cod. *Tubero* uti felicissime emendaverat Cuiacius observ. XI. 9 Nonii, qui hunc locum citat voc. *contendere*, corruptam lectionem *tum vero* in antiquis editionibus occurrentem. Parisiaca tamen anni MDCXIIII Nonii editio habet *Tubero.* (c) Vocabulum *causa* deest in codice; id tamen legebat Nonius loco citato. Neque prorsus necessarium est; namque eius brevitatis exempla apud alios auctores leguntur, quos inter est Fronto laud. fumi et pulveris. (d) Nonius omittit *et in Siciliam.*

(1) Cicero N. D. III. 11. *nisi vero —putamus— ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat.* Cr.

(2) Vide ex. gr. Plat. reip. vii. p. 522. sqq; leg. v. p. 737. 747; vide etiam epinomidem. Plato in geometria et musica praestantissimus dicitur a Tullio de or. I. 50. Eadem laus tribuitur illi a Themistio or. de praef. cap. v. Pythagoras numero tantum tribuit, ut etiam Deum ex numeris constare crediderit. Vide Augustinum C. D. vi. 5. Eadem est sententia Porphyrii in poëtico fragmento libri decimi oraculorum. De numeri virtute copiose disserit Proclus in inedito ad decimum Platonis de rep. librum commentario. Adi et Cassiodorium variar. I 10, et de art. liberal. cap. iv.

(3) Ita Cic. acad. I. 3: *tum ego, sunt, inquam, ista, Varro.*

(4) De Platonis itineribus similia scribunt Cicero fin. v. 29, tusc. I. 17, de sen. xii; Lucanus x. 181; Valerius M. viii. 7. ext. 3. Hieronymus ep. LIII. Utrum Hebraeorum quoque libros

rae inventa perdisceret; eumque et cum Archyta tarentino, et cum Timaeo locro multum fuisse; et Philoleo (a) commentarios esse nanctum (b) (1) : cumque eo tempo||re in his P. 263.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *Philoteo.* Est autem graeca secundi casus terminatio, pro latina *Philolai.* (b) Ita cod. *nanctum*; at superius cap. VIIII. et libro II. 29. *nactus*, quam inconstantiam in Caii quoque scriptura notavit diligentissimus editor. *Nanctus* legitur in vaticanis quoque iuris anteiustinianei fragmentis a me nuper editis. Et sane Caper de orthograph. edit. Putschii pag. 2241. vetat retineri *n* in τοῦ *nanciscor* supino; verumtamen id ipsum Capri vetitum indicio est, aliquando contrariam obtinuisse scripturam. Reapse autem Beda p. 2339 ait: *nanctus per n et c scribi debet*. Et ita Isidorus iubet ed. Areval. tom. III. p. 505.

Plato cognoverit, nec ne, disputat Augustinus C. D. VIII. 11. XI. 21; negat Lactantius inst. IV. 2. Mos hic fuit sollemnis, ut eruditionis causa Graeci Aegyptum viserent, Romani Graeciam. De Romanis testis paulo ante Cicero, et Symmachus ep. V. 35. Nunc europaei litterati Italiam lustrant, quae nostra gloria est.

(1) Philolai pythagorici, qui Archytae fuit discipulus (Cic. de or. III. 34) libros tres emptos a Platone centum minis, sive, quod idem est, decem millibus denarium, tradunt Laërtius III. 11, Gellius III. 17, Iamblichus vit. Pythag. XXXI. Hinc apud Timonem et Aristoxenum et Proclum plagiarius audiit Plato, quod videlicet Timaeum suum ex Philolao, rempublicam ex Protagora, aliosque ex aliis auctoribus dialogos vel sententias videretur expressisse. Legesis Gellium III. 17; Athenaeum XI. 15; Suidam voc. Νουμήνιος; Eusebium praep. evan. X. 3; denique Holstenium ep. XVII. p. 113. Philolai annum maiorem, annis LIX constantem, memorat Censorinus cap. XVIII; eiusdem Philolai dictum Cassiodorius in ps. VIII. fin. Iam hic pythagoricus Philolaus a Crotoniensibus civibus suis interfectus est ob affectatae tyrannidis suspicionem; legesis Laërtium VIII. 7, et Suidam voc. ὑπόνοια. Porro et Philolai corinthii scriptam Thebanis politiam cognoscimus

locis Pythagorae nomen vigeret (1), illum se et hominibus pythagoreis (a) et studiis illis dedisse. Itaque cum Socratem unice dilexisset (2); eique omnia tribuere voluisset (3), leporem socraticum suptilitatemque sermonis cum obscuritate Pythagorae et cum illa plurimarum artium gravitate contexuit (4).

(a) Ita cod. prima manu; sed mox videtur factum *pythagoriis*. Sic in antiquis mss. lego *aristarchii*, *epicurii*; quae melior scriptura est et graeco de fonte manans.

ex Aristotele reip. II. 12. In transitu moneo, ab Asopi civibus Aesculapium deum pulcro nomine appellatum fuisse Philolaum, quasi Publicolam. Pausan. III. 22.

(1) Cicero tusc. I. 16: *sic viguit pythagoreorum nomen*. Cr.

(2) Lege Pausaniam I. 30, nec non Athenaeum XI. 15; qui ceteroqui postremus auctor vehementer prolixeque invehitur in Platonem.

(3) Dialogosne intelligit, *in quibus ominibus fere Socrates exprimitur*, ut Tullii verbis utar de or. III. 4? an omnigenae philosophiae laudem, uti observat Sextus emp. lib. I. contra logicos sect. 9?

(4) Hunc Ciceronis locum legisse videntur Hieronymus et Augustinus, quod ut demonstrem, eorum verba hic ponere necesse est. Hier. contra Rufin. III. 40: *Plato post academiam et innumerabiles discipulos, sentiens multum suae deesse doctrinae, venit ad magnam Graeciam, ibique ab Archyta tarentino et Timaeo locrensi Pythagorae doctrina eruditus, elegantiam et leporem Socratis cum huius miscuit disciplinis*. Confer et ep. LIII. 1. Iam Augustinus contra acad. III. 37: *Plato dicitur post mortem Socratis magistri sui, quem singulariter dilexerat, a Pythagoreis etiam multa didicisse. Igitur adiiciens lepori subtilitatique socraticae naturalium divinarumque rerum scientiam* etc. Item C. D. VIII. 4: *Et quia magistrum Socratem singulariter diligebat Plato, cum loquentem fere in omnibus sermonibus suis faciens, etiam illa* etc. *cum illius lepore temperavit*. Hunc item de rep. locum respicere vi-

XI. Haec Scipio cum dixisset, ·L· Furium repente venientem aspexit; eumque ut salutavit amicissime | adprehendit et in lecto (1) suo conlocavit. Et cum simul ·P. Rutilius venisset, qui est nobis lautus (a) sermonis auctor " eum quoque ut salutavit, propter Tu- „ beronem iussit adsidere (2) „. Tum Furius; quid vos agitis? num sermonem vestrum aliquem diremit noster interventus? Minime vero, Africanus (b); soles enim tu haec studiose investigare quae sunt in hoc genere, de quo instituerat paulo ante Tubero quae-|| rere (c). Rutilius quidem noster etiam sub ipsis Numantiae moenibus (3) solebat mecum interdum eiusmodi aliquid conquirere. Quae

P. 264.
P. 209.

(a) Nempe *abundans*, vel *competens*, vel *elegans*, vel *suavis*: has quippe notiones omnes Nonius voci *lautus* tribuit. Cl. Steinackerus contra codicis fidem malebat heic *laudatus*. (b) Subintellige *inquit*. (c) Cod. *querere*, et inferius *querendus* et *querimus*. Alibi tamen plerumque cum diphthongo.

detur Valerius M. VIII. 7. ext. 3.

(1) *Lecto* dicit non *lectica*; etsi etiam domi lectica vel ad quietem vel ad lucubrationes utebantur Romani. Id autem moneo quia Rutilius (is qui loquitur in his dialogis) teste Isidoro orig. XX. 11, in vita Scipionis scripserat, *primum ipsum contra consuetudinem imperatorum pro lectis lecticis esse usum*. Loquebatur ergo in illa historia Rutilius de Scipionis militia, quod ipsum per se apparet.

(2) Locum citat Nonius voc. *propter* ex I. de rep.

(3) Rutilium Scipionis in militia fuisse comitem, et quidem apud Numantiam, testatur etiam Appianus hisp. LXXXVIII, atque ex eo Suidas in Ῥουτίλιος. Scripsisse Rutilium de bello numantino deque vita Scipionis diximus in praefatione.

res tandem inciderat; inquid Philus (a)? Tum ille, de solibus istis duobus, de quo (b) studeo (c), Phile, ex te audire quid sentias.

XII. Dixerat hoc ille, cum puer "nuntiavit venire ad eum Laelium, domoque iam exisse (1)". Tum Scipio, calceis et vestimentis sumtis (2), e cubiculo est egressus; et
P. 210. cum paulul|um inambu|lavisset in porticu, Laelium advenientem salutavit (d), et eos, qui una venerant, Spurium Mummium, quem in primis diligebat, et C. Fannium, et Quintum Scaevolam, generos Laeli, doctos adulescentes, iam aetate quaestorios (3): quos cum omnis salutavisset, convertit se in porticu et

(a) In codice scribitur modo *Philus*, modo *Pilus*; et quidem posterior manus plerumque refecit in codice *Pilus*, quae est scriptura magis propria latini sermonis. Apud Augustinum quoque C. D. II. 21 legitur *Pilus*; nec non in variis lectionibus chronici Cassiodorii. Quin adeo Ennius annal. X. 2 scripsit *Pilippus* pro *Philippus*: nec alia vetera eiusmodi exempla desunt. (b) Ita codex, non *quibus*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *studio*, ideoque fortasse fuit scriptum *de quo* pro *de quibus*. (d) Cod. *salutabit*; mox ibidem factum *salutavit*.

(1) Locum ex I. de rep. libere citat in exempl. eloc. Fronto voc. *exit* sic: *nuntiatum est venire Laelium, domoque iam exisse*.

(2) Namque, uti dictum est, in lecto erat Scipio, sicut Crassus de or. II. 3, III. 5: praeterquam quod Romani domi quidem utebantur soleis, prodibant autem cum calceis. Sic M. Aurelius apud Frontonem ed. rom. p. 102. ait: *a secunda in tertiam horam soleatus libentissime inambulavi ante cubiculum meum. Deinde calceatus, sagulo sumpto abii* etc. Et nota idem verbum *inambulare* quo utitur etiam Cicero.

(3) Iuvenili ergo aetate adibatur quaestura, ut ex hoc quoque

coniecit in medium Laelium (1): fuit enim hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut militiae propter eximiam belli gloriam || Africanum ut deum coleret Laelius (2); P. 197.
domi vicissim Laelium, quod aetate antecedebat (3), observaret in parentis loco Scipio. Dein cum essent perpauca inter se uno an (a)

(a) Ita cod. pro *aut* vel *sive*, cuiusmodi alia exempla non desunt; itemque viceversa. Vide Gesnerum in *an* et *aut*. Nam quis vetat heic posse intelligi quamdam veluti interrogationem, ut in aliquot dubitativis locutionibus Latini solent?

de rep. loco cognoscitur. Sed tamen quem diserte aetatis gradum lex villia annalis decreverit quaesturae, obscurum est; quamquam certe anno aetatis septimo supra vigesimum licuisse quaesturam adipisci, extra controversiam videtur. (Tamen Ernestus in clavi Cic. ind. leg. ait an. XXXI.) Legesis Pitiscum voc. *aetas quaestoria*. In potestatibus obeundis leges annarias a Romanis sua demum aetate neglectas ait Arnobius lib. II. ed. Lugd. Bat. p. 91. Ex Valerio M. II. 1. 1 apparet a quaestura patuisse viam ad ordinem senatorium impetrandum. Diserte vero Cassiodorius var. VIII. 19: *quaestura vere mater senatoris est*. Tum idem var. VI. 5. *quaesturam* definit *gloriam litterarum, genitricem omnium dignitatum* etc. Contra Asconius ad divin. in Ver. X. ait: *haec erat prima senatoris administratio, quaestorem fieri*.

(1) Fuit enim is apud Romanos honoratior locus: itemque apud alias gentes aliquot, ut Sallustii locus docet Iug. XI. Lege tamen Plutarchum quaest. conviv. I. 3, et Lipsium elect. II. 2. Est autem loci huius magna similitudo cum de or. II. 3: nam et ibi Crassus est in lecto, et Sulpicius apud eum sedet, et Antonius inambulat in porticu, et Crassus adventu Catuli senis commotus surgit, et amicissime inter se consalutant etc.

(2) Scipionis excellentiam in amicorum grege memorat ipse Laelius apud Cic. de am. XIX.

(3) Scipione seniorem se dicit Laelius apud Ciceronem de am. IV. Heic autem attingitur ius romanum, de quo Gellius II. 2; nempe ut publice magistratui, privatim aliis praerogativis honor esset habendus.

altero spatio conlocuti, Scipionique (a) eorum adventus periucundus et pergratus fuisset (1) placitum est ut in aprico maxime pratuli loco, quod erat hibernum tempus anni (2), considerent: quod cum facere vellent, in-
P. 198. tervenit vir prudens (3) omnibus|que illis et iucundus et carus ·M· (b) Manilius, qui a Scipione ceterisque amicissime consalutatus, adsedit proximus Laelio (4).

XIII. Tum Philus, non mihi videtur, inquit, quod hi venerunt, alius nobis sermo esse quaerendus (c), set agendum accuratius,

(a) Cod. 1. manu *Scipioni quo eorum*, 2. *quorum*. *Quoi* (ut videtur refectum in codice) ego malebam sicuti lib. III. 12. legimus *quoique*. Et quidem *quoi* pro *cui*, se puero fuisse in usu, ut distingueretur a sono τοῦ *qu*, ait Quintilianus inst. I. 7. Vide certe Plautum Cistell. IIII. 1. 27. Sed tamen felicissima mihi visa est cl. Steinackeri emendatio *Scipionique*, quam adscivi; praesertim quia haec prima videtur codicis scriptura. Sic melius se habet illud *placitum est* relatum ad omnes; quamquam Cic. ad fam. XI. 1: *placitum est mihi ut postularem*. (b) In codice manifeste gemino cum puncto ·*M*· id est *Marcus*, non *M'* id est *Manius*. Item in codice 1. manu *Manlius*, sed 2. *Manilius*. Id diligenter mihi fuit monendum, quia praenomen aeque ac nomen huius (vel homonymorum virorum) vehementer variant in antiquis scriptis, uti vides apud Pighium ad annum urbis DCIV, et in Glandorpii onomastico. Et quidem contrario mendo inferius de rep. lib. II. 27. scribitur 2. manu *Manilio* pro *Manlio*, illo nempe qui regnum occupare voluisse dictus est. (c) Cod. *querendus*.

(1) Similiter loquitur Cicero in Hortensii fragmentis.

(2) Hinc cognoscimus quo tempore anni obierit Scipio, quandoquidem is perpaucis diebus post politicum hunc dialogum mortem cum vita commutavisse dicitur a Cicerone de am. IV.

(3) Nempe *iuris prudens*. Hinc *responsa prudentum*, pro *iuris prudentum*.

(4) Fortasse propter aetatem, qua Laelio esset aequalis. Itaque Rutilius iuvenis adsedit Tuberoni compari suo, ut nuper vidimus.

et dicendum dignum aliquid horum auribus.
Hic Laelius, quid tandem agebatis, aut cui
sermoni nos intervenimus? *PH.* (a) Quaesie-
rat ex me Scipio (b) || quidnam sentirem de P. 269.
hoc quod duo soles visos esse constaret. *L.*
Ain vero, Phile (c), iam explorata nobis sunt
ea quae ad (d) domos nostras quaeque ad
rem publicam pertineant (e) (1), siquidem quid
agatur in caelo quaerimus (f)? Et ille, an tu
ad (g) domos nostras non censes pertinere sci-
re quid agatur et quid fiat domi, quae non
ea est, quam parietes nostri cingunt, sed
mundus hic totus, quod domicilium quam-
que patriam di no|bis communem secum de- P. 270
derunt (2)? cum praesertim, si haec ignore-
mus, multa nobis et magna ignoranda sint.
Ac me quidem, ut hercule etiam te ipsum,

(a) In hoc et similibus locis, ubi frequenter taciteque mutatur loquentis persona, interponendam censui litteram ipsius personae initialem, quod iam feci superius p. 29. (b) Cod. post *Scipio* repetit *ex me*; verum id postea expunctum fuit. (c) Ita cod. 1. manu; at 2. *Pilo.* (d) Cod. *at*. Rei causa est, quod *t* ante *d* uno eodemque sono efferebatur. Revera mox librarius scribit *ad rem* non *at rem*; cum contra rursus scribat *at domos*. (e) Cod. 1. manu *pertinent*; sed mox superaddita *a*; id quod immerito factum contendebat Moserus. (f) Cod. *querimus*. (g) Cod. *at*.

(1) Heic Cicero incipit captare occasionem dicendi de rep. uti apud Platonem reip. I. p. 333 Socrates ad eundem tractatum viam sibi sternit dicens, iustitiam non solum ad privatum sed etiam ad generale hominum inter se commercium esse idoneam.

(2) Nectarius apud Augustinum ep. CIII. 2 hunc Ciceronis locum se legisse demonstrat his verbis: *non enim illam mihi civitatem*

Laeli, omnisque avidos sapientiae " cognitio " ipsa rerum consideratioque delectat (1) ". Tum Laelius, non inpedio, praesertim quoniam feriati sumus; sed possumus audire aliquid, an serius venimus? *PH.* Nihil est ad-
P. 43. huc disputatum; et || quoniam est integrum " libenter tibi, Laeli, ut de eo disseras equi- " dem concessero (2). *L.* Immo vero te audiamus; nisi forte Manilius interdictum aliquod inter duos (a) soles putat esse componendum, ut ita caelum possideant ut uterque possederit (3). Tum Manilius, pergisne

(a) Ita cod. *duos*, quum alibi scribatur eodem casu *duo*.

dicere videbare, *quam muralis aliquis gyrus coërcet*, *nec illam quam philosophorum tractatus mundanam memorans communem omnibus profitetur*. Tum Lactantius ad Ciceronem aeque respiciens inst. II. 5. *Aiunt* (philosophi) *deorum et hominum causa mundum esse constructum*, *quasi communem domum*.

(1) Locum libere ex I. de rep. citat Fronto exem. eloc. voc. *delectat*.

(2) Apud Macrobium de diff. et soc. gr. et lat. verb. cap. de con. mod. locus hic citabatur ex I. de rep. corruptus sic: *libenter tibi*, *Laeli*, *uti eum desideras*, *equidem concessero*.

(3) Indulget more suo facetiis Cicero, quarum laudem ipse sibi vindicat, interpositis etiam interdictis, ad fam. VII. 32: *urbanitatis possessionem*, *amabo*, *quibusvis interdictis defendamus*; *in qua te unum* (Volumnium) *metuo*, *contemno ceteros*. De tullianis facetiis Plutarchus in eius vita, Macrobius sat. II. 1. 3, aliique scriptores, quos inter Petrarcha rer. memor. II. 3 et 4. Interdicti formulam exhibet Caius IV. 160, ubi praetor pari sermone cum utroque litigatore loquitur sic: *uti nunc possidetis*, *quominus ita possideatis*, *vim fieri veto*.

eam, Laeli, artem (1) inludere, in qua primum excello ipse (2); deinde sine qua scire nemo potest quid sit suum, quid alienum (3)? | P. 44. Sed ista mox (4): nunc audiamus Philum, quem video maioribus iam de rebus, quam me aut quam ·P· Mucium (5), consuli.

XIIII. Tum Pilus, nihil novi vobis adferam, neque quod a me sit cogitatum aut inventum: nam memoria teneo ·C· Sulpicium Gallum, doctissimum ut scitis hominem (6), cum idem hoc visum diceretur (7), et esset casu apud ·M· Marcellum, qui cum eo consul fuerat (8), sfaeram (a), quam ·M· Marcelli

(a) In codice modo scribitur *sfaera*, modo *sphaera*, modo *sphera*.

(1) Nempe iuris civilis.

(2) Vide quae de Manilio in praefatione dixi.

(3) Etiam pro Caecina XXV. ait Cicero: *iure civili sublato, nihil est quare exploratum cuiquam possit esse, quid suum aut quid alienum sit*. Confer de orat. I. 38.

(4) Quinto in libro de iure agendum fuerat.

(5) Iuris item prudentem, de quo homine recole praefationem.

(6) ·C· Sulpicium Gallum passim laudat Cicero Brut. XX, de am. II. VI, pro Mur. XXXI, ad fam. IV. 6. Huius Galli scientia astrologica memoratur apud Cic. off. I. 6; tum de sen. XIV. commendatur pluribus verbis ab ipso Catone interlocutore. Galli sententia de siderum a terra intervallis recitatur a Plinio II. 21.

(7) Iulius Obsequens cap. XII, consulibus Graccho et Iuventio, anno ante Scipionis Aemiliani obitum trigesimo quarto, narrat Formiis duos soles interdiu visos. De eius fortasse anni parelio loquitur heic Cicero.

(8) Anno urbis DLXXXVIII.

P. 103. avus (a) captis || Syracusis ex urbe locupletissima atque ornatissima (1) sustulisset (2) " cum „ aliud nihil ex tanta praeda domum suam „ deportavisset (3) „ iussisse proferri : cuius ego sfaerae cum persaepe propter Archimedi (b) gloriam nomen audissem, speciem ipsam non sum tanto opere admiratus : erat enim illa venustior et nobilior (c) in volgus, quam ab

(a) Cod. 1. manu *Marcellus*; 2. *Marcelli avus*, quae est emendatio certissima. (b) *Archimedi* in secundo casu more suo Tullius, ut pro Balbo XXV *Theophani*; ad Brut. ep. XV, et de or. II. 74 *Themistocli*; ad Att. XIII. 28 *Aristoteli*; Brut. VII. LXXXIII *Thucydidi*; tusc. I. 41 *Ulyxi*; de or. II. 22. 23. Brut. XV. LXXXIII *Demostheni* et *Pericli* : unde etiam Persius IV. 3 *magni pupille Pericli*. Lege et Quintilianum inst. I. 5. Sic loquitur etiam Fronto. (c) Cod. 1. manu *novilior*, 2. *nobilior*.

(1) Imitatur haec verba Augustinus C. D. I. 6. *Marcus Marcellus qui Syracusas urbem ornatissimam cepit*. [Confer Cic. Verr. IV. 52. Mr.]

(2) Prudenti consilio; virum enim imperatorium seu politicum sphaeram probe callere iubet Polybius hist. IX. 15. Quare et in margine codicis urbinatis polybiani CII. p. 130. adnotatur; τὸ ἀστρονομεῖν καὶ γεωμετρεῖν τῶν στρατηγῶν προσήκει. Quin adeo fortasse Cicero totam hanc de Archimedis sphaera narrationem e Polybii deperditis historiis derivat, qui auctor libro octavo de Marcello et de Archimede scripserat, uti nos docent Athenaeus XIV. 8, itemque Polybii reliquiae. Sphaerae quoque terrestris, seu geographiae, studiosum vult esse hominem seu politicum seu militarem Strabo I. p. 17 ed. Amstel., cui revera studio deditum fuisse Scipionem tradit idem geographus IV. p. 289. Laudes astrologiae legesis apud Plinium II. 12, et apud Cassiodorium var. I. 45.

(3) Locum citat Fronto exem. eloc. voc. *deporto* ex II. de rep. tam in ambrosiano codice quam in quatuor vaticanis, quae mendi constantia valde innueret, cunctos hos Frontonis codices ab unico exemplari manavisse, nisi alibi

eodem Archimede factam (1) posuerat in templo Virtutis (2) Marcellus idem. Sed postea quam | coepit rationem huius operis scientissime Gallus exponere, plus in illo siculo ingenii, quam videretur natura humana ferre potuisse, iudicabam (a) fuisse (3). Dicebat enim Gallus, sfaerae illius alterius solidae atque plenae vetus esse inventum, et eam a Thalete milesio primum esse tornatam (b): post autem ab Eudoxo cnidio disciplulo, ut P. 104.

(a) Cod. *iudicam*; sed mox factum *iudicabat*. Mihi videbatur scribendum *iudicabam*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *ornatam*. Cicero in arateis 304: *tam tornare cate contortos possiet orbes*.

varietates occurrerent in his ipsis codicibus. Sed iam in Frontone scribatur I pro II. Paupertatem Marcelli innuit Cicero in oratore LXX.

(1) Habemus igitur duas, vacuam alteram, ut mox dicetur, alteram plenam, Archimedis sphaeras; qui vir summus a quibusdam apud Plutarchum in Marcel. XIX traditur Syracusis interemptus miserabiliter dum ipsa instrumenta sua mathematica, inter quae nominatim sphaeras, ad Marcellum placandi eius causa deferret. Sphaerae figuram positam fuisse in summo Archimedis sepulchro, quod Cicero detexit (tusc. V. 23.) nemo est qui nesciat.

(2) Vulgo id dicitur templum Honoris atque Virtutis, quod unicum fabricare coepit Marcellus; verum impedientibus pontificibus, duplex effecit. Plutarch. in Marcel. XXVIII, Val. M. I. 1. 8. Sphaera igitur posita fuit in aede propria Virtutis. Aedes istas Vespasianus Augustus reparavit, Cornelius Pinus et Accius Priscus pinxerunt. Plin XXXV. 10. fin.

(3) Sic Lucretius Empedoclem pari doctrina fulgentem laudans I. 734: *ut vix humana videatur stirpe creatus*. Lucretianam igitur locutionem imitatus videtur Cicero; qui tamen etiam de N. D. II. 35 ait: *Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphaerae conversionibus, quam naturam in efficiendis*.

ferebat (a), Platonis (1) eandem illam astris (b) caelo inhaerentibus (c) es*||se descriptam; cuius omnem ornatum et descriptionem, sumptam (d) ab Eudoxo, multis annis post non astrologiae scientia sed poetica quadam facultate versibus Aratum extulisse (2). Hoc autem sphaerae genus, in quo solis et lunae motus inessent, et earum quinque stellarum, quae errantes et quasi vagae nominarentur, in illa sphaera solida non potuisse finiri (3).

* Q. V. P. 65.

(a) Cl. Heinrichius emendabat *ferebant*. (b) Cod. 1. manu *illam stellisque caelo*; 2. vero deletum *stellisque* et scriptum *astris*. (c) Cod. sine diphthongo *inherentibus*, sed deinde haud scio an sit superaddita *a*. Sed et ipsa terminatio vocabuli in codice est obscura. (d) Ita cod.; sed alibi *sumt*.

(1) Cicero de divin. II. 42: *Eudoxus Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps*. Eudoxum cum Platone tredecim annos in Aegypto esse versatum dicit Strabo XVII. p. 1159, unde idem reversus anni rationem Graecos docuit; quam deinde Iulius Caesar emendatiorem Romanis tradidit; ex quo illa eiusdem gloriatio apud Lucanum X. 187: *nec meus Eudoxi vincetur fastibus annus*. Confer etiam Servium ad aen. V. 49, qui tamen aen. ad III. 326 frustra criminatur Lucani flexionem grammaticam *fastibus* pro *fastis*, quod iamdiu critici docuerunt.

(2) Sic etiam de or. I. 16 Cicero: *constat inter doctos, hominem ignarum astrologiae, ornatissimis atque optimis versibus Aratum de caelo stellisque dixisse*. Porro autem huius poëmatis extat partim Ciceronis ipsius interpretatio satis mediocribus versibus.

(3) Concava ergo erat haec, de qua nunc sermo fit, sphaera Archimedis. Sphaeras quidem aegyptiacas atque chaldaicas, in quibus non tam motus caelestes quam fata hominum et nativitates superstitiosa curiositate expressae erant, vidisse se ait Proclus in comm. ad platonicae reip. librum X. Easdem commemorat etiam Iulius Firmicus math. lib. VIII. 5. et alibi.

Atque in ea admirandum esse inventum | Archimedi, quod excogitasset quemadmodum in dissimillimis motibus inaequabiles et varios cursus servaret una conversio (1). Hanc sphaeram Gallus cum moveret, fiebat ut soli luna totidem conversionibus in aere illo quot (a) diebus in ipso caelo succederet; ex quo et in caelo sphaera (b) solis fieret eadem illa defectio, et incideret luna tum in eam metam, quae esset umbra terrae, cum sol e regione (2) || . . . . P. 66.

. . . .

(a) Cod. habet *quod*, ob sonum videlicet similem sequentis litterae *d*. Profecto Longus p. 2231 iam observavit, *quot* et *quod* male aliquoties confundi. (b) Cod. *sphela*, quamquam *l* non caret interpolatione. Superius cap. V vidimus *lacelari*. *Sphela* definitur *lignum excavatum* a Caelio Rodigino antiq. lect. XXV. 2. Agitur autem heic revera de globo concavo. Locus tamen aliqua corruptela laborare videtur.

(1) Confirmat Cicero tusc. I. 25: *cum Archimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram illigavit, effecit ut dissimillimos motus una regeret conversio*. Archimedis sphaerae, in qua sol decurreret, meminit etiam Cassiodorius var. I. 45. Locutionem hanc Ciceronis imitatur aperte Lactantius inst. VII. 14: *et septem sidera quae vocantur errantia, quorum dispares cursus et inaequabiles motus rerum ac temporum varietates efficere creduntur*.

(2) Legatur Dio Cassius LX. 26. Lacuna autem incidit in rem notissimam; et quidem veterem et satis congruentem doctrinam tradit etiam Hieronymus comm. in Is. lib. XVIII. cap. 66. vers. 23: *luna ab ea semper orbis parte completur et fulget, a qua soli vicinior est, nec umbra terrae obscuratur*. [Censor lips. in hac explicatum lacuna parelium fuisse indicat; inde vero sumpsisse Ammianum quae narrat lib. XX. 3.] Supplementa quaedam lacunae (nempe de siderum in illa sphaera cursu) videtur dare ex ipso Tullio, quem saepe expilat, Lactantius inst. II. 5. *Archimedes siculus concavo aere similitudinem mundi ac figuram*

P. 59. Desiderantur sexti huius quaternionis paginae decem. Ex his heic quidem deesse videntur paginae octo. P. 60.

XV. . . . . fuit quod et (a) ipse hominem diligebam (1), et in primis patri meo Paulo probatum et carum fuisse cognoveram. Memini, me admodum adulescentulo (2), cum pater in Macedonia consul esset, et essemus in castris; perturbari (b) exercitum nostrum religione et metu, quod serena nocte subito candens et plena luna defecisset. Tum ille, cum legatus noster esset anno fere an|te quam consul est declaratus (3), haud dubitavit postridie palam in castris docere nullum esse prodigium (4); idque et tum factum esse, et

(a) Cod. *ed*; quamquam heic neque sequitur consona similis soni, ac mox recte scribitur *et*. (b) Cod. *pertubari*, sed videtur superaddita *r*.

potuit machinari; in quo ita solem ac lunam composuit, ut inaequales motus et caelestibus similes conversionibus, singulis quasi diebus efficerent: et non modo accessus solis et recessus, vel incrementa diminutionesque lunae, verum etiam stellarum vel inerrantium vel vagarum dispares cursus orbis ille dum vertitur exhiberet.

(1) Loquitur Scipio de ·C· Sulpicio Gallo, de quo ipso antea loquebatur Philus. Porro ut ·C· Sulpicium dilexit Scipio, sic idem ·P· Sulpicium, eiusdem fortasse fratrem, delicatum hominem, probrosa admodum oratione insectatus est, teste Gellio VII· 12·

(2) Quippe Scipio annos natus XVII versabatur in macedonico patris exercitu, quod aiunt Livius XLIV· 44; Diodorus ed. Wesseling. tom. II. p. 580.

(3) Bellum macedonicum bellatum est an. DLXXXVI; Sulpicius autem consul fuit anno DLXXXVIII, sed designatus de more anno priore.

(4) Solis et lunae defectiones Plinius II· 10 appellabat *rem in tota contemplatione naturae ma-*

certis temporibus semper futurum, cum sol ita locatus fuisset, ut lunam suo lumine non posset attingere. Ain tandem, inquid (a) Tubero, docere hoc poterat ille homines paene agrestes, et aput imperitos audebat haec dicere? *s*. Ille vero (1), et magna quidem cum (2) || . . . . P. 71. Desiderantur paginae saltem duae.

. . . .

*neque in*solens ostentatio, neque oratio ab-

(a) Ita codex, quia scilicet sequitur *t*, ut superius p. 28. v. 4. Nimirum *d* ante *t* sonabat *t*. Aliter tamen p. 36. v. 1.

xime miram et ostento similem. Et quidem omni fere vel eruditissima aetate populum ea re commoveri solitum novimus.

(1) Iterum loquitur Scipio.

(2) Videtur statim supplendum *exercitus nostri salute*; reliqua oratio quae fuerit, docent historici. Plinius in primis II. 12: *et rationem quidem defectus utriusque primus romani generis in vulgus extulit Sulpicius Gallus, qui consul cum Marcello fuit: sed tum tribunus militum, sollicitudine exercitu liberato, pridie quam Perseus rex superatus a Paulo est, in concionem ab imperatore productus ad praedicendam eclipsim, mox et composito volumine*. Rem narrat etiam Polybius apud Suidam voc. πολλὰ κενὰ, et Livius XLIV. 37, a quo item Gallus dicitur fuisse tribunus militum. Rursus rem habes apud Quintil. inst. I. 10, et Frontin. strat. I. 12, Valerium M. VIII. 11. 1, qui Gallum dicit legatum Pauli, ut Cicero; nec non apud Plutarchum in Aemil. XVII, qui tamen totam illam eclipseos prudentiam atque doctrinam perperam tribuit ipsi Aemilio Paulo. Contra Christ. Columbus lunae defectu prudenter abusus est ad terrendos animos Americanorum. (Robertsonus hist. Americ. lib. II. fin.) Porro astronomiam esse utilem rei militari confirmat Plato reip. VII. p. 527. D. Recole p. 42. n. 2.

horrens a persona hominis gravissimi (1); rem enim magnam adsecutus (a), quod hominibus perturbatis (b) inanem religionem timoremque deiecerat.

XVI. Adque eiusmodi quiddam etiam bello (c) illo maximo, quod Athenienses et Lacaedemonii (d) summa inter se contentione gesserunt, Pericles ille et auctoritate et eloquentia et consilio princeps civitatis suae (2), cum
p. 72. obscurato | sole (3) tenebrae factae essent (e) repente, Atheniensiumque animos summus

(a) Ita cod. sine *est*. (b) Cod. *pertubatis*, sed mox superaddita *r*. (c) Cod. 1. manu *vello*, 2. *bello*. (d) Ita in cod. constanter *lacaedemonius* et *Lacaedemon* cum diphthongo in secunda syllaba, quum vulgo scribatur in tertia. Vaticanae scripturae favet quodammodo gentile *lacaena*, et vocis etymologia, siqua est, ex δῆμος. Sed haec mea sane proiecta sunt, non dogmata. Cod. heic prima manu habet *Lacaedemoni* cum unica *i* (e) Eadem locutio est in sacris litteris Matth. XXVII. 45, Marc. XV. 33.

(1) Adhuc Scipio defendit Sulpicium contra Tuberonis exceptionem. Itaque lacuna haec brevis admodum fuisse videtur, nempe paginarum duarum; maior vero illa anterior, paginarum scilicet octo; praesertim cum in illa priore mutetur interlocutoris persona.

(2) Politici perfectissimi exemplar Pericles, sub quo Thucydides II. 65 observat verbo Athenas fuisse liberas, reapse vero principem et moderatorem civitatis ipsum extitisse. Idem eximio testimonio orator πάντων τελεώτατος dicitur a Platone Phaedr. p. 269. E.

(3) Respiciebat sine dubio ad hunc Ciceronis locum Valerius Max. cum lib. VIII. II. ext. 1. scribebat: *cum obscurato repente sole inusitatis perfusae tenebris Athenae sollicitudine angerentur* etc. *Pericles processit in medium, et quae a praeceptore suo Anaxagora pertinentia ad solis et lunae cursum acceperat, disseruit; nec ulterius trepidare cives suos vano metu passus est.* Censor lips. apud Mr.

timor occupavisset, docuisse civis suos dicitur: id quod ipse ab Anaxagora, cuius auditor fuerat, acceperat (1), certo illut (a) tempore fieri et necessario, cum tota se luna sub orbem solis subiecisset: itaque etsi non omni intermenstruo, tamen id fieri non posse, nisi certo intermenstruo (b) tempore (2). Quod cum disputando ratio*||nibusque docuisset, populum liberavit metu (3): erat enim tunc (c) haec nova et ignota ratio, solem * Q. VI. P. 79.

(a) Ita cod. pro *illud*. (b) *Intermenstruo* superadditum est 2. manu. (c) Cod. 1. manu *tum*; 2. *tunc*.

(1) Pericli ab Anaxagora ait Plutarchus in illius vita cap. VI detractam fuisse superstitionem; qua tamen egregie idem Pericles non sine politico astu usus est, quum obiecta militibus Ditis patris falsa imagine, victoriam illam praedicendam sibi curavit, quam reapse consecutus est. Lege Frontinum strat. I. 11. Item Pisistratus quum Phya muliere, specie Minervae, prae curru collocata, finxit se ab hac dea reduci Athenas. Herodot. lib. I. 60; Polyaen. I. 21.

(2) Lege Thucydidem II. 28, Plinium I. 13, Ammianum XX. 3, Augustinum C. D. III. 15, ibidemque Coquaeum et Vivesium, deque eadem hac re disserentem Petavium doctr. temp. I. 8, II. 11.

(3) Plutarchus in Pericle XXXV ait, classe Atheniensium ob solem deficientem territa, Periclem navarcho chlamydem prae oculis obtendisse, ac porro rogavisse num id ei prodigium videretur? quo negante; atqui, inquit Pericles, cur hoc ab illo differt, nisi quia illud, quod tenebras orbi offundit, maius chlamyde est? Eodem astus genere terrorem fulminis sustulit Pericles. Suid. voc. Περιχλῆς. Sapienter vero observat Polybius IX. 19 Niciam contra, qui haec ignoraret, lunae defectu territum, se copiasque suas in Sicilia internecioni obtulisse; quam rem habes apud Thucydidem VII. 50. sqq., et apud Plinium II. 12. Eadem de Gallo, Pericle, et Nicia refert Quintilianus inst. I. 10.

lunae oppositum solere deficere ; quod Thaletem milesium primum vidisse dicunt (1) . Id autem postea ne nostrum (a) quidem Ennium fugit, qui (b) ut (c) scribit, anno quinquagesimo ·CCC· (d) fere post Romam conditam – non. iunis (e) soli luna obstitit et nox (2) –.
P. 280. Adque hac in re tanta inest ratio adque sollertia, ut ex hoc die, quem aput Ennium et in maximis annalibus (3) consignatum videmus, superiores (f) solis defectiones repu–

(a) *Nostrum* dicit non tam quia latinus, quam ob notam Scipionum cum Ennio familiaritatem. (b) Ita cod. (c) Delenda videtur praep. *ut*, sive potius transferenda ante *non. iunis*. Sic enim fiet integer Ennii versus. (d) Litterae ·*CCC*·. superadduntur 2. manu. Re autem ipsa solis defectum vides apud Pêtavium doc. temp. hoc anno (period. iul. 4310.) mense tamen septembri. (e) Ita cod. pro *iuniis* . (f) Cod. 1. manu *superioris* , 2. *superiores*.

qui praeterea notat, Dionem illum Platonis discipulum et familiarem cum ad destruendam Dionysii tyrannidem venit, non esse pari casu deterritum.

(1) Laërtius I. 1. 2, Plinius II. 12.

(2) Ita Plutarchus in Romulo XXVII: *τοῦ μὲν γὰρ ἡλίου τὸ φῶς ἐπιλιπεῖν, νύκτα δὲ κατασχεῖν* .

(3) *Maximi annales appellabantur non magnitudine, sed quod eos pontifex maximus consecrasset*, ut ait Paulus voc. *maximi*. Horum annalium naturam perspicue docent Tullius de or. II. 12, et Servius aen. I. 373. Praeter res gestas singulorum annorum, observationes quoque caelestium *φαινομένων* ibidem fuisse scriptas testatur apud Gellium II. 28 Cato. Defectuum solis et lunae canonicas supputationes, quae litteris essent mandatae, memorat etiam Augustinus ep. LV. 7, deque iisdem ait C. D. III. 15 locutum fuisse in Hortensio Tullium. Profecto eclipsium notatio percommoda historiae est: eam igitur diligenter scripserunt in utroque chronologici operis corpore ante et post Christum natum gallici auctores. Utrum vero Urbis anno ·*CCCL*· nonis iuniis solaris Romae eclipsis contingere potuerit, id iam ab astronomis sapienter ventilatum scio.

tatae sint, usque ad illam quae nonis quinctilibus (a) fuit regnante Romulo (1): quibus quidem Romulum tenebris etiamsi natura ad humanum exitum abripuit, virtus tamen in caelum dicitur sustulisse (2).

XVII. Tum Tubero, vides ne, Africane, quod paulo ante secus tibi videbatur, doc (3) ||

. . . .

(a) Cod. 1. manu *quinctilibus*; mox deleta *c*, quod fieri non fuit necesse, propter alia in vetustis codicibus exempla. (b) Huc fortasse trahendus Salviani locus de gub. D. 1. 2. *Nisi forte antiquis illis priscae virtutis viris, Fabiis, Fabriciis, Cincinnatis, grave fuisse existimamus quod pauperes erant, qui divites esse nolebant, cum omnia scilicet studia, omnes conatus suos ad communia emolumenta conferrent, et crescentes reip. vires privata paupertate ditarent. Numquid etc. Non despiciebant tunc puto pauperes cultus cum vestem hirtam et brevem sumerent, cum ab aratro arcesserentur ad fasces, et inlustrandi habitu consulari. illis fortasse ipsis quas assumpturi erant imperialibus togis madidum sudore pulverum detergerent.* Equidem si Salviani Augustinique locus uterque in hac lacuna ponitur, ea enimvero cumulatissime expletur.

(1) Non de nihilo est quod Cicero solis defectum in Romuli tantum obitu memorat, non item in eiusdem conceptu, qui videtur quibusdam error Dionysii hist. II. 56 traditioni priscae fidentis. Astronomi autem nonnulli negant Romae accidere potuisse solis defectionem anno quo Romulus ex vulgari sententia procreatus fuit: vel certe annus, quo Urbem is condidit, transferendus est. Nonis quintilibus obiisse Romulum solemque defecisse ait etiam Plutarchus in Rom. XXVII.

(2) Romulum virtutibus suis in caelum ascendisse ait Cicero parad. I.

(3) Quid lateat in sequente lacuna haud difficili coniectura adsequi licet. Quum enim superius cap. X. se aegre adsentiri astronomorum affirmationibus dixisset Scipio, iam eam dubitationem Tubero dicit praesenti confabulatione fuisse sublatam. Scipio autem, qui nunc loquitur, e caelestium consideratione occasionem capiendam ait contemnendi terrestrium parvitatem. Et quidem huic lacunae fortasse quadrant verba e Ciceronis libro incerto apud Au-

P. 121. Desiderantur paginae duae.

. . . . lis quae videant ceteri. Quid porro aut praeclarum putet in rebus humanis, qui haec deorum regna perspexerit (1)? aut diuturnum, qui cognoverit quid sit aeternum (2)? aut gloriosum qui viderit quam parva sit terra, primum universa, deinde ea pars eius quam homines incolant; quamque nos in exigua eius parte adfixi, plurimis ignotissimi gentibus, speremus tamen nostrum
P. 122. nomen volitare et vagari | latissime (3); agros vero et aedificia et pecudes et immensum argenti pondus adque auri qui bona nec putare nec appellare soleat, quod earum rerum videatur ei levis fructus, exiguus usus, incertus dominatus, saepe etiam teterrimorum hominum inmensa possessio (4)? Quam est hic

gustinum de vita beata ff. 11: *An vero, quod ait Tullius multorum in terris praediorum dominos divites appellamus, omnium virtutum possessores pauperes nominabimus?* Sane ibi Augustinus ff. 23. consentit cum Cic. de rep. I. 12; ait enim *placuisse ut in pratulo considerent.*) Sed sententia quidem similis est in paradoxo VI. Eo spectat etiam Lact. inst. V. 15.

(1) Seneca quaest. nat. I. praef. *iuvat inter sidera ipsa vagantem divitum pavimenta ridere, et totam cum auro suo terram.* Lege cetera huiusmodi, quae ibidem dicuntur magnifice, multoque magis in consol. ad Helviam cap. IX.

(2) Cicero tusc. IV. 17: *quid videatur sapienti magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis totiusque mundi nota sit magnitudo?*

(3) Haec dicuntur a Scipione copiosius in somnio. Scipionis in gloria modestiam animi et moderationem confirmat ex eius dicto Cicero off. I. 26.

(4) Immo Plato leg. V. p. 742. ait: *πλουσίους δ' αὖ σφόδρα καὶ ἀγαθοὺς, ἀδύνατον·* Apte autem sic loquitur Scipio, qui, tantis rebus gestis, patrimonio satis mediocri contentus fuit. Cic. or. LXX,

fortunatus putandus, cui soli vere liceat omnia non Quiritium set sapientium iure (1) pro suis vindica||re! nec civili nexo, sed communi lege naturae, quae vetat ullam rem esse cuiusquam nisi eius qui tractare et uti sciat: qui inperia (a) consulatusque nostros in necessariis non in expetendis rebus, muneris fungendi gratia subeundos, non praemiorum aut gloriae causa adpetendos putet (2): qui denique ut Africanum avum meum scribit Cato solitum esse dicere, possit idem P. 139.

(a) Ita cod. modo per *n* modo per *m*.

parad. VI. (Eadem dicuntur de Aemilio patre a Diodoro ed. Wess. t. II. p. 585.) Sed Scipionis abstinentiam pecuniaeque contemptum nemo certius praedicat quam ocularis testis Polybius XXXII. 12. Rursus Cicero off. II. 22, de am. III, parad. VI; denique Aur. Victor cap. LVIII.

(1) Formula *ex iure Quiritium* notissima in iure, sive de dominio sermo sit, sive de acquisitione, sive de aliis quibusdam rei familiaris negotiationibus. De nudo iure Quiritium tollendo extat lex Iustiniani cod. VII. 25. 1.

(2) Plato reip. I. p. 347: οὔτε χρημάτων ἕνεκα ἐθέλουσιν ἄρχειν οἱ ἀγαθοὶ οὔτε τιμῆς· οὐ γάρ εἰσι φιλότιμοι· δεῖ δὲ αὐτοῖς ἀνάγκην προσεῖναι καὶ ζημίαν εἰ μέλλουσιν ἐθέλειν ἄρχειν. Cicero off. II. 22. *habere quaestui remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium.* Hinc etiam Maximus (inter Aug. serm. suppos. LXXXII. 1.) *nec remp. gerere criminosum est; sed ideo agere remp. ut rem familiarem potius augeas, videtur esse damnabile.* Denique ad gloriam quod adtinet Augustinus C. D. XIX. 19. ait: *locus superior, sine quo regi populus non potest, etsi ita teneatur atque administretur ut decet, tamen indecenter appetitur.* Confer eundem August. C. D. V. 13, et ep. CCXXXI, ubi is commentatur in illum Ennii versum *-omnes mortales se se laudari exoptant-*. A Sallustio Catil. XI. id vitium dicitur propius virtuti.

P. 140. de se praedicare, numquam | se plus agere,
quam nihil cum ageret; numquam minus so-
lum esse, quam cum solus esset (1). Quis
enim putare vere potest plus egisse Diony-
sium tum cum omnia moliendo eripuerit ci-
vibus suis libertatem, quam eius civem Ar-
chimedem cum istam ipsam sphaeram, nihil
cum agere videretur, de qua modo diceba-
P. 141. tur, effecerit? Quis autem ma||gis solos esse
qui in foro turbaque quicum conloqui libeat
non habeant (2), quam qui nullo arbitro vel
secum ipsi loquantur, vel quasi doctissimo-
rum hominum in concilio atsint (a), cum eo-
rum inventis scribtisque se oblectent? Quis
vero divitiorem quemquam putet, quam eum
cui nihil desit, quod quidem natura deside-
ret (3)? aut potentiorem quam illum, qui
P. 142. omnia quae expe|tat (b), consequatur? aut bea-
tiorem quam qui sit omni perturbatione ani-
mi liberatus? aut firmiore fortuna, quam qui
ea possideat, quae secum, ut aiunt, vel e

(a) Ita cod. pro *adsint*. (b) Cod. 1. manu *expectat*; quae lectio non est absurda.

(1) Id dictum repetit Cicero off. III. 1. De otio clarorum virorum videsis quae docte collegit Parens in electis symmachianis p. 81.

(2) Cicero ad Att. I. 18: *cum ad forum stipati gregibus amicorum descendimus, reperire ex magna turba neminem possumus, quocum aut iocari libere aut suspirare familiariter possimus.*

(3) Spretis iis, ut Lucr. I. 457: *quorum adventu manet incolumis natura abituque.*

naufragio (1) possit ecferre (a)? Quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius, quam despicientem omnia humana, et inferiora sapientia ducentem (2), nihil umquam nisi sempiternum et divinum animo || volutare? cui persuasum sit, P. 127. appellari ceteros homines, esse solos eos (b) qui essent politi propris (c) humanitatis artibus (3)? Ut mihi Platonis illut, seu quis dixit alius (4), perelegans esse videatur; quem cum ex alto ignotas ad terras tempestas et in

(a) Ita cod. pro *efferre*. Contradicit autem Scaurus p. 2260, qui mavult geminare *f*; quamquam aliter quosdam putavisse non negat. (b) Cod. *solo deos*, sed mox expuncta *d*; erat autem facienda *s* ex *d*. (c) Ita codex, non *propriis*.

(1) Ita prorsus Cicero de finib. III. 22. loquens, ut heic, de sapiente. [Sic loquitur de se Bias apud Val. M. VII. 2. ext. 3. Confer Cic. parad. I. Mr.]

(2) Scipionis nostri ceteroquin ambitiosiorem animum dicit Dio Cassius frag. Reimar. LXXXIX. Tum diserte Cicero off. I. 30: *in C. Laelio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior*. Et sane hominum ambitiosorum tristissimos saepe vultus videmus. Multi autem omni aetate fuerunt qui Curios simularunt. Legesis de rerum humanarum despicientia epicureos vel vita vel secta homines v. gr. Lucretium II. 7. V. 1116; Virgilium Georg. II. 458; Horatium, Sallustium et Senecam passim. Ciceronis etiam sextum paradoxon in hoc argumento versatur.

(3) Hinc illa Diogenis adrogantia, qui quum in publico clamavisset heus homines, compluresque convenissent, baculo eos abegit dicens, se homines non sterquilinia advocasse. Laërt. VI. 2. 6.

(4) Nempe Aristippus. Profecto Laërtius II. 8. 4. aliud item dictum refert Aristippi, quod quidam Platoni tribuere malebant.

desertum litus detulisset, timentibus ceteris propter ignorationem locorum, animadvertisse dicunt in arena geometricas formas
P. 128. quasdam esse descriptas; | quas ut vidisset, exclamavisse (1) ut bono essent animo; videre enim se hominum vestigia " quae videlicet ille non ex agri consitura, quam cernebat, sed ex doctrinae indiciis interpretabatur (a) (2) ". Quam ob rem, Tubero, semper mihi et doctrina et eruditi homines et tua ista studia placuerunt (3).

(a) Cod. *interpraetabatur*, quod verbum cum diphthongo passim occurrit in antiquis codicibus, prosodia invita. Error inde fluxisse videtur quod *p* superducta lineola significat *prae* et *pre*, librarii autem de more notas male vel intellexerunt vel pronunciaverunt.

(1) Vocabulum *exclamavisse* superadditum est in codice, quamquam aegre admodum legitur. Alioqui supplementum loci petivissem e prohoemio vitruviani libri sexti, cuius initium est: *Aristippus philosophus socraticus naufragio cum eiectus ad Rhodiensium litus animaduertisset geometrica schemata descripta, exclamavisse ad comites ita dicitur: bene speremus, hominum enim vestigia video*. De hoc Aristippi naufragio loqui puto Augustinum C. D. IX. 4.

(2) Locum e I. de rep. citat Nonius voc. *consitura*.

(3) Dignum principe reip. dictum! Huc pertinet Constantii et Iuliani lex cod. theod. XIV. I. I: *ne litteraturae, quae omnium virtutum maxima est, praemia denegentur, eum qui studiis et eloquio dignus primo loco videbitur, honestiorem faciet nostra provisio*. Alii tamen legunt *virtutum magistra*, quibuscum consentit Augustinus C. D. XIX. 3, qui ait virtutem a doctrina inseri velut artem vivendi. Et quidem Isocrates (or. de permut.) magnopere iubet, ut magistri non sine virtute doctrinam alumnos doceant. Pleni vero omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas (li-

XVIII. Tum Laelius, non audeo quidem, inquid, ad ista, Scipio, dicere; neque tam te aut (a) Pilum aut Manilium (1) || . . . . . . Desiderantur paginae duae.

. . . .

. . . . in ipsius paterno genere fuit (2) noster ille amicus, dignus huic (3) ad imitandum P. 285.
Egregie cordatus homo catus Aelius (b) Sextus (4); qui egregie cordatus et catus (c) fuit et ab

(a) Cod. 1. manu pro *aut* habet *quam*; quae lectio sententiam contrariam et improbabilem faceret. Itaque secunda manus delevit tres litteras *q u m*, ac superposuit *ut*, ita ut fieret *aut*. (b) Ita cod. pro *Aeliu'*. (c) De hoc vocabulo sic Varro LL. VI. 3: *cata, acuta; hoc enim verbo Sabini dicunt: quare catus Aelius Sextus, non, ut*

ceat verbis tullianis loqui) ut minime dubitemus, eum qui praecipuis reip. fungatur muneribus debere litterarum ornamentis florere. Duos interim imperii iam ruentis aut lapsi summos homines consulere sufficit; nempe Symmachum ep. I. 21. x. 21; Cassiodorium var. v. 4. viii. 12. ix. 7. x. 3. 6. 7. xi. 1. 13.

(1) Sapienter Laelius satagit, quominus Scipioni, Philo, et Manilio, tantis viris ac senibus, adversari videatur. Totam vero reprehensionem in lacuna convertisse eum puto contra Tuberonem adulescentem, qui caelestia illa de Scipione quaesierat et plus aequo philosophiae vacabat: quod non modo ex his de rep. libris constat, verum etiam de or. III. 23: *dies et noctes virum summa virtute et prudentia videbamus, philosophiae cum operam daret ·Q· Tuberonem. At eius avunculum vix intelligeres id agère, cum ageret tamen, Africanum.* Scilicet Africanus, secus ac Tubero, *retinuit* (ut cum Tacito Agr. iv. loquar), *quod est difficillimum, ex sapientia modum.*

(2) De Scipionis gente ait Cicero in Bruto LVIII: *Scipionis genus est ipsius sapientiae stirpe generatum.* Mr.

(3) ·Q· Aelio Tuberoni praesenti.

(4) Superest hic versus ex annali Ennii decimo, legiturque apud Tullium etiam tusc. I. 9, et de or. I. 45. De hoc Aelio Sexto, qui fuit in maioribus ·Q· Tube-

Ennio dictus est, non quod ea quaerebat quae numquam inveniret, sed quod ea respondebat, quae eos, qui quaesissent, et cura et negotio solverent: cuique contra Galli studia disputanti in ore semper erant (a) illa | de Ifigenia (1) Achillis (b):

P. 286.

Astrologorum signa in caelo quaerit (c); observat Iovis (d):

aiunt sapiens, sed acutus. Consentit Augustinus C. D. IV. 21: *catos* id est *acutos*. Cato apud Cicer. de am. cap. II. ait: *sapientiam meam admirari soletis. quae utinam digna esset nostro cognomine!* Atque id Catonis dictum prae oculis habuisse videtur Plutarchus vit. Cat. cap. I. cui ceteroquin *cato* est ἔμπειρος. Varronis liber logistoricus, qui inscribebatur *catus*, citatur a Gellio XX. 11.

(a) Cod. *erat*. (b) Cod. *Achilles*. (c) Cod. *quid sit* pro *quaerit*. Sed enim ipse Tullius mox dicet *caelestia quaesieris*, Ennium imitans. (d) Cod. perspicue habet *observationis*, quicum satis congrueret praecedens *quid sit*. Verumtamen ego ausus sum facere *observat Iovis*. Ovidius fast. V. 111: *prima mihi nocte videnda stella est in cunas officiosa Iovis. Nascitur oleniae signum pluviale capellae.*

ronis, legesis etiam de or. III. 33, ad fam. VII. 22, et Val. M. VI. 3. 7.

(1) Iphigeniam tragoediam scripserunt Ennius et Naevius. Et sane in ennianae Iphigeniae fragmentis editis mentio stellarum fit: quia scilicet Agamemnon filiae immolandae horam expectans, sidera contemplabatur. Confer Euripid. Iph. in Aul. 6. et 717. Sed et Achilles tragoedia Accii itemque Ennii memoratur a Festo et Nonio. Heic tamen de Iphigenia tragoedia cogitandum omnino est, ita ut hi versus verba sint Achillis, qui Iphigeniae adversus Agamemnonis crudelem superstitionem suppetias ferebat. Res satis constat ex Euripide. Neque tamen caret suspicione corruptionis hic locus. Versus certe scribuntur in codice continui; neque eos ego sine quadam animi perplexitate sive a Ciceronis verbis sive ipsos inter se dispescui.

Cum capra aut nepa (a) aut exoritur nomen
aliquod beluarum (b).
Quod est ante pedes nemo spectat; caeli
scrutantur plagas (1).

Atque idem, multum enim illum audiebam et libenter, Zethum illum Pacuvi nimis inimicum doctrinae esse dicebat: magis eum delectabat Neoptolemus Enni, qui se ait filosofari (c) * || velle, set paucis; nam omnino Q. VII. * P. 181. haud placere (2). Quod si studia Graecorum vos tanto opere delectant, sunt alia liberio-

(a) In codice scribitur *nlupa*; obscurata est tamen *n*, et *l* videtur inflexa in *e*. Est autem prorsus insignis haec scriptura, quae innuit varias lectiones duas *nepa* et *lupa*, quae varietas eadem occurrit apud Tullium etiam N. D. III. 16: *singulas enim stellas numeras deos, eosque aut beluarum nomine appellas, ut capram, ut lupam.* Ibi vero Ursinus aliique critici observant, non sine codicum auctoritate, legendum esse *nepam*, non *lupam*; praesertim quum *lupae* signum caeleste nullum sit. *Nepae* signum apud Cic. in arateis. (b) Cl. Heinrichius scribit *beluae*, ut sit versus iambicus. (c) Ita cod. per *f*.

(1) Postremum hunc versum recitat Cicero etiam de divin. II. 13. Plagium ludicrum Senecae licet agnoscere qui verba *caeli scrutatur plagas* e poëta tragico sumpsit, et salse ad Claudium irridendum transtulit in ἀποκολοκυντώσει. Sed enim de astrologia honorificentius Achille iudicat Ulyxes apud Homerum notante Polybio IX. 16. Lege et Virg. G. II. 477.

(2) Sic Cicero de or. II. 37: *miror cur philosophiae, sicut Zethus ille pacuvianus, prope bellum indixeris. Minime, inquit Antonius, ac sic decrevi philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium, paucis; nam omnino haud placet.* Tum tusc. II. 1: *Neoptolemus apud Ennium philosophari sibi ait necesse esse, sed paucis; nam omnino haud placere.* Apud Propertium III. 15. 29 dicitur *durus Zethus*; apud Horatium ep. II. 18. 42. *severus*.

ra et transfusa latius, quae vel ad usum vitae vel etiam ad ipsam rem publicam conferre possumus. Istae quidem artes, si modo aliquid, valent ut paulum acuant et tamquam inritent ingenia puerorum, quo facilius possint maiora discere (1).

P. 182. XVIIII. Tum Tubero, | non dissentio a te, Laeli; set, quaero, quae tu esse maiora intellegas (a)? *L.* Dicam mehercule (b), et contemnar a te fortasse, cum tu ista caelestia de Scipione quaesieris (c); ego autem haec, quae videntur ante oculos, esse magis putem quaerenda. Quid enim mihi ·L· Pauli nepos (2), hoc avunculo (3), nobilissima in familia (4) atque in hac tam clara re publica natus (5), quaerit quomodo duo soles visi sint, non quaerit cur in una re publica duo

(a) Ita cod. 1. manu *intellegas*; sed 2. factum *intellegis*. (b) Cod. *hercule*; mox superadditum *me*. (c) Cod. *quesieris*.

(1) Imitari ac prope exscribere videtur Cicero dilecti sibi Isocratis orationem de permutatione (ed. p. 117.) quae paucos ante annos Mediolani primum integra edita est. Sed enim geometriam in primis commendabat imperatorio viro Polybius 20. 21:

(2) Natus ex Aemilia Pauli filia, sorore Africani.

(3) Scipione Aemiliano praesente.

(4) Aelia.

(5) Eleganter Cicero facit Laelium haec verba dicentem, similia partim iis quae sunt in oratione ipsius Laelii in funere Africani dicta; cuius orationis, quam recitavit ·Q· Maximus frater ipsius Africani (Cic. pro Mur. XXXVI.) nobilem particulam e palimpsesto tulliani interpretis vaticano nos hoc ipso in volumine divulgamus.

senatus, et duo paene iam populi sint (1)? Nam, ut vi||detis, mors Tiberii Gracchi (2), et iam (a) ante tota illius ratio tribunatus divisit (3) populum unum in duas partis (4): obtrectatores autem et invidi Scipionis (b), initiis (c) factis a ·P· Crasso et Appio Claudio (5), P. 213.

(a) Ita malo legere quam *etiam*. (b) Cod. *Scipiis*; sed videtur superadditum *on*. Item scriptum *invidiis*, mox deleta *s*. Si legas *Scipionis*, vox *invidi* est substantiva. Factionem adversam Scipionibus memorat Livius XXXVIII. 55. (c) Cod. *initionis*; sed mox expunctae litterae *on*. Nimirum librarius quod detraxerat priori verbo, adiunxit posteriori. Huiusmodi metatheses aliquot aliae inferius recurrent.

(1) Senatus auctoritatem et ordinum concordiam dicit Cicero ad Att. I. 18. duo firmamenta reip. a se constituta.

(2) Augustinus C. D. II. 21 ait: *eo quippe tempore disputatur* (de rep.) *quo iam unus Gracchorum occisus fuit, a quo scribit seditiones graves coepisse Sallustius: nam mortis eius fit in eisdem libris commemoratio*.

(3) Varro apud Nonium voc. *bicipitem* sic prorsus loquitur de Graccho tribuno: *iniquus* (corr. *Gracchus*) *iudicia tradidit, ac bicipitem civitatem fecit, discordiarum civilium fontem*. Nimirum politicus Ciceronis locus occasionem mihi obtulit certissimae, ut spero, faciendae emendationis in Nonio, *Gracchus* pro *iniquus*.

(4) Sic fere idem Laelius loquitur apud Cicer. de am. XII. Neque enim plebs cuncta romana Graccho favebat, sed intactam perniciosis illis consiliis partem tradit Velleius II. 3. Apte huic loco Aristoteles reip. v. 9 queritur a plebeiis demagogis, qui locupletes in politia libera oppugnant, scindi in duas partes remp. solere.

(5) Tib. Graccho ferenti legem agrariam adfuerunt consiliarii Appius Claudius princeps senatus, socer eiusdem, nec non ·P· Crassus Mucianus, et ·P· Mucius Crassi frater. Plutarch. in Gracch. IX. De postremis testis quoque Cicero acad. IV. 5: *duos sapientissimos et clarissimos fratres*

tenent nihilo minus illis mortuis (1) senatus alteram partem dissidentem a vobis, auctore Metello (2) et ·P· Mucio: neque hunc (3), qui unus potest, concitatis socis (a) et nomi-
P. 214. ne latino (4), foederibus violatis, triumvi|ris seditiosissimis aliquid cotidie novi moventi-

(a) Ita cod. pro *sociis*.

·P· Crassum et ·P· (Mucium) *Scaevolam aiunt Tib. Graccho auctores legum fuisse; alterum quidem, ut videmus, palam, alterum, ut suspicamur, obscurius*. Appius Claudius fuit praeterea Scipionis nostri competitor in censura, quem etiam convicio appetiit; Plutarch. in Aemil. XXXVIII. Inimicitiam inter Africanum et Appium Claudium innuit etiam Cicero in fragmentis or. pro Scauro.

(1) Appium ante Tuditani consulatum, id est ante hunc de rep. dialogum, vita excessisse docet Appianus B. C. I. 18. 19. Crassum autem biennio ante periisse in proelio adversus Aristonicum aiunt Livius epit. LIX, Velleius II. 4. Orosius V. 10, aliique passim historici. Crassi huius laudes eximias legimus apud Val. M. VIII. 7. 6, Gell. I. 13, Cic. in Brut. XXVI.

(2) Inter Africanum et Metellum (macedonicum) sine acerbitate dissensionem extitisse docet Cicero off. I. 25. Item Horatius sat. II. 1. 65: *num Laelius, aut qui duxit ab oppressa meritum Carthagine nomen ingenio offensi? aut laeso doluere Metello?* Idem Metellus et Africani mortem aegre tulit, suosque filios feretro portando subire iussit, deque mortuo perhonorifice locutus est. Plutarch. apoph. t. VI. p. 761; Plin. VII. 44; Val. M. IV. 1. 12.

(3) Scipionem, qui creandus erat dictator reip. constituendae, nisi violento obitu fuisset oppressus. Lege somnium.

(4) Confer inferius de rep. lib. III sub laeliani sermonis fine. Socii italici patrocinium Scipionis invocaverant contra triumviros, qui possessores agris exturbabant, et omnia per Italiam sus deque miscebant. Appian. B. C. I. 19. Ab his sociis italicis et a latinis Scipio e senatu domum perhonorifice deductus est pridie quam excessit e vita. Cic. de am. III. Sed enim quod heic Cicero ait concitatos fuisse socios et nomen

bus(1), bonis viris locupletibus perturbatis (a), his tam periculosis rebus subvenire patiuntur (2). Quam ob rem, si me audietis, adulescentes, solem alterum ne metueritis: aut enim nullus esse potest; aut sit sane, ut visus (b) est, modo ne sit molestus; aut scire istarum rerum nihil (c); aut etiamsi maxime sciemus, nec meliores ob eam scientiam nec beatiores esse possumus: sena||tum vero et populum ut unum habeamus, et fieri potest, et permolestum est nisi fit; et secus esse scimus: et videmus, si id effectum sit, et melius nos esse victuros et beatius. P. 215.

XX. Tum Mucius, quid esse igitur censes, Laeli, discendum nobis, ut istut efficere possimus ipsum quod postulas? *L.* Eas artis quae efficiant ut usui civitati simus: id enim esse praeclarissimum sapientiae munus

(a) Cod. *pertubatis*; sed mox superaddita *r*. (b) Ita emendatur 2. manu codex, cum 1. esset *ut sius*. (c) Nempe *possumus*, quod verbum paulo post sequitur.

latinum, fortasse intelligit spem civitatis romanae, quam iis Gracchani obtulerant contra sententiam senatus. Appian. B. C. I. 21, 23.

(1) ·C· Graccho, Papirio Carbone, et Fulvio Flacco agro dividundo triumviris. App. B. C. I. 18. Mendose autem apud Aur. Victorem Cap. LXV pro ·*C*· *Carbo* scribitur ·*C*· *Crassus*.

(2) Pevulgatta sententia est, unius in summo discrimine auctoritati esse parendum. Sic Cic. N. D. I. 4: *cum is esset reip. status, ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset.* Quin etiam Tacitus annal. I. 9. ait, *non aliud* interdum *discordantis patriae remedium esse, quam ut ab uno regatur*.

p. 216. maximumque virtutis | vel documentum vel officium puto (1). Quam ob rem ut hae feriae nobis ad utilissimos rei publicae sermones potissimum conferantur, Scipionem rogemus ut explicet quem existimet esse optimum statum civitatis (2). Deinde alia quaeremus: quibus cognitis, spero nos ad haec ipsa via perventuros; earumque rerum rationem, quae nunc instant, explicaturos (3).

Desiderantur paginae duae. XXI. Cum id et Philus et Manilius et Mummius (4) admodum adproba*vissent* || (a); *tum Scipio; partes quidem de rep. disputandi sic*

(a) Cod. 1. manu *adprova*.. secunda *adproba*..

(1) Id argumentum nobilissime tractat Cicero in oratione pro Sextio; cuius orationis luculentus et plenus varia eruditione commentarius ineditus e vaticano palimpsesto nunc in hoc volumine evulgatur. Ibi sane (cap. x.) interpres observat, dogma hoc stoicorum esse et platonicorum dissentiens ab Epicuri auctoritate. Recole superius p. 21. n. 1.

(2) Confer Ciceronis ad Q. F. III. 5 locum a nobis in testimoniis laudatum.

(3) Notanda est heic rursus propositio operis. Nam revera primo et altero libro disputabit Scipio quinam sit optimus civitatis status. In reliquis alia quaerentur; nimirum in tertio de iustitia quaestio erit inter Laelium (qui nunc opus proponit) et Philum; quartus erit de moribus. In quinto autem aut sexto fortasse attigerat inter cetera Scipio vel quivis alius paulo accuratius res gracchanas, quae nunc instabant, quia sermo fuit in iis postremis libris de optimo reip. principe (cuiusmodi Scipio erat, quem propterea contra illam factionem ducem boni expetebant) et de cavendis reip. commutationibus.

(4) Bene est quod annosiores post Laelium huius dialogi personae, quid sit dicendum statuunt atque adprobant: nam quatuor adulescentes, quae visa essent senioribus, auscultare par erat. Iam quod Scipio ipse modeste se excusat, par est Crassi exemplum apud Cic. or. I.21.

ad me defertis, quasi alius assimulare [a] remp. (1) *aut melius non possit aut omnino non possit: veluti Laelius noster et me maior natu, et regendae reip. peritissimus, et qui mihi perpetuo a consiliis fuit* (2). *Sane, inquit Laelius, sermonem hunc de rep. sic ornare possum, ut valde sperem* me vobis etiam superfuturum (3). *Hae tamen praecipuae partes, Scipio, tuae sunt.* Quare, si placet, deduc orationem tuam de caelo ad haec cituma (4). *Cum enim te ad hunc sermo-*

(a) *Assimulare*, ut Horatius dicit *simulare cupressum*.

(1) Editum apud Diomedem lib. I. fragmentum perbreve heic insero, omissis tamen prioribus verbis *nullum est exemplum*, quae quidem sunt in Putschiana Diomedis editione p. 362, sed absunt a codice Diomedis vaticano, et a tribus antiquioribus, quas consului, editionibus. In putschiana tamen pro *quasi* legitur *quam*; cui mendo contradicunt praedictae auctoritates, quae habent *quasi*. Citat autem Diomedes Ciceronem de rep. incerto libro. Iam verba *nullum est exemplum* (siquis ea retinere velit) videntur Scipionis negantis exemplum nescio quod ab amico Laelio vel a quovis interlocutore sibi propositum, suadendi causa ut de rep. disputaret. Patricius quoque legebat, ut nos, breviorem hunc locum, putabatque recte verba esse Scipionis recusantis provinciam de rep. disputandi. Verburgius autem universum Patricii glossema sine ulla distinctione monitove exhibuit in editione sua, tamquam textum tullianum inter fragmenta de rep.

(2) Plut. an sen. ger. resp. tom. IX. p. 183. Cic. de or. I. 49; Velleius II. 127.

(3) A Laelio sententiam hanc in primi diei disputatione de rep. dictam fuisse, demonstraturi ex Gellio sumus in scholiis ad lib. III. 21. de rep.

(4) Locum hunc ex I. de rep. laudat Nonius voc. *cituma* et *deductum* cum varietate, nempe *deducere* et *deduc*; *de eo loco* et *de caelo*; *cituma citeriora* et *exterio-*

p. 293. *nem hortatus sum, id equidem* non solum ob eam causam fieri volui, quod erat aecum (a) de re publica potissimum principem rei publicae dicere; sed etiam quod memineram, persaepe te cum Panaetio disserere solitum coram Polybio (1) duobus graecis (b) vel peritissimis rerum civilium (2); multaque colligere ac docere, opti-

(a) Ita cod. pro *aequum*. Lectio exemplis aliis non caret, ut olim notavi ad fragmenta or. pro Tullio cap. III. (b) Cod. *vel graecis vel peritissimis*; sed priore loco vox *vel* fortasse expuncta est.

ra Patricius vero legebat: *deduc, oro, rationem tuam* etc. quae lectio improbabilis est. Mihi haec item verba visa sunt heic inserenda, ita ut Laelius Scipionem hortetur ad omittendum de rebus caelestibus sermonem (quod a Socrate factum dicitur superius cap. X) atque ad agendum de terrestribus seu civilibus negotiis. Sic Cicero N. D. II. 47: *age ut a caelestibus rebus ad terrestres veniamus.* Locum de rep. videtur imitari politicus graecus vaticanus (coll. vat. tom. II. p. 601.) in quinti libri fragmentis: *τούτων δή τοι θειοτάτων θεωριῶν ἐπόπτης ὁ νοῦς γενόμενος, κάτεισι διὰ τῶν αὐτῶν δι᾽ ὧν ἀνήει, πάλιν ἐρχόμενος.*

(1) Ut Scipio se in disciplinam familiaritatemque Polybii adulescens admodum, nempe annos natus XVIII, tradiderit, narrat ipse Polybius XXXII. 9. sqq; nec non Diodorus excerpt. de virt. et vit. ed. Wessel. p. 586. Lege etiam Aelianum tact. cap. I, Suidam voc. *Παναίτιος ὁ νεώτ.*

(2) Panaetium scripsisse de statu civili docet Cicero de leg. III. 6. Panaetii (seniorisne an iunioris?) dictum de platonicae reip. exordio memoravimus in praefatione. Polybii autem praeter quam quod universa historia pragmatica fuit, liber quidem sextus in explicanda ratione civili ac militari reip. praesertim romanae versabatur. (Ceterum in Polybii historiam antirrheticum scripsit Scylax, teste Suida.) Memorabile est quod narrat Pausanias VIII. 30, nempe fama proditum esse, Scipionem quotiens Polybio audiens fuerit, totiens rem bene gessisse; secus vero in iis offendisse, quae dehortante illo fecisset. Confer etiam Ammianum Mar-

mum longe statum civitatis esse eum quem maiores nostri nobis reliquissent (1). Qua in disputatione quoniam tu | paratior es (a); feceris, ut etiam pro his dicam, si de re publica quid sentias explicaris, nobis gratum omnibus. P. 294.

XXII. Tum ille, non possum equidem dicere me ulla in cogitatione acrius aut diligentius solere versari, quam in ista ipsa quae mihi, Laeli, a te proponitur. Etenim cum in suo quemque opere artificem, qui quidem excellat, nihil aliut cogitare, meditari, curare videam, nisi quo sit in illo gene||re P. 221. melior (b), ego cum mihi sit unum opus hoc a parentibus maioribusque meis relictum, pro-

(a) Cod. 1. manu *parationes*; 2. vero substituta *r* pro *n*. Et quidem ego lego *paratior es*, non *paratiores*, et ante *feceris* interpungo. (b) Ita cod. 1. manu; 2. vero superaddita *i*; ita ut sit *meliori*, quae lectio parum est probabilis.

cellinum XXIV. 2. Docet item praedicto loco Pausanias, Polybium in achaicis, urbibus rogatu civium res publicas constituisse legesque tulisse. Praeter Panaetium atque Polybium (quorum politica opera se expilare fatetur heic oblique Cicero) Scipionis facit familiarem et comitem etiam Posidonium stoicum Athenaeus XII. 12, et XIV. 21; verum immerito, quippe Scipionis aetate iuniorem, ut demonstrat Vossius de hist. gr. I. 24.

(1) A Polybio haec sunt, qui in historia demonstrandum sibi sumpserat quo politiae genere Romani in tantam venissent fortunam, quantam suo tempore adepti erant, Perseo, Achaeis, Poenisque deletis. Polyb. in prohoemio historiae, nec non in clausula a me nuper edita libri XXXIX.

curatio adque administratio rei publicae (1), non me inertiorem (a) esse confitear quam opificem quemquam, si minus in maxima arte, quam illi in minimis, operae consumserim (b) (2)? Set neque his contentus sum, quae de ista consultatione scripta nobis summi ex Graecia sapientissimique homines (c)
P. 222. reliquerunt (3), neque | ea quae mihi videntur, anteferre illis audeo. Quam ob rem peto a vobis, ut me sic audiatis neque ut omnino expertem graecarum rerum, neque ut eas nostris in hoc praesertim genere anteponentem; sed ut unum e togatis (4) patris diligentia non inliberaliter institutum (5), stu-

(a) Cod. 1. manu *inritiorem*; 2. *inertiorem*. (b) Cod. *consumserint*. Ego vero vix dubito quin Cicero scripserit *consumserim*. (c) Cod. 1. manu *hominis*; sed recte 2. *homines* propter casum nominativum.

(1) Cic. de off. I. 32: *quorum vero patres aut maiores aliqua gloria praestiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius P. F. in iure civili; Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam, ut hic idem Africanus* etc.

(2) An huc respexit Virgilius aen. VI. 848? *excudent alii* etc. *tu regere imperio populos, Romane, memento - hae tibi erunt artes.*

(3) Partem horum enumerat Cicero de leg. III. 5. et 6, nempe Theophrastum, Dionem stoicum, Dicaearchum, Panaetium, Platonem, Aristotelem, Heraclidem ponticum. Ego vero multo maximum numerum politicorum graecorum coacervavi collect. vat. tom. II. p. 584. sqq.

(4) Sic loquitur pari occasione Crassus apud Cic. de or. I. 24. Cr. Sequente quoque locutione alibi usum esse Ciceronem Brut. LXVIII, et ad Att. XVI. 3, observavit Moserus.

(5) Pauli Aemilii in instituendis liberis diligentia constat e Plinio XXXV. 11: *cum L. Paulus, devicto Perseo, petisset ab*

dioque discendi a pueritia incensum (1), usu tamen et domesticis praeceptis (2) multo magis eruditum quam litteris.

XXIII. Hic Philus, non || hercule inquit, Scipio, dubito quin tibi ingenio praestiterit nemo, usu quidem in re publica rerum maximarum facile omnis viceris (3): quibus autem studiis semper fueris tenemus (4). Quam ob rem si, ut dicis, animum quoque contulisti in istam rationem et quasi artem, habeo maximam gratiam Laelio: spero enim multo uberiora fore quae a te dicentur, quam P. 223.

Atheniensibus, ut sibi quam probatissimum philosophum mitterent ad erudiendos liberos, itemque pictorem ad triumphum excolendum; Athenienses Metrodorum elegerunt, professi eundem in utroque desiderio praestantissimum; quod ita Paulus quoque iudicavit. Isidorus autem orig. VI. 5, et Petrus diaconus prohoem. de not. iur. aiunt, Romam primum librorum copiam advexisse Aemilium Paulum Perseo devicto. Revera Plutarchus quoque in Aemilio cap. XXVIII ait, hunc ex omni Persei gaza nihil concessisse filiis (Maximo et Scipioni) eruditionis studiosis praeter regios libros, μόνα τὰ βιβλία τοῦ βασιλέως φιλογραμματοῦσι τοῖς υἱέσιν ἐπέτρεψεν ἐξελέσθαι.

(1) Amicitiam ipsam Scipionis adulescentuli cum Polybio, quae tanta incrementa cepit et omnium gentium sermonibus claruit, ex commodato librorum aliquot usu initium habuisse exploratum est. Polyb. XXXII. 9.

(2) Utriusque domus corneliae et aemiliae.

(3) Eodem fere laudum genere blanditur Crasso disputaturo in libro de or. I. 23 Mucius Scaevola, is nimirum qui his quoque de rep. dialogis adulescens interest.

(4) Phili nimiam in commemorandis Scipionis studiis brevitatem compensat nobis Velleius I. 13: *Scipio tam elegans liberalium studiorum omnisque doctrinae et auctor et admirator fuit, ut Polybium Panaetiumque praecellentes ingenio viros domi militiaeque secum habuerit. Neque enim quisquam hoc Scipione elegantius intervalla negotiorum otio*

illa quae a Graecis nobis (a) scripta sunt omnia (1). | Tum ille permagnam tu quidem expectationem, quod onus est ei qui magnis de rebus dicturus est gravissimum, inponis orationi meae. Et Philus, quamvis sit magna, tamen eam vinces, ut soles: neque enim est periculum, ne te de re publica disserentem deficiat oratio (b).

P. 224.

XXIIII. Hic Scipio, faciam quod vultis, ut potero (2), et ingrediar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in rebus disserendis utendum esse, si erro||rem velis tollere, ut eius rei de qua quaeritur (c) si nomen quod

P. 195.

(a) Pro *nobis* mavult *nobilissimis* Creuzerus; sed invito codice. (b) Hac dictione utitur Lactantius Ciceronem ipsum alloquens inst. II. 3: *non enim verendum est, ne te in tam bona causa deficiat oratio*. (c) Ita cod. I. manu; at 2. *quaeratur*.

dispunxit, semperque aut belli aut pacis serviit artibus: semper inter arma ac studia versatus, aut corpus periculis aut animum disciplinis exercuit.

(1) Haec et sequentia in auctoris et operis commendationem a Cicerone dici nemo non videt: cuius operis quum pars tanta nobis adhuc desit, palmam Tullio prae copiosissimis graecis, Platone videlicet et Aristotele, deferre non licet. Certe et libri tulliani de legibus, praeter quam quod imperfecti sunt, Platonis homonymos libros neque copia exaequant neque rerum varietate. Ciceronis acris cum Graecis aemulatio exploratissima est; videsis off. I. 1, divin. II. 2, N. D. I. 4, tusc. I. 1. sqq. II. 2, de fin. I. 1. sqq. et alibi. Quin adeo de fin. I. 3 ausus est Cicero latinam quoque linguam dicere locupletiorem quam graecam, qua de re saepe se disseruisse confirmat. Sed contradicunt merito primum ipse Cicero tusc. II. 15, et pro Caecina XVIII. nec non apud Augustinum contra acad. II. 26; tum Lucretius I. 140, 831; Fronto apud Gellium II. 26.

(2) Sic de or. I. 22 Crassus modeste sermonem ingrediens formu-

sit conveniat, explicetur quid declaretur eo nomine: quod si convenerit, tum demum (a) decebit ingredi in sermonem: numquam enim quale sit illut, de quo disputabitur, intellegi poterit, nisi quod (b) sit fuerit intellectum prius (1). Quare quoniam de re publica quaerimus, hoc primum videamus quid sit id ipsum quod quaerimus. | Cum adprobavisset Laelius; nec vero, inquit Africanus, ita disseram de re tam inlustri tamque nota, ut ad illa elementa revolvar, quibus uti docti homines his in rebus solent, ut a prima congressione maris et feminae, deinde a progenie (c) et cognatione ordiar (2); verbisque quid sit et quot modis (d) quidque dicatur definiam saepius: aput prudentes enim homines et in maxima re publica sum*||ma cum gloria belli domique versatos cum loquar, non com- P. 196. Q. VIII.* P. 61.

(a) Ita 2. manu; at 1. *et decebit*, omisso *tum demum*. (b) Ita cod. non *quid*. (c) Cod. *progeniae*. (d) Cod. *commodis*; sed mendum putavi pro *cot modis*; *cot* autem pro *quot*, ut *cotidie* pro *quotidie*.

Iam usurpat *quibus sciam poteroque*.

(1) Praeponendi quaestionibus definitionem, praeceptum Epicuri est, teste Sexto emp. contra gramm. I. 3: *οὔτε ζητεῖν οὔτε ἀπορεῖν ἔστι κατὰ τὸν σοφὸν Ἐπίκουρον ἄνευ προλήψεως*. Sic Cicero off. I. 2, ante quam de officiis dicat praescribendam esse definitionem decernit; vituperatque Panaetium, qui in simili opere neglexit definitionem. Sed enim nescio quo pacto in ipso Tullii de officiis opere desiderari definitio officii videtur. Num ergo ibi lacunam suspicari licet, eamque supplere ex eius pedissequo Ambrosio de off. I. 8. ff. 26?

(2) Ab his elementis videlicet exordiuntur remp. Aristoteles reip. I. 2, VII. 16, et Polybius VI. 6. Confer etiam Dionysium halic. II. 24, et Augustinum de bono coniug. cap. I.

mittam ut sit inlustrior illa ipsa res, de qua disputem, quam oratio mea (1): nec enim hoc suscepi ut tamquam magister persequerer omnia: neque hoc polliceor me effecturum, ut ne qua particula in hoc sermone praetermissa sit (2). Tum Laelius, ego vero istut ipsum genus orationis quod polliceris expecto.

XXV. " Est igitur, inquit Africanus, res
P. 62. ,, publica | res populi (3),,; populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo con-

(1) His verbis haud equidem laudat vel Scipionis elocutionem (quam tamen fuisse ornatam et purissimam dicunt Cic. de or. I. 49, et Gell. II. 20.) vel suam Cicero; Sed id tantummodo ait, curae sibi fore ut de rep., re nempe notissima, planissimo dicendi genere disputet, secus ac philosophi quidam fecerant. Atque hos inter Varronem fortasse sugillat, qui de rep. docte quidem sed stilo, ut puto, horridiore scripserat. Id est enim Augustini C. D. VI. 2 iudicium de Varronis eloquio.

(2) Attente sunt haec notanda, quò genus politici huiusce tractatus probe exploratum habeamus. Nempe Cicero, sicut de oratore liberaliter et sine scholastica subtilitate scripsit, ita politicis hisce libris potiora tam lati argumenti et splendidiora fere capita complexus videtur; ita tamen ut nihil omiserit necessarium, quod ait ipse superius cap. VIII. Porro loquens Scipio imitatur heic Polybium, ut vaticana Polybii excerpta lib. VI. 3. nuper a me edita demonstrant.

(3) Augustinus C. D. V. 18 Ciceronem imitans dicit *rem publicam, id est rem populi, rem patriae, rem communem*. Confer eundem C. D. XIX 21, et 24. Sed multo copiosius auctor anonymus etymologiarum in vaticano codice definit *rem puplicam* (sic) *id est rem populi; res enim puplica dicitur apud Romanos, quam nos rem patriam. Id enim rem populi esse negare non possumus. Populum autem non omnem coetum multitudinis dicunt, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum*. In codice autem alio va-

gregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu(1) et utilitatis communione sociatus. Eius autem prima causa coeundi est non tam inbecillitas quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio(2): non est enim singulare nec solivagum(3) genus hoc, set ita generatum, ut ne in omnium quidem rerum afluen||*tia* (4).

Desiderantur paginae duae.

ticano quidam scholiastes eam definitionem tribuit Varroni: *res publica est, ut Varro breviter definit, res populi*. Num igitur hanc definitionem Cicero e Varrone arcessivit?

(1) Locum libere exprimit Augustinus C. D. xix. 24: *populus est coetus multitudinis rationalis, rerum quas diligit concordi communione sociatus*. Augustinum vel ipsum Tullium exprimit Isidorus orig. ix. 4. Confer etiam Livium I. 8. [Sed enim Augustinus C. D. XIX. 23. prorsus Ciceronem exscribit sic: *ubi ergo non est iustitia, profecto non est coetus hominum iuris consensu et utilitatis communione sociatus*. Mr.]

(2) Hinc Arabes hominem recte vocant انس quod vocabulum significat *societatem inire*, vel *familiariter aliquo uti*. Consonat autem sibi Cicero off. I. 44, de am. VIII. IX. XIII, XXIII, de fin. V. 23, de off. III. 5. Sic Epicurus apud Arrianum ad Epict. I. 23. [et Nemesius de N. H. cap. I. Cr.] Sed contrariam sententiam prae se fert Plato reip. II. p. 369, qui causam societatis ac civitatis, necessitatem esse ait. Polybio autem VI. 3, et Lactantio de opif. D. cap. IV. causa societatis videtur esse singulorum imbecillitas. Platoni adversatur Aristoteles reip. III. 9, qui non tam necessitatis, quam boni honestique causa copulatam hominum societatem putat: idemque a Ciceronis sententia abhorret; negat enim civilem societatem convictus ipsius causa esse comparatam. Denique ipse Plato leg. III. p. 678 cum Cicerone conspirat; namque ait, naturalem esse hominum congregationem solitudinis odio. Vegetius prohoem. libri IV nomen rei publicae communi utilitate partum esse arbitratur. Sed confer infra Cic. de rep. IV. 3.

(3) Hinc Cicero ad Att. I. 18: *Metellus non homo, sed litus atque aër et solitudo mera*.

(4) In hiatu latet paulo proli-

Urbis condendae originem atque causam non unam intulerunt; sed alii eos homines qui sint ex terra primitus nati, quum per silvas et campos erraticam degerent vitam, nec ullo inter se sermonis aut iuris vinculo cohaererent, sed frondes et herbam pro cubilibus, speluncas et antra pro domibus haberent; bestiis et fortioribus animalibus praedae fuisse commemorant. Tum eos qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, admonitos periculi sui, ad alios homines decurrisse; auxilium implorasse; et primo nutibus voluntatem suam significasse; deinde sermonis initia temptasse, ac singulis quibusque rebus nomina imponendo, paulatim loquendi perfecisse rationem. Quum autem nec multitudinem ipsam viderent contra bestias esse tutam; oppida etiam coepisse munire, vel ut quietem noctis tutam sibi facerent, vel ut incursiones atque impetus bestiarum non pugnando sed obiectis aggeribus arcerent. – Haec aliis delira visa sunt, dixeruntque, non ferarum laniatus causam fuisse coeundi, sed ipsam potius humanitatem: itaque inter se congregatos, quod natura hominum, solitudinis fugiens, et communionis ac societatis adpetens esset (1).

Brevi multitudo dispersa atque vaga, concordia civitas facta erat (2).

xior expositio causarum, ob quas humani coetus instituti fuerunt.

(2) Equidem vix dubito quin hic Lactantii tractus inst. VI. 10. ex Ciceronis hac de rep. lacuna desumptus fuerit, cum interpolationibus. Porro conferendus est idem Cicero de am. XXIII, de fin. V. 23, de off. III. 5.

(2) Augustinus epist. CXXXVIII. ait: *Quid est res publica, nisi res populi? Res ergo communis, res utique civitatis. Quid est autem civitas, nisi multitudo hominum in quoddam vinculum redacta concordiae? Apud eos enim ita legitur " brevi multi- „ tudo dispersa etc.* „

XXVI. . . . *quae*dam quasi semina(1); neque reliquarum virtutum, nec ipsius rei publicae repperiatur(a) ulla institutio. Hi coetus igitur hac, de qua exposui, causa instituti sedem primum certo loco domiciliorum causa constituerunt; " quam cum locis manuque „ saepsissent(b), eiusmodi coniunctionem te- „ ctorum oppidum vel urbem appellaverunt, „ delubris distinctam spatiisque communibus. „ Omnis ergo populus, qui est talis coetus „ multitudinis qualem | exposui(2); omnis ci- „ vitas(c), quae est constitutio populi(3); „ omnis res publica, quae ut dixi populi res est, consilio quodam regenda est, ut diuturna sit. Id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est, quae

P. 211

P. 212.

(a) Ita cod. Vide quae infra II. 8. dicemus in voce *reccidisset*. (b) Ita cod. cum diphthongo. (c) Cod. *civitatis* 1. manu; sed 2. emendatum *civitas*.

(1) Ait Cicero naturale esse hominibus honestae societatis desiderium, cuius semina quaedam insita habeant; haud secus ac naturalis est virtus. Quare rei publicae frustra quaeri cogitatam aliquam ins itutionem.

(2) Recole superiorem populi definitionem.

(3) Locus extat apud Nonium voc. *urbs a civitate*; verum paulo aliter sub extremo, nempe sic: *qualem exposui, civitas est; omnisque civitas est constitutio populi*. Sed purior textus est codicis nostri vaticani. In editis de rep. fragmentis apud Verburgium locus plus quam in Nonio interpolatus exhibetur; nimirum, *omnis ergo populus, qui est talis coetus multitudinis, qualem exposui, civitas est; omnisque civitas, quae est constitutio populi, res publica*.

causa genuit civitatem (1). Deinde aut uni tribuendum est; aut delectis (a) quibusdam; aut suscipiendum est multitudini atque omnibus (2). Quare cum penes unum est omnium
P. 95. summa rerum, regem illum || unum vocamus, et regnum eius rei publicae statum. Cum autem est penes delectos, tum illa civitas optimatium (b) arbitrio regi dicitur. Illa autem est civitas popularis, sic enim appellant, in qua in populo sunt omnia. Atque horum trium generum quodvis, si teneat illut vinclum (c), quod primum homines inter se rei publicae societate (d) devinxit; non perfectum illut quidem neque mea sententia

(a) Cod. habet *adiectis* pro *aut delectis*; quamquam emendationis iudicia in membranis apparent. Et quidem paulo post codex habet *delectos* non *adiectos*. (b) De hac terminatione sic Martianus lib. III. cap. de analogia: *optimatium dicimus, quia accusativus pluralis i litteram habet, ut hos et has optimatis; quamvis veteres optimatum dixerunt.* (c) Ita cod. 1. manu, ut cap. III. p. 11. Heic tamen 2. manus fecit *vinculum*. (d) Cod. *societatem*, sed *m* deinde deleta fuit.

(1) Nempe ad concordiam, felicitatem, mutuamque utilitatem. Legatur Aristoteles reip. I. 1. 2. III. 9. IV. 4. Cicero autem off. I. 25 ipsum Platonem praecipientem inducit ut qui reip. praefuturi sunt, utilitatem civium sic tueantur, ut quaecumque agunt ad eam referant obliti commodorum suorum. Iohannes saresberiensis polycr. VI. 21 Ciceronis hunc locum fortasse prae oculis habuit cum ea verba scripsit, quae in testimoniis laudavi.

(2) De his sollemnibus reip. generibus tribus legantur Plato reip. VIII, et leg. III. p. 680-681; Aristoteles reip. III. 7; Tacitus annal. IV. 33; aliique passim veteres recentesque politici.

optimum, sed tolerabile | tamen, et aliut alio possit esse praestantius. Nam vel rex aecus (a) ac sapiens; vel delecti ac principes cives; vel ipse populus, quamquam id est minime probandum (1), tamen nullis interiectis iniquitatibus aut cupiditatibus, posse videtur aliquo esse non incerto statu. P. 96.

(a) Ita cod. Recole superius cap. XXI.

(1) Apte id dicitur a persona Scipionis, quem gracchanis, id est popularibus, partibus valde adversarium fuisse, ideoque et a C. Graccho in concione tyrannum appellatum, comperimus. Plut. reg. apoph. t. VI. p. 760. Quamquam idem Plutarchus in Aemil. XXXVIII. (adde et Cic. acad. IV. 5.) Scipionem populi studiosiorem dicit, quum Aemilius pater fuisset nobilitatis aeque et plebis adsentator. Populi benivolentiam erga Scipionem docet nos vaticanum Diodori excerptum lib. XXXII. 6. Sed enim et ipse Cicero, cuius sententiam praecipuam tuetur hoc in opere Scipio, optimatibus semper favisse videtur. Legesis ad fam. I. 9. VIII. 16 (ep. Cael.) ad Att. I. 18. 20. II. 3. 5. 15. VIII. 3. X. 9. (ep. Cael.) ad Q. fr. I. 1. Tum pro Sextio: IX: *omnes boni semper nobilitati favemus, quia utile est reip.* etc. Sed instar omnium sit Quinti locus de petitione consulatus ad fratrem cap. I. *persuadendum est iis, nos semper cum optimatibus de rep. sensisse, minime populares fuisse.* Tum ipse Marcus acad. IV. 40: *semper, ut scitis, studiosus nobilitatis fui.* Idem Cicero ad Att. II. 3 ait, multa se poëtico quodam in opere scripsisse ἀριστοκρατικῶς. Neque abhorrent ab hac politica sententia Plato in politico pag. 302, et Aristoteles reip. III. 7. Anonymus vero quidam apud eundem Aristotelem reip. IV. 2 definiebat democratiam esse inter bonas reip. formas deterrimam, inter malas optimam: is autem anonymus videtur Plato in politico p. 303. Romanae quidem reip. natura iam inde a Bruti temporibus fuit aristocratica. Lege Dionysium halic. V. 1.

XXVII. Set et in regnis nimis expertes sunt ceteri communis iuris et consilii: et in optimatium dominatu vix particeps libertatis po-
P. 105. test esse || multitudo (1), cum omni consilio communi ac potestate careat: et cum omnia per populum geruntur, quamvis iustum atque moderatum, tamen ipsa aequabilitas (a) est iniqua, cum habet nullos gradus dignitatis (2). Itaque si Cyrus ille perses iustissimus fuit sapientissimusque rex (3), tamen mihi populi res (ea enim est, ut dixi antea, publica) non maxime expetenda fuisse illa
P. 106. videtur, cum regeretur unius nutu. Ac | mo-

(a) Quod adtinet ad hoc Tullii vocabulum, quod etiam inferius recursabit, audiendus Lactantius inst. V. 14: *altera iustitiae pars est aequitas, (aequitatem dico se cum ceteris coequandi) quam Cicero aequabilitatem vocat.* Cicero etiam off. I. 25. utitur hac voce.

(1) Namque, ut ait Tacitus annal. VI. 42, *paucorum dominatio regiae libidini propior est.*

(2) Haec et alia plura sibi obiicit perpenditque Aristoteles reip. III. 10. sqq. Conspirat ad verbum cum Cicerone Philo iudaeus apud Damascenum parallel. p. 556: *τὸ νέμειν ἴσα τοῖς ἀνίσοις, τῆς μεγίστης ἐστὶν ἀδικίας.*

(3) Apte Scipio Cyri exemplo utitur; xenophonteam enim Cyri historiam summus hic imperator de manibus ponere non solebat, ut ait Cicero ad Q. F. I. 1. 8, qui ibidem moderationem illius dominationis admiratur. Platoni leg. III. p. 694 Persae sub Cyro videbantur quodammodo liberi propter eius regis moderatum imperium. Cyrus dictus fuit pater a Persis; Diodor. tom. II. p. 553. et Blemmyd. in regia oratione a me nuper edita cap. V. Ita Abimelechorum successio apud Chananaeos; sic enim hoc nomen significat. Ita demum romani Pontifices *patres κατ' ἐξοχὴν* dicuntur.

do, si Massilienses nostri clientes (1) per delectos et principes cives summa iustitia reguntur (2), inest tamen in ea condicione populi similitudo quaedam servitutis: si Athenienses quibusdam temporibus, sublato areopago (a) (3), nihil nisi populi scitis ac decre-

(a) Cod. *areopogo*, sine ulla emendatione. Mutandam censui lectionem propter huius vocabuli nimiam celebritatem, quae librarii mendum coarguere videtur. Ceterum vulgari illi *areopagi* etymologiae fidem derogat Varro apud Augustinum C. D. XVIII. 10.

(1) Massiliensium cum Romanis amicitiam iam inde a Massilia condita per Phocenses memorat Iustinus XLIII. 3. et 5. (quamquam bella potius Massiliensium cum Poenis videntur in causa fuisse cur illi Romanis studerent; vide eundem Iustinum praedicto loco.) Massilienses a Valerio M. II. 6. 7 dicuntur *charitate populi romani praecipue conspicui*. Lege etiam Cic. off. II. 8, pro Font. I, pro Cor. Balb. IX, praesertim vero pro Flac. XXVI. Confer item Lucanum III. 301. sqq.

(2) Optimatium potestas videtur diutissime Masssiliae obtinuisse: commemorat enim eam Aristoteles reip. V. 6. VI. 7; tum Cicero pro Flac. XXVI eandem urbem sua adhuc aetate optimatium consilio administratam dicit. Massiliensis resp. diligenter describitur a Strabone IV. p. 271. sqq. Regebatur nimirum sexcentorum optimatium auctoritate, qui dignitatem retinebant quoad vita maneret, dicebanturque τιμοῦχοι. Ex his sexcentis praeerant quindecim, qui quotidiana negotia expediebant: rursus inter hos quindecim, supremam potestatem tres habebant. De hac quoque republica nominatim scripserat Aristoteles, teste Athenaeo XIII. 5. De Massiliae graecis legibus et litteratura, triplicique lingua, graeca scilicet latina et gallica, lege Varronem apud Isid. orig. XV. 1. 63, et apud Hieronymum prolog. lib. II. comm. ad Gal. Confer etiam Caesarem B. C. II. 12; Tacitum Agric. IV; Silium XV. 169; Eumenium paneg. Constantini cap. XIX. Homeri editio seu recensio massiliensis laudatur inter nobiles in scholiis venetis.

(3) Areopagum, sin minus sublatum, certe debilitatum que-

tis agebant ; quoniam distinctos dignitatis gradus non habebant, non tenebat ornatum suum civitas (1).

XXVIII. Atque hoc loquor de tribus his
P. 225. generibus rerum publicarum non turbatis atque permixtis, set suum statum tenentibus. Quae genera primum sunt in iis singula vitiis, quae ante dixi : deinde habent perniciosa alia vitia : nullum est enim genus illarum rerum publicarum, quod non habeat iter ad finitimum quoddam malum praeceps ac lubricum (2). Nam illi regi, ut eum potissimum nominem, tolerabili, aut si voltis (a),
P. 226. etiam amabili Cyro, subest ad inmutandi animi licentiam crudelissimus ille Phalaris (3), cu-

(a) Ita cod. pro *vultis*.

runtur auctores prisci apud Meursium in lib. de areop. cap. IX. Sed de hac re conferre suffecerit Isocratis areopagiticam orationem, praesertim cap. XIX.

(1) Hunc Ciceronis politicum locum vix dubito quin prae oculis habuerit Ampelius, qui cap. ult. sic ait : *rerum publicarum tria genera sunt; regium, optimatium, populare; aut enim sub regum sunt potestate ut Seleucia Parthorum : aut senatus, ut Massilia Gallorum : aut se ipsi regunt, ut Athenienses solebant. Est et quartum genus quod Romani commenti sunt, ut ex tribus unum efficerent : nam regiam potestatem consules habent, et plebs habet suffragiorum potestatem.*

(2) Haec veterum recentiorumque politicorum concors observatio est. Lege, si vacat, inter recentiores graecos Theophylactum inst. reg. II. 6 ; inter vetustiores Platonem leg. III. p. 693.

(3) Locum politicum de Phalaride habes apud Diodori vaticana excerpta coll. vat. tom. II. p. 25.

ius in similitudinem dominatus unius proclivi cursu et facile (a) delabitur (b). Illi (c) autem Massiliensium paucorum et principum (1) administrationi civitatis finitimus est qui fuit quodam tempore aput Athenienses triginta (d) consensus et factio. Iam Atheniensium populi potestatem omnium rerum ipsi (e), ne alios requiramus, ad furorem multitudinis licentiamque conversam (2) pesti|| . . . . Desiderantur paginae duae.

. . . .

XXVIIII. . . . teterrimus, et ex hac vel optimatium, vel factiosa tyrannica (f) illa, vel regia, vel etiam persaepe popularis (g): item- P. 75.

(a) Ita cod. sed fortasse emendandum ibidem fuit *facili*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *dilabitur*; (c) Cod. 1. manu *ille*; 2. *illi*, quae melior lectio est. Alioquin *ille* referas ad *finitimus*. (d) Ita cod. sed prorsus addendum puto *virorum*. Sic enim Cicero lib. III. 32. (e) Si vocabulo *ipsi* intelligit Romanos Scipio, supplendum videtur: *pestilentissimis Tiberii Gracchi consiliis Romae nuper expressam vidimus*. Sin potius eo vocabulo *ipsi* intelligit Athenienses (quod valde arbitror) supplendum existimo: *pestilentem fatentur*. Porro in hiatu nihil fere latet aliud quam descriptio vitiorum, quae singulis rerump. generibus insunt. (f) Videtur corrigendum *tyrannis*, vel certe supplendum *civitas*. (g) Ita cod. primo casu.

(1) Quindecim primorum. Vide Caesarem B. C. I. 35, qui more vetere supra dicto patronus Massiliensium cum Pompeio fuit.

(2) An aetate Pisistrati? de qua Phaedrus fab. II: *Athenae cum florerent aequis legibus - procax libertas civitatem miscuit* etc. An vero aetate Platonis? quo tempore is invehebatur (leg. III. p. 700.) in nimiam civium suorum licentiam ac libertatem; quum e contrario maiores legibus paruissent, nedum se dominos legum dictitavissent; οὐκ ἦν ἡμῖν ἐπὶ τῶν παλαιῶν νόμων ὁ δῆμος τινῶν κύριος, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἑκὼν ἐδούλευε τοῖς νόμοις.

que ex ea genus aliquod ecflorescre ex illis, quae ante dixi, solet: mirique sunt orbes et quasi circuitus(a) in rebus publicis commutationum et vicissitudinum (1): quos cum cognosse sapientis est, tum vero prospicere inpendentis, in gubernanda re publica, mo-
P. 76. derantem cursum(b) atque in | sua potestate retinentem(c) magni cuiusdam civis et divini paene est viri (2). Itaque quartum quoddam genus rei publicae maxime probandum esse sentio, quod est ex his, quae prima dixi, moderatum et permixtum tribus (3).

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *circumitus*. (b) Cod. *cursu*, tum superaddita *m*. (c) Cod. *retinentes*, tum deleta *s* et addita *m*.

(1) Sic fere Plato reip. VIII. p. 546. Huiusmodi vicissitudines tribus verbis denotat Tacitus annal. XVI. 22, quo loco mentio fit etiam illius rigidi Tuberonis qui in his de rep. libris loquitur: *ista secta Tuberones et Favonios veteri quoque reip. ingrata nomina genuit. Ut imperium evertant, libertatem praeferunt; si perverterint, libertatem ipsam adgredientur*.

(2) Ita prorsus Aristoteles reip. V. 8, quo loco agit de rerum publicarum commutationibus: *τὸ ἐν ἀρχῇ γιγνόμενον κακὸν γνῶναι, οὐ τοῦ τυχόντος ἀλλὰ πολιτικοῦ ἀνδρός.*

(3) Haec est definita Polybii sententia VI. 3, quam eleganter Cicero a Scipione recitandam curat Polybii familiari et discipulo. Mixtum reip. genus fuit in Creta, Spartae, Carthagine, et sub Solone Athenis. Lege Aristotelem II. 9. 10. 11. 12; qui et id genus ceteris praeferre videtur II. 6. 9. IV. 9; uti etiam Archytas apud Stobaeum serm. XLI. ed. Canteri p. 266. At Plato (itemque Polybius VI. 4.) tria illa genera in sex dividit politic. p. 302: tum septimum quoddam (id est Ciceronis quartum) praefert tamquam Deum hominibus. Romae vel sub regibus mixtum quoddam fuit reip. genus, de quo recte Dionysius VIII. 5: *Ῥωμαίοις*

XXX. Hic Laelius, scio tibi ita placere, Africane; saepe enim ex te audivi; set tamen, nisi molestum est, ex tribus istis modis rerum publicarum velim scire quod opti-* mum iudices (1). Nam vel profuerit aliquid ad cog * || . . . .

Q. VIIII. Desiderantur paginae duae

XXXI. . . . . (2) et talis est quaeque res publica, qualis eius aut natura aut voluntas P. 51.

τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς πολίτευμα ἦν ἔκ τε βασιλείας καὶ ἀριστοκρατίας· ἔπειτα ὁ τελευταῖος βασιλεὺς Ταρκύνιος τυραννίδα τὴν ἀρχὴν ἠξίου ποιεῖν. . Romulcum regnum cum aristocratia mixtum describitur a Dionysio II. 8. Generatim vero priscorum regum dominatum negat Dionysius fuisse sui affatim iuris cap. XII. Indefinitam regis potestatem improbat Aristoteles reip. III. 17.

(1) Haec interrogatio inferius recurret cap. XXXV; eademque fit apud Platonem leg. IV. p. 712, ubi de nova instituenda agitur civitate. Super hac controversia mirae sunt ob temporum antiquitatem orationes tres apud Herodotum III. 80-82 persarum Otanis, Megabyzi, et Darii, qui Magos nuper interfecerant: praelata est autem Darii sententia de regio statu retinendo. Mira item oratio de triplici politiae genere quam Romulo affingit Dionysius II. 3, cui plebs romana regium imperium, ut optimum et a maioribus traditum, confirmare voluit. Legendae sunt etiam apud Dionem libro LII Agrippae et Maecenatis contrariae orationes valde prolixae de populari deque unius dominatu: expugnavit autem Octaviani animum Maecenatis sententia pro monarchia. Tiberius quoque supremum sibi imperium senatus suasionibus confirmari passus est. Tacit. annal. I. 11. sqq.

(2) Urgente Laelio, ut Scipio de tribus reip. generibus iudicium suum interponat, videtur hic exordiri a statu populari; ita tamen ut ante sapienter moneat, fortunam cuicuimodi reip. magistratuum natura et moribus contineri. Haec fere in lacuna fuisse arbitror. Porro haec de statibus reip. quaestio in tertio libro reviviscit, atque ibi demum concluditur.

qui illam regit (1). Itaque nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet: qua quidem certe nihil potest esse dulcius (2); et quae si aequa non est, ne libertas quidem est. Qui autem aequa potest esse; omitto dicere in regno, ubi ne obscura quidem est aut dubia servitus (3); set in istis civitatibus, in quibus verbo sunt li|beri
p. 52.
omnes; ferunt enim suffragia, mandant inperia, magistratus, ambiuntur, rogantur; set ea dant magis, quae etiamsi nolint, danda sint; et quae ipsi non habent, unde ali (a) petunt: sunt enim expertes imperii (b), consilii publici, iudicii delectorum iudicum (4);

(a) Ita cod. pro *alii*. Videtur autem in codice addita *s*; quod nec certum est, nec nisi perperam fieri puto. (b) Ita cod. per *m*, cum paulo ante sit per *n*. Ita etiam *set* et *sed*, *aput* et *apud*, et complures eiusmodi varietates.

(1) Sapiens et grave dictum quod Cicero inculcat etiam leg. III. 2. 5. 13. 14, et Xenophon Cyrop. VIII. 8, 3. Sic plane etiam divinus Ecclesiasticus X. 2. Cicero ad Lentulum anno DCC scribens (ad fam. I. 9.) qui est annus natalis de rep. operis, ait: *erant haec animadvertenda in civitate, quae sunt apud Platonem nostrum scripta divinitus; quales in rep. principes essent, tales reliquos solere esse cives*. Cassiodorius var. III. 12: *facilius est (si dicere fas est) errare naturam, quam dissimilem sui princeps possit formare remp.* Confer eundem var. X. 31.

(2) Sic Cicero ad At XV. 13: *de libertate retinenda, qua certe nihil est dulcius, tibi assentior*.

(3) Idcirco Tacitus Agr. III. miratur Nervam, *qui res dissociabiles miscuisset principatum ac libertatem*.

(4) Confer Dionem Cassium lib. LII. 7.

quae familiarum (a) vetustatibus aut pecunis ut ponderantur (1). In libero autem populo, (b) Rhodi (2), ut Athenis (3) (c), nemo est civium qui || (4). . . . . Desiderantur paginae duae. P. 175.

XXXII. . . . *po*pulo aliquis unus pluresve divitiores opulentioresque extitissent, tum ex eorum fastidio et superbia nata (5) esse com-

(a) Cod. *familiarium*; verum tertia *i* videtur expuncta. (b) Ita cod. pro *pecuniis*. (c) Ita emendatur in codice; nam primo scriptum fuit *ut Rhodii ut Athenienses*.

(1) Paria fere de Cretensibus narrat Aristoteles reip. II. 10; de Atheniensibus item cap. 12; nisi quod, atheniensis populus iudicia exercebat. De Syracusanis lege Diodorum XI. 72. Pars populi atheniensis pauperrima nullum magistratum obire poterat (nempe ante bellum persicum). Vide Pollucem VIII. 10. 130. Sed enim Atheniensium politia plurimas vices passa est.

(2) Liberi eo tempore Rhodii; alio tamen tempore sub paucorum dominatu fuerunt. Lege Athenaeum X. 13 et Strabonem XIV. p. 965. De Rhodiis quid heic dixerit Cicero, licet coniectare e libro de rep. III. sub finem; ubi videsis quae in scholiis aio. Reliqua pars lacunae obscurior mihi est.

(3) Athenis diu viguisse optimorum dominatum insigni testimonio Plato docet Menex. p. 238: ἡ αὐτὴ πολιτεία καὶ τότε ἦν καὶ νῦν ἀριστοκρατία· καλεῖ δὲ ὁ μὲν αὐτὴν δημοκρατίαν, ὁ δὲ ἄλλο ᾧ ἂν χαίρῃ· ἔστι δὲ τῇ ἀληθείᾳ μετ' εὐδοξίας πλήθους ἀριστοκρατία. Pergit porro ibidem confirmare Plato, neminem Athenis, qui virtute claresceret, in honoribus tulisse repulsam propter generis vel pecuniae defectum: quae oratio pugnare videtur cum Aristotele, aliisque scriptoribus.

(4) Hoc loco probabiliter Moserus supplet *quidem virtute clarescat, qui in honoribus ferat repulsam, propter generis vel pecuniae defectum*.

(5) Num *iura* vel *nomina nobilitatis*?

memorant, cedentibus ignavis et inbecillis (a), et adrogantiae divitum succumbentibus. Si vero ius suum populi teneant, negant quicquam esse praestantius, liberius, beatius: quippe qui domini sint legum, iudiciorum, belli (b), pacis, foederum, capitis uniuscuiusque, pecuniae. Hanc unam | rite rem publicam, id est (c) rem populi, appellari putant. Itaque et a regum et a patrum dominatione solere in libertatem rem populi vindicari (1), non ex liberis populis reges requiri, aut potestatem atque opes optimatium (2). Et vero negant oportere indomiti populi vitio genus hoc totum liberi populi repudiari: concordi populo, et omnia referenti ad incolumitatem et ad libertatem suam, nihil ||
P. 169. esse inmutabilius, nihil firmius. " Facilli-

(a) Cod. 1. manu *invecillis*; 2. *inbecillis*. (b) Cod. 1. manu *velli*; 2. *belli*. (c) Cod. *id est rite rem publicam*; verum haec vitiosa methathesis in ipso codice deinceps, signis superimpositis, ita emendata fuit ut nos scribimus.

(1) Sic Lucretius, qui politicas etiam res luculenter attingit lib. v. 1140: *res itaque ad summam faecem turbasque redibat imperium sibi cum ac summatum quisque petebat*.

(2) Sic loquitur etiam Agrippa apud Dionem LII, 9 in oratione ad Octavianum pro libertate restituenda. Vix autem dubito quin Dio in utraque oratione, Agrippae ac Maecenatis, concinnanda prae oculis habuerit Ciceronis hanc politicam disputationem; id quod comparatione locorum cognoscere possumus. Fortasse igitur pars etiam aliqua amissarum Tullii super hac re sententiarum in Dione superest. Profecto idem Dio novam quandam philippicam e tul-

„ mam autem in ea re publica esse (a) con- „ cordiam, in qua idem conducat omnibus (1) „: ex utilitatis varietatibus, cum alis (b) aliut expediat, nasci discordias. Itaque cum patres rerum potirentur, numquam constitisse civitatis statum. Multo iam id in regnis minus, quorum (c), ut ait Ennius,

Nulla regni sancta societas nec fides est (2).

Quare cum lex sit civilis societatis vincu-|lum (3), ius autem legis aequale, quo iure societas civium teneri potest, cum par non sit condicio civium? Si enim pecunias aequari non placet; si ingenia omnium paria esse non possunt; iura certe paria debent esse P. 170.

(a) Citat hunc locum locum Nonius voc. *conducere*, sed pro *esse* legebat *esse posse*. (b) Ita cod. pro *aliis*. (c) Ita cod. Ceterum vel *quoniam* scribendum videtur, vel in sequenti versu omittenda vox *regni*.

lianis philippicis carptim delibatam recitat XLV. 18. sqq; nequid dicam de alia XLIV. 23. sqq. Alienis sane scriptis copiose uti videmus Dionem, ita ut integram quoque Philisci ad Tullium consolationem adsciscere non dubitaverit XXXVIII. 19. sqq.

(1) Confer Dionem LII. 6. Cicero off. III. 6 ait: *unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque et universorum*. Confer et off. I. 25; tum Symmachum ep. X. 61.

(2) Ennii versum hunc rectitat Cicero etiam off. I. 8; sed ibi *regni* est penultimum verbum. Tum idem III. 6: *nulla nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio est*. Ennii sententiam et verba imitatur Livius I. 14, qui ait *infidam esse societatem regni*; item Lucanus I. 92: *nulla fides regni sociis*. Ipsum *foedus* dictum esse *fidus* ab Ennio observat Varro LL. IV. 15.

(3) Notemus moralem legis definitionem. Item *vinculum*, quum alibi sit *vinclum*.

Desiderantur paginae duae. eorum inter se, qui sunt cives in eadem re publica[1]. Quid est enim civitas, nisi iuris societas ?[a]|| . . . [2]. . . . .

p. 53. XXXIII. Ceteras vero res publicas ne appellandas quidem putant iis[b] nominibus quibus illae sese appellari velint[3]. Cur enim regem appellem Iovis optimi nomine[4] hominem dominandi cupidum aut imperii singularis, populo oppresso dominantem, non tyrannum potius? tam enim esse[c] clemens tyrannus quam rex inportunus potest; ut hoc populorum intersit, utrum comi domino an

(a) In hac pagina pars extrema secundi laterculi cubat in mendis; repetitur scilicet prior periodus, et deinde punctis exploditur. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *is*, solita crasi. (c) Cod. *tameninesse*; quibus ex litteris, unâ *n* (quam haud semel in hoc codice pro *m* vidimus) in *m* mutata, exsculpo *tam enim esse*.

(1) Confer Dionem LII. 4.

(2) In amissis paginis duabus pergebat, ut reor, auctor dicere de statu populari, qui sit naturae maxime consentaneus, et cui prope uni convenire videatur nomen reip. ac societatis. Certe hunc Tullii hiatum egregie explere videtur Dio LII. 4: *ἡ μὲν ἰσονομία τό τε πρόσρημα εὐώνυμον, καὶ τὸ ἔργον δικαιότατον ἔχει· τήν τε γὰρ φύσιν τὴν αὐτὴν τινας εἰληχότας, καὶ ὁμοφύλους ἀλλήλοις ὄντας* κ. τ. λ. quo Dionis capite vix paulo plus materiae continetur, quam huic lacunae congrueret. Item in hac lacuna haud fortasse inepte collocarentur Lactantii verba de aequitate, qua quis se cum ceteris in rep. coaequat, quae scribemus in tertio libro.

(3) Videtur imitatio Platonis leg. IV. p. 712. et 715.

(4) Iovis sollemne est epitheton *rex* apud poëtas. Hom. Iliad. I. 529: *ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος*. Lege Orph. hymn. XX. 5; Callimach. hymn. in Iovem v. 2; Virg. aen. X. 2, *conciliumque vocat divum pater atque hominum rex*. Apuleius de mund. ed. Delph. p. 737. ait, nomen

aspero serviant: quin serviant | quidem fieri non potest (1). Quo autem modo adsequi poterat Lacaedemon illa tum (a) cum praestare putabatur disciplina rei publicae, ut (b) bonis uteretur iustisque regibus, cum esset habendus rex quicumque genere regio natus esset (2)? Nam optimatis (c) quidem quis ferat, qui non populi concessu, set suis comitiis hoc sibi nomen adrogaverunt? „Qui (d) enim „ iudicatur iste optimus doctrina, artibus, p. 54.

(a) Vocabulum *tum* superadditum est in codice. (b) Cod. *cum*, sed videbatur omnino scribendum *ut*. (c) De terminatione *optimatis* pro *optimates* lege Martiani locum supra relatum p. 76. n. b. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *quid*. Nonius legebat *qua*; nisi potius ipse Nonius mendosus est.

Dei regum nuncupationibus praedicari. Immo ἄναξ synonyma vox videtur θεοῦ apud Euripidem Hippol. 88: ἄναξ, θεοὺς γὰρ δεσπότας καλεῖν χρεών. Confer mox in hoc opere capp. XXXVI. XLI.

(1) Ita Xenophon reip. athen. I. 8: ὁ δῆμος οὐ βούλεται εὐνομουμένης τῆς πόλεως αὐτὸς δουλεύειν, ἀλλ' ἐλεύθερος εἶναι καὶ ἄρχειν. Sic etiam Dio LII. 4: ἄρχειν πάντες ἀξιοῦσι, *nemo se indignum imperio existimat*. Denique πᾶσα ψυχὴ φιλόπρωτος, inquit Proclus.

(2) Laconicam remp. studiose vituperat Aristoteles reip. II. 9; contra in caelum tollit Xenophon libro quem de eiusdem institutis conscripsit. Isocrates varius est; modo enim laudat, modo secus. Regnum certe hereditarium tolli Lacedaemone, eligique optimum regem volebat auctor libri eius qui deprehensus ab Agesilao fuit domi Lysandri mortui; quem librum ephori prudenter aboleverunt. Lege Plutarchum apoph. lac. tom. VI. p. 856. Huc pertinent illa oratoria Plinii verba paneg. cap. VII: *summae potestatis heredem tantum intra domum tuam quaeras? non per totam civitatem circumferas oculos? imperaturus omnibus eligi debet ex omnibus.*

Desiderantur paginae quatuor. P. 179.

studiis (1)? || Audio quando (2) ,, ...
. . . .

XXXIIII. . . . . si (a) fortuito id (b) faciet, tam cito evertetur, quam navis, si e vectoribus sorte ductus ad gubernacula accesserit (3). Quod si liber populus deliget quibus se committat; deligetque, si modo salvus esse vult, optimum quemque (4); certe in

(a) Cod. *se fortuito*; tum factum *si*, haud fortasse deleta *e*; quare videtur *si e fortuito*. (b) *Id* superadditur eadem manu in cod.

(1) Huc usque pagina codicis. Sequentia duo verba supplet Nonius, qui hunc locum ex I. de rep. citat voc. *aemulus*: quamquam tullianus locus apud ipsum quoque Nonium mutilationem passus est, quandoquidem desideratur in eo vox *aemulus*, quae propter exempli necessitatem abesse non debuit. Itaque et editor parisiacus asterisco locum notavit; antuerpiensis vero in margine monuit desiderari hic partem sententiae. Codices Nonii, qui multi sunt, vaticani nullam huic vulneri medicinam faciunt; neque enim editionum textui quicquam adiiciunt. Videtur autem Tullius aemulationem commemorasse civium in libero populo virtute inter se certantium; cuius certaminis is esset finis ut optimus quisque ad honores veheretur populi suffragiis; quae est vera natura reip. ab optimatibus administratae. Tullii locum vel exprimit vel certe illustrat Dio LII. 9.

(2) Agit iam Cicero de vero optimate, viro scilicet praedito doctrinarum bonarumque artium ornamentis; cui ius aeque antiquum ac novum nobilitatis honores tribuit. Quid lateat in lacuna, partim certe divinare licet.

(3) Hac ipsa imagine sententiaque utitur Philo iudaeus in opusculo politico περὶ καταστάσεως ἄρχοντος. Iam cosmos in Creta, ephoros Spartae fortuito fere sic eligi solitos criminatur Aristoteles reip. II. 9. 10. Itaque et de his fortasse locutus est Cicero in lacuna; praesertim quum ante illam reprehensio fiat regni hereditarii Laconum.

(4) Quidam tibicen, ut Varro

optimorum consiliis posita est civitatium[a] salus: praesertim cum hoc natura tulerit, non solum ut summi virtute et animo praeessent inbecillioribus, set ut hi etiam parere summis velint[1]. Verum hunc op|timum statum pravis hominum opinionibus eversum esse dicunt, qui ignoratione virtutis, quae cum in paucis est, tum in paucis iudicatur et cernitur, opulentos homines et copiosos, tum genere nobili natos, esse optimos putant[2]. Hoc errore vulgi cum rem publicam P. 180.

(a) Ita cod. quae terminatio confirmatur a palatinis Livii membranis, aliisque exemplis.

auctor est (apud Augustin. de quant. anim. XIX. 33.) ita populum delectavit, ut rex fieret. Ergo is saltem populus salvus esse nolebat. Ceterum de optimo quoque ad imperium evehendo legatur Aristoteles III. 17. Ius electionum populo concessit Solon (Arist. reip. II. 12); genusque electile imperii placet Philoni in opere praedicto.

(1) Notabilis haec sententia aliquot auctorum locis confirmanda est. Dionysius quidem in historiae prohoemio ait: φύσεως δὴ νόμος ἅπασι κοινὸς, ὃν οὐδεὶς καταλύσει χρόνος, ἄρχειν ἀεὶ τῶν ἡττόνων τοὺς κρείττονας, *profecto naturae lex est apud omnes recepta, quam nulla aetas delebit, nempe ut meliores deterioribus imperent*. Tum Sallustius Cat. II: *imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur*. Item optimus orator apud auctorem rei militaris (ed. Plantin. p. 83.) ait: *ad illum maior pars hominum decurrit, quem ingenio natura donaverit*. Confer etiam Platonem leg. III. p. 690.

(2) Contra Iuvenalis praeceptum VIII. 20: *nobilitas sola est atque unica virtus*. Laudabili autem temperatione Germani (apud Tac. de mor. Germ. VII.) *reges ex nobilitate, duces ex virtute sumebant*.

opes paucorum, non virtutes, tenere coeperunt, nomen illi principes optimatium mordicus tenent, re autem carent eo nomine.
P. 117. Nam divitiae, || nomen, opes vacuae consilio et vivendi atque aliis (a) imperandi modo, dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae: nec ulla deformior (b) species est civitatis, quam illa in qua opulentissimi optimi putantur (1). Virtute vero gubernante rem publicam, quid potest esse praeclarius (2)? Cum is qui inperat alis (c), servit ipse nulli cupiditati (3); cum quas ad res civis (d) instituit et
P. 118. vocat, eas omnis conplexus est | ipse (e); nec

(a) Ita cod. *aliis*; quum alibi plerumque sit *alis*. (b) Cod. *demformior*; sed *m* fortasse expuncta. (c) Cod. *inperat talis*; tum deleta altera *t*. Et nota *inperat*, quum supra sit per *m*: item *alis*, quum paulo ante sit *aliis* (d) Ita cod. sollemni huius vocis terminatione in quarto casu. (e) Cod. *in ulla cupiditate ipse*; sed priora verba deleta postea videntur, quod merito factum puto.

(1) Atqui Romae iam inde a Servii Tulli aetate comitia fuerunt in locupletium potestate. Dionys. IV. 19. sqq. Huc fere pertinent poëtarum iustae querelae politicis audiendae. Ovid. fast. I. 217: *dat census honores, census amicitias; pauper ubique iacet*. Tum Iuvenal. I. 112; Hor. sat. II. 3. 95. Sallustius de ord. rep. ep. II: *ubi divitiae clarae habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia* etc. Quin ipsum Iovem *pecuniam* appellatum tradit Augustinus C. D. VII. 12.; eiusque appellationis fuisse causam quod *pecuniae sint omnia*. Adde etiam Iunonem atque Apollinem *monetam*; Lact. inst. II. 7, et in nummis Commodi apud Eckh. t. VII. p. 122. Immo deam diserte *pecuniam*; Aug. C. D. IV. 21. 24. Et *auri sacra fames*. Tum in sacris bibliis avaritia synonyma idololatriae. S. Paulinus nolanus ep. VIII. ait: *nomine divino argentum venerantur et aurum*.

(2) Confer Dionem LII. 15.

(3) Arduum et tamen necessa-

leges inponit populo, quibus ipse non pareat(1); set suam vitam ut legem praefert suis civibus. Qui si unus satis omnia consequi posset, nihil opus esset pluribus; si universi videre(a) optimum et in eo consentire possent, nemo delectos principes quaereret. Difficultas ineundi consilii rem a rege ad plures; error et temeritas populorum a multitudine ad paucos transtulit(2). Sic inter infirmitatem(b) uni||us temeritatemque multorum medium optimates possederunt locum, quo nihil potest esse moderatius: quibus rem publicam tuentibus, beatissimos esse populos necesse est, vacuos omni cura et cogitatione; alis (c) permisso otio suo, quibus id tuen- P. 233.

(a) Cod. *videret*; tum expuncta *t*. (b) Cod. *firmitatem*, quae lectio prorsus mendosa videbatur. (c) Ita cod. pro *aliis*.

rium praeceptum! Sic Cicero iubet leg. III. 3: *magistratuum ordo vitio vacato, ceteris specimen esto*. Theodoricus rex apud Cassiod. var. I. 12 ad quendam magistratum: *esto innocentiae templum, temperantiae sacrarium, ara iustitiae*. Confer eundem III. 11. 13; nec non Platonem leg. IV. p. 708.

(1) Hinc caesar optimus Alexander, et huius tulliani de rep. operis lector assiduus, (vide testimonium Lampridii) scripsit cod. Iust. VI. 23. 3: *licet lex imperii solemnibus iuris imperatorem solverit, nihil tamen magis proprium imperii est quam legibus vivere*. Confer ceteroqui Plinium pan. cap. LXV. Eandem Tacitus laudem maximo Romanorum regi tribuit annal. III. 26: *praecipuus Servius Tullius sanctor legum fuit, quîs etiam reges obtemperarent*. Iustinus III. 2. ait, *Lycurgum nihil lege ulla in alios sanxisse, cuius non ipse primus in se documenta daret*. Cassiodorius var. V. 18: *nulli gravis est iussio quae constringit et principem*. Confer eundem I. 12. IX. 18.

(2) De his copiose disputat Aristoteles reip. III. 14. 15. 16.

dum est (1), neque committendum ut sua commoda populus neglegi a principibus putet. Nam aequabilitas quidem iuris, quam amplexantur liberi populi, neque servari po-
P. 234. test: ipsi enim | populi, quamvis soluti ecfrenatique sint, praecipue multis multa tribuunt, et est in ipsis magnus dilectus (a) hominum et dignitatum; eaque quae appellatur (b) aequabilitas iniquissima st (c). Cum enim par habetur honos summis et infimis, qui sint in omni populo necesse est, ipsa aequitas iniquissima sit (2): quod in iis civitatibus, quae ab optimis reguntur, accidere non potest.
P. 235. Haec fere, Laeli, et quaedam eius||dem generis ab iis, qui eam formam rei publicae maxime laudant, disputari solent.

(a) Ita cod. pro *delectus*. Sic var. lect. Cic. leg. 1. 6. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *appellabitur*. (c) Ita cod. 1. manu; at 2. *est*. Fit autem frequens illa aphaeresis post *a*, saltem 1. manu in hoc codice et in aliis antiquis scripturis, quas inter est kalend. praenest. ianuar. ubi *dedicata st*, pro *dedicata est*.

(1) Hunc locum eleganti imagine illustrat Fronto a me editus libro III. 8. epistularum ad Marcum Caesarem; qua proposita imagine, sic concludit: *pater tuus* (Anton. Pius) *imperii romani molestias ac difficultates ipse perpetitur; te tutum intus in tranquillo sinu suo socium dignitatis gloriae bonorumque omnium participem tutatur*.

(2) Sic prorsus Isocrates in Nicocle ed. Langii p. 36: περὶ μὲν οὖν τῶν πολιτειῶν οἶμαι πᾶσι δοκεῖν δεινότατον μὲν εἶναι τὸ τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσθαι τοὺς χρηστοὺς καὶ τοὺς πονηρούς. κ. τ. λ. Idem dicitur in oratione areopagitica. Tum Proclus ineditus: οὐδὲν δὲ τούτων θεμιτὸν ἐν ταῖς εὐνομουμέναις πολιτείαις ἴσης ἐξουσίας μετεῖναι πᾶσι· συγχυθήσονται γὰρ οἱ τῆς ἀξίας ὅροι.

XXXV. Tum Laelius, quid? tu inquit, Scipio? e tribus istis, quid maxime probas? *S.* Recte quaeris quod (a) maxime e tribus; quoniam eorum nullum ipsum per se separatim (b) probo; anteponoque singulis illut, quod conflatum fuerit ex omnibus. Set si unum ac simplex (c) probandum (d) *sit*, regium *pro*bem (e) *atque in* pri*mis laudem* (1). In *primo autem quod* | hoc loco appellatur, occurrit P. 236.
nomen quasi patrium regis (2), ut ex se natis ita consulentis suis civibus, et (f) eos conservantis stu*dio*sius (g) quam *redi*gentis (h) *in servitu*tem (3): *ut sane utili*us *sit faculta*tibus *et mente exi*guuos (i) sustentari unius optimi et

(a) Cod. 1. manu *quod*; 2. vero *quid*, ut paulo ante. Sed enim superius cap. XXX. erat *quod*. (b) Cod. 1. manu *separatum*; 2. *separatim*. (c) Cod. 1. manu *sinplex*; 2. superposuit *m*. (d) Exin pagellae angulus lacer est, ita ut in obliquo vulnere sex fere verba perierint, quae ego supputatis litterarum spatiis restituere conatus sum, neque tamen mea pro tullianis haberi volo. (e) Cod. *vem*, sed superposita *b*. (f) Cod. 1. manu *ut*; 2. *et*. (g) Versa haec quoque pagella necessario lacera est, quam pariter reparandam coniecturaliter curo. (h) Litterae *g* in hac voce nonnisi vestigium breve manet. (i) Item in hac voce vix levis apex est litterae *g*.

(1) Plato apud Synesium de regno ed. Petav. p. 19. βασιλείαν θεῖον ἀγαθὸν ἐν ἀνθρώποις καλεῖ. Quam sententiam vindicat sibi Livius apud nos p. 98. n. 1.

(2) Nempe et Pollux onom. I. 2. in regiis nominibus primam ponit *patris* appellationem.

(3) Boni regis officium verissime scribit Polybius V. 11: βασιλέως ἔργον ἐστὶ τὸ πάντας εὖ ποιοῦντα, διὰ τὴν εὐεργεσίαν καὶ φιλανθρωπίαν ἀγαπώμενον, ἑκόντων ἡγεῖσθαι καὶ προστατεῖν: *regis officium est, bene de omnibus merendo, hunc beneficiorum suorum atque humanitatis fructum referre, ut volentibus imperio praesit ac moderetur*. Brevius Cassiodorius ep. IX. 9: *disciplina imperandi est, amare quod multis expedit*.

summi viri diligentia. Adsunt optimates, qui
se melius hoc idem facere profiteantur; plus-
que fore dicant in pluribus consilii quam in
P. 131. uno, et ean||dem (a) tamen aequitatem et fi-
dem. Ecce autem maxima voce clamat po-
pulus neque se uni neque paucis velle pare-
re; libertate ne feris quidem quicquam esse
dulcius; hac omnes carere sive regi sive op-
timatibus serviant. Ita caritate nos capiunt
reges, consilio optimates, libertate populi: ut
in conparando difficile ad eligendum sit quid
maxime velis (1). *L.* Credo, inquit, sed expedi-
P. 132. ri | quae restant vix poterunt, si hoc inco-
hatum (b) reliqueris.

XXXVI. *S.* Imitemur (c) ergo Aratum, qui magnis de rebus dicere exordiens, a Iove incipiendum putat (2). *L.* Quo Iove? aut quid

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *eamdem.* (b) Ita cod. cum adspirata duabus vocalibus interposita, quae scriptura confirmatur praestanti veterum auctoritate Verrii Flacci et Tranquilli apud Diomedem p. 361. Et sic veteres scripsisse testatur etiam Servius ad G. III. 223. Tamen codex noster tullianus 1. manu lib. III. 2. habet *inchoatum*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *imitabor*, quae lectio item probabilis est.

(1) Hanc controversiam ventilat Aristoteles reip. libro III, cum quo Cicero valde conspirat: sed tamen ille graecus rem copiosius illustrat. Confer Theophylactum inst. reg. II. 6.

(2) Aratus phaenom. v. 1. *ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα*; quod Arati initium dicitur mirabile a Suida voc. Ἄρατος σολεύς. Haec phaenomena latinis versibus Cicero interpretatus erat, ipsumque exordium exstat de leg. II. 3; isque locus huic politico valde similis est. *Q. ordire igitur. M. a Iove musarum primordia, sicut in Aratio carmine orsi sumus. Q. quorsum istuc? M. quia nunc itidem ab eodem, et a ceteris diis sunt nobis agendi capienda primordia.* Sic Plato, quem Cicero studiose sectatur, leges or-

habet illius carminis simile haec oratio (1)? *s*. Tantum, inquit, ut rite ab eo dicendi principia capiamus, quem unum omnium deorum et hominum regem esse omnes docti expolitique (a) consentiunt. Quid? inquid (b) Laelius. Et ille, quid censes nisi quod est ||
ante oculos? Sive haec ad utilitatem vitae p. 165.
constituta sint a principibus rerum publicarum, ut rex putaretur unus esse in caelo, qui nutu, aut ait Homerus, totum olympum (c) converteret (2); idemque et rex et pater (3) haberetur omnium (4); magna auctoritas est multique testes; siquidem omnis multos appellari placet (d); ita consensisse gentes, de-

(a) Cod. 1. manu *omnes doctique expoliri*; tum factum *docti indoctique expoliri*. Ita Cic. de or. I. 22: *doctus atque eruditus*. (b) Ita cod. (c) Cod. *totum olympum Homerus*. (d) Vocabulo *multi* interdum significari *omnes* dicens (lib. IV. p. 712.) *θεὸν δὲ πρὸς τὴν τῆς πόλεως κατασκευὴν ἐπικαλώμεθα*. Confer item Timaei initium p. 27., et 48; tum Phaedr. p. 237; reip. VIII. p. 545. Hunc invocandi sub dicendi initiis morem observabant Cato et Gracchus, Scipionis aequales, teste Servio ad aen. VII. 259. XI. 301, et Symmacho ep. III. 44. Confer etiam Plin. pan. cap. 1.

(1) Platonis imitatio leg. IV. 713. *τίς δ' ὁ θεός*. Atque haec platonica verba a me iamdiu prolata refutant cl. Moseri opinionem qui mallet *quî Iove* pro *quo Iove*.

(2) Il. I. 530. *μέγαν δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον*: Mos philosophorum est ex unitate Dei arguere regni bonitatem; vicissimque regni sive unius imperantis commoditate uti ad unitatem Dei demonstrandam. Lege inter alios Minucium Felicem cap. XIX. Sic apud Eusebium de martyr. Palaest. cap. I. sanctus martyr Procopius ad pernegandum plurium deorum cultum usus est versu illo homerico *οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη* etc.

(3) Hor. sat. II. 1. 42: *o pater et rex Iupiter*.

(4) Haec sunt a Platone, teste Photio quaest. amphiloch. CXC. 5.

cretis videlicet principum, nihil esse rege melius, quo|niam deos omnis censent unius regi numine(1). Sive haec in errore inperitorum posita esse et fabularum similia didicimus; audiamus communis quasi doctores eruditorum hominum, qui tamquam oculis illa viderunt, quae nos vix audiendo cognoscimus. Quinam, inquit Laelius, isti sunt? Et ille, qui natura omnium rerum pervestiganda senserunt omnem hunc mundum mente (a) (2) || . . .

P. 166.

Desiderantur paginae quatuor.

monstrat Augustinus contra Iulianum lib. VI. 80, et C. D. XX. 23. Sic etiam in sacris litteris theologi intelligunt Matth. XXVI. 28: *qui pro multis effundetur*, id est *pro omnibus*. Et Daniel cap. XII. 2. de resurrectione corporum loquens *multi evigilabunt*, id est *omnes*. At enim Moserus aliter intelligit tullianum locum, nempe quum *omnes* consenserint etc. licere prorsus dicere *multos* qui sunt *omnes*. Neque idcirco biblicae a me citatae auctoritates infirmantur.

(a) Cod. *mundum exite*, cui postremo verbo deleto superpositum fuit *mente*. Num hiatus explendus est verbis Lactantii, qui Tullium de rep. expressisse videtur epitom. cap. IIII? *Plato monarchiam adserit, unum Deum dicens, a quo sit mundus instructus et mirabili ratione perfectus. Aristoteles auditor eius, unum esse mentem quae mundo praesideat, confitetur. Antisthenes unum esse dicit naturalem Deum, totius summae gubernatorem. Longum est recensere quae de summo Deo vel Tha-*

(1) Tarquinius ait apud Livium II. 9: *regnum, res inter deos hominesque pulcherrima*. Et sic Ovidius blanditur Augusto fast. II. 131. Cicero autem videtur prope exscribere Isocratem Nic. p. 40: εἰ δὲ δεῖ τι καὶ τῶν ἀρχαίων εἰπεῖν, λέγεται καὶ τοὺς θεοὺς ὑπὸ Διὸς βασιλεύεσθαι· περὶ ὧν εἰ μὲν ὁ λόγος ἀληθής ἐστι, δῆλον ὅτι κἀκεῖνοι ταύτην τὴν κατάστασιν προκρίνουσιν· εἰ δὲ τὸ μὲν σαφὲς οὐδεὶς οἶδεν, αὐτοὶ δὲ εἰκάζοντες οὕτω περὶ αὐτῶν ὑπειλήφαμεν, σημεῖον ὅτι πάντες τὴν μοναρχίαν προτιμῶμεν· Confer etiam sophistam Dionem or. III. de regno.

(2) Quid huius hiatus causa

XXXVII. . . . Set si vis, Laeli, dabo tibi testes nec nimis antiquos nec ullo modo P. 99.

les vel Pythagoras et Anaximenes antea, vel postmodum stoici Cleanthes et Chrysippus et Zenon, et ipse Tullius praedicaverint; quum hi omnes a Deo solo regi mundum adfirmaverint. Hermes qui ob virtutem multarumque artium scientiam Trismegistus meruit nominari, qui et doctrinae vetustate philosophos antecessit, quique apud Aegyptios ut Deus colitur, maiestatem Dei singularis infinitis adserens laudibus, dominum et patrem nuncupat etc. Eadem fusius dicit Lactantius inst. I. 2. 3. 5. Confer eundem de ira D. XI; nec non Salvianum de G. D. I. 1. 4.

desideremus, certis prope indiciis cognoscimus. Quippe auctor ut unius dominatum suadeat, transit ad imaginem mundi, quem ex sententia Timaei platonici et unum esse ait et mente seu anima praeditum, a qua idem ceu monarcha quodam et domino regitur. Sic Cicero Timaei interpres cap. v: *primum ut mundus animans; deinde ut unus esset*. Hac opinione utitur etiam Virgilius aen. vi. 724, quo loco legendus est Servius. Legatur etiam anonym. paneg. ad Constantin. cap. XXVI; tum Mamert. genethl. Maxim. cap. XIV; denique Sextus emp. lib. contr. phys. sect. 95. Obscura gravisque videbatur haec quaestio Augustino de consensu Evang. I. 35. Sed merito contra eos, qui caelum esse animal aiebant, librum scripsit Diodorus ὁ μονάζων, quarti saeculi homo, ut ait Suidas. Nunc vero has opiniones infra mortuos amandavimus. Multo pestilentior fuit illa sententia, quae Deum non solum esse animam mundi statuebat, ut aiunt theologi ethnici apud Macrobium ad somn. I. 17; sed hunc ipsum mundum, esse Deum; quem nunc in scholis spinozismum vocamus; quo errore Plinium quoque hist. II. 1 laboravisse dolendum est, generatimque stoicos, teste Epiphanio ep. ad Acacium cap. III. Imprudenter ergo Lactantius inst. II. 8. laudat Senecam, qui naturam videtur cum Deo confundere. Porro utrum Cicero in lacuna sententiam stoicorum posuerit, ignoramus. De re autem legere licet Virgilium G. iv. 221; Senecam quaest. nat. praef. lib. I; Varronem apud Augustinum C. D. iv. 31. vii. 5. 6. Refutatur sententia ab eodem Augustino de vera rel. cap. II. et de C. D. iv. 11. 12, a Lactantio vii. 3, et de ira D. cap. X, tum denique ab Epiphanio haer. V.

barbaros(1). *L.* Istos, inquid, volo. *S.* Vides ne igitur minus quadringentorum annorum esse hanc urbem ut[a] sine regibus sit[b]? *L.* Vero minus. *S.* Quid ergo haec quadringentorum annorum aetas, ut urbis et civitatis (2),

(a) Similis circumlocutio per verbum substantivum *est* atque *ut* de divin. I. 56. (b) Hoc loco in margine codicis litteris antiquis sed inclinatis et valde informioribus scribuntur verba EXCLUSO TARQUINIO. Revera Tarquinius exclusus fuit desinente olympiade LXVII, vel initio sequentis, nempe circa annum urbis conditae CCXLIV; disputabatur autem de rep. anno DCXXV.

(1) Haud scio an intelligendi sint sacerdotes aegyptii (de quibus fortasse in lacuna locutus erat Cicero) quos de mundo disputantes audiit Solo, uti narrat Plato in Timaeo; immo quos ipse Plato audiit, teste Cicerone de fin. v. 29, quique ab eo (et a Val. M. VIII. 7. ext. 3. ubi de Platone Aegyptum perlustrante) diserte *barbari* appellantur. Sed certe hinc cognoscimus Scipionis praecedentibus paginis disputationem in eo fuisse versatam ut confirmaret, hominibus priscis et barbaris placuisse genus reip. regium. Fortasse autem Cicero respexit Euripidem Iph. in Aul. 1402, et Aristotel. reip. I. 2. III. 14, apud quos *barbari* dicuntur natura servi. Aegyptii numquam sine rege esse potuerunt, ut Eusebii chronicon docet. Immo idem Eusebii chronicon, et Herodotus II. 144, ac Diodorus I. 23.26.43 tradunt deos in Aegypto, ante homines ipsos reges, regnum tenuisse. De his apte locutus videtur in lacuna Scipio, qui nuper in Aegypto fuerat. Confer etiam Minucium cap. V. fin. Graecia item antiquissima sub regibus tota fuit, ut ait Dionysius v. 74; immo orbis universus, uti observat Iustinus I. 1. Ipse Cicero leg. III. 2. (quo loco libros suos de rep. memorat) ait: *omnes antiquae gentes regibus quondam paruerunt*.

(2) Nempe pro eo longissimo temporis spatio, quo urbes manere solent. Sic merito intellexerunt viri clariss. Leopardus et Creuzerus.

num valde longa est? *L.* Ista (a) vero, inquid, adulta (1) vix (b). *S.* Ergo his annis quadringentis Romae rex erat. *L.* Et superbus quidem. | *S.* Quid supra? *L.* Iustissimus; et deinceps retro usque ad Romulum, qui ab hoc tempore anno sescentesimo (c) rex erat (2). *S.* Ergo ne iste quidem pervetus. *L.* Minime, ac prope senescente iam Graecia (3). *S.* Cedo, num, P. 100.

(a) Cod. 1. manu *ea*; 2. *ista*. (b) Ita interpungitur in codice, puncto scilicet recurvo post *x*. (c) Ita etiam inferius cap. XLVIII *sescentos* et lib. II. 10. *sescentis*: tum et palatinae membranae fragmentorum Tullii pro Fonteio cap. IV. *sescentorum*; quae scriptura aliis quoque exemplis facile confirmatur. Sic etiamnum in superiore Italia loquitur vulgus.

(1) Sic loquitur Cicero in Brut. VII: *non nascentibus Athenis, sed iam adultis*. Sic in eodem opere cap. X.

(2) Apud Augustinum C. D. XXII. 7 haec sunt in maurina editione: *cum sexcentis ferme annis ante Ciceronem Romulus fuerit, atque illa aetas iam fuisse doctrinis dicatur exculta, ut quod fieri non potest, omne respueret; quanto magis post sexcentos annos ipsius tempore Ciceronis, maxime postea sub Augusto atque Tiberio etc. resurrectionem carnis Christi etc. mens humana ferre non posset?* Constat omnino Augustinum respicere et ad haec Scipionis verba loquentis de temporali inter se et Romulum spatio, et ad illa libri II. de rep. cap. X, ubi de Romuli immortalitate sermo est. Itaque in hoc Augustini loco Coquaeus, Vivesius, et lovanienses editores optime scribebant *ante Scipionem* pro *ante Ciceronem*, rei nimirum evidentia coacti, quia Cicero multo plus distat a Romulo, quod ipse ibidem mox ait Augustinus. Maurini tamen editores a codicum et editionum (ut ipsi aiunt) auctoritate non discedunt, mendumque manifestum et flagitiosum retinent, quod futuri editores purgabunt. Par mendum in alio Augustini loco nos ipsi inferius initio tertii libri in notis coarguemus.

(3) Id ope chronici eusebiani

Scipio[a], barbarorum Romulus rex fuit ? *L.* Si ut Graeci dicunt omnis aut Graios[b] esse aut barbaros, vereor ne barbarorum (2) rex fuit [c]; sin id nomen moribus dandum est non
P. 153. linguis, non Graecos minus || barbaros quam Romanos puto (3). Et Scipio, adqui[d] ad hoc, de quo agitur, non quaerimus gentem, ingenia quaerimus. Si enim et prudentes homines et non veteres, reges habere voluerunt, utor neque perantiquis neque inhumanis ac feris testibus.

XXXVIII. Tum Laelius, video te, Scipio, testimoniis satis instructum: set aput me, ut aput bonum iudicem, argumenta plus

(a) Vox *Scipio* (nominativo, ut arbitror, casu) interposita fuit secunda manu. Utrum autem a Cicerone ipso sit, an potius glossa quaedam, non definio (b) Cod. I. manu *Graecos*; 2. *Graios*. (c) Ita cod. *fuit* pro *fuerit*; satis improbabiliter. Quamquam poetae certe *ne* construunt cum imperativo. (d) Ita cod.

sic breviter demonstratur. Reges sicyonii desiverunt anno Abrahami DCCCLXXXVIII, postquam annis circiter DCCCCLVII regnaverant. Romulus anno Abrahami MCCLXIV imperare coepit; ergo ante Romulum anni excurrerant saltem MCCCXXXIII, ex quo coeptum fuerat regnari in graeca urbe Sicyone. Igitur nascente Romulo iam Graecia senescebat. Legesis etiam Augustinum C. D. lib. XVIII, qui res Graeciae plurimas ante Romam conditam narrat.

(2) Confer Euseb. praep. ev. I. 2.

(3) Romanos priscos contra Graecorum calumnias negat fuisse barbaros Dionysius I. 4. 5. 90. IV. 26. VII. 70. 72. Confer etiam partem commentarii ad Dionysium auctore Kanabutio a me editam in praef. ad tom. II. coll. vat. Lege praeterea Catonem apud Plinium XXIX. 1. Graecos Cicero pro Flacco XI haud minore severitate damnat.

quam testes valent. | Tum Scipio, utere igitur argumento, Laeli, tute ipse sensus tui. Cuius, inquit ille, sensus? *S.* Si quando si (a) forte tibi visus es irasci alicui. *L.* Ego vero saepius quam vellem. *S.* „ Quid? tum „ cum (b) tu es iratus, permittis illi iracundiae „ dominatum animi tui (1)? „ *L.* Non mehercule, inquit (2): sed imitor Archytam illum „ tarentinum, qui cum ad villam venisset, „ et omnia aliter offendisset ac iusserat (3), „ te te (c) infelicem, in||quid vilico (d), quem necassem iam verberibus, nisi iratus essem (4). P. 154. P. 265.

(a) Ita in codice repetitur *si*. Num dicendum *ecquando forte*? (b) Legitur *tum cum* etiam infra III. 31. Cl. Oriolius interpungebat *quid tum? cum*. (c) Alterum *te* additum fuit secunda manu: auget autem minarum emphasim. Prima manus scripserat *a te*. Ambrosius habet *o te infelicem*; Lactantius *miserum te*. Differt autem a Tullio Ambrosius in posterioribus, Lactantius in prioribus. Lactantius certe et Hieronymus videntur ipsum Tullii politicum locum exscribere. (d) Ita cod. cum unica *l*, quae prisca et recta huius vocabuli scriptura est; licet *villa* ab antiquis scribatur cum duabus *l*.

(1) Locum citat ex I. de rep. Nonius voc. *dominatio*, *et dominatus*.

(2) Laelii aequabilitatem in omni vita, eundemque semper vultum eandemque frontem, non secus ac de Socrate traditur, commendat Cicero off. I. 26. et pro Mur. xxxi. Quin et Horatius sat. II. 1. 72: *virtus Scipiadae et mitis sapientia Laeli*. Decuit autem illa animi aequabilitas Laelium cognomento *sapientem*; quamquam Taurus philosophus apud Gellium I. 26 peracute disputat *utrum sapiens irascatur*. Qua super re lectores ad Senecae praeclaros *de ira* libros ablegamus.

(3) Locum citat Nonius voc. *offendere* ex II. de rep. Occurrit autem id mendum *II* pro *I* in codicibus etiam Nonii vaticanis.

(4) Sic Cicero etiam tusc. IV. 36: *ex quo illud laudatur Ar-*

Optime, inquid Scipio. Ergo Archytas iracundiam, videlicet dissidentem a ratione (a), seditionem (1) quandam animi vere (b) ducebat, eam (c) consilio sedari volebat. Adde avaritiam, adde imperii, adde gloriae cupiditatem, adde libidines (d); et illud vide, si in animis hominum regale imperium sit (e) unius fore dominatum, consilii scilicet: ea est enim
p. 266. animi pars op|tima: consilio autem domi-

(a) Ita interpungitur in codice post *ratione*. (b) Cod. 1. manu *ab animo reducebat*; tum 2. manu superpositum *mi* et *ve*, deletumque *ab*. Ego in principe editione scripseram *movere*, retento *mo*. Nunc ab aliis editoribus scribi video *vere*; quod etsi non magis placet, tamen a codicis secunda lectione non recedit. (c) Ita cod. sine copula *et*, quae non raro desideratur in vetustioribus codicibus. (d) Cod. hic et alibi 1. manu *lividines*; 2. *libidines*. (e) Cod. *videst in animis hominum regale si mperium sit*.

chytae, qui cum vilico factus esset iratior, quo te modo inquit accepissem, nisi iratus essem! Idem de Archyta narrant Val. M. IV. 1. ext. 1; Lactantius de ira D. XVIII; Ambrosius de off. I. 21; Hieronymus ep. LXXIX. 9; Plutarchus de lib. educ. t. VI. p. 34, et de sera Num. vind. t. VIII. p. 178; Iamblichus vit. Pyth. cap. XXXI. Archytae erga famulos humanitatem docet nos Athenaeus XII. 3. Mirum est quod Archytae illud dictum Platoni quoque tribuitur apud Plutarchum praedictis in locis et apud vaticanum a me partim editum florilegium cod. pag. 109. b; Charilo autem regi Plutarch. t. VI. aph. reg. p. 718. et lac. p. 865; Cliniae apud praedictum Iamblicum; Pythagorae apud Laërtium VIII. 20; Socrati apud Senecam de ira I. 15.; anonymo denique veteri apud Photium epist. I. p. 38. Merito autem Cicero in politico opere exemplum Archytae profert, cuius hominis politica munera scribit Suidas; quique πολιτικὸς ἅμα καὶ φιλόσοφος dicitur ab Athenaeo loco praedicto.

(1) Pari iure Plato reip. IV. p. 444. *iniustitiam* vocat *seditionem*.

nante, nullum esse libidinibus, nullum irae,
nullum temeritati locum. *L.* Sic, inquid,
est. *S.* Probas igitur (a) animum ita adfectum?
L. Nihil vero, inquit, magis. *S.* „ Ergo non
„ profecto (b) probares, si consilio pulso libi-
„ dines, quae sunt innumerabiles, iracun-
„ diaeve tenerent omnia. *L.* Ego vero nihil
„ isto animo, nihil ita animato homine || mi- P. 267.
„ serius ducerem (1) „. *S.* Sub regno igitur ti-
bi esse placet omnis animi partes, et eas re-
gi consilio? *L.* Mihi vero sic placet. *S.* Cur
igitur dubitas quid de re publica sentias? in
qua, si in plures translata res sit, intellegi
iam licet, nullum fore quod praesit inpe-
rium; quod quidem, nisi unum sit, esse
nullum potest (2).

XXXVIIII. Tum Laelius, quid quaeso (c)
interest inter unum et plures, si iustitia est
in pluribus (d) (3)? Et Scipio, | quoniam testi- P. 268.

(a) Cod. *probas inquit*; mox deletum *inquit*, et superpositum *igitur*. (b) *Profecto* est expunctum immerito in codice. (c) Cod. *quasi*. (d) Cod. *omni ium in pluribus*; sed mox *omnium* expunctum.

(1) Locum ex I. de rep. citat Nonius voc. *anima*.

(2) His locis Cicero imitatur pressum illud genus socraticorum apud Platonem et Xenophontem dialogorum. Socrates enim interrogando veritatem solebat elicere, et inductione et arguta conclusione plurimum uti, observante Tullio top. x, et Lactantio inst. VI. 17.

(3) Imitatur auctor Platonem reip. IV in fine, quo loco parum reip. et legum interesse dicitur utrum plures an unus dominetur, dummodo is legibus iustis imbutus

bus meis intellexi, Laeli, te non valde moveri, non desinam te uti teste, ut hoc quod dico probem. Me, inquit ille, quonam (a) modo? *s*. Quia animum adverti, nuper cum essemus in Formiano (2), te familiae valde interdicere ut uni dicto audiens esset. *L*. Quippe vilico (3). *s*. Quid domi? plures ne praesunt negotiis tuis? *L*. Immo vero unus, inquit. Quid? totam domum num quis alter, praeter te regit (4)? *L*. Minime vero. *s*. Quin tu
P. 159. igitur con||cedis idem in re publica, singulorum dominatus, si modo iusti sint, esse optimos? *L*. Adducor igitur (b) et propemodum adsentior (5).

(a) Cod. *quoniam*. (b) Ita cod. Melius fortasse scriberetur *inquit* quam *igitur*. Sane superius p. 105. v. 3. librarius mutavit *inquit* in *igitur*.

sit. Commemorato autem iustitiae nomine videtur Cicero iam aucupari occasionem scribendi libri tertii, in quo Laelius pro iustitia disputaturus est.

(2) Nota Laelii Formianum.

(3) Confer Lactant. de ira D. cap. V. ff. 12.

(4) Huc fortasse respicit Lactantius, Ciceronis perpetuus imitator (observante Hieronymo ep. LXX. 5.) de ira D. cap. XI: *non possunt in una domo multi esse domini, nec in navi una multi gubernatores*. Sic et epitom. cap. II.

(5) Hinc illud venustum Lycurgi dictum ad garrulum, qui ut democraticam faceret Spartam suadebat; tu vero prior, inquit Lycurgus, democratiam domi tuae esse iubeto: *πρὸς τὸν κελεύοντα ποιεῖν ἐν τῇ πόλει δημοκρατίαν· σὺ πρῶτον, εἶπεν, ἐν τῇ οἰκίᾳ σου ποίησον δημοκρατίαν·* Plut. apophth. reg. p. 717, et lac. p. 851, et in Lycurgo cap. XIX.

XL. Et Scipio, tum magis adsentiare(a), Laeli, si ut omittam similitudines(b), uni gubernatori, uni medico(1), si digni modo sint iis artibus, rectius esse alteri navem committere, aegrum alteri, quam multis, ad maiora pervenero. *L.* Quaenam ista sunt? *S.* Quid? tu nón vides unius impor|tunitate et superbia Tarquinii, nomen huic populo in odium venisse regium(2)? *L.* Video vero, inquid. *S.* Ergo etiam illut vides, de quo progrediente oratione futura(c) me dicturum puto, Tarquinio exacto(d), mira quadam exultasse populum insolentia libertatis(3): tum exacti in exilium innocentes, tum bona direpta multorum(4), tum annui consules(e), P. 160.

(a) Cod. *adsentiar.* Malet fortasse aliquis *adsentiere.* (b) Ita cod. 2. manu. at 1. *similitudinis.* (c) Ita cod. 2. manu, quum 1. fuisset *vita*. Atqui utrumque omitti potuit. (d) Malet fortasse aliquis *excluso*, cuiusmodi est glossa p. 100. n. b; praesertim quia mox heic repetitur *exacti.* (e) Sigonius (vix aut ne vix quidem probante Patricio) in fragmentis editis perperam heic malebat amplificare *tum instituti annui consules.*

(1) Gubernatoris medicique similitudinibus varie multumque utitur Plato in politico, in rep. et in leg. Sic et Horatius ep. lib. II. 1. 114, Symmachus ep. IV. 7. X. 2. Hieronymus epist. CXXV. 15.

(2) Cicero de leg. III. 7: *regale civitatis genus, probatum quondam, postea non tam regni quam regis vitiis repudiatum est.* Confer tamen nosmet infra p. 111. n. 5.

(3) Sic de populo rom. loquitur etiam Val. M. VIII. 9. 1.

(4) Easdem calamitates narrat Polybius (apud Suidam voc. ἰσολογεῖ) accidisse in urbe Messene, quo tempore ibi fuit democratia; ne recentiora apud nos exempla commemoremus, quae ut fuerunt molestissima sic sunt notissima.

„ tum demissi populo fasces(1)„ tum provo-
P. 101. cationes omni||um rerum, tum secessio (a) ple-
bei (b), tum prorsus ita acta pleraque ut in
populo essent omnia. *L*. Est, inquit, ut di-
cis. Est vero (2), inquit Scipio, in pace et otio:
licet enim lascivire dum nihil metuas, ut in
navi ac saepe etiam in morbo levi. „ Sed
„ ut ille qui navigat, cum subito mare coe-
„ pit horrescere, (3) „ et ille aeger ingrave-
scente morbo, unius opem inplorat; sic no-
ster populus in pace et domi (c) imperat et ipsis
P. 102. magistratibus, | minatur, recusat, appellat,
provocat; in bello sic paret ut regi (4): valet

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *secessionem*. (b) Cod. *plebie*, mox factum *plebi*; erat autem illa metathesis pro *plebei*. Iam *plebei* vel *plebi* secundo casu multis exemplis confirmatur, ut ambrosiano Tullii interprete; Tullio ipso ad fam. VII. 27. X. 16; Varrone LL. IV. 14; Gellio II. 11. IV. 18; ne plures auctores laudem. Denique utrum scribatur *ei* an *i* in eiusmodi terminationibus, parum referre ait Sextus emp. contra gramm. I. 9. (c) Ita 2. manu, at 1. *domo*.

(1) Locum ex I. de rep. citat Nonius voc. *demittere*, quo loco male editiones habent *dimissi*; in plantiniano autem exemplari meo viri docti manu corrigitur *demissi*. Sed tamen mendum *dimissi* retinent constanter Nonii codices vaticani.

(2) Sic prorsus Cicero in eodem hoc opere apud Lactantium I. 18: *est vero, inquit, Africane*. Mr.

(3) Locum ex I. de rep. citat Nonius voc. *horrendum et horridum*.

(4) Ius romanum Quintilianus decl. CCCXLVIII profert: *imperator in bello summam habeat potestatem*. Confer Sallust. Cat. XXIX; Livium III. 4; Caesarem B. C. I. 4. Eandem obedientiam fuisse Athenis in belli persici terrore docet Plato leg. III. p. 698. sqq; generatimque Atheniensium

enim salus plus quam libido. Gravioribus vero bellis etiam sine collega omne imperium nostri penes singulos esse voluerunt, quorum ipsum nomen vim suae potestatis indicat. Nam dictator quidem ab eo appellatur quia dicitur (1); sed in nostris libris (2) vides eum, Laeli, magistrum populi appellari (3). *L.* Video, inquid. Et Scipio, sapienter igitur illi vete||*res* (4). . . . .
. . . . Desiderantur paginae duae.

morem parendi rectoribus in periculo, resistendi eisdem in securitate notat Polybius VI. 44. Lege etiam Augustinum C. D. V. 12.

(1) Sic apud Longum p. 2234: *oriens consul magistratum populi dicat*. Eusebius chron. I. 47. (an potius interpres armenius?) vocem *dictator* explicat *eloquens*. Sed Plutarchus in Marcel. XXIV, Varro LL. IV. 14, Svetonius Iul. LXXVII *a dicendo* repetunt; ex quo cognosco debuisse me interpretari apud Eusebium non *eloquens*, sed *dicens*; quidquid armenius aliter maluerit. Paulus *magisterare* docet esse *imperare*. De nomine dictatoris sapienter more suo disputat Dionysius V. 73. Fallitur sane Isidorus orig. IX. 3 dum ei magistratui tribuit quinquennalem potestatem, quae non fuit nisi semestris. Eleganter denique Iuvenalis X. 109 Iulium Caesarem dictatorem, seu populi magistrum, circumlocutione petita e ludo definit: *ad sua qui domitos deduxit flagra Quirites*.

(2) Nempe *auguralibus*, teste Seneca ep. CVIII, qui hunc locum Ciceronis legebat. Dicit autem Scipio *nostris*, quia tum ipse tum Laelius in collegio augurum fuerunt.

(3) Sic Cicero ait etiam leg. III. 3, fin. III. 22. Ergo propinquius videtur accersi vox dictator a *dictando*, quod facit magister, quam a *dicendo*.

(4) In hac lacuna periisse videtur sententia haec: animum scilicet populi romani, numquam a regio imperio plane fuisse abalienatum; nam et in libera rep. is qui summi magistratus forte extincti vices gereret, *interrex* appellabatur. Cr.

p. 149. XLI. . . (1) iusto quidem rege cum est populus orbatus, pectora dia tenet desiderium (2); sicut ait Q. (a) Ennius, post optimi regis obitum (b) simul inter

Sese sic memorant, o Romule Romule die (c)
Qualem te patrie custodem di (d) genuerunt!
O pater! o genitor! o sanguen dis oriundum!

(a) *Q.* littera pro *Quintus* scripta fuit in codice, vel potius *O* pro *Q*; tum expuncta: sed reapse retineri debet *Q.* (b) Ita in codice iacent verba. Restituitur autem primus versus scribendo *orbatus, sicut ait Q. Ennius, post optimi regis obitum — Pectora dia tenet desiderium; simul inter.* (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *diu*. Et sane *dia* recte a poeta dicitur; *diu* autem sententiae loci congruit, sed a quantitatum lege recedit. Ridicule igitur in editis Ennii fragmentis annal. I (non II, ut mendosa Prisciani apud Putschium editio p. 708) pro *die* est *dic o.* Quamquam iamdiu Ursinus eam protulit emendationem, quae nunc a vaticano palimpsesto confirmatur. (d) Cod. *dii*; sed prior *i* videtur expuncta.

(1) Haud scio an revertatur Scipio ad veterum populorum nominatimque Romanorum testimonium, qui unius imperium praeoptaverunt. Sane, ut est apud Dionysium II. 3. sqq. quum Romulus populum rogavisset regno ne an libera rep. uti vellet, populus regi parere maluit. Rursus, ut dicitur in II. de rep. erepto e vivis Romulo, idem populus non patrum sed regiis auspiciis gubernari se voluit. Itaque in hac brevi lacuna videtur sermo fuisse de praestantia regii dominatus, quo illa simplicitas vetustiorum hominum carere noluerit; cuius rei desiderium in obitu praesertim principis palam fiebat. Lege ex gr. de desiderio populorum in obitu Theodorici regis Cassiodorium var. lib. VIII.

(2) Lactantius inst. I. 15: *Romulum desiderio suis fuisse declarat Ennius, apud quem populus amissum regem dolens haec loquitur* etc. ut supra apud Tullium; sed tamen brevius, nempe a verbis *o Romule* etc. Praecedentia quippe Ennii verba nunc primum cognoscimus.

Non eros (a) nec dominos (1) appellabant eos quibus iuste paruerunt: denique ne reges quidem (2); set patriae custodes, set patres et deos (3). Nec sine causa. Quid | enim adiun- P. 150.
gunt?

Tu produxisti nos intra (b) luminis oras. Vitam, honorem, decus sibi datum esse iustitia regis existimabant (c) (4). Mansisset eadem voluntas (d) in eorum posteris, si regum similitudo permansisset: sed vides unius iniustitia concidisse genus illut totum rei publicae (5). *L.* Video vero, inquit, et studeo cursus istos mutationum || non magis in no- P. 147.
stra quam in omni re publica noscere.

(a) Ita codex, tum fortasse superaddita est *h*. Et quidem Fronto de nep. am. ed. rom. p. 218. *erili* habet pro *herili*. (b) In editis fragmentis est archaismus *endo* pro *intra*; sed Lactantius *intra* ut codex. (c) Ita 2. manu; at 1. *existimant*. (d) Cod. 1. manu *volumtas*; 2. *voluntas*.

(1) Utrum reges sint appellandi domini disputat Lydus de mag. rom. I. 6. Certe apud Tertullianum apol. cap. XXXIV. *Augustus imperii formator dominum dici se nolebat.*

(2) Quid ergo ait Sallustius Cat. II.? *reges, nam in terris nomen imperii id primum fuit.*

(3) De vetustissimo regum iure et honoribus legesis Aristotelem reip. I. 2. III. 14.

(4) Recole de rep. I. 35. Tum et Aristoteles reip. III. 14 observat, reges olim propter beneficentiam fuisse electos populisque caros. Sic etiam in sacris litteris Luc. XXII. 25: *reges gentium dominantur eorum; et qui potestatem habent super eos, benefici vocantur.*

(5) Contradicit Orosius II. 4: *Romani quanta mala per ducentos quadraginta et tres annos continua illa regum dominatione pertulerint* etc. *Si unius tantum superbia fuisset in culpa, ipsum solum oportuisset expelli, servata regia dignitate melioribus.*

XLII. Et Scipio, est omnino cum de illo genere rei publicae, quod maxime probo, quae sentio dixero, accuratius mihi (a) dicendum de commutationibus rerum publicarum (1); etsi minime facile eas in ea re publica futuras puto (2). Sed huius regiae prima et certissima est illa mutatio. Cum rex iniustus esse coeperit, perit illut ilico genus, et est
P. 148. idem ille tyrannus, deterrimum | genus et finitimum optimo: quem si optimates oppresserunt, quod ferme evenit, habet statum res publica de tribus secundarium: est enim quasi regium (b) id est patrium consilium populo bene consulentium principum. Sin per se populus interfecit aut eiecit tyrannum, est moderatior quoad sentit et sapit, et sua re gesta laetatur, tuerique vult per se constitutam rem publicam. Si quando autem (c) regi iu-
P. 243. sto vim populus || attulerit (d) regnove eum spo-

(a) Cod. 1. manu *tibi*; quae lectio deinde expuncta est, scriptumque videtur *mihi*. Posteriorem lectionem retineo, qua docemur Scipionem, non Laelium, in his libris disputavisse de rerump. commutationibus. Codicis enim emendatorem, qui integro opere utebatur, haud temere scripsisse *mihi* pro *tibi* puto. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *regum*. Recole cap. XXXV. (c) Cod. *aut*. Se quia mox occurret nobis in codice *autem* pro *aut*; idcirco commutandam sedem putavi. (d) Ita cod. quum alibi sit *ad* non *at*. Sic modo *adtinet* modo *attinet*; quam duplicem horum diserte duorum verborum scripturam appellat Scaurus p. 2252, et 2260.

(1) Disputationis haec pars desideratur in mutilo codice vaticano. Videtur autem eam auctor absolvisse in sexto, cuius vide fragmenta cap. I.

(2) Plato reip. VIII. p. 546: *χαλεπὸν μὲν κινηθῆναι πόλιν οὕτω ξυστᾶσαν.*

liavit(a); aut etiam, id quod evenit saepius, optimatium(b) sanguinem gustavit(c), ac totam rem publicam substravit libidini suae(1). Cave (d) putes aut(e) mare ullum aut flamam(f) esse tantam, quam non facilius sit sedare, quam effrenatam (g) insolentia (h) multitudinem(2).

XLIII. Tum fit illut, quod aput Platonem est luculente dictum, si modo id exprimere latine potuero, nam difficile factu | est(3); sed conabor tamen. * Cum enim, inquit, inex- P. 244.

* Plato reip. VIII. p. 562. Ὅταν οἶμαι δημοκρατουμένη πόλις, ἐλευθερίας διψάσασα, κακῶν οἰνοχόων προστατούντων τύχῃ, καὶ πορρωτέρω

(a) Videtur scribendum *spoliarit.* Sed enim et alii indicativi sequuntur, qui aeque immutandi forent. (b) Cod. 1. manu *optimatum*, 2. *optimatium*. Recole cap. XXVI. (c) Cod. 1. manu *gustabit*, 2. *gustavit*. Ita accidit sequenti voci *libidini*. (d) Cod. *cavae*. (e) Cod. *autem*. Recole p. praec. n. 1. Porro ad hanc emendationem adducor inspecto cl. Heinrichii textu, qui universum quoque locum egregie interpunxisse videtur. (f) Ita cod. pro *flammam*. Recole cap. IV. p. 18. not. crit. (g) Ita cod. At superius cap. XXXIV. p. 90. *ecfrenati*. (h) Ita cod. 2. manu at 1. *insolemtia*.

(1) Rem tragice canit Lucretius V. 1135, ubi de politicis commutationibus: *regibus occisis subversa iacebat pristina maiestas sub pedibus volgi magnum lugebat honorem*. Adversus politiam popularem disputat etiam Dio lib. XLIV. 2.

(2) Ita Euripides Iph. in Aul. 1357. τὸ πολὺ γάρ, δεινὸν κακόν.

(3) Notabile Tullii dictum de interpretando Platone: quamquam de leg. II. 7. ait, genus orationis platonicae imitari difficile, sententias interpretari perfacile. Iam totum hunc locum Tullius mira brevitate ac libertate latinum facit, prorsus ut in aliorum librorum interpretationibus solitus fuit, observante Hieronymo ep. LVII. 5, et ad Os. prolog. lib. III. Profecto suam libertatem ipse Cicero fatetur in fine opusculi de genere oratorum; eademque et in topicorum interpretatione utitur. Platonis locum graecum carptim nos, prout oratio tulliana feret, ponemus.

plebiles populi fauces exaruerunt libertatis siti, malisque usus ille ministris, non modice temperatam sed nimis meracam (1) libertatem sitiens hauserit (2); tum magistratus et principes, nisi valde lenes et remissi sint et large sibi libertatem ministrent, insequitur, insimulat, arguit; praepotentes, reges, tyrannos vocat (3). Puto enim tibi haec esse nota. *L.*
P. 151. Vero mihi, in||quit ille, notissima. *S.* Ergo illa secuntur (a): eos qui pareant principi-

τοῦ δέοντος ἀκράτου αὐτῆς μεθυσθῇ (4), τοὺς ἄρχοντας δὴ, ἂν μὴ πάνυ πρᾶοι ὦσι, καὶ πολλὴν παρέχωσι τὴν ἐλευθερίαν, κολάζει, αἰτιωμένη ὡς μιαρούς τε καὶ ὀλιγαρχικούς. - Δρῶσι γὰρ, ἔφη, τοῦτο. Τοὺς δέ γε, εἶπον, τῶν ἀρχόντων κατηκόους προπηλακίζει, ὡς ἐθελοδούλους τὲ καὶ οὐδὲν ὄντας· τοὺς δὲ ἄρχοντας μὲν ἀρχομένοις, ἀρχομένους δὲ ἄρχουσιν ὁμοίους, ἰδίᾳ τὲ καὶ δημοσίᾳ ἐπαινεῖ τε καὶ τιμᾷ· ἆρ' οὐκ ἀνάγκη ἐν τοιαύτῃ πόλει ἐπὶ πᾶν τὸ τῆς ἐλευθερίας ἰέναι; - πῶς γὰρ οὔ: - καὶ καταδύεσθαί γε, ἦν δ' ἐγὼ, ὦ φίλε, εἰς τὰς ἰδίας οἰκίας, καὶ τελευτᾷν μέχρι τῶν θηρίων τὴν ἀναρχίαν ἐμφυομένην. - πατέρα μὲν ἐθί-

(a) Ita cod. ut alibi *aecus* pro *aequus*.

(1) Manifeste expilat hanc locutionem sententiamque Livius XXXIX. 26.

(2) Merito sic loquitur summus imperator Scipio; namque ut ait Tacitus hist. IV. 8: *imperatoribus egregiis modus libertatis placet*. Sic Quinctius (Liv. XXXIV. 49.) ad Graecos: *libertate modice utantur: temperatam eam, salubrem et singulis et civitatibus esse; nimiam, et aliis gravem; et ipsis, qui habeant, effrenatam et praecipitem esse*. Locutionem Tullii imitatur Augustinus C. D. I. 30, dum ait: *populo romano inesse meraciorem dominandi libidinem*.

(3) Ipse videlicet Scipio a C. Graccho in concione tyrannus per contumeliam dictus fuit, quod superius ad cap. XXVI in nota retulimus.

(4) Huc usque Platonis verba refert etiam Athenaeus XI. 15, ubi de poculis.

bus agitari ab eo populo, et(a) servos voluntarios appellari (1); eos autem, qui in magistratu privatorum similes esse velint; eosque privatos, qui efficiant nequid inter privatum (b) et magistratum differat „ ferunt laudibus et mactant honoribus (2) „ ut necesse sit in eiusmodi re publica plena libertatis esse omnia; ut (c) et privata domus omnis vacet domina-

ζέσθαι παιδὶ ὅμοιον γίγνεσθαι καὶ φοβεῖσθαι τοὺς υἱεῖς, υἱὸν δὲ πατρί· καὶ μήτε αἰσχύνεσθαι μήτε δεδιέναι τοὺς γονέας, ἵνα δὴ ἐλεύθερος ᾖ· μέτοικον δὲ ἀστῷ, καὶ ἀστὸν μετοίκῳ ἐξισοῦσθαι, καὶ ξένον ὡσαύτως· διδάσκαλός τε ἐν τῷ τοιούτῳ φοιτητὰς φοβεῖται καὶ θωπεύει, φοιτηταί τε διδασκάλων ὀλιγωροῦσιν, οὕτω δὲ καὶ παιδαγωγῶν· καὶ ὅλως οἱ μὲν νέοι πρεσβυτέροις ἀπεικάζονται καὶ ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις· οἱ δὲ γέροντες συγκαθιζόντες τοῖς νέοις, εὐτραπελίας τε καὶ χαριεντισμοῦ ἐμπίμπλανται, μιμούμενοι τοὺς νέους, ἵνα δὴ μὴ δοκῶσιν ἀηδεῖς εἶναι, μηδὲ δεσποτικοί. - τὸ δέ γε ἔσχατον, τῆς ἐλευθερίας τοῦ πλήθους, ὅσον γίγνεται ἐν τῇ τοιαύτῃ πόλει, ὅταν δὴ οἱ ἐωνημένοι καὶ αἱ ἐωνημέναι μηδὲν ἧττον ἐλεύθεροι ὦσι τῶν πριαμένων· ἐν γυναιξὶ δὲ πρὸς ἄνδρας καὶ ἀνδράσι πρὸς γυναῖκας ὅση ἡ ἰσονομία καὶ ἐλευθερία γίγνεται, ὀλίγου

(a) Cod. *ut*; tum emendatum 2. manu *et*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *pribatum*. (c) Cod. *aut*; verum *a* videtur expuncta.

(1) Hinc illud Coclitis ad proceres etruscos apud Liv. II. 10: *servitia regum superborum, suae libertatis immemores*.

(2) Verba haec ex Cicerone de rep. sed sine libri nota, atque omissa copula *et* citat Nonius voc. *mactare*; [eaque Lambinus et Patricius perperam ad librum VI. ablegaverant. Mr.] Locum exprimit, omisso Ciceronis nomine, etiam Lactantius inst. V: *eos laudant et honoribus mactant*. (Item inst. I. 15, ubi legendum *mactare* pro *iactare*). Tum Arnobius lib. V. p. 160, et VI. p. 221 *mactare honoribus*. Et sane Arnobius dici videtur abs Hieronymo ep. LXX. 5. dialogorum Ciceronis imitator. Fuit certe Arnobius Lactantii, qui toties Ciceronem expilat, magister.

p. 152. tione; et hoc malum usque ad bestias perveniat. Denique ut pater filium metuat; filius patrem neglegat: absit omnis pudor, ut plane liberi sint: nihil intersit civis sit an peregrinus (1): magister ut discipulos metuat et iis blandiatur, spernantque discipuli magistros: adulescentes ut senum sibi pondus adsumant, senes autem ad ludum adulescentium descendant ne sint iis odiosi et graves.
p. 161. Ex quo fit ut etiam servi se liberius || gerant; uxores eodem iure sint quo viri. Quin (a) tanta libertate canes etiam et equi, aselli (b) denique (2), liberi sint, sic (c) incurrant (d),, ut is (e) de via decedendum sit (3). ,, Ergo ex hac in-

ἐπελαθόμεθ' εἰπεῖν. - ἀτεχνῶς γὰρ αἵ τε κύνες, κατὰ τὴν παροιμίαν, οἷαι περ αἱ δέσποιναι γίγνονταί τε δὴ, καὶ ἵπποι καὶ ὄνοι πάνυ ἐλευθέρως καὶ σεμνῶς εἰθισμένοι πορεύεσθαι κατὰ τὰς ὁδοὺς ἐμβάλλοντες τῷ ἀεὶ ἀπαντῶντι, ἐὰν μὴ ἐξίστηται· καὶ τἄλλα πάντα οὕτω μεστὰ ἐλευθερίας γίγνεται· - τὸ δὲ δὴ κεφάλαιον πάντων τούτων ξυνηθροισμένων ἐννοεῖς; ὡς ἁπαλὴν τὴν ψυχὴν τῶν πολιτῶν ποιεῖ, ὥστε κἂν ὁτιοῦν δουλείας τὶς προσφέρηται, ἀγανακτεῖν καὶ μὴ ἀνέχεσθαι· τελευτῶντες γάρ που οἶσθ' ὅτι οὐδὲ τῶν νόμων φροντίζουσι γεγραμμένων ἢ ἀγράφων, ἵνα δὴ μηδαμῇ μηδεὶς αὐτοῖς ᾖ δεσπότης.

(a) Cod. *in*; tum superadditum *qu*. (b) Cod. *asilli*; mox 2. manu *aselli*. (c) Ita cod. sine ulla copula. (d) Ita 2. manu; at 1. *incurrunt*. (e) Ita cod. pro *iis* vel *his*.

(1) Quam gravibus poenis excluderentur peregrini a civium iure et negotiis, docet Libanius in oratione Hyperidis pro Demosthene. Confer eundem in Archidami et in ducis apologiis.

(2) Respicit ad Tullium vel certe ad Platonem Iulianus in misopog. ed. Petav. p. 355.

(3) Locum (omisso verbo *is*) citat Fronto exempl. eloc. voc. *decedo* e Cicerone de rep. sed sine libri nota.

finita, inquit, licentia haec summa cogitur, ut(a) ita fastidiosae mollesque mentes evadant civium, ut si minima vis adhibeatur imperii(b), irascantur et perferre nequeant (1): ex quo leges quoque incipiunt neglegere, ut plane sine ullo domino sint.

XLIIII. Tum Laelius, | prorsus, inquid, expressa sunt a te quae dicta sunt ab illo. P. 162.
S. Atque ut iam ad sermonis mei morem revertar: ex hac nimia licentia, quam illi solam libertatem putarent(c), ait ille *, ut e(d) stirpe quadam existere et quasi nasci tyrannum. Nam ut ex nimia potentia principum, oritur interitus principum, sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute adficit. Sic omnia nimia, cum vel in tempesta||te vel in agris vel in corporibus laetiora P. 257.

* Plato ibid. p. 563. Ταυτὸν, ὅπερ ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ νόσημα ἐγγενόμενον ἀπώλεσεν αὐτήν, τοῦτο καὶ ἐν ταύτῃ πλέον τὲ καὶ ἰσχυρότερον ἐκ τῆς ἐξουσίας ἐγγενόμενον καταδουλοῦται δημοκρατίαν· καὶ τῷ ὄντι τὸ ἄγαν τὶ ποιεῖν μεγάλην φιλεῖ εἰς τοὐναντίον μεταβολὴν ἀνταποδιδόναι, ἐν ὥραις τὲ καὶ ἐν σώμασι, καὶ δὴ καὶ ἐν πολιτείαις οὐχ᾽ ἥκιστα. - ἡ γὰρ ἄγαν ἐλευθερία ἔοικεν οὐκ εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς ἄγαν δουλείαν μεταβάλλειν καὶ ἰδιώτῃ καὶ πόλει· - εἰκότως τοίνυν, οὐκ ἐξ ἄλλης πολιτείας τυραννὶς καθίσταται ἢ ἐκ δημοκρατίας· ἐξ, οἶμαι, τῆς ἀκροτάτης ἐλευθερίας, δουλεία πλείστη τὲ καὶ ἀγριωτάτη. -

(a) Cod. *ud*. Et quidem *ud* superadditum est 2. manu; nam 1. nihil scripserat, quia paulo post fecerat *evadent*; sed manus secunda fecit *ud* etc. *evadant*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *imperi*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *putant*. (d) Ita 2. manu; at 1. *ex*.

(1) Sic plane loquitur etiam Polybius lib. VI. 57.

fuerunt, in contraria fere convertuntur: maximeque (a) in rebus publicis evenit; nimiaque illa libertas et populis et privatis in nimiam servitutem cadit (b). Itaque ex hac maxima libertate tyrannus gignitur, et illa iniustissima et durissima servitus. Ex hoc enim populo indomito vel potius immani deligitur aliqui (c) plerumque dux contra illos principes ad|flictos iam et depulsos loco, audax, inpu-
P. 258. rus (1), consectans proterve bene (d) saepe de re publica meritos, " populo gratificans et alie- ,, na et sua (2),,: cui quia privato sunt oppositi timores, dantur imperia et ea continuantur (3); praesidiis (e) etiam, ut Athenis Pi-

P. 565 τοῦτο μὲν ἄρα δῆλον, ὅτι ὅταν περ φύηται τύραννος, ἐκ προστατικῆς ῥίζης καὶ οὐκ ἄλλοθεν ἐκβλαστάνει. - οὐκοῦν ἕνα τινὰ ἀεὶ ὁ δῆμος εἴωθε διαφερόντως προΐστασθαι ἑαυτοῦ, καὶ τοῦτον τρέφειν τὲ καὶ αὔξειν μέγαν· - οὗτος δὲ, ἔφην, ὁ στασιάζων γίγνεται πρὸς τοὺς ἔχοντας τὰς οὐσίας. - τὸ δὴ τυραννικὸν αἴτημα τὸ πολυθρύλλητον ἐπὶ τούτῳ πάντες οἱ εἰς τοῦτο προβεβηκότες ἐξευρίσκουσιν, αἰτεῖν τὸν δῆμον φύλακάς τινας τοῦ σώματος, ἵνα σῶς αὐτοῖς ᾖ ὁ τοῦ δήμου βοηθός.

(a) Videtur excidisse *id*. (b) Ita cod. evidenter *cadit*; nisi est mendum pro *cedit*. Tacitus: *Pompeii potentia in Caesarem cessit*. (c) Ita cod., quae scriptura in Tullii codicibus non infrequens est pro *aliquis*. (d) Cod. *baene*; sed tamen *a* videtur deleta. (e) Ita 2. manu; at prima *praesidis* solita crasi.

(1) Sic Cicero interfectum iam Caesarem dicit *hominem impurum* ad famil. XII. 1.

(2) Locum ex I. de rep. citat Fronto exemp. eloc. voc. *gratificor*. Et quidem de tyranno legendus est etiam Philonis locus in libro de providentia, cuius quum mediocres reliquiae graecae superessent apud Eusebium, nunc opus integrum ex armeniaco codice a cl. monacho mechitarista Auchero editum tandem fuit.

(3) Augustinus C. D. I. 31.

sistratus, saepiuntur(a)(1): postremo a quibus producti sunt, existunt eorum ipsorum tyranni: quos si boni oppresserunt, ut saepe fit, recreatur civitas; sin audaces, fit il||la factio (2), genus aliut tyrannorum: eademque oritur etiam ex illo(b) saepe optimatium praeclaro statu, cum ipsos principes aliqua pravitas de via deflexit. Sic tanquam pilam rapiunt inter se rei publicae statum, tyranni ab(c) regibus; ab iis autem(d) principes aut populi; a quibus aut factiones aut tyranni (3): nec diutius unquam tenetur idem rei publicae modus(4). P. 133.

XLV. Quod ita cum sit, tribus(e) primis generibus longe praestat mea sententia re-

(a) Ita cod. cum diphthongo. (b) Cod. *ex illa*. (c) Fortasse *b* est expuncta. (d) Ita 2. manu; at 1. *aut*. (e) Ita cod. sine praepositione *ex* vel *e*.

de romanis optimatibus loquens et huc fortasse respiciens ait, *donec continuatis honoribus ad potestatem regiam pervenirent*. Cogitabat autem de Caesare Cicero, cui paulo ante prorogatum fuerat imperium, adnitente ceteroqui blandiendi causa ipso Cicerone orat. de prov. cons., quem sero officii beneficiique sui paenituit.

(1) Sic de Pisistrato narrat Plutarchus in Solone cap. xxx. Ita Syracusis habuit custodes Dionysius nondum tyrannus, ut ait Aristoteles reip. III. 15. et Diodorus XIII. 95; denique Corinthi Periander quem memorat Heraclides ponticus in politiis.

(2) Quae in bonis amicitia est, eam esse inter malos factionem, apophthegma Sallustii est in Iug. xxxi. Sed enim id esse effatum non solum Sallustii verum etiam Ciceronis scribit Io. saresberiensis polycr. III. 12.

(3) Expilat Cicero Polybium VI. 8. sqq.

(4) Huic similem disputationem de trium reip. generum commutationibus habet Polybius VI.

P. 134. gium(1) ; | regio autem ipsi praestabit id quod erit aequatum et temperatum ex tribus optimis rerum publicarum modis(2). Placet enim esse quiddam in re publica praestans et regale; esse aliut auctoritate principum partitum(a) ac tributum; esse quasdam res servatas iudicio voluntatique multitudinis. Haec constitutio primum " habet aequabilitatem „ quandam(b) magnam(3), qua carere diutius

(a) Cod. *partium*. (b) *Quandam* addidit 2. manus; habet] et Nonius.

3. 7. Loquitur autem heic apud Tullium Scipio Polybii auditor. Plato vero reip. VIII. p. 545. sqq. quatuor vitiosa genera politiae scribit, τιμοκρατίαν, ὀλιγαρχίαν, δημοκρατίαν, τυραννίδα, *locupletium*, *paucorum*, *plebis effrenatae*, *tyranni*.

(1) Scipionem exhibet nobis aristocraticum etiam Polybius XXIIII. 9. Quin adeo Dio LII. 13. aperte dicit Scipionem ob adfectatam tyrannidem fuisse occisum. Iam est Homeri notissimum illud οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω. Sic diserte censet Plato (ut huius unicum locum laudem) in politico p. 302, non sine tamen optimis legibus, μοναρχία ζευχθεῖσα μὲν ἐν γράμμασιν ἀγαθοῖς, οὓς νόμους λέγομεν, ἀρίστη πασῶν. Apud Isocratem quoque in Nicocle monarchia ceteris politiae generibus studiose praefertur; itemque apud Plutarchum in brevi scripto de unius in rep. dominatione. De monarchiae praestantia totus est Stobaei sermo XLV. Sed enim cumulare de tam celebri re scriptorum testimonia, abutentis otio est.

(2) Haec est puta Polybii sententia VI. 3. Eiusmodi fuit Lycurgi institutio Lacedaemone, Polyb. ibidem; et Solonis Athenis, Arist. reip. II. 12. III. 11, Plut. in Solone XVII. sqq. Eadem fuit Karthagine, ut ait Cato apud Servium aen. IV. 682. Parum vero accurate Strabo V. p. 439. ait Romanos, eiecto Tarquinio, remp. constituisse regia atque optimatium administratione temperatam, πολιτείαν συνεστήσαντο μικτὴν ἔκ τε μοναρχίας καὶ ἀριστοκρατίας; quasi populi nulla tunc fuerit Romae potestas.

(3) Omne ius atque omnem le-

„ vix possunt libe||ri ; deinde firmitudinem (1)„ quod et illa prima facile in contraria vitia convertuntur, ut exsistat ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba et confusio; quodque ipsa genera generibus saepe conmutantur novis (a). Hoc in hac iuncta moderateque permixta conformatione (b) rei publicae non ferme sine magnis principum vitiis (c) evenit. Non est enim causa conversionis, ubi in suo | quisque est gradu firmiter collocatus, et non subest quo praecipitet ac decidat (2). p. 163. p. 164.

XLVI. Sed vereor, Laeli, vosque homines amicissimi ad prudentissimi, ne si diutius in hoc genere verser, quasi praecipientis (3) cuiusdam et docentis, et non vobiscum simul (d) considerantis esse videatur oratio mea. Quam ob rem ingrediar in ea, quae nota

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *conmutamtur nobis*, nempe *m* pro *n*; *b* pro *u*. (b) Cod. *conmutatione*, quod prorsus mendum videbatur. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *vitis*. (d) *Simul* superadditum est in codice.

gum latorum conatum in eo versari, ut aequalitas commoditatum inter homines constet; utque infirmi mortales a potentiorum ditiorumque iniuriis tuti sint; pulchre docet Athenaeus XII. 12.

(1) Locum ex I. de rep. citato Nonius voc. *firmitudo*. Sed enim Tacito annal. IV. 33 mixta reip. forma laudari facilius quam evenire; vel si evenerit, haud diuturna esse posse videtur.

(2) Iosephus apud Damasceni parallela p. 556. Τὸ *μηδένα ἀδικεῖν, ἀλλ᾽ ἰσότητι τιμᾶν, ἰσχυρὰ δύναμις*. Confer Platonis verba apud nos p. 112. n. 2.

(3) Sic prorsus loquitur Cicero in politica epistula ad fratrem l. 1. cap. 6.

sunt omnibus, quaesita autem a nobis iamdiu (1). Sic enim decerno, sic * || sentio sic, adfirmo, nullam omnium rerum publicarum aut constitutione aut descriptione (a) aut disciplina conferendam esse cum ea quam patres nostri nobis acceptam iam inde a maioribus reliquerunt (2). Quam, si placet, quoniam ea, quae tenebatis ipsi, etiam ex me audire voluistis, simul et qualis sit et optimam esse ostendam: " expositaque ad exemplum no-
" stra re publica (b), accommo|dabo ad eam,
" si potuero, omnem illam orationem, quae
" est mihi habenda de optimo civitatis sta-
" tu (c) ". Quod si tenere et consequi po-

* Q. XIII. P. 177.
P. 178.

(a) Cod. *discriptionem aut disciplinam*; sed mox ibidem expuncta utraque *m*. Tum in priore vocabulo fortasse est refectum *de* pro *di*. (b) Cod. *nostrae reip.* Sed ablativum casum scribendum esse censebat suadebatque mihi vir exquisite doctus; cuius egregio iudicio suffragari video quae dicuntur a Scipione in secundo libro cap. XXXIX. Itaque hanc scripturam, invito licet codice vaticano et ipso Nonio, recipere haud dubitavi. (c) Citat locum Nonius voc. *accommodatum*; sed cum varietate, nempe *expositamque* pro *expositaque*; *eam* pro *ad eam*; *potero* pro *potuero*. Codices Nonii vaticani ab editionibus non discrepant. Sed tamen τὸ *ad eam* scribitur manu alicuius viri docti in meo Nonii exemplari plantiniano, quam emendationem nunc vaticanus de rep. codex confirmat. Citat locum etiam Fronto ex I. de rep. voc. *accommodo*; sed scribit *omnium* pro *omnem illam*.

(1) Recole cap. XXI, ubi Laelius ait, Scipioni visum esse optimum statum civitatis eum quem romani veteres suis posteris reliquissent.

(2) Eiusmodi laudem romanae reip. institutis largiuntur duo quoque praestantissimi inter Graecos historici, Polybius VI. 4; et Dionysius passim, praesertim vero II. 7. Hunc autem politicum locum suum commemorat ipse Cicero de leg. II. 10.

tuero, cumulate munus (a) hoc, cui me Laelius praeposuit (1), ut opinio mea fert, effecero.

XLVII. Tum Laelius, tuum vero, inquit, Scipio, ac tuum (b) quidem munus. Quis enim te potius aut de (c) maiorum dixerit institutis? cum sis clarissimis ipse maioribus (2): aut de optimo statu civitatis? quem || si habemus, etsi ne nunc quidem (3), tum (d) vero quis te possit esse florentior? aut de consiliis in posterum providendis (e)? cum tu, duobus (4) P. 155.

(a) Ita 2. manu; at 1. *minus*. (b) Ita cod. quae videtur confirmatio cum emphasi. Suspicabar tamen emendandum esse *aptum*. Quod autem negat Moserus repetitione vocabuli posse significari emphasim, mirum mihi est; et certe refutari videtur ab ipso Cicerone p. 103. (c) Cod. *aude*, crasi facta ob similes sonos. Sic et inferius; quamquam ibi mox emendatum fuit *aut de*. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *tunc*. (e) Subintellige *dixerit*.

(1) Recole cap. XXI.

(2) Seneca controv. II. 9: *Aemiliorum et Scipionum familias adoptio miscuit.* Utramque familiam copiose laudat Propertius IV. 12.

(3) Subintellige *habemus*. Negat autem hac veluti parenthesi Laelius suo tempore statum esse optimum civitatis romanae, praesertim ob turbas gracchanas.

(4) Oppidis Carthagine et Numantia. Iam eadem prope verba dicit de Scipione victore Cicero pro Mur. XXVIIII, in Cat. IV. 10, de am. III (ubi loquitur idem qui heic Laelius); tum etiam Velleius II. 4; Augustinus C. D. I. 30, III. 21.

Liber explicit, relicto in pagina puro laterculo, in quo tamen extant evanida (praeter litteram *M* praenomen Tullii, quae littera est in codice paulo evidentior) vestigia tituli, quem veteres calci librorum subdere solebant. Is autem titulus similis esse debuit titulo secundi libri, qui perspicuus extat in eiusdem libri calce. Hic fuit igitur subscriptus titulus

·M· TULLI CICERONIS
DE RE PUBLICA
EXPLICIT LIBER I.

huius urbis terroribus depulsis, in omne tempus prospexeris(a).

(a) Cod. *esse prospexeris*; sed ibidem mox expunctum fuit *esse*.

Constat hic liber quaternionibus XIII, et praeterea paginis tribus. Summa ergo paginarum CCXI. Desunt autem, ut suis locis notavimus, paginae LXXII; quarum tamen duas reparant huius libri fragmenta apud aliquot auctores extantia. Ergo huius primi libri tertiam omnino partem desideramus.

Cl. Villemaenii suspicionem iniustam, quod prima operis lacuna minor fuerit, quam dicta a me fuit, iam ego dissolvi p. 29. n. 2. Nunc vero magis miror, suspicantem eundem ed. gall. p. 127. deesse aliquid huius libri clausulae. Atqui a me dictum fuit, iterumque necessario dicitur, nihil prorsus deesse; cessat enim in codicis media pagina scriptum, tum sequitur purum in toto folio reliquo spatium. Ipsa demum loci sententia haud plura verba desiderat. Denique quum ego ante librum II. in monito perspicue dixerim, tres tantummodo adamussim versiculos, id est verba paucissima (quot ferme explent unum libri mei versiculum) deesse in secundi libri exordio, quam rem spatii vacui modulus demonstrat; nescio cur idem cl. Villemaenius ed. gall. p. 129 scribat: *le commencement de ce livre nous paraît présenter une lacune dont l'editeur de Rome n'indique pas l'étendue.*

LIBRI I. DE RE PUBLICA

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS APUD NONIUM ET LACTANTIUM EXTANTIA.

XLVIII. Nec tantum Karthago habuisset opum sescentos (a) fere annos sine consiliis et disciplina (1). *Idem cap. de doct. indag.*

Cognoscere me hercle (b), inquit, consuetudinem istam et studium sermonis (c). *Idem voc. cognoscere* (2).

Profecto (inquit Cicero) omnis istorum disputatio, quamquam uberrimos fontes virtutis et scientiae contineat; tamen collata cum horum actis perfectisque rebus, vereor ne non tantum videatur attulisse negotiis ho-

(a) De hac scriptura recole cap. XXXVII. (b) Variant codices et editiones *me hercle* et *me hercule*. Vix autem in uno vidi codice, et quidem interpolato, coniunctim *mehercule*. (c) Ita *sermonis* habent Nonii codices vaticani sine varietate; at editiones *sermonemque*.

(1) Verba haec recitari arbitror a Scipione Karthaginis victore. Intellige autem ipsius Karthaginis opes ante bellum punicum secundum; post quod nimirum illae iam conciderant. Nam si de universa aetate Karthaginis loqueretur auctor, dicendum erat *septingentos*, uti docent auctores a nobis lib. II. 23. in notis laudandi, ubi de aetate pereuntis eius urbis sermo erit.

(2) Ante quam a Nonio discedo, monendus est lector de mendo insigni parisiacae eiusdem Nonii editionis, apud quam voc. *calidum* alius quidam citatur locus ex I. de rep. qui reapse est ex officiis I. 24.

minum utilitatis, quantum oblectationem quandam otii (a). *Lactantius inst. III.* 16. (1)

(a) In bünemanniana Lactantii editione hae praecipuae proferuntur loci huius varietates: *ipsorum* pro *istorum*; *ne tantum* pro *ne non tantum*; *ne nisi* pro *ne non*; *quantam* pro *quantum*; *otiis* pro *otii*. Item omittuntur voces *utilitatis* et *quandam* in quibusdam exemplaribus. Confer etiam Patricii notas ad Tullii Hortensium.

(1) Tullii hunc locum videtur mihi Lactantius sumpsisse vel abs prohoemio primi libri de rep., et quidem ex parte deperdita ante nostrum primum fragmentum; vel certe ex prohoemio libri de rep. tertii. Coniectoris his utor. I. quod Lactantius recitat hunc locum statim post alium prohoemii lib. I. de rep. (quae verba retuli in notis ad cap. II. p. 8.) II. quod fit manifesta contentio philosophorum cum viris politicis, ut in praedicto utroque prohoemio. Credo igitur erravisse Patricium, qui verba haec Lactantii coniecturaliter posuit in tulliani Hortensii fragmentis, quum antea incerti operis fuisse fateatur. Ego tamen id frustum sic huic operi politico vindico, ut a nullo tulliani Hortensii fragmentorum sarcinatore accusari repetundarum aliquando velim.

Ex contrario idem Lactantius inst. I. 1. ait: *ut non tam otium sibi, quam negotium, quaesisse videantur*. Et sane Lactantius in praedicto operis sui exordio imitatur tullianum primi vel tertii, vel utriusque, de rep. libri prohoemium; id quod cuique legenti manifestum fiet.

MONITUM.

Initio secundi libri relictum fuit in codice spatium ad scribenda illuminatoris manu, auro vel minio, verba: vacui sunt nimirum versus tres, quorum fere quisque nec minus novem capere solet nec plus undecim litteris. Ego itaque ita supplevi, quum inferius cap. XIII. occurrat phrasis *studiis ut vidit incensos*. Particulam autem *igitur* tertia membri sede video capp. II. et XI. Sed enim liceret quoque scribere: *Cum ergo omnes essent incensi cupi-*; vel *Quem cum omnes intuerentur incensi cupi-* (confer acad. IV. 19;) vel paulo aliter, ut Ciceronis multae ad novum librum transitiones admonebunt; v. gr. de fin. II: *Hic cum uterque me intueretur, seseque ad audiendum significarent paratos*. Et IV: *Quae cum dixisset, finem ille; ego autem*. Et N. D. II: *Quae cum Cotta dixisset, tum Velleius*. Et III: *Quae cum Balbus dixisset, tum arridens Cotta*. Et de or. III. 5: *Cum placuisset idem ceteris, in silvam venitur, et ibi magna cum audiendi expectatione considitur. Tum Crassus*. Neque abhorret ab hoc more virgilianum illud: *Conticuere omnes intentique ora tenebant; tum pater Aeneas*. Iam eiusmodi spatia, quibus initia librorum vel capita fuissent scribenda, saepe occurrunt in codicibus priscis. Sic in ambrosianis palimpsestis desunt initia orationum de aere alieno Milonis, pro Archia, et Symmachi laudum in Gratianum: sic in membranis palatinis initium pro Roscio; sic item in veronensi Caii codice. Lege etiam Leonardum aretinum ep. II. 10. Quin adeo defectum eundem in codicibus quoque XV et XVI saeculi saepenumero videre est. Tantus fuit olim litteris ornatioribus auspicandi libros amor! quod ubi factum est, tum alia labes eisdem saepe principiis accidit, furunculorum nimirum aut ineptorum hominum stulta aviditas, qui, praecisis iis litteris vel icunculis, scripturam simul posticam comminuerunt; quam rem cum multi codices docent, tum in primis nobilissimi duo, vaticanus nempe Virgilius et Homerus ambrosianus. Sed tamen fieri potest ut huius libri initium minio quidem vel suco quovis colorato scriptum olim fuerit (quod membranae sulci quidam mihi persuadent;) id autem omne tincturae genus evanuerit cum codex ob rescribendum elutus est. Quippe unum fere atramentum contra vim ablutionis utcumque manet incolume. Cuius rei plurima exempla codex suppeditat ex quo Ciceronis interpretem nuper edidimus.

P. 156.

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

INCIPIT LIBER II.

*

P. 275. I. *Ut omnis igitur vidit incensos cupiditate audiendi*, ingressus est sic loqui Scipio. Catonis hoc senis (1) est, quem, ut scitis, unice dilexi, maximeque sum admiratus, cuique vel patris (a) utriusque (2) iudicio,

(*) Titulo subduntur in codice, ut aere cusum specimen docet, litterae E I I E spatiis solito maioribus interceptis, ita ut singulis singulae litteris interponi queant. Eaedem plane litterae iisdem cum spatiis mihi occurrebant Mediolani in ambrosiano palimpsesto ad calcem commentarii in orationem Tullii pro Archia: easque ego litteras meo in libro interpretabar *feliciter*. Cuius sententiae quum me nondum paeniteat, nunc ratio reddenda est. Nimirum calligraphus partim atramento partim alio suco id vocabulum scripsit, vel scribere cogitavit, nempe *fElIcItEr*. Porro evanuit vel aetate vel ablutione is sucus (si reapse scriptus fuit); atramentum autem in membranis haesit. Sane eiusmodi titulos vidi in aliis priscis codicibus v. gr. in regio vaticano XI, in quo tituli interdum rubris simul caeruleisque litteris constant. Itaque et hoc loco libentius *feliciter* intelligo, quam inauditum vocabulum *eiie*; cui ceteroqui synonymum videretur *eia*, adverbium excitandi, quasi librarius se ad scribendi laborem excitaret. (a) Ita cod. 2. manu; at 1. *matris*.

(1) Cato cum epitheto *senex* etiam pro Archia VII; pro Sylla VII; de off. I. 29.

(2) Pauli qui genuit, et Scipionis Africane superiore geniti qui adoptavit. Namque ipsi Scipioni superiori infensus fuit Cato, ut ait Livius XXXVIII. 54; quem locum citat Quintilianus inst. VIII. 6, confirmantque Plinius in praef. et Nepos.

vel etiam meo studio me totum ab adulescentia dedidi (1); cuius me numquam satiare potuit oratio (2): tantus erat in homine usus rei publicae, quam et domi et militiae cum optime tum etiam | diutissime gesserat; et P. 276. modus in dicendo, et gravitate mixtus lepos (3), et summum vel discendi (a) studium vel docendi (4), et orationi (b) vita admodum

(a) Cod. *dicendi*. Sed scribendum esse *discendi* demonstrat ipse Tullius de rep. I. 8. 10. Item Nepos in Catonis vita. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *oratione*.

(1) Hinc Cicero de invent. I. 4 Scipionem dicit Catonis discipulum. Vicissim Cato quanti Scipionem faceret declaravit homerico versu (Plut. in Cat. fin.) cuius interpretatio haec est in Livii epitome lib. XLVIIII: *reliquos qui in Africa militarent, umbras militare; Scipionem vigere.*

(2) Catonis vim dicendi praefert Velleius I. 17 Scipionis et Laelii et ceterorum ante Tullium eloquentiae. Nec mirum, siquidem videbatur Sallustio *Cato romani generis disertissimus.* Cato idem appellatur *Demosthenes* apud Diodorum sicul. ed. Wessel. tom. II. p. 605. Catonianae orationis fragmentum insigne his annis ego ipse edidi cum Frontonis epistulis ed. rom. p. 150. Itam aliud brevius p. 184.

(3) Multos Catonis sales scribit in eiusdem vita Plutarchus. Adi et Macrobium sat. II. 1. 2, nec non Augustinum de doct. ch. II. 31. Catonis liber iocosorum ἀποφθεγμάτων memoratur a Tullio off. I. 29. Quare merito mendosus creditur Hieronymi locus ep. CXXX. 13, ubi ait Catonem illum censorium non secus ac Crassum, semel in vita risisse. Catonem autem imitatus videtur Scipio, cuius lepida dicta aliquot leguntur apud strategematum auctores, et Cic. de or. II; eaque collegisse videtur Polybius. Vide Suidam voc. παρέργως; tum etiam Pighium ad an. DCXI.

(4) Namque opera Catonis didascalica fuerunt *de rhetorica*, *de medicina*, *de moribus*, *de liberis educandis*, *de re militari*, *de agricultura*. Plinius XIV. 3 ait a Catone praecepta data omnium rerum expetendarum. Apud eundem XXXV. 2 omnium bonarum artium magister dicitur Cato.

congruens (1). Is dicere solebat (2), ob hanc causam praestare nostrae civitatis statum ceteris civitatibus, quod in illis singuli (a) fuissent fere, qui (b) suam quisque rem publicam
p. 277. constituissent legibus atque institutis (c) || suis; ut Cretum Minos; Lacaedemoniorum Lycurgus; Atheniensium, quae (d) persaepe commutata esset, tum Theseus, tum Solo, tum Clisthenes, tum multi alii: postremo exsanguem iam et iacentem doctus vir phalereus sustentasset Demetrius (3): nostra autem res publica non unius esset ingenio sed multorum;

(a) Cod. *singulis*; mox altera *s* ibidem expuncta. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. *quorum*. (c) Postrema haec verba repetuntur, moxque expunguntur in cod. (d) Cod. *q*, nempe *que*, sed mendose.

(1) Attamen Plinius VII. 27 Scipionem Aemilianum in cunctis Catoni praeponere non dubitat; quod iudicium sequitur Solinus cap. VII. Catonem et Scipionem exaequat Seneca ep. LXXXVII: *Catonem tam reip. profuit nasci, quam Scipionem; alter enim cum hostibus nostris bellum, alter cum moribus gessit.* Licet autem mirari tantam Scipionis cum Catone necessitudinem, quum ille optimates, hic populum studiosissime tueretur.

(2) Mortuus quippe Cato erat anno vigesimo ante hunc dialogum de rep. habitum. Disputatur enim anno DCXXV; capta fuit Karthago anno varroniano DCVIII; Cato a Velleio I. 13 dicitur mortem obisse ante triennium quam Karthago deleretur.

(3) De reip. atheniensis magistratibus et varietatibus virisque praedictis Pollux libro octavo; Suidas voc. ἡγεμονία; Polybius VI. 44; Gellius XI. 18; Plinius VII. 56; Pausanias I. 3; Laërtius in Demetrio; praesertimque Corsinius fast. att. dissert. I; et Meursius in antiquitatibus atticis. De varietatibus autem politiae romanae copiose Prudentius contra Symmachum II. 412. sqq. Item de institutis romanis mutatis legatur Arnobius lib. II. p. 91. ed. Lugd. Batav.

nec una hominis vita, sed aliquot (a) constituta saeculis et aetatibus (1). Nam | neque ullum ingenium tantum extitisse dicebat, ut quem res nulla fugeret quisquam aliquando fuisset; neque cuncta ingenia conlata in unum tantum posse uno tempore providere, ut omnia complecterentur sine rerum usu ac vetustate. Quam ob rem, ut ille solebat, ita nunc mea repetet oratio populi originem; libenter enim etiam verbo utor Catonis (2). Facilius autem (b) quod est propositum || consequar, si nostram rem publicam vobis et nascentem et crescentem et adultam et iam firmam atque robustam ostendero (c); quam si mihi aliquam, ut aput (3) Platonem Socrates, ipse finxero.

P. 278.

P. 287.

(a) Cod. *aliquod*. Licet autem interdum retinuerim *d* pro *t*, tamen heic erat vitanda vocabuli molesta ambiguitas. (b) *Autem* superpositum est in codice. (c) Cod. 1. manu *multa*, mendose; tum id deletum, substitutumque *ut aput*.

(1) Sic aiunt Dionysius I. 9, Polybius VI. 4. Sic fere britanni politici de sua rep. loquuntur.

(2) Significat Catonis origines.

(3) Ciceronis exemplo, qui hoc in opere romanam historiam a primordiis contexuit, impulsum se dicit Atticus (Brut. V.) ad annales suos conscribendos: *nam ut illos de re publica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus; eisque nosmetipsi ad veterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus*. Desiverat autem Atticus in ipso huius operis de rep. natali anno; siquidem Tullius docet (orat. XXXIV) Atticum annorum septingentorum memoriam suo libro colligavisse.

II. Hoc cum omnes adprobavissent; quod habemus igitur institutae rei publicae tam clarum ac tam omnibus notum exordium, quam huius urbis condendae principium profectum a Romulo? qui patre Marte natus;
P. 288. (con|cedamus enim famae hominum, praesertim non inveteratae solum sed etiam sapienter a maioribus proditae, bene (a) meriti de rebus communibus ut genere etiam putarentur non solum esse ingenio divino (1);) igitur, ut natus sit cum Remo fratre (2), dicitur ab Amulio (b) rege albano ob labefactan-

(a) Cod. *ut bene*; mox expunctum *ut* propter aliud sequens. Eleganter autem emendator prius *ut* potius quam posterius eiecit. (b) Ita 2. manu; at 1. *Amulo*.

(1) Servius ad. aen., VI. 322: *multi ad gloriam generis simulant se numinum filios; ut Romulus ex Marte, Alexander ex Iove Hammone*. Confer et Livii prohoemium. Hanc autem famam Romuli Remique, Marte seu genio natorum, docte ventilat Dionysius I. 77. Varro item apud Augustinum C. D. III. 4 disserit, utile esse ut se homines diis genitos mentiantur. Id tamen iure meritoque piae respuunt aures.

(2) Altum deinde apud Ciceronem de Remo silentium est, sive ne cogatur divum Romulum criminari de fraterna caede, (quod tamen libere facit de off. III. 10.) sive ob eius rei controversiam. Nam de obitu Remi multiplex sententia legitur, super qua disserit Augustinus C. D. III. 6. Alii quippe a Romulo vel eius iussu caesum aiunt; alii a Celere, sed inscio Romulo; alii ob muros despectos; alii in acie. Liv. I. 7; Dionys. I. 87; Ovid. fast. IV. 843. V. 471; Propert. III. 9. 50; Tibul. II. 5. 24; Aur. Vict. vir. ill. I; Strabo lib. V. p. 352; Lactant. inst. I. 15; Lydus m. r. I. 5. Plut. in Romul; Digest I. 8. 11; Serv. ad aen. VI. 780. et XI. 603; Aug. C. D. XV. 5, et de consens. Ev. I. 19. Egnatius au-

di regni timorem ad Tiberim exponi iussus esse: quo in loco cum esset silvestris beluae sustentatus uberibus (1), pastoresque eum || sustulissent et in agresti cultu laboreque aluissent; perhibetur, ut adoleverit (a), et corporis viribus et animi ferocitate tantum ceteris praestitisse (2), ut omnes qui tum eos agros, ubi hodie est haec urbs, incolebant, aequo animo illi libenterque parerent (3). Quorum copiis cum se ducem praebuisset, ut et iam (b) a fabulis ad facta veniamus, oppressisse Longam Albam validam urbem et (c) potentem | temporibus illis, Amuliumque regem interemisse fertur.

P. 289. P. 290.

III. Qua gloria parta (d), urbem auspicato condere, et firmare dicitur primum cogita-

(a) Ita cod. per *o*, quamquam constanter in priscis codicibus occurrit *adulescens*. (b) Ita loquendum videtur potius quam *etiam*. Immo *et* delere praestaret. (c) Cod. *vel*; sed deinde videtur factum *et*. (d) Cod. *partam*; sed mox *m* expuncta.

tem historicus apud Aur. Victorem orig. rom. narrat Remum non modo non esse occisum, sed etiam ulterius a Romulo vixisse. Servio Virgilius, aeque ac mihi Cicero, videtur eadem reticentia studiose usus. Namque ad aen. I. 276: *Romulus mavortia condet moenia* adnotat Servius: *bene Romulum solum ait, dissimulans de parricidio.*

(1) Locutionem imitari videtur Propertius III. 9. 51: *eductosque pares silvestri ex ubere reges.*

(2) Hoc politici homines primum aiunt et antiquissimum dominandi veluti ius, praecellentem scilicet corporis et animi vim. Dionys. I. 5. Victor autem orig. rom. XXI: *Romulum a virium magnitudine appellatum; nam graeca lingua ῥώμην virtutem dici, certum est.*

(3) Ovid. fast. III. 61: *omnibus agricolis armentorumque magistris - iliadae fratres iura petita dabant.*

visse rem publicam (1). Urbi autem locum, quod est ei qui diuturnam rem publicam serere conatur diligentissime providendum, incredibili opportunitate delegit (2): " Neque „ enim ad mare admovit, quod ei fuit illa manu copiisque a facillimum (3) „ ut in
P. 157. agrum Rutulorum Aboriginumve (a) || procederet; aut in ostio tiberino, quem in locum multis post annis rex Ancus coloniam deduxit, urbem ipse conderet; sed hoc vir excellenti providentia (b) sensit ac vidit, non es-

(a) Postrema sex verba repetuntur in codice, tum expunguntur. Et quidem priore loco legitur *Aboriginumque*. (b) Cod. *providentiam*, sed *m* fortasse expuncta.

(1) Ad hunc Tullii locum respexisse videtur Augustinus ep. CXXXVIII. 10 cum scripsit: *longe melius Romulo* etc. *consecraret, firmaret, augeretque remp.*

(2) Ubertatem certe, quam in primis urbano situi decernit Aristoteles reip. VII. 5, negatam prope romano solo aiunt quidam apud Tullium in Rul. II. 35, et apud Dionys. VIII. 8. Contra tamen, et vere, Plutarchus Romul. cap. I. agri romani bonitatem experimento cognitam ait. Nostra etiam aetate nusquam hic ager adversus cultores ingratus est. Sed enim Tullii hunc de rep. locum videtur Strabo lib. V. p. 351 studiose refutare, dum ait situm urbi condendae non delectu sed necessitate fuisse captum (quod fatebitur ipse Cicero cap. XI.) quippe qui neque natura munitus esset, neque aliis tunc uteretur commoditatibus. Tum Lucanus II. 855. — *Ipsa caput mundi, bellorum maxima merces, — Roma capi facilis.* — Idem nihilominus Strabo p. 358. sqq. late narrat innumeras commoditates, quae romanae urbi paulatim accesserunt a vicinis regionibus et ab industria potentiaque civium, ita ut in orbe nihil esset Roma melius aut felicius.

(3) Locum ex II. de rep. citat Fronto exem. eloc. voc. *admovit*, omissis tamen verbis *illa manu copiisque* tam in codice mediolanensi, quam in quatuor vaticanis.

se opportunissimos situs maritimos urbibus eis quae ad spem diuturnitatis conderentur adque inperii (1). Primum quod essent urbes maritimae non solum multis periculis oppositae, sed etiam | caecis (a). Nam terra continens adventus hostium non modo expectatos (b), sed etiam repentinos, multis (c) indiciis (d) et quasi fragore quodam et sonitu ipso ante denuntiat. Neque vero quisquam potest hostis advolare terra, quin eum non modo esse, sed etiam quis et unde sit scire possimus. Maritimus vero ille et navalis hostis ante adesse potest, quam quisquam venturum esse suspicari queat. Nec vero cum venit prae se || fert aut qui (e) sit, aut unde veniat, aut etiam quid velit; denique ne (f)

P. 158.

P. 167.

(a) Cod. *caecitatis*; sed mox ibidem emendatum *caecis*. (b) Cod. primum *expectatur*; mox emendatum *expectatos*. (c) Ita emendatum in cod.; quum primum fuisset *multum*. (d) Ita fortasse cod. 2. manu; at 1. *indicis*. (e) Ita cod. 2. manu, quum prima fuisset *quis*. (f) Cod. *ne ne*, tum prior particula expuncta; nisi forte eam transferre licet, ut fiat *pacatusne an*. Confer de rep. I. 19. p. 61. n. c.

(1) Utrum urbs, quae conditur, ad mare sit admovenda, necne; deque maris utilitatibus ac detrimentis, dubitanter scribit Aristoteles reip. VII. 5. 6. Minime dubius est Plato, qui leg. IV. p. 704. civitatem a mari submovet stadiis octoginta, deque situs mediterranei commoditatibus, maritimique damnis disserit; quam Platonis sententiam prae oculis Tullium habuisse vix dubito. Distat autem a mari Roma stadiis circiter CXX. Platonis doctrinam recitat etiam Eusebius praep. ev. XII. 48, ubi observat urbem Hierosolymorum a mari satis remotam in agro feraci fuisse sapienter conditam. Utilitates

nota quidem ulla pacatus an hostis sit discerni ac iudicari potest.

IIII. Est autem maritimis urbibus etiam quaedam corruptela ac mutatio (a) morum: admiscentur enim novis sermonibus (1) ac disciplinis, et inportantur non merces solum adventiciae sed etiam mores; ut nihil possit in patriis (b) institutis manere in|tegrum.
P. 168.
Iam qui incolunt eas urbes, non haerent in suis sedibus (c), sed volucri semper spe et cogitatione rapiuntur a domo longius: adque etiam cum manent corpore, animo tamen excurrunt (d) et vagantur. Nec vero ulla (e) res magis labefactatam diu et Carthaginem (f) et Corinthum pervertit (g) aliquando, quam hic

(a) Cod. *demutatio*; mox expuncta *de*. Equidem magnopere suspicor vocabulum *demutatio* revera esse genuinum tullianum, quod emendator ut prope insolitum frustra imminuerit. Neque caret duplici exemplo vocabulum apud lexicographos; quamquam alterum est dubium Plinii, alterum Tertulliani. Quid si nunc Tullius accedat? praesertim quum verbum ipsum *demuto* sine controversia sit. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *patris* cum crasi. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *saedibus*. Sane alibi vidimus *saepiuntur*, neque obstat prosodia. Videtur etiam supra *saedibus* scriptus alius versus, et mox deletus, vel posteriore aetate abrasus. (d) Cod. *excurrant*; mox factum *excurlant*. Recole lib. I. 5. p. 19. n. d. ubi observatum est, eos qui *r* exprimere non possunt, pronunciare *l* aut *s*. Ceteroquin prudenter cl. Osannus epimetr. II. ad lexic. gr., nec non cl. Moserus monent heic scribendum *excursant*; si certe posteriorem lectionem sequamur. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. *ullae*. (f) Ita per *C*; at alibi per *K*. (g) Ita cod. 2. manu; at 1. *perverterunt*.

urbis mediterraneae prae maritima late edisserit item Appianus punic. 86. sqq. sed rhetorico more ac prope ridicule in re tam seria tamque gravi Poenorum calamitate, quum de transferendis ad mediterranea loca civibus mandatum populi romani acerbissimum denunciaretur.

(1) Qui admiscetur novis ser-

error ac dissipatio civium (1), quod mercandi cupiditate et navi*||gandi et agrorum et armorum cultum reliquerant (2). Multa etiam ad luxuriam invitamenta perniciosa civitatibus subpeditantur mari, quae vel capiuntur vel inportantur: atque habet etiam (a) amoenitas ipsa vel sumptuosas vel desidiosas inle- * Q. XIIII. P. 227.

(a) Cod. *iam*. Sed, nisi fallor, oblitus est librarius repetere *et* post *habet*. Genus id mendorum in codicibus satis est frequentatum.

monibus, cum mores saepe suos corrumpere putant philosophi, grammatici autem etiam linguam. Atqui mixtio cum extraneis sermonibus non corruptelam sed proprietatem fecisse atticae linguae videbatur Xenophonti reip. Ath. cap. II, cuius verba propter controversias in Italia renatas de linguae patriae puritate atque originibus, audire par est. Loquitur autem Xenophon de utilitatibus quas Athenienses e commercio cum omni populorum varietate capiebant, inter quas linguae patriae perfectionem recenset: ἔπειτα φωνὴν τὴν πᾶσαν ἀκούοντες, ἐξελέξαντο τοῦτο μὲν ἐκ τῆς, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἰδίᾳ μᾶλλον καὶ διαίτῃ καὶ σχήματι χρῶνται, Ἀθηναῖοι δὲ κεκραμένῃ ἐξ ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Quamquam reapse Xenophon toto illo opusculo Athenienses irridet: quare et de atticismi praestantia ironice loqui videtur. Romanorum item lingua videbatur Dionysio I. 90 propter commercia et commigrationes multum adscivisse praesertim ex aeolica dialecto.

(1) Idcirco Lycurgus Lacedaemoniis mari interdixerat, ut ait Plutarchus in institutis laconicis tom. VI. p. 890. Isocrates autem or. soc. cap. XXXIII Lacedaemonios maris imperio ita esse corruptos docet, ut ob id terrae quoque imperium amiserint.

(2) Corinthiorum prae reliquis Graecis studium navigandi antiquissimum, primamque adeo triremem ab iisdem aedificatam, observat Thucydides I. 13. De Carthaginiensibus autem sic afer Augustinus in ps. XLVII. 6: *manifestum est quod primordia regni Carthaginis navibus floruerunt; et ita floruerunt, ut inter ceteras gentes excellerent negotiationibus et navigationibus.* Adde Polybium I. 20.

cebras multas cupiditatum (1). Et quod de Corintho dixi, id haud (a) scio an liceat de cuncta Graecia verissime dicere. Nam et ipsa Peloponnesus fere tota in mari est (2): |
P. 228. nec praeter Phliuntios (b) ulli sunt, quorum agri non contingant mare: et extra Peloponnesum Enianes (c) et Doris et Dolopes soli absunt a mari. Quid dicam insulas Graeciae? quae fluctibus cinctae natant paene

(a) Cod. *aut*. Hinc rursus agnoscas pronunciationis vel vitium vel similitudinem. (b) Cod. mendose *Philuntios*. Immo vero scribi debuit *Phliasios*; sic enim emendavit suam hanc lectionem librorum de rep. Cicero ipse ad Atticum scribens VI. 2: *Phliasios dici sciebam; et ita fac habeas, nos quidem sic habemus. Sed primo me ἀναλογία deceperat*, Φλιοῦς, Ὀποῦς, Σιποῦς; *quod* Ὀπούντιοι, Σιπούντιοι. *Sed hoc continuo correximus*. In codice tamen vaticano manet prior Tullii scriptura (praeter vitiosam metathesim); quod nobile documentum est Tullii libros politicos statim omnibus viguisse (ut ait Caelius ep. VIII. 1.) ideoque distractis exemplaribus, ne ipsius quidem aucturis emendationes potuisse recipi. Ceteroqui gentile Φλιούντιος est apud Diodorum Siculum XV. 19, nec non apud Stephanum byz. qui addit et Φλιούσιος atque Φλιάσιος. *Phliasios* scribit ipse Cicero tusc. V. 3; et sic graeci vulgo auctores habent. (c) Videtur scribendum *Aenianes* cum diphthongo: legitur enim apud graecos geographos Αἰνιᾶνες; Plinius autem IV. 2 habet *Aenienses* ab Αἰνιεῖς. Sed ecce lectioni codicis favet (licentiâ saltem poeticâ) Homerus iliad. II. 749. scribens Ἐνιῆνες, ut observat cl. Lehnerus.

(1) Intellige praesertim ambubaiarum corinthiarum famosum collegium, de quo Strabo VIII. p. 581, aliique auctores.

(2) Cicero ad Att. VI. 2: *peloponnesias civitates omnes maritimas esse, Dicaearchi tabulis credidi. Is multis quidem nominibus Graecos in eo reprehendit, quod mare tam secuti sunt.* En unde Cicero disputationis huius materiam sumpsit, teste ipsomet ibidem: *atque istum ego locum totidem verbis a Dicaearcho transtuli.* Negaverat autem Atticus Arcadas mare contingere; quod secus tamen aliquando fuit, quum Triphyliae potiebantur regionis maritimae.

ipsae (a) simul cum civitatium (b) institutis et moribus. Atque haec quidem, ut supra dixi, veteris (c) sunt Graeciae. „ Coloniarum „ vero, quae est deducta a Grais (d) in A- „ siam, Thraciam, Italiam (e) „ Siciliam, Africam, praeter unam Magnesiam (f), quam unda non adluat? Ita barbarorum agris quasi adtexta || quaedam videtur ora esse Grae- P. 229.
ciae. Nam e barbaris quidem ipsis nulli erant antea maritumi (g), praeter (h) Etruscos et Poenos; alteri mercandi causa; latrocinandi alteri (1). Quae causa perspicua est malorum commutationumque Graeciae (i), propter ea vitia maritimarum urbium, quae

(a) Cod. *in ipsae*; mox expuncta *in*. (b) Cod. 1. manu *civitatis*; tum 2. manus superposuit *um*, delevitque *s*, et ut videtur etiam *i*. Retinui tamen *civitatium*, quam lectionem superius habes in hoc opere. (c) Cod. *veteres*. (d) Ita cod. (e) Locum citat Servius ad aen. XII. 335. voc. *Thraca* sic: *Cicero in de re publica: colonia vero quae est deducta a Graecis in Asiam, Thracam, Italiam, et non dixit Thraciam*. Notandae sunt in primis variae lectiones *colonia*, *Graecis*, *Thracam*; quamquam vaticanus codex nunc nobis *Thraciam* exhibet. Neque tamen Servii, qui *Thracam* apud Cic. legebat, levis auctoritas est. Similis autem huic est Ciceronis locus de divin. I. 1: *quam vero Graecia coloniam misit in Aeoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine pythio* etc. (f) Verba *Thraciam* etc. *Magnesiam* addita sunt in codice secunda manu, quae 1. omiserat, videlicet oscitantia librarii. (g) Ita cod. at paulo post per *i*. (h) Ita cod. 2. manu; at 1. *pseter*. Memento autem dictorum superius de scriptura *s* pro *r*. (i) Cod. *Greciae*. At alibi emendate.

(1) Latrones intellige Etruscos; nam Poenorum navigationes supra dixit auctor. Quin adeo voce *Poenos* etiam *Phoenicas* significari a Tullio arbitror. Etruscos seu Tyrrhenos diu piraticam exercuisse docuerat in Hortensio Cicero, teste Servio ad. aen. VIII. 479, qui locus ex Augustino inter operis fragmenta translatus est. Eorundem piraticam commemorat etiam Strabo V. p. 354. Alexander

ante paulo perbreviter (a) adtigi (b) . Set tamen in hiis (c) vitiis inest illa magna commoditas , et quod (d) ubique gentium (e) | P. 230. est " ut ad (f) eam urbem quam incolas possit adnare (g) ": et rursus , ut id quod agri efferant sui, quascumque velint in terras portare possint ac mittere .

V. Qui potuit igitur divinitus et utilitates complecti maritimas Romulus et vitia vitare ? quam quod urbem perennis amnis et aequabilis et in mare late influentis posuit in ripa (1) , quo posset urps (h) et accipere

(a) Cod. *perubreviter* ; tum expuncta *u*. Patet autem ipsum scribam se emendavisse ; scripta enim *u* , cognitoque mendo suo , expunxit ipsam *u* ; vocabulumque uti opus erat continuavit scribendo *b* . Porro de usu promiscuo *u* et *b* saepenumero verba fecimus. (b) Cod. *adtigisset*, tum expuncta est prior *s*, a qua nos separavimus, uti par erat, *set*. (c) Ita cod. Et sic legitur etiam in papyro diplom. XLV. apud Marinium; nec non apud Victorinum, qui nunc a me editur. (d) *Quod* superadditum est in codice manu posteriore . (e) Ita cod. 1. manu ; at 2. mendose *genitum*. (f) Cod. *ad aeam* ; tum expuncta est prior *a*. (g) Locum ex II. de rep. citat Fronto exem.' eloc. voc. *adnare* . At in editis fragmentis citatur ex I. perperam. Editiones item habent *possis* pro *possit* ; quae etsi lectio videri poterat probabilis , tamen a Frontonis codicibus cunctis exploditur; tum , quod magis interest , a Ciceronis de rep. codice vaticano . Codicum Frontonis varietates sunt 1. *ut ad eam urbem , ad quam incola possit adnare*. 2. In alio codice τὸ *possit* corrigitur in margine *possis* , quae coniectura deinceps ab editoribus fragmentorum recepta fuit . Clarior fit sensus si scribas *ut et quod ubique gentium est , ad eam* etc. (h) Cod 1. manu *urps* ; quamquam videtur postea interpolata littera , factumque *urbs* ; sed tamen inferius occurrit evidenter *urps*. Est autem de hac scriptura insignis Papiriani auctoritas p. 2291 : *urps per p debet scribi ; licet Varro per b scribendum putet , quod in reliquis casibus b habeat* .

quoque magnus de piratica Etruscorum conqueritur apud eundem Strabonem lib. cit. p. 232.

(1) De hoc Tullii loco loquitur Servius ad G. II. 157 — *fluminaque antiquos subterlabentia*

ex (a) mari quo egeret, et reddere (b) quo redundaret: || eodemque ut (c) flumine res ad victum cultumque maxime necessarias non solum mari absorberet (d), sed etiam invectas acciperet ex terra: ut mihi iam tum divinasse ille videatur, hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse imperio praebituram (1): nam hanc rerum tantam potentiam non ferme facilius alia (e) in parte Italiae posita urps (f) tenere potuisset (2). P. 231.

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. pro *ex* fecit *a*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *redderet*. (c) *Ut* superponitur in codice. (d) Ita evidenter codex. (e) Cod. *ulla*; sed fortasse emendatum *alia*. Censeo scribendum *alia ulla*. (f) Ita cod. 1. manu; at 2. *urbs*.

muros—. *Quod laudat etiam Cicero in libris de republica*. De commoditate Tiberis portusque ostiensis legatur Cassiodorius var. VII. 9. Contrarium facit Dionysius in editione mea rom. coll. vat. T. II. p. 475, dum Veiorum situm eo nomine laudat, quod is a flumine abesset unde aura rigidior matutina valetudini noxia ferri posset, οὔτε ποταμοῦ τινος πλησίον ὄντος ψυχρὰς ἕωθεν ἀνιέντος αὔρας. Sed etiam Aristoteles reip. VII. 11 cupiditatem prae se fert ut condendae urbis situs maris aeque ac terrae, si fieri potest, commoditatibus fruatur.

(1) Cicero de prov. cons. XIIII. eadem phrasi utitur.

(2) Nunc primum deprehendimus ingens Livii plagium, qui tullianam hanc urbani situs descriptionem tacite sibi quodammodo vindicavit in oratione quam a Camillo dictam confinxit lib. V. 54: *non sine caussa dii hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiae medium, ad incrementum urbis natum unice locum*. Immo Livius primum et secundum historiae suae librum haud raro exornat copiis ex hoc secundo de rep. compilatis. Iamvero quae Cicero dicit de Romae commodo situ ad retinen-

VI. Urbis autem ipsius nativa praesidia (1) p. 232. quis | est tam neglegens, qui non habeat animo notata planeque cognita? cuius is est tractatus (a) ductusque muri, cum Romuli tum etiam reliquorum regum (2) sapientia definitus ex omni parte arduis praeruptisque montibus (3), ut (b) unus aditus qui esset inter Esquilinum (c) Quirinalemque montem (4) maximo aggere obiecto (5) fossa cingeretur

(a) Ita cod. sine ulla litura. *tractatus* pro *tractus*. (b) *Ut* omissum a librario, fortasse superpositum fuit; sed vix apparet, aut ne vix quidem. (c) Cod. *Esquiillinum*.

dum summum imperium, eadem observat Strabo VI. p. 438 de ipsius Italiae situ ad orbis regimen apto.

(1) Poëtice hac ipse de re Propertius IV. 4. 13: *murus erant montes*. In sequentibus imitatur Cicero Aristotelem, qui reip. VII. 11 situm urbis iubet esse salubrem, munitum, aquis abundantem.

(2) Nota sunt ex historicis urbani ambitus incrementa sub Romulo, Tatio, Numa, Tullo, Anco, et Servio, qui omnes montanis semper in locis urbem ampliaverunt.

(3) Sic loquitur Dionysius IX. 68 de romanis moenibus, τὰ τείχη ἐπὶ λόφοις κείμενα καὶ πέτραις ἀποτόμοις ὑπ' αὐτῆς ὠχυρωμένα τῆς φύσεως, καὶ ὀλίγης δεόμενα φυλακῆς. Sic et Plinius III. 5. Ipse Plato leg. VI. p. 778 iubet urbem condi locis sublimibus munimenti causa atque munditiae.

(4) En aggeris uterque terminus. Videtur ergo falli Nardinius de Roma vetere lib. I. 7, qui aggerem ultra Esquilinum producit. Iam hoc uno orientali latere Romam perviam dicit etiam Dionysius IV. 54, ceteroqui tutam et imperviam.

(5) Nempe aggere Servii Tulli, cuius reliquiae tractusque adhuc visuntur; quique olim in deliciis fuisse videtur Horatio poëtae ad inambulandum sat. I. 8. 15. Opus Servio reapse regi tribuitur a Livio I. 44, et a Strabone V. p. 358. Plinius tamen III. 5 Tarquinium Superbum facere videtur auctorem aggeris; cuius auctoritati minime adhaerent antiquarii; sartumque potius existimant aut

vastissima (1): atque ut ita munita arx circumiectu arduo et qua||si circumciso saxo niteretur (2), ut etiam in illa tempestate horribili gallici adventus incolumis adque intacta permanserit. Locumque delegit (3) et fontibus (4) abundantem (a), et in regione pesti- P. 216.

(a) Cod. *undantem*; mox superadditum *ab*; quae additio vix erat necessaria.

altius exaggeratum id munimentum a Tarquinio, quam conditum. Mediae huic sententiae favet Dionysius IV. 54. Consule cl. Antonii Nibbii tractatum perutilem et egregium *de moenibus urbis*. Maximus autem iure dicitur a Cicerone praedictus agger; ait enim Dionysius IX. 68 longum fuisse stadia septem, crassum pedes quinquaginta. Muros praeterea turresque superpositas fuisse aggeri docet Strabo loco citato. Denique cis Tiberim nihil sublimius esse Servii Tullii aggere demonstravit Iohannes Brocchus, nobilissimus physicus, proposita urbanarum altitudinum tabula p. 211 nupero in opere de natura soli romanae urbis.

(1) Lata nimirum pedes plus centum, alta trigiata. Dionys. IX. 68.

(2) Peracute observat Aristoteles reip. VII. 11 acropolim convenire monarchiae et oligarchiae; solum aequum democratiae; neutrum horum aristocratiae, sed locum firmum atque munitum. Item Pollux IX. 5. 40 acropolim appellat βασίλειον ἢ τυραννεῖον. Confer Publicolae factum de rep. II. 31.

(3) Situm urbis primitivum accurate nos docet Tacitus annal. XII. 24. Sed heic de universo adultae urbis solo loquitur Tullius.

(4) *Totaque nativo moenia fonte sonant* ait Rutilius in magnifica illa Romae laudatione I. 104. Fontium romanorum salubritatem, sacrumque cultum iis adhibitum, commemorant Frontinus aquaed. I, et Varro LL. V. 3. Fontes hi fere fuerunt: *muscosus apud templum Fortunae*, Plut. de fort. R. tom. VII. p. 279. *Ad Ianum geminum* sive *tarpeius*, Var. LL. IV. 32, et Ovid. metam. XIV. 786. *Camoenarum* seu *Egeriae*, Symmach. ep. I. 21, Liv. I. 21, Plut. Num. XIII. *Mercurii*, Ovid. fast. V. 673. *Esquilinus*, Prop. IV. 8. 1. *Palatinus*, Prop. IV. 10. 25. *Vaticanus*, Prudent. hymn. in ss. Petrum et Paulum, et s. Damas. carm. XXXIX. ed. Saraz *Silvani*, descript. reg. XIII. *Pici et Fauni*, reg.

lenti (1) salubrem (2): colles enim sunt, qui cum perflantur (a) ipsi, tum adferunt umbram vallibus (3).

(a) Cod. *perfluantur*; tum ibidem emendatum *perflantur*.

XIII. *Lollianus*, reg. XII. *Scipionum*, reg. IX. Fuit et *nympharum ianiculensis*, teste quadam inscriptione.

(1) Romani aëris morbum passim accusant veteres novique scriptores; quorum in postremis merito laudandus est Fr. Cancellarii doctissimi hominis liber. Et quidem plerasque soli huius pestilentias nihil aliud fere fuisse quam febres, verissime docuit vir in arte medica clarissimi nominis, ceteraque doctrina animique virtutibus valde conspicuus, summus amicus meus, Iosephus de Matthaeiis in praeclaro commentario de febre Romanorum dea: cui nihil profecto addiderim, nisi quod Augustinus C. D. III. 12 ait, febrem esse deam civem romanam. Item Minucius cap. XXV. vocat hanc superstitionem alumnam urbis romanae. Denique quartanae chronicae, dicuntur filiae Saturni (Χρόνου vel Κρόνου Dionys. hal. I. 38.) qui deus in febriculoso Latio reapse habitavit, a Theodoro Prisciano de phys. lib. IIII. Habemus igitur Romae malam Saturni progeniem febres. Dea febris romanum caesarem Claudium, quicum tot annos vixerat, in caelum comitata est fano suo relicto, ut ludibundus ait Seneca in ἀποκολοκυντώσει. Plato tamen (nequid indictum credo relinqueret) febrim laudavit, teste Gellio XVII. 12.

(2) Hoc dicit praesertim ob collem palatinum, in quo Romulus urbis fundamenta iecit: colles autem a quibusdam existimantur Romae salubriores solo aequo. Sed enim ne Palatium fuisse valetudini magnopere commodum credamus, adsunt testimonia Ciceronis N. D. III. 25, leg. II. 11; Plinii hist. II. 7; Valerii M. II. 5. 6; Aeliani var. hist. XII. 11; qui auctores in Palatio fanum et aram veterem febri deae positam aiunt. Solet autem iis in locis cultus numini averrunco potissimum exhiberi, ubi morbus saevit. Quid quod antiquissimi Aborigines Palatium propter incommodum vicinae paludis deseruerunt, ut ait Solinus cap. II?

(3) Cicero tamen in Rulliana II. 35 paulo deterius de urbani soli commoditatibus et specie loquitur. Ad umbrae urbanae salubritatem quod adtinet, legatur Tacitus annal. XV. 44.

VII. Atque haec quidem perceleriter confecit: nam et urbem constituit, quam e suo nomine Romam iussit nominari (a): et ad (b) firman|dam novam civitatem novum quoddam et subagreste consilium (1), sed ad muniendas opes regni (c) ac populi sui magni hominis et iam tum longe providentis secutus est, cum Sabinas honesto ortas loco virgines (d), quae Romam ludorum gratia venissent, quos tum primum anniversarios in circo facere instituisset (2), consualibus (e) p. 262.

(a) Ergo alias opiniones sequitur Servius ad aen. I. 277: *Romanosque suo de nomine dicit* sic adnotans: *perite non ait Romam, sed Romanos; urbis enim illius verum nomen nemo vel in sacris enuntiat.* De tribus certe Romae nominibus mystico, sacro, et politico lege, si libet, Photium quaest. amph. CXXXIIII. Nugari autem mihi videtur de *Romae* et *Romuli* nominibus Paulus voc. *Romam* et voc. *altellus*; quamquam Paulo partim favet Servius aen. I. 273. Denique huic Ciceronis loco contradicunt Servius et Philargyrius ad ecl. I. 20: *Roma ante Romulum fuit, et ab ea Romulus nomen acquisivit.* Utinam vero superessent de Roma Svetonii libri duo, Alexandri polyhistoris quinque, Phlegontis saltem unus, quorum omnium meminit Suidas! Ii sane multo plura nos longeque utiliora docerent quam ipsum Romae mysticum nomen; de quo tamen erudite disserit Macrobius sat. III. 9. Interim Aristidis de Roma oratio philologis non est negligenda. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *affirmandam.* (c) Cod. *eg regni*; tum deletum *eg*: voluerat enim, ni fallor, librarius scribere *egregium.* (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *honeste hortas virginis*; (e) Cod. *consulibus* sine ulla emendatione. Sed mendum apertissimum est vel dormitantis vel ineruditi librarii. Eum siquidem raptum contigisse feriis consualibus plerique omnes auctores tradunt. Consus est *Neptunus* Dio-

(1) Idcirco Virgilius aen. VIII. 635. dixit *raptas sine more Sabinas.* Facti iniquitatem castigat Augustinus C. D. II. 17. III. 13.

(2) Cassiodorio var. III. 51 hunc fortasse Tullii locum spectanti primus videbatur Romulus Italiae spectacula ostentavisse. Immo etiam Didymo apud Damasc. parall. p. 699. ed. Lequien.

P. 271. rapi iussit (1), easque in familiarum amplissimarum || matrimoniis (a) collocavit (b). Qua ex causa cum bellum Romanis Sabini intulissent, proeliique certamen varium atque anceps fuisset, cum ·T· Tatio rege Sabinorum foedus icit, matronis ipsis (c), quae raptae erant, orantibus (2): quo foedere et Sabinos in civitatem adscivit (d), sacris conmunicatis (3), et regnum suum cum illorum rege sociavit (4).

nysio II. 31; at Caecilio Cypriano de idolor. vanitate est *deus fraudis seu consiliorum*. Utramque sententiam refert Servius ad aen. VIII. 636, nec non Tertullianus de spect. cap. V. (a) Ita cod. 2. manu; at 1. *matrimonis*. (b) Ita 2. manu; at 1. *collocabit*. (c) Cod. 1. manu *is ipsis*; tum expunctum *is*, quod vel mendum fuit, vel pro *iis* positum. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *adscibit*.

(1) Sabinas raptas mense post urbem conditam quarto ait Fabius apud Plutarchum in Romulo XIV; sed enim peccare Fabium satis coarguit Dionysius II. 31, scribendumque demonstrat non *mense* sed *anno quarto*; idque eruitur ex rebus etiam apud Livium narratis, et diserte adfirmat Eutropius miscellus. Martio autem mense raptas Sabinas putat Servius ad aen. VIII. 636, quoniam eo mense fiebant consualia. Tertullianus sacrum ad Consi aram fieri solitum narrat mensibus iulio et septembri. In kalendario Capranicorum, mense augusto; in amiternino, mense decembri fit id sacrificium.

(2) Ennii fragmentum ex illius deperdito opere, quod *Sabinae* inscribebatur, editum a me est in rhetorica Iulii Victoris cap. VI. 6. Ibi Sabinarum orantium verba leguntur.

(3) Quos deos Romanis constituerit Romulus, quos Tatius addiderit, narrat Augustinus C. D. IV. 23.

(4) *Hac tamen lege recepti in urbem Sabini sunt post Sabinarum raptum, et factum inter Romulum et ·T· Tatium foedus, ut in omnibus essent cives romani, excepta suffragii latione: nam magistratus non creabant.* Ita Servius ad

VIII. Post interitum autem Tatii cum ad eum potentatus (a) omnis reccidisset (b), | P. 272. quamquam cum Tatio in regium consilium delegerat (c) principes, qui appellati sunt propter caritatem patres (1); populumque et suo et Tati (d) nomine et Lucumonis (e), qui Romuli socius in sabino proelio occiderat, in tribus tris (f) curiasque triginta (2) descri-

(a) Ita cod. 1. manu; tum 2. refectum est *dominatus*; laevo, ut censeo, consilio et nimia castigandi libidine: nam *potentatus* generosior vox est, eaque praeter alios utitur Lactantius inst. VI. 17 Ciceronis pedissequus. Item interpres vaticanus ad orat. in Vatin. V. 3; nec non Cyprianus epist. I. ad Donatum: eamdemque vocem revocari vult in usum Vorstius de lat. negl. IV. I. (b) Caesellius orthographus p. 2314 ait: *re praepositio nonnumquam cum ad consonantes accedit, geminat illas, quod plerumque apud antiquos est, ut duco redduco, cado reccido, tuli rettuli, pello reppello.* (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *delegerant*. (d) Ita codex; quamquam paulo ante est *Tatii*. (e) *Rhamnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses appellati; Lucerum nominis et originis caussa incerta est.* Ita Livius I. 13. [Confer infra II. 20. Cr.] Rei memor Horatius P. 342 vigilante verbo Romanos designavit: *celsi praetereunt austera poëmata Rhamnes.* Sed enim Luceres a Lucumone appellatos sine dubitatione aiunt heic Cicero; tum Varro LL. IV. 9; Propertius IV. 1. 29; Victor in Romulo; ne alios auctores frustra nominem. Festus tamen nomen trahit a Lucero Ardeae rege. (f) Ita Virg. aen. V. 560: *tris equitum turmae.* aen. VII. 709. Fides sit penes auctorem. Rem aliam mentione dignam Romae in Tatii regno peragi coeptam scribit Symmachus ep. X. 35, nempe *strenarum usum*, qui adhuc laudabiliter in urbe viget ad indigentis plebis semestre solatium.

(1) In Ciceronis sententiam concedit Plutarchus in Romulo XIII, postquam varias super huius appellationis origine sententias protulit. Consonat Plutarcho Festus in fragm. ed. Amstel. p. 28. [Item Lydus m. r. I. 16. Cr.] Contra Livius I. 8: *patres ab honore, patriciique progenies eorum appellati.*

(2) Romulum in plerisque suis institutionibus usum fuisse calculo decimali, copiose docet Ovidius fast. III. 120. sqq.

pserat, quas curias earum nominibus nuncupavit (1), quae ex Sabinis virgines raptae, postea fuerant (a) oratrices (2) pacis et foede-
P. 237. ris: et quamquam ea (b) Tatio sic erant || descripta vivo, tamen eo interfecto, multo etiam magis Romulus patrum auctoritate consilioque regnavit.

VIIII. Quo facto primum vidit iudicavitque idem quod Spartae Lycurgus paulo ante viderat (3), singulari imperio et potestate regia tum melius gubernari et regi civitates, si esset optimi cuiusque ad illam vim dominationis adiuncta auctoritas (4). Itaque hoc

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *fuerunt*. (b) Ita 2. manu; at 1. *et*.

(1) Ita censet etiam Festus voc. *curia*. Nam triginta fuisse feminas oratrices tradit Servius ad aen. VIII. 638.

(2) Sabinae priore capite *orantes*, nunc *oratrices*; quae duo vocabula fortasse synonyma sunt. Etsi autem plerique historici preces Sabinarum tumultuarias fuisse tradunt, tamen Appianus de reb. ital. cap. V legationem Sabinarum ad Tatium non secus ac Veturiae ad Coriolanum videtur innuere. Ita fere loquitur etiam Dionysius III. 1. Feminarum oratricium exemplum aliud suppeditat Pausanias V. 16, nimirum apud Eleos publica auctoritate lectarum, quae pacem inter populos dissidentes sanxerunt.

(3) Nempe ante annos circiter quadraginta, ut est apud Eusebium chron. lib. II; ubi tamen videsis quae in editione mediolanensi ad Abrahami annum MCCXXI adnotantur.

(4) Tullianum locum prae oculis habet Lactantius inst. II. 6. Tum Plutarchus sic loquitur in Lycurgo cap. V: πλειόνων δὲ καινοτουμένων ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, πρῶτον ἦν καὶ μέγιστον ἡ κατάστασις τῶν γερόντων, ἥν φησιν ὁ Πλάτων τῇ βασιλέων ἀρχῇ φλεγμαινούσῃ μιχθεῖσαν, καὶ γενομένην ἰσόψηφον εἰς τὰ μέγιστα σωτηρίαν ἅμα

consilio et quasi (a) senatu (b) fultus | et munitus, et bella cum finitimis felicissime multa gessit: et cum ipse nihil ex praeda domum suam reportaret (c), locupletare civis non destitit. Tunc (d), id quod retinemus hodie magna cum salute rei publicae (1), auspiciis plurimum obsecutus est Romulus (2). Nam et ipse, quod principium rei publicae P. 238.

(a) Cur *quasi senatu*? An quia nonnulli, ut est apud Servium ad aen. I. 426 *senatus nomen* a Bruto coepisse aiunt? (b) Cod. 1. manu *senatu*; tum super imposita *a* factumque *saenatu*. Perversa haec castigatio haud semel inferius occurrit in codice. (c) Similem fere locutionem habes supra lib. I. 14., et III. 31. cum not. (d) Ita cod. pro *tum*, ut etiam alibi.

καὶ σωφροσύνην παρασχεῖν κ. τ. λ. Tum et Dionysius II. 12. 14. civilia ac militaria Romuli instituta sic cum laconicis Lycurgi comparat, et sic de optimatium consilio ad regis dominationem adiuncto loquitur, ut hunc Ciceronis locum imitari videatur.

(1) De lege aelia et fufia a Clodio sublata cogitabat sine dubio Cicero haec scribens. Multus autem honor auguriis tribuitur; nam et Scipio et Laelius et Scaevola interlocutores, et ipse Cicero auctor operis, in augurum collegio fuerunt. De prioribus recole prosopographiam in praefatione, de postremo Plutarchum in Cicerone cap. XXXVI. Curiosam apud Romanos auspiciorum observationem docent Plutarchus in Marcel. IV. V; Strabo XVII. p. 1168; Plinius X. 21, aliique auctores. Omnes magistratus fieri auspicato iubet lex apud Cic. leg. III. 3. Ceterum auguria valde irridet Plinius XXVIII. 2; lusaque docet Dionysius II. 6; neglecta denique Arnobius II. p. 91; sed adhuc observata Salvianus VI. 2.

(2) Sive animi superstitione, sive astu politico. Sic Lycurgus Lacedaemoniis non ante leges tulit, quam eas fore utiles, delphico oraculo confirmatum est. Xenoph. reip. lac. cap. VIII; Plut. Lyc. XXIX; Dionys. II. 61.

fuit, urbem condidit (a) auspicato (b), et omnibus publicis rebus instituendis, qui sibi essent (c) in auspiciis ex singulis tribubus (d)
P. 239. singu||los cooptavit augures (1): et habuit plebem in clientelas principum descriptam; quod quantae fuerit utilitati (e), post videro (f) (2): „ multaeque dictione (g) ovium et boum (h) „ (3), quod tum erat res in pecore et lo- „ corum possessionibus, ex quo pecuniosi

(a) Cod. *condididit*. (b) Sic loquitur Cicero etiam de divin. I. 2. (c) Ita cod. Sed num scribendum *adessent*? (d) Ita cod. 1. manu; at 2. mendose *tribus*. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. *quante fuerit utilitate*. (f) Cod. *viderem*; tum *m* fuit deleta. Sane littera *m* saepe abundat in hoc codice, multo autem rarius desideratur; quod in aliis codicibus, praecertimque in lapidibus contra fit. (g) Locum ex II. de rep. citat Nonius voc. *pecuniosum et locupletum*; et quidem in plantiniana et gotofrediana editione *multaque ditione*. Iam primi verbi mendum satis videtur priscum, namque in membranis ipsis de rep. vaticanis prior manus scripserat *multa*, tum superaddita *e* fuit. Sed bene in parisiaca Nonii editione *multaeque dictione*, sicuti utrumque vocabulum peracute emendaverat Cuiacius observ. XI. 9. Locum ex II. de rep. citat etiam Isidorus orig. X. 156. Et quidem recte Grialius dederat in Isidoro *multae dictione*, verum Arevalus ad Nonium respiciens locum nolens pessumdedit. In gotofrediana autem Isidori editione legitur *multa quae editione*, in qua pessima lectione latet nihilominus scintilla veritatis, namque *e* a voce *multa* translata fuit ad vocem *ditione*. (h) Ita 2. manu; at 1. *bovum*, quae est rectior scriptura, si casuum flexiones spectes.

(1) Livius X. 6: *inter augures constat, imparem numerum debere esse, ut tres antiquae tribus suum quaeque augurem habeant*. Falso autem dici videtur apud eundem Livium IV. 4, augures Romulo regnante nullos fuisse. Confer tamen Lydum m. r. I. 45.

(2) De clientelae romanae utilitatibus, caritate, et iure legantur Dionysius II. 10; Plutarchus Romul. cap. XIII; Gellius V. 13: namque hic locus in mutilis de rep. membranis desideratur.

(3) Haud sine causa verborum ordinem servat Cicero. Quippe ait Plinius XVIII. 3: *cautum est ne bo-*

„ et locupletes vocabantur (1); „ non vi et suppliciis coercebat (2).

X. Ac Romulus cum septem (a) et triginta regnavisset annos (3), et haec egregia duo firmamenta rei publicae peperisset, | auspicia et senatum (b), " tantum est consecutus, ut cum „ subito sole obscurato (4) non conparuisset, „ deorum in numero conlocatus (c) putaretur: „ quam opinionem nemo umquam mortalis „ adsequi potuit sine eximia virtutis gloria (5) „. Atque hoc eo " magis est in Romulo P. 240.

(a) Cod. *septe*, ut in lapidibus quoque non semel vidi. Iam *m* finalem omitti interdum in antiquis codicibus exploratum est. An vero illud *septe* e lingua rustica est? Certe ita fere nunc loquuntur Itali. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. *saenatum*. (c) Ita cod. modo *conl*. modo *coll*.

vem prius quam ovem nominaret qui indiceret multam. Ibidem Plinius tullianum hunc locum illustrat: *locupletes dicebant loci, hoc est, agri plenos. Pecunia a pecore appellabatur. Multatio quoque non nisi ovium boumque impendio dicebatur.* Confer Ovidium fast. V. 281.

(1) Locum hunc ex Tullio nominatim, sed libere, citat Hieronymus comm. ad Eccles. cap. V: *Tullius pecuniosos primitus eos dictos refert, qui plura habuissent pecuia, id est pecora; ita enim antiquitus appellabant.* Verba vero Hieronymi exscribit Isidorus orig. X. 210.

(2) Aliter Plutarchus Romul. XXVI-XXVII, Lydus lib. I. 5; qui Romulum extremo tempore tyrannum fastuque et ferocitate elatum describunt contradicente tamen Appiano apud Photium cod. LVII.

(3) Sic passim historici scribunt XXXVII, et ipse Plutarchus in Numa cap. II; qui tamen in Romulo fin. scribit XXXVIII. Romulus ergo anno aetatis LV, vel ut ait Plut. LIV, obiit; siquidem is vulgo dicitur Romam simul regnumque suum occoepisse annos natus XVIII; qua super re nullam esse historicorum dissensionem ait Dionysius II. 56.

(4) Solis hunc defectum legebat in libris de rep. Seneca ep. CVIII.

(5) Locum hunc in libris de rep. legebat Augustinus C. D. III. 15. Huc idem Augustinus respicit

„ admirandum, quod ceteri qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum saeculis fuerunt, ut (a) fin||P. 241. gendi proclivis (b) esset ratio, cum imperiti facile ad credendum inpellerentur. Romuli autem aetatem, minus his sescentis (c) annis, iam inveteratis litteris atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato cernimus „ (1). Nam si, id quod Graecorum investigatur annalibus, Roma condita st (d) secundo anno olympiadis septumae (2), in id saeculum Ro-

(a) Cod. *et*; mox ibi emendatum *ut*. (b) Male in Augustini contextu (qui hunc locum citat C. D. XXII. 6.) *proclivior*; verum ibi Maurini editores admonent, in mss. Augustini legi *proclivis*, quae nunc lectio mire confirmatur. (c) Recole lib. I. 37. p. 101. n. c. (d) Ita cod. 1. manu; at 2. superaddidit *e*. Ego vero archaismum satis nobilem et crebra codicum auctoritate firmatum heic et alibi retinui.

etiam XVIII. 24. Consonat sibi Tullius III. in Cat. 1: *illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales benivolentia famaque sustulimus*. Hanc fuisse complurium deorum apud ethnicos originem sapienter observat Augustinus serm. CCLXXIII. 3, et C. D. II. 5. 15; tum Lactantius de ira D. cap. XI, et inst. I. 15 (ubi nominatim citat libros Tullii de rep.) et VII. 14.

(1) Locum citat Augustinus C. D. XXII. 6 sine ulla varietate.

(2) Solinus cap. II. vel alium Ciceronis locum legebat, vel ipse Solinus mendosus est aut memoria falsus. Ait enim: *Cincio Romam duodecima olympiade placet conditam; Pictori octava; Nepoti et Lutatio, opinionem Eratosthenis et Apollodori comprobantibus, olympiadis septimae anno secundo; Pomponio Attico et M. Tullio olympiadis sextae anno tertio*. Equidem opus chronologicum Tullii, quod potissimum consentiret cum Attici simili opere,

muli cecidit aetas cum | iam plena Graecia poetarum et musicorum esset; minorque fabulis, nisi de veteribus, haberetur fides. Nam centum et octo annis postquam Lycurgus leges scribere instituit, prima posita est olympias (a): quam quidam nominis errore ab eodem Lycurgo constitutam putant (1). Homerum autem, qui minimum dicunt, Lycurgi P. 242.

(a) Locutionem *posita est olympias* graeco de fonte Tullius derivat τεθῆναι ἀγῶνα vel ὀλυμπιάδα, uti est apud Eusebium chron. I. 32. ed. mediol. Item quod paulo post ait *constitutam olympiadem* manat de graeco ὀλυμπιὰς ἐτάχθη. Euseb. ibidem. A Tullii vero auctoritate nimis recedit Eusebius, qui chron. lib. II. leges a Lycurgo scriptas ait annis ferme quinquaginta ante primam olympiadem.

videtur hoc ipsum de rep. (ut diximus cap. I. p. 131. n. 3.) quo Romam conditam ait anno secundo olympiadis septimae. Porro autem sicubi revera Cicero anno tertio olymp. VI natam esse Romam dixerit, is haberet suffragatores Plutarchum in Rom. XII, Velleium I. 8, et denique Eusebium chron. lib. II, qui refert Romam dici conditam anno tertio olympiadis VI in quorundam Romanorum libris: quamquam ipse Eusebius annum urbis natalem statuit primum olympiadis septimae, quod et Solinus cap. II calculando colligit: eademque sententia est etiam Dionysii I. 71. 74. 75. Verum apud eundem Dionysium I. 74 Polybius Romae natales scribit secundo olympiadis septimae anno, quam sententiam discipulus Polybii Scipio hoc in sermone sectatur. (Confer inferius cap. XIIII.) Idem collegebatur ex tabula h. e. annalibus pontificum. Etenim apud Dionys. I. 74. ἀρχιερεῦσι, non Ἀγχισεῦσι, legendum esse docuit vir. ill. et de litteris praeclare meritus Niebuhrius in disquisitione de anno urbis natali, usus vaticani codicis (immo licet tribus uti) lectione apud Hudsonum ἀγχιστεῦσι, ex qua merito fecit ἀρχιερεῦσι.

(1) Hoc in errore versatus est Aristoteles, teste Plutarcho Lycurg. cap. I, quo loco haec con-

* Q. XV. P. 301. aetati triginta annis anteponunt fere (1). "Ex „ quo intellegi potest permultis annis an*||te „ (a) Homerum fuisse, quam Romulum: ut „ iam doctis hominibus ac temporibus ipsis „ eruditis ad fingendum vix cuiquam esset „ locus (b). Antiquitas enim recepit fabulas

(a) Hoc est codicis folium postremum, cuius nonnis frustum intimum superest lacerae membranae. Quum autem cuiusque paginae sint duo latercula, folii vero latercula quatuor; hoc quidem in folio nihil reliquum est praeter primi quartique laterculi partes dimidiatas a vertice ad imum. Sed enim prior folii pagina ferme tota suppletur feliciter ab Augustino locum citante C. D. XVIII. 24, et XXII. 6, quo postremo capite, ne interpolationem aliquam suspicemur, ait Augustinus se verba Ciceronis prout scripta sunt inserere. Desideramus itaque particulam laterculi secundi, laterculum tertium, et quarti dimidium; supputatis autem spatiis constat ereptas nobis esse litteras circiter CCXXX. En autem hiatum codicis. P. 301. laterc. 1. *te Ho . . fuisse . . Romu . . ut iam . . homi . . ac tem . . ipsis er . . ad fin . . vix cui . . esset lo . . antiq . . nim r . . fabula . . etiam n . . numq* . . P. 302. laterc. 2 . . *us ne* . . etc. ut scribimus in textu. Iamvero paginae 301 supplementa augustiniana, quia certissima sunt, eodem genere litterarum excudo; supplementa autem paginae 302 litteris inclinatis exaro, quia sunt coniecturalia, etsi vix dubia. (b) Textus Augustini *quidquam esset loci*.

troversia ventilatur. De Lycurgo autem iuniore, qui primum agonem cum Iphito instituit, legatur Euseb. chron. I. 32.

(1) Intelligit Apollodorum. Complures ac varias de Homeri aetate sententias veterum acervaverunt Suidas voc. Ὅμηρος, et Eusebius chron. II ad Abrahami annum DCCCCXV. Apud Gellium XVII. 21 Nepos Homerum vixisse dicit ante Romam conditam annis circiter centum et sexaginta; quo fit, ut is prorsus congruat cum Cicerone, siquidem olympiadis septimae annus secundus, Romae natalis fuit. Namque ab Homero ad Lyc. anni 30; ab hoc ad I. ol. anni 108; ab ol. I. ad septimam dimidiam anni 26; ergo 164. Conferatur Cicero etiam tusc. I. 1. Item Heynius ad Apollodori fragmenta pag. 1086.

„ fictas etiam nonnumquam incondite; haec „ aetas autem iam exculta, praesertim eludens (a) omne quod fieri non potest, respuit „ . . . * . . . *eodem nomi|ne ali*us ne*pos ei*us, ut di*xerun*t quidam, *e*x filia, quo*niam* ille mor*tuus* eodem *est an*no; na*tus Si*moni*des* (b) *ol*ympia*de se*xta et quin*qua*gesima : *quo f*acilius *intel*legi pos*sit tu*m de Ro*mu*li im-

* P. 302. Desiderantur litterae pl. m. 230 : id est huius editionis versus prope septem.

(a) Ita textus Augustini *eludens*, quod vocabulum parum placet Patricio, quamquam vocabulum idem is observat apud Ciceronem in Verr. III. 4. In editis fragmentis legitur *iam exculta praesertim et erudita*, *omne* etc. Cave tamen putes id fluxisse ex aliquo Augustini codice, quum reapse mera fuerit critici alicuius coniectura et immutatio, quia scilicet apud eundem Augustinum C. D. XVIII. 24, ubi alis verbis eadem recitatur sententia, scriptum vidit *temporibus iam expolitis, et eruditis*.

(b) Quum ego hanc lacunam ill. Niebuhrio considerandam obtulissem, is e superstitibus elementis *moni* exculpsit *Simonides*; quo supplemento nihil ego vidi verius aut doctius. Datis autem pro sua humanitate ad me litteris toti huic Ciceronis loco lucem plurimam attulit; quarum litterarum verba ipsa heic scribere pretium operae est: *In Suida lego* Σιμωνίδης Λεωπρεπούς ἰουλιήτης etc. γέγονε δ' ἐπὶ τῆς νς ὀλυμπιάδος; *scilicet natus est: nam qui prope nonagenarius ol.* LXXVIII *obiit, nasci debit ol.* LVI. *Habemus autem olympiadis numerum, tum superstites litteras* moni, *quae, litterarum calculo inito, ex nullo alio vocabulo esse possunt. Certe illud mihi extra controversiam esse videtur, Ciceronem in hac lacuna enumeravisse poetas graecos qui sub romanis regibus floruerint, atque ita desivisse in Simonide sene, qui, quum reges urbe pellerentur, quadragenario maior erat. Pluribus sane locis Graecorum aetates cum Romanorum temporibus a Cicerone componi videmus; in Bruto v. gr. et in tusculanis: nominatumque fuisse ante alios Archilochum propterea mihi persuadeo, quod in tusc. I. 1 sub Romulo floruisse dicitur: id quidem parum accurate; sed vixit certe ante Romuli excessum: tum vero Alcaeum, Stesichorum etc. At Simonidem alium, nepotem ex filia maioris Simonidis, propterea posuit, quod Suidas haec habet:* Σιμωνίδης κεῖος, θυγατριδοῦς κατά τινας τοῦ προτέρου etc. *Quae quidem ex Apollodori chronicis in Suidam illata esse, tot alii loci comprobant: Apollodorum autem*

P. 67. mor||talitate (a) creditum, cum iam inveterata vita hominum ac tractata esset et cognita. Sed profecto tanta fuit in eo vis ingenii atque virtutis, ut id de Romulo, Proculo Iulio (1) homini agresti crederetur, quod multis iam ante saeculis nullo alio de mortali (b) homines credidissent: qui inpulsu patrum, quo illi a se invidiam interitus Romuli pellerent, in contione dixisse fertur, a se visum esse in
P. 68. eo colle | Romulum, qui nunc Quirinalis vocatur (2): eum sibi mandasse ut populum ro-

Ciceronis aetate omnes manibus versabant, qui de illustrium hominum temporibus quaererent. Neque tamen nego magis mihi arrisurum fuisse si licuisset credere Bacchylidem, quem graeci auctores, quos quidem novi, συγγενῆ Simonidis senis vocant, a Cicerone nepotem eius ex filia dictum fuisse; nobilissimum quippe haberemus pro incognito, qui tamen μελίγηρυς dictus est. Fuerit autem eius commemorandi ratio, quod Cicero committere nolebat, ut recentior nepos, post reges exactos natus, cum illo vetusto permutaretur. Poetas vero istos graecos omnes propterea recensuerat, quia nemo ex illorum numero de suis temporibus prodigiosas res retulisset.

(a) Cod. *iam mortalitate*; tum superpositum fuit *im*. Atqui delenda erat potius littera *a* ex *iam*, ut nos fecimus. Neque enim τὸ *iam* heic belle retineretur. (b) Cod. 1. manu *mortalitate*; mox litterae quatuor extremae fuerunt expunctae.

(1) Subornati Proculi fraudem passim narrant ethnici christianique scriptores; irrident autem Augustinus C. D. III. 15, et Tertullianus apol. XXI. [quin et ipse Cicero leg. I. 1. et off. III. 10. Vill. Mr.] Tullianum hunc locum libere exhibet Lactantius inst. I. 15.

(2) Haud procul aedibus Attici, ut ait Cicero leg. I. 1. Revera templum Quirini et domum Attici proxime inter se collocat Rufus in VI regione.

garet ut sibi eo in colle delubrum fieret: se deum esse et Quirinum vocari (a).

XI. Videtis ne igitur unius viri consilio non solum ortum novum populum, neque ut in cunabulis (b) vagientem relictum, set adultum (c) iam et paene puberem (1)? Tum Laelius, nos vero videmus; et te quidem ingressum ratione ad disputandum nova, quae || nusquam est in Graecorum libris. Nam princeps ille, quo nemo in scribendo praestantior fuit (2), aream sibi sumsit in qua civi- P. 81.

(a) Sive a *curi* hasta, sive a *χοίρανος*, sive a *κύριος*. Postremam originem tuetur Lydus m. r. I. 5, qui testibus confirmat, Romulum et eius aequales haud ignaros fuisse lingue aeolicae. Erudite Lactantius inst. I. 2: *Solent mortuis consecratis nomina immutari; credo nequis putet eos homines fuisse. Nam et Romulus post mortem Quirinus dictus est.* (b) Sic lego *in cunabulis* non *incunabulis*. Paulinus item (ep. XXXII. 4 inter augustinianas) scribit divisim *adultum aetate corporea, in spiritalibus adhuc cunabulis vagientem*. (c) Cod. manifeste *advitum*.

(1) Contra Seneca in opere, quod videtur historicum, apud Lactantium VII. 15 ait, *populi romani infantiam fuisse sub Romulo; pueritiam sub ceteris regibus* etc. Senecam hunc alii philosophum intelligunt, alii Annaeum Florum. Lege Bünemannum ad Lactantium. Nuper in fragmento palatino vitae M. Senecae patris, cura ill. Niebuhrii invento atque edito, is ipse pater cognitus est historiarum auctor. Et sane nihil vetat quominus Lactantium de patre potius loqui putemus quam de filio, quandoquidem et is Senecam ambigue appellat, et nunc patrem fuisse historicum scimus. Roborat hanc opinionem, quod historia Senecae, tam apud Lactantium quam in fragmento palatino, memoriam complectitur bellorum civilium.

(2) Plato scilicet, quem quod admiratione commotus saepius fortasse laudet, excusari se petit Cicero leg. III. 1. Confer Cicer. orat. XIX; Quintil. X. 1. 367;

tatem extrueret arbitratu suo (a); praeclaram ille quidem fortasse, set a vita hominum abhorrentem et a moribus (b) (1). Reliqui disseruerunt, sine ullo certo exemplari formaque rei publicae, de generibus et de rationibus civitatum (c) (2). Tu mihi videris utrumque
P. 82. facturus; es | enim ita ingressus, ut quae ipse repperias (d) tribuere aliis malis, quam, ut facit aput Platonem Socrates, ipse fingere; et illa de urbis (e) situ revoces ad rationem, quae a Romulo casu aut necessitate facta sunt (3); et disputes non vaganti oratione,

(a) Festive hanc formulam *arbitratu suo* usurpat Cicero in locandis aedificationibus usitatam. Gruter CLXXXV. 2. (b) Cod. 1. manu *a maioribus*; 2. *moribus* sine praep. quam ego retineo. Sic eam retinet Cicero hac ipsa de re iisdem prope verbis loquens de or. I. 52. (c) Ita codex; at alibi *civitatium*. (d) Ita cod. Recole p. 147. n. h. (e) Cod. *verbis*; tum fortasse expuncta fuit *e*, quae sententiam oppido perturbabat.

Gell. II. 5; Val. M. VIII. 7. ext. 3.

(1) Plato remp. suam, tamquam picturam, sibi ad oculorum veluti oblectationem confinxit. Athen. XI. 15. Pergit ibidem Athenaeus dicere Platonis remp. et leges vel eo maxime nomine parum videri laudabiles, quod iis nulla gens apud se locum concesserit. Sic de platonica rep. loquitur etiam Polybius VI. 47. Plotinus remp. Platonis in Campania instituere frustra meditatus est, ut narrat in eius vita Porphyrius.

(2) Sic facit Aristoteles, cuius opus politicum per omnia rerump. genera late vagatur. Hunc praecipue puto intelligi a Cicerone.

(3) Recole dicta cap. III. Cicero enim ibi dixit situm urbis sapienter a Romulo sponteque electum; haud equidem veritatem secutus, sed ne omitteret occasionem tradendi praecepta politica de situ urbi novae captando. Quare et hanc obiectionem auctor irrefutatam, tamquam foveam, praetergreditur; astu scilicet oratorio, ne malam causam tuendo faciat peiorem.

sed defixa in una re publica. Quare perge, ut instituisti: prospicere enim iam videor te reliquos reges persequentem quasi perfectam rem publicam (1).

XII. Ergo, inquit Scipio, cum ille || Romuli senatus (a), qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tribuisset, ut eos patres vellet nominari, patriciosque eorum liberos, temtaret post Romuli excessum ut ipse gereret (b) sine rege rem publicam, populus id non tulit (2); desiderioque Romuli postea regem flagitare non destitit: cum prudenter illi principes novam et inauditam ceteris gentibus interregni ineundi rationem excogi||taverunt (3), ut quoad certus rex declaratus esset, nec sine rege civitas, nec diuturno esset uno, nec committeretur ut quisquam inveterata potestate aut ad deponendum imperium tardior esset (c), aut ad optinendum munitior. Quo (d) quidem tem–

P. 281.

P. 282.

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. *saenatus*. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. fecit *regeret*, quam emendationem haud recipio: prior enim scriptura et latino sermoni satis congruit, et elegantior est quam *regeret sine rege*. Eandem tamen scripturae varietatem apud Augustinum observabimus in huius libri fine.

(c) Cod. *essed*. Neque emendator quidquam mutavit. (d) Cod. *quod*, manifesto mendo.

(1) Ita sine ullo verbo. De re confer Cic. de or. I. 9, et tusc. IV. 1.

(2) Confer Dionys. II. 57; Liv. I. 17; Serv. aen. VI. 809.

(3) Interrex mansit etiam in libera rep. usque ad Pompeii consulatum sine collega anno urbis DCCII.

pore novus ille populus vidit tamen id quod
fugit lacaedemonium Lycurgum, qui regem
non diligendum (a) duxit; si modo hoc (b) in
P. 283. Lycurgi potestate || potuit esse; sed haben-
dum qualiscumque is foret, qui modo esset
Herculis stirpe generatus. Nostri illi etiam
tum agrestes viderunt, virtutem et sapien-
tiam regalem non progeniem quaeri oporte-
re (1).

XIII. Quibus cum esse praestantem Nu-
mam (2) Pompilium fama ferret, praetermis-
sis suis civibus regem alienigenam patribus
auctoribus (3) sibi ipse populus adscivit (c);
P. 284. eumque ad regnandum | sabinum hominem
Romam Curibus accivit (4). Qui ut huc ve-
nit, quamquam populus curiatis eum comi-

(a) Cod. in manu *redigendum*; mox 2. manu *diligendum* vetere orthographia pro *deligendum*. (b) Ita 2. manu; at 1. *haec*. (c) Ita 2. manu; at 1. *adscibit*.

(1) Sic de Romanis apud Livium IV. 3 loquitur Canuleius tribunus, et sic Rutilius in itiner. I. 14.

(2) Si Servium audias ad aen. VI. 809, proprium nomen fuit *Pompilius* cui postea accessit agnomen *Numa* ἀπὸ τῶν νόμων, ab inventione et constitutione legum. De virtute Numae satis heic Tullius; ad sapientiam quod attinet, Tullius idem or. III. 51 eum vocat *doctissimum*.

(3) Quid sit *patres auctores fieri* perspicue docet Livius I. 17.

(4) Praeter Numae virtutem, illae quoque causae eum ad regnum vocaverunt, quod Sabinis, iam inde ab Tatio Romae incolis, Sabinus rex erat concedendus; quodque Numa Tatii filiam habebat in matrimonio; Plut. Num. II. Quin progenie formaque regia erat; Dionys. II. 58. Anno aetatis XL regnum adiit, natus scilicet cum ipsa Roma. Dionys. ibidem; Dio frag. XX; Plut. Num. III.

tis [a] regem esse iusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit: hominesque romanos instituto Romuli bellicis studiis ut vidit incensos, existimavit eos paulum ab illa consuetudine esse revocandos (1).

XIIII. " Ac primum [b] agros, quos bello " Romulus ceperat, divisit viritim civibus (2): " || docuitque sine depopulatione atque P. 87.
praeda posse eos colendis agris abundare [c] commodis omnibus: amoremque eis otii [d] et pacis iniecit, quibus [e] facillime iustitia et fides convalescit; et quorum patrocinio [f] maxime cultus agrorum perceptioque frugum defenditur (3). Idemque Pompilius et auspiciis maioribus inventis (4), ad pristinum numerum duo augures addidit (5); et sacris e

(a) Ita cod. pro *comitiis*, solita crasi. (b) Nonius, qui hunc locum ex II. de rep. citat voc. *viritim*, habet *primus*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *abundari*. (c) Cod. *eoistii*; tum 2. manu factum *his otii*; mihi vero visum est priorem scriptionem peccare metathesi, ceterum nullam litteram desiderari. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. *in quibus*. (f) Male cod. superadditis 2. manu duabus cc, quum prima nullam scripsisset.

(1) Imitatur Tullium Lactantius epitom. cap. XXII.

(2) Nimirum egenis illis et novitiis, qui nihil a Romulo acceperant. Dionys. II. 62.

(3) Hac de causa Numa *Termino* et *Fidei* fana et sacra constituit. Plutarch. Num. XVI, Dionys. II. 74. 75. Fides in Capitolio vicina Iovis erat. Cic. off. III. 29.

(4) Puta ad fulminum curationem; qua super re vide Plutarchum Num. XV, Livium I. 20. Tum morem romanum dandi operam ut priora auguria posterioribus confirmarentur attingit Servius ad aen. II. 691.

(5) Quinque nimirum evaserunt augures, servato numero impari. Recole cap. IX. p. 150. n. 1.

P. 88. principum numero pontifices quin|que praefecit (1): et animos propositis legibus his, quas in monumentis habemus (2), ardentis consuetudine et cupiditate bellandi religionum caerimoniis mitigavit: adiunxitque praeterea flamines, salios (3), virginesque vestales (4); omnisque partis religionis statuit sanctissime. Sacrorum autem ipsorum diligentiam difficilem (5), apparatum perfacilem esse voluit: nam quae perdiscenda quaeque obser-
P. 69. vanda es||sent multa constituit, sed ea sine inpensa. Sic religionibus colendis operam

(1) Si Livium consulas X. 6, quatuor tantum fuisse videbuntur veteres illi Numae pontifices; quorum numerus duplicatus est, Valerio et Apuleio coss., adsumptis de plebe totidem. Sylla demum pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim. Liv. epit. LXXXIX. Lydus I. 45 quatuor scribit pontifices a plebe creatos.

(2) Numae leges commemorantur infra lib. V. 2. Insuper a Gellio IV. 3; Servio ad aen. VI. 860; Festo voc. *pellices*; Aur. Vict. in Numa; Augustino C. D. II. 16. Eae leges fuerunt in iure civili papiriano. Dig. I. 2. 2.

(3) Flamines tres, dialem, martialem, et quirinalem. Augustin. C. D. II. 15. Salios Martis sacerdotes duodecim, Aur. Vict. in Numa. Quin salias quoque virgines commemorat Festus; saliare autem Numae carmen Horatius epist. II. 1. 86.

(4) Opinionem eorum, qui Vestae cultum a Romulo repetebant, studiose refutat Dionysius II. 65. In ea scilicet videtur fuisse Varro, a quo LL. IV. 7. Tarpeia illa proditrix virgo dicitur vestalis. Quatuor autem fuisse institutas a Numa vestales, quibus postea duae accesserint, nempe a Prisco rege, ait idem Dionysius II. 67, et III. 67.

(5) Tertullianus apol. cap. XXI: *Numa Romanos operosissimis superstitionibus oneravit.*

addidit, sumtum removit (1): idemque (a) mercatus (2), ludos, omnesque conveniundi causas et celebritates invenit (3). Quibus rebus institutis, ad humanitatem adque mansuetudinem revocavit animos hominum stu-

(a) Cod. *ut idemque*; verum *ut* (quod in codice satis videtur expunctum) profecto heic locum non habet.

(1) Cic. leg. II. 8 ex duodecim tabulis: *ad divos adeunto caste, pietatem adhibento, opes amovento*; quam doctrinam pergit idem Cicero sapienter explicare cap. X et XVI. Rei meminit etiam parad. I. 3. Praeterea Tertullianus apol. cap. XXV sic ait: *etsi a Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen aut simulacris aut templis res divina apud Romanos constabat: frugi religio et pauperes ritus, et nulla Capitolia certantia caelo, sed temeraria de caespite altaria, et vasa adhuc samia, et nidor ex illis, et Deus ipse nusquam: nondum enim tunc ingenia Graecorum atque Tuscorum fingendis simulacris urbem inundaverant*. Notabilis locus, quo demonstratur, in Numae religione aeque defuisse simulacra divina, ut apud veri cultus heredes adseclasque Hebraeos. Plato quoque superbum sacrorum luxum reprehendit in Alcibiade II. Tum etiam Plutarchus Lycurg. cap. XIX. et apoph. reg. initio observat, sacra minimi sumptus a Lycurgo Spartae fuisse instituta. In eamdem sententiam loquitur Persius II. 69, et Lactantius II. 4. VI. 25. Nihilominus plerique populi, duce veluti et magistra meliore natura, Numinis maiestatem sacris magnificis honorare semper consueverunt.

(2) Nundinarum auctorem, non Numam, sed alii Romulum alii Servium Tullium faciunt apud Macrobium sat. I. 16. Apud Servium ad G. I. 275 *Varro dicit antiquos nundinas feriatis diebus agere instituisse, quo facilius commercii causa ad urbem rustici commearent.*

(3) Cur antiqui legumlatores voluptates in sacra festa contulerint, sapientem causam tradit Athenaeus VIII. 16, nempe ut modeste et pudice homines genio indulgerent.

diis bellandi iam (a) immanis ac feros. Sic P. 70. ille cum undequadraginta annos (1) sum|ma in pace concordiaque regnavisset: sequamur enim potissimum Polybium nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior (2); excessit e vita, duabus praeclarissimis ad diuturnitatem rei publicae rebus confirmatis, religione (b) atque clementia (3).

XV. Quae cum Scipio dixisset, vere ne, inquit Manilius, hoc memoriae proditum est (c), Africane, regem istum Numam Pythagorae (d) ipsius discipulum, an certe pytha-

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. *tam*. (b) Cod. *religionem atque clementiam*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *sit*. (d) Cod. *Pythagorae ne*; sed enim cum hac particula incipiunt posteriore manu supplementa verborum sequentium usque ad *saepe*, quae ante omissa fuerant. Itaque et τὸ *ne* videbatur mihi mendosum et minime ferendum.

(1) Dionysius I. 75. et II. 76, Livius I. 21, Solinus cap. II, Eutropius I. 2, Rufus cap. II regnantis Numae annos scribunt tres supra quadraginta. Verum Eusebius, et Cassiodorius in chronicis, et historia miscella, duos detrahunt, Polybius autem quatuor; cuius postremae sententiae, annorum nempe XXXIX, meminit Augustinus C. D. III. 9, Ciceronis locum, ut puto, respiciens.

(2) Sic Cicero etiam de off. III. 32. in controversia quadam citans hunc historicum, pari cum laude ait: *Polybius bonus auctor in primis* etc. Regum romanorum historiam videtur Polybius sexto libro praelibavisse, si certe vera est inscriptio *sexti libri* in valesianis excerptis, ubi Tarquinii Prisci res attinguntur. Quin adeo in XL. libro chronologiam suam Polybius posuerat, ut in vaticanis nuper a me editis Porphyrogeniti excerptis p. 461. dicitur.

(3) Haud absimilis est illa Ochi morientis sapiens sententia, qui

goreum fuisse (1)? || saepe enim hoc de maioribus natu audivimus (a), et ita intellegimus vulgo existimari: neque vero satis id annalium publicorum auctoritate declaratum videmus. Tum Scipio, falsum est enim (b), Manili, inquit, id (c) totum; neque solum fictum (d) sed etiam imperite absurdeque fictum (2): ea sunt enim demum non ferenda in mendacio, quae non solum facta (e) esse, set ne fieri quidem potuisse cernimus (f). Nam p. 295.

(a) Cod. *audibus*; tum ibidem emendatum *audivimus*. Iam et sequentia *et ita intellegimus* expuncta fuerunt temeraria libertate emendantis, quae nos retinenda censemus tullianaque existimamus. (b) *Enim* superponitur in codice a posteriore manu. (c) *Id* superadditur in codice. (d) Ita cod. 2. manu hic et inferius; at 1. *factum*. (e) Ita cod. 1. manu; at 2. *falsa*. (f) Sumit a Polybio magistro sententiam hanc Scipio, vel potius Cicero. Ait Polybius loco mox citando: τὸ γὰρ ἀδύνατον ἐν τῷ ψεύδει μόνον οὐδ' ἀπολογίαν ἐπιδέχεται τοῖς ἁμαρτάνουσι. Sic apud Moserum Lehnerus, qui ambo opinantur Polybium de Numa loqui, quoniam ita facit Cicero, ideoque rogatus a filio, quonam pacto tamdiu tamque feliciter regnum tenuisset? *officiis*, ait, *demerendo deos et homines*, τὰ δίκαια πράττων πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους καὶ θεούς. Athen. XII. 12.

(1) Quare Manilius Aemilianum de Pythagora rogitat? idcirco fortasse, quia nonnulli existimabant (Plut. Num. VIII, et Fest. voc. *aemiliam*) gentem aemiliam a Mamerco, cognomine Aemilo, Pythagorae filio, genus ducere.

(2) Fabulam non heic solum, verum etiam de or. II. 37, tusc. I. 16. IV. 1. refutat Cicero; et praeterea Dionysius II. 59; Livius I. 18, et XL. 29; Plutarchus Num. I; Gellius XVII. 21. Erroris fontes fuerunt 1. quia Numa suscepit imperium olympiade qua vicit Pythagoras laco: quum autem olympionicae in Graecia essent eponymi, ut Romae consules, quumque nomen congrueret; famosior philosophus olympionicae aetatem occupavit. Quid quod samius quoque Pythagoras quidam inter celebriores olympionicas ponitur apud Eusebium XLVIII olympiade?

P. 296. quartum | iam annum regnante Lucio (a) Tarquinio Superbo (b), Sybarim et Crotonem et in eas Italiae partis Pythagoras venisse repperitur. Olympias enim secunda et sexagesima (1) eadem Superbi regni initium et Pythagorae declarat adventum. Ex quo intellegi, regiis (c) annis dinumeratis, potest, anno fere centesimo et quadragesimo (d) post
* Q. XVI. P. 39. mortem Numae primum Italiam Pythagoram *|| attigisse (e): neque hoc inter eos, qui di-

non dubitant repertam esse iam sedem fragmenti huius. — Atqui hoc fragmentum polybianum, quod Schveighaeuserus posuit lib. VI. 59. 2, sumptum fuit ex ora codicis urbinatis vaticani CII. p. 61. Adscribitur autem in codice libro VI. cap. III. ff. 10, quo loco non de Numa agitur, sed de variis reip. formis; pertinetque sine dubio sententia ad cap. III, quia fragmentum in ora codicis ponitur e regione vocabuli *συμψεύδονται*. Perperam ergo Schveighaeuserus reiecit hoc aliaque urb. vat. codicis fragmenta ad calcem sexti libri, quae suis potius locis, uti sunt in codice, collocanda erant; quamquam eius rei culpam non Schveighaeuserus sustinet, sed Spallettus, a quo sunt missa editori fragmenta absque propriae sedis indicio. Mendose praeterea apud Moserum scribitur *ἐνδέχεται* pro *ἐπιδέχεται*, et *ἁμαρτάνουσιν* pro *ἁμαρτάνουσι*.

(a) Cod. 1. manu *M. Lucilio*; sed deinde videtur in codice facta emendatio. (b) Rursus mendose cod. *Tarquinios*, et deinde *ybarim*, quae mox metathesis sublata fuit. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *regis* cum crasi. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *quatragesimo*. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. *attingisse*; cuiusmodi alia occurrunt antiquis in codicibus v. gr. *relinquisse*, *nanctus*.

2. Quia Pythagoras Italiam, ubi regnavit Numa, incoluit. 3. Quia Pythagorae Numaeque leges atque sapientia inter se conspirare visae sunt. (Quamquam ne plus aequo Pythagoram admiremur, docet nos Augustinus retract. I. 3, pythagoricae doctrinae plures fuisse eosdemque capitales errores.)

(1) Quod olympiade LXII Py-

ligentissime persecuti sunt temporum annales, ulla st (a) umquam in dubitatione versatum. Di inmortales, inquit Manilius, quantus iste est hominum et quam inveteratus error (1)! Ac tamen facile patior non esse nos transmarinis nec importatis artibus eruditos, sed genuinis domesticisque virtutibus (2).

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. superposuit e.

thagoras philosophus cognitus fuerit, confirmatur a Tatiano adv. Gr. cap. XLI, et a Theophilo ad Autol. III. 27, itemque ab Eusebio chron. lib. II; apud quem tamen postremum primus eius olympiadis annus est Tarquinii regnantis quintus decimus: quam levem temporis aberrationem; praeter Ciceronem, coarguit etiam Dionysius IV. 41. Tum et gravior eusebiani canonis error, quod Superbus nimirum regnaverit annis triginta quinque (ut scribit quoque Hieronymus prolog. in Aggaeum, utque est in variis Livii I. 60 codicibus et edd. apud Drakenb., immo non solum XXXV, sed etiam XLV.) refellitur apud ipsum Eusebium priore libro cap. XLVI, et XLVII, ubi Tarquinius regnavisse dicitur annis XXIV vel XXV.

(1) Antiquissimus sine dubio error; namque apud Eusebium chron. I. 5. 9 cum sequitur Polyhistor cum Beroso nec non Abydenus, quorum sententiâ Pythagoras floruit sub Senecherimo et Ezechia regibus, id est Numae aetate. Errorem (quamvis meliora ut puto edoctus) poëtica licentia retinet Ovidius fast. III. 153, nec non metam. XV, ut Numam scilicet Pythagorae praeceptis imbutum canere possit. Eandem opinionem sequitur Diodorus siculus ed. Wessel. T. II. p. 549, nec non Hieronymus contra Iovin. II. 38, cuius loci sententia frustra torquet Hieronymi editorem Vallarsium. Neque abludit Augustinus ep. CII. 13. Clemens quoque strom. I. ed. ven. p. 358. dicit Numam pythagoreum; item lib. V. p. 648. Rursum supradictus Augustinus ep. CXXXVII. 12 a veritate recedit cum ait: *Pherecydes assyrius* [*syrius* corr. Mr. citato Cic. tusc. I. 16.] *Pythagoram samium ex athleta in philosophum vertit.* Eruditi enim ab hoc etiam samio olympionica philosophum discernunt.

(2) Senioris Catonis sententia

XVI. Adqui multo id facilius cognosces, p. 40. inquit Africanus, si | progredientem rem publicam adque in optimum statum naturali quodam itinere et cursu venientem videris. Quin hoc ipso sapientiam maiorum statues (a) esse laudandam, quod (b) multa intelleges etiam aliunde sumta, meliora aput nos multo (c) esse facta, quam ibi (d) fuissent unde huc translata essent, adque ubi primum extitissent (1): intellegesque non fortuito populum romanum, sed consilio et disciplina con- p. 217. firma||tum esse, nec tamen adversante fortuna (e).

XVII. Mortuo rege Pompilio (f), Tullum Hostilium (2) populus regem, interrege rogan-

(a) In prima editione scripsi *maiorum natu esse*; tum in scholio critico dixi legere me in codice *natu es esse*. Ecce autem mirabiliter Steinackerus correxit *maiorum statues esse*. Ego vero codicem iterum inspiciens manifeste legi in cariosa membrana *statues* pro *natu es*. Quare ingeniosissimo emendatori volens libensque plaudo. (b) Cod. sine ulla emendatione *quot* pro *quod*; de qua confusione loquentem Longum superius laudavimus. (c) *Multo* additur secunda manu. (d) Cod. *sibi*. Num pro *si ibi*? (e) Cod. *fortunam*. Geminavit scilicet amanuensis *m*, quia sequitur *mortuo*. Nisi credendum est potius detractam esse syllabam quasi scribendum foret *fortuna. Nam mortuo*. (f) Ita cod. 2. manu; at 1. *Popilio*.

haec est apud Plutarchum in eius vita capp. XXII. XXIII.

(1) Sic omnino loquitur Cicero etiam tusc. I. 1. Confer praeterea quae dicit Augustinus C. D. II. 16 de legibus Solonis quas Romani meliores emendatioresque fecerunt.

(2) Cur Tullus sit rex creatus, causam silet Cicero aliique vulgo auctores seu veteres seu recentiores. Sed tamen egregia Dionysii varia lectio Tullum, ni fallor, declarat Romuli nepotem, natum scilicet ex filia Hersiliae (quae quidem

te, comitiis (a) curiatis creavit (b) : isque de imperio suo, exemplo Pompilii, populum consuluit curiatim. Cuius excellens in re militari gloria, magnaeque extiterunt res bellicae (1). Fecitque idem et saepsit (c) de ma-

(a) Cod. *comitiis*. (b) Codex 1. manu his locis valde mendosus; sed 2. emendatus. (c) Cod. 1. manu *sempsit*; 2. *saepsit* cum diphthongo.

Hersilia Romuli uxor existimatur fuisse.) Nimirum apud Dionys. III. 1, ubi vulgatus textus matrem Tulli dicit *Hersilii filiam* (vel, ut quaedam exemplaria, *Servilii*) prisci interpretes Lapus atque Gelenius legebant *Hersiliae filiam*, eamque diserte lectionem tuetur in notis Portus, citato alio Dionysii loco I. 45. ubi Hersilia venisse Romam cum filia dicitur. Si ergo Hersilia fuit Romuli uxor, utique huius filia, Romuli saltem privigna fuit, si ea forte ante nuptias matris cum Romulo nata erat: ergo Tullus ex hac natus, Romuli nepos appellandus est. Pater autem Tulli Hostilius fuit; avus paternus ille Hostus a Romulo corona donatus, ut ait Plinius XVI. 4. Quum ergo Hostus gratiosus apud Romulum fuisset, Hosti filius Hostilius facile consecutus est nuptias puellae ex Hersilia uxore Romuli natae. En itaque quo iure quave occasione Tullus Hostilius romanum sceptrum adeptus est. Profecto, etsi romani reges suffragiis electi videntur, nihilominus plerumque rationem cognationis in iis creandis habitam esse videmus (praeter quam in Prisco Tarquinio, qui parvulis Anci liberis regnum praeripuit.) Numa quidem maritus Tatiae ex rege Tatio genitae. Tullus, ut dixi, Romuli nepos. Ancus natus e Numae filia. Servius Prisci gener. Denique Superbus soceri Servii regnum invasit. Ergo romani reges magis propemodum hereditarii fuerunt quam electiles. Atque hinc aliquantum infirmatur ipsius Ciceronis cap. XII. de praestantia regni electilis dictum, quod splendido exemplo cl. Villemaenus refutavit. De romanorum regum genealogia disputavit etiam Blanchinius in opusculis T. II. p. 145. sqq.; sed nihil novi mihi protulisse videtur.

(1) Idem dicit Cicero N. D. II. 3. Tum Virgilius aen. VI. 814: *otia qui rumpet patriae residesque movebit Tullus in arma vi-*

nubis (a) comitium et curiam (1) : constituitque ius quo bella indicerentur ; quod per se iu-
P. 218. stissime inventum sanxit | fetiali religione (2) , ut omne bellum quod denuntiatum indictumque non esset , id iniustum esse adque inpium iudicaretur. Et ut advertatis animum, quam sapienter iam reges hoc nostri viderint, tribuenda quaedam esse populo ; multa enim nobis de eo genere dicenda sunt ; ne insignibus quidem regiis (b) Tullus nisi iussu populi est ausus uti . Nam ut sibi duodecim
Desiderantur paginae duae. lictores cum fascibus* anteire liceret , *atque ut togam pictam atque praetextam et latiorem clavum ac sellam curulem ab etruscis, quos devicerat, regibus acciperet, populum rogavit: quo concedente , haec in reliqua vita ornamenta usurpavit. Cumque ad extremum procella ipse quoque aut fulmine absumtus esset*, (3) || propterea non

(a) Ita cod. pro *manubiis*. Ob has fortasse manubias Tullus dicitur *dives* apud Hor. od. IV. 7. 15. (b) Ita 2. manu; at 1. *regis* cum crasi.

ros; in quem locum commentatur Augustinus C. D. III. 14.

(1) Eam scilicet quae dicta est *curia hostilia*.

(2) Consentit Livius I. 24. Verum Servius ad aen. X. 14 ius feciale institutum Romae ab Anco Marcio dicit, qui id a gente Aequiculana arcessiverat. Confer eundem Servium etiam aen. VII. 695. Cum Servio Aurelius Victor cap. V. conspirat. Dionysius autem II. 72 collegii fecialium institutionem repetit a Numa.

(3) Sic supplevi, facem praeferentibus mihi auctoribus classicis. Lege Plinium IX. 39, Macrobium I. 16, et Diodorum V 40. Sed Dionysius III. 61. 62 lictores cum fascibus primum praeivisse Tarquinio

est creditus inter deos receptus tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatum, Romani vulgare noluerunt, si hoc et alteri facile tribueretur (a).

XVIII. *Tum Laelius, perge, inquit, Scipio: neque* enim serpit sed volat in optimum statum instituto (b) tuo sermone res publica. *s.* Post eum (1) Numae Pompili nepos ex filia (2) rex a populo est An- P. 171.

(a) Heic mihi videbatur collocandum hoc fragmentum ab Augustino C. D. III. 15. servatum, cui sic praefatur: " de Tullo quippe etiam Hostilio, qui ter„ tius a Romulo rex fuit, qui et ipse fulmine absumtus est, dicit in eis„ dem (de rep.) libris Cicero: *propterea* etc. „ Iam vero praedicto genere mortis periisse Tullum aiunt Livius I. 31; Plinius II. 53. XXVIII. 2; Victor; Eutropius; Valerius M. IX. 12. 1; Appianus apud Photium cod. LVII. Dionysius autem III. 35 more suo varias eius interitus famas narrat.
(b) Sic Cicero in oratore cap. LIV: *quae disputatio non huius instituti sermonis est*; ut observavit cl. Leopardus.

Prisco scribit de senatus populique, quem rex consuluerat, sententia: quamquam eum morem antiquiorem, et quidem ab ipso Romulo usurpatum, a quibusdam (quos inter est Livius I. 8.) credi fatetur Dionysius. Cetera, quae in lacuna perierunt, facile sarcit Dionysius loco praedicto. Atque oppido pauca brevi hoc in hiatu amisimus, praesertim si in eum incidunt verba ab Augustino servata. Hoc igitur spatio nihil fere dicere auctor potuit, nisi Tulli regis insignia eiusque interitum: quibus peroratis, alius nescio quis (num Laelius? confer finem capitis XI) interloquitur, Scipioni sermoni plaudens, ut in proximo folio videre est.

(1) Sine dubio loquitur rursum Scipio.

(2) Numae filia, quae peperit Ancum regem, memoratur a Plutarcho in Numa cap. XXI, a Dionysio II. 76. III. 35, a Livio I. 32, et abs Hieronymo in chron. Anci origini sabinae favet apud Probum ed. Gotof. p. 1398 Varro qui *Ancum* praenomen a Sabinis translatum putat. *Sancus* quidem praecipuus Sabinorum deus, teste Lactantio inst. I. 15. Hunc autem Ciceronis locum legebat Seneca ep. CVIII.

cus Marcius constitutus: itemque [a] de imperio suo legem curiatam tulit. Qui cum Latinos bello devicisset, adscivit [b] eos in civitatem. Adque idem Aventinum et Caelium montem [c] adiunxit urbi [1]: quosque agros ceperat, divisit: et silvas maritimas omnis publicavit [2] | quas ceperat: et ad ostium Tiberis urbem condidit, colonisque firmavit [3]. Atque ita cum tres et viginti

P. 172.

(a) Ita cod.; non *idemque*. (b) In codice perperam fit pausa post *adscivit*. (c) Caelius *mons*, non *collis*, constanter appellatus videtur a scriptoribus, quos inter est M. Aurelius ep. ad Front. ed. rom. II. 9. Hinc *caelimontana* seu melius *caeliomontana regio*.

(1) De Aventino consentiunt Dionysius III. 43 et Livius I. 33. Victor autem et Eutropius non solum Aventinum verum etiam Ianiculum urbi adiectum ab Anco aiunt. Sed enim Caelium Dionysius III. 1, et Eutropius, a Tullo Hostilio adiunctum narrant, quod apparet etiam ex Livio I. 33. Unus Strabo lib. V. p. 358 Caelium ab Anco adiectum dixerat, uti nunc demum confirmat Cicero. Ceterum in his grandis est dubitatio, siquidem nonnulli apud Servium aen. VI. 784 septem colles ab ipso Romulo inclusos muro dictitant; quod tamen est incredibile et absurdum: quamquam gravissimus auctor Varro apud eundem Servium aen. VII. 657 Aventinum certe traditum Sabinis a Romulo susceptis ait.

(2) Victor de Anco: *silvas ad usum navium publicavit*. Quod autem Cicero ait *maritimas*, id probat silvam Maesiam, de qua Livius I. 33, non fuisse in mediterraneis, ut Cluverius putavit, sed propius mare circa ostia Tiberis, ut rectius in annot. geogr. affirmavit Holstenius.

(3) Ostiam scilicet, quae fuit instar navalis Romanorum, ut ait Dionysius III. 43; quale nonnullas mediterraneas Graeciae urbes percommodum habuisse observat Aristoteles reip. VII. 6. Fossis etiam circumdatam ab Anco Ostiam ait Festus voc. *quiritium*.

regnavisset annos (1), est mortus (a). Tum Laelius, laudandus etiam iste rex (2); sed obscura est historia romana; siquidem istius regis matrem habemus, ignoramus patrem (3). *S*. Ita est, inquit: sed temporum illorum tantum fere regum inlustrata sunt nomina.

(a) Ita cod. *mortus* pro *mortuus*. Est autem prior declinatio magis naturalis. Sed audiamus Augustinum C. D. XIII. 11: *non importune arbitror accidisse, ut hoc verbum quod est moritur, in latina lingua nec grammatici declinare potuerint ea regula qua cetera talia declinantur. Namque ab eo quod est oritur, fit verbum praeteriti temporis, ortus est; et siqua similia sunt. Ab eo vero quod est moritur, si quaeramus praeteriti temporis verbum, responderi adsolet, mortuus est, u littera geminata. Convenienter itaque factum est, ut quemadmodum id quod significat non potest agendo, ita ipsum verbum declinari loquendo non possit*. Ludit scilicet Augustinus in verbi *declinare* duplici significatione. Idem fere ait August. de gramm. ed. maur. tom. I. append. p. 13. (Immo apud Gellium III. 16, *Morta* est Parcae nomen cum significatu *mortua*. Item apud Apuleium grammaticum a me editum.) Sed enim Ciceronis vel certe codicis auctoritas lepidis Augustini argutiis contradicit. Quamquam, ut vere dicam videtur librarii mendum, non tam declinantis *mortus* pro *mortuus*, quam incaute scribentis: alibi enim hoc ipso in codice scribuntur duae *uu* huius vocabuli. Ceteroquin in lapide quoque (inscript. Marin. cap. XVI. part. II. legitur *mortus*. Et sic Itali nunc loquimur *morto*, non *mortuo*.

(1) Ciceronis sententiam, qui Aucum regnavisse dicit annos tres et viginti, confirmat Eusebius chron. lib. II, cum Samuele arm. aniensi chron. lib. I. 6. Iam quod idem Eusebius chron. I. 46. scribit annos XXXIII, id mendum codicis armenii est, a quo decussim merito demas. Dionysius autem I. 75. III. 45; Livius I. 35 atque Eutropius annos scribunt XXIV.

(2) Apud Festum voc. *sos* Ennius sic: *postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit*. Ennii verba repetit Lucretius III. 1038. Commendatur Ancus etiam a Livio I. 35.

(3) Haec in libris de rep. legebat Seneca ep. CVIII.

XVIIII. Sed hoc loco primum videtur in-
P. 173. sitiva (a) quadam || disciplina (b) doctior facta esse civitas. Influxit (c) enim non tenuis quidam e Graecia rivulus in hanc urbem, sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium (1). Fuisse enim quendam ferunt Demaratum corinthium et honore et auctoritate et fortunis facile civitatis suae principem (d); qui cum Corinthiorum tyrannum Cypselum ferre non potuisset, fugisse cum
P. 174. mag|na (e) pecunia (2) dicitur, ac se contulisse Tarquinios in urbem Etruriae florentissimam. Cumque audiret dominationem Cypseli confirmari (3), defugit (f) patriam vir liber ac fortis, et adscitus est civis a Tarquiniensi-

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *insitiba*. (b) Cod. 1. manu *discipulina*; tum *u* expuncta. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *influcxit*. Sic in inscriptionibus *vicxit*, et similia. (d) Locutio Ciceroni familiaris, v. gr. pro Roscio amer. VI; divin. II. 42; ad fam. VI. 10. (e) Quoties *g* est ante *n*, toties memini me videre in antiquis codd., si quando vocabulum divideretur, litteram *g* adhaerere priori vocabuli parti, *n* autem posteriori. Ergone Hispani Angli et Germani melius quam Itali et Galli pronunciare haec verba videntur? (f) Ita cod. 2. manu; at 1. *confirmatam, fugit*. Sane Cicero de eodem Demarato tusc. V. 37 scribit *fugit Tarquinios Corintho*.

(1) Notanda est haec artium et disciplinarum graecarum apud Romanos origo; quamquam infra de rep. III. 3 docebimus, graecam sapientiam ante Scipionem et Laelium vix Romae esse gustatam. Vide quae Plinius XXXV. 3. et 12. ait de artificibus graecis qui Tarquinios venerunt.

(2) De magnitudine pecuniae accedit testis Strabo VIII. p. 581.

(3) Tyrannidem quippe Cypselum annis XXX tenuisse docet Aristoteles reip. V. 12; annis autem XXVIII Eusebius chron. lib. II.

bus, atque in ea civitate domicilium et sedes collocavit. Ubi cum de matrefamilias tarquiniensi duo filios procreavisset, omnibus eos artibus ad Graecorum disciplinam eru||-diit (1). Desiderantur paginae duae.

XX. *Mortuo deinde Demarato et maiore filio, universum patrimonium ad minorem natu devenit: qui spernentibus Etruscis se ortum exule advena, Romam hortatu uxoris cum ingenti re bona migravit. Cumque* facile in civitatem receptus P. 219. esset; propter humanitatem atque doctrinam Anco regi familiaris est factus, usque eo ut consiliorum omnium particeps, et socius paene regni putaretur. Erat in eo praeterea summa comitas, summa in omnis civis, opis,

(1) Hoc loco Ciceronis quidem verba amisimus, haud tamen Tarquinii historiam, quam abunde supplent Dionysius III. 46-48, et Livius I. 34; nempe quod Demarati uterque filius Aruns et Lucumo uxores duxerint nobiles feminas tarquinienses; quodque pater itemque maior natu filius obierint, totumque patrimonium ad minorem natu Lucumonem devenerit; qui quum ab indigenis nullo satis digno pro tantis opibus honore adficeretur, Tanaquilla uxore hortante, Romam cum ingenti comitatu grandique re bona commigravit, non sine auspice regni aquila, quae Tarquinio apicem imposuit; quod ceteroqui prodigium irridet Cicero leg. I. 1, et indignum historia existimat. Tanaquillam (seu romano nomine, quod exemplo mariti adsumpsit, Caiam Caeciliam) utrum laudaverit Cicero, incertum est; quae certe optimae uxoris apud Romanos exemplum habita fuit. Lege Probum de nom. imp. ed. Gotof. p.1400; nec non Hieronymum contr. Iovin. I. 49, a quo Tanaquilla dicitur notior marito suo. Sic ab Ausonio aequale Hieronymi appellatur *Tanaquil* Therasia s. Paulini uxor. Videsis oper. s. Paulini ed. Veron. p. 557. et 569.

auxilii, defensionis, largiendi etiam, benignitas (1). Itaque mortuo Marcio, cunctis populi suffragiis rex est creatus ·L· Tarquinius
P. 220. (a): sic enim | suum nomen ex graeco nomine inflexerat (2), ut in omni genere huius populi consuetudinem videretur imitatus. Isque ut de suo imperio legem tulit, principio duplicavit illum pristinum patrum numerum; et antiquos patres maiorum gentium appellavit (b); quos priores sententiam rogabat; a se adscitos, minorum (3). Deinde equitatum ad hunc morem consti-

(a) Merito ergo Sigonius delebat apud Livium I. 34 agnomen *Priscus*; quod ei posteri demum imposuerunt ut a Superbo distingueretur, uti diserte aiunt Dionysius IV. 41, et Paulus voc. *Priscus*. Ceterum Strabo V. p. 336 eodem prorsus modo loquitur quo Livius. Igitur quod Sigonius castigat Livii lectionem, recte habet; quod vero idem existimat glossema id esse potius quam Livii errorem, clementius agit. Numquid enim Strabonis quoque textum glossemate corruptum dicemus? (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *appellabit*.

(1) Paria narrant Dionysius III. 48; Livius I. 34; Dio ed. Reimar. fragm. XXII. Immo heic Cicero exscribit Polybium VI. 2.

(2) Fallitur Cicero; nam *Lucumo* etruscum nomen est; graecum vero nomen est Demarati patris. Nisi forte Cicero *inflexerat* dicit pro *immutaverat*. Verius Dionysius III. 48 (ut obs. Cr.) dicit mutatum nomen *Lucumonem* in *Lucium*.

(3) Heic quoque magna controversia est; nam Tacitus annal. XI. 25 familias maiorum gentium a Romulo, minorum a Bruto appellatas existimat. P. Victor region. II minorum gentium institutionem conferre videtur in Tullum Hostilium; Servius ad aen. I. 426 in Servium Tullum. Sed cum Cicerone satis consentiunt Dionysius III. 67; Livius I, 35; Aur. Victor denique cap. VI, qui hunc Ciceronis locum presse imitatur.

tuit, qui us||que adhuc est retentus (1): nec potuit Titiensum (a) et Rhamnensium (b) et Lucerum mutare cum cuperet nomina, quod auctor ei summa augur gloria (c) (2) Attus (d) Navius non erat. Atque etiam Corinthios video publicis equis adsignandis et alendis, orborum et viduarum tributis, fuisse quondam diligentis (3). Sed tamen, prioribus equitum partibus, secundis additis, · ∞ · ac CC (e) fe- P. 37.

(a) Ita codex, non *Titiensium.* At Plutarchus Romul. XX, et Servius ad aen. V. 560 scribunt *Tatienses*, scilicet a *Tatio*: non a *Tito Titienses*, ut Livius et Cicero. Recole superius cap. VIII. p. 147. n. c. (b) Cod. *Rhamensinum*; mox ita expunctae literae ut reliquum sit *Rhamnium*. Ego vero cunctas retinui, quia mendum haud excessus sed metathesis litterarum fecerat. Quamquam nec *Rhamnium* improbaverim, quoniam Horatius P. 342 usurpat *Rhamnes*. Et quidem *Rhamnes* vox antiquior. (c) Ita 2. manu; at 1. *summa gloria augur*. (d) Cod. *Tatus*. Sed tamen prior *t* fuit deleta, quum potius esset pro *Attus*, uti habet Livius I. 36. Ceterum varietates huius nominis collegit Drakenborchius ad praedictum Livii locum. (e) Cod. ∞. ACCC. Mihi vero visum est interpungendum esse ut feci; ita ut prior C sit littera, reliquae sint notae numerales. Iam ad notam ∞ *mille* quod adtinet, eam Maffeius (hist. dipl. p. 132-133.) in ravennate

(1) Notemus hunc equitatus morem tamdiu a Romanis retentum.

(2) Nevii seu Navii gloriam praedicat Dionysius III. 70.

(3) Apte mentionem Corinthi in Tarquinii institutionibus facit Cicero; indidem quippe fuit Tarquinii pater, unde et instituta deportavisse credendus est. Non est autem cur miremur Corinthiorum in orphanos viduasque duritiam; nam et Dionysium siculum narrat pseudo-Aristoteles oecon. II. ed. Casaub. p. 286 reditus orphanorum, donec tutela exissent, sibi vindicavisse; et Livius I. 43 lege Servii Tulli ait ad equos alendos viduas fuisse adtributas quae bina milia aeris in annos singulos penderent. Sed enim orphanorum viduarumque tributum clementior Publicola remisit. Plut. in eius vita cap. XII.

P. 38. cit | equites (a); numerumque duplicavit (1), postquam bello subegit Aequorum magnam gentem et ferocem et rebus populi romani imminentem. Idemque Sabinos cum a moenibus urbis reppulisset (b), equitatu fudit belloque devicit (2). Atque eundem primum ludos maximos, qui romani dicti sunt (3), fecisse accepimus: aedemque in Capitolio Iovi optimo maximo, bello sabino, in ipsa pugna
* Q. XVII. P. 31. vovisse (c) facien*||dam (4), mortuumque es-

papyro, circa annum Christi CDXLIV scripta, observavit; ego autem ipse in verrinarum orationum palimpsesto mirabili vaticano p. 81. col. 2. v. 17. verrin. II. 25 eandem video; quem palimpsestum praedicta papyro antiquiorem existimo: est enim scriptura eius quadrata perpulchra, ceu plautina illa mediolanensis; immo prope speciosior Galbae imp. honesta missione, quae extat apud eundem Maffeium p. 30. Papyrus autem illa Ravennâ Romam migravit, et nunc in vaticana bibliotheca legentium oculis prostat, rudibus plane et festinatis litteris exarata. Eadem nota ∞ est etiam in tabula velleiate.

(a) Praeclara Ciceronis lectio, quae Livii I. 36 mendosum locum purgat; ubi equites dicuntur facti *mille et octingenti*; felicemque Glareani et Salmasii coniecturam dilaudat, qui legendum in Livio *MCC* iamdiu docuerant. Utinam vero livianae primae decados, etsi non integrae, nobilis veronensis palimpsestus aliquando ad verbum exscribatur, eiusque fructus, ut spero non modicus, cum erudito orbe communicetur! (b) Ita codex, ut alibi. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *bovisse*.

(1) Victor cap. VI: *equitum centurias numero duplicavit, nomina mutare non potuit.*

(2) Tusciae praeterea populos a Prisco devictos narrant Florus I. 5, et Orosius II. 4; veteres Latinos Livius I. 38, Victor cap. VI, et Lydus m. r. I. 8.

(3) De his Tarquinii ludis Livius I. 35: *sollemnes deinde annui mansere ludi, romani magnique varie appellati.* Hi fiebant mense septembri, teste amiternino kalendario apud Fogginium.

(4) Iacta etiam a Prisco Capitolii fundamenta aiunt Livius I. 38, Tacitus hist. III. 72.

se cum duo de quadraginta regavisset annos.

XXI. Tum Laelius, nunc fit illut Catonis certius, nec temporis unius nec hominis esse constitutionem rei publicae (1): perspicuum est enim quanta in singulos reges rerum bonarum et utilium fiat accesio. Sed sequitur is qui mihi videtur ex omnibus in re publica vidisse plurimum (2). Ita st, inquit Scipio. Nam post eum Servius Sul|picius (3) primus P. 32.

(1) Recole cap. I; et sic fere putat Plato de leg. III.

(2) Servii Tulli laudes magnificas habes apud Plutarchum de fort. R. tom. VII. p. 278. Hic rex tanti Romae fuit in constituenda rep., quanti fere postea Sixtus V. P. M; si tam remota tempora et mores inter se contendere licet.

(3) Ita cod. evidentissime SULPICIUS. Quod autem in principe editione dixi, videri fortasse secunda manu factum *Tullus*, id nunc inspecto rursus codice vix apparet aut ne vix quidem. Quare lectio SULPICIUS certissima est. Habemus igitur insigne ornamentum gentis sulpiciae Servium romanorum regum sapientissimum et πολιτικώτατον. Equidem vestigavi numquis vetus auctor *Sulpicium* dixerit Servium regem; sed vanus hactenus fuit labor; nemo enim mihi occurrit nisi iam citatus a me olim Coquaeus in commentario ad August. de C. D. XVIII. 37. a quo diserte hic rex dicitur *Servius Sulpicius*. Sic enim ait (ed. paris. 1613. p. 1218) *cum ultimi prophetarent Aggaeus, Zacharias, et Malachias, Servio Sulpitio regnante apud Romanos*. Vidit hunc ergo regem sine dubio Coquaeus apud antiquiorem aliquem auctorem sic appellari; neque enim aliter fieri potuit ut Coquaeus appellationem huiusmodi usurparet. Sed quid rursus dicemus iis, qui regem Servium non *Tullum* dicunt sed *Tullium*, ita ut ad *tulliam* gentem pertineat; quos inter est Cicero ipse tusc. I. 16: *fuit* (Pherecydes) *meo regnante gentili*, id est Servio Tullo? (Vide chron. Euseb. lib. II. Et quidem Pherecydes fuit magister Pythagorae, quem et in tusc. et de rep. dicit Cicero vixisse sub Superbo Tarq.) Sane Cicero a semet ipso nunc refutatur, qui alios auctores secutus hunc regem *Sulpiciis* largitur, *Tulliis*

iniussu (a) populi regnavisse traditur: quem ferunt ex serva (b) tarquiniensi (c) natum (1), cum esset ex quodam regis cliente conceptus (2).

(a) Cod. 1. manu *iniustus*, 2. *iniussu*. (b) Cod. *exerua*, extrita *s* pronunciationis vitio. (c) Cod. *tarquiniensa*, sed correxi quia pag. 175. recte est *tarquiniensi*.

eripit. Praeterea iamdiu critici affirmant scribendum esse *Tullum* non *Tullium*, ita ut familiae mentio excludatur. (Reapse tamen terminationes *us* et *ius* rem non plane definiunt. Nam abs *Iulus* est gens *iulia*, ab *Aemilo aemilia*.) Quamquam fatendum est *Tullium* multo frequentius hunc regem quam *Tullum* in auctoribus latinis (uti nunc prostant) legi, et in graecis Τύλλιον. Sed certe interpres virgilianus Servius ad aen. II. 683. appellat hunc regem *Servium Tullum Hostilium*: quamobrem ad *hostiliam* gentem de Servii sententia is pertinet. Utique ad *sulpiciam* quod adtinet, mirari licet Svetonium, qui de hac gente disserens in Galbae vita, haud connumerat in huius maioribus illum regem: quare Ciceronis de rep. locum vel oblitus est Svetonius, vel ei fidem non arrogavit, vel aliter legit. Attamen si fastis testibus, nec non Cicerone Brut. XVI, qui alium rursus Tullum gentilem suum dici posse innuit (qui Ciceronis in Bruto locus non est antiquariis negligendus, unde cognoscitur quantis corruptelis stemmata familiarum rom. fuerint obnoxia) decimo post exactos reges anno (ut observavit Creuzerus) habemus consulem cum Tullo Servium Sulpicium; procul dubio nobilitas Sulpiciorum (quam fatetur Cicero pro Murena VII) vetustissima est; etiamsi minime ad Iovem et Pasiphaën, ut Galba imp. voluit, referatur; eaque Servium regem proxime attingit, quem haud aegre SERVIUM SULPICIUM TULLUM credere possumus. Tres igitur sibi romanae gentes Servium regem adpetunt; *tullia*, auctore Cicerone in tusculanis, et iis etiam testibus qui *Tullium* pro *Tullo* habent; *hostilia*, auctore grammatico Servio; denique *sulpicia*, auctore Cicerone de rep., et illo mihi adhuc incognito auctore a quo notitiam sumpsit Coquaeus, qui certe Ciceronem de rep. non legit. Controversiae huic sapientissimum et aequissimum iudicem invoco cl. praesertim Barth. Burghesium, cui romana omnis antiquitas magis prope est familiaris et cognita, quam sua cuique cognatio vel patrimonium.

(1) Locum hunc in libris de rep. legebat Seneca ep. CVIII.

(2) Opiniones de Servii patre

Qui cum, famulorum numero (a) educatus ad epulas regis adsisteret, non latuit scintilla (b) ingenii, quae iam tum elucebat in puero (c): sic erat in omni vel officio vel sermone sollers. Itaque Tarquinius, qui admodum parvos tum ha||beret liberos (1), sic Servium diligebat, ut is eius vulgo haberetur filius: at- P. 291.
que eum summo studio omnibus iis (d) artibus, quas ipse didicerat, ad exquisitissimam consuetudinem Graecorum erudiit (2). Sed cum Tarquinius insidiis Anci filiorum inte-

(a) *Famulorum numero* pro *serviliter*. Nam *cum* regit *adsisteret*. Cr. (b) Hoc vocabulo belle Cicero alludit ad fabulam flammae quae in capite dormientis pueri exarsit. (c) Cod. *pueros*. Locutionem sine dubio imitatur Fronto de M. Aurelio scribens in fragmentis de eloquentia ed. rom. p. 236. *elucebat in puero iam tunc nobilitas mentis.* (d) Ita cod. manu; at I. *is.* varias perpendunt Dionysius IV. 1. 2, et Livius I. 39. Lege etiam Festum voc. *nothum*, Arnobium V. p. 169. Diem Servii natalem, idus nempe augusti, prodit Festus voc. *servorum dies*, et Plutarchus quaest. rom. tom. VII. p. 157. Verum Macrobius sat. I. 13 ait Servium natum nonis, incerto mense. Valerius M. lib. X sic argutatur: " *Servius*, quia mortua ma„ tre in utero *servatus* est; *Tul*„ *lius* praenominatus est ominis „ gratia, quasi *tollendus*, *o* lit„ tera in *u* conversa „.

(1) Immo vero Dionysius III. 65 masculini sexus liberos Tarquinio non fuisse ait; qui tamen sibi contradiceret IV. 1, ubi Tarquinium decessisse ait relictis duobus infantibus *υἱοῖς* (quae lectio confirmatur a vaticanis codicibus;) nisi ipse veram suam lectionem esse *υἱωνοὺς nepotes* ostenderet IV. 4. 6. 7. sqq. ubi contra Fabium aliosque historicos disputat, qui omnes (Pisone excepto) filios masculos Tarquinio Prisco concesserant; quibus cum historicis conspirat nunc Cicero, nec non Livius I. 46, et Strabo V. p. 336. Quamquam horum omnium auctoritas haud satis infirmat rationes, quas Dionysius pro sua sententia protulit. [Sed hac super re dissertationem habemus Laur. Vallae in Liv. Drakenb. T. VII. p. 150. sqq. Mr.]

(2) Confer Livium I. 39. Adulescentis Servii Tullii strategema narrat Frontinus II. 8.

risset, Serviusque, ut ante dixi, regnare coepisset non iussu sed voluntate adque concessu civium (a); quod, cum Tarquinius ex P. 292. vulnere ae|ger fuisse et vivere falso diceretur (1), ille regio ornatu ius dixisset, obaeratosque pecunia sua liberavisset; multaque comitate usus, iussu Tarquinii se ius dicere probavisset; non commisit se patribus (2): sed, Tarquinio sepulto, populum de se ipse consuluit; iussusque regnare, legem de imperio suo curiatam tulit (3). Et primum Etruscorum (b) iniurias bello est ultus; ex quo cum ma||*ximum agrum Caeretanis, Tarquiniensibus Veientibusque ademtum nactus esset, eum inter cives novissime adscriptos divisit* (4).

Desiderantur paginae duae.

(a) Ita 2. manu; at 1. *coivium*, qui est archaimus. (b) Cod. 1. manu *rusticorum*; 2. *Etruscorum*, recte. Confer Dionysium IV. 12. 27 et Victorem cap. VII.

(1) Dionysius IV. 4. 5; Livius I. 41.

(2) Patres infensos Servio fuisse, cum aliunde tum etiam ex Paulo liquet: *patricius vicus Romae dictus eo quod ibi patricii habitaverunt iubente Servio Tullio, ut siquid molirentur adversus ipsum, ex locis superioribus opprimerentur.*

(3) Copiose scribuntur haec a Dionysio IV. 8. 40. Sed contra omnino Livius I. 41. *Servius primus iniussu populi, voluntate patrum regnavit.* Idem tamen Livius I. 46, narrat Servium postquam usu haud dubium possederat regnum, et plebem agro donato illexerat, tulisse demum ad populum, vellent iuberentne se regnare? omniumque consensu regem esse declaratum.

(4) Ex Dionysio IV. 13. 27. sic ausus sum supplere. Namque ipsum bellum etruscum, etsi Dionysius in extremos, Livius

XXII. *Censum deinde instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Ex iis qui centum milium aeris, aut maiorem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac iuniorum. His addidit centurias equitum* duo de viginti censu maximo. Deinde equi- P. 107.
tum magno numero ex omni populi summa separato, relicuum (a) populum distribuit in quinque classis, senioresque a iunioribus divisit (1): eosque ita disparavit, ut suffragia non in multitudinis sed in locupletium potestate essent (2): curavitque, quod semper in re publica tenendum est, ne plurimum valeant

(a) Ita cod.

tamen I. 42. in primos Servii annos confert. Immo vero Victor ait Etruscos saepe ab eo fuisse domitos. Agri ceteroqui publici inter cives divisi a Servio regnum adeunte meminit ipse Dionysius IV. 13. Reliqua pars lacunae occupatur initio describendi census ordinumque civilium.

(1) *Iuniores* appellavit Servius ab anno XVII usque ad XLVI; supraque eum annum *seniores*, ut ait Tubero apud Gellium X. 28.

(2) Rationem rei reddit Paulus apud Gellium XVI. 10: *quoniam res pecuniaque familiaris obsidis vicem pignorisque esse apud remp. videtur.* Quin adeo gravius obaerati remp. gerere lege vetabantur, quia nimirum, ut ait ambrosianus interpres prol. ad or. de aer. al. Mil., *magno aere alieno defaenerati praedae videbantur habituri esse remp.* Confer Cic. philip. II. 2. et Suidam voc. ἔνδειξις.

P. 108. plurimi (1). Quae | discriptio (a) si esset ignota vobis explicaretur a me. Nunc rationem videtis esse talem, ut equitum centuriae cum sex suffragiis (b) (2), et prima classis, addita centuria quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data, .LXXXVIIII. (c) centurias habeat: quibus, ex centum quattuor (d) centuriis (e) (tot enim reliquae sunt) octo solae si accesserunt, confecta est vis populi

(a) Ita cod. (b) Ita cod. 2. manu, at 1. *equitum certamine et suffragiis*. (c) Cod. 1. manu *VIIII centurias, tot enim reliquae sunt.* Secunda manu *LXXXVIIII centurias habeat : quibus ex cent. quattor centuriis* (*tot enim* etc.) Hunc interpolatum et subobscurum in codice locum ill. Niebuhrius dum Romae esset, rogante me, declarare pro sua excellenti doctrina tentaverat. Exin in Germaniam reversus eadem denuo de re cum popularibus suis doctissime disputavit; et mirum quot eruditorum hominum disceptationibus hinc ansa oborta est. Quia tamen careo postremis ill. Niebuhrii lucubrationibus, cogor priores eius curas invitus praetermittere, ne forte quicquam absque eius definitâ manifestaque mihi voluntate in occupata ab eo sede collocem. (d) Cod. *cent. quattor*. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. desunt verba *habeat quibus ex cent. quattor centuriis*.

(1) Locum hunc prae oculis habuisse videtur Ampelius cap. penult. ubi ait, curatum a Servio rege, *ut optimus et locupletissimus quisque in suffragiis, id est in populo romano, plurimum valeret.* Id autem sequebatur ex praedicta classium descriptione, quoniam prima classis maiorem numerum centuriarum habebat, quam reliquae omnes simul. Valebant autem non singulorum, sed centuriarum, suffragia in comitiis; et quidem primae classis centuriae priore loco suffragia quum ferrent, rem per se ipsae saepe ante definiebant, quam ad ceteras deveniretur. Belle autem docet Dionysius IV. 20. 21, hoc pacto comitia romana e democraticis facta esse aristocratica.

(2) Festus voc. *sex* ait: *sex suffragia appellantur in equitum centuriis quae sunt adiectae ei numero centuriarum quas Priscus Tarquinius rex constituit.*

universa; reliquaque multo maior multitudo sex et nonaginta centuriarum (1) || neque excluderetur suffragiis (a), ne superbum esset; nec valeret nimis, ne esset periculosum. In quo etiam verbis ac nominibus ipsis fuit diligens, qui cum locupletis adsiduos (b) appellasset ab aere dando (2); eos qui aut non P. 93.

(a) Ciceronis locutionem imitatur Livius I. 43 de ipsa re loquens *neque exclusus quisquam suffragio videretur.* (b) Ita cod. Charisius autem p. 58. *adsiduus quidam per d scribunt, quasi sit a sedendo figuratum, sed errant* etc. Item Vindex p. 2318 diserte iubet scribere per duo *ss assiduus*. Tum idem Charisius: *qui asses dabant assidui dicti sunt.* Confer et Paulum in hac voce.

(1) Quo pacto 96? videtur Cicero dare secundae classi centurias 20; tertiae rursus 20; quartae item 20; quintae 30; quarum summa 90: quibus addit 6, nempe accensorum, velatorum, liticinum, cornicinum, proletariorum, et ni quis scivit; de qua postrema locum Festi mox proferemus. Apud Dionysium lib. IV. 16-18 sic:

II.	classis	cent.	20
	fabrum	cent.	2
III.	classis	cent.	20
IV.	classis	cent.	20
	tubicinum et cornicinum	cent.	2
V.	classis	cent.	30
VI.	classis	cent.	1
			95
I.	classis	cent.	80
	equitum	cent.	18
			193

Igitur quinque priorum classium centuriae fuerunt 192, quarum dimidia pars 96: quamobrem ad obtinenda comitia opus erat centuriis 97. Itaque si prima classis centuriarum 98 (secundum Dionysium) conspirasset, res erat confecta: alioquin oportebat e sequentibus classibus tantum sumere, donec centuriae 97 conspirarent. Quod si forte utrimque par numerus, nempe 96 consisterent; addebatur alterutri parti classis ultima sive sexta, quae lancem inclinabat.

En autem ut Cicero conspirat in summa adamussim cum Dionysio.

Cent. equit. cum sex suffrag. et 1. class. et tign.	89
Accedentes (ex 104.)	8
Reliquae (ex 104, detractis 8.)	96
	193

(2) Confer Cic. top. II; Gell. XVI. 10, XIX. 8; Plaut. amph. I. 1. 14.

plus mille quingentum (a) aeris, aut omnino nihil in suum censum praeter caput attulissent, proletarios nominavit (1); ut ex iis
P. 94. quasi progenies civitatis | expectari videretur. Illarum autem sex et nonaginta centuriarum in una centuria tum quidem plures censebantur, quam paene in prima classe tota (2). Ita nec prohibebatur quisquam iure suffragii (3): et is (b) valebat (c) in suffragio plurimum, cuius plurimum intererat esse in optimo statu civitatem (4). Quin etiam accensis, velatis, liticinibus, cornicinibus (d), proletariis || . . . . (5)

Desiderantur paginae quatuor.

(a) Cod. 1. manu *centum*; mox videtur superaddita *D*, id est factum *quingentum*. (b) Cod. *iis*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *valebit*. (d) Cod. *liticinibus*; tum *litici* videtur deletum, et certe superpositum est *cornici*. Mihi utrumque vocabulum retinendum videbatur. De liticinibus Gell. XX. 2.

(1) Accuratius Paulus apud Gell. XVI. 10: *qui in plebe romana non amplius quam mille quingentum aeris in censum deferebant, proletarii appellati sunt: qui nullo, aut perquam parvo aere censebantur, capite censi vocabantur. Proletariorum ordo honestior aliquanto et re et nomine quam capite censorum fuit.*

(2) Quia nimirum in omni populo multo pauciores divites sunt egentibus aut tenuibus.

(3) Nolo hic praetermittere Festi verba: *niquis scivit, centuria est a Servio Tullio rege constituta, in qua liceret ei suffragium ferre qui non tulisset in sua, nequis civis suffragii iure privaretur.*

(4) Sic Flaminius dum rem Thessalorum publicam constitueret (Liv. XXXIV. 51.) *a censu maximo* (male in edd. *maxime*) *et senatum et iudices legit*; additque alia ibidem Livius, quae cum huius ciceroniani loci sententia consentiunt; uti etiam Aristoteles reip. IV. 12.

(5) In lacuna periit reliqua census descriptio: tum aliae for-

XXIII. Statu esse optumo constitutam rem publicam quae ex tribus generibus illis, regali et optumati et populari confusa modice, nec puniendo irritet animum immanem ac ferum (a).

. . . *Karthago urbe Roma quinque et* (3) sexaginta annis antiquior, quod e- P. 45.

(a) Locum a Nonio sumo, qui voc. *modicum* citat cum ex II. de rep. Videtur autem ad hanc sedem quadrare, in qua sermo sequitur de triplici politiae genere. Quamquam et alibi non absurde poni posse videtur. De laudabili principis clementia Cassiodorius var. I. 30.

tasse res a Servio gestae, et apud historicos celebratae; nempe quod urbis moenia pomoeriumque protulerit; aggerem fossamque fecerit; Quirinalem, Viminalem, et Esquilinum, incluserit; Dianae aedem celebrem in Aventino struxerit; (aedem item Fortunae Liv. X. 46); aes primus romanorum regum signaverit; mensuras et pondera constituerit. Quibus narratis, videtur Cicero instituisse comparationem romanae reip. cum laconica et cum karthaginiensi.

(3) Quoniam heic sine dubio comparatur Karthaginis aetas cum Romae aetate, diciturque Karthago antiquior quam Roma, ausus sum addere *quinque* ad *sexaginta*. Quum enim supra Cicero dixerit Romam conditam anno secundo olympiadis septimae, id est anno sexto et vigesimo post coeptas olympiadas; heic autem dicat Karthaginem conditam anno nono et trigesimo ante primam olympiadem; sequitur ut Karthago quinque et sexaginta annis sit Roma antiquior. Utor autem locuplete sententiae auctore Velleio I. 6: *ante annos quinque et sexaginta quam urbs romana conderetur; ab Elissa tyria, quam quidam Dido autumant, Karthago conditur*. (Ex Iustino XVIII. 6 Orosius IV. 6 scribit LXXII pro LXV; Servius aen. I. 12 dicit LXX.) Neque fere nisi paucis forte annis ab hac sententia recedunt scriptores prisci qui Karthaginis seu nascentis seu extinctae tempora notaverunt. Lege Appianum pun. CXXXII; Velleium I. 12; Hieronymum chron. lib. II; Eutropium IV. 5; Orosium IV. 6. 23, Suidam voc. Ἀφρικανός et Καρχηδών. Horum sententiae eo fere recidunt ut Karthago annos prope septingentos vixerit. Cicero

rat ·XXXVIII· (1) ante primam olympiadem condita. Et antiquissimus ille Lycurgus eadem vidit fere (2). Itaque ista aequabilitas atque hoc triplex rerum publicarum genus videtur mihi commune nobis cum illis populis fuisse (3). Sed quod pro-

pro Flac. XXVI observat sua aetate Lacedaemonios pariter septingentesimo iam amplius anno iisdem legibus vivere. Peccat ibi tamen Cicero, si vera narrat de rep. II. 10.; dicendum est enim DCCCXXX. Immo Isocratis aetate (panathen. ed. Steph. p. 275) Lacedaemonii septingentis iam annis in Peloponneso fuerant.

(1) Apud Dionysium I. 74 Timaeus Romam conditam dicit eodem tempore quo Karthago, nempe anno, ut ipse putat, XXXVIII ante primam olympiadem, ὀγδόῳ καὶ τριακοστῷ πρότερον ἔτει τῆς πρώτης ὀλυμπιάδος. Id vero notare non fuit inutile, propterea quod Cicero scribit XXXVIIII, et aliter sentit de duarum urbium aetate.

(2) Comparat Cicero romana instituta cum laconicis. Vix autem dubito quin quidquid hac super re scripsit Cicero, id fere ex Polybio VI. 43. seqq. hauserit, qui romanam remp. accurate prolixeque cum laconica et cum punica confert. Athenaeus quoque VI. 21 ait Romanos a Lacedaemoniis mutuatos esse politicam disciplinam, quam et his ipsis melius retinuerint. Instituta laconica fuisse admixta romanae reip. observat Plutarchus in Numa cap. II, itemque Dionysius II. 23. Fuit Numa sabinus, Sabini autem Laconum colonia, et quidem Lycurgi tempore deducta, ut ait Dionysius II. 49.

(3) Spartae statum civilem rege gemino, delectis proceribus, et potestate populari fuisse mixtum, nemo ignorat. Ad Poenos quod adtinet Cato apud Servium aen. IV. 682. ait, *de tribus partibus politiae, populi, optimatium, regiae potestatis, ordinatam fuisse Karthaginem*. Ad confirmandam romanae reip. et karthaginiensis similitudinem valet etiam quod Aristoteles reip. II. 11 laconica instituta cum punicis conspirare ait: quum autem constet romana laconicis saepe fuisse similia, sequitur ut aeque fere ad punica accesserint.

prium sit in nostra re publica, quo nihil possit esse praeclarius, id persequar si potero subtilius, quod erit eius|modi, nihil ut tale P. 46. ulla in re publica repperiatur. Haec enim quae adhuc exposui, ita mixta fuerunt et in hac civitate et in Lacaedemoniorum et in Karthaginiensium, ut temperata nullo fuerint modo (1). Nam in qua re publica est unus aliquis perpetua potestate (2), praesertim regia, quamvis in ea sit et senatus, ut tum fuit (a) Romae cum erant reges; ut Spartae Lycurgi legibus; et ut (b) sit aliquod etiam populi * || ius, ut fuit aput nostros reges; *Q. XVIII. tamen illut excellit regium nomen; neque P. 145. potest eiusmodi res publica non regnum et

(a) Cod. *fuit et*; sed *et* postea ibidem expunctum. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *ut et*.

(1) En subtilis, sed verissima, quam Cicero facit, distinctio reip. mixtae a temperata. Suum hunc de rep. locum memorat Cicero leg. III. 5. Eximia vero laude romanam remp. mactat auctor, dum eam laconicae punicaeque contendendo praefert, quas duas ait omnium praestantissimas Isocrates in Nicocle p. 39. Quin et Varro apud Servium aen. VII. 176 docet, mores partim habuisse Romanos etiam a Cretensium re publica, quam Aristoteles reip. II. 9. 10, et Plato in fine Minois, valde extollunt, et cum laconica consentire demonstrant.

(2) Pergit sensim Cicero ad dicendum de Romanorum rep. libera: nam libertatis prope fundamentum est, ne magistratus aliquis perpetua potestate sit, sed ut invicem imperent atque obediant, ut ait Aristoteles reip. VI. 2: ἐλευθερίας ἓν μέν, τὸ ἐν μέρει ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν. Quaestionem versat idem lib. IV. 15.

esse et vocari (1). Ea autem forma civitatis mutabilis maxime est hanc ob causam, quod unius vitio praecipitata in perniciosissimam partem facillime decidit. Nam ipsum regale genus civitatis non modo non est repre-
P. 146. hendendum, sed haud scio an reliquis | simplicibus longe anteponendum (2); si ullum probarem simplex rei publicae genus. Sed ita quoad (a) statum suum retinet: is est (b) autem status, ut unius perpetua potestate et iustitia omnique (c) sapientia regatur salus et aequabilitas et otium civium. Desunt omni-
Desiderantur paginae duae. no ei populo multa qui (d) sub rege est, in primisque libertas; quae non in eo est ut iusto utamur domino, set (e) ut nul||*lo* .... (3)

(a) Ita 2. manu; at 1. *hoc ad*. (b) Cod. 1. manu *isset*; tum 2. manu expuncta prior *s*, addita alia *s* ante *t*. Atqui nullum erat erratum, praeter metathesim. (c) Ita 2. manu; at 1. *omneque*. (d) *Qui* additur 2. manu. (e) Ita cod.; etsi paulo ante *sed*.

(1) Stobaeus tamen serm. XLI. p. 267. docet laconicam quoque remp. satis fuisse temperatam: regibus enim erant oppositi ephori; his senatores; medii autem erant illi, qui hippagretae et cori dicebantur, quique in quamlibet partem imperium vergeret, ad contrariam sese adiungebant.

(2) Notabile Ciceronis dictum de monarchiae praestantia! quam in sententiam plerique seu veteres seu recentiores politici pedibus eunt. Ceterum et in regni bonis et in eiusdem abusibus edisserendis imitatur Cicero tertium Platonis de legibus librum.

(3) Utrum ad superiorem an ad praesentem pertineat lacunam Servii regis caedes, haud liquido constat: malim tamen id facinus in praesente collocare, quoniam huc usque sermo fuit de civitatum institutis variaque politia; quod argumentum

XXIIII. . . . . ferebant. Etenim illi iniusto domino (a) atque acerbo aliquamdiu in rebus gerundis prospere fortuna comitata est (1). Nam et omne Latium bello devicit, et Suessam Pometiam urbem opulentam refertamque cepit (2); et maxima auri argentique praeda locupletatus votum patris (3) Capitolii aedificatione persolvit (4); et colonias deduxit (5); et institutis eorum, a quibus ortus erat, | dona magnifica, quasi libamenta praedarum, Delphos ad Apollinem misit. P. 13. P. 16.

XXV. Hic ille iam vertetur orbis, cuius naturalem motum adque (b) circuitum (6) a

(a) Cod. *dominato*; tum expunctae litterae *at*. (b) Ita cod. etsi paulo ante *atque*.

apte connectitur cum Servii praedicto censu et descriptione civili. In hac ergo breviore lacuna transitum romanae civitatis narravit Cicero a iusto rege ad Tarquinium tyrannum.

(1) Locum hunc aemulatur Livius I. 53.

(2) Dionysius IV. 50; Livius I. 53; Florus I. 7; Victor cap. VIII; Eutropius I. 7.

(3) Sive potius avi. Recole cap. XXI. p. 178. n. 4.

(4) Tacitus hist. III. 72. aliique passim historici.

(5) Signiam et Circeios. Dionysius IV. 63, Livius I. 56.

(6) Naturalem quandam esse rerum publicarum conversionem atque periodum contendit Plato reip. VIII. p. 546, a quo se hanc sententiam mutuari fatetur Tullius de divin. II. 2: *a Platone philosophiaque didiceram naturales esse quasdam conversiones rerum publicarum, ut eae tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis.* (Sed legesis Orosium hist. II. 1. sqq. de regnorum mutatione providente Deo

primo discite agnoscere (a). Id enim est caput civilis prudentiae, in qua omnis haec nostra versatur oratio, videre itinera flexusque rerum publicarum, ut cum sciatis quo quaeque res inclinet, retinere aut ante possitis || occurrere (1). Nam rex ille, de quo
p. 255. loquor, primum optimi regis caede maculatus, integra mente non erat; et cum metueret (b) ipse poenam sceleris sui summam, metui se volebat (2). Deinde victoriis divitiisque subnixus exultabat insolentia, neque suos mores (3) regere poterat, neque suorum libidines (4). Itaque cum maior (c) eius fi-

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *adque cognoscere*. Quamquam reapse non *ad* sed *que* et *co* litterae tantum videntur deletae. Addita est tamen *a* ante *agnoscere*. Sed scribendum videtur *atque cognoscite*. (b) Vocabula a *metueret* ad *metui* posteriore manu suppleutur. (c) Post *maior* ponitur in codice punctum crassum recurvum supra versum, scilicet ne legatur *maiore ius*.

facta.) Verumtamen sententia Platonis minime placet Aristoteli reip. V. 12, qui et universam Platonis remp. legesque graviter accusat reip. II. 1. 2; nec non politicus graecus vaticanus a me nuper editus. Defenditur autem Plato ab Eubulo a me item nuper edito. Sed enim Ciceronis quoque resp. vituperata fuit a Didymo, contra quem scripsit pro Cicerone Svetonius, ut dixi in praefatione.

(1) Sic omnino loquitur Aristoteles reip. V. 9. De rerump. commutationibus accurate agit idem Aristoteles praedicto libro cap. I. seqq; deque iisdem peculiare opus conscripserat Theophrastus; nuperius autem sapienter de his disseruit Theodorus metochita in capp. politicis.

(2) Lege Dionysium IV. 41, et Eusebium chron. lib. II.

(3) Impuros Superbi mores narrat Theophilus ad Autolyc. III. 27.

(4) Cicero de fin. III. 22:

lius (1) Lucretiae, Tricipitini filiae, Conlatini uxori, vim (a) attulisset, mulierque pudens et no|bilis ob illam iniuriam sese (b) ipsa morte multavisset; tum vir ingenio et virtute praestans ·L· Brutus depulit a civibus suis iniustum illut durae servitutis iugum: qui cum privatus esset, totam rem publicam sustinuit; primusque in hac civitate docuit, in conservanda civium libertate esse privatum neminem (2). " Quo auctore et P. 256.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *uxorium.* Confirmat lectionem suam Cicero fin. II. 20: *stuprata per vim Lucretia a regis filio.* (b) Cod. *esse*; vitiosa metathesi, quae correcta deinde fuit, expuncta priore *s*, aliàque superaddita.

Tarquinius nec se nec suos regere potuit.

(1) Ita etiam Dionysius IV. 64 Σέξτος ὁ πρεσβύτατος τῶν Ταρκυνίου παίδων. Vix ergo audiendus Ovidius fast. II. 691, a quo dicitur trium filiorum minimus. Ovidium tamen sequitur Eutropius I. 7.

(2) Cicero ad fam. XI. 7. iuniori Bruto, qui Caesarem percussit, scribens, rursus hanc immanem iniustamque sententiam prae se fert: *nullo publico*, inquit, *consilio remp. liberasti; quo etiam est res illa maior et clarior.* Confer etiam off. III. 4. Tum tusc. IV. 23 de Nasica loquens, qui Gracchum sine publica auctoritate interemit, ait, *numquam privatum esse sapientem*; stoice id quidem Cicero, vel potius quia memor fortasse erat priscae legis Publicolae, qua cautum fuerat, ut qui tyrannidem affectaret, is indicta causa a quovis necaretur. Plut. in Public. XII. Ceterum ipse Cicero coniurationis in Caesarem non fuit particeps. Plut. in Cicer. XLII, Cic. ad fam. XII. 3. 4. Dantis quoque poëtae iudicio (inf. XXXIV) nemo nescit Brutum Cassiumque poenas in tartaro maximas luere, quidquid ibi interpres Landinus circa poëtae mentem cavilletur. Sed quid est quod idem

„ principe concitata civitas (1) „ et hac recenti que||rella (a) Lucretiae patris ac propin- p. 245. quorum, et recordatione superbiae Tarquinii multarumque iniuriarum et ipsius et filiorum, exulem et regem ipsum et liberos eius et gentem Tarquiniorum esse iussit.

XXVI. Videtis ne igitur, ut de rege dominus (2) extiterit, uniusque vitio genus rei publicae ex bono in deterrumum (b) conver-

(a) *Querella* cum duplici *l* constanter prope scribitur in antiquis seu codicibus seu etiam lapidibus. Attamen geminari in hoc vocabulo *l* vetant Caper et Scaurus p. 2241, 2249; quorum grammaticorum praeceptum prae tot contrariis exemplis vix audiendum videtur: quum praesertim Papirianus p. 2290 paulo recentiorem consuetudinem scribendi id vocabulum per duas *l* testetur. Scripturam *querella* retinet lingua hispanica, ut alias bene multas vetustae latinitatis reliquias. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. *deterrimum*.

poëta dicit: *et l' altro è Cassio che par sì membruto?* quum ex Plutarcho Caes. cap. LXII, et Anton. XI, Cassii potius gracilitas innotescat: quippe qui dicitur pallidus et macilentus ὠχρὸς καὶ λεπτός. Videtur mihi Dantes deceptus fuisse Ciceronis verbis in Catil. III. 7, *nec ·L· Cassii adipem pertimescendum*, ubi sermo est non de hoc ·C· Cassio percussore Caesaris, sed de ·L· Cassio qui cum Catilina coniuravit. Iamvero Tullii catilinariae cum paucis aliis eiusdem orationibus aetate Dantis regnabant in scholis; graecum autem Plutarchi textum Danti haud innotuisse ii certe non mirabuntur, qui hunc graece linguae ignarum fuisse arbitrantur.

(1) Locum citat Nonius voc. *urbs a civitate*.

(2) Hinc Plinius Traianum laudans cap. II: *non de tyranno sed de parente loquimur*. Tum cap. XLV: *sunt diversa natura dominatio et principatus*. Sed tamen optimi Caesares Traianus, Pius et Marcus *domini* nomen sine publica invidia admiserunt, ut patet ex Plinii ac Frontonis epistulis.

sum sit (1)? Hic est enim dominus populi, quem Graeci tyran|num vocant: nam regem illum volunt esse, qui consulit ut parens populo, conservatque eos, quibus est praepositus, quam optima in condicione vivendi (2). Sane bonum, ut dixi, rei (a) publicae genus, sed tamen inclinatum et quasi pronum ad (b) perniciosissimum statum. Simulatque enim se inflexit hic rex in dominatum iniustiorem (3), fit continuo tyrannus, quo neque taetrius neque foedius nec dis hominibus||que invisius (c) animal ullum cogitari potest: qui quamquam figura est hominis, morum tamen immanitate (d) et feritate va- P. 246. P. 29.

(a) Cod. *re*. (b) Ita cod. 2. manu; sed 1. *at*, quod et supra vidimus lib. I. 13. (c) Vox *invisius* repetitur in margine codicis tamquam notabilis. (d) Cod. *tamen initate*; tum plures litterae, quae legi nequeunt, suprascriptae fuerunt; quae tamen additio et litura videtur mihi potius ad augustinianum superimpositum opus pertinere. Verbum correxi ex ipso Tullio de off. III. 6. ubi de tyranno sic loquitur: *ista in figura hominis feritas et immanitas beluae, a communi tamquam humanitatis corpore segreganda est*. Sed quoniam litura (si forte ad Tullium pertinet) longior est spatio litterarum *man*; et quoniam non in loco solum de off. a me laudato, verum etiam, ut observat Moserus, divin. I. 29. et N. D. II. 64. et acad. II. 34. feritatem cum immanitate copulat Cicero, idcirco addidi cum cl. Heinrichio *et feritate*. Porro locutionem imitatur Lactantius inst. V. 11.

(1) Confer lib. I. 41. 42.

(2) Ita scholia ambrosiana ad odysseae librum II. 47: *οἱ ἀρχαῖοι τὴν βασιλείαν ἐμέριζον εἰς τρία ἐπίθετα· τὸν μὲν πρᾶον βασιλέα, ὠνόμαζον πατέρα· τὸν ἀπηνῆ καὶ θυμώδη, δεσπότην· τὸν φειδωλὸν καὶ φιλόχρυσον, κάπηλον·* Id autem scholiastes ex Herodoto III. 89 hauserit, qui sic loquitur de tribus Persarum regibus Cyro, Cambyse et Dario.

(3) Expilat Tullius Polybium VI. 7. sqq.

stissimas vincit beluas. Quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi (a) cum suis civibus, qui denique cum omni hominum genere nullam iuris communionem, nullam humanitatis societatem velit (1)? Sed erit hoc de genere nobis alius aptior dicendi lo-
P. 30. cus, cum res ipsa admonu|erit ut in eos dicamus, qui etiam liberata iam civitate dominationes adpetiverunt.

XXVII. Habetis igitur primum ortum tyranni: nam hoc nomen Graeci regis iniusti esse voluerunt; nostri quidem omnes reges vocitaverunt qui soli in populos perpetuam potestatem haberent (2). Itaque et Spurius (b) Cassius, et M. Manlius (c) et Spurius (d) Maelius (e) regnum occupare voluisse dicti sunt: et modo || *Ti. Gracchus* (3) *regna-*

(a) Cod. *sinbi*; sed deinde *n* videtur fuisse expuncta. (b) Ita 2. manu; at 1. *est Perius*. (c) Ita 1. manu; at 2. male *Manilius*. Confer de rep. I. 12. p. 38. n. b. (d) Ita 2. manu; at 1. *est Purius*. (e) Ita 2. manu; at 1. *Marcius*.

(1) *Tyranno*, ait Tacitus annal. II. 42 *aequa*, *nedum infima*, *insolita sunt*. Tyranni miseram vitam, commemorato ipso Tarquinio, graphice pingit Cicero de am. XV.

(2) Graeci quoque, saltem antiquiores, regum nomine tyrannos vocitaverunt; vicissimque dixerunt tyrannos eos qui iuste imperabant. Lege Suidam voc. τύραννος et βασιλεύς.

(3) Sine dubio sermo auctoris deflectebat ad Ti. Gracchum, qui turbulenta potentia regnare visus est, et cui obiectum tyrannidis affectatae crimen ait Plutarchus in Gracch. cap. XIV. XVII. XIX; et Cic. de am. XII. ore Laelii; denique Patercul. II. 4. Atque in hac lacu-

vit paucos menses, aut certe opprimendae reip. animum habuit: quare et iure caesus videtur. . . Desiderantur paginae duae.

XXVIIII. . . . *Concede consilium delectis viris, ut Lycurgus illis, quos* γέροντας (a) *La*caedemone appellavit (b), nimis is quidem paucos XXVIII. (c), quos penes summam consilii voluit esse, cum imperi (d) summam rex teneret (1): ex quo nostri idem illut secuti atque interpretati (e), quos senes ille ap- P. 135.

(a) Scribendum esse graecam vocem γέροντας patebit mox cum fiet eiusdem interpretatio. Sic autem dicuntur Lycurgi senatores a graecis passim auctoribus. (b) Ita 2. manu; at 1. *appellabit*. (c) Cod. 1. manu XXXVIII, mox prior nota X fuit expuncta. Profecto Spartae senatores *viginti octo* fuerunt; cuius rei testes habemus Platonem leg. III. p. 692; Aristotelem et *Sphaerum apud Plutarchum* Lyc. cap. V; Pausaniam III. 5. Vix enim ob retinendam decuriam, quam prima manus scripserat, addere licet ephoros quinque et bidiaeos totidem, de quibus decemviris Pausanias III. 11. Namque recentiores Lycurgo creduntur ephori, ut certe scribit Cic. de rep. II. 33: [quamquam institutos a Lycurgo adfirmat auctor epistulae octavae in platonicis Cr.] Multo autem recentiores bidiaci existimantur; contradicente tamen Nic. Cragio de rep. laced. II. 5, qui eos a Lycurgo institutos esse sibi persuasit. (d) Cod. *imperis*; tum expuncta *s*. (e) Cod. *interpraetati* cum diphthongo, quam passim habet hoc verbum in antiquis codicibus. Heic tamen expuncta fuit *a*.

na, non minus quam apud Velleium loc. cit. dixit, ut puto, Scipio Ti. Gracchum, si is occupandae reip. animum habuisset, iure caesum. Post Gracchi commemorationem videtur auctor in reliqua lacuna persecutus coeptum iam argumentum, dialogistae scilicet non praeceptoris more; nempe quod libertas seu populi ius in regno sit adeo intutum, ut nullum perpetua potestate magistratum fieri expediat; siquidem nec senatûs praesidium contra vim regiam satis validum esse videatur. Confer Livium II. 1.

(1) Apud Iustinum III. 3: *Lycurgus regibus potestatem bellorum, senatui custodiam legum permisit*. Recte autem Ciceroni

pellavit, nominaverunt senatum (1); ut etiam Romulum patribus lectis fecisse diximus; tamen excellit atque eminet vis potestas nomenque regium: inperti (a) etiam populo potestatis | aliquid; ut et Lycurgus et Ro-
P. 136. mulus; non satiaris eum libertate, sed incenderis (b) cupiditate libertatis, cum tantummodo potestatem gustandi feceris. Ille quidem semper inpendebit timor, ne rex, quod plerumque evenit, exsistat (c) iniustus (2). Est igitur fragilis ea fortuna populi, quae posita st in unius, ut dixi antea (3), voluntate vel moribus.

* XXVIIII. Quare prima sit haec forma et
Q. XVIIII. P. 189. species et origo ty*||ranni, inventa nobis in ea re publica, quam auspicato (d) Romulus

(a) Cod. *inpertit*; tum expuncta posterior *i* mendose; erat enim expungenda potius *t* finalis. (b) Ita 2. manu; at 1: *incendires*, vitiosa metathesi. (c) Ita cod., interposita *s*, quae alias omittitur. (d) Cod. 1. manu *auspicatu*; mox factum *auspicato*; haec quidem lectio melior, sed et illa haud prorsus absurda.

paucior iusto numerus spartiatarum senatorum videtur; namque Athenis v. gr. fuere quingenti, Massiliae sexcenti. Denique quod ait *γέροντας*, docet nos Plutarchus Lyc. cap. XXVI, Spartae legi solitos senatores Lycurgi iussu sexaginta annis maiores.

(1) Γερουσίαν graece dicendum esse romanum *senatum*, eiusque ordinis naturam Romanos a Lacedaemoniis condidicisse, ait Dionysius II. 12. 14.

(2) Consonat Plato in politico p. 301, eaque sola de causa legem scriptam regiae auctoritati praelatam inter homines observat.

(3) Cap. XXIII, ut arbitror, [et lib. I. 41. 42. Mr.] vel in lacunis.

condiderit, non in illa quam, ut perscripsit (a) Plato, sibi (b) ipse Socrates peripatetico (c) illo in sermone depinxerit (1); ut quemadmodum Tarquinius non novam potestatem nactus (d) sed quam habebat usus iniuste, totum genus hoc regiae civitatis everterit (e); sit huic oppositus alter, bonus et | sapiens et peritus utilitatis dignitatisque civilis, quasi tutor et procurator rei publicae; sic enim appelletur quicumque erit rector et gubernator civitatis (2). Quem virum P. 190.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *praescripsit*. (b) Ita cod. 2. manu; at prima *sive*, videlicet fortasse pro *sibe* archaismo. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *peripeateto*. (d) Ita cod., quum tamen libro I. 10. fuerit *nanctus*. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. *everteret* et *everterit*; nam repetuntur in cod. duo versus.

(1) Idoneus Ciceronis locus ad definiendam historiae philosophicae quandam controversiam. Peripateticorum nomen ortum traxisse a Platone ante Aristotelem perspicue docet Ammonius comm. ad Porphyr. isagoges locum tertium; cuius verba quia prolixiora sunt, heic scribere nequeo: quamquam idem Ammonius rem brevius tradit etiam ad Arist. categ. non procul initio. Ammonio gravis nunc testis accedit Cicero, qui Socratis seu Platonis sermonem appellat peripateticum. Cur ergo Bruckerus hist. phil. tom. I. p. 788. testimonium Ammonii, quod nempe academici quoque dicti sint peripatetici, fundamento carere ait? Cur Ionsius de scr. phil. hist. I. 8. 1 ludere conatur Suidae auctoritatem, qui seniorem Aristotele Antisthenem appellat peripateticum?

(2) Sapienter in his libris atque eleganter regia potestas (lib. I. 33. 41) cum patria, cuiusmodi romano iure erat, tutoris autem cum eius civis comparatur qui liberae reip. praeest. Etenim tutori in caput pupilli nihil licebat, ac iudicio tenebatur infami si fraudem commisisset; pater, quaecumque crudeliter aut avare fecisset, impunis fuit.

facite ut agnoscatis (a): est enim qui consilio et opera civitatem tueri potest. Quod quoniam nomen minus est adhuc tritum sermone (b) nostro, saepiusque genus eius hominis erit in reliqua nobis oratione trac||*tandum* (1) . . . .

Desiderantur paginae duodecim.

XXX. . . . . (2) *Plato regionem sedesque* P. 187. *civium aequis apprime partibus divisas* requisivit; civitatemque optandam magis quam

(a) In codice post *s* punctum appingitur, sive pausae gratia, sive admonendi ne legatur *agnoscat is est enim*. (b) Cod. *sermonem*, mox *m* expuncta.

(1) Certe cap. XL et XLII de hoc liberae reip. tutore ac rectore seu custode sermo erit; libro autem quinto potissimum. Magistratuum quidem romanae reip. praecipuorum descriptionem his libris exhibuerat Cicero, ut ipse ait leg. III. 5 hac de re loquens: *atqui pleraque sunt dicta in illis libris, cum de optima re publica quaereretur.* Nunc ea descriptio in mutilo codice vaticano, paucis exceptis vestigiis, desideratur; supplendaque est ope praedicti libri tertii de legibus.

(2) Plato libro legum quinto civitatem vel novam constituens, vel veterem et corruptam reparans, primum purgat eam civibus improbis; deinde agrum et sedes inter cives aequo iure et humaniter dividit; tum definit civium numerum. Horum ego memor locum Tullii hiantem sarcire aliquatenus ausus sum. In codicis ergo hiatu post expressam tutoris reip. formam, videtur auctor perrexisse ad novum romanae civitatis iam a regibus liberae genus effingendum. Revera hinc alius rerum nascitur ordo. Ad platonicam purgationem quod attinet, etsi in Tullio vestigia rei nulla supersunt, vix tamen dubito quin eius meminerit, propter nuper purgatam tyranno Tarquinio Romam. Sic enim is fere loquitur de Caesare interfecto ad fam. XII. 1: *odium illud hominis impuri et servitutis dolor depulsus est.*

sperandam (a) quam minimam posuit (1); non quae possit esse, sed in qua ratio rerum civilium perspici posset, effecit (2). Ego autem si quo modo consequi potuero, rationibus eisdem quas ille vidit, non in umbra et imagine civitatis, sed in amplissima re publica enitar, ut cuiusque et boni publici et mali causam tamquam virgula videar attingere. | Hiis (b) enim regiis P. 188.
quadraginta annis et ducentis paulo cum interregnis fere amplius praeteritis (3), expulsoque Tarquinio; tantum odium populum romanum regalis nominis tenuit, quantum tenuerat post obitum, vel potius excessum Romuli, desiderium. Itaque ut tum carere

(a) Cod. *spernendam* manifesto mendo pro *sperandam*. (b) Ita cod. pro *his* vel *iis*; cuiusmodi alia exempla in antiquis codd. sunt.

(1) Plato legum libro quinto p. 737 civitatem e quinque millibus colonorum et praeterea quadraginta constituit (propter quandam eius numeri rationem p. 746. 771;) eandemque civitatem augeri non vult. p. 740. Sed mirabilior est Aristoteles qui nicom. X. 10 civitatem ait neque ex decem hominibus neque ex centum millibus posse constare. In rep. autem VII. 4 sic disserit, ut haud magnam civitatem condere videatur. Apud eundem Aristotelem reip. II. 8 Hippodamus politicus civitatem habere iubet decem hominum millia. Iulius quoque Valerius de reb. Alex. I. 21. moderatum urbis statum pracoptat.

(2) Ipse Plato leg. V. p. 736. et 739 civitatem se verbis potius et phantasia, quam re vel spe, condere fatetur.

(3) Nempe annis CCXLIV, uti aiunt Dionysius IV. 85. et V. 1; Livius I. 60; Eusebius chron. I. 46: vel uno minus, uti scribunt Augustinus C. D. III. 15; Orosius II. 4.

rege, sic pulso Tarquinio nomen regis audire non poterat (1). Hic facultatem cum *|| . . .

* Q. XX. Desiderantur quaternio vigesimus primus seu paginae sexdecim.

XXXI . . . . Itaque illa praeclara constitutio Romuli cum ducentos annos et quadraginta (a) fere firma mansisset (2).

Romani regalem dominationem non ferentes, annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando atque dominando (3).

P. 55. . . . . lex illa tota sublata st (4). Hac mente tum nostri maiores et Conlatinum innocentem suspicione cognationis expulerunt,

(a) Nonii editio paris. habet XX, plantin. autem et gotofr. *triginta*. Omnes Nonii codd. vat. habent *viginti*, ut et plantin. ed. in marg. Sed scribendum *quadraginta*.

(1) Num incipit auctor partim dicere de causis mutationum reip. ceu paulo ante innuit se facturum promiseratque iamdiu lib. I. 42? De monarchiarum interitu copiose, more suo, disputat Aristoteles reip. libro quinto, quo abs fonte omnia fere recentiorum super hac re praecepta manavisse videntur. In hoc igitur ingenti sexdecim paginarum hiatu videtur Cicero causas aperuisse altius ob quas Romae politia mutata est. Exin Bruti laudes et Collatini, et cetera quae ad exordium libertatis pertinent subiunxisse Tullium puto.

(2) Frusti huius, quod Nonius profert (cap. de doct. indag.) ex II. de rep., videtur sedes haec; quamquam et prioribus lacunis haud fortasse immerito insereretur.

(3) Augustinus C. D. V. 12; quae verba credibiliter ex hoc Tullii hiatu fuere deprompta, ut iis certe videbitur qui de his rebus iudicare possunt. Neque spernendum indicium est, quod Cicero ante lacunam nomen ipsum regale ait evasisse invisum. Sic fere Cicero etiam pro Sextio LXV. Et ea quae ibidem praecedunt, cum Nonii loco conspirant.

(4) An loquitur Cicero de rebus Graecorum, et quidem de ostracismi lege quae Athenis post eiectum Hyperbolum sublata est? An potius (quod vix puto) de Romanis? et quidem de illa liberi populi lege ut bona redderen-

et reliquos Tarquinios (a) offensione nominis (1). Eademque mente .P. Valerius et fasces primus demitti iussit, cum dicere in contione coepisset: et aedis (b) suas detulit sub Veliam, postea quam, quod in excelsiore loco Veliae coepisseet aedificare, eo ubi rex | Tullus habitaverat (2), suspicionem P. 36.
populi sensit moveri (3). Idemque, in quo fuit Publicola (c) maxime, legem ad populum tulit eam quae centuriatis comitiis prima lata est, nequis magistratus civem ro-

(a) Itaque, quod iamdiu critici docuerunt, apud Livium III. 27 Dionysiumque X. 24 *Tarquitius* cum tabulis capitolinis scribendus est, non *Tarquinius*, vir ille quem Cincinnatus dictator magistrum equitum dixit. Nomen quippe Tarquiniorum multo ante ex urbe funditus eiectum constat. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *edes*. (c) Ita codex, et ita locutum esse Tullium arbitror. Scribitur tamen hoc nomen etiam *Poplicola*, cuiusmodi fuisse pronunciationem aevo Valerii mihi persuadeo: namque in monumentis *poplicum* legimus pro *publicum*; itemque *popli*, *poplo*.

tur Tarquiniis, quae sublata est postea quam regem moliri reditum in urbem apparuit? Dionys. V. 6. 13, Liv. II. 5.

(1) Id magnopere reprehenditur ab Augustino C. D. II. 17. III. 16.

(2) Tulli Hostilii regis domum in Velia fuisse, ibidemque postea habitavisse .P. Valerium, concors auctorum sententia est. Sed cur Servius grammaticus ad aen. IV. 410 Valerium in Esquiliis domum illam habuisse dicit altissimam, quum tamen Velia cacumen quoddam Palatii fuerit? Nimirum quia Velia, ut quibusdam placuit, fuit etiam urbis ea regio, per quam via sacra ad forum descendit, ubi postea templum Pacis aedificatum est: ideoque facile intelligitur quomodo praedictus grammaticus Veliam Esquiliis adiungere potuerit, a quo monte vix regio praedicta discriminatur, immo potius cum eo continuatur.

(3) Scilicet, ut ait praedicto loco Servius, regium est *habitare* in arcibus propter tutelam.

manum adversus provocationem necaret neve verberaret. " Provocationem autem etiam „ a regibus fuisse declarant pontifici (a) libri „ significant nostri etiam augurales (1) : ||
P. 119. itemque ab omni iudicio poenaque provocari licere, indicant. XII. tabulae conpluribus legibus (2) : ut quod proditum memoria (b) est. X. viros, qui leges scribserint, sine provocatione creatos, satis ostenderit (c), reliquos sine provocatione magistratus non fuisse : Luciique (d) Valeri Potiti et ·M· Horati Barbati, hominum concordiae causa sapienter popularium (3), consularis (e) lex
P. 120. sanxit (f), | ne qui magistratus (g) sine provocatione crearetur (4). Neque vero leges

(a) Ita cod. pro *pontificii*. Locum autem hunc legebat Seneca ep. CVIII.

(b) Ita cod. *proditum memoria* casu ablativo, uti ipse Cicero de or. I. 40, Caesar B. G. V. 12, et Columella I. 4. Supra tamen cap. XV. *memoriae proditum*. Immo hic fortasse dividendum *memoriae st*. (c) Cod. *ostenderint*; sed *n* videtur expuncta. (d) Cod. *L. Q*. (e) Cod. *conlularis* sine ulla emendatione. Docuimus autem lib. I. 5. scribi interdum *L* aut *S* pro *R*; heic vero scripta est *L* pro *S*. (f) Ita 2. manu; at 1. *lex anxit*; ut supra de rep. II. 21 *ex erva*. (g) Cod. *mag*. quae est nota vocabuli *magistratus*.

(1) Ita loquitur Scipio, quia in collegio augurum erat.

(2) Cic. leg. III. 3.

(3) Hic consulatum gesserunt anno urbis CCCV, quo decemviratus, non sine eorundem opera, fuit abrogatus. A Dionysio XI. 45 dicuntur δημοτικοὶ τὰς φύσεις ὄντες, καὶ παρὰ τῶν προγόνων ταύτην διαδεδεγμένοι τὴν πολιτείαν. Namque ut ait Livius III. 39, *Valeriis et Horatiis ducibus pulsi reges fuerant*.

(4) Rem narrat Livius III. 55. Denique anno urbis CCCCLIV ·M. Valerius consul legem de provocatione tulit diligentius sanctam; atque ita tertio ea lex post reges exactos lata est, semper a familia eadem. Liv. X. 9.

porciae, quae tres sunt trium Porciorum (1), ut scitis, quicquam praeter sanctionem attulerunt novi. Itaque Publicola lege illa de provocatione per tabulas lata (a), statim securis de fascibus demi iussit: postridieque sibi collegam ·Sp· Lucretium subrogavit; suosque ad eum, quod, erat maior natu, lictores transire ius||sit: instituitque primus (2), ut singulis consulibus alternis mensibus lictores praeirent, ne plura insignia essent inperii (b) in libero populo, quam in regno fuissent. Haud mediocris hic (c), ut ego quidem in- P. 185.

(a) Cod. *sublataperta*. Sed error manifestus in ipso codice emendatus videtur: tulit enim potius legem de provocatione Publicola. Dionys. V. 19, Liv. II. 8. Illud certe *perta* expunctum est. Ego itaque in principe editione edidi tantum *lata*. Sed ecce cl. Oriolius ceterorum quoque litterarum rationem habens, scribebat *per tabulas lata*; quod ut iure optimo fiat, nonnisi *li* deest. Porro metatheses plurimas iam alibi in codice vidimus. Moscerus tamen scribit tantum *perlata*. (b) Ita 2. manu; at 1. *inperi*. (c) Ita 2. manu; at 1. *hoc*.

(1) Ante hunc detectum Ciceronis locum nemo, ut puto, dixerat tres fuisse trium Porciorum leges de provocatione. Porciam generatim definit Livius X. 9: *porcia lex sola pro tergo civium lata videtur; quod gravi poena, siquis verberasset necassetve civem romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis caedi, securique necari vetuisset, siquis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, adiecit*. Legis porciae meminerunt Sallustius Cat. LI, Cicero in Verr. V. 63, et pro Rabir. III. et IV. Iam e tribus Porciis de provocatione legem ferentibus, unum certe tenemus cognomento Laecam, tribunum pl. anno urbis DLVII, in insigni denario cum inscriptione PROVOCO apud Eckhelium num. vet. tom. V. p. 286, quem iam antea memoraverat in annalibus Pighius tom. II. p. 256, qui de porcia lege verba multa facit. De viris Porciis variis legatur Gellius XIII. 19.

(2) Dionysius V. 2, et Livius II. 1. hanc institutionem haud uni Publicolae, sed Bruto simul

tellego, vir fuit, qui modica libertate populo data, facilius tenuit auctoritatem principum (1). Neque ego haec nunc sine causa tam vetera vobis et tam obsoleta decan-
p. 186. to; | sed inlustrbus in personis temporibusque exempla hominum rerumque definio, ad quae reliqua oratio derigatur (a) mea.

XXXII. Tenuit igitur hoc in statu senatus (b) rem publicam temporibus illis; ut in populo libero pauca per populum, pleraque senatus auctoritate (2), et instituto ac more gererentur: atque uti consules potestatem haberent tempore dumtaxat (c) annuam (d), ||
p. 5. genere ipso ac iure regiam (3) Quodque (e) erat ad optinendam (f) potentiam nobilium

(a) Ita cod. pro *dirigatur*. Iam ne scripturas eiusmodi amanuensium arbitrio semper tribuamus, legendus est Agroetius qui differentias verborum a *de* et a *di* incipientium tradit. Et quidem de praesenti sic ait p. 2267: *derectum, in rectum vadens; directum, in latera rectum*. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. fecit *saenatus* mendose. Et sic etiam saepe inferius. (c) Ambiguum est utrum in codice sit *dumtaxat*, an *duntaxat*. (d) Cod. *anni annuam*; sed *anni* videtur expunctum. (e) Ita cod. 1. manu; at 2. *quod qui* aut *quod quia*. (f) Vox *optinendam* superaddita fuit, et paulo aegrius legitur.

tribuunt. Verum suos auctores, ut alibi, sequitur Cicero. Dionysius V. 19 peculiare Publicolae institutum refert demendi ex fascibus in urbe secures, retinendi vero tantummodo extra illam.

(1) Publicolae moderationem suspicit Plutarchus in comparatione eiusdem cum Solone; nec non Symmachus ep. X. 24.

(2) Sic prorsus de statu illo Romae post eiectos reges loquitur Dionysius V. 1, *ἀριστοκρατίας δὲ γενομένης*.

(3) Cicero de leg. III. 3: *regio imperio duo sunto; militiae summum ius habento, nemini parento: ollis salus populi su-*

vel maximum, vehementer id retinebatur, populi comitia ne essent rata, nisi ea patrum adprobavisset auctoritas (1). Atque his ipsis temporibus dictator etiam est institutus decem fere annis post primos consules (2) T. Larcius (a); novumque id genus imperii (b) visum est et proximum similitudini regiae. Sed | tamen omnia summa cum auctoritate a principibus, cedente populo, tenebantur: magnaeque (c) res temporibus illis a fortissimis viris summo imperio praeditis dictatoribus atque consulibus belli gerebantur. p. 6.

XXXIII. Sed id quod fieri natura rerum ipsa cogebat, ut plusculum sibi iuris popu-

(a) Ita cod. evidentissime *Larcius*. Iamque harum membranarum auctoritate corrigatur denique mendum *Lartius* apud Livium II. 18 et 21, ubi tanta tamque vana criticorum lis est. *Larcius* habet etiam florentinus Livii codex multo nobilissimus. Dionysius quoque et alii graeci scribunt Λάρκιος. Tum et in multis latinis codicibus, ubi legitur *Largius*, ibi scilicet est pronunciandi vitium, aut usus τοῦ *G* pro *C*, ita ut qui olim erant *Larcii*, superius dicerentur *Largii*, post invectam (sero apud Romanos, teste Plut. quaest. rom. tom. VII. p. 122) litteram *G*. Recole p. 2. n. b. (b) Ita cod. quum alibi sit *imperii* vel *imperi*. (c) Cod. *magnaeqe*, sed *u* fortasse superaddita.

prema lex esto. Consulum potestatem *regium* appellant demonstrantque Livius II. 1. IV. 3; Dionysius V. 1; Polybius VI. 11; Ampelius cap. ult.

(1) De hoc iure romano legatur Livius I. 17. 22, IV. 3. 49, VI. 42; Dionysius II. 14, qui tamen ibidem ait sua aetate fieri contrarium, neque utrum sit melius definit. Eam iuris mutationem testatur aperte etiam Cicero pro Plancio III, nec non Sallustius hist. III. in Macri oratione.

(2) De primae dictaturae anno legesis quae satis ex auctorum testimoniis disputat Pighius in annalibus.

lus adsclsceret liberatus a regibus; non longo intervallo, sexto decimo fere anno (1), p. 7. Postumo Co||minio ·Sp· (a) Cassio consulibus (2) consecutus (b) est: in quo defuit fortasse ratio, sed tamen vincit ipsa rerum publicarum natura saepe (c) rationem (3). Id enim tenetote (d), quod initio dixi (4), nisi aequabilis haec in civitate conpensatio sit et

(a) Cod. *S. P.* puncto interposito. (b) Ita cod.; quamquam aliquot critici mallent *consecutum*. (c) Cod. *saepa*. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *idem teneto*.

(1) Adamussim Eutropius I. 12: *sexto decimo anno*: et ita ipse Tullius in corneliana, quo loco sic commentatur Asconius: *numerum quidem annorum post reges exactos, quo id factum est, diligenter posuit, qui fuit ·A· Verginio Tricosto, ·L· Veturio Cicurino coss.* Consentit itaque in annorum numero Asconius, sed variat in consulibus, qui anno ante Cominium et Cassium magistratu functi sunt. Lydus m. r. I. 38 scribit *anno decimo septimo*.

(2) Hoc ordine ponit hos consules etiam Dionysius VI. 49, a quo perversum fuisse ordinem putabat Almeloveenius, quia scilicet Livius II. 33 priorem consulem scribit Cassium. Atqui nunc dionysianae scripturae suffragatur tulliana.

(3) Parem sententiam in hoc argumento versans scribit Dionysius V. 64: τὰς ἀνάγκας κρείττους εἶναι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· καὶ τότε τὸ εὐπρεπὲς ἀξιοῦν ἅπαντας σκοπεῖν, ὅταν ἔχωσιν ἤδη τὸ ἀσφαλές. Confer Ciceronis de or. II. 48 insignem locum, ubi is narrat Antonium illum oratorem omnium seditionum genera, vitia, pericula oratione quadam collegisse, atque ex omni reip. romanae temporum varietate repetivisse; aliaque addit quae cum his politicis locis apprime congruunt. Novarum quidem rerum studium, quo multi mortales quasi morbo laborant, dicit causam naturalem pervulgatamque seditionum Polybius in vaticanis excerptis p. 449.

(4) Confer lib. I. 27 et 45.

iuris et officii et muneris, ut et potestatis satis in magistratibus, et auctoritatis in principum consilio, et libertatis in populo sit (1), non posse hunc incommu|tabilem rei publicae conservari statum. Nam cum esset ex aere alieno commota civitas (2), plebs montem sacrum (3) prius, deinde Aventinum occupavit (4). Ac ne Lycurgi quidem disciplina tenuit illos in hominibus graecis frenos (5): nam etiam Spartae, regnante Theopompo (6), sunt item quinque quos illi ephoros P. 8.

(1) Sic Cicero de leg. III. 12.

(2) Seditiones commutationesque rerump. propter aeris alieni et foenoris magnitudinem recitat Plato reip. VIII. p. 555. sqq. De romano foenore legesis locum Taciti insignem annal. VI. 16.

(3) Ita appellatur προληπτικῶς; nam Festus voc. *sacer* montem illum sic vocitatum putat, quod eum plebs, creatis ibi tribunis, discedens Iovi consecravit. Ipse Tullius pro Cornel. dicit: *montem illum trans Anienem, qui hodie mons sacer appellatur.*

(4) Sacrum tantummodo montem memorant occupatum Dionysius VI. 45; Livius II. 32; Ovidius fast. III. 664; Florus I. 23; Orosius II. 5. Sed enim Livius causam aperit cur Cicero Aventinum quoque dicat: *ea frequentior fama est* (de sacro monte) *quam cuius Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse.* Immo apertius cum Cicerone sentit Sallustius historiarum libro primo apud Augustinum C. D. II. 18. III. 17, et apud Servium ad aen. VIII. 479: *foenore oppressa plebs montem sacrum atque Aventinum insedit.* Cicero pro Corn. sibi consonans de iis qui in montem sacrum secesserant ait: *Romam armati reverterunt, in Aventino consederunt.* [Sed Cornelianae locum pertinere ad alterum secessum post Appii facinus et decemviros abrogatos, Liv. III. 52. 54, dicit Creuzerus.]

(5) Locutio platonica, ut observat Plutarchus in Lycurgo cap. VII.

(6) Anno circiter centesimo et trigesimo post Lycurgum, ut docet Plutarchus praedicto loco; nempe olympiade quinta, ut scribit Eusebius, adeoque ante Romae natales.

appellant, in Creta autem decem qui cosmoe vocantur (1), ut contra consulare imperium
P. 191. tribuni pl., sic illi contra vim || regiam, constituti (a).

XXXIIII. Fuerat fortasse aliqua ratio maioribus nostris in illo aere alieno medendi, quae neque Solonem atheniensem non longis temporibus ante fugerat (2); neque post aliquanto nostrum senatum, cum sunt propter unius libidinem omnia nexa civium liberata, nectierque postea desitum (3): semperque huic generi cum plebes (b)
P. 192. publica calamitate inpendiis de|bilitata deficeret, salutis omnium causa, aliqua suble-

(a) Cod. 1. manu *cosmoe vocantur ut contra consularem constituti*. Intermedia vero addita sunt posteriore manu, quae nos aegre quidem sed tamen certissime legimus. (b) Ita cod. pro *plebs*.

(1) De ephoris atque cosmis lege, si vacat, Aristotelem reip. II. 9. 10, et Strabonem lib. X. p. 738.

(2) Dicit *non longis temporibus*, quia Gellius XVII. 21 ait: *Solonem accepimus leges scripsisse Atheniensium, Tarquinio Prisco Romae regnante, anno regni eius tricesimo tertio.* Innuit autem heic Cicero invectam a Solone σεισάχθειαν, nempe aeris alieni sublevationem, cui Solon ipse exemplo praeivit septem talenta, quae sibi debebantur, omittens. De hac re lege Laërtium in Solone; Plutarchum item in Solone et in reip. ger. praeceptis; Heraclidem in politiis. Quin adeo Dionysius V. 64 orationem recitat Valerii, qui fuit Publicolae frater, suadentis ut plebi romanae aes alienum remitteretur, hoc ipso Solonis exemplo proposito: quamquam frustra fuit, contradicente Appio.

(3) Intelligit ea quae acciderunt Veturio seu Publilio adulescenti, et quorum causa ius romanum mutatum est. Rem habes apud Valerium M. VI. 1. 9; Livium VIII. 28; Dionysium in fragm. ed. Mediol. XVI. 9.

vatio et medicina quaesita st (a). Quo tum consilio praetermisso, causa populo nata st, duobus tribunis plebis per seditionem creatis (1), ut potentia senatus atque auctoritas minueretur (2): quae tamen gravis et magna remanebat, sapientissimis et fortissimis et armis et consilio civitatem tuentibus; quorum aucto||ritas maxime florebat, quod cum honore longe antecellerent ceteris, voluptatibus erant inferiores, nec pecuniis ferme superiores (3): eoque erat cuiusque gratior in re publica virtus, quod in rebus privatis diligentissime singulos cives opera, consilio, re, tuebantur. P. 129.

XXXV. Quo in statu rei publicae ·Sp· (b) Cassium de occupando regno molientem,

(a) Ita 1. manu; at 2. heic et inferius videtur addidisse *e*. (b) Cod. ·*S*· *P*· interposito puncto.

(1) Duos tribunos creatos dicit Cicero etiam in corneliana; quo loco sic commentatur Asconius: *quidam non duos tribunos pl. ut Cicero dicit, sed quinque tradunt creatos tum esse, singulos ex singulis classibus. Sunt tamen qui eundem illum duorum numerum, quem Cicero, ponunt: inter quos Tuditanus et Pomponius Atticus, Liviusque noster. Idem hic et Tuditanus adiiciunt tres praeterea ab illis duobus collegas creatos esse.* His, qui duos tribunos dixerunt, addatur Lydus m. r. I. 38. 44. In iis, qui quinque dixerunt, est Dionysius VI. 89.

(2) Hac de re disputat Cicero leg. III. 7.

(3) Consentit Sallustius Cat. VII. Virtutem Romanorum eius aetatis copiose laudat Augustinus C. D. V. 12. Consonat Cassiodorii var. I. 16. nobilis sententia: *acquirit nobiles thesauros famae, neglecta vilitate pecuniae.*

summa aput populum gratia florentem , P. 130. quaestor | accusavit (a) : eumque , ut audistis , cum pater in ea culpa esse conperisse se dixisset , cedente populo morte mactavit (1). Gratamque etiam illam rem (b) quarto circiter et quinquagesimo anno post primos consules de multae sacramento (c) ·Sp· Tarpeius et ·A· Aternius (d) consules comitiis cen-

(a) Cod. *accusabit*, et mox *mactabit*. (b) Ita cod. evidenter *rem* ; sed malim *legem*. (c) Locutionem declarat Festus: *sacramentum aes significat quod poenae nomine penditur*. (d) Notabilis lectio *Aternius*, quam confirmant fragmenta capitolina, quamque apud Plinium VII. 28 , emend. 91 Harduinus sex in codicibus esse ait. Variat in libris id nomen, *Aternius*, *Aeternius* , *Aterius*, *Haterius*. Sed enim de hoc nomine nemo doctius disseruit quam harum doctrinarum magister cl. Burghesius de frag. nov. fast. capitol. part. I. p. 72. ed. nov. Liceat autem hoc loco rogare eos, ad quos romanorum ruderum vestigatio pertinet , cl. in primis Feam rei romanae antiquariae praesidem , quem repertorum denuo laterculorum totque utilium operum gloria exornat; liceat, inquam, impense orare, ut capitolinorum fastorum , quorum pars ingens apud curiam Iuliam adhuc latet , inquisitionem sine mora prosequantur (quod hoc demum anno MDCCCXXVIII. iussu ac beneficio Pontificis maximi Leonis XII. fieri video) et romanam historiam his nobilissimis auctibus locupletent. Haud procul eo loco quaerere iam oportet reliquias etiam arcus augustei ; cuius aedificationem post signa a Parthis recuperata Dio LIV. 8 narrat ; formam autem , triplici fornice et quadriga ac statuis impositis , exhibet praeter alios aureus nummus bibliothecae vaticanae ; situm denique

(1) Mediam quandam sententiam sequitur Cicero , dum ait Cassium a quaestore quidem accusatum , verum a patre iudicatum atque interfectum: quidam enim scripserunt accusatum quoque fuisse a patre. Rem suo more ventilat Dionysius VIII. 79; atque ita concludit , ut ei Cassii pater nihil in filii iudicio egisse videatur. Neque abhorret a Dionysii sententia Livius II. 41. Sed contradicunt Valerius ·M· V. 8. 2 , et Florus I. 26. Immo Dio Cassius in excerptis novis vaticanis a me editis p. 150. hunc gentilem suum Cassium omni prorsus crimine liberat, oppressamque invidia innocentiam eius adfirmat.

turiatis tulerunt (1). Annis post ea. xx. ex eo quod ·L· Papirius, ·P· Pinarius censo||res (2) multis dicendis vim armentorum a privatis in publicum averterant, levis aestumatio pecudum in multa lege ·C· Iuli, ·P· Papirii (a) consulum constituta st (3). P. 41.

XXXVI. Set aliquot (b) ante annis, cum summa esset auctoritas in senatu, populo patiente atque parente, inita ratio st, ut et consules et (c) tribuni pl. magistratu se

eiusdem incognitum nuper demonstravit iuxta aedem divi Iulii virgilianus interpres quem ego Mediolani edidi p. 55. In editione maurina S. Augustini tom. 3. part. I. in append. p. 152. F. dicuntur etiam XII tabulae decemvirorum sepultae in Capitolio. Gerrae!

(a) Consules huius anni CCCXXIV Livius IV. 30 habet ·*L*· *Papirium* et *L*· *Iulium*. *Caius* quidem *Iulius* ter antea fuerat consul. *Papirio* autem praenomen falsum affingi apud Livium Pighius viderat, et in *Caium* cum Diodoro immutaverat. Nunc Cicero scribit ·*P*· *Papirium*. (b) Cod. *aliquod*. (c) Cod. I. manu *consul esset*.

(1) Dionysius X. 50 perspicue horum consulum legem edisserit; scilicet quod multandi potestatem magistratibus cunctis fecerint, quum antea id consulibus tantum liceret.

(2) Notandum hoc censorum collegium hactenus, ut opinio mea fert, incognitum. Primi quidem censores fuerunt anno CCCXI ·L· Papirius et ·L. Sempronius; secundi ·C· Furius Pacilus et ·M· Geganius anno CCCXVI; tertii scribantur nunc ·L. Papirius iterum et ·P· Pinarius anno CCCXXI. Quominus enim Papirius fieret censor iterum, nihil obstabat: lex quippe marcia id demum vetuit permultis annis post, lata a Marcio quem populus censorem iterum creaverat.

(3) Festus voc. *peculatus* consules Menenium Lanatum et Sestium Capitolinum dicit eius legis auctores. Gellius XI. 1 ait lege aternia eam aestimationem esse factam. Erat autem gravissima multa *duo boves et oves triginta*, uti ait Dionysius X. 50; seu contra *duae oves et boves triginta*,

abdicarent (1), atque ·x· viri maxima potes-
P. 42. tate sine provocatio|ne crearentur, qui et summum imperium haberent, et leges scriberent. Qui cum ·x· tabulas summa legum aequitate prudentiaque conscripsissent (2), in annum posterum decemviros alios subrogaverunt, quorum non similiter fides nec iustitia laudata (3). Quo tamen e collegio laus est illa eximia ·C· Iuli (4), qui hominem

ut Fest. et Gell. At Plutarchus Public. cap. XI, ait a Publicola praefinitam esse multam quinque boves duasque oves valentem. Denique non abs re moneo, apud Gellium VII. 11 extare fragmentum orationis de multa ad populum recitatae a Scipione nostro in censura.

(1) Dionysius X. 19 eum morem a Cincinnato consule invectum narrat; isque adhuc manebat aetate Frontonis, cuius vide ep. ad M. Caes. II. 3; et ulterius servatum novimus.

(2) Circa urbis annum CCC, ut vulgo historici tradunt. Nullam tamen facit Cicero mentionem romanorum in Graeciam legatorum ad Solonis leges petendas: cuius rei altum silentium est in aliis quoque Tullii scriptis. Immo is de or. I. 44 leges romanas aperte anteponit inconditis et ridiculis, ut ait, Lycurgi, Draconis Solonisque legibus, quod facere vix debuit, si generatim ius romanum e graeco haustum putavisset. Praeterea tusc. V. 36 commemorato illo Hermodoro, quem quidam aiunt interpretandis apud decemviros Solonis legibus praefuisse, ne γρῦ quidem ea de re Cicero. Profecto duorum iurum natura mirum quantum diversa est. Itaque docti aliquot, praesertim Vicus italus, Bonamicus gallus, Gibbonius anglus, et Germani quidam nuperrimi, legationem illam negare ausi sunt, contradicente licet prolixe Terrassonio gallo et nonnullis Italis. Supplementa quaedam tabularum ab Aequis, Italiae populo, missis ad eos decemviris, accepisse Romanos narrat Servius aen. VII. 695.

(3) Lege Dionysium X. 59. sqq.

(4) [Hic primus in decemviris creandis nominatus fuerat, teste Livio III. 33. Lehn.]

nobilem ·L· Sestium (a), cuius in cu*||biculo ecfossum (b) esse, se praesente, mortuum diceret, cum ipse potestatem summam haberet, quod decemvir (c) sine provocatione esset, vades tamen poposcit: quod se legem illam praeclaram neglecturum negaret, quae de capite civis romani, nisi comitiis centuriatis, statui vetaret (1). *Q. XXII. P. 137.

XXXVII. Tertius est annus ·x· viralis consecutus, cum idem essent, nec alios subrogare voluissent (2). | In hoc statu rei publicae, quem dixi iam saepe non posse esse diuturnum (3), quod non esset in omnis ordines civitatis (d) aequabilis; erat penes principes tota res (e) publica, praepositis ·x· (f) viris nobilissimis, non oppositis tribunis pl., nullis aliis adiunctis magistratibus, non provocatione ad populum contra necem et verbera relicta. Ergo horum ex P. 138.

(a) Ita scribitur saepius *Sestius* pro *Sextius* etiam apud interpretem pervetustum vaticanum orationis pro P. Sextio. (b) Ita cod., uti supra *ecferre*, *ecfrenati*. (c) Cod. *decemvirum*, nisi forte aliqua ibi litura est. (d) Cod. *civitas*, sed ibidem videtur emendatum *civitatis*. (e) Cod. *re*. (f) Cod. XX. Mihi vero videbatur prorsus emendandum X. Namque decemviros primi anni alios decem sibi subrogavisse, non addidisse, ait ipse Cicero superius; secundi vero anni decemviros continuasse magistratum in tertio, paulo post dicitur. Igitur ·XX· viri dici nequeunt, nisi omne simul tempus eius dominationis Cicero complectitur.

(1) Rem habes apud Livium III. 33. et Orosium II. 13.

(2) Legesis Dionysium XI. 1 sqq.

(3) Recole scilicet de rep. lib. I. 41. II. 33.

iniustitia subito exorta est maxima pertur-||
P. 183. batio et totius commutatio rei publicae : qui duabus tabulis iniquarum legum additis, quibus, etiam quae diiunctis (a) populis tribui solent, conubia (b), haec illi ut ne plebei cum (c) patribus essent inhumanissima lege sanxerunt (d) ; quae postea plebeiscito (e) canuleio abrogata (f) st (1) : libidinoseque omni imperio et acerbe et avare populo praefuerunt. Nota scilicet illa res
P. 184. et celebrata monumen|tis plurimis litterarum, cum Decimus (2) quidam Verginius virginem filiam propter unius ex illis ·X· viris intemperiem in foro sua manu interemisset (3), ac maerens ad exercitum, qui

(a) Ita cod. et recte, pro *disiunctis.* (b) Ita cod. Sed ait Moserus, invito me, a se scribi *connubia.* Tum ipse mox profert verba antiquae legis in qua scribitur *conubia.* Est ergo id ἀνακόλουθον Moseri. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *plebi et patribus.* (d) Ita 1. manu; at 2. *plebiscito*, contra prius exemplum. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. statim subiunxerat *b* τῷ *o* τοῦ *canuleio*, quasi auctor uteretur verbo *obrogata*, cuius *o* elideretur a praecedente. (f) Ita cod. *Decimus* litteris explicatis sine ulla emendatione. Verumtamen huius viri praenomen *Lucius* scribitur a Cicerone de fin. II. 20; Dionys. XI. 28; Liv. III. 44; Ascon. ad cornelianam; ne alios auctores otiose consulam. *Decimi* quoque Bruti Gallaeci praenomen versum fuit in *Aulum* ab iis qui Velleium II. 5 exscripserunt. Reapse apud Livium III. 54 eidem Verginio datur praenomen *Aulus*; ubi

(1) Auctore praecipuo Appio decemviro, singularis superbiae homine. Dionys. X. 60.

(2) Legatur Livius IV. 1. sqq. Hunc vero Canuleii tumultum in monte Ianiculo exarsisse aiunt Florus I. 25, et Ampelius cap. de secessionibus.

(3) Verginii hoc facinus Cicero de fin. II. 20 collocat in sexagesimo anno post libertatem receptam.

tum erat in Algido, confugisset; milites bellum illut, quod erat in manibus, reliquisse: et primum montem sacrum, sicut erat in simili causa antea factum, deinde Aventinum ar||*matos insedisse* (a) (1) . . . . . Desiderantur paginae octo.

* Dictatore ·L· Quinctio dicto. *Philargyrius ad georg. III.* 125. (2).

. . . . *maio*res nostros et probavisse (b) maxime et retinuisse sapientissime iudico. P. 193.

interpretes iubent (rectene an secus?) revocari lectionem *Lucius*. Quod si codicis nostri de rep. scripturae confidere licet, *Decimus* praenomen tenendum est; locus autem ille de fin. corruptus existimandus.

(a) Ita suppleo verba duo ex Livio III. 50; quamquam Tullius cap. XXXIII, utitur verbo *occupare*, in corneliana autem verbo *considere*. Ipse Livius praedicto loco semel dicit *insidere*, semel *obsidere*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *probabisse*.

(1) In hoc haud mediocri hiatu periisse videmus decemvirorum abrogationem et poenam; item res aliquot postea gestas, bella v. gr. cum finitimis; sed certe tribunos militares pro consulibus lectos; Sp. Maelii consilium tyrannicum; eiusdemque supplicium iussu Cincinnati dictatoris; censurae initium: quae omnia sunt in tertio quartoque Livii volumine, pertinguntque usque annum CCCXV. His et praeterea paucis fortasse adiectis, videtur Scipio in eo conclusisse sermonem, ut diceret optimum esse habendum mixtum illud temperatumque reip. genus quod Romani veteres et probavissent maxime et retinuissent sapientissime; quam rem superiore libro cap. XLVI ostensurum se receperat.

(2) Hac in sede coniecturaliter colloco fragmentum quod Philargyrius ex opere de rep. sed omisso libri numero profert. Ista enim ·L· Quinctii dictatura paucis annis post sublatum decemviratum gesta fuit. Servius non secus ac Philargyrius, incerto indicio, hanc Tullii auctoritatem laudat, verum ridicule ab indoctis amanuensibus distortam: *sic de accusatore lege quinta dicta*.

XXXVIII. Cum ea Scipio dixisset, silentioque omnium reliqua eius expectaretur oratio (1); tum Tubero, quoniam nihil ex te, Africane, hi maiores natu requirunt, ex me audies quid in oratione tua desiderem. Sane, inquit Scipio, et libenter quidem. Tum ille, laudavisse (a) mihi videris nostram rem publicam, cum ex te non de | nostra, sed de omni re publica quaesisset
P. 194. Laelius (2). Nec tamen didici ex oratione tua istam ipsam rem publicam, quam laudas, qua disciplina, quibus moribus aut legibus, constituere vel conservare possimus (3).

XXXVIIII. Hic Africanus, puto nobis mox de instituendis et conservandis civitatibus aptiorem, Tubero, fore disserundi (b)

(a) Ita 2. manu; at 1. *laudabisse*. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. *disserendi*.

(1) Num ut romanam historiam usque ad sua tempora prosequeretur?

(2) Lib. I. 20. 21. 30. 35.

(3) Mores et leges fundamenta duo cuiusvis reip. statuit esse Polybius VI. 47. De disciplina et de moribus quarto in libro tractabitur. De legibus vel in quinto actum fuit, vel id caput peculiari operi Tullius reservavit, cuius pars extat in tribus de legibus. Valde tamen suspicor quinto in libro actum fuisse de constitutione conservationeque civitatis (quod facit Plato reip. tertio et quarto) quoniam Tullius multa dixit in quinto de civitatis moderatore, qui Platoni in praedictis libris est φύλαξ, ut et Ciceroni lib. I. 41 *custos*. Sed certe platonici libri copiosissimi de rep. et de legibus satis nos docent, quanta pars tullianorum scriptorum argumenti eiusdem desideretur.

locum (1). De optimo autem statu equidem arbitrabar me satis respon||disse ad id quod P. 143. quaesierat Laelius. Primum enim numero definieram genera civitatum tria probabilia; perniciosa autem tribus illis totidem contraria; nullumque ex eis unum esse optimum; sed id praestare singulis, quod e tribus primis esset modice temperatum (2). Quod | P. 144. autem exemplo nostrae civitatis usus sum, non ad definiendum optimum statum valuit, nam id fieri potuit sine exemplo, sed ut a (a) civitate maxima reabse (b) cerneretur quale esset id quod ratio oratioque describeret (3). Sin autem sine ullius populi exemplo genus ipsum exquiris optimi status, na-

(a) Praepositio a superaddita fuit. (b) Recole dicta de hoc vocabulo lib. 1. 2. p. 5. n. a.

(1) Confer libri sexti fragmenta sub initio.

(2) Ista omnia in primo libro sunt. Quod sicui haec pagina paulo brevior ceteris esse videtur, is sciat amanuensem verba aliquot oscitanter repetivisse, quod et alibi accidit. Porro mixtum hoc reip. genus admiratur valde in Romanis Aristides orat. in Rom. ed. Steph. p. 121. Sed mire Tacitus annal. IV. 33. huic Ciceronis loco et superiori libri I. cap. 43. contradicit: *cunctas nationes et urbes, populus aut primores aut singuli regunt. Delecta ex his et constituta reip. forma, laudari facilius quam evenire, vel si evenit, haud diuturna esse potest.*

(3) Sic fere loquitur in prohoemio Livius. Dionysius autem V. 75 pressius adhuc Ciceronis sententiae et verbis adhaeret. Cicero off. II. 21 ait: *neque tantum de nostra, sed de omni rep. disputo.*

turae imagine utendum est nobis (1); quoniam tu hanc imaginem urbis et populi
Q. XXIII. ni||*mis circumscriptam esse iudicas* (2)...
P. 19. XL. . . . (*). *s. quem* iandudum (a) quae-

(*) Exin ad usque libri II finem supersunt in codice paginae tantum sex. Quaeret aliquis quot vel quaterniones vel paginae in his postremis secundi libri lacunis post quaternionem XXIII amissae sint? Primi quidem libri quaterniones fuerunt XIII, quorum quatuor prohoemium occupavit. Igitur si libro secundo parem molem attribuere licet, is quidem ultra quaternionem XXVI non processit. Verum idem liber paulo infra potius constitisse videtur; tum quia prohoemio caruit; tum quia tertius liber, qui novum prohoemium prae se fert, in quaternione XXVIII iam dialogum instaurat. Ergo mihi secundus liber ante dimidium fere quaternionem XXVI desivisse videtur. Id si vere coniicio, folium quidem pp. 19. 20. 25. 26, erit secundum vel tertium quaternionis XXIV aut XXV. Folium autem pp. 9. 10. 3. 4, erit item secundum vel tertium quaternionis XXVI. Tum folium pp. 207. 208. 201. 202, erit medium quaternionis XXVII. Denique folium pp. 23. 24. 21. 22 notam habet inscriptam quaternionis XXVIII. Sed haec, ut dixi, coniecturis partim nituntur; neque satis exploratum est quotam omnino partem foliorum aut quaternionum utrique libro attribuere oporteat. Sed certe a quaternione XXIII ad libri finem sermo fuit de natura quae moderationem iustitiamque suadet et servat, de imperii ac libertatis naturali temperatione, de politici hominis prudentia ac dexteritate, quem quidem a se ipso docendo instituendoque initium facere decet. Exin dicta sunt illa aliquanto latius atque uberius, ut ait Augustinus, de iustitiae necessitate; libroque imposita coronis fuit.

(a) Ita cod. pro *iamdudum*.

(1) Hunc locum haud scio an legisse videatur Io. saresberiensis policr. VI. 21, cuius verba in testimoniis laudavi.

(2) Incidimus in ingentem lacunam. Sine dubio autem nunc adgreditur Cicero ad commovendum illum de iustitia sermonem, quem Augustinus C. D. II. 21 ait secundo libro coeptum totoque tertio protractum. Quum enim romanae reip. exemplo formam optimam civitatis finxisset Scipio, Tubero tamen praedictam *imaginem urbis et populi nimis circumscriptam esse iudicaret*; ad ius universae naturae, seu generatim societatis humanae, demonstrandum accedit idem

ro et ad (a) quem cupio pervenire. *L.* Prudentem fortasse quaeris (b)? *S.* Tum ille, istum ipsum. *L.* Est tibi ex eis (c) ipsis qui adsunt bella (d) copia, vel ut (e) a te ipso ordiare (1). Tum Scipio, atque utinam ex omni senatu pro rata parte esset! Set tamen est ille prudens, qui, ut saepe in Africa vidimus, immani et vastae insidens beluae, coercet et regit beluam (f); quocumque vult levi admonitu non ac|tu inflectit illam feram. *L.* Novi, et tibi cum essem legatus (2) saepe vidi. *S.* Ergo ille indus aut P. 20.

(a) Cod. *at*. (b) Ita distinguitur in codice post *quaeris*, puncto scilicet adiecto. (c) Nempe *eis* pro *his*. (d) Ita cod. 1. manu; at 2. mendose *belli*. (e) Num potius legendum *velut*? Dubitabam etiam num in codice esset aliqua metathesis *vel ut* pro *ut vel*. (f) Ita in codice repetitur *beluam*, quamquam praecedit *beluae*.

Scipio: sicuti superiore libro cap. XXXVI, ut unius dominatum suaderet, naturae universae testimonium invocaverat, quam physici ab una mente regi sentiebant. Est autem praeclara transitio a peculiari Romae iure ad generale naturae, quoniam, ut scribit Gravina, *nihil est aliud ius civile, nisi naturalis ad romanae reip. institutionem relata romanisque moribus et litteris explicata ratio.*

(1) Singularis consilii laudem tribuit Scipioni Aemiliano Cicero V. in Verr. X; et praesertim de or. I. 48: *hunc reip. rectorem et consilii publici auctorem esse habendum definirem; praedicaremque ·P· Africanum et ·C· Laelium* etc. Sic etiam Plutarchus an sen. sit ger. resp. tom. IX. p. 183. Immo Philus de rep. III. 18 dicit sibi consuli fuisse in consilio hos ipsos, qui nunc loquuntur de rep., homines.

(2) Bello tertio punico legatus in exercitu apud Karthaginem Laelius Scipioni fuit. Appian. punic. CXXVI.

* Desiderantur paginae neque plus octo neque minus quatuor. Est enim hoc vel secundum vel tertium quaternionis incerti folium.

poenus unam coercet beluam et eam docilem et humanis moribus adsuetam (1) : at vero ea quae latet in animis hominum quaeque pars animi mens (2) vocatur, non unam aut facilem ad subigendum frenat et domat, si quando id efficit (a), quod perraro potest. Namque et illa tenenda est ferox * || *et in nobis inclusa, tamquam fera, iracundia* (3) quae sanguine alitur (4), quae in omni crudelitate sic exsultat, ut vix hominum acerbis funeribus satietur. *Nonius voc. exsultare.*

(a) Ita 2. manu; at 1. *effecit*.

(1) Sic loquitur de elephanto Cicero ad fam. VII. 1. Elephanti intelligentiam praedicat Cassiodorius var. X. 30; acutissimos sensus Cicero N. D. II. 60.

(2) De humana mente prolixiora dicentur initio libri tertii.

(3) Coeperat hoc loco dicere Scipio de animi perturbationibus, quibus mens politici viri debet invicte imperare. Videtur autem initium fecisse ab iracundia, tum perrexisse ad anxitudinem, ad avaritiam, ad cupiditatem, ad libidinem etc. quibus qui apte moderari nequit, is videlicet tamquam auriga indoctus e curru trahitur et male mulcatur. His ego coniecturis utens locos Nonii quinque e secundo libro de rep. ab eo citatos, hac in sede collocandos esse putavi. Paulo tamen aegrius mihi persuasi, tot auctoritates e paucis Tullii paginis a grammatico fuisse depromptas.

(4) Sic Lactantius de op. D. cap. II. *bestiae, quae sanguine aluntur*. Item inst. VII. 24. Iracundiam, Tullium imitans, describit Lactantius etiam de ira D. cap. V; item epitom. cap. LXI. Denique etiam Augustinus comm. in psalm. XCVI. 6. Iracundiam a politico viro abesse vult Cicero off. I. 25, et IV. 22; profertque exemplum Scipionis nostri, quem inflammatum fuisse iracundia ne tum quidem credit quum hostem manu sua interimeret. Addit et proprium exemplum Cicero, quae fortiter in rep. fecisset, numquam se iratum fecisse. Sed enim nusquam vehe-

XLI. Hercules, qui ob virtutem clarissimus, et quasi Africanus inter deos habetur (1) *etc.* Quid enim tam magnificum (fecit), si leonem, aprumque superavit? si aves sagittis deiecit? si regium stabulum egessit? si viraginem vicit, cingulumque detraxit? si equos feroces cum domino interemit? *etc.* Non enim fortior iudicandus est, qui leonem, quam qui violentiam, et in seipso inclusam feram superat iracundiam: aut qui rapacissimas volucres deiicit, quam qui cupiditates avidissimas coercet: aut qui Amazonem bellatricem, quam qui libidinem vincit, pudoris ac famae debellatricem: aut qui fimum de stabulo, quam qui vitia de corde suo egerit; quae magis sunt perniciosa, quia domestica et propria mala sunt, quam illa quae et vitari poterant et caveri. Ex quo fit, ut ille solus vir fortis debeat iudicari, qui temperans est et moderatus et iustus. *Lactantius inst. I.* 9.

Homo, qui habet imperium ac potestatem, late nocet per iram, sanguinem fundit, urbes subvertit, populos delet, provincias ad solitudinem redigit. *Idem de ira Dei cap. V.*

Quartaque anxitudo (2) prona ad luctum et maerens, semperque ipsa se sollicitans. *Nonius voc. anxitudo.*

mentius Cicero iracundiam a magistratu removet, quam in illa prolixa ad fratrem Asiae praetorem epistula (I. 1.) quae politici tractatus instar est. Adversus iram copiose disputat etiam Philo allegor. lib. III. ed. Mang. tom. I. p. 112. sqq., praecipue quia proprium iratorum sit mentiri.

(1) Haec esse Ciceronis verba in libris de rep., quis dubitet? nuspiam enim nisi in his dici poterat, v. gr. a Laelio, dum Scipioni blandiretur, *Hercules quasi Africanus inter deos.* Sequentia igitur Lactantii ad hunc locum de rep. coniecturaliter traxi.

(2) Lactantius inst. VI. 19: *tres sunt adfectus, qui homines in omnia facinora praecipites agunt, ira, cupiditas, libido. Ira ultionem desiderat, cupidi-*

Esse autem angores, si miseria afflictas atque (a) abiectas timiditate et ignavia. *Idem voc. timor.*

Cupido autem et expetenti et lubidinoso et volutabundo in voluptatibus. *Idem voc. volutabundus.*

Ut auriga indoctus e curru trahitur, opteritur (b), eliditur, laniatur. *Idem voc. elidere* (1).

Nam qui moderari nescit cupiditatibus, is sicut equis raptatus indomitis, volvitur, obteritur, laniatur, affligitur. *Liberius papa in oratione apud Ambros. de off. III.* 1.

Concitationes animorum iuncto currui similes sunt, in quo recte moderando summum rectoris officium est, ut viam noverit: quam si tenebit, quamlibet concitate ierit, non offendet: si autem aberraverit, licet placide ac leniter eat; aut per confragosa vexabitur, aut per praecipitia labetur, aut certe, quo non est opus deferetur. *Lactantius inst. VI.* 17 (2).

Tres adfectus vel, ut ita dicam, tres furiae sunt, quae in animis hominum tantas perturbationes cient, et interdum cogunt ita delinquere, ut nec famae nec periculi sui respectum habere permittant: ira, quae vindictam cupit; avaritia, quae desiderat opes; libido, quae adpetit voluptates. His vitiis ante omnia resistendum est, ut virtutes inseri possint. Hos adfectus stoici amputandos, peripatetici temperandos putant. *Lactantius epitom. cap. LXI.*

(a) *Atque* habent duae editiones et codd. mss; at parisiaca ed. *aut.*

(b) Haec est elegans et verissima Laurentii Bindandi foroliviensis in Nonio emendatio, ut adnotavit cl. Oriolius. Eandem excogitavit etiam cl. Heinrichius; quum vulgo scribatur *operitur*. Sic apud interpretem vaticanum ad or. pro Flacco I. 1. mendose *operantur* pro *opterantur.*

tas opes, libido voluptates. Ita et epitom. cap. 61 et 62: Quartum adfectum anxitudinem omittit Lactantius; Ponit tamen de ira D. cap. XV.

(1) Sic Isocrates ad Demonicum ff. 23. Sic Virgilius *fertur equis auriga, neque audit currus habenas.*

(2) Locum hunc a Lactantio vel sumi vel potius interpolari ex

XLII. . . . . dici possit. Tum Laelius, video (a) iam illum, quem expectabam, virum cui praeficias officio et muneri. Huic scilicet, Africanus (b), uni paene: nam in hoc fere uno sunt cetera, ut numquam a se ipso instituendo contemplandoque discedat (c); ut ad imitationem sui vocet alios; ut sese splendore animi (1) et vitae suae sicut speculum praebeat civibus. "Ut enim in fidibus (2) aut (d)| P. 25.
" tibiis, atque ut (e) in cantu ipso ac vocibus,
" concentus est quidam tenendus ex distinc-
" tis sonis, quem immutatum (f) aut discre-
" pantem aures eruditae ferre non possunt;
" isque concentus ex dissimillimarum vo-
" cum moderatione concors tamen efficitur
" et congruens; sic ex summis et infimis
" et mediis et (g) interiectis ordinibus, ut

(a) Cod. *video* bis; sed alterum deinde expunctum. Si retineretur, fieret quaedam emphasis. (b) Subintellige *inquit*. (c) Cod. *discendant*, sine ulla, ut videtur, emendatione. (d) August. *ac*. (e) Aug. sine *ut*. (f) Cod. *inmutantum*; sed *n* posterior expuncta. Coeperat nimirum scribi *inmutantem*. (g) Augustinus sine *et*, etiam in codicibus, quos inspexi, vaticanis. Sed codex de rep. tullianus habet *et*.

Tullio, docuit me praecedens Nonii auctoritas. Imitatur autem eundem locum Hieronymus adv. Iovin. cap. X.

(1) De animo excolendo scribit copiose Plato quinto legum libro.

(2) Hunc locum reapse spectare ad secundi libri finem, praeclare testatur Augustinus C. D. II. 21 his verbis: *cum Scipio in secundi libri fine dixisset, ut in fidibus ac tibiis*, et reliqua prolixiora quam in mutilo codice servantur. Porro Tullii hunc locum aperte imitatur politicus graecus vaticanus in quinti libri fragmentis, coll. vat. T. II. p. 605. Eadem autem fidium similitudine utitur Lactantius de opif. D. cap. XVI.

„ sonis , moderata ratione civitas con-|| (1) sensu dissimillimorum concinit : et quae harmonia a musicis dicitur in cantu , ea est in civitate concordia , artissimum atque optimum in omni re publica vinculum incolumitatis; eaque sine iustitia nullo pacto esse potest.

XLIII. Ac deinde cum aliquanto latius et uberius disseruisset (Scipio) quantum prodesset iustitia civitati , quantumque obesset si afuisset (a) (2) ; suscepit deinde Pilus unus eorum qui disputationi aderant , et poposcit ut haec ipsa quaestio diligentius tractaretur , ac de iustitia plura dicerentur (3) propter illud quod iam vulgo ferebatur , rem publicam geri (b) sine iniuria non posse.

Claret ergo quoniam et aequitas imperia confirmet , et iustitia dissolvat , quae ne unam quidem privatam potest regere familiam. *S. Ambrosius de off. II.* 19. (4).

(a) Ita Augustini codex quidam antiquissimus vat. ; ast edd. et alii codices *abfuisset.* (b) Alia Augustini exemplaria heic et inferius habent *regi* ; alia *geri* : quam eandem varietatem vidimus in nostro quoque codice de rep. II. 12. Legitur *geri* etiam lib. III. fin. et in eiusdem libri epitome , non tamen sine varietate.

(1) Huc usque codex mutilus cum Augustino consentiens ; reliqua prosequitur Augustinus.

(2) Haec sunt a Platone ep. VII. p. 335: *οὐκ ἄν ποτε γένοιτο εὐδαίμων οὔτε πόλις οὔτ' ἀνὴρ οὐδεις , ὃς ἂν μὴ μετὰ φρονήσεως ὑπὸ δικαιοσύνῃ διαγάγῃ τὸν βίον.*

(3) Id quoque a Platone est , apud quem Socrates sub primi de rep. libri finem , etsi multa de iustitia dicta fuerant , poscit nihilominus ut ea res accuratius et pro dignitate consideretur ; id quod secundo libro fit.

(4) Quoniam in superiore fragmento adfirmat Augustinus Scipionem hoc loco paulo latius de utilitate instiliae disputavisse , idcirco Ambrosii verba heic collocavi ; quandoquidem ab Ambrosio lectum fuisse Ciceronis de rep. opus alibi demonstravi. Fortasse tamen aliquis malet frustum hoc

XLIIII. . . . . plenam esse iustitiae. Tum Scipio, adsentior vero; renuntioque vobis nihil esse quod adhuc de re publica dictum putemus (1), aut (a) quo possimus longius progredi, nisi erit confirmatum non modo falsum illud (b) esse, sine iniuria non posse; set hoc verissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse (c). Set, si placet, | in hunc diem hactenus. Reliqua, satis enim multa restant, differamus in crastinum. Cum ita placuisset, finis disputandi in eum diem factus est (2).

P. 9.
P. 10.

·M· TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBER II EXPLICIT.

INCIPIT LIBER III.

(a) Augustinus infra in nota scribendus habet *et*. (b) *Illud* superadditur in codice; et bene se habet; confirmatur enim ab Augustino, qui tamen scribit *esse illud*. (c) Libere Aug. *geri non posse*.

in oratione Laelii pro iustitia ponere, quae recitatur lib. III.

(1) Imitatur hunc Tullii locum politicus graecus coll. vat. tom. II. p. 596.

(2) Hanc secundi libri clausulam historice refert Augustinus loco superius citato C. D. II. 21: *hanc proinde quaestionem* (de iustitia) *discutiendam et enodandam esse assensus est Scipio, responditque nihil esse quod adhuc de republica dictum putaret, et quo possent longius progredi, nisi esset confirmatum, non modo falsum esse illud, sine iniuria non posse; sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri non posse. Cuius quaestionis explicatio cum in diem consequentem dilata esset* etc.

LIBRI TERTII

DE RE PUBLICA

EPITOME

ex Augustino de civitate Dei lib. II. 21.

In tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Pilus (a) ipse disputationem eorum qui sentirent sine iniustitia regi non posse rem publicam; purgans se (b) praecipue, ne hoc ipse sentire crederetur: egitque (c) sedulo pro iniustitia contra iustitiam, ut hanc esse utilem rei publicae, illam vero inutilem, veri similibus rationibus et exemplis velut conaretur ostendere. Tum Laelius, rogantibus omnibus, iustitiam defendere adgressus est, adseruitque quantum potuit, nihil tam inimicum quam iniustitiam civitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rem publicam. Qua quaestione quantum satis visum est pertractata, Scipio ad intermissa revertitur; recolitque suam atque

(a) Postulat hic locus ut scripturae errorem in maurina Augustini editione adhuc haerentem castigemus. Nam contra literas Petiliani lib. III. 25. sic legitur: *quid hic facit Pilus et Furius qui contra iustitiam iniustitiam defenderunt?* Rursusque: *si duo vel tria verba ista* quid si *et* fortasse *usque adeo sunt intolerabilia, ut propter illam excitarentur olim dormientes academici et Carneades et Pilus et Furius?* Nemo iam dubitabit, quin hi loci corrupti fuerint, atque ex uno homine facti duo, *Furius et Pilus*, itemque *defenderunt* pro *defendit*. Id autem sine dubio mendum librariorum fuit; namque alibi Augustinus unum hominem esse agnoscit *Furium Pilum*. Et quidem praedicto loco ipse Augustinus memorat exemplar cuiusdam scripti mendose scriptum. Ergo Maurini editores emendationem recipere in textum debuissent, quam in notis innuunt auctore bono Vivesio. (b) *Se* abest a duobus antiquis vat. codd. (c) Codex quidam antiquus vat. male *petitque*.

commendat brevem rei publicae definitionem (a), qua dixerat eam esse rem populi: populum autem non omnem coetum multitudinis, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde quanta sit in disputando definitionis utilitas: atque ex illis suis definitionibus colligit, tunc esse rem publicam, id est rem populi, cum bene ac iuste geritur, sive ab uno rege, sive a paucis optimatibus, sive ab universo populo. Cum vero iniustus est rex, quem tyrannum, more graeco, appellavit; aut iniusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem; aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret; non iam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus conexa (b) docuisset, omnino nullam esse rem publicam: quoniam non esset res populi, cum tyrannus eam factiove (c) capesseret; nec ipse populus iam populus esset si esset iniustus, quoniam non esset multitudo iuris consensu et utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.

(a) Cod. unus antiquus *diffinitionem*; alter antiquior 1. manu *def*, 2. *diff.* Ita variant etiam inferius. (b) Ita antiquior cod. *n* pro *nn*; quae est bona scriptura, et aliis exemplis confirmata. Recole similem scripturam p. 216. cum n. b. (d) Edd. et codd. *factione* mendose.

SCHOLION

De mentis humanae descriptione cuius fragmentum in vaticano de rep. codice superest.

Prohoemium tertio libro fuisse praefixum, dubitari non potest; quum enim hic liber altero die recitetur, oportuit auctorem tantum certe praefari, quanto opus erat ad revocandas in conventum colloquiumque personas dialogi, et ad Fannium ablegandum, qua de re diximus in praefatione. Et quidem cap. III patet omnino suis ipsum verbis loqui Ciceronem. Iam hoc libro scripturus de iustitia auctor, praeposuit humanae mentis, quae sola iustitiae capax est, descriptionem. Hominis imaginem in libris de rep. fuisse diligenter expressam docet nos Tullius de leg. I. 9; verum id Scipionis ore factum esse tradit ibidem ipse auctor; tum diserte Lactantius de opif. Dei cap. I totum eum locum quarto in libro de rep. extitisse confirmat. Codicis autem vaticani folium, in quo de mente et eruditione hominis scribitur, quarto in libro collocari non potest, neque in eo personam Scipionis loqui cognoscimus. Sane tertii libri inscriptio nusquam in vaticano codice apparet, nisi pag. 10 coniunctim cum clausula libri secundi; verumtamen praedictum de natura hominis folium quia cohaeret cum ipsa pagina 10, idest cum clausula secundi libri, quartum ad librum pertinere nullo modo potest. Igitur alia fuit illa hominis descriptio quam Tullius ipse et Lactantius memorant.

Ciceronis de hominis natura et eruditione vaticanum fragmentum, aliosque eiusdem similes locos, luculenter exprimit Augustinus libro altero de ordine ff. 35. sqq; ex quo discimus etiam (nisi mea me opinio fallit) quae huic loco de rep. fortasse desunt; nempe inventiones complures, ceu historiae, dialectices, musicae, poetices, geometriae, astronomiae, et aliarum artium atque scientiarum: quibus peractis, mens seu ratio adeo se erexit humana ut ausa sit immortalem animam comprobare (Aug. ibid. ff. 43.). Tullium Augustinus, vel se ipsum, imitatur prolixe etiam de C. D. XXII. 24. Eundem Tullium de rep. sine dubio compilat Plinius VII. 1: *non est satis aestimare, natura parens melior homini an tristior noverca fuerit . . hominem nudum et in nuda*

humo, natali die abiicit ad vagitus statim et ploratum . . uni animantium luctus est datus, uni luxuria . . nulli vita fragilior, nulli rerum omnium libido maior, nulli pavor confusior. Lactantius inst. VI. 10: *Deus enim, qui ceteris animantibus sapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incursu et periculo tutiora generavit: hominem vero nudum fragilemque formavit, ut eum sapientia potius instrueret.* Conferatur idem V. 21. VII. 4. 5, qui prorsus Ciceronem expilat; nec non Augustinus C. D. VIII. 15. XII. 23. Idem Lactantius de opif. D. II: *hominem ratione concessa, et virtute sentiendi atque eloquendi data, eorum quae ceteris animantibus attributa sunt, fecit expertem; statuit nudum et inermem . . . Queruntur hominem nimis imbecillum, fragilem, nudum tamquam ex naufragio in huius vitae miserias proiici et expelli: itaque naturam non matrem esse humani generis, sed novercam, quae hominem sic effuderit, ut inops et infirmus* etc. Sallustius autem istas querelas adversus naturam studiose refutat in iugurthini belli prohoemio; quo in argumento versatur etiam praedictus Lactantii liber. Denique Apuleius de deo Socr. ed. Wech. p. 43. ait: *homines ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, levibus et anxiis mentibus, brutis et obnoxiis corporibus.* Iamvero Plinium (nequid de Lactantio et Augustino dicam) politico Ciceronis opere usum fuisse docuimus in testimoniis. Apuleius, qui de rep. opus nunc deperditum scripsit, fieri non potest quin alicubi Ciceronis opus politicum imitatus sit. Dicerem peculiari iure etiam Sallustium (qui duas illas epistulas de rep. ordinanda scripsisse creditur) percallentem fuisse tulliani huius operis, nisi eum Sallustium, qui Ciceroni auctor fuit (ad Q. fr. III. 5.) immutandi rationem operis, alium esse hominem vulgo existimari viderem. Denique tullianum de rep. locum, quem aequales et posteri compilaverunt, nonne ipse auctor a Lucretio derivare videtur lib. V. 223? *tum porro puer ut saevis proiectus ab undis-navita, nudus humi iacet infans, indigus omni-vitali auxilio, cum primum in luminis oras-nixibus ex alvo matris natura profudit.* Immo longinquius fortasse Cicero accersivit imitationem, nempe a Platonis Epinomide et ab eiusdem tertio de legibus.

Ut finem faciam, summa tulliani prohoemii haec fuit: natura hominem nudum formavit et inermem, ut eum sapientia muniret

et tegeret (Lact. VII. 4.). Soli homini sapientia data est, et haec sola hominis mutorumque distantia est (Lact. epitom. XXXIV, inst. II. 1, et de ira D. cap. 7. 8. 12). Ipsa autem ratio, quae in homine perfecta est, sapientia nominatur (Lact. inst. III. 10, et Cic. leg. I. 7.) Porro sapientia est intelligentia vel ad bonum rectumque faciendum, vel abstinentia dictorum factorumque improborum (Lact. V. 17. VII. 4.) Ergo natura (seu potius Deus ut emendat Lactantius de ira D. cap. 10, et inst. III. 28.) quae hominem ad sapientiam genuit, eadem ad IUSTITIAM procreavit; de qua scilicet iustitia scribitur tertius liber, ad quem praedictus de natura hominis sermo viam munit. Et quoniam de sapientia non perfunctorie sermo fuit in hoc tertii libri prohoemio, valde arbitror eò spectare Lactantium cum epit. XXXI sqq. philosophorum veterum sapientiam ventilat; eamque, quia vanis et pugnantibus fundamentis niteretur, ait a recentiore academia, quae omnibus bellum indiceret, dissolutam esse atque subversam, tam physicam scilicet sapientiam quam moralem. Revera et apud Lactantium sequitur disputatio de iustitia, et apud Tullium introducitur princeps academiae Carneades iustitiam oppugnaturus. Haec fere et alia quaedam, ut in fragmentis mox videbimus, praefatus Cicero, dialogi personas ad continuandum de rep. et praesertim de iustitia sermonem iterum evocavit.

.M. TULLI CICERONIS
DE RE PUBLICA
LIBER III.

I. . . . In libro tertio de re publica Tullius hominem dicit non ut a matre, sed ut a noverca natura, editum in vitam, corpore nudo fragili et infirmo; animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines (1): in quo tamen inesset tamquam obrutus quidam divinus ignis ingenii et mentis (2). *Augustinus contra Iulianum pelag. IV. ff.* 60.

Homo cum fragilis imbecillisque nascatur, tamen et a mutis omnibus tutus est; et ea omnia quae firmiora nascuntur, etiamsi vim caeli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta esse non possunt.

(1) Similiter loquitur Cicero tusc. V. 1. Cur autem Deus malis his hominem implicuerit, sapienter docet Lactantius inst. VII. 5. Hos hominis adfectus considerat idem Lactantius de ira D. XV.

(2) Lactantius de op. D. VIII: *mens et ignis ille divinus.* Item Augustinus C. D. XXII. 24: *Deus animae humanae mentem dedit, ubi ratio et intelligentia in infante sopita est quodam modo, quasi nulla sit, excitanda scilicet atque exserenda aetatis accessu, qua sit scientiae capax atque doctrinae . . . qua capacitate hauriat sapientiam, virtutibusque sit praedita, quibus prudenter fortiter temperanter et iuste adversus errores et cetera ingenerata vitia dimicet.* Pergit ibidem Augustinus sibi copiosissime vindicare, ut credo, hoc Ciceronis prohoemium. Quare quae ab Augustino de doctrinis et artibus repertis etc. dicuntur, ea lacunam utramque, quibus Ciceronis (cap. II.) fragmentum concluditur, occupare ferme videntur, mutatis tamen saepe verbis interpolatisque sententiis.

Ita fit ut plus homini conferat ratio, quam natura mutis; quoniam in illis nec magnitudo virium, neque firmitas corporis efficere potest, quo minus aut opprimantur a nobis, aut nostrae subiecta sint potestati (1) *etc.* Plato naturae gratias egit, quod homo natus esset *etc. Lactantius de opificio Dei cap. III* (2).

P. 3. Desiderantur paginae nec minus quatuor nec plus octo.

II. . . *quadrupedum vi mens seu ratio consuluit hominum debilitati*, et vehiculis tarditati (3): eademque (4) cum accepisset homines inconditis vocibus inchoatum (a) quiddam et confusum sonantis, incidit (b) has et distinxit in partis; et (c) ut signa quaedam, sic verba rebus inpressit (5); hominesque antea disso-

(a) Ita videtur emendatus codex signis appositis 2. manu (vide lib. I. 35); at 1. manus scripserat *inchoatum*. (b) Ita 2. manu; at 1. *incidid*. (c) Cod. 1. manu *e*; 2. *ed*.

(1) Sic Mamertinus in geneth. Maximiani cap. XIX: *illa quae videtur omnium rerum domina esse sapientia*. Ciceronem imitatur Dio Cassius in Curtii morituri adornanda oratione coll. vat. T. II. p. 533.

(2) Lactantius et praecedente et hoc ipso sui operis capite sine dubio compilat Tullii hoc prohoemium, et quidem servatum illud ab Augustino fragmentum, ut in scholio docui. Quid ni igitur tulliana reliqua compilare credendus est in consequentibus, quae lacunam commode explere videntur? Quatenus tamen id faciat Lactantius primis operis sui quatuor capitibus, id aliorum esto iudicium; mihi interim brevem particulam huc intulisse sat est.

(3) Locum sarcit Cicero N. D. II. 60: *efficimus domitu nostro quadrupedum vectiones, quorum celeritas atque vis nobis ipsis adfert vim et celeritatem.*

(4) Sapientia, de qua dicit prorsus similia huic loco Cicero leg. I. 7. 8. 9.

(5) Loquelam non inventam sed innatam esse hominibus contendit

ciatos iucundissimo inter se sermonis vinclo [a] conligavit [1]. A simili etiam mente, vocis qui videbantur infiniti soni, paucis notis inventis [2], | sunt omnes signati et expressi, quibus et conloquia cum absentibus et indicia voluntatum [b] [3], et monumenta re- P. 4.

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. *vinculo*. Varietatem huius vocabuli in nostro codice alias notavimus. Et quidem *vinclum* et antiquior et melior scriptura est. Cornutus autem p. 2286 huius generis syncopas apud ipsum Ciceronem legebat. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *volumtatum*; ut etiam alibi.

iure optimo Lactantius inst. VI. 10. contra Tullium, et contra Lucretium V. 1027, atque Horatium sat. I. 3. 103. Est autem quaestio haec celeberrima.

(1) Lege Diodorum siculum I. 8.

(2) Litterarum inventores vulgo creduntur Phoenices; idque libenter, ut puto, sibi persuadent nuperi homines qui quum demoticum Aegyptiorum alphabetum valde conspirare cum phoenicio videant, Phoenicas Aegyptiorum magistros scribendi dicunt. Sed en Taciti historici locum, ex quo contrariam sententiam eruere licet, annal. XI. 14: *primi per figuras animalium Aegyptii sensus mentis effingebant* (ergo hierolyphica scriptura antiquior est quam demotica) *et antiquissima monimenta memoriae humanae impressa saxis cernuntur, et LITTERARUM SEMET INVENTORES perhibent: inde Phoenicas, quia mari praepollebant, intulisse Graeciae, gloriamque adeptos, tamquam repperrerint quae acceperant.* Videsis etiam Diodorum siculum I. 69. Ceteroquin Hieronymus ep. CVIII. 14. observat proximas Palaestinae *quinque Aegypti civitates fuisse quae loquebantur lingua Chananitide.* En cur saxum carpentoractense lingua phoenicia scriptum sit, quamquam figurae ritusque ibi expressi aegyptiaci sint.

(3) Augustinus de ord. II. 35 Tullium imitans: *sed audiri absentium verba non poterant; ergo illa ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguae sonis atque discretis.* Addit Augustinus similiter numerorum inventionem, sicuti prius narrat sermonis originem, prorsus cum Tullii

rum praeteritarum tenerentur. Accessit eo numerus, res cum ad vitam necessaria, tum una (a) inmutabilis et aeterna (1): quae prima inpulit etiam ut suspiceremus in caelum, nec frustra siderum motus intueremur (2), dinumerationibusque noctium ac die||*rum* (3) . . . .

Desiderari videntur paginae nec minus octo nec plus decem.

P. 207.

III. . . . . quorum animi altius se extulerunt (b), et aliquid dignum dono, ut ante dixi (c), deorum aut efficere aut excogitare potuerunt (d). Quare sint nobis isti,

(a) *Una* in codice superadditur. (b) Locutione hac utitur Lactantius inst. V. 18 et 22. (c) Periit id dictum; vel potius a Lactantio inst. III. 14 servatum est: *ille idem perfectus orator, idem summus philosophus* (Tullius) *ipsam sapientiam, quam alias donum, alias inventum deorum vocat, poëtice figuratam laudat in faciem*. (d) Num sententia complectens et sententia et locutione consentiens. Generatim ipse Cicero imitatur Platonis Timaeum p. 44. sqq.

(1) Vix dubito quin Cicero imitetur Platonis Epinomidem, praesertim ob astrorum, noctium, et dierum commemorationem quae sequitur.

(2) Lactantius inst. II. 1. 2. universo hoc loco utitur, et quidem diserte ait: *spectare nos caelum Deus voluit, utique non frustra*. Pergit Lactantius queri quod homines oculos suos ab alto deiiciunt, soloque defigunt. Revera statim Cicero subdit, sapientium animos prae vulgo infimo altius se extulisse.

(3) Cicero N. D. II. 61: *hominum ratio in caelum usque penetravit: nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognovimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis* etc. *quae contuens animus accedit ad cognitionem deorum; ex qua oritur pietas, cui coniuncta iustitia est*. Haec fere docent quid hoc codicis loco desideremus, et qua ratione Cicero ad dicendum de iustitia aditum sibi patefecerit.

qui de ratione vivendi disserunt, magni homines, ut sunt (1); sint eruditi; sint veritatis et virtutis magistri (2); dummodo sit haec quaedam, sive a viris in rerum publicarum varietate versatis inventa; sive etiam in istorum otio ac litteris tractata res, sicut est, minime | quidem contemnenda, P. 208.
ratio civilis et disciplina populorum; quae perficit in bonis ingeniis, id quod iam persaepe perfecit, ut incredibilis quaedam et divina virtus exsisteret (a). Quod siquis ad ea instrumenta animi, quae natura, quaeque civilibus institutis habuit, adiungendam sibi etiam doctrinam, et uberiorem rerum cognitionem putavit, ut ii (b) ipsi qui in horum librorum disputatione versantur, nemo est quin eos || anteferre omnibus de- P. 201.
beat. Quid enim potest esse praeclarius, quam qum (c) rerum magnarum tractatio

da est ex Cic. fin. V. 20? *qui altiore animo sunt, capessunt remp. honoribus imperiisque adipiscendis.* An potius ex Ovidio fast. I. 300? *altius humanis exseruisse caput.* Apud Lact. inst. III. 10 philosophi aiunt, *eo dirigendam esse mentem, quo vultus erectus est.* (a) Cod. *exsisteteret*. (b) Vox *ii* concluditur in cod. puncto utrimque ut separetur a reliquis. (c) Ita cod. *qum* et mox *cum*. Custoditur nimirum hoc loco diligenter

(1) Intelligit philosophos. Sententiā huius tulliani loci aperte utitur Lactantius institutionum initio; locutionem ipse Tullius refricat leg. I. 5: *sit ista res magna, sicut est.*

(2) Tulliane, et quidem ut puto ex hoc opere, Lactantius inst. I. 1: *maiore in gloria philosophi fuerunt, recte enim vivendi doctores sunt existimati.*

atque usus cum illarum artium studiis et cognitione coniungitur? Aut quid ·P· Scipione, quid ·C· Laelio, quid ·L· Pilo perfectius cogitari potest (1)? qui ne quid praetermitterent quod ad summam laudem clarorum virorum pertineret, ad domesticorum maiorumque morem etiam hanc (a) a
P. 202. Socrate adventiciam doc|trinam adhibuerunt (2). Quare qui utrumque voluit et potuit, id est ut qum maiorum institutis tum doctrina se instrueret, ad laudem hunc omnia consecutum puto. Sin aliter sit utra (b) via prudentiae deligenda, tamen etiam sicui videbitur illa in optimis studiis et artibus quieta vitae ratio beatior, haec civilis laudabilior est certe et inlustrior (3): ex qua vi-

grammaticorum apud Quintilianum praeceptum inst I. 7. ut *cum*, *si tempus significaret, per q; si comitem, per c; si vero causam per q ac duas sequentes un scriberetur*. Scripturae tamen *qum* diserte contradicit Martianus lib. III. cap. de mutis: *q numquam sine duabus vocalibus ponitur, quarum prior erit u*. In superioribus de rep. libris semper scribitur *cum*. Variat ergo scriptura. (a) *Hanc* superadditur. (b) Num est tmesis pro *alterutra sit*? An simul est metathesis pro *alterutra st*? In codice fit pausa post *sin*.

(1) Idem Cicero de or. II. 37: *non tulit ullos haec civitas aut gloria clariores, aut auctoritate graviores, aut humanitate politiores ·P· Africano, ·C· Laelio, ·L· Furio* (Pilo). Similiter de his triumviris loquitur pro Arch. VII, et de invent. I. 3.

(2) Consonat sibi Tullius tusc. IV. 3: *sapientiae studium vetus id quidem in nostris, sed tamen ante Laelii aetatem et Scipionis non reperio quos appellare possim nominatim.* Profecto et ipsi Catoni, qui Laelio et Scipione paulo fuit senior, doctrina transmarina atque adventitia defuit. Cic. or. III. 33.

(3) Sic idem Cicero off. I. 6. *Virtutis laus omnis in actione*

ta sic summi viri ornantur, ut vel M' (a) Curius,

Quem nemo ferro potuit superare nec auro (1); vel || (b) . . . . Desiderari videntur paginae sex.

(a) Cod. mendose *M.* idest *Marcus*, pro *M'* idest *Manius*. (b) Sequentibus amissis paginis videtur Cicero persecutus, partim saltem, laudes romanorum bello togaque praestantium. Et quidem quum in suprascriptis fiat mentio Curii, et mox sine dubio in lacuna Fabricii atque Coruncanii, belli epirensis heroum, videbatur huius folii materia valde cohaerere cum illa, quae prima est in meo volumine, ubi scilicet laudantur viri primo bello punico illustres: bellum enim epirense consecuta est dimicatio cum Karthaginiensibus. Itaque his indiciis commotus dixi p. 2 in notis, fore ut alio loco de ista lacuna loquerer. Illud etiam accedebat nexûs indicium, quod Cicero persaepe heroas belli epirensis coniunctim celebrat cum illis punici belli, ut pro Plancio XXV, tusc. I. 46, N. D. II. 66, parad. I, de sen. XIII. Sed tamen ne ibi hoc folium collocarem, id me in primis deterruit, quod inter mentionem Curii et illam Duelii maius iusto spatium intercederet: quippe illud folium est quaternionis tertii secundum, hoc autem necessario fuisset secundi intimum; ex quo consequebatur ut paginis octo abesset a Duelio Curius, quod prorsus improbabile est ob aetatis viciniam. Praeterea libri primi folia in superiore margine inscriptam habent libri ipsius notam; tertii contra libri folia omnia libri nota carent; hoc autem folium reapse nota libri destituitur. Adde quod tertius liber videtur ex alio exemplari ab eodem amanuense descriptus; variat enim interdum orthographia ab illa librorum priorum, cuius rei exemplum hoc ipso in folio vidimus, nempe *qum* pro *cum*. Laus quoque illa Scipionis, Laelii et Pili scribitur rectius in tertii libri prohoemio notis iam dialogi personis, quam in operis exordio, nondum cognitis. Et quidem hi tres praecipue tertio in libro di-

consistit. Tum cap. 7. *Non nobis solis nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat* etc. Sed contra fere ad Att. II. 5. vitae quies laudatur, actio civilis inanis dicitur.

(1) Videtur e deperditis Ennii versibus. Sane hunc olim versum legebat imitabaturque Claudianus bel. get. 131: *pectora Fabricii donis invicta vel armis*. Curii fortitudo et abstinentia satis notae sunt. Confer saltem Cic. de sen. XIII. Quin adeo recole apud nos lib. I. 16. p. 51. n. a. locum Salviani ab hac Tullii doctrina non non alienum.

P. 23. IIII. . . . (a) fuisse sapientiam (1) : tamen hoc in ratione utriusque generis interfuit, quod illi verbis et artibus aluerunt naturae principia (2), hi autem institutis et legibus (3). Pluris vero haec tulit una civitas (4), si minus sapientis; quoniam id nomen illi

sputant. Denique hoc folium haud absurde inseri poterat in id quod heic mox sequitur, ita ut esset intimum quaternionis XXVIII : quominus tamen id facerem, obstabat quod quatuor exiguae, quae fuissent reliquae, paginae minime sufficere videbantur ei sermoni qui Phili orationem praecedere debebat: nam et explendum erat prohoemium, et dicendum de secundi diei initio, et Fannius cum probabili causa a conventu submovendus: tum sermo personarum redintegrandus, tum rogandus Philus ut contra iustitiam dissereret, qui reapse codicis p. 21 eam spartam ornandam suscipit. Haec omnia in tam exiguo spatio membranarum concludi vix poterant. Itaque hoc folium praevertendum esse videbatur, ut feci.

(a) Lactantii ex Tullio locus, quem p. 125-126 incerta sede collocavi, idcirco ad primi potius libri prohoemium pertinere videbatur, quia eodem in capite alia dicit Lactantius, quae prohoemio illo continentur. Nunc siquis id frustum probabiliter huc trahat (ut ego ibidem dubitavi) sedes quidem eius videtur esse in hac lacuna, brevi ante quartum caput intervallo.

(1) Locutus fuerat Cicero in lacuna de illa exquisitiore et abstrusa sapientia, quam philosophi quidam iactabant. En vero ut sibi ipse supplementa dat auctor Laelii ore de am. cap. V: *eam sapientiam interpretantur quam adhuc mortalis nemo est consecutus; nos autem ea quae sunt in usu vitaque communi, non ea quae finguntur aut optantur spectare debemus. Numquam ego dicam C. Fabricium, M' Curium* etc. *ad istorum normam fuisse sapientes* etc. Eadem dicit Cicero de off. III. 4, concluditque neminem exquisite sapientem fuisse, nec ipsum Catonem aut Laelium. Conspirat cum Tullio Lactantius inst. III. 14. VI, 6; epitom. XXX. XL; de op. D. cap. I.

(2) De philosophis artium cultoribus primis videsis medicum Celsum in prohoemio.

(3) Contentio est politicorum cum philosophis.

(4) Cic. N. D. II. 66: *multos et nostra civitas et Graecia tu-*

tam restricte tenent (1); at certe summa laude dignos, quoniam sapientium praecepta et inventa coluerunt. Atque etiam ((a) quod et sunt laudandae civitates et fuerunt (b)); quo|niam id est in rerum natura longe maximi consilii constituere eam rem publicam, quae possit esse diuturna (2): si singulos numeremus in singulas, quanta iam repériatur (c) virorum excellentium multitudo (3)? Quod (d) si aut Italiae Latium, aut eiusdem sabinam aut volscam (e) gentem, si Samnium, si Etruriam, si magnam illam Graeciam conlustrare animo voluerimus (f); si deinde Assurios, si Persas, si Poenos, si haec (4)|| . .

P. 24.

Desiderantur paginae XII.

(a) Hanc parenthesim suis signis, raro more mei libri, designandam iudicavi: nisi enim lectores de parenthesi certiores facerem, procul dubio obscurus hic eis locus evaderet. (b) Num locus ἑλληνίζει istoc fere modo καὶ μὴν καὶ ἐπειδὴ νῦν εἰσιν εὐδοκιμοῦσαι πόλεις καὶ πρότερον ἦσαν? Sane Cicero civile opus scribens in mediis Graecorum scriptis versabatur. (c) Ita codex; at alibi *repp.*. (d) *Quod* superadditur. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. *bolscam*. (f) Cod. *voluerimus*.

lit singulares viros etc. Cicero tusc. IV. 5 ait, *Romanos, Laelio et Scipione adulescentibus, bene vivendi disciplinam vita magis quam litteris esse persecutos.*

(1) Hanc paucitatem ridet etiam Lactantius inst. IV. 1. *O miserum calamitosumque saeculum, quo per orbem totum septem soli fuerunt, qui hominum vocabulo cierentur! nemo enim potest iure dici homo, nisi qui sapiens est.*

(2) Sic Plato leg. IV. p. 714 legislatorem id omnino spectare iubet, ut reip. opes sint diuturnae.

(3) Legesis Augustinum C. D. lib. XVIII.

(4) In lacuna enumeraverat Cicero politicorum, praesertim romanorum, copiam; cui codicis defectui medetur quodammodo ipse auctor de or. I. 2. 48, III. 33, praesertim vero N. D. II. 66; quos locos qui leget, magnum huius lacunae solamen inveniet. Est autem haec quoque Platonis imitatio, a-

P. 21. V. . . . . *rogamus ut in causa iniustitiae fungaris munere advo*cati. Et Pilus; praeclaram vero causam ad me defertis, qum (a) me improbitatis patrocinium (b) suscipere voltis (1). Atqui (c) id tibi, inquit Laelius, verendum st (d), si ea dixeris quae contra iustitiam dici solent, ne sic etiam sentire videare, qum et ipse sis quasi unicum exemplum antiquae probitatis et fidei (2); neque sit ignota consuetudo tua contrarias in partis disserendi, quod ita facillume verum inveniri putes. Et Pilus, heia vero, inquit,
P. 22. geram | morem vobis, et me oblinam (3)

(a) Cod. *quam*. (b) Ita cod. melius quam supra lib. II. 14 cum duplici *cc*, quod tamen ibi quoque emendavi. (c) Ita 2. manu; at 1. *adqui*. (d) Ita cod. facta aphaeresi, tametsi interposita sit *m*. Scilicet etiam in carmine elidi solet *m*, quia in pronunciando supprimebatur.

pud quem reip. II. p. 366 mos Socratis aliorumque philosophorum fuisse dicitur, ut iustitiae laudationem a priscis heroibus exordirentur.

(1) Invidiam in re simili deprecantur apud Platonem Glauco reip. II. p. 361, et Socrates V. p. 451. Hos autem tum Platonis tum Ciceronis locos diserte nominatimque citat Ambrosius de off. I. 12; qui certe ex Augustino non haurit, quandoquidem ambrosianum opus augustiniano plus viginti annis antiquius est. En autem Ambrosii verba: *laudatur in Platone, quod in politia sua posuit, eum qui contra iustitiam disputandi partes recepisset, postulare veniam dictorum quae non probaret, et veri inveniendi atque exanimandae disputationis gratia, illam sibi impositam personam dicere. Quod eousqne Tullius probavit, ut ipse in libris, quos scripsit de rep., in eam sententiam dicendum putaverit.*

(2) Imitatio rursus Platonis est reip. II. p. 368. Philus inter viros bonos apud Cic. de am. VI. Is fidei causa Mancinum dedidit Numantinis.

(3) More eorum qui aurum in fluviis quaerunt, aut metalla tel-

sciens; quod quoniam qui aurum quaerunt non putant sibi recusandum, nos qum (a) iustitiam quaeramus, rem multo omni auro cariorem (1), nullam profecto molestiam fugere debemus. Atque utinam quemadmodum oratione sum usurus aliena, sic mihi ore uti liceret alieno! Nunc ea dicenda sunt ·L· Furio Pilo (2) quae Carneades (3), graecus homo et consuetus quod commodum esset verbis * || *apte comprehendere, qum co-*

* Q. XXϚII. (b) Desiderari videntur paginae quatuor.

(a) Cod. 1. manu *quam*; tum deleta *a*.

(b) Utrum nota Ϛ significet V an VI, haud inepta lis fuit inter antiquarios, quorum recentiores significatum secundum iustissime tuentur. Legesis Fabrettum inscr. p. 540; Maffeium hist. dipl. p. 135; Ritterium ad prol. Gotofr. cod. theod. p. 212 in notis; praesertim vero PP. Maurinos nov. dipl. tom. III. p. 513. sqq. Ego plane recentiori sententiae subscribo, ita ut hic sit quaternio XXVIII non XXVII. Vidi enim insigni vetustate codicem quendam vaticanum, litteris maioribus exaratum, ubi in calce manu prisca scribitur *hic liber habet quaterniones* XXXϚ, tum eadem manu additur explicatis litteris *triginta et sex*: eademque prorsus scriptio fit iterum ibidem alia manu antiqua, simul notis illis numeralibus, simul litteris etiam explicatis. Eadem nota significat *sex* constanter in pervetusto codicis theodosiani vaticano exemplari, itemque in vercellensi legum langobardicarum pervetere item exemplari. Sed enim congerere huius rei exempla demonstrationesque, nihil prope interest, quae in antiquis lapidibus aeque ac scripturis obviae sunt. Est autem id graecum ipsum lure effodiunt. Confer Silium I. 231, Statium silvar. IV. 7. 15; et s. Nicetam aquileiensem a me nuper editum p. 49.

(1) A Platone haec fere sunt reip. I. p. 336: εἰ μὲν χρυσίον ἐζητοῦμεν . . δικαιοσύνην δὲ ζητοῦντας, πρᾶγμα πολλῶν χρυσίων τιμιώτερον.

(2) Merito se excusat Philus; namque ut ait Victorinus ad rhet. ed. Capper. p. 155. *ne contra consuetudinem audientium loquaris; ut si apud Romanos narres contra iustitiam, et si apud Scythas mores barbaros reprehendas.*

(3) Sequentem orationem contra iustitiam totam a Carneade

piosissime dissereret, tamen nostris hominibus, viris bonis, probare minime potuit. Meminisse enim vos credo, eum quum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, ·P· Cornelio ·M· Marcello coss., audiente Galba et Catone, vobis quoque mecum, Scipio et Laeli, praesentibus, disputare de iustitia etc. (1) . . .

Neque ego hercle ex mea animi sententia loquar, sed ut Carneadi respondeatis, qui saepe optimas causas ingenii calumnia ludificari solet (a). *Nonius voc. calumnia* (b).

ἐπίσημον, non gothica illa quinta decima littera quae hac forma significat *sexaginta*. Ceterum quod ad hanc sententiam firmandam ait Fabrettus repetitque Ritterius, numquam quatuor IIII subdi post Ꞔ, id quidem aliter interdum fit in alio saltem, quem item observavi, vaticano codice haud spernendae vetustatis; mendum id tamen sequioris aevi potius existimem, quam ut ab illa praeclara sententia, quae melioribus nititur fundamentis, discedam.

(a) Lactantius inst. VII. 7: *academicis ad omnia respondere propositum est quod est potius calumniari et illudere*. Carneadem insuperabilem in quaestionibus fuisse dicit Laertius IV. 63, et Cic. de or. II. 58. Varietates in Nonii codicibus sunt *Carneadis respondentis* in quatuor; *respondeas* in uno; *calumpnia* in uno.

(b) Audacter hoc frustum tertio in libro collocavi, quamquam tres, quas insumpsisse Tullium ait libere Lactantius inst. V: 17: *adeone iustitiam, o Furi, vel potius o Carneade, cuius est illa omnis oratio* etc. Sed tamen inferius quaedam sunt, quae a Carneade dici non potuerunt. Carneadis mors refertur ab Apollodoro apud Laërtium IV. 65. ad annum quartum olympiadis CLXII, quo fere ipso anno de rep. disputabatur. Eiusdem eloquentiam laudaverant in suis historiis Polybius et Rutilius teste Gellio VII. 14, quorum historicorum scripta non ignoravit Cicero. Denique Phili copiosam disputationem contra iustitiam legebat Seneca ep. CVIII. [De Carneadis contra iustitiam coram Catone disputatione in senatu videsis Quintil. inst. XII. 1. Mr.]

(1) Cic. de or. II. 37. tusc. IV. 3. Idem III. 18 ponit inter eos, qui Carneadem Romae audiverunt,

VI. Carneades academicae sectae philosophus, cuius in disserendo quae vis fuerit, quae eloquentia, quod acumen, qui nescit, ipsum (a) ex praedicatione Ciceronis intelleget (1) aut Lucilii (2), apud quem disserens Neptunus de re difficillima, ostendit non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum orcus remittat. Is cum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputavit de iustitia copiose, audiente Galba et Catone censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subvertit; et iustitiam quam pridie laudaverat sustulit (3);

spexi, Nonii editiones id secundo libro dant; e novem autem vaticanis Nonii codicibus quinque idem secundo aeque libro dant; nam quatuor reliqui eo carent. Sed enim grammaticos, praesertim in numeralibus notis, esse corruptissimos et saepe docui, et mox de Nonio iterum ipso, et deinceps de Gellio confirmabo. Certe vix verisimile videtur Carneadis mentionem fieri ante tertium librum. (a) Var. lect. *qui nescit, is.*

etiam Crassi socerum Scaevolam, eum scilicet qui his de rep. dialogis interest iam aetate quaestorius (de rep. I. 12). Ergo annum nunc saltem XXXVI. agebat Scaevola; neque enim ante decennalem aetatem audivisse Carneadem credendus est. Quis tamen Cicerolroni credat, Scaevolam qui id aetatis fuerit, illa nobilitate, tantisque opibus, in quaestura adhuc substitisse? Videtur igitur μνημονικὸν Ciceronis ἁμάρτημα; sicut idem de am. XII facit C. Gracchum hoc ipso anno (quo disputatur de rep.) tribunum, qui tamen nonnisi aliquot annis post fuit.

(1) Ergo Cicero in praecedente lacuna Carneadis eloquentiam laudaverat, ex sententia ut dixi Polybii et Rutilii; quibus adde Hieronymum prol. in Sophon, et Philostratum vit. sophist. I. 4. Carneadem μεγαλοφωνότατον dicit Laërtius IV. 63. id est *maxima voce praeditum.*

(2) Num Lucilii locum sumit Lactantius ex ipso Cicerone de rep.? Confer Plinii verba a me in testimoniis laudata, ubi alius Lucilii locus a Cicerone in hoc opere usurpatur.

(3) Locum hunc spectat Hieronymus ep. L. 2. *Carneadis aliquid referens in utramque partem, hoc est et pro iustitia et*

non quidem philosophi gravitate, cuius prudentia (a) firma, et stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitii genere, in utramque partem disserendi. Quod ille facere solebat, ut alios quidlibet adserentes posset refutare (1). Eam disputationem, qua iustitia evertitur (b), apud Ciceronem ·L· Furius recordatur: ut defensionem laudationemque eius induceret (2), sine qua putabat regi non posse rem publicam. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret ac Platonem, iustitiae patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia quae pro iustitia dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, evertere. *Lactantius inst. V.* 14.

VII. Plurimi quidem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles, de iustitia multa dixerunt, adserentes et extollentes eam summa laude virtutem, quod suum cuique tribuat, quod aequitatem in omnibus servet, et qum ceterae virtutes quasi tacitae sint, et intus inclusae, solam esse iustitiam, quae nec sibi tantum conciliata sit, nec occulta, sed foras tota promineat, et ad bene faciendum prona sit, ut quamplurimis prosit. Quasi vero in iudicibus solis, atque in potestate aliqua con-

(a) Ita pleraque exemplaria; alia tamen habent *prudentiae*; alia vocabulum rectius omittunt. (b) Alia exemplaria *subvertitur*.

contra iustitiam disputare.

(1) De Carneade eiusque dubitandi instituto confer Tullium acad. IV. 45, divin. I. 30, N. D. I. 5, tusc. III. 22; Plin. VII. 30; Senec. de br. vit. cap. XIV; Arnob. II. p. 48; Minuc. cap. 13; Euseb. praep. ev. XIV. 8. Hieron. ep. 50. et contra Ruf. II. 10, et comm. in Eccl. cap. X; Sextum emp. contra log. et phys. Ab Augustino, qui academicos refutavit, Carneades primum, Cicero postremum, academiae tertiae caput fuisse dicuntur.

(2) Nempe ut Carneadi responderetur, uti dicitur in noniano fragmento.

stitutis iustitia esse debeat, et non in omnibus. Atquin (a) nullus est hominum, ne infirmorum (b) quidem ac mendicorum, in quem iustitia cadere non possit. Sed quia ignorabant quid esset, unde proflueret, quid operis haberet, summam illam virtutem, id est commune omnium bonum, paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. Nec immerito extitit Carneades, homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem, et iustitiam, quae fundamentum stabile non habebat, everteret; non quia vituperandam esse iustitiam sentiebat, sed ut illos defensores eius ostenderet nihil certi, nihil firmi de iustitia disputare. *Lactantius epitom. cap. LV* (1).

Iustitia foras spectat (c), et proiecta tota est atque eminet (d). *Nonius voc. proiectum.*

(a) Ita *atquin*, ut Horatii codices epist. I. 7. 2. apud cl. Feam; et ita Tertullianus apol. n. 118. Ceterum in codice de rep. scribi solet *adqui*. (b) Frustra aliquot critici malunt heic *infimorum*. Nonne enim Lactantius sic loquitur etiam de opif. D. cap. III *homo inops et infirmus*? De vera igitur lectione *infirmus* pro *infimus*, non muto sententiam. (c) Nonii tres editiones *expectat*, quod mendum corrigitur manu viri docti in meo plantiniano exemplari. (d) Hic et sequens locus citatur in Nonii editionibus e secundo de rep. Verumtamen ad hunc quod adtinet, nulla est vaticanorum Nonii codicum auctoritas, quia is in omnibus desideratur. Pertinere autem non ad secundum sed ad tertium de rep. librum, constat omnino e suprascripto Lactantii fragmento in quo idem comprehenditur.

(1) Neque Tullium neque opus de rep. appellat Lactantius; sed tamen duo, quos subiungo, ex Nonio loci evidenter me admonuerunt Tullium heic exscribi a Lactantio, et quidem copiosius quam a Nonio, cuius duae auctoritates in Lactantii oratione continentur. Iam ipsum Lactantium non e secundo sed e tertio de rep. hauri re quis dubitet, quum mentio fiat operum de iustitia tum Platonis tum etiam Aristotelis, quae scripta mox ipse Cicero cap. VIII appellat?

Quae virtus (a), prater ceteras, tota se ad alienas porrigit utilitates (b) atque explicat (c). *Idem voc. explicare* (1).

P. 205. VIII. . . . et reperiret et tueretur ; alter autem de ipsa iustitia quattuor implevit sane grandis libros (2). Nam ab Chrysippo nihil magnum nec magnificum desideravi, qui suo quodam more loquitur, ut omnia verborum momentis, non rerum ponderibus, examinet (3). Illorum fuit heroum (4) eam

(a) Ita editiones et duo Nonii codices ; alii vero codices habent *virtutis* mendose. (b) Constans est in novem vaticanis codicibus ordo hic verborum ; at in editionibus praeposterus est *utilitates porrigit*. Quod autem in codd. variat *utilitates* et *utilitatis* ; id frustra fit. Neque enim in *is* acc. exeunt nisi ea quorum genitivus desinit in *ium*. Recole p. 76. n. b. (c) Hic quoque locus

(1) Verba haec Tullii sine dubio expilavit s. Ambrosius de off. I. 24. ff. 115 : *iustitia suum cuique tribuit, utilitatem propriam negligit, ut communem aequitatem custodiat.*

(2) Sermo est de Platone et de Aristotele, ut cognoscimus e praedictis Lactantii locis, praetereaque ex eodem Lactantio inst. V. 17. Plato quanta scripserit de iustitia videmus ; Aristotelis autem libri de iustitia quatuor noti sunt ex Laërtio V. 12, aliisque auctoribus.

(3) Chrysippi ingenium et elocutionem novimus ex Cic. fin. IV. 3, N. D. III. 10 ; Front. de or. I. 1 ; Hier. in Ruf. I. 16. 30. Chrysippi ingeniosa sophismata collegit Suidas voc. Χρύσιππος Chrysippi libros περὶ δικαιοσύνης et περὶ δικαίου et περὶ πολιτείας ex Laërt. VII. 11 ; Plut. de repug. stoic ; Sext. emp. III. 205. 246, et in eth. 192. 193, quo postremo loco in notis Fabricius Chrysippi libros de iustitia adiunctos fuisse libris eiusdem de rep. existimat. Merito autem in oratione carneadea mentio Chrysippi fit : Carneadis enim contra Chrysippum disputationes notissimae sunt ex Cic. tusc. IV. 24, Laërt. IV. 62, Val. M. VIII. 7, August. in Crescon. I. 24. Chrysippi autem repugnantias non secus atque Carneadis scribit Plutarchus praedictus. Graphicam iustitiae imaginem ipsis Chrysippi verbis scribit Gellius XIV. 4, quem locum artifices, qui Themin pingunt, utiliter legent.

(4) Platonis et Aristotelis.

virtutem (1), quae est una, si modo st, maxime munifica et liberalis, et quae omnis magis quam sepse (a) diligit, aliis nata potius | quam sibi (2), excitare iacentem (b), P. 206. et in illo divino solio non longe a sapientia conlocare (3). Nec vero illis aut voluntas defuit; quae enim iis scribendi alia causa, aut quod omnino consilium fuit? aut ingenium, quo omnibus praestiterunt. Sed eorum et voluntatem et copiam causa vicit (4).

ut dixi, in editionibus citatur e secundo de rep. libro, sed mendose, uti demonstrat, praeter alia indicia, Lactantius. Codicum Nonii vaticanorum mira varietas est; namque in uno omnia desunt; in sex, nomen Ciceronis, titulus operis, et libri nota, omittuntur, relicto spatio; in octavo tribuitur locus absurde libro Virgilii secundo. Denique in nono codice scintilla aliqua veritatis est: nam quum praecedat locus ex tertio de officiis, noster hic dicitur *ex eodem libro*; tenemus igitur tertium librum, quamquam adhuc fallimur in opere. Atque ex his saltem cognoscimus, falsam illam libri secundi inscriptionem, quae est in editionibus, a nullo vaticano codice confirmari.

(a) Ita cod. I. manu; secunda autem *se ipse*, male; tum quia Seneca ep. CVIII legebat *sepse*; tum quia si separetur, dicendum esset *se ipsa*, vel *se ipsam*. (b) Lactantius de ira D. XVIII: *ira si iacet, excitanda est*.

(1) Scilicet iustitiam, quam Plato reip. I. p. 351 sapientiae et virtutis ipsius nomine appellat. Lactantius epit. LV iustitiam a sapientia non distinguit.

(2) Hunc locum sibi vindicat s. Ambrosius de off. I. 28. ff. 136: *magnus iustitiae splendor, quae aliis nata potius quam sibi, excelsitatem tenet* etc.

(3) Rursus fit imitatio ab Ambrosio de off. II. 9. ff. 49: *est individuum sapientiae atque iustitiae contabernium*.

(4) Lactantius iust. V. 17 hunc locum exprimit: *Plato et Aristoteles honesta quidem voluntate iustitiam defendere cupierunt, effecissentque aliquid, si conatus eorum bonos, si eloquentiam, si virtutem animi et ingenii* etc. *Itaque opus illorum inane atque inutile iacuit*.

Ius enim de quo quaerimus, civile est aliquod, naturale nullum (1): nam si esset; ut calida et frigida, et amara et dulcia; sic essent iusta et in||iusta eadem omnibus (2).

P. 17. VIIII. Nunc autem, siquis illo pacuiano (a) invehens (b) alitum anguium (c) curru (3) multas et varias gentis et urbes despicere et oculis conlustrare possit (4); videat primum in illa incorrupta maxume gente Aegyptiorum, quae plurimorum saeculorum et eventorum memoriam litteris continet, bovem quendam putari deum, quem Apim

Tum inst. III. 14. de ipsa sapientia ait: *Lucretius eum laudat qui sapientiam primus invenit; sed hoc ineptum qu d ab homine inventam putavit; quasi vero illam alicubi IACENTEM homo ille, quem laudabat, invenerit.* Cicero igitur a Lucretio sententiam sumpserat, quam Lactantius refutat.

(a) Cod. 2. manu *pacuviano*; at 1. *paculano*. Sane mendose *l* pro *i*; ceterum unam *u* pro *duabus* nummi veteres exhibent, nempe *Paquius* pro *Pacuvius*. (b) Ita pro *invectus* scribit indubitate Cicero etiam N. D. I. 28. (c) Cod. mendose *angulum*.

(1) Confer Hieronymum in Iovin. II. 17; immo vero potius Lactantium inst. VI. 9, qui huic iniquae sententiae contradicit: *cur per omnes popolos diversa et varia iura sunt condita, nisi quod unaquaeque gens id sibi sanxit, quod putavit rebus suis utile?*

(2) Eadem est observatio Platonis in Minoë p. 315; nec non Horatii sat. I. 3. 113. Sed veriùs ab Augustino in ps. IC. 5 dicitur sicut oculus album et nigrum, ita homo aequitatem iniquitatemque discernere.

(3) Videtur locus e Pacuvii Medo. Nunc autem haud dubio indicio ad Pacuvium referendus est senarius ille qui ex incerto poëta profertur a Cic. de invent. I. 19: *angues ingentes alites iuncti iugo;* quem versum spectat Philus haec loquens. Fabula Medi est apud Hyginum XXVII, ubi Medea curru iunctis draconibus supervenit.

(4) Mores gentium varios, qui

Aegyptii (a) nominent : multaque alia portenta (1) apud eosdem, et cuiusque generis | P. 18. beluas numero consecratas deorum (2). Deinde Graeciae, sicut aput nos, delubra magnifica humanis consecrata simulacris, quae Persae nefaria putaverunt : eamque unam ob causam Xerses (b) inflammari Atheniensium fana iussisse dicitur, quod deos, quorum domus esset omnis hic mundus, inclusos parietibus contineri nefas esse duceret (3). Post autem cum Persis et Philippus qui cogitavit, et Alexander qui gessit, hanc bel-

(a) Heic interpungitur in cod. (b) Ita cod.

heic sequuntur, multo copiosius scribunt Hieronymus in Iovin. II. 7. sqq. et Sextus III. 24, et contra eth. 190. sqq. quos auctores haud paenitendo cum fructu ii legent qui naturali civilique historiae student. Est item insignis locus Herodoti III. 38.

(1) Huc fortasse respicit Hieronymus dicens ep. XL: *placet mihi de niliacis ridere portentis*.

(2) Rem apud veteres auctores exploratissimam confirmant magnopere pictae tot papyri, quas docti peregrinatores in Europam ex Aegyptiorum sepulchris fanisve devehunt. De origine beluini cultus in Aegypto Lact. inst. II. 13, Cicer. N. D. I. 36. De scriptura Aegyptiorum beluinis figuris expressa loquuntur etiam Tacitus et Lucanus et Ammianus Marc. Mirus autem est Isocrates in Busiridis panegyrico dum Aegyptiorum absurditates excusare conatur.

(3) Rem narrat Cicero etiam leg. II. 10. Sententiam vero copiose versat Arnobius lib. VI; praetereaque Lact. inst. II; Cyprianus de idol. van.; Varro et Seneca apud Augustinum C. D. IV. 9. 31. VI. 10; Macrob. somn. I. 2. Tacit. de mor. Germ. IX, et hist. V. 5. Plut. in Num. VIII. Insulsa ceteroqui Xerxis illa sententia fuit.

p. 27. landi causam inse||rebat quod vellet (a) Graeciae fana poenire (b) : quae ne reficienda quidem Graii putaverunt , ut esset posteris ante os documentum Persarum sceleris sempiternum (1) . Quam multi , ut Tauri in Axino (c) , ut rex Aegypti Busiris , ut Galli , ut Poeni , homines immolare et pium et diis immortalibus gratissimum esse duxerunt (2) ! Vitae vero instituta sic distant ,

(a) Ita 2. manu; at 1. *bellet*. (b) Ita cod. Et notemus orthographiam, simulque vim τοῦ *poenire* pro *ulcisci* . (c) Euxinus ab antiquis dictus fuit *Axenus* (ἄξεινος ionice) teste Strabone VII. p. 458 et 460, nec non Ovidio trist. IV. 4. 56. Heic autem scribitur *Axinus*. Sic illa civilis sententia apud Aristotelem nicom. IX. 10 *μήτε πολύξεινος μήτ᾽ ἄξεινος*· Ἄξεινος , non ἄξενος , scribit Photius ep. XCVI.

(1) Decretum hoc Graecorum memorat Pausanias X. 35, additque illius causam eandem quam Cicero *ἐς τὸν πάντα ὑπολείπεσθαι χρόνον τοῦ ἔχθους ὑπομνήματα*. Lege Diodorum siculum XI. 29.

(2) Dianae in Tauride, Busiridis in Aegypto quis nescit aras? De Gallorum Poenorumque humanis sacrificiis Ennius apud Festum voc. *puelli*; Plato in Minoë p. 315; Dionys. I. 38; Strabo IV. p. 303; Diodor. V. 31. 32, et tom. II. p. 582; Clitarch. apud Suid. voc. *σαρδώνιος γέλως* ; Lactant. inst. I. 21 ; August. C. D. VII. 19; Oros. IV. 6. 21; Servius aen. III. 57. Plin. XXXVI. 5 ; Euseb. praep. ev. IIII. 16, et tricen. Constant. cap. XIII. Sublatum id scelus apud Poenos a Tiberio ait Tertullianus apolog. cap. VIII. Gallos sua adhuc aetate homines immolare solitos ait Cicero pro Font. cap. X; Germanos Tacitus de mor. G. cap. IX; Anglos idem annal. XIV. 30. Lactantius loc. cit. ait hostiam humanam desiisse apud Cyprios immolari iussu Hadriani caesaris. Auctorum horum a me observatorum agmen claudat Minucius cap. XXX, cum multis auctoribus aliis qui ibidem in notis citantur. Nihil dico de barbaris extra Europam anthropophagis.

ut Cretes et Aetoli latrocinari honestum putent (1) : Lacaedemonii suos omnes agros esse dictitarint | quos spiculo possent attingere (2) . Athenienses iurare etiam publice solebant omnem suam esse terram , quae oleam frugesve (a) ferret (3) . Galli turpe esse ducunt frumentum manu quaerere : itaque armati alienos agros demetunt (4) . Nos vero iustissimi homines , qui transalpinas P. 28.

(a) Ita cod. 2. manu ; at 1. *fluges* . De *L* pro *R* diximus lib. I. 5. p. 19. n. b.

(1) Aetolorum legem praedandi firmissimam recitat Polybius XVII. 4. IV. 3. XXX. 14. Idem ait VI. 46, apud Cretenses nullum turpe putari lucrum. Idem dicitur in excerptis Diodori vaticanis p. 119, ubi sermo est de cretensi homine Iulio consuli proditionem offerente. Generatim hanc iniquam praedandi sententiam tribuit priscis hominibus scholiastes ambrosianus a me editus ad Hom. odyss. III. 73. XIV. 230.

(2) Dicti huius laconici testis Plutarchus apoph. lac. tom. VI. p. 819, et quaest. rom. tom. VII. p. 83. Confer Mamertinum paneg. Maximian. cap. VII. Idem prope dictum tribuitur Pittaco a Plut. reip. ger. pr. tom. IX. p. 265, et Lysandro atque Agesilao apoph. lac. et reg. p. 271, 791, 855. Quin et Romulus, ut observat Plutarchus, nullos terminos agro posuit ut Romanis liceret progredi; Numa vero rex iustus agrum limite finivit. Plut. Num. XVI.

(3) Pars haec erat iurisiurandi ephebororum: ὅροις χρήσασθαι τῆς Ἀττικῆς, πυροῖς, κριθαῖς, ἀμπέλοις, ἐλαίαις. Hanc vero particulam sapienter animadvertit Petitus apud Plutarchum Alcib. XV, addiditque reliquae formulae, quae extabat apud Pollucem atque Stobaeum. Rem modo confirmat Cicero.

(4) Sic aiunt Diodorus V. 32, et Nicolaus damascenus. Sic fere etiam de Germanis Tacitus de more G. cap. XIV.

gentis oleam et vitem serere non sinimus, quo pluris sint nostra oliveta nostraeque vineae (1): quod qum faciamus, prudenter
p. 203. facere dicimur, iuste non dici||mur; ut intellegatis discrepare ab aequitate sapientiam (2). Lycurgus autem ille legum optumarum et aequissumi iuris inventor agros locupletium plebi ut servitio colendos dedit (3).

X. Genera vero si velim iuris, institutorum, morum consuetudinumque describere, non modo in tot gentibus varia, sed in una

(1) Notanda haec Romanorum severitas, quae tamen diutius non videtur perseveravisse. Utique multo post Domitianus in provinciis extra Italiam multum vinetorum succidi iussit. Svet. in eo cap. VII; quam legem sustulit Probus. Vopisc. in eo cap. XVIII. Vide et Eumenium paneg. Const. cap. VI. Cicero pro Font. cap. V. sic loquitur, ut vinum ex Italia in Galliam asportari solitum ipsius aetate videatur. Vim legum eiusmodi gentes aliquot novi orbis nuperius passae sunt. Saevitia Romanos Poeni excesserunt, dum omni cultu ac satione Sardiniae interdixerunt, ut ait Aristoteles mir. aud. p. 708.

(2) Rem explicat Lactantius inst. V. 14, et epit. LVII. Contradicit Cicero off. II. 3. 9, III. 15; et Socrates apud Xenophont. memor. III. 9. 5. Plato quidem apud Cic. off. I. 19 scientiam a iustitia remotam, calliditatem potius quam sapientiam ait esse appellandam.

(3) Lege voconia nihil iniquius dici aut cogitari posse putat Augustinus C. D. III. 21. Quod autem idem ait ea lege *nec unicam filiam* heredem fieri licuisse, error videtur pro *nisi unicam filiam*: docet enim in hoc opere Tullius a filia unica potuisse hereditatem capi. Augustini tamen codices vaticani, quotquot consului, etiam valde veteres, constanter tuentur editam lectionem *nec*; itemque editiones non recentes solum, verum etiam antiquissimae anni MCCCCLXVII et MCCCCLXX, nec non vetus operis interpres italus.

urbe, vel in hac ipsa, milliens mutata demonstrem: ut hic iuris noster interpres alia nunc Manilius iura dicat esse de mu|lierum legatis et hereditatibus, alia solitus sit adulescens dicere, nondum voconia lege lata (1): quae quidem ipsa lex utilitatis virorum gratia rogata, in mulieres plena st iniuriae (2). Cur enim pecuniam non habeat mulier? cur virgini vestali sit heres (3), non sit matri suae? Cur autem, si pecuniae modus statuendus fuit feminis, ·P· Crassi filia posset habere, si unica patri esset, aeris milliens (a), salva lege; mea triciens (4) non posset (5)||. . . P. 204.

. . . . Desiderari videntur paginae duae.

(a) Ita cod. Frustra autem Caper p. 2241 praecipit ut sine *n* scribantur *millies*, *centies*, *decies*.

(1) Helotis scilicet. Qua de re Plut. in Lycurgo, et in apophth. et instit. lac.

(2) Lata est voconia lex anno urbis DLXXXV, id est quadragesimo ante hunc de rep. dialogum, Manilio tum adulescente.

(3) Ipse Numa, ut ait in eius vita cap. X Plutarchus, vestalibus, vivente etiamnum patre, testamentum condere concessit. Adde Caium I. 145.

(4) Hinc cognoscimus Phili modicum patrimonium. Huc autem respexit Apuleius apolog. ed. Delph. p. 437: *non habuit tantam rem familiarem Philus, quantam Laelius; nec Laelius quantam Scipio; nec Scipio quantam Crassus dives.*

(5) Ergo filia Crassi, quod unica esset, potuit hereditatem vel maximam adire; contra Phili, qui alios heredes suos haberet, filiae ne multo quidem minorem cernere licuit. Adde Cic. in Verr. I. 41: *P. Asellus cum haberet unicam filiam, neque census esset; quod eum natura hortabatur, lex nulla prohibebat, fecit, ut filiam bonis suis heredem institueret. Heres erat, filia; fa-*

p. 13. XI. . . . *Si naturalis iustitia esset*, *uniformia* sanxisset iura nobis (1); et omnes isdem (a) et idem non alias aliis uterentur. Quaero autem; si iusti hominis et si boni st (b) viri parere legibus; quibus? an quaecumque erunt (c) (2)? at nec inconstantiam virtus recipit, nec varietatem natura patitur; legesque poena, non iustitia nostra, comprobantur. Nihil habet igitur naturale ius: ex quo illud efficitur, ne iustos quidem esse natura. An vero in legibus varietatem esse dicunt; natura autem
p. 14. viros bonos eam iustitiam | sequi quae sit,

(a) Cod. *idem*. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. *boni est*. Et quidem supra vidimus *modo st*, et *verendum st*. Ergo praeter *a*, aliae quoque vocales crasim efficiunt. (c) Ita videtur cod. 2. manu; at 1. *erant*.

ciebant omnia cum pupilla, legis aequitas, voluntas patris, edicta praetorum, consuetudo iuris eius, quod erat tum cum Asellus est mortuus etc. Operae autem pretium erit cognoscere quae ibidem Asconius de censis dicit; nec non ipse Cicero in eadem oratione cap. XLIII, et Dio LVI. 10. Rursus aliam controversiam de filiae hereditate iuxta legem voconiam exponit Cic. fin. II. 17. Voconiam adhuc vocat ad partes Plinius pan. cap. XLII; sed eandem sua iam aetate oblitteratam dicit Gellius XX. 1. Denique Phili adversus hanc legem criminationes vix dubito quin Laelius contraria oratione specialiter dissolverit, partes Catonis tuens, qui olim eam legem voce magna et bonis lateribus suaserat. Cic. de sen. cap. V.

(1) Acephala sententia refertur ad praedictos populorum varios mores, mutatasque pro temporibus leges.

(2) Imitatur Cicero Platonem reip. I. p. 339: νόμους τοὺς μὲν ὀρθῶς τιθέασι, τοὺς δέ τινας οὐκ ὀρθῶς· ἃ δ᾽ ἂν θῶνται, ποιητέον τοῖς ἀρχομένοις;

non eam quae putetur (1)? esse enim hoc boni viri et iusti, tribuere id quoique quod sit quoque dignum. Ecquid ergo primum mutis tribuemus beluis (a)? non enim mediocres viri, sed maxumi et docti, Pythagoras et Empedocles (2), unam omnium animantium condicionem iuris esse denuntiant; clamantque inexpiabilis poenas impendere iis a quibus violatum sit animal. Scelus est igitur nocere bestiae (3); quod scelus qui velit * || . . . .

. . . .

* Q. xxCIII. Exin supersunt duo tantum folia seu paginae octo usque ad initium quaternionis quadragesimi.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *velbis* vitiosa metathesi. Beda apud Putschium p. 2779. iubet ut *belua per b incipiat*. Ergone interdum incepit per *v*?

(1) Haec uberius disputat Cicero leg. I. 15. sqq. ubi naturale ius magnopere adserit.

(2) Pythagoram copiose declamantem contra caedem esumque animalium facit Ovidius metam. XV. 75. sqq. Adi et Iuvenal. XV. 173; Servium aen. X. 564. Empedoclis eadem de re carmina refert Sextus emp. IX. 129; quia scilicet Empedocles metempsychoseos opinioni adhaerebat, ut ait Proclus a me saepe laudatus.

(3) A pythagorica sententia longe abest Cicero leg. I. 8: *perspicuum est pecudes partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas*. Sane inter veteres controversia haec fuit famigerata. Confer Senecam ep. CVIII; Plutarch. περὶ σαρκοφ.; Porphyr. de esu anim.; Hier. in Iovin. II. 7, ep. CVII. 8, et in supposita monachorum regula cap. XII; August. de mor. Manich. II. 28. 36. sqq. et de haeres. XLVI. Quaestionem inter recentiores copiose tractavit Pufendorfius de iur. nat. et gent. IV. 3. Solutio vero praecipua est, quod inter homines et bruta nullum ius intercedit, ut iamdiu observavit Sextus emp. contra phys. IX. 130, frustra admodum reclamante Porphyrio.

XII. Homo divini iuris ignarus, gentis suae leges, tamquam verum ius amplectitur, quas non utique iustitia, sed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diversa et varia iura sunt condita, nisi quod unaquaeque gens id sibi sanxit, quod putavit rebus suis utile? Quantum a iustitia recedat utilitas, populus ipse romanus docet, qui per feciales bella indicendo, et legitime iniurias faciendo (a), semperque aliena cupiendo (b) atque rapiendo, possessionem sibi totius orbis comparavit. *Lactantius inst. VI. 9.*

Ni fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quaeritur et victoriis propagatur. Porro bella et victoriae, captis et eversis plurimum urbibus constant. Id negotium sine deorum iniuria non est: eaedem strages moenium et templorum: pares caedes civium et sacerdotum: nec dissimiles rapinae sacrarum divitiarum et profanarum. Tot igitur sacrilegia Romanorum, quot trophaea; tot de diis, quot de gentibus triumphi, tot manubiae, quot manent adhuc simulacra captivorum deorum *etc. Tertullianus apologet. cap. XXV.* (1).

Carneadis summa disputationis haec fuit (c): Iura sibi homines pro utilitate sanxisse (2), sci-

(a) Var. lect. *inferendo*. (b) Var. lect. *capiendo*. (c) Summam hanc magis adhuc breviatam exhibet Lactantius in epitome cap. LVI, non sine varietatibus.

(1) Tertulliano eruditissimo homini et oratori insigni familiare sine dubio fuit Ciceronis opus de rep. Hoc autem loco is mihi visus est expilare disputationem tullianam de iustitia.

(2) Plato reip. I. p. 338: τίθεται δέ γε τοὺς νόμους ἑκάστη ἡ ἀρχὴ πρὸς τὸ αὑτῇ ξυμφέρον.

licet varia pro moribus; et apud eosdem (a) pro temporibus saepe mutata; ius autem naturale esse nullum. Omnes et homines et alias animantes ad utilitates suas natura ducente ferri (b); proinde aut nullam esse iustitiam; aut si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret, alienis commodis consulens. *Lactantius inst. V.* 16.

Quae sunt patriae commoda, nisi alterius civitatis aut gentis incommoda? id est fines propagare aliis violenter ereptos (c), augere imperium, vectigalia facere meliora *etc.* Itaque haec bona quisquis patriae adquisierit, hoc est eversis civitatibus gentibusque deletis aerarium pecunia refererit, agros ceperit, cives suos locupletiores fecerit; hic laudibus fertur in caelum; in hoc putatur summa et perfecta esse virtus: qui error non modo populi et imperitorum, sed etiam philosophorum est, qui praecepta quoque dant ad iniustitiam (1). *Lactantius inst. VI.* 6.

XIII. . . (d) Sunt enim omnes, qui in po- p. 57.
pulum vitae necisque potestatem habent, ty-

(a) Al. *apud eos.* (b) Epitome *ipsa ducente natura commoda sua defendere.* (c) Var. lect. *aliis violenter eiectis.* (d) Narrat Moserus, censorem lipsiensem, post collaudatam libri mei ordinationem, hoc tamen loco iudicare, fragmentum paginis 57. 58. constans, praeponendum esse illi quod paginis 47. 48. continetur. Equidem observato codice, nihil ego ferme obstare video; est enim quaternionis incerti folium unicum constans paginis 47. 48. 57. 58; quod olim ego dum ederem, naturalem statum, idest plicaturam superstitem folii retinui. Verum nihil impedit quominus inversa ratione complicemus folium, id quod alibi necessario a me ipso factum esse, iam dixi in praefatione. Quamquam igitur a nullo, quod sciam viderimque, operis de rep. editore praedictus ordo novus adsci-

(1) Postremis verbis Lactantius Philum, ut apparet, seu Carneadem, quem apud Ciceronem legebat, sugillat.

ranni (1); sed se Iovis (a) optimi (b) nomine malunt reges vocari (2). Qum autem certi propter divitias aut genus aut aliquas (c) opes rem publicam teneant, est factio; sed vocantur illi optimates. Si vero populus plurimum potest, omniaque eius arbitrio reguntur, dicitur illa libertas, est vero licentia. Sed qum alius alium timet, et homo hominem, et ordo ordinem; tum, quia si-
P. 58. bi nemo confidit, quasi pactio fit | inter populum et potentis (3): ex quo existit id quod Scipio laudabat coniunctum civitatis genus. Etenim iustitiae non natura nec voluntas, sed imbecillitas mater est. Nam

tus fuerit, ego tamen, non sine aliquot aliis varietatibus meis, libenter hunc sequi volo; tum quia probabilis videtur, tum quia coniecturis indulgere, et varietati studere, artis criticae proprium est.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *Iobis*. (b) Ita etiam lib. I. 33 post *optimi* non additur sollemne illud *maximi*. Una scilicet respicitur regis beneficentia. Ait autem Cicero N.D. II. 25: *Iupiter ante dicitur optimus, id est beneficentissimus, quam maximus; quia maius est certeque gratius prodesse omnibus quam magnas opes habere*. Sic etiam Plinius paneg. cap. 88. (c) Ita codex; nisi forte quis mavult *alias*.

(1) Ita quidam ait apud Platonem reip. II. p. 366: *ὁ πρῶτος εἰς δύναμιν ἐλθὼν, πρῶτος ἀδικεῖ*. Tum Aristides panath. ed. Steph. p. 78. *ἅπασα δήπουθεν ἀρχὴ τῶν κρειττόνων ἐστὶ, καὶ παρ' αὐτὸν τὸν τῆς ἰσότητος νόμον*. Mox ipse hanc sententiam refutat, atque a sophistica calumnia profectam ait. Nam si ea valeret, inquit, omnes magistratus abrogari immo et deos abiici oporteret.

(2) Recole de rep. I. 33.

(3) Lactantius epitom. cap. LVIIII: *leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut se interim tutos ab iniuriis facerent*. Legantur reliqua in eo Lactantii articulo, quae fortasse tulliana sunt.

qum de tribus unum esset optandum, aut facere iniuriam nec accipere; aut et facere et accipere; aut neutrum: optimum est facere impune si possis (a)(1); secundum nec facere nec pati; miserrimum digladiari semper tum faciendis tum accipiendis iniuriis (2). Ita qui primum illud adsequi || *nequiverit, in secundo ei consistendum est, videlicet ut neque faciat iniuriam neque patiatur* (3) . . . .

Desideratur indefinitus paginarum numerus.

XIIII. Nam qum quaereretur ex eo, quo scelere impulsus (b) mare haberet infestum uno myoparone; eodem, inquit, quo tu orbem terrae (c). *Nonius voc. myoparo et voc. habere, ex III. de rep.*

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *posses*. (b) Patricius semel legebat in Nonio *impulsus*, iterum *compulsus*. Sigonius *compulsus* habet. (c) Nonii fragmentum hoic collocavi, quia sermo est de Alexandro macedone, cuius, si bene codicem lego, meminit in proxime sequentibus Cicero. Iamvero hoc dictum archipiratae adversus Alexandrum fuisse eiaculatum, percommode nos docet Augustinus C. D. IV. 4: *eleganter et veraciter Alexandro illi magno quidam comprehensus pirata respondit. Nam cum idem rex hominem interrogasset, quid ei videretur ut mare haberet infestum; ille libera contumacia, quod tibi, inquit, ut orbem terrarum: sed*

(1) Contradicit Cicero tusc. V. Plato ep. VII. p. 335.

(2) Exscribitur prope Plato reip. II. p. 358. Sic Epicurus apud Lactantium inst. III. 17: *sapientis est male facere, si et utile sit et tutum.*

(3) Sic supplevi ex Platonis, quem supra laudavi, sermone. Conferendus autem est Aristides panath. ed. Steph. p. 54, qui postquam belli illati populsatique mentionem fecit, praeclare concludit " melius esse siquis necessario iuste agat, quam siquis ultro peccaverit ".

P. 47. .... omnibus *quaeri*tote (a). " Sapien„ tia iubet augere opes, amplificare (b) divitias „ proferre finis. Unde enim *potuisset* (c) [Alexander] summus *ille* imperator, *qui* in *Asia olim* [armis] finis imperii propagavit; nisi aliquid de alieno accessisset; imperare, quam plurimis frui voluptatibus, pollere, regnare, dominari (1)? Iustitia autem praecipit parcere omnibus, consulere generi hominum, suum cuique reddere, sacra publica, [aliena] non [tange-
P. 48. re (d).] | Quid igitur efficitur? Si sapien-

quia ego exiguo navigio facio, latro vocor; quia tu magna classe, imperator. Videtur ergo Augustinus pleniorem nobis exhibere hunc Tullii locum. Eandem prope sententiam recitat Lactantius inst. II. 4. Iam pars quoque prior eius capitis augustiniani incipientis: *remota iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia* etc. utrum e Phili an potius e Laelii oratione sit, universimque utrum tulliana nec ne, merito ambigendum est. Adde et Lactantium de ira D. XVI ff. 8: *sola regnet audacia; nemo tutus esse possit, nisi qui viribus praevaleat: ita quasi communi latrocinio terra omnis depopulabitur*. Denique idem Lactantius inst. III. 17 archipiratae cuiusquam ad scelera cohortantis refert orationem, quae tamen vix tulliana videtur.

(a) Est haec pagina omnium lectu difficillima. Supplementa inclinatis litteris scribo; verba autem dubia uncis includo. Ad supplementum *quaeri* quod adtinet, Cic. de am. VII ait: *ab iis, qui ista disputant, quaeritote*. (b) Cod. fortasse *amplificari*. Nonius tamen, qui locum ex III. de rep. citat voc. *proferre*, legebat *amplificare* et *proferre* (pro *augere*). In codice autem verbi quoque *augere* terminatio obscurata est. (c) Cod. fortasse habet *esset*. Sane fateor spatium codicis non sufficere vocabulo *potuisset*. Num ergo *posset*? (d) Lactantius inst. cap. XX. *alienum non attingere*.

(1) Imitatur locum Ambrosius de off. I. 28. ff. 137: *dum augere opes, aggregare pecunias, occupare terras possessionibus cupimus, praestare divitiis; iustitiae formam exuimus.*

tiae pareas, divitiae, potestates, opes, honores, imperia (a), regna, vel privatis vel populis (1). Sed quoniam de re publica loquimur, sunt inlustriora quae publice fiunt: quoniamque eadem est ratio iuris in utroque, de populi sapientia dicendum puto.

XV. Et iam omittam alios. Noster hic populus, quem Africanus hesterno sermone a stirpe repetivit, cuius imperio iam orbis terrae tenetur (2), iustitia an sapientia est e minimo omnium || *maximus factus?* Omnibus populis qui florerent imperio, et Romanis quoque ipsis qui totius orbis potirentur, si iusti velint esse, hoc est si aliena restituant (b), ad casas est redeundum, et in egestate (c) ac miseriis iacendum (d), || praeter Arcadas et Atheniensis, P. I.
qui, credo, timentes hoc interdictum iusti-

(a) Locutionem exscribit Lactantius inst. III. 11, ff. 14, et V. 21. ff. 10. (b) Epitome *suum cuique restituere, quod vi et armis occupaverunt.* (c) Al. *necessitate.* Sed melius *egestate*, ut confirmat epitome. (d) Haec Lactantius inst. V. 16. Epitome addit: *quod si fecerint, iustos dicemus quidem, sed tamen stultos iudicare necesse est, qui ut aliis prosint, sibi nocere contendant,*

(1) Nempe *efficiuntur.* Hoc argumento late utitur Plato contra iustitiam reip. I. p. 338. sqq. Item Iuvenalis I. 74, XIV. 207. Sic loquitur Isocrates de Atheniensibus in panath. ed. Steph. p. 257. Graviter vero Hieronymus in Hier. II. 5. 26, et in ps. LXXXIII: *philosophorum sententia est; omnis dives aut iniquus aut heres iniqui.*

(2) Aetate scilicet Africani Paulo geniti, victo Perseo, deletis Corintho et Karthagine, Hispania domita, tot aliis provinciis occupatis, ut observat Polybius hist. praef.

tiae ne quando existeret (1), commenti sunt se de terra, tamquam hos ex arvis musculos (2), extitisse.

XVI. Ad haec illa dici solent primum ab iis, qui minime sunt in disserendo mali; qui in hac (a) causa eo plus auctoritatis habent, quia cum de viro bono quaeritur, quem apertum et simplicem volumus es-

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *ea* pro *hac*.

(1) Verba interdicti ex Caio IV. 155. cognoscuntur haec: *uti possidetis, quae neque vi, neque clam, neque precario alter ab altero possidetis*. Id autem si publice populis interdiceretur, cedendum esset de possessione omnibus, qui alienam regionem invaserunt. Itaque soli aborigines in possessione manerent. Hinc Arcades et Athenienses semet αὐτοχθόνας appellaverunt; quam scilicet horum populorum praerogativam memorant Ovidius fast. II. 289; Statius theb. IV. 275; Servius G. II. 342; Censorinus cap. IV; Suidas voc. ἀΘην. et voc. φερεκ. ἀθ. Hos inter legere praestat saltem Aristidem in panathen. ed. Steph. p. 89. Confer etiam Pausaniam V. 1. Aliter Livius I. 8: *vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur*. Hinc illa locutio *terrae filius*. Aliter idem Censorinus de Arcadibus cap. XIX. Confer etiam Lucianum de astrolog. cap. XXVI.

(2) Disputatur scilicet in prato (lib. I. 12) ubi musculi conspici poterant; sicuti a disputantibus acad. IV. 25 spectatur e litore navis. Heic vero loquitur Cicero ex illorum physicorum sententia, qui musculos terra genitos putabant, e quibus est Sextus emp. I. ff. 42; quo loco Fabricius post τὰ δ' ἐκ γῆς egregie supplet ὡς μῦς, quam coniecturam nunc mire confirmat Cicero. Opinionem reiicit Lactantius inst. II. 8. ff. 37. Homines in omnibus terris et agris tamquam vermiculos aut fungos esse generatos, stulta stoicorum et nominatim Democriti apud Lactantium VII. 4. et 7. sententia est.

se (1), " non sunt in disputando (a) vafri " (b), non veteratores, non malitiosi ". Negant enim, sapientem id|circo virum bonum esse quod eum sua sponte ac per se bonitas et iustitia delectet; sed quod vacua metu, cura, sollicitudine, vita bonorum virorum sit (2): contra autem improbis semper aliqui scrupus in animis haereat, semper iis ante oculos iudicia et supplicia versentur. Nullum autem emolumentum esse, nullum iniustitia partum praemium tantum, semper P. 2.

(a) Cod. *disserendo*. Scripsi tamen *disputando* tum quia paulo ante est *disserendo*; tum multo magis quia Nonius, qui voc. *vafrum* citat hunc locum ex III. de rep., legebat *disputando*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *veri*.

(1) Ἄνδρα ἁπλοῦν καὶ γενναῖον, ut loquitur Plato reip. II. p.361, quicum Cicero consentit etiam in sequentibus. Confer super hac definitione Lactantium inst. VI. 12, Cic. off. III. 13. Epicureos *viros bonos* appellat Cicero leg. I. 7.

(2) Confer Cic. leg. I. 14. Sine dubio autem heic Cicero loquitur de epicureis, qui ut ait Servius E. VI. 41 in rebus etiam seriis semper inserebant voluptates: quippe isti idcirco virtutem colebant ut vel voluptatem ex ea caperent, vel certe molestiarum causas vitarent. Quare et Cicero fin. II. 21 de iisdem loquens pingit voluptatem in solio, cui praesto essent virtutes, ut ancillulae, dicentes se quidem sic natas esse ut illi servirent, aliud negotii nihil haberent. Lege etiam Augustinum C. D. V. 20, XIX. 1, et serm. CL de verbis act. apost. Argumentum copiose versat Plato leg. II. p.662. sqq. Apud Victorinum comm. ad II. rhet. ff. 170. et 172. *epicurei dicunt virtutem expeti ipsam propter voluptatem*. Cyrenaici (sati scilicet voluptario Aristippo) conspirabant cum epicureis, teste Lactantio inst. III. 8: *aiunt cyrenaici, virtutem ipsam ex eo esse laudandam, quod sit efficiens voluptatis*.

Desiderantur paginae neque plus octo neque minus quatuor.

ut timeas, semper ut adesse, semper ut impendere aliquam poenam putes, damna||. . .

XVII. Quaero (a), si duo sint, quorum alter optimus vir, aequissimus, summa iustitia, singulari fide; alter insignis (b) scelere et audacia; et si in eo sit errore civitas, ut bonum illum virum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet; contra autem qui sit improbissimus, existimet (c) esse summa probitate ac fide; proque hac opinione omnium civium, bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur (d), effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, extermi||„netur (e), egeat,

P. 11.

„ postremo iure etiam optimo omnibus miserrimus esse videatur: contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur; omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes undique (f) copiae conferantur; vir denique optimus omnium existimatione et dignissimus omni fortuna optima (g) iudicetur; quis tandem erit tam demens, qui dubitet utrum se esse malit (h)? „

(a) Lactantius inst. V. 12: *Est apud Ciceronem non abhorrens a vero locus in ea disputatione, quae habetur a Furio contra iustitiam. Quaero, inquit* etc. Lactantii locus mox incidet in codicem vaticanum, eumque supplebit. Eodem modo Lactantii epitome cap. XXVIIII supplet Gellium VI. 1; cuius gelliani capitis initium, post Pfaffii principem epitomes editionem hiare non deberet. (b) Var. *insigni*. (c) Haec verior codicum lectio videtur; sed vulgo legitur *existimetur*. (d) An dicendum *afferantur*? (e) Apud eundem Lactantium inst. V. 18 idem fragmentum cum hac varietate repetitur: *si* (*ut Furius dicebat*) *rapiatur, vexetur, exterminetur, egeat, auferantur ei manus, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, miseris etiam modis necetur.* (f) Lactantii editiones *denique*, mendose omnino; nam idem mox sequitur *denique*. (g) Apud Lact. desideratur *optima*. (h) Haec Ciceronis postrema verba La-

XVIII. Quod in singulis, id est in populis: nulla est tam stulta civitas, | quae non iniuste imperare malit quam servire iuste. Nec vero longius abibo. Consul ego quaesivi, quum (a) vos mihi essetis in consilio, de numantino foedere (1). Quis ignorabat ·Q· Pompeium fecisse foedus, eadem in causa esse Mancinum? Alter vir optimus etiam suasit rogationem me ex senatus consulto ferente; alter acerrime se defendit (2). Si pudor quaeritur, si probitas, si fides, Mancinus haec attulit; si ratio, consilium, prudentia, Pompeius antistat (3). Utrum || . .

P. 12.

Desideratur incertus paginarum numerus.

XVIIII. *Tum, omissis communibus, ad propria veniebat.* Bonus vir, inquit, si habeat servum fugitivum vel domum insalubrem ac pestilen-

ctantius explicans ait, hoc sensisse Furium, *malle sapientem malum esse cum bona existimatione, quam bonum cum malu*. Totum hunc locum pressim imitatur Augustinus C. D. IV. 3; ipse autem Cicero paene exscribit Platonem reip. II. p. 361: μηδὲν ἀδικῶν, δόξαν ἐχέτω τὴν μεγίστην ἀδικίας κ. τ. λ.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *quom*.

(1) Consul Philus anno urbis DCXVIII, quo Mancinus Numantinis deditus fuit. Consulis consilium memorant Cicero Brut. XXII, et Plutarchus Cat. min. cap. XLVII. Commode autem curat Cicero ut Philus contra iustitiam disserat; quippe qui paulo ante fuerat auctor violandi foederis numantini, qua re nihil iniustius fieri potuit, Floro in primis teste II. 18.

(2) Defendit se Pompeius Romae in iudicium postulatus a Numantinis de foedere, quod ille se fecisse falso negabat. Cicero off. III. 30; Appian. hisp. cap. LXXIX.

(3) Cic. fin. II. 17: *non de improbo sed callide improbo quaerimus, qualis ·Q· Pompeius in foedere numantino infitiando fuit.*

tem (1), quae vitia solus sciat, et ideo proscribat (a) ut vendat, utrum ne profitebitur fugitivum servum vel pestilentem domum se vendere, an celabit emptorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet (b); sed tamen stultus iudicabitur, quia vel parvo vendet, vel omnino non vendet. Si celaverit, erit quidem sapiens, quia rei consulet (c); sed idem malus, quia fallet. Rursus, si reperiat aliquem qui aurichalcum se putet vendere, cum sit illud aurum; aut plumbum, cum sit argentum (d): tacebit ne, ut id parvo emat, an indicabit, ut magno? Stultum plane videtur malle magno (e). *Unde intellegi volebat, et eum qui sit iustus ac bonus, stultum esse; et eum, qui sapiens, malum.*

XX. *Transcendebat ergo ad maiora* (f), *in quibus nemo posset sine periculo vitae iustus esse. Dicebat enim*. Nempe iustitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit, et aliquis imbecillior viribus tabulam ceperit (2)? nonne illum tabula (g) deturbabit, ut ipse conscendat, eaque nixus evadat, maxime cum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, faciet; ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si autem mori maluerit, quam

(a) Al. *praescribat*. (b) Al. *fallit*. (c) Al. *sibi consulet*. Sed enim ipse Lactantius inst. V. 17. ff. 32 exponit *lucro et commodo suo consulens.* (d) Addit epitome cap. LXI: *atque id emere necessitas cogat*. (e) Epit. *si indicabit, iustus utique dicetur, quia non fefellit; sed idem stultus, qui alteri fecerit lucrum, sibi damnum.* (f) In epitome transitio haec est: *sed facile de damno est. Quid si vita eius in periculum venerit; ut eum aliquando necesse sit aut occidere aut mori; quid faciet?* (g) Al. *a tabula*.

(1) Eodem exemplo utitur Cicero off. III. 13.

(2) Idem exemplum usurpat Cicero off. III. 23. et Ambrosius off. III. 4. ff. 27.

manus inferre alteri, iam vero iustus (a) ille, sed stultus est, qui vitae suae non parcat, dum parcit (b) alienae. *Item.* Si acie suorum fusa, hostes insequi coeperint, et iustus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem; ei ne parcet, ut ipse occidatur; an deiciet ex equo, ut ipse possit hostem effugere? Quod si fecerit, sapiens, sed idem malus; si non fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est. *Ita ergo iustitiam cum in duas partis divisisset, alteram civilem esse dicens, alteram naturalem; utramque subvertit; quod illa civilis sapientia sit quidem, sed iustitia non sit; naturalis autem illa, iustitia sit quidem, sed non sit sapientia* (1). *Lactantius inst. v.* 16.

XXI. . . (*) Non gravarer (c), Laeli, nisi et hos

(a) Al. *non iustus.* (b) Al. *dum compatitur.* Rursus idem Lactantius inst. V. 17: *stultitia est, inquit Carneades, alienae animae parcere cum pernicie suae.* (c) Sic apud Cic. de am. V. loquitur Laelius: *ego ve o non gravarer si* etc.

(*) Disputatio luculenta Laelii pro iustitia contra accuratam orationem Phili (ut loquitur Cicero de am. VII) tota desideratur in codice mutilo vaticano, praeter eius clausulam, ut infra patebit. Supersunt tamen insignes, etsi aliquoties interpolatae, reliquiae apud Lactantium, Augustinum aliosque auctores, quas heic exhibebimus, praeposita particula ex Gellio, in qua Scipio Laelium hortatur ad suscipiendum iustitiae patrocinium.

(1) Quae ibidem Lactantius subiungit, et lucem nostro operi adferunt, et congruunt cum illis Platonis reip. II. p. 362; ubi nimirum post Glauconis argumenta contra iustitiam, desperanda dicitur iustitiae defensio, quam tamen Socrates adgreditur. Equidem etiam in nostro opere perorata Phili oratione, puto aliquem ex interloquentibus imitatum esse platonicam quam dixi desperationem, donec Laelius hortante Scipione, causam iustitiae suscepit. Sic videlicet Lactantius pergit: *arguta haec plane et venenata sunt, et quae M. Tullius non potuerit refellere. Nam quum faciat Laelium Furio respondentem, proque iustitia dicentem; irrefutata haec*

velle putarem, et ipse cuperem te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere (1): praesertim quum heri (a) ipse dixeris, te nobis etiam

(a) In Gellii editionibus itemque in codicibus vaticanis citatur totus hic locus e *secundo de rep.* Sed prorsus est mendum (et credo equidem pro *tertio*, ut iamdiu dixit Patricius praef. ad fragm. de rep.); quum enim mentio fiat sermonis hesterni, necessario hic locus pertinet ad librum quemvis post secundum, in quo primi diei sermo absolvitur. Neque ullus dubito quin Laelius post Phili orationem rogaverit Scipionem, ut iustitiae partes tueretur; Scipio autem recusaverit hisce verbis, idque onus in Laelium ipsum transtulerit, qui pridie in libri secundi calce, ubi primum de iustitia commotus est sermo, dixisse videtur, habere se quae de iustitia, vel cum nimia verbositate, dissereret; ea enim est notio vocis *superfuturum*, ut Gellius docet, itemque Celsus qui in prohoemio ait quibusdam medicis *verba superesse, deesse scientiam*. Fieri tamen potest ut a Laelio id dictum fuerit lib. I. 21 de rep. quo in loco Scipio rogavit Laelium natu maiorem, ut ipse potius de rep. diceret: Laelius autem ibidem fortasse respondit tanta se habere quae de rep. diceret, ut audientibus foret superfuturus; nihilominus paratiorem sibi videri a studiis politicis Scipionem etc. Porro Gellii nullus codex antiquitatem aequiperat palatini palimpsesti XXIV, in quo, praeter alia κειμήλια servantur litteris maioribus fragmenta noctium atticarum ex libris I. II. III. IV, non sine multa varietate lectionum. Sed duo nunc lubet adnotare; primum quod duobus in foliis, quorum nemo adhuc scripturam obrutam legerat, occurrunt illa librorum gellianorum summaria, quae utrum habeant aliquam in lingua latina auctoritatem immerito dubitat Forcellinus voc. *simulamentum* (quod ipsum tamen vocabulum occurrit in Alexandri a me edito itinerario cap. LXV., et quod non minus interest, apud Victorinum adv. Arianos lib. III. 1., ad quem insolitae ceteroquin latinitatis fontem ventitare lexicographi non solent. Nunc autem tantae aetatis gellianus codex tollendae omni dubitationi, confirmandaeque summariorum dignitati peridoneus habendus est. Altera gellianorum fragmentorum commoditas est, quod ibidem extat locus hic Tullii de rep., ita tamen ut praetermittantur particulae aliquot, et quidem tul-

tamquam foveam praetergressus est: ut videatur idem Laelius non naturalem, quae in crimen stultitiae venerat, sed illam civilem defendisse iustitiam, quam Furius sapientiam quidem esse concesserat, sed iniustam.

(1) Partes dialogorum horum praecipuas Cicero contulit, ut nunc cognoscimus, in Scipionem, Furium Pilum, et Laelium, tres qui per idem tempus, ut ait Porcius (Donat. vit. Terent.) agitabant nobiles.

superfuturum. Verum id (a) quidem fieri non potest; ne desis, omnes te rogamus (1). *Gellius I.* 22.

Sed iuventuti nostrae minime audiendus: quippe si ita sensit, ut loquitur, est homo impurus; sin aliter, quod malo, oratio est tamen immanis (2). *Nonius voc. immane, et voc. impurus ex III. de rep.* (b)

liani operis titulus et nota libri: quo fit, ut si minus rei veritatem docemur, at certe in vulgato errore non confirmemur. Verba in hiante palatino folio 117 haec sunt . . . *eas dialecticas percalluerat. Id ipsum verbum* (*superesse*, de quo agit Gellius) *Cicero ponit non temere transeundum. Verba ex eo libro haec sunt: non gravarer, Laeli, nisi hos velle putarem te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere: praesertim cum heri ipse dixerit* (sic) *te nobis etiam superfuturum. Verum id quidem fieri non potest; ne desis, omnes te rogamus.* Cur autem in cod. pal. dicitur *ex eo libro*, non *e tertio de rep*? Num librarii mendum est? an potius paulo ante apud Gellium in cod. pal. appellatus fuit liber de rep. pro libro de iure civili? Profecto sermo ibi est de Tuberone qui in rep. disputat; testimonium autem de scientia iuris in gente aelia non abhorret a libro primo de rep. cap. XVIII. Denique duo codices vaticani pro *id ipsum* habent *ad ipsum*; mendose, quasi citaretur liber secundus ad Tuberonem.

(a) Editiones aliquot *si id*. Sed tamen *si* abest a palatino et a vaticanis codicibus, et etiam a venetis editionibus an. MCCCCLXXII et XCVI. Male vero praedictae venetae editiones habent *te nobis non etiam*; quae vitiosa lectio sententiam subvertit. (b) Recte sic parisiaca Nonii editio; at male plantiniana et gothofr. *ex IV. de rep.*

(1) Laelium rogatum esse ab omnibus ut iustitiam defenderet, ait Augustinus in epitome tertii libri. Est autem id quoque a Platone, apud quem reip. II. p. 368 omnes orant Socratem ut pro iustitia dicat. Porro ad Laelium cognomento sapientem apte defertur patrocinium iustitiae, quam Philus stultitiae insimulaverat.

(2) Haec esse Laelii verba suspicor exordientis de Carneade loqui, qui causa exercitationis iustitiam oppugnaverat. Et quidem Carneades spurce locutus dicitur a Cicerone inferius cap. XXVII; a Quintiliano tamen inst. XII. 1 haud iniustus vir fuisse existimatur, licet contra iustitiam peroraverit, quam pridie defenderat. Quod autem ait auctor minime audiendum iuventuti romanae Car-

XXII. (*) Est quidem vera lex recta ratio, naturae congruens; diffusa in omnes, constans, sempiterna (1); quae vocet ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat; quae tamen neque probos frustra iubet aut vetat, nec improbos iubendo aut vetando movet. Huic legi nec obrogari (a) fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest: nec vero aut per senatum aut per populum solvi hac lege possumus: neque est quae-

(a) Pro hac vera lectione *obrogari* contra alias falsas, legesis quae disputat Bünemannus.

(*) Post reiectam Carneadis, ut videtur, auctoritatem, quonam modo magnificam suam pro iustitia orationem exorsus sit Laelius, donec ad hanc legis definitionem veniret, vix coniecturis divinare possumus aut ne vix quidem. Re tamen vera Lactantius tertium institutionum librum eo modo exorditur, quo Laelium in causam ingredi aequum fuisset. Num ergo Lactantius hac quoque in parte pedissequus Tullii fuit? Ipsum vero iustitiae patrocinium Lactantius orare incipit inst. V. 5, repetita alte velut historia iustitiae, quae offensa vitiis hominum e terra in caelum migravisset; qua remota, malorum cohors orbi incubuit. Haec, inquam, oratio itemque illa in epitome cap. LIX, utrum partim laeliana sit, non perinde liquet.

neadem, id exemplo Catonis fit, qui hunc ipsum quamprimum Roma censuit dimittendum. Plin. VII. 30. Sed tamen superius cap. VIII de Crysippo quoque sermo fuit, contra quem haud scio an haec verba dici potuerint. Turpia enim in suis politicis scripsisse Chrysippum ait Sextus emp. III. 205. 246. XI. 193. nec non Plutarchus de stoic. repugn. tom. X. p. 318. Immo Chrysippi turpissima quaedam dogmata recitat etiam s. Epiphanius expos. fid. ed. Patav. T. I. p. 1090. Quin adeo fieri potest ut sermo de Epicuro sit. Conf. Lact. inst. III. 17. Denique Cicero off. I. 45. ait Posidonium tetra quaedam et obscena collegisse, quae ne patriae quidem conservandae causa videbantur Ciceroni a sapiente facienda.

(1) Contra caput primum disputationis carneadeae de iuris inconstantia. Iustitiae legem esse aeternam et universalem platonica sententia est.

rendus explanator aut interpres eius alius (1): nec erit alia lex Romae, alia Athenis; alia nunc, alia posthac; sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit; unusque erit communis quasi magister et imperator omnium Deus; ille legis huius inventor, disceptator, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet ac naturam hominis aspernatus (a), hoc ipso luet maximas poenas, etiam si cetera supplicia, quae putantur, effugerit. *Lactantius inst. VI.* 8. (2)

XXIII. Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de re publica, disputari—nullum bellum suscipi a civitate optima, nisi aut pro fide aut pro salute (b)–. Quid autem dicat pro salute, vel intellegi quam salutem velit, alio loco demonstrans: — Sed his poenis, inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exsilio, vinculis, verberibus, elabuntur saepe privati, oblata mortis celeritate; civitatibus

(a) Al. *aspernatur*. (b) Nimirum Laelius romanorum bellorum iustitiam nisus erat defendere, ut infra patebit. Ad ius belli quod adtinet, quatuor alii sunt Augustini luculenti loci, quos magnopere suspicor e laeliana Tullii oratione fuisse interpolatos; quamquam eos heic ponere non sum ausus, ne librum meum suspectis adeo copiis onerarem. Sunt autem C. D. IV. 4: *remota iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia* etc. Item XVIII. 2: *societas igitur usquequaque mortalium* etc. Praeterea XIX. 7: *opera data est ut imperiosa civitas* etc. Maxime demum IV. 15: *videant ergo ne forte non pertineat ad viros bonos gaudere de regni latitudine* etc. (Sic fere Lycurgus apud Plut. vit. cap. XXXI) quae esset apta Laelii responsio contra Phili sermonem cap. XII et XIV.

(1) Refutantur dicta superius cap. X. Item ex hoc Laelii responso capita alia furianae orationis cognoscere licet.

(2) Lactantius dicto loco: *Dei lex quam Marcus Tullius in libro de rep. tertio paene divina voce depinxit; cuius ego, ne plura dicerem, verba subieci. Est quidem vera lex* etc. Confer eundem Lactantium VI. 24. ff. 29 cum Tullio leg. I. 6. II. 4.

autem mors ipsa poena est, quae videtur a poena singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, ut aeterna sit. Itaque nullus interitus est rei publicae naturalis, ut hominis; in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda persaepe. Civitas autem cum tollitur, deletur, exstinguitur: simile est quodam modo, ut magnis parva conferamus, ac si omnis hic mundus intereat et concidat. *Augustinus de civit. D. XXII.* 6.

In re publica dicit Cicero: — Illa iniusta bella sunt, quae sunt sine causa suscepta –. Idem Tullius, paucis interiectis, subdidit: — Nullum bellum iustum habetur nisi denunciatum, nisi indictum, nisi de repetitis rebus (1). *Isidorus orig. XVIII.* 1.

Noster autem populus sociis defendendis terrarum iam omnium potitus est (2). *Nonius cap. IX. de num. et cas. ex III. de rep.*

XXIIII. Disputatur certe acerrime, atque fortissime in eisdem ipsis de re publica libris adversus iniustitiam pro iustitia (3). Et quoniam cum prius ageretur pro iniustitiae partibus contra iustitiam, et diceretur, nisi per iniustitiam rem publicam stare augerique non posse; hoc veluti validissimum positum erat, iniustum esse, ut homines hominibus dominantibus serviant (4); quam tamen iniustitiam nisi sequatur imperiosa civitas, cuius est magna res

(1) Ex hoc certe additamento videmus Isidorum non ab Augustino, sed ab ipso Tullio, locum haurire.

(2) Sententiam hanc latius scribit Cicero off. II. 8.

(3) Laelius iustitiam protexit iisdem, ut puto, argumentis quibus usus fuerat pro iustitia Carneades in priore illa oratione quam postea ipsemet refutavit.

(4) Quaestionem ventilat Aristoteles reip. I. 3. sqq. Periit autem is locus disputationis Phili, praeter illud, ut arbitror, archipiratae dictum cap. XIV, quod Nonius servavit. Num autem ibi

publica, non eam posse provinciis imperare: responsum est a parte iustitiae, ideo iustum esse quod talibus hominibus sit utilis servitus, et pro utilitate eorum fieri cum recte fit, id est cum improbis aufertur iniuriarum licentia; et domiti se melius habebunt, quia indomiti deterius se habuerunt (1): subditumque est, ut ista ratio firmaretur, veluti a natura sumtum nobile exemplum, atque dictum est: — Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini ceterisque vitiosis animi partibus (2)? *Augustinus C. D. XIX.* 21.

XXV. Audi manifestiora quae dicat (Tullius) in libro de re publica tertio, cum ageret de causa imperandi: – An non, inquit, cernimus optimo cuique dominatum ab ipsa natura cum summa utilitate infimorum (a) datum (3)? Cur igitur Deus homini, ani-

(a) Fortasse scribendum *infirmorum*, de qua lectione alibi dixi.

inter cetera Philus dixerat verba quae sunt apud Lactantium inst. V. 14? *altera iustitiae pars est aequitas . . . Ubi non sunt universi pares, aequitas non est; et excludit inaequalitas ipsa iustitiam, cuius vis omnis in eo est, ut pares faciat eos, qui ad huius vitae conditionem pari sorte venerunt.* Recole de rep. I. 27. p. 78. n. a. et cap. 32. p. 88. n. 2. lium exscribens: *putari non debet iniuria, populos regere et gubernare Romanos. Nam si bonorum omnium causa pensetur, pro eorum utilitate delecti sunt, qui honores gloriosissimos accipere meruerunt.* Denique Rutilius itin. I. 64, tulliani dicti ut suspicor memor, de Roma gentium victrice ait: *profuit iniustis te dominante capi.*

(1) Sic loquitur Tullius ad Q. fr. I. 1. 11. Sic etiam Augustinus C. D. XIX. 12. copiose demonstrat pacem omnis belli esse optabilem finem, qui locus fortasse ex hoc de rep. libro interpolatus est. Tum Cassiodorius var. I. 20 prope Tul-

(2) De libertate naturali, et de servitute, et de aequo iure dominandi legatur Augustinus, qui fortasse Tullium imitatur, C. D. XIX. 15. 16.

(3) Sic aiunt Dionysius I. 5, Plato leg. IV. p. 714.

mus imperat corpori (1), ratio libidini iracundiaeque et ceteris vitiosis eiusdem animi partibus? — Adhuc audi; paulo post enim: — Sed et imperandi et serviendi, inquit, sunt dissimilitudines cognoscendae (2). Nam ut animus corpori dicitur imperare, dicitur etiam libidini; sed corpori, ut rex civibus suis, aut parens liberis; libidini autem ut servis dominus, quod eam coercet et frangit: sic regum, sic imperatorum, sic magistratuum, sic patrum, sic populorum imperia civibus sociisque praesunt, ut corporibus animus: domini autem servos ita fatigant, ut optima pars animi, idest sapientia, eiusdem animi vitiosas imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, ut perturbationes ceteras. *Augustinus contra Iulianum pelag. IV. ff.* 61.

Nonne Cicero in libris de re publica, cum de imperiorum differentia disputaret, et huius rei similitudinem ex natura hominis assumeret, ut filiis dixit imperari corporis membris; vitiosas vero animi partes, ut servos asperiores, imperio coerceri? *Augustinus de civ. D. XIV.* 23.

Est enim genus iniustae servitutis, cum hi sunt alterius, qui sui possunt esse; cum autem hi famulantur (a) *qui sibi moderari nequeunt, nulla iniuria est* (3). *Nonius voc. famulantur.*

(a) Sententia abrumpitur; quam tamen explere haud fuit difficile. Sed confer locum Aristotelis apud Sigonium ad hoc fragm.

(1) Confer Aristotelem reip. I. 5; Dionysium v. 67; Sallustium Cat. I, Iug. I; Lactantium de ira D. X. ff. 43; Hieronymum comm. ad Gal. III. 5. v., 15et contra Iovin. II. 10. Hinc Tullium Augustinus spectans C. D. XIX. 4. ait, ut animus imperet corpori, proprium esse iustitiae.

(2) De his legatur Aristoteles reip. I. 7, VII. 2. 3. Idem III. 6 ait se varios imperandi modos tradidisse in libris exotericis. Confer etiam Platonem leg. III. p. 690.

(3) Sic Tacitus annal. XIII. 55. *patienda meliorum imperia.* Tum

XXVI. Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et velle aliquem imprudentem super eam adsidere, cuius mors tibi emolumentum futura sit; improbe feceris, nisi monueris ne adsideat; sed impune tamen; scisse enim te quis coarguere possit? sed nimis multa. Perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, iustitia proficiscantur a natura; et si omnia haec ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri. Deque his rebus satis multa in nostris de re publica libris sunt dicta a Laelio (1). *Cicero de fin. II.* 18.

Si, ut nos a te admonemur, recte in illis libris diximus, nihil esse bonum nisi quod honestum; nihil malum nisi quod turpe sit (2). *Cicero ad Att. X.* 4.

XXVII. Laetor probari tibi φυσικὴν esse τὴν πρὸς τὰ τέκνα; etenim si haec non est, nulla potest homini esse ad hominem naturae adiunctio; qua sublata, vitae societas tollitur. Bene eveniat, inquit Carneades: spurce; sed tamen prudentius quam Lucius noster et Patro: qui cum omnia ad se referant, quicquam alterius causa fieri putent? et cum ea re bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non intellegunt se de callido homine loqui, non de bono

in Diodori siculi excerptis vaticanis p. 50: δεῖ τοὺς ἀγαθοὺς ἢ νικᾷν ἢ εἴκειν τοῖς ὑπερέχουσιν. Sic denique Aristides orat. in Rom. ed. Steph. p. 115: ἄρχειν μὲν οἷς οὐ δύναμις, οὐ σωτήριον· ἄρχεσθαι δ' ὑπὸ των κρειττόνων, ὁ δεύτερός φασι πλοῦς.

(1) Cicero exprimit priore parte thesim ex Carneadis seu Phili oratione, posteriore autem parte curatam a Laelio refutationem. Quare hoc ἀποσπασμάτιον supplementi vicibus heic fungatur, contra orationis carneadeae partes περὶ φιλαυτίας, nempe a cap. XVIIII. sqq.

(2) His verbis Cicero repetit sententiam in libris politicis iampridem a se scriptam.

viro. Sed haec opinor sunt in iis libris, quos tu laudando animos mihi addidisti (1). *Cicero ad Att. VII. 2.*

In quibus assentior, sollicitam et periculosam iustitiam non esse sapientis (a). *Priscianus lib. VIII. p.* 801.

XXVIII. *Apud Ciceronem idem ille iustitiae defensor Laelius*, vult, *inquit*, plane virtus honorem; nec est virtutis ulla alia merces; quam tamen illa, inquit, accipit facile, exigit non acerbe. *Et alio loco idem Laelius*. Huic tu viro quas divitias obicies? quae regna? qui ista putat humana, sua bona divina iudicat. Sed si aut ingrati universi, aut invidi multi, aut inimici potentes, suis virtutem praemiis spoliant: nae illa se multis solatiis oblectat, maximeque suo decore se ipsa sustentat. *Lactantius inst. V.* 18. *et* 22 (b).

In tertio de re publica libro Cicero cum Herculem et Romulum ex hominibus deos esse factos adseveraret. — Quorum non corpora, *inquit*, sunt in caelum elata; neque enim natura pateretur, ut id, quod esset e terra, nisi in terra maneret (2). *Augustinus C. D. XXII. 4.*

(a) Haec videntur esse contra caput postremum orationis carneadeae, quod iustitia sit utenti molesta et periculosa. Etsi autem Priscianus citat tantummodo Ciceronem de rep. sine libri nota, tamen quin ad tertium librum haec verba pertineant, nemo dubitabit. (b) Postremo scilicet loco leguntur iterum aliquot verba, sed cum varietate: *illa omnia humana, sua* etc. omisso *putat*.

(1) Hac epistulae parte contineri sententias e tertio de rep. decerptas, nemo non videt. Conferatur autem Cicero leg. I. 14. Et quidem apud Lactantium inst. V. 17 in Carneadis refutatione legimus: *non est ille sapiens, ut Carneades videri volebat, sed callidus et astutus* etc.

(2) Locum hunc legebat in li-

Numquam viri fortissimi fortitudinis, impigritatis, patientiae *fructu caruerunt* (a). *Nonius voc. impigritas.*

Nisi forte stulte (b) Pyrrhi ridetur largitas a consule (1); aut Samnitium copiae Curio defuerunt (2). *Nonius voc. largitas.*

Cuius etiam focum Cato ille noster, cum venerat ad se (3) in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere solebat; apud quem ille sedens Samnitium, quondam hostium, tum iam clientium suorum, dona relegaverat. *Nonius voc. apud* (c).

XXVIIII. . . . . Asia Ti. Gracchus (4): P. 249.

(a) Ita complenda videtur sententia. (b) Haec verba praemittenda videntur. (c) Bis citat hunc locum Nonius sub eadem voce *apud*; primo breviorem ex officiis, et cum aliqua varietate; iterum integriorem e tertio libris de rep. etiam Lactantius inst. I. 15; *eundemque locum prae oculis* habuisse videtur Plutarchus in Romul. cap. XXVIII, ubi Romuli aliorumque aliquot hominum non corpora, sed animos in caelum ivisse confirmat physicis argumentis. Item Ovidius metam. XIV. 824 de Romuli obitu: *corpus mortale per auras dilapsum tenues.* Legendus est de hac re Cicero tusc. I. 12. IV. 22; de off. III. 5; in Catil. III. 1.

(1) Fabricio. Hoc autem et sequente loco laudari videtur magistratuum abstinentia, quam se revera in libris de rep. laudavisse, manifeste declarat Cicero ad Att. VI. 1. 2. 3. Sed enim de parsimonia sermo in quarto fuit.

(2) Legendum est in vaticanis Polybii excerptis p. 410. par Philopoemenis exemplum dona recusantis, cum sapiente effato, quo ait, donis inimicos decipiendos, non amicos corrumpendos.

(3) Curii villam non longe a se abfuisse ait ipse Cato apud Cic. de sen. XVI, nec non Plutarchus in Cat. cap. II. Locutionem *apud se* usurpat Cicero etiam apud Macrobium sat. II. 12 de Scipione nostro loquens: *nam cum esset apud se ad Lavernium Scipio.* Item de orat. I. 49.

(4) *Iam Gracchus locabat Asiam*, inquit Fronto ad Verr. II. 4. Attali quoque pecuniam populo concedendam Gracchus decrevit. Atque haec fortasse consilia eius

perseveravit in civibus: sociorum nominisque latini iura neglexit ac foedera. Quae si consuetudo ac licentia manare coeperit latius, imperiumque nostrum (a) ad vim a iure traduxerit, ut qui adhuc voluntate nobis oboediunt (b), terrore teneantur (1); etsi nobis, qui id aetatis sumus, evigilatum fere st; tamen de posteris nostris et de illa immortalitate rei publicae sollicitor (c): quae
P. 250. poterat esse perpetua (2) si pa|triis (d) viveretur institutis et moribus (3).

de rep. Ita fit etiam in codicibus Nouii vaticanis. Variant tamen codices *Samnitium* et *Samnitum*, *clientium et clientum*; sed prior lectio constantior est et verior, nempe *Samnitium* atque *clientium*.

(a) Cod. *nostram*, quasi referatur ad vim: mihi vero mendum videbatur.
(b) Ita cod. et recte pro *obediunt*, quamquam altera o videtur deleta.
(c) Sic loquitur Laelius etiam de am. XII. Hinc Servius aen. II. 322: *civis utilis de rep. primum sollicitus est*. (d) Cod. *patris* crasi solita, ut alibi.

videntur iusta fuisse. Perseveravit iustitiam Gracchus erga cives, dum agrum contra legem liciniam a divitibus possessum plebi divideret. Iniquus vero fuit in socios et in Latinos quibus agrum ad divisionem eripiebat, iuste ab iis possessum, quippe quem bello acquisitum populus romanus imposito vectigali iis reddiderat. Ipse Laelius, ut ait Plutarchus in Tib. Gr. VIII, agrum quem invaserant divites, plebi dividere temptaverat; a quo tamen conatu destitit maioris damni metu, unde et sapiens ob hanc prudentiam dictus fuit. Iniustitiam dividundi inter plebem agri locupletium obiurgat rectissime et evidenter Cicero de off. II. 22, qui locus est πολιτικώτατος.

(1) Laudem civilem huic vitio contrariam tribuunt Romanis Propertius III. 22. 21, et Rutilius I. 69. sqq.

(2) Hinc in Caesarum nummis ROMA AETERNA. Contradicunt tamen huic aeternitati Hieronymus in Ezech. prol. lib. III; Augustinus serm. CV. 10; Lactantius inst. VII. 14.

(3) Numerosa et gravis conclusio! quae scopum quoque declarat

XXX. Quae qum dixisset Laelius, etsi omnes, qui aderant significabant ab eo se esse admodum delectatos (1); tamen praeter ceteros Scipio, quasi quodam gaudio elatus (a); multas tu quidem, inquit, Laeli, saepe causas ita defendisti, ut ego non modo tecum Servium Galbam collegam nostrum (2), quem

bi *alis* pro *aliis* etc. Sed tamen lib. II. 4 eadem vox *patris* correcta in codice fuit *patriis*.

(a) Ita Svetonius Caes. cap. XXII *quo gaudio elatus*; quam locutionem mutuatum esse a Tullio Svetonium politici huius operis lectorem et patronum haud ineptum est suspicari.

politici huius operis nempe ut cives romani *ad mores pristinos revocarentur*; (conf. Cic. pro Rabir. in fragm. vat. p. 76. 77.) qui fuit item titulus orationis quam ipse Scipio in censura recitavit. Gell. IV. 20. V. 19. Confer libri quinti prohoemium. Augustinus C. D. II. 21 ait: *induxit Cicero hanc de rep. disputationem, quando praesentiebatur ea corruptione* etc. *iam iamque peritura*. Lege Plinium XXXIII. 11; eundemque Augustinum C. D. I. 30, II. 18. Hoc cecinit vaticinium noster ipse Africanus, ut ait Suidas voc. Σκιπίων et χρησμός. Quin adeo Laelius apud Cic. de am. XII. cum genero utroque loquens ait: *eo loco, Fanni et Scaevola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reip.*: *deflexit enim iam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo maiorum*. Velleius II. 1. ait: *potentiae Romanorum prior Scipio viam aperuerat, luxuriae posterior aperuit.* Plinius VII. 59: *primus omnium radi quotidie instituit Africanus sequens.*

(1) Auctoris hic plausus satis commendat splendorem laeliani sermonis de iustitia, quem alibi dilaudat idem Cicero de am. VII. Cur ergo Lactantius inst. V. 17 criminatur Laelium, ceu parum plene Furio responderit? eadem scilicet libertate qua op. D. cap. I. acturus de animae corporisque ratione, valde elevat quidquid ea super re non semel Cicero scripsit.

(2) Puta in auguratu.

Desiderantur paginae XII.

tu quoad vixit omnibus anteponebas (1), verum ne atticorum quidem oratorum quemquam aut sua||*vitate aut elegantia comparare soleam* (2).

Duas sibi res, quominus in vulgus (a) et in foro diceret, confidentiam et vocem, defuisse (b). *Nonius voc. confidentia.*

XXXI. De quo Cicero dicit: — inclusorum hominum gemitu mugiebat taurus. *Scholiastes Iuvenalis ad sat. VI.* 486 (3).

P. 251. . . . reportare (c). Ergo illam rem populi, id est rem publicam, quis diceret

(a) Al. *vulgo*. (b) Iamdiu Sigonius atque Patricius agnoverunt in hac brevi particula de Isocrate loqui Tullium, quoniam apud eundem or. II. 3: *de se Isocrates scribit ipse pudore a dicendo et timiditate refugisse*; quae ipsa verba scribunt graece Dionysius in iudicio de Isocrate cap. I, et Suidas, ne alios appellem. Quod vero eadem particula heic sit collocanda, bona admodum coniectura uti videor, tum quia Ciceronis sermo deflectit ad atticos oratores, tum quia idem auctor or. III. 7 de oratorum generibus agens Laelium ponit haud procul suavi Isocrate, eodemque orationis leni genere floruisse dicit, contrario autem Galbam. (c) Videtur Scipio loqui de Phalaridis tyrannide: nam paulo post mentio fiet Agrigenti inter alias urbes tyrannide oppressas. (Recole item de rep. I. 28.) Ad hanc veri simillimam coniecturam adducor praecipue illo verbo *reportare* in quo cessat lacuna. Narrat enim Diodorus XIII. 90 Phalaridis taurum aeneum, qui se scribente supererat, quem olim Hamilcar Karthaginem transtulerat, Scipioni nostro, qui heic loquitur, post victoriam punicam placuisse Agrigentum *reportare*. (Ad locutionem quod adtinet, recole p.

(1) Galbam sibi quoque Laelius anteposuit. Cic. Brut. XXII. Cessisse Galbae omnes aequales ipsumque adeo Catonem ait idem Cicero Brut. XCVII.

(2) Confer Cicer. de or. III. 7, Brut. XXI. sqq.

(3) Locum hunc pertinere ad tullianum opus de rep., atque hac in sede locandum, recte animadvertisse videtur censor lipsiensis (ut lego apud Moserum); eoque confirmari apprime coniecturam meam dicit, quod in hac lacuna sermo fuerit de Phalaridis tauro.

tum cum crudelitate unius oppressi essent universi (a)? neque esset unum vinculum iuris, nec consensus ac societas coetus, quod est populus (1). Atque hoc idem Syracusis. Urps (b) illa praeclara, quam ait Timaeus graecarum maxumam, omnium autem esse pulcherrimam (c), arx visenda,

149. cum nota c.) Immo rei luculentior testis est Cicero in Verr. IV. 33: *in iis quae sunt reddita Agrigentinis fuit etiam ille nobilis taurus quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur, quo vivos supplicii causa demittere homines et subicere flammam solebat. Quem taurum Scipio cum redderet Agrigentinis, dixisse dicitur: aequum esse illud cogitare, utrum esset Siculis utilius, suisne servire an populo romano obtemperare; cum idem monumentum et domesticae crudelitatis et nostrae mansuetudinis haberent.* Haec verba lacunam fortasse aliquatenus explent; et certe cum laelianae orationis clausula valde conspirant. Taurum illum numquam Agrigenti extitisse sententia Timaei fuit, quem historicum acerbe refutat Polybius XII. 27, ex eoque Diodorus XIII. 90. Huius item controversiae mentionem aliquam fuisse in lacuna suspicor; praesertim quum mox Timaeus nominetur, et heic loquatur Scipio, cuius gloriae intererat sententiam Polybii sui tueri. Universi vero in lacuna demersi sermonis seriem licet cognoscere ex Augustini summario a verbis *qua quaestione* etc. usque ad *aut iniusti optimates*.

(a) Cod. *univiersi*. (b) Ita cod. Recole de rep. II. 5. p. 140. n. h. (c) Livius XXV. 24 dicit diserte Syracusas *urbem omnium pulcherrimam*,

(1) Non sine causa Africanus in politicis rebus Agrigentinorum diutius versatur; quippe Africanus (minor ne an potius maior?) horum remp. constituerat. Certe leges Scipionis de aequitate in cooptando Agrigentinorum senatu profert Cicero in Verr. II. 50. Id ipsum in lacuna commemoratum fuisse existimo. Quin adeo ante politicam Agrigenti descriptionem species ipsa urbis (uti mox Syracusarum et Athenarum) laudata fuit, ut reor, ex Polybio videlicet IX. 27; quum praesertim ipse Scipio urbem exornavisset. Cic. in Verr. II. 2. IV. 33. Ad Ciceronis definitionem respicit Victorinus ed. Capperon. p. 105. *Est autem civitas collecta hominum multitudo ad iure vivendum.*

portus usque in sinus oppidis (1) et ad urbis crepidines infusi, viae latae, porticus, |
P. 252. templa, muri, nihilo magis efficiebant, Dionysio tenente, ut esset illa res publica (2): nihil enim populi, et unius erat populus (a) ipse. Ergo ubi tyrannus est, ibi non vitiosam, ut heri dicebam (3), sed, ut nunc ratio cogit, dicendum est plane nullam esse rem publicam (4).

XXXII. Praeclare quidem dicis, Laelius (b); etenim video iam quo pergat oratio. ·*s*· Vides igitur ne illam quidem quae tota sit in factionis potestate, posse vere dici rem pu-
* Q. XL. P. 109. blicam. ·*L*· Sic plane iudico. ·*s*· Et* || rectissime quidem iudicas: quae enim fuit tum Atheniensium res, qum post magnum illud peloponnesiacum bellum triginta viri (c) illi urbi iniustissime praefuerunt (5)? num aut

Tullium scilicet aut Timaeum respiciens, vel potius Polybium, a quo Tullius quoque Timaei locum mutuatus videtur. (a) Cod. *populius*. (b) Subintellige *inquit*. (c) Ita cod.; quae vox *viri* inserenda videtur etiam lib. I. 28, ubi eam codex desiderat.

(1) Constabant scilicet Syracusae pluribus oppidis, quorum in sinus mare infundebatur.

(2) Corruptam Dionysii tyrannide pulchram Syracusarum speciem ait etiam Seneca cons. ad Marc. cap. XVII; de qua urbe lege, si vacat, Tullium in Verr. IV. 52. 53. V. 27; Florum II. 6. Confer etiam Aristotelem reip. V. 3. 4; Plutarchum in Timoleonte.

(3) Lege de rep. lib. I. et II.

(4) Recole Augustini summarium.

(5) Confer Senecam similiter loquentem de tranq. cap. III.

vetus gloria civitatis, aut species praeclara oppidi, aut theatrum, gymnasia, porticus, aut propylaea nobilia, aut arx (a), aut admiranda opera Phidiae, aut Piraeus ille magnificus rem publicam efficiebat (1)? Minime vero, Laelius (b); quoniam quidem populi | res non erat. ·*s*· Quid qum decem viri Romae sine provocatione fuerunt, tertio illo anno, cum vindicias amisisset ipsa libertas? ·*L*· Populi nulla res erat; immo vero id populus egit, ut rem suam recuperaret. P. 110.

XXXIII. ·*s*· Venio nunc ad tertium genus illud (2) in quo esse videbuntur fortasse angustiae, qum per populum agi dicun-

(a) Cod. *ara*; sed videbatur omnino scribendum *arx*. Sane forma litterae X non valde differt ab *A* in codice vaticano. (b) Nempe *inquit*.

(1) De his Athenarum aedificiis Pausanias I. 8. 14. 22; Plutarchus in Pericle; Dio chrys. or. περὶ τυραννίδος; Cicero off. II. 17. De arce Athenarum opus scripserat Polemo, teste Athenaeo XI. 11. XIII. 6; item Heliodorus periegeta, teste Suida voc. νίκα 'Αθ. Immo idem Suidas voc. προπύλαια verba Heliodori refert dicentis, propylaea illa absoluta fuisse quinquennio, impensis in opus talentis bis mille duodecim, portis quinque ad arcem patefactis. Ad sententiam quod adtinet, eam imitatus est Tacitus in Othonis oratione hist. I. 84. *Quid? vos pulcherrimam hanc urbem, domibus et tectis et congestu lapidum stare creditis? Muta ista et inanima intercidere ac reparari promiscua sunt: aeternitas rerum, et pax gentium, et mea cum vestra salus, incolumitate senatus firmatur* etc.

(2) Praecedente in lacuna dictum fuit de tyrannide; mox dictum videmus de factione optimatium; nunc denique dicendum superest de effreni potestate populari.

tur et esse (a) in populi potestate omnia (b); qum de quocumque volt (c) supplicium su-
p. 299. mit multitudo, qum || agunt, rapiunt (d), tenent, dissipant quae volunt; potesne tum, Laeli, negare rem esse illam publicam qum populi sint omnia, quoniam quidem populi esse rem volumus rem publicam? Tum Laelius, ac nullam quidem citius nega*verim esse* (e) rem publicam *quam quae* tota *sit in multitudinis potestate* : *plane ut* nobis non placebat Syracusis fuisse rem publicam neque Agrigenti, neque Athenis, qum essent tyranni; nec hic (f) qum decemviri :
p. 300. nec (g) | video qui magis in multitudinis dominatu rei publicae nomen appareat: quia primum mihi populus non est, ut tu optime definisti, Scipio, nisi qui consensu iuris continetur; sed est tam tyrannus iste conventus (1) quam si esset unus (h); hoc etiam taetrior, quia nihil ista, quae populi speciem et nomen imitatur, immanius be-

(a) Cod. *ea se*. (b) Cod. his *omnia*. (c) Ita cod. (d) Exprimit Cicero graecam locutionem ἄγειν καὶ φέρειν. [Sic Terentius adelph. III. 2. 21. *Ceteros ruerem*, *agerem*, *raperem*. Mr.] (e) Pagina admodum oblitterata est; quare aliquot verba suppleo, habita spatiorum ratione. (f) Cod. nec *hi* pro *hic*; quia nimirum *c* absorpta est a simili sono sequentis *q*. (g) Ambiguum est in codice utrum sit *nec*, an *neque*. (h) Nempe *vir unus*.

(1) Recole Augustini summarium.

lua (a) st. Nec vero convenit (b) qum furio- Desiderantur
sorum bona legibus in adgnatorum potestate paginae octo.
sint (1), quod eorum iam ||. . . (c)

XXXIIII. . . . . dici possint, cur illa sit P. 297.
res publica resque populi, quae sunt dicta de regno. Et multo etiam magis, inquit Mummius: nam in regem potius cadit domini similitudo, quod est unus: plures (d) vero boni in qua re publica rerum potientur, nihil poterit esse illa beatius. Sed tamen vel regnum malo, quam liberum populum; id enim tibi restat genus vitiosissumae rei publicae tertium (2).

XXXV. Heic (e) Scipio, adgnosco, inquit, tuum morem istum, Spuri, aver|sum P. 298.
(f) a ratione populari: et (g) quamquam po-

(a) Cod. *velba* vitiosa metathesi, ut supr. p. 257. Obiter moneo, a *pseudo-Augustino de gramm.* tom. I. append. p. 13. dici Ciceronem usum fuisse etiam vocabulo *beluus*. Ibidem rursus mentio est participii *mortuus*, de quo recole lib. II. 18. p. 173. n. 2. (b) Cod. *convernit*; sed *r* videtur deleta. (c) Scilicet desunt duo folia quaternionis XLI, tertium et intimum. (d) Pagina est admodum oblitterata; duo igitur haec vocabula *unus* et *plures* paulo incertiora sunt. (e) Cod. videtur habere *huc*. (f) Cod. *amaversum*; sed prior *m* videtur deleta. (g) Cod. *populi fiet*.

(1) Legem XII tabularum habemus apud auctorem operis ad Herennium I. 13, et apud Cic. de invent. II. 50: *si furiosus est, agnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto*. Confer tamen digest. I. 5. 20.

(2) Liberius populi dominium, quod graece dicitur ὀχλοκρατία, a veteribus politicis passim improbatur. (Quamquam heic intelligendam potius δημοκρατίαν dicit Lehn.) Instar omnium sit Polybius VI. 7. 57: τῶν μὲν ὀνομάτων τὸ κάλλιστον ἡ πολιτεία μεταλήψεται, τὴν ἐλευθερίαν καὶ δημοκρατίαν· τῶν

test id lenius ferri, quam tu soles ferre, tamen adsentior nullum esse de tribus his generibus, quod sit probandum minus. Illud tamen non adsentior tibi (a), praestare regi optimates: si enim sapientia est, quae gubernet rem publicam, quid tandem interest haec in uno (b) ne sit an in pluribus (c)? Sed errore quodam fallimur ita disputando: cum enim optumates (d) appellantur, nihil
P. 115. potest vi||deri praestabilius. Quid enim optumo melius cogitari potest (e)? Qum autem regis est facta mentio, occurrit animis rex etiam iniustus: nos autem de iniusto rege nihil loquimur nunc qum de ipsa regali re publica quaerimus. Quare cogitato Romulum aut Pompilium aut Tullum (f) regem; fortan (g) non tam illius te rei pu-

(a) Cod. *adsentio aut bi*. (b) Cod. *haec tuno*. (c) Cod. *an in pluribus in*. (d) Cod. *optumatis*, quae terminatio primi casus esse nequit. Optimatem autem (ἄριστον) ait dici Aristoteles reip. III. 7 vel quia optimus sit, vel quia optime reip. consulat. (e) Similiter ludit Plato in voce κρείττων reip. I. p. 340-341, et leg. I. p. 627. (f) Cod. *aut ullum*, extrita ob concursum altera *t*. (g) Ita cod. perspicue. Videtur autem vocabulum omnino tullianum, et in lexica referendum cum *forsitan* et *fortassean* et *forsan*.

δὲ πραγμάτων τὸ χείριστον, τὴν ὀχλοκρατίαν. Xenophon quoque in Ath. politia passim abominatur et subsannat popularem potestatem. Isocrates in panathenaica or. ed. Steph. p. 257. ait cunctis antiquis populis ignotum fuisse democratiae, immo etiam oligarchiae, nomen. Prorsus autem Cicero imitatus videtur, vel exscripsisse, quae Isocrates sapienter disputat p. 259. sqq. de tribus reip. generibus.

blicae paenitebit(1). ·*M*· Quam (a) igitur relinquis populari rei publicae laudem? ·*S*· Tum ille, quid tibi tandem, Spuri, Rhodiorum, apud quos nuper fui|mus una (2), nulla ne videtur esse res publica? ·*M*· Mihi vero videtur; et minime quidem vituperanda. ·*S*· Recte dicis: sed si meministi, omnes erant idem tum de plebe tum senatores, vicissitudinesque habebant quibus mensibus populari munere fungerentur, quibus senatorio: utrubique (b) autem conventicium (c) P. 116.

(a) Ante particulam *quam* relinquitur breve spatium, quia scilicet mutatur persona. Eiusmodi tamen indicium nullum fere est in reliquo codice. (b) Cod. *atrubique*. (c) Id est ἐκκλησιαστικὸν, argentum quod in demo-

(1) Apud Tacitum hist. I. 17. Galba imp. sic adloquitur Pisonem designatum imperatorem: *imperaturus es hominibus* (Romanis) *qui nec totam servitutem pati possunt, nec totam libertatem.*

(2) Loquitur Scipio de sua legatione ad inspicienda sociorum regna, in quam ivit anno ante obitum, nempe urbis DCXXIV, de quo tempore lege adnotata a Reiskio ad auctores graecos t. II. p. 477, ex Simsonio scilicet; cui frustra adversatur Schweighaeuserus ad Polyb. tom. V. p. 15. De hac legatione loquitur etiam Diodorus ed. Wess. T. II. p. 629. sqq. Iam Sp. Mummius fuisse Scipioni comes dicitur quoque a Iustino XXXVIII. 8, qui et Metellum adiungit. At Victor cap. LVIII dat Scipioni comitem Laelium; Plutarchus Panaetium. Eadem discordia auctorum est in adtribuendis Scipioni eo in itinere famulis: nam Victor dat duos, Plutarchus et Athenaeus quinque, Valerius IV. 3. 13 septem. Pighius vero Plutarchi verbo τρίτον (apoph. tom. VI. p. 756) sapienter innixus tres fuisse legationes Scipionis existimat: qua in sententia facile est discordiam scriptorum conciliare. Confer quae scribimus lib. VI. 11. ad somnium.

accipiebant; et in theatro et in curia res capitalis et reliquas omnis iudicabant idem (a): tantum poterat tantique erat, quanti mul-
* Q. XLI. (b) titudo, (1)*|| *senatus* . . .

cratiis graecis numerabatur iis qui ad comitia convenerant. Prorsus ut nunc in conventibus aliquot academicis nummus quidam persolvitur iis qui vel conveniunt ad coetum vel in eo aliquid recitant.

(a) *Idem* pro *iidem* ut supra; nisi forte mavis interpunctionem praevertere, et τὸ *idem* ad sequentia referre. (b) Ultima haec apparet in codice nota quaternionum; reliqua enim folia tantummodo librorum notam inscriptam habent. Iamvero hic cognoscere adamussim licet quanta pars hactenus operis de rep. in mutilo codice vaticano desideretur. Quippe quaterniones XLI ducti in paginas XVI, conficiunt paginas DCLVI; habemus autem hactenus paginas CCXCII; ergo desiderantur paginae CCCLXIV; ergo hactenus caret codex parte foliorum plus dimidia. Additis tamen fragmentis cognitis libri primi et secundi et magnis partibus tertii, tenemus huc usque dimidiam materiae fere partem.

(1) Hanc rhodiacae reip. descriptionem accuratam oppido neque alibi obviam, studiosi politici cum fructu notabunt. Ceteroquin insignis est locus apud Sallust. de ord. rep. ep. II: *neque Rhodios neque alias civitates umquam suorum iudiciorum paenituit, ubi promiscue dives et pauper, ut cuique sors tulit, de maximis rebus iuxta ac de minimis disceptat*. (Sed generatim contra promiscui generis vel sortito lectos magistratus ait Isocrates in or. areop. οὐκ ἐξ ἁπάντων χρὴ τὰς ἀρχὰς κληροῦν, ἀλλὰ τοὺς βελτίστους καὶ ἱκανωτάτους ἐφ' ἑκάστων τῶν ἔργων προκρίνειν.) Par ferme rhodiacae describitur Seleucensium respublica a Tacito annal. VI. 42: *trecenti opibus aut sapientia delecti, ut senatus: sua populo vis* etc. Oligarchiam aliis temporibus fuisse Rhodi diximus lib. I. 31. p. 85. n. 2. Sed tamen Dio chrysostomus in rhodiaca oratione adhuc eam urbem ut populari statu utentem adloquitur; nec non Aristides in secunda rhodiaca, praesertim p. 385 ed. Canteri t. II. Et ante hunc auctor dialogi de corr. eloq. cap. XL. Quamquam Claudium caesarem eripuisse Rhodiis libertatem ait Dio LX. 24.

LIBRI III DE RE PUBLICA

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS APUD VARIOS AUCTORES EXTANTIA.

XXXVI. Est igitur quiddam turbulentum in hominibus singulis, quod vel exsultat voluptate, vel molestia frangitur. *Nonius voc. exsultare* (a).

Sed ut ipsi seu animum periclitantur, seu vident quid se putent esse facturos (1). *Nonius voc. periculum et voc. periclitari.*

Phoenices (b) primi mercaturis et mercibus suis avaritiam et magnificentiam et inexplebiles cupiditates omnium rerum exportaverunt in Graeciam (2). *Nonius voc. merx.*

(a) Primum moneo, varietates huius loci in codicibus Nonii vaticanis esse has: *quoddam* pro *quiddam*, *exsultet* pro *exsultat* et *exultat.* Quamquam melior lectio editionum confirmatur a nonnullis ex his codicibus. Deinde aio, hunc locum in Nonii editionibus plantiniana, parisiaca, et gothofrediana, itemque in codicibus Nonii vaticanis (praeter unum) citari ex incerto libro Tullii de rep. Ego itaque fragmentum hoc collocavissem in lib. II. 40, ubi aliud est ex ipso Nonio sub eadem voce *exsultare*, nisi praeclarus codex urbinas-vaticanus CCCVII p. 75 id fragmentum diserte tertio libro de rep. vindicaret. Et quidem videbitur pertinere ad prohoemium, si respicias Cic. tusc. II. 21: *est in animis omnium fere natura molle quiddam*, *demissum* etc. *sed praesto est domina omnium et regina ratio*, *quae* etc. *fit perfecta virtus*. (b) Ita edd. plantin. et gothofr. Male paris. *Poeni*. Codd. vat. *Pione* vel *Perne* corruptissime; unus autem nihil habet ante *primi*.

(1) Fortasse hic locus pertinet ad Laelii sermonem (cap. XXV) ubi dixit eos iuste servire qui sui iuris esse nequeunt.

(2) Hunc Tullii locum imitatur manifeste Ambrosius de off. II. 14: *tyrii negotiatores docent cupidinem lucri.* Item Hieronymus epist. CXXX. 7: *negotiatoribus et avidissimis mortalium Syris.*

Sardanapallus rex Assyriorum luxuriosus, de quo Tullius in tertio de re publica sic ait: — Sardanapallus ille vitiis multo quam nomine ipso deformior (1). *Scholiastes Iuvenalis ad sat. X. 362.*

Quid ergo illa sibi vult absurda exceptio, nisi quis Athonem pro monumento vult funditus efficere? Quis enim est Athos aut Olympus tantus? *Priscianus lib. VI. p. 710.*

(1) In primis observo, locum hunc Ciceronis lectum fuisse etiam abs Hieronymo prolog. ad lib. II. in Abacuc, ubi ait: *Sardanapallus insultet turpior vitiis quam nomine.* Tum haud scio an locus ponendus sit in Scipionis sermone cap. XXXI, ubi de tyranno sermo fuit. Iam de Sardanapalli etymologia satis loquitur Scaliger ad Eusebii chronicon ed. Amstel. p. 63. 64, citato hoc ipso Ciceronis loco. [Item Baehrius ad Ctesiam p. 424-436. Mr.] Denique Augustinus C. D. II. 20 corruptissimae epicureae reip. formam graphice copioseque describit, cuius picturae colores magnopere suspicor desumptos esse vel e Phili vel e Laelii oratione, id est ex hoc tertio de rep. libro; praesertim quia in sequente capite remp. Tullii memorat auctor. Sic ergo Augustinus. *Nullo modo curant pessimam ac flagitiosissimam non esse rem publicam. Tantum stet, inquiunt, tantum floreat copiis referta, victoriis gloriosa; vel quod est felicius, pace secura sit. Et quid ad nos? immo id ad nos magis pertinet, si divitias quisque semper augeat, quae quotidianis effusionibus suppetant, per quas sibi etiam infirmiores subdat quisque potentior. Obsequantur divitibus pauperes caussa saturitatis, atque ut eorum patrociniis quieta inertia perfruantur: divites pauperibus ad clientelas et ad ministerium sui fastus abutantur. Populi plaudant, non consultoribus utilitatum suarum, sed largitoribus voluptatum. Non iubeantur dura, non prohibeantur impura. Reges non curent quam bonis, sed quam subditis regnent. Provinciae regibus non tamquam rectoribus morum, sed tamquam rerum dominatoribus et deliciarum suarum provisoribus serviant: eosque non sinceriter honorent, sed nequiter ac serviliter timeant. Quid alienae viti potius, quam quid suae vitae quisque noceat, legibus advertatur. Nullus ducatur ad iudices, nisi qui alienae rei, domui, saluti, vel cuiquam invito*

XXXVII. (a) Enitar suo loco, ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit res publica, et quid sit populus, loquente Scipione, breviter posuit; adtestantibus etiam multis, sive ipsius sive eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis (1); numquam illam fuisse rem publicam, quia numquam in ea fuit vera iustitia. Secundum probabiliores autem definitiones pro suo more quaedam res publica fuit: et melius ab antiquioribus Romanis quam a posterioribus administrata est. *Augustinus C. D. II* 21.

(a) Sequentes Augustini locos idcirco in serie non posui, quia in his solus loquitur Augustinus. Eosdem tamen heic subtexere placuit, quia habent interstincta Ciceronis de rep. fragmenta, cursumque illius orationis demonstrant, qua Scipio tertium librum conclusit.

fuerit importunus aut noxius: ceterum de suis, vel cum suis, vel cum quibusque volentibus faciat quisque quod libet. Abundent publica scorta, vel propter omnes quibus frui placuerit, vel propter eos maxime, qui privata habere non possunt. Exstruantur amplissimae atque ornatissimae domus, opipara convivia frequententur, ubi cuique libuerit et potuerit, die noctuque ludatur, bibatur, vomatur, diffluatur. Saltationes undique concrepent, theatra inhonestae laetitiae vocibus, atque omni genere sive crudelissimae sive turpissimae voluptatis exaestuent. Ille sit publicus inimicus, cui haec felicitas displicet: quisquis eam mutare vel auferre temptaverit, eum libera multitudo avertat ab auribus, evertat a sedibus, auferat a viventibus. — Quis hanc rem publicam sanus, non dicam romano imperio, sed domui Sardanapalli comparaverit? qui quondam rex ita fuit voluptatibus deditus, ut in sepulchro suo scribi fecerit, ea sola se habere mortuum, quae libido eius etiam cum viveret hauriendo consumserat. Quem regem isti si haberent sibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam ulla severitate adversantem, huic libentius quam Romani veteres Romulo templum et flaminem consecrarent.

(1) Puta Laelii et Mummii, ut in praecedentibus videre est.

Nunc est locus, ut quam potero breviter ac dilucide expediam, quod in secundo huius operis libro me demonstraturum esse promisi, secundum definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de re publica, numquam rem publicam fuisse romanam. — Breviter enim rem publicam definit esse rem populi. Quae definitio si vera est numquam fuit romana resp., quia numquam fuit res populi, quam definitionem voluit esse reip. Populum esse definivit coetum multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum, disputando explicat; per hoc ostendens geri sine iustitia non posse rem publicam. Ubi ergo iustitia vera non est, nec ius potest esse. Quod enim iure fit, profecto iuste fit. Quod autem fit iniuste, nec iure fieri potest. Non enim iura dicenda sunt vel putanda iniqua hominum constituta: cum illud etiam ipsi ius esse dicant, quod de iustitiae fonte manaverit; falsumque esse, quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet, id esse ius quod ei qui plus potest utile est (1). Quocirca, ubi non est vera iustitia, iuris consensu sociatus coetus hominum non potest esse; et ideo nec populus, iuxta illam Scipionis vel Ciceronis definitionem: et si non populus, nec res populi; sed qualiscumque multitudinis, quae populi nomine digna non est. Ac per hoc, si res publica res populi est, et populus non est qui consensu non sociatus est iuris, non est autem ius ubi nulla iustitia est; procul dubio colligitur, ubi iustitia non est, non esse rem publicam. Iustitia porro ea virtus est, quae sua cuique distribuit. *Augustinus C. D. XIX.* 21.

(1) Sic apud Platonem reip. I. p. 338 definitur a quodam iustitia τὸ τοῦ κρείττονος ξυμφέρον. Sic etiam Cicero ore Phili dixisse videtur.

LIBRI QUARTI

ARGUMENTUM.

Operis de rep. tres libri posteriores maximam partem desiderantur. Quid autem in his disputatum fuerit, coniectura levi, sed fortasse non spernenda, divinare licet e Menedemi sermone apud eundem Tullium de or. I.19, disserentis de prudentia quae versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum: nempe de iis quae statuenda essent in rep. circa deos, disciplinam iuventutis, scribendas leges, iustitiam, fidem, patientiam, temperantiam, frangendas cupiditates, conformandos hominum mores, vitae dignitatem, modum rerum omnium, ceteraque sine quibus civitates aut esse aut bene institutae esse non possent. Iam nominatim in quarto libro egit Cicero de reip. moribus; sed eius disputationis nec multa nobis nec cohaerenria fragmenta supersunt. Codicis quidem quatuor tantum pagellas habemus; verum in editis paulo copiosiorem materiam. Has, inquam, omnes particulas qui consideret, sentiet Tullium egisse primo ferme de puerorum institutione (ut Plato in tertio suo de rep.), quam Polybius veluti nullis regulis certis apud Romanos constitutam criminatus fuerat. Contra Cicero puerilem Graecorum institutionem graviter obiurgat, inverecundia videlicet et absurdis amoribus inquinatam: romanam autem pudicitiam temperantiamque virilem et femineam dilaudat, et censoriam adversus mores potestatem celebrat. Ceteras quoque virtutes, fidem, domesticam concordiam, parsimoniam, aliasque commendat. Illud etiam e quibusdam indiciis magnopere auguror, vapulavisse scilicet a Cicerone Platonem ob inductam rerum omnium in rep. communionem. Et rei quidem familiaris communionem improbavit Cicero, quia ipse in officiis II. 21. (quod opus partem hanc moralem Tulli amissam reparat) ponit inter causas praecipuas civitatis constituendae *ut sua quisque teneat*. Socratis autem apud Platonem doctrinam de uxoribus, nedum Cicero, sed ut verbis Salviani utar (de gub. VII. 23) omnes repudiaverunt. Itaque ut omittam Aristotelis reip. II. 2. sqq. criminationem, ipse Plato divinam cecinit palinodiam de leg. VI. p. 772, praesertim vero VIII. p. 841. Neque ipsi Aristoteli Ciceronem pepercisse puto suadenti reip. VII. 16. immanem senten-

tiam de liberis nonnisi perfectis alendis, deque abortibus procurandis natisve exponendis si copiosiore, quam fert patrimonium, numero procreentur. Profecto singillatim vituperat in reliquiis Cicero morum illas sollemnes corruptelas, theatrum et musicam: quae sine dubio capita a diversis dialogi personis recitata fuerunt. Invehitur autem praecipue in graecorum comicorum libertatem, qui summos viros in theatro sape traducebant; quae licentia romanis legibus merito vindicabatur. Addit Cicero generalem scenicae artis vituperationem, cuiusmodi homines apud Romanos solebant tribu moveri. Sed nec oratorum vitia qui eloquentia ad decipiendos iudices abuterentur, neque poëtarum corruptelam, dissimulavit: ita tamen ut post accusatam oratoriam artem atque poëticam, patrocinium earundem, quatenus rei veritas honestasque patiebatur, non neglexerit.

ALIAE CONIECTURAE

de quarti libri fragmentis.

Lactantium duplici et vera laude ornat Hieronymus (ep. 58 et 70) quod nempe quasi quidam fluvius eloquentiae tullianae fuerit, et quod dialogorum Ciceronis epitomen fecerit. Dialogorum autem tullianorum nomine libros fere de rep. abs Hieronymo aliisque auctoribus κατ' ἐξοχὴν significari, sapiens Patricii et A. Schotti observatio est; quia scilicet nulla disputatio maiore sit contentione habita aut inter plures. Iam quantum e superioribus de rep. libris Lactantius decerpserit, liber meus late demonstrat; etsi nondum cumulate; puto enim esse alias apud hunc auctorem (nec non apud Augustinum aliosque) civiles Tullii reliquias, quas deinceps, ut auguror, doctorum virorum acumen deteget, et in sedes quamque suas quasi postliminio revocabit. Nunc ego quartum de rep. librum adumbraturus, cuius minimum in vaticano codice fragmentum superest, pauca alia apud quosdam veteres; ad Lactantium denuo respicio: in huius quippe operibus imaginem mihi quandam praedicti libri deprehendere videor.

Mores et disciplinam reip. informavisse hoc libro Tullium, in confesso est: cunctae enim eo spectant reliquiae. Porro Lactantius sive in institutionibus VI. 20-24, sive etiam in epitome cap. 62. 63 de moribus ita disserit, ut tulliana fragmenta ad eius oratio-

nem facile accommodentur. (Immo etiam Hieronymus adv. Iovin. II. 8. Tullium expilare videtur.) Scribit enim Lactantius contra quinque sensuum voluptates. Et in voluptate quidem oculorum spectacula vituperat circi et scenae: in aurium voluptate musicam, nec non carminum ac suavioris orationis illecebras: in voluptatibus saporis et odoris satis habet dicere, turpe esse sapienti ac bono, si ventri et gulae serviat, si unguentis oblitus ac floribus coronatus incedat: in tactus voluptate libidinem gravi et multa oratione castigat. Generatim vero parsimoniam, continentiam, simplicitatemque vitae commendat. Quibus peroratis, ait cap. 24: *haec est illa lex Dei, ut a Cicerone dictum est, praeclara et divina, semper quae recta et honesta iubet . . . cuius legis pauca equidem capita posui* etc. Illam quoque imitationem esse constat, quod tam in Tullio quam apud Lactantium disputationem de iustitia sequitur haec doctrina de moribus. Sed enim ordinem tulliani libri utrum Lactantius in tanta, qua utitur, libertate servaverit, incertum est: immo ab eo saepe desertum arbitror. Quamobrem ego has reliquias etsi quaedam in capita conglobavi, sedem tamen earum primitivam et veram divinare non queo. Nam et prisci fragmentorum de rep. sarcinatores, Sigonius atque Patricius, quantopere a vera serie, nulla ipsorum fraude, abberraverint, nunc demum editione mea patefactum est.

Iam quod Lactantius de opif. D. cap. 1 ait, Tullium temptavisse in quarto de rep. libro rationem animi et corporis explicare; id quidem ad libri initium pertinere videtur: nam qui de moribus dicturus erat, recte admodum isto pacto praefatus foret: atque ita Cicero ingreditur in moralem legum tractatum, praeposita (leg. I. 7 et 8) corporis terrestri, animi vero divina, origine. Morum quippe solus homo capax est: facta autem humani corporis et animi descriptione, sequitur ea conclusio, ut potior hominis pars esse animus dicatur, in quo reapse sunt mores: quare et homo definitur *animans moralis*. Atque haec est doctrina Varronis apud Augustinum C. D. XIX. 3; immo potius Antiochi, qui teste eodem Augustino, magister Varronis et Ciceronis fuit. Valde igitur suspicor Tullium hoc loco et praeceptoris Antiochi et Varronis amici doctissimi orationem usurpavisse. Summum bonum in philosophia Varro quaerit *non pecudis sed hominis*. Cicero item, ut mox videbimus, *idem esse non putabat arietis et P. Africani bonum*: quae vi-

dentur verba interloquentis cuiuspiam, Laelii fortasse, qui librum quartum exorsus sit. Varro sentit *in hominis natura duo esse quaedam, corpus et animam; et horum quidem duorum melius esse animam longeque praestabilius, non dubitat.* Cicero quoque, Lactantio et Petro blesensi testibus, *pluris esse animam praestabilioremque corpore adfirmavit.* Porro haec omnia quam recte ad disputationem de moribus ducant, nemo non videt. Lactantius rursum inst. III. 8 tulliane loqui videtur: namque hominis bonum statuit esse diversum a ceterorum animantium bono: exin Tullii sententiam memorat, qui virtutem summum hominis bonum putavit. Et Lactantius quidem iure decernit hominem colendi Dei gratia esse natum; addit tamen, servire Deo, nihil aliud esse, quam bonis operibus tueri et conservare iustitiam, de qua scilicet virtute in praecedente civili Tullii libro sermo fuit. Denique sententiam, quam alibi tullianam dicit, heic quoque inculcat Lactantius, *pluris* videlicet *esse animam quam corpus.* Atque his indiciis haud satis scio, utrum illam de corpore et animo non longam disputationem, quam in Ciceronis quarto de rep. Lactantius legebat, partim saltem cognoscere liceat.

Denique inter eos qui Ciceronis de rep. opus legerunt, vix dubito quin martyr Cyprianus numerandus sit: rhetor quippe fuit gloriosissimus, eiusque eloquentiam eximiis meritisque laudibus a Lactantio inst. V. 1, atque abs Hieronymo de vir. ill. et ep. 58 et 70 elatam videmus. Is autem in aureo ad Donatum opusculo sic circi, scenae, privatarum domuum, et deinde fori flagitia describit, ut cum fragmentis quarti de rep. libri non rebus solum, verum etiam quadam sermonis serie valde congruere videatur. Rursus quae ibidem Cyprianus graphice addit de ambitionis et de luxus ac superbae potentiae malis, ea pariter et cum his fragmentis non pugnant, et cum Scipionis verbis consonant, quae is in primo de rep. libro cap. XVII dicit de rerum humanarum despicientia.

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBER IIII.

I. . . . Temptabo quoniam corporis et animi facta mentio est, utriusque rationem, quantum pusillitas intellegentiae meae pervidet, explicare. Quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quod M. Tullius vir ingenii singularis, in quarto (a) de re publica libro, cum id facere temptasset, (b) materiam late patentem angustis finibus termi-

(a) Recolenda sunt quae de hominis descriptione tulliana diximus in scholio *ante tertium librum*. Certe lectio Lactantii *quarto* (non *tertio*) sana esse videtur; *sic enim habet* editio princeps sublacensis anni MCCCCLXV; sic item romana in aedibus Petri de Maximis anni MCCCCLXVIII, aliaeque octo decimi quinti saeculi, quas in manibus habeo, Lactantii editiones. Habet *quarto* etiam codex vetustissimus bononiensis, et tres taurinenses, uti me certiorem fecerunt per litteras viri illustres Philippus Schiassius et Amedeus Peyronus. (b) Hoc loco post *temptasset* vulgo interponitur particula parum Ciceroni honorifica *nihil prorsus effecit*; *nam* etc. Sed tamen hac particula merito carent editio sublacensis, editio praedicta romana, nec non veneta anni MCCCCXC, permultique codices. In codice autem bononiensi ea particula scribitur in inferiore paginae margine, manu posteriore, etsi antiqua, uti me monuit cl. Schiassius. At enim spuriam esse particulam satis arguit ipse Lactantius, qui inst. II. 10 tullianam illam hominis descriptionem adhuc memorans ait Ciceronem eam esse exsequutum *pluribus quidem locis, sed tamen materiam tam copiosam et uberem strictim contigisse*. Non ergo ait nihil prorsus Tullium effecisse. Quid quod reapse Cicero N. D. II. 53. sqq. non strictim sed copiose eam materiam scribit? Utrum vero divus Ambrosius hexaem. VI. 7-9 in illa luculenta hominis descriptione libros Ciceronis de rep., tertium scilicet vel quartum, imitetur, nescio equidem: sed argumentum certe persimile est; antiquitas autem et eruditio Ambrosii facit ne temere suspicari videar. Utique Ambrosium Ciceronis de rep. legisse libros, evidenter alibi demonstravi.

navit, leviter summa quaeque decerpens. Ac ne ulla esset excusatio, cur eum locum non fuerit executus, ipse testatus est, nec voluntatem sibi defuisse nec curam (a). In libro enim de legibus primo, cum hoc idem summatim stringeret, sic ait: — Hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris quos legistis (b), expressit Scipio. *Lactantius de opificio divino* (c) *cap. I.*

Atque ipsa mens quae futura videt, praeterita meminit. *Nonius de num. et cas.*

Praeclare ·M· Tullius: — Etenim (d) si nemo est, inquit, quin emori (e) malit, quam converti in aliquam figuram bestiae, quamvis hominis mentem sit habiturus; quanto est miserius, in hominis figura, animo esse efferato? mihi quidem tanto videtur, quanto praestabilior est animus corpore (1). *Lactantius inst. V.* 11.

(a) Haec verba *nec voluntatem sibi defuisse nec curam* ii qui fragmenta de rep. consarcinaverunt, scribere solent separatim tamquam puta tulliana; quod contra omnino est: Lactantii quippe sunt, dicentis fidem fecisse Tullium nec voluntatem exsequendae rei sibi defuisse nec curam, quia nimirum ipse declarat in legibus I. 9. videri sibi Scipionem satis eum locum expressisse in libris de rep. Immo illis verbis *nec voluntatem sibi defuisse nec* etc. imitatur Lactantius Tullium de rep. III. 8. (b) Var. lect. *quos de rep. legistis*, quod glossema videtur. (c) Ita cod. bonon. *pro de opificio Dei*, ut vulgo in editionibus legitur. (d) Quonam ex opere Tullii sequentia verba sumat Lactantius, incertum est; videtur tamen ex hoc quarto de rep. sumere, propter illam comparationem animae et corporis. Nisi forte locus pertinet ad tertium librum, id est ad Laelii sermonem, quo fortasse dixerit in lacunis post cap. XXII hominem detracta iustitia immanitatem gerere beluae in hominis figura, ut de off. III. 20. Sane utrumque Tullii locum vel sibi vindicat vel imitatur Lactantius de ira D. XII; et de op. D. III. Vide et Ambros. off. II. 13. (e) Al. *mori*.

(1) Petrus blesensis epist. LXXXV ait: *Cicero et Apuleius et, quod maius est, Augustinus et Hieronymus testantur plus esse ani-*

Ait quodam loco Tullius, se non putare idem esse arietis et ·P· Africani bonum. *Augustinus contra Iulian. IV.* 60 (1).

Eademque obiectu suo umbram noctemque efficiat, cum ad numerum dierum aptam tum ad laborum quietem (a). *Nonius voc. aptam.*

Cumque autumno terras ad concipiendas fruges patefecerit; hieme ad conficiendas relaxarit; aestiva maturitate alia mitigaverit, alia torruerit (b) (2). *Nonius voc. mitis.*

(a) Variant mendosique sunt de more codices Nonii atque editiones.

(b) In olim edita de rep. fragmenta obrepserunt, ut alibi, supplementa emendationesque Patricii, quibus necessario fides detrahenda est, ut iubet ipse Patricius in secundis curis. In codicibus quoque vaticanis est ille error *a fistula*, pro *aestiva* ut correxit Patricius. Item in iisdem codd. his est *concipiendas*; ego vero secundo loco recipio emendationem *conficiendas*, exclusis tamen Patricii additamentis.

mam quam corpus. Adde et Lactantium inst. III. 9. ff. 16. Floruit saeculo post Christum duodecimo Petrus; qui utrum Ciceronis libros de rep. legerit nec ne, merito ambigendum est. Ad Petri Blesensis locum quod adtinet, conferatur Cicero fin. V. 21, et off. II. 13.

(1) Hunc locum magnopere existimo e libris de rep. fuisse petitum, tum propter Africani mentionem, tum quia ibidem Augustinus non semel expilat politicum Ciceronis opus. Conferendus est idem Augustinus in ps. XCIX. 5; praesertimque Lactantius inst. III. 8, et epitom. XXXIII.

(2) Haec pertinent ad illam hominis descriptionem, cuius causa mundum esse factum ait cum stoicis Lactantius de ira D. XIII: *sol irrequietis cursibus et spatiis inaequalibus orbes annuos conficit; et aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem superducit ad requiem; et tum abscessu longius ad meridiem, tum accessu propius ad septentrionem, hiemis et aestatis vicissitudines facit: ut et hibernis humoribus ac pruinis in ubertatem terra pinguescat; et aestivis caloribus vel herbidae fruges maturitate durentur, vel quae sunt in humidis, incocta et fervefacta mitescant. Luna* etc. Confer eundem Lactantium inst. II. 11; Ambros. off. I. 14; Cic. leg. I. 8, ac praesertim de sen. XV.

Cum adhibent in pecuda pastores. *Nonius voc. pecuda.*

Cicero in quarto de re publica — Armentum — et ab eo armentarius (a). *Priscianus super XII. vers. Virg. p.* 1220.

P. 111. II. . . . * gratiam. Quam commode ordines descripti, aetates, classes, equitatus (b) in quo suffragia sunt etiam senatus: nimis multis (c) iam stulte hanc utilitatem tolli cupientibus, qui novam largitionem quaerunt aliquo plebiscito reddendorum equorum (1).

(a) Verba *et ab eo armentarius* videntur ipsius Prisciani. Utrum autem hic et praecedens locus huc pertineant, et de famulatu mutorum erga hominem loquantur (ut Cic. in loco simili leg. I. 8) valde incertum est. (b) Hunc locum suum imitatur ipse auctor tusc. IV. 1; subdit autem se de moribus institutisque maiorum et disciplina ac temperatione civitatis accurate locutum esse maxime in sex libris de rep. (c) Cod. *multi.* (*) Folium unicum in vaticano codice superest cum inscripto titulo quarti libri. Etsi autem hae quatuor pagellae valde exiguam particulam habent, nihilominus id confirmant, quod edita fragmenta innuebant, nempe quarto libro actum fuisse de disciplina reip. deque moribus instituendis; quod ut fieret, postulavit a Scipione Tubero lib. II. 38. Rursus ex hac particula constat, quanta severitate Cicero diffluentes civium mores castigandos atque intra pudoris septa coërcendos putaverit: cuius perfectae doctrinae laude nemo prope ex antiquis philosophis par Ciceroni est. Lege praesertim de senectute, et tusc. IV. Porro hanc partem politicorum librorum de educatione et de disciplina eo magis periisse dolendum est, quod eadem de re dissertatio, quam Cicero in legibus III. 13 (quod opus posterius aetate est) exornaturum se promittit, nulla est in superstite illius operis parte, latetque adhuc in amissis legum post tertium libris.

(1) Quamquam Gracchi legibus suis patrimonium publicum dispensarent, et aerarium exhaurirent (off. II. 21), nihilominus patronos se aerarii in orationibus ostentabant (Cic. tusc. III. 20). Itaque et hanc technam cum fautoribus suis excogitavisse videntur, iuben-

III. Considerate nunc cetera quam sint provisa sapienter ad illam civium beate et honeste vivendi societatem: ea est enim | prima causa coeundi (1), et id hominibus P. 112. effici ex re publica debet, partim institutis, alia legibus. Principio disciplinam puerilem ingenuis; de qua Graeci multum frustra laborarunt (a), et in qua una Polybius noster

(a) Graecorum disciplinam puerilem mox reprehendet Cicero. Sed tamen graeci philosophi magnam eius rei curam prae se tulerunt. Legesis Isocratem ad *Demonicum*, et praesertim or. areop.; Xenoph. Cyrop.; Platonem leg. I. p. 643. II. 664. VII. p. 813, et reip. lib. IV; tum Aristotelem reip. V. 9, qui *praeterea de institutione* puerili totum scribit librum octavum, *denique Plutarchum* περὶ παίδων ἀγωγῆς, quem ceteroqui libellum graviter accusat νοθείας Wyttenbachius tom. I. opusc. p. 463. sqq. Equidem haud dubito quin Cicero latinos quoque auctores, quos inter aequalem suum Varronem, expilaverit, cuius opus *Cato* vel *de liberis educandis* citatur a Nonio, et secundum emendatas lectiones a Gellio IV. 19, atque a Macrobio sat. III. 6. Catonis quoque extiterunt praecepta ad filium de moribus. Ego vero magnopere hortor adulescentes ut illa etiam inspiciant nobilissima praecepta vivendi, quae eorum aetati tradit Augustinus de ord. II. ff. 25; inter quae illud est, alibi a me iam memoratum, ut *remp. nolint administrare nisi perfecti*. Iam illo se loco Augustinus non auctorem sed exscriptorem (Tullii ne an alius?) ipse fatetur ff. 28: *haec praecepta vivendi, quamvis hic meis verbis pro tempore expressa sint, non tamen a me inventa. His enim magnorum hominum et paene divinorum libri plenissimi sunt.* Porro Augustinum praedicto in opere valde imitari Ciceronem de rep. demonstravi superius p. 230, et p. 235. n. 3. Idem Augustinus contra acad. III. ff. 35 ait adulescentium vitae educandae atque instituendae omnes litteras Ciceronis vigilavisse.

di scilicet equites reddere equum, qui publica impensa duorum millium assium ex ordinatione Servii Tulli alebatur. Eius autem plebisciti speciosa causa fortasse erat, quod multo plures, ut fit, equum impetravissent, quam qui stipendia mererent.

(1) Ex Aristotele reip. III 9: τέλος μὲν οὖν πόλεως τὸ εὖ ζῆν... τοῦτο δ' ἔστιν τὸ ζῆν εὐδαιμόνως καὶ καλῶς. Recole dicta a Tullio lib. I. 25.

Desiderantur paginae neque plus octo neque minus quatuor.

hospes nostrorum institutorum neglegentiam accusat (1); nullam certam aut destinatam legibus, aut publice expositam, aut unam omnium esse voluerunt (2). Nam || . . . . .
. . . .

Secundum Tullium qui dicit, — ad militiam euntibus dari solitos esse custodes a quibus primo anno regantur. *Servius ad aen. V.* 546 (a).

Non modo ut Spartae, rapere ubi pueri et clepere discunt (3). *Nonius voc. clepere.*

(a) Quamquam Servius ex incerto Tullii opere locum laudat, nihilominus haud vana coniectura est eum ad hanc sedem pertinere.

(1) Fortasse libro historiarum sexto, in quo Romanorum politiam accurate Polybius scripserat. Et quidem Polybius I. 64. promittit accurate descripturum Romanorum politiam, quod utrum peculiari opere fecerit, an sexto historiarum libro, lis criticorum est. Sed certe Cicero polybiano illo scripto in primis usus est, ore Scipionis discipuli recitans praeceptoris Polybii opus.

(2) Omni tamen aevo videntur convenisse Romae in ludum litterarium pueri et puellae ut Virginiae exemplum demonstrat. Controversiam ventilat Quintilianus inst. I. 2, utrum nempe utilius domi an in scholarum frequentia erudiantur pueri. Sed enim de institutione tantum litteraria ibi sermo est; Cicero autem universam disciplinam puerilem attingit, prorsusque videtur commendavisse morem romanum, ut pueri pro parentum arbitrio instituerentur. Quare et vix dubito quin idem hoc libro locutus fuerit de patria quoque potestate, quam summam apud Romanos, minimam apud Graecos, fuisse observat Dionysius II. 26. Item Varro libro *de liberis educandis* hanc quaestionem haud praeteriit, quod satis indicat locus eius egregius apud Nonium voc. *reiculas* his verbis: *et ut in grege opilio oves minus idoneas removere solet, quas reiculas appellat; saepe enim unus puer petulans atque impurus inquinat gregem puerorum.*

(3) Hunc pessimum Lacedaemoniorum morem magnopere castigat Isocrates in panath. ed. Steph. p. 277; cuius sententias vix dubito quin in hoc Ciceronis loco, si integer esset, haberemus.

IIII. Adeo ut Cicero dicat in libris (a) de re publica opprobrio fuisse adulescentibus si amatores non haberent (1). *Servius ad aen. X.* 325.

. . . ri nudari (b) puberem. Ita sunt P. 113. alte repetita quasi fundamenta quaedam verecundiae (c). Iuventutis vero exercitatio quam absurda in gymnasiis (2)! quam le-

(a) Lambinus in notis ad prohoemium Nepotis tribuit hunc locum quarto de rep., coniectura ne an aliqua fretus auctoritate? Malo equidem ad Lambini, quam ad Schotti sententiam accedere qui nod. Cic. III. 5 locum e quinto de rep. citat. (b) Vocabulum *nudari* superadditur in codice inter *ri* et *puberem*. Id nisi vocabulum fuisset superadditum, haud erat absurdum hiatus finem ita fere sarcire: *more romano cum patre filium non solere lavari puberem*; quam rem testantur Cic. off. I. 35, de or. II. 55; Plut. in Cat. cens. XX, et quaest. R. T. VII. p. 109; Ambros. off. I. 18; Valer. M. II. 1. 7; quem postremum auctorem ex hoc quarto de rep. multa in suum primum secundumque librum derivavisse, merito existimat censor lipsiensis apud Moserum. Ad locutionem *nudari puberem* num illud quoque referendum est, quod egressi pueritia primo anno iubebantur *brachium toga cohibere*? scilicet ne reiecta toga corpus iuvenile nudaretur, quum prisco more toga sine tunica uterentur, campestri cincti. Pronum autem mihi creditu est hac fere lacuna laudavisse Tullium Ennii illum versum, ut tusc. IV. 33: *flagitii principium est nudare inter civis corpora*. De pudicitia Romanorum lege Dionysium halic. VII. 72. Citatur a Servio aen IV. 45 Varronis de pudicitia liber, quem Cicero inspexisse credendus est. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *verecundae*.

(1) Nempe de Cretensibus Spartanisque sermo est. Strabo X. p. 740 et Servius citato loco. Pergebat, autem, ut arbitror, Scipionis invectio adversus Graecorum παιδεραστίαν; dissimulans tamen, honoris causa, quae Plato ipse flagitiose de puerorum amoribus in convivio scripsit atque in Phaedro; quibus ceteroqui medicinam fecit idem leg. I. pag. 363. Exin notavisse videtur Scipio quae circa puerorum iuvenumque institutionem in rep. viro romano sanioribus adsueto partim flagitiosa partim absurda videri debebant. Sane ipse Cicero tusc. IV. 34, licet Platonis reverentissimus, fatetur nihilominus hunc non iniuria fuisse accusatum qui amori auctoritatem tribuerit.

(2) Intelligit γυμνοπαιδείαν, quam ne apud Graecos quidem priscam fuisse ait Dionysius VII. 72; et cum primum instituta est, vituperatam tradit Plato reip. V. p. 452. Insanum esset hac de re congerere flagitia Graecorum, quae

vis epheborum illa militia (1)! quam contrectationes (a) et amores soluti et liberi! Mitto aput Eleos et Thebanos, aput quos in amore ingenuorum libido etiam permissam habet et solutam licentiam (2). Lacaedemonii ipsi cum | omnia concedunt in amore iuvenum, praeter stuprum (3), tenui sane muro dissaepiunt id quod excipiunt (4); conplexus enim concubitusque permittunt, palliis interiectis (b).

P. 114.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *contrectationis.* (b) In principe editione a me editum fuit *pallas inter pecus*; quod quasi proverbium non improbabili interpretatione munivi. Sane pagina codicis haec lectu omnium difficillima est, ut tum in scholiis adfirmavi. Nunc ecce praeclaram emendationem suppeditat mihi Ianuarius Nepotianus, Valerii M. breviator, a me nuper editus (coll. vat. T. III.), qui cap. XV. non unum expilat quarti huius tulliani libri locum. Ait ergo XV. 20. *Lacedaemonii osculorum licentiam dedere et concubitus, verum PALLIIS INTERIECTIS.* Statim ergo agnovi, me in oblitterata Tullii membrana sic legere debuisse, ad quam mox oculos referens, nihil reapse obstare videbam quominus ita legerem; immo eius fugientes apices cum Nepotiani verbis conspirare satis animadvertebam. Porro quod apud Valerium non sint haec verba, nil mirum est; ait quippe in praefatione Nepotianus a se Valerium aliquando fuisse auctum; id quod revera ab eo non semel praestitum, in loco demonstravi. Immo Nepotianus in eodem capitulo expilat manifeste alias libri huius tulliani sententias. Ait enim ff. 17. *Spartani docebant etiam filios furari.* ff. 18. *Elei Thebanique permisere passim, ut ingenui pueri amarentur; nec inhonestum putavere eosdem corrumpi.* ff. 20. *Apud Romanos triennio puberes inducebantur in castra ante militiam.*

nimis multa scribunt Athenaeus lib. XII et XIII; Plutarchus in Lyc., et apoph. lac.; Xenoph. de rep. lac.; Propert. III. 14; aliique poëtae. Confer etiam Lactant. inst. I. 20.

(1) Scilicet dum essent περίπολοι; qua super re legatur Corsinius fast. att. diss. XI. 5. Conferendus praeterea Plato leg. VII. p. 796. Nota est Thebanorum amantium legio. Plut. in Pelop. XVIII, et Athen. XIII. 2.

(2) Xenoph. de rep. lac. II. 13; Plut. amat. T. IX. p. 51.

(3) Xenoph. de rep. lac. II. 14; 15; Plut. inst. lac. initio.

(4) Id discrimen, ut nugatorium, merito irridet Cicero tusc. IV. 33.

V. Hic Laelius, praeclare intellego, Scipio (1), te in is (a) Graeciae disciplinis, quas reprendis (b), cum populis nobilissimis malle quam cum tuo Platone (c) luctari, quem ne attingis quidem. Praesertim cum || Plato in multis ita lapsus sit, ut nemo deterius erraverit, in primis quod in libris civilibus omnia omnibus voluit esse communia. De patrimoniis tolerabile est, licet sit iniustum: nec enim aut obesse cuiquam debet, si sua industria plus habet; aut prodesse, si sua culpa minus. Sed, ut dixi, potest aliquo modo ferri. Etiamne coniuges, etiamne liberi communes erunt? Non erit sanguinis ulla distinctio, nec genus certum, nec familiae, nec cognationes, nec adfinitates: sed sicut in gregibus pecudum confusa et indescreta omnia, nulla erit in viris continentia, nulla in feminis pudicitia. Quis esse

(a) Ita cod. pro *his*. (b) Ita cod. prisca orthographia, sicuti in palimpsestis ambrosianis et in palatino. Quin apud Ciceronem sic diserte legisse videtur Cornutus p. 2286. (c) Locus hic, immo pagina tota, aegerrime legitur: confido tamen me recte omnino legisse.

(1) Ergo hactenus locutus erat Scipio. Bene autem habet quod Scipio de moribus disciplinaque disputat: fuit enim anno urbis DCXII censor, et quidem valde severus, ut declarant eius notae censoriae, quas Pighius collegit in annalibus. Eiusdem oratio, quam in censura habuit, diserte *de moribus ad populum*, seu *quum ad maiorum mores populum hortaretur*, laudatur a Gellio IV. 20, V. 19. Quin eiusmodi fere videntur fuisse etiam aliae eius orationes a Gellio item laudatae II. 20. VII. 11. 12; nec non ab Isidoro orig. II. 21. Ergo Cicero ex his Africani scriptis nonnulla certe hausisse videtur, quae belle ab ipso auctore in politicis his sermonibus recitanda curavit. Item Catonis et Laelii eadem de re orationes compilavit hoc libro Tullius, utens quidem illorum coloribus sed tamen penicillo suo, ut loquitur ad Q. fr. II. 15.

in utrisque amor coniugalis potest, in quibus non est certus aut proprius adfectus? Quis erit in patrem pius, ignorans unde sit natus? Quis filium diliget, quem putabit alienum? Quin etiam feminis curiam reservavit (a), militiam et magistratus et imperia permisit. Quanta erit infelicitas urbis illius, in qua virorum officia mulieres occupabunt? (1) *Lactantius epitom. cap. XXXVIII.*

Et noster Plato magis etiam quam Lycurgus, omnia qui prorsus iubet esse communia (b), ne quis civis propriam aut suam rem ullam queat dicere (c). *Nonius voc. proprium.*

Ego vero eodem quo ille Homerum redimitum coronis et delibutum unguentis emittit ex ea urbe quam sibi ipse fingit (2). *Nonius voc. fingere.*

(a) Büнem. mallet *reseravit.* (b) Lycurgus rei tantummodo familiaris communionem Spartae esse voluit; Plato etiam uxorum, reip. V; ob quod flagitium tanta infamia laborat. Verba Platonis seu Socratis, latine extant apud Salvianum de G.D. VII. 23, quae utrum habeant tullianam elegantiam, in medio relinquo. (c) Lectionem optimam *queat dicere* exhibet nobis parisiaca Nonii editio, confirmatque praeclarus codex urbinas: pro qua lectione in aliis editionibus lego *ullam addiceret*; in codicibus autem occurrit corruptio *ullaque aducere*, vel alia eiusmodi menda, quae plurima totum fragmentum inquinant. Illud est insigne mendum unius codicis *et nunc populo* pro *et noster Plato.*

(1) Addit Lactantius: *sed haec alias latius.* Reapse eandem Platonis refutationem latius ipse ornat inst. III. 21. sqq. Utrum autem breviatam an potius latiorem Lactantius orationem ex Tullio sibi vindicaverit, haud facile definiverim.

(2) Laelius, ut suspicor, dicit videri sibi Platonem ob praedictam doctrinae labem, aeque civitate eiciendum, atque ille Homerum (reip. III. p. 398) in eadem esse non patitur. Ceterum pro Homero adversus Platonem libros quatuor, qui iam non extant, scripsit, teste Suida, Dio chrys. acerrimus alioquin Homeri vituperator. Tulit vero aetatem luculenta Homeri defensio Proclo auctore. Item Sarapion alex. librum

VI. Censoris iudicium nihil fere (a) damnato nisi ruborem adfert. Itaque ut omnis ea iudicatio versatur tantummodo in nomine, animadversio illa ignominia dicta (b) est (1). *Nonius voc. ignominia.*

Horum enim (c) severitatem dicitur inhorruisse primum civitas (2). *Nonius voc. horrendum et horridum.*

Nec vero mulieribus praefectus praeponatur, qui apud Graecos creari solet (3); sed sit censor qui viros doceat moderari uxoribus (d) (4). *Nonius de num. et cas.*

Ita magnam habet vim disciplina verecundiae: ca-

(a) *Ferre* habent cum editionibus codices Nonii omnes vaticani. In plantiniano meo exemplari vir doctus emendat *fere* et deinde *affert*: quae iure emendatio fieri videtur, praesertim quia tam in illa editióne, quam in gothofr. additur corruptum vocabulum *offerrent* vel *offerent*, ex quo fit merito *adfert*. Sed, ut dixi, codices habent *ferre*, sine ullo additamento. (b) Codices plerique omittunt *dicta*. (c) Edd. habent *in* pro *enim*. (d) Si respicias ad Gellium X. 23., locus videbitur sic continuandus Catonis verbis: *viri autem, mulieribus iudices pro censore sint: imperium, quod videtur, habeant: siquid perverse taetreque factum est a mulieribus, multentur; si vinum biberunt* etc.

scripserat, utrum Homerum Plato a rep. merito ablegaverit, Suid. Denique idem Suidas memorat opus Telephi grammatici περὶ τῆς Ὁμήρου καὶ Πλάτωνος συμφωνίας. [Ceteroquin Tullii locum imitatus est apprime Aristides oratt. platonn. ed. Iebb. t. II. p. 326, observante Creuzero.]

(1) Scilicet nota censoria.

(2) Adhuc de censoribus sermo esse videtur, quorum potestatis propria est *severitas*. Gell. IV. 20; Val. M. II. 9.

(3) Praefecti mulieribus (γυναικονόμου) inter Graecos mentio est apud Aristot. reip. IV. 15.

(4) Sic Dionysius II. 24. 25 commemorato illo graeco, qui muliebri pudicitiae praeerat, magistratu, ait melius consuluisse nuptiis Romanos, qui uxorem in potestate mariti esse voluissent. Sic apud Dionem LIV. 16 Augustus maritos iubet uxori quemque suae moderari vitiisque eius obviam ire. Sed tamen Tertullianus de pudic. initio suadet, ut censura aliqua pudicitiae mulierum consulatur.

rent temeto omnes mulieres (1). *Nonius voce temulenta.*

Atque etiam si qua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant (2). *Nonius voc. fama.*

Itaque a petendo petulantia; a procando, id est poscendo, procacitas nominata est (a). *Nonius voc. petulantia.*

VII. Nolo enim eumdem populum imperatorem et portitorem esse terrarum (3). Optimum autem et in

(a) De feminarum luxu Propertius III. 13. 13: *nulla est poscendi, nulla est reverentia dandi.*

(1) De famigerata romanarum mulierum abstinentia a vino, iam inde a Romuli aetate, conferre iuvabit Plinium XIV. 13; Valerium M. II. 1. 5, VI. 3. 9; Servium aen. I. 737; Plutarchum comp. Lyc. cum Numa; Dionysium II. 25; Polybium lib. VI apud Athenaeum X. 11; Tertullianum apol. cap. VI; Arnobium I. p. 20; Lactantium inst. I. 22; Augustinum confess. IX. ff. 18, et append. t. III. part. I. p. 121. G. Omni prope vini usu interdicitur universim apud Plat. leg. II. fin. Lege etiam Eusebium praep. ev. XII. 25. De mulierum veterum victu et moribus sermo fuit in quadam oratione Catonis apud suprascriptum Gellium X. 23. Ego igitur magnopere arbitror Tullium quae hoc libro dixit de mulierum moribus hausisse praesertim e Catone, nec non e sexto Polybii libro qui fuit de disciplina Romanorum. Namque horum duumvirum verbis mire decuit uti Scipionem. Sed festivum est quod narrat Hieronymus (si lectio sana est) contra Iovin. I. 48 Catoni scilicet censorio fuisse uxorem vinolentam. Adversus luxum muliebrem, sive pro lege oppia, extat Catonis oratio apud Livium XXXIV. 2. sqq. De pudicitia muliebri adfatim Hieronymus in praedicto opere.

(2) Legesis Catonem apud Plinium XIV. 13; Plut. q. r. t. VII. p. 75.; Virgilii interpr. veron. ad ecl. VIII. 29; Arnob. II. p. 91.

(3) Eadem sententia est Tullii in frag. orat. de rege alex. III. 1. Quamquam heic fortasse agitur de locatione censoria terrarum. Namque, ut ait Symmachus ep. I. 12, *censorum notio fuit spectare opera quae locassent.*

privatis familiis et in re publica vectigal duco esse parsimoniam (1). *Nonius voc. portitores , et Io. saresberiensis policrat. III.* 12.

Fides enim nomen ipsum mihi videtur habere , cum fit quod dicitur (a). *Nonius voc. fidei.*

In cive excelso atque homine nobili blanditiam , ostentationem , ambitionem notam (b) esse levitatis. *Nonius voc. blandimentum.*

Intuere paululum ipsos de re publica libros , quod nullus sit patriae consulendi modus aut finis bonis (c).

(a) Repetit hanc sententiam Cic. off. I. 7. et ad Tyron. ep. X. (b) Tres Nonii editiones, quas vidi itemque codex unus vaticanus (nam in ceteris nihil inveniebam) habent *meam* pro *notam.* Sigonius scribebat *nimiam.* Sed tamen in margine plantinianae editionis haec typis cuditur coniectura : *notam* (pro *meam*) *lego , nisi mavis scribi , meram esse e levitatem.* (c) Ita legebat in Cicerone etiam Nectarius ad Aug. ep. XC.

(1) Sic diserte ait Maecenas in politica oratione ad Augustum apud Dionem LII. 35. Laudes parsimoniae, quas hoc loco scripsit late Cicero, a veterum scriptis derivavisse credendus est. Nam Catonis adversus luxum noti sunt sonitus. Laelii declamatio in luxum constat e lucilianis versibus apud Cic. fin. II. 8. De luxu, utrum esset cohibendus Romae nec ne, legenda est omnino insignis Tiberii imp. epistula apud Tacitum annal. III. 53. sqq. Apud eundem auctorem cap. 55. invenies notatam sapienter causam cur nostra etiam aetate post publicas calamitates studium parsimoniae apud pecuniosos quoque perseveret. Leges Romanorum sumptuariae recensentur a Macrobio sat. II. 13. Athenaeus autem VI. 21 memorat inter eos qui legem fanniam sumptuariam studiose observaverunt Scaevolam, Tuberonem, et Rutilium, huius dialogi personas. (Quare haud scio an Cicero unum vel plures ex his fecerit hoc in libro de parsimonia disputare.) Ibidem Athenaeus Romanorum parsimoniam laudat Posidonii verbis. Apud Plutarchum de san. tuend. t. VI. p. 478 seditionum non minimam causam esse luxum nimiosque sumptus docet Crates. Obsoletas queritur leges sumptuarias Tertullianus apol. cap. VI: *quonam illae leges abierunt sumptum et ambitionem comprimentes? quae centum aera non amplius in caenam subscribi iubebant , nec amplius quam unam inferri gallinam et eam non saginatam?* etc. Pergit expostulare Tertullianus etiam de neglectis maiorum circa feminas institutis, Tullium nostrum fortasse spectans.

Cerne quantis ibi laudibus frugalitas et continentia (a) praedicetur, et erga coniugale vinculum fides, castique honesti ac probi mores. *Augustinus epist. XCI.* 3.

VIII. Admiror, nec rerum solum, sed verborum etiam elegantiam. Si iurgant, inquit (1). Benivolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur (b). *Et in sequenti* : iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare. *Nonius voc. iurgium.*

Eosdem terminos hominum curae atque vitae, sic(c) pontificio iure sanctitudo sepulturae (d). *Nonius voc. sanctitudo.*

Quod insepultos reliquissent eos, quos e mari propter vim tempestatis excipere non potuissent, innocentes necaverint (2). *Idem voc. excipere.*

(a) Generatim Augustinus nos docet laudes frugalitatis et continentiae, quae in politicis libris recitatae fuerunt. Sed enim quid specialiter dictum fuerit, vix dubito quin tradat Cicero off. II. 22, ubi dilaudat Africani, patrisque Pauli, abstinentiam in tot tantisque victoriis; itemque Mummii achaici fratris eius qui his dialogis interest. (b) Hinc Seneca in fragmento palatino: *familiare iurgium non iudicem sed arbitrum quaerit*. (c) Censor lips. mallet *significat* pro *sic*. (d) Hanc et sequentem particulam de sepultura seu de iure manium heic colloco, quoniam Dionysius halic. in vaticanis excerptis p. 523 docet nos, hanc etiam curam fuisse romani censoris, nequis inferiarum traditas a maioribus caerimonias desereret. Quaenam autem huius mutili loci sententia est? Utique Cicero tusc. I. 12 excessu vitae non deleri hominem, e pontificio iure et caerimoniis sepulchrorum intelligi ait. Sane is Tulliolae suae miris modis parentavit. Funebrem autem laudationem quandam ab iis praeteriri miror qui Ciceronis scripta enumerant, de qua ipse auctor ad Q. fr. III. 8: *Serrani Domestici filii funus perluctuosum fuit a. d. IIX. kal. decemb. Laudavit pater scripto meo.* Quam quidem laudationem hoc ipso anno, quo scribebat de rep. Tullius, habitam cognosces, si epistularum chronologiam apud Wielandum aut Schützium consulueris.

(1) Lex XII. tabularum. [Imitatur Ciceronem Valerius M. II. 1. 6. Item cap. V. et VI. 1. ubi de frugalitate etc. imitatur superiora. C. lips.]

(2) Dicit athenienses duces cru-

Nec in hac dissensione suscepi populi causam sed bonorum. *Nonius de doct. indag.* (a)

Non enim facile valenti populo resistitur, si aut nihil impertias iuris, aut parum (b). *Priscianus lib. XV. p.* 1014.

Cui quidem (c) utinam vere fideliter abunde ante (d) auguraverim ! (e) *Nonius voc. auguro.*

VIIII. *Frustra hoc exclamante Cicerone, qui cum de poetis ageret* — Ad quos cum accessit, *inquit*, clamor et adprobatio populi quasi magni cuiusdam et sapientis magistri, quas illi obducunt te-

(a) De gracchanis seditionibus sermonem fieri iudicat censor lips. (b) Locus hic tertio in libro satis apte concluderetur, nisi cum Priscianus diserte e quarto libro laudaret tam in editionibus, quam in vetere, quem inspexi, codice vaticano. (c) Ita paris. editio; at plantiniana et gothof. *quidam.* (d) Ita fit coniectura in margine plantinianae; namque editiones aliae habent *abundante*, aliae *abundiente.* In codicibus, quantum vidi, desideratur hic Ciceronis locus. (e) Num est illa nota Scipionis adversus Caium Gracchum imprecatio post Tiberii necem? C. lips.

deliter necatos propterea quod post proelium ad Arginusas non excepissent naufragorum cadavera. Xenoph. hist. I. Inferiarum autem politici prope omnes prae se curam tulerunt. Numae legum de funeribus mentio apud Liv. I. 20. Tabulam decimam habuisse iura sepulturae, e fragmentis cognoscimus. Polybius VI. 6. ff. 53. sqq. inter bona reip. rom. instituta ponit funerum pompam et mortuorum laudationes: quae scilicet laudationes utrum a Publicola inceperint, dubitat Dionysius V. 17. Eiusmodi pietatem vulgo poëtae suadent. Solonis iura funebria sunt apud Plut. in Sol. XXI; Lycurgi, apud eundem Plut. in Lyc. XXVII. Apud Laërtium III. 48 Plato tria genera iustitiae statuit, erga deos, homines, et manes. Legesis eundem Platonem reip. II. p. 366, leg. I. p. 632. IV. p. 717. XII. p. 947. 958. sqq. Xenoph. mem. Soc. II. 2. Inter christianos lege Lactantium inst. VI. 12, et Augustinum de cura ger. pro mortuis. Porro quod adtinet ad inferiarum utilitatem Plato in primo praedictorum locorum (reip. II. p. 366) prorsus conspirat. cum divina auctoritate libri II. 12. 46 Machabaeorum.

nebras? quos invehunt metus (a)? quas inflammant cupiditates (b)? *Augustinus C. D. II.* 14, *et Io. saresberiensis policr. VII.* 9.

(a) Apud Saresberiensem pro *metus* est in margine varia lectio *motus*, quae mihi videtur optima. (b) Hactenus Augustinus. Iam etsi invectio in poëtas est apud Ciceronem N. D. I. 16. III. 31. tusc. II. 11. IV. 32; et quidem III. 2 partim similis huic loco; nihilominus videntur mihi Sigonius et Vivesius iure hanc particulam posuisse in fragmentis librorum de rep. tum propter verborum discrepantiam, tum propter incrementa sententiarum. Imitatur autem hanc reprehensionem poëtarum Lactantius inst. I. 15. Ea scilicet platonica est, ut observat etiam Augustinus C. D. VIII. 13. Legesis ipsum Platonem reip. III. p. 391; leg. IV. p. 719; reip. X; nisi quod p. 607 excipit hymnos in deos, laudationesque poëticas illustrium virorum. Heic autem oboritur haud absurda quaestio utrum Io. Saresberiensis, qui policr. VII. 9 locum hunc continuat, Ciceronis opus de rep. viderit, an potius usque huc quidem Augustinum interpolaverit, reliqua autem de suo addiderit. Sic igitur Saresberiensis: *Cicero cum de poëtis ageret, ut diligentius audiatur, exclamat: clamor et adprobatio populi, quasi magni cuiusdam et sapientis magistri, et qui ad commendationem sufficiat plausu suo, quos vult facit authenticos. At illi, qui tantis laudibus efferuntur, quantas obducunt tenebras! quos invehunt metus! quas inflammant cupiditates! Ili stupra adulteriaque conciliant*; prosequiturque alia eiusmodi. Tum e Terentio (Eunuch. III. 2) *qui*, ut ait, *prae ceteris placet*, exemplum illud profert adulescentis, qui in tabula spectans Iovem lascivientem, malo exemplo abutitur. Atqui ut ego credam Terentii sermonem super illa Iovis pictura reapse in quarto de rep. extitisse, illo maxime indicio utor, quod Augustinus C. D. II. 12, postquam repetiit locum illum Ciceronis quem cap. X. p. 319. n. a. posui, Scipionem mox adloquens ait; *et dignum fuit ut Terentius vester flagitio Iovis optimi maximi adulescentium nequitiam concitaret?* Idem Augustinus C. D. II. 7 ait: *quanto satius erat ad erudiendum iustitiam iuventutem, publice recitari leges deorum, quam laudari inaniter leges atque instituta maiorum!* Quis haud videt intelligi ab Augustino Tullium, qui ob erudiendam iuventutem toto quarto libro laudavit leges atque instituta maiorum? Atqui Augustinus ibi statim subdit historiam terentiani iuvenis: *hinc apud Terentium flagitiosus adulescens spectat tabulam quandam pictam* etc. Et quidem Augustinus passim eo secundo de C. D. libro remp. Ciceronis expilat. (Legesis etiam confess. I. 16.) Iam quantum Terentius Scipionum, Laeliorum, immo et Furiorum domibus iucundus fuerit ac familiaris, docet duplex Terentii vita, altera quae Donati creditur, altera item vetus et perbrevis a me

Negat Cicero si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus quo legat lyricos. *Seneca ep. XLIX* (a)

nuper edita Mediolani. Praeter quam quod ipse Laelius apud Cic. de am. XXIV dicit Terentium familiarem suum. Quod vero ait Saresberiensis *comicus qui prae ceteris placet*; id commode a Scipione aeque ac Laelio dictum fuerit, quia scilicet Terentii fabulae ab utroque praedictorum putabantur scribi. Cic. de Att. VII. 3; Quintil. inst. X. 1; Donat. vit. Ter. Quin adeo ipse Terentius valde nobis auctor est, ut illa verba *comicus qui prae ceteris placet* a Scipione aut a Laelio apud Tullium dicta credamus. Sic enim prolog. Adelph. *Nam quod isti dicunt malivoli; homines nobiles – eum adiutare, adsidueque una scribere: – quod illi maledictum vehemens esse existimant, – eam laudem hic ducit maximam, quum ILLIS PLACET, – qui vobis universis et populo placent* etc. Sane *homines illi nobiles* Scipio et Laelius et Furius sunt, teste Donato in commentario ad prologum, quibus se placere gaudet comicus: (namque in Donato pro *Furium Pium* scribere debemus *Furium Pilum*) apud Saresberiensem autem ipsi illi fortasse nobiles comicum sibi placere aiunt. Denique auget suspicionem meam, quod illa mentio terentiani iuvenis, a Saresberiensi citata, in quarto de rep. extiterit, locus alius Augustini ep. XCI. 4: *illi doctissimi viri, qui remp. civitatemque terrenam, qualis eis esse debere videbatur, magis domesticis disputationibus requirebant, vel etiam describebant, quam publicis actionibus instituebant atque formabant, egregios atque laudabiles quos putabant homines, potius quam deos suos imitandos proponebant erudiendae indoli iuventutis. Et revera terentianus ille adulescens, qui spectans tabulam pictam* etc. Et statim post: *lege vel recole in eisdem libris* (de rep. ut nominatim appellantur priore epistulae parte) *quam prudenter disseratur, nullo modo potuisse scriptiones et actiones recipi comoediarum, nisi mores recipientium consonarent. Ita clarissimorum virorum in rep. excellentium et de rep. disputantium auctoritate firmatur* etc. Fieri tamen potest ut Saresberiensis ex hac ipsa Augustini epistula occasionem ceperit connectendi terentianum iuvenem cum his quae apud eum praecedunt. Denique quae mox sequitur in eodem Saresberiensi commendatio poëtarum, quaeque dicitur e Cicerone derivari, ea quidem apte in quarto de rep. libro ab aliquo poëtarum defensore recitata fuisset; sed enim haud scio an pronius creditu sit, eam temere tribui Ciceroni a Saresberiensi. Certe ego totum tractum angli auctoris, qui post augustinianam auctoritatem porrigitur, a meo libro exsulare malui, quam committere ut duodecimi saeculi sordes cum auro tulliano miscere viderer. Quod si forte quaedam interpolatio est, quis vera a spuriis satis tuto separet? Nonne enim eruditi adhuc laborant in excernendis tullianorum de gloria librorum reliquiis, siquae sunt apud Alcyonium?

(a) Libros nominatim de rep. non citat Seneca; commode tamen hoc

X. *Sicut apud Ciceronem Scipio loquitur* (a): Cum artem ludicram scenamque totam probro (b) ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere (c), sed etiam tribu moveri notatione censoria voluerunt (1). *Augustinus C. D. II.* 13 (d).

fragmentum pertinere existimatur ad poëtarum reprehensionem, quam Cicero in quarto de rep. exsecutus est. Habet ceteroqui id fragmentum hanc gravem dubitationem, quod Ciceroni loquenti, praeter prohoemia, in his libris nullus erat locus. Nisi forte Seneca ea quae Cicero alieno ore dici finxit, nominatim auctori tribuit. Exemplum invectionis sumpsit Cicero a Platone qui Homerum e rep. expulit et generatim poëticen vituperavit. Quare haud scio an superius fragmentum, ubi mentio Platonis et Homeri est, huc fere sit trahendum. (a) Post poëtarum corruptelam pono scenam; sic enim facit ipse Cicero leg. I. 17: *sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poëta, non scena depravat, non multitudinis consensus abducit a vero: animis omnes tenduntur insidiae vel ab iis quos modo enumeravi, qui teneros et rudes inficiunt et flectunt, ut volunt.* (b) Var. lect. *in probro.* (c) Puta faciendorum stipendiorum, ut ait Livius VII. 2. (d) Confer etiam C. D. II. 27. 29.

(1) De artis scenicae initiis apud Romanos insignis copiosusque est Livii locus VII. 2, ubi recte distinguit histriones ab actoribus atellanarum; hosque postremos negat tribu moveri solitos: ex quo consequitur, ut tribu moverentur histriones, quod heic ait Cicero. De scenicis originibus librum Varronis memorant Servius G. I. 19, et Censorinus cap. XVII, eoque dum opus politicum componeret fortasse usus est Cicero, ut colligo ex ep. ad Att. IV. 14. Frustra autem negat Macrobius sat. II. 10, histrionem Romae turpem fuisse. Idem nihilominus contra saltandi meditationem nobilibus quibusdam familiarem profert Scipionis nostri lautam particulam orationis, itemque breviorem Catonis: quas orationes sine dubio expilavit Cicero in hac invectione scribenda, praesertim quum eam recitet Scipio Catonis discipulus. Sane recens erat Nasicae Scipionis exemplum, qui lapideum theatrum fieri vetuerat. Confer Liv. epit. XLVIII; Vellei. I. 15; Appian. B. C. I. 28; Valer. M. II. 4. 2; Augustin. C. D. I. 31; Oros. IV. 21. Traianus abolevit pantomimos. Plin. pan. cap. XLVI. Profecto decuit Tullium in politico opere verba de theatro face-

Quid autem hinc senserint Romani veteres, Cicero testatur in libris, quos de re publica scripsit, ubi Scipio disputans ait : Numquam comoediae, nisi consuetudo vitae pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent (a). Et Graeci quidem antiquiores (1) vitiosae suae opinionis quandam convenientiam servaverunt, apud quos fuit etiam lege concessum, ut quod vellet comoedia, de quo vellet, nominatim diceret (b) (2). *Itaque sicut in eisdem*

(a) Locum hunc rursus memorat Augustinus ep. XCI. 4 ad Nectarium: *lege vel recole in eisdem* (de rep.) *libris* etc. ut scripsimus p. 315 in nota. Quartum de rep. librum fortasse respicit Tertullianus de spect. XVIII: *saeculari litteratura lusoriam vel agonisticam scenam dispungunt; quod sint tragoediae et comoediae scelerum et libidinum auctrices, cruentae et lascivae, impiae et prodigae* etc. Consonat autem sibi Cicero tusc. IV. 32: *de comoedia loquor, quae; si haec flagitia non probaremus, nulla esset omnino.* Universim vero Cicero, summus philosophus et politicus egregius, romanos ludos, licet magnificos, pedibus trahit ac stomachatur ad Marium scribens (ad fam. VII. 1) Crasso et Pompeio *coss.*, nempe anno ante quam hanc in politicis libris vituperationem theatri recitandam curaret. Praeterea ad Att. XVI. 2. de ludis loquens ait: *mihi stomacho et molestiae est, populum rom. manus suas non in defendenda rep. sed in plaudendo consumere.* Confer etiam Frontonem ad Verum ep. I. ed. rom. p. 183. (b) Tractus a verbis *et Graeci* huc usque utrum sit tullianus an potius augustinianus, ambigo.

re, cuius semper plurimam curam principes rerump. gesserunt. Confer cod. theod. XV. 7 de scenicis; Cassiod. var. I. 20. III. 51. IV. 51. V. 42. VI. 4. VII. 10; Symm. ep. X. 4. 26. 28. etc Bene vero est quod Cicero theatri insaniam vituperat, quam christianae quoque ecclesiae Patres tantis clamoribus ac veluti effusis totius ingenii fontibus deplorant, quos inter Augustinus in libris de C. D., Tertullianus de spectaculis, Arnobius IV et VII, Salvianus de G. D. VI. 2. 3. 11. sqq.

(1) Recte dicit antiquiores; nam postea comoedorum licentia cohibita est.

(2) Huius concessionis meminit Xenoph. reip. ath. cap. II. 18, ita tamen ut ne quis actor populo generatim malediceret. Maledicos illos poëtas nominat Hor. sat. I. 4. 1. Sed Plato sapientior theatrales

libris loquitur Africanus: quem illa non adtigit? vel potius quem non vexavit? cui pepercit? Esto, populares homines improbos in re publica, seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum laesit (1). Patiamur, *inquit*; etsi eiusmodi cives a censore melius est quam a poeta notari: sed Periclem, cum iam suae civitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli praefuisset, violari versibus et eos agi in scena, non plus decuit, quam si Plautus, *inquit*, noster voluisset, aut Naevius Publio et Cnaeo Scipioni (2), aut Caecilius Marco Catoni maledicere. *Deinde paulo post*: nostrae, *inquit*, contra duodecim tabulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt si quis occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri (3). Praeclare; iudiciis enim magistratuum, ac disceptationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis, habere debemus; nec probrum audire, nisi ea lege ut respondere liceat, et iudicio defendere. *Haec ex Ciceronis quarto de re publica libro ad verbum excerpenda arbitratus sum, nonnullis propter faciliorem intellectum vel praetermissis vel paululum commutatis. Dicit deinde alia, et sic concludit hunc*

fabulas magistratuum censurae ante subiici iubet (leg. VII. p. 817) quam publice edantur; quae prudens consuetudo nostrorum temporum est. Tum leg. XI. p. 935 vetat, addita poena, nequis poëta vel musicus nomini cuiusvis civis detrahat.

(1) Hi videlicet homines exagitantur in Aristophanis comoediis.

(2) Illis qui in Hispania perierunt.

(3) Carmina famosa decemviralibus scitis fuisse vindicata, itemque adversus petulantiora convicia de atrocibus formulas constitutas iniuriis ait Arnobius IV. p. 151; itemque Cassiodorius var. I. 31, sane prudentius et aequius quam I. 27, ubi theatris paulo liberiorem conviciandi licentiam concedit.

locum, *ut ostendat* — veteribus displicuisse Romanis vel laudari quemquam in scena vivum hominem vel vituperari. *Augustinus C. D. II* 9 (a).

XI. Comoediam esse Cicero ait imitationem vitae, speculum consuetudinis, imaginem veritatis. *Donatus de trag. et comoed.* (b).

Siquidem, quod in eo quoque de re publica libro commemoratur, et Aeschines atheniensis vir eloquentissimus, cum adulescens tragoedias actitavisset (1) rem publicam capessivit; et Aristodemum, tragicum item actorem, maximis de rebus pacis et belli legatum ad Philippum Athenienses saepe miserunt (2). *Augustinus C. D. II* 11 (c).

XII. Οὔτε γὰρ ἅπασα τέρψις μεμπτὸν, οὔτε τῆς μουσικῆς αὕτη τέλος· ἀλλ' ἡ μὲν ψυχαγωγία κατὰ τὸ συμβεβηκός·

(a) Locum hunc ipsum exhibet breviatum idem Augustinus C. D. II. 12: *Romani, sicut in illa de re publica disputatione Scipio gloriatur, probris et iniuriis poëtarum subiectam vitam famamque habere noluerunt, capite etiam plectendum sancientes, tale carmen condere si quis auderet.* (b) Silet Donatus, quonam in opere haec Tullius dixerit: quae tamen dici ab aliquo videntur qui poëtas in quarto de rep. libro defenderit; et quidem fortasse a Laelio qui praecipuus auctor fabularum terentianarum vulgo creditus est, et paterna suaque amicitia Terentio iunctus fuit. Cic. ad Att. VII. 3, de am. XXIV. Iam quod ait Plutarchus an sen. ger. resp. et reip. ger. praecept. tom. IX. p. 183 et 214 dictum fuisse Σκιπίωνα ὑποκριτὴν τῶν πράξεων, ποιητὴν δὲ Λαίλιον τὸν ἑταῖρον, id quidem ad Laelii consilia quibus Scipio morem gerebat, refertur; verumtamen ex eadem fama Laelii poëtautis manat. (c) Meibomius in notis ad Aristid. Quintil. tribuit Ciceroni de rep. etiam initium huius augustiniani capitis: *Graeci scenicos actores fabularum non parvo civitatis honore dignos existimarunt. Siquidem quod in eo quoque de rep. libro commemoratur* etc.

(1) De Aeschine et de sequente Aristodemo lege Plutarchum vit. X. rhet. cap. VI.

(2) Haec dici videntur in dialogo a persona defendente artem scenicam adversus Scipionem. Quod si hunc locum ipse Scipio recitat, vituperari ab eo Graecos puto qui scenicae arti honorem tribuerint.

σκοπὸς δὲ ὁ προκείμενος ἡ πρὸς ἀρετὴν ὠφέλεια· ὅπερ πολλούς τε ἄλλους ἔλαθε, καὶ τὸν ἐν τοῖς Κικέρωνος τοῦ ῥωμαίου πολιτικοῖς τὰ κατὰ μουσικῆς ῥηθέντα (a)· οὐ γὰρ ἔγωγ᾽ ἂν φαίην ἐκείνῳ τὰ τοιαῦτα εἰρῆσθαι· πῶς γὰρ ἄν τις αὐτὸν ἰσχυρίσαιτο μουσικὴν λοιδορεῖν τε καὶ ὡς φαύλην εὐθύνειν τέχνην, ἁρμονιῶν τε καὶ ῥυθμῶν ἀρετάς τε καὶ κακίας (b) διορίζουσαν, ἄνδρα ὅς γε (c) τηνικαῦτα ῥυθμοῖς μόνοις καὶ τούτοις ἀγεννέσι καὶ φαύλοις ἐπιδεικνύμενον Ῥώσκιον τὸν ὀρχηστὴν, οὕτω (d) σφόδρα ἐξεπλήττετο, ὥστε φάσκειν αὐτὸν προνοίᾳ θεῶν ἐς ἀνθρώπους παρελθεῖν (1). Καὶ γὰρ εἴτις αὐτὸν φάσκοι, τὰ μὲν ἐν ᾗ συγγέγραφε πολιτείᾳ λέγειν ἑκουσίως, τὰ δὲ περὶ Ῥώσκιον προκειμένης (e) ἕνεκεν ὑποθέσεως, ἀντιστρέφειν μὲν καὶ ἡμᾶς οὐδὲν κωλύσει τὸν αὐτὸν λόγον. Ἀλλ᾽ ὅμως καὶ οὕτω (f) λάθοι τὶς ἂν ἀποδοκιμάζων μᾶλλον, ὅσον (g) εἰς τὴν παροῦσαν σκέψιν, ἢ (h) συνιστὰς τὸν ῥήτορα· ἀναξιόπιστος γὰρ πρὸς ἀληθείας εὕρεσιν ἢ δικαίαν (i) κρίσιν, ὁ ταῖς κατ᾽

(a) Meibomius immutare nititur ῥηθέντα; sed enim duo quoque Aristidis vaticani codices ita habent. Ill. Niebuhrius addebat heic recte διαλεγόμενον. (b) Cod. ἀρεταῖς τε καὶ κακίαις. (c) Ita Meibomius γε; sed uterque codex vat. τὸ, ut cod. oxon. (d) Ita Meib.; sed uterque codex vat. οὕτως. (e) Meib. ἢ προκειμενης. Censet autem in notis omittendum ἢ. Codex antiquior vat. habet ἡ ποκειμένῃ; recentior εἰ (tum superadditum ἢ) προκειμένης. (f) Codd. vat. et oxon. οὕτως. (g) Codd. vat. ἴσον; oxon. ἶσον. (h) Ita Meib. et codex antiquior vat.; at recentior omittit ἢ, et interpungit post ἶσον. (i) Codex recentior vat. δικαίους, nempe pro δικαίου.

(1) Non extat hic locus in mutila rosciana oratione. Sed audiamus Macrobium sat. II. 10: *histriones non inter turpes habitos Cicero testimonio est, quem nullus ignorat Roscio et Aesopo histrionibus tam familiariter usum* etc. *Nam illam orationem quis est qui non legerit, in qua populum romanum obiurgat, quod Roscio gestum agente tumultuaverit?* etc. *quae res ad hanc artis suae fiduciam Roscium abstraxit, ut librum conscriberet, quo eloquentiam cum histrionia compararet.*

αὐλὴν, ἢ κατὰ τὴν αὐτοῦ (a) προαίρεσιν, ἀλλὰ μὴ ταῖς κατ᾽ οὐσίαν δουλεύων ὑποθέσεσιν. Οἶμαι δὲ ὡς οὐδ᾽ ἂν αὐτὴν ἔψεγε ῥητορικὴν διὰ τοὺς δεκαζομένους (b) τῶν ῥητόρων. Οὕτω δὴ καὶ εἴ τινες τῶν τεχνιτῶν διὰ τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν τὰ ἀγεννῆ μελῳδοῦσιν, οὐ τῆς τέχνης τὸ αἰτίαμα. Ἀλλὰ καὶ ἡ πατρὶς αὐτοῦ τοὺς μὲν ἐπὶ Νομᾶ καὶ τοὺς ὀλίγῳ μετ᾽ αὐτὸν, ἔτι τυγχάνοντας ἀγριωτέρους, μουσικῇ παιδευομένους εἶχε καθὰ καὶ αὐτός φησιν, ἰδίᾳ τε ἐν εὐωχίαις, κοινῇ τε ἐν ἁπάσαις τελεταῖς σφίσι συνοργιαζούσῃ (c). *Aristides Quintilianus de musica lib. II. ed. Meibom. p.* 69—71 (*).

(a) Ita codd. vat. Male autem Meibomius αὐτῶν. (b) Ed. δικαζομένους; sed enim δε pro δι iustissima coniectura est ill. Niebuhrii. (c) Ita Meib. et codex antiquior vaticanus; at recentior συνοργιάζουσιν.

(*) Ex Aristidis Quintiliani, quem adscripsimus, tractu constat quandam e personis librorum Tullii de rep. (et quidem huius quarti libri in quo de theatro et de moribus) reprehendisse musicam, quae animos delectatione corrumperet. Hanc criminationem Aristides musicae defensor ita refellit, ut dicat eam fieri quidem ab homine apud Tullium loquente, sed tamen eandem ab auctoris ipsius mente alienam esse. Probat autem non esse propriam Tullii sententiam, quia ipse orator miris musicam laudibus in Roscio extulerit, idemque eam vel inde a Numae aetate sacris atque conviviis adhibitam memoraverit. Quod siquis, inquit Aristides, obiiciat, a Tullio musicam in Roscio oratorie et pro causidici officio, non ex animi sententia laudatam videri; retorquendum sibi argumentum ait, ut nempe in libris de rep. non ex animi sui sententia Tullius, sed pro loquente persona et dialogorum ritu, musicae maledixerit. Neque enim vel ipsam rhetoricam propter venales rabulas vituperavisset.

Iam Aristidis hic locus quum mihi luce meridiana clarior videatur, nescio quas tamen viro doctissimo offudit tenebras Marco Meibomio not. ad Aristid. (adstipulante Fabricio bibl. lat. in Cic. de rep.) qui aliter intellexit Aristidis verba; neque ab eo reprehensam dialogi personam, vel auctoris inconstantiam, agnovit; sed sic loqui Aristidem dixit, quia is interpolatum Ciceronem aliena manu, intrusamque in opus sententiam existimaverit. Scilicet ad verba οὐ γὰρ ἔγωγ᾽ ἂν φαίην ἐκείνῳ εἰρῆσθαι, commentatur seu potius hallucinatur Meibomius sic: *locus revera notabilis, quod iam ab omni saeculo optimorum auctorum scripta a sciolis et improbis hominibus interpolari consueverint!*

Maiores natu in conviviis ad tibias egregia superiorum opera carmine comprehensa pangebant, quo ad ea imitanda iuventutem alacriorem redderent. *Valerius Maximus II.* 1. 10. (1).

Porro haud absurdum fuit Tullium in politico opere verba facere de musica, cuius tantam curam prae se tulit in politicis scriptis Plato, ut, notante Cicerone leg. III. 14, illius placitum fuerit, *musicorum cantibus mutatis mutari civitatum status*. Et quidem de incredibili studio musicae apud Graecos legesis Athenaeum lib. XIV, et de laudibus musicae tota est Theodorici regis epistula Cassiod. var. II. 40. Quod vero musicam Cicero vituperandam curaverit, id primo fieri videtur studio refellendi Platonem, cui coeptum est contradici superius cap. V; deinde quod saepe musica videatur publicos mores corrumpere; quare et Ephorus apud Polybium IV. 20 ait, fraudis causa et cuiusdam fascinationis introductam esse inter homines musicam; quam tamen defendit Polybius, sed ita ut a se protegi dicat non quamlibet, sed τήν γε ἀληθῶς μουσικήν. Musicae vituperatio est apud Sextum emp. lib. VI. qui p. 363 diserte eam dicit noxiam reip. Item Diodorus I. 81. dicit ab Aegyptiis repudiatam ut noxiam. Severe Lactantius inst. VI. 21, atque haud scio an verbis tullianis: *aurium voluptas ex vocum et cantuum suavitate percipitur; quae scilicet tam vitiosa est, quam oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim non luxuriosum ac nequam putet eum, qui scenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert, utrumne luxuriam solus domi, an cum populo exerceas in theatro.* Pergit deinde Lactantius post sonos reprehendere carmen orationemque suavem; quae omnia ad imitationem Tullii conscribi videntur. Lactantium, vel Tullium, imitatur manifeste etiam Hieronymus epist. XXI. 13.

(1) Hanc sententiam fuisse in libris Ciceronis de rep., testantur nobis extrema Aristidis verba. Porro Valerium hausisse vel ipsa verba vel certe sententiam ex Cicerone, recte arbitratur censor lipsiensis apud Moserum. Recitatur autem sententia a musicae defensore.

LIBRI QUINTI

ARGUMENTUM.

Laudatis in quarto libro Romanorum veterum moribus, deploravit deinde Cicero (teste Augustino C.D. II. 21.) suo sermone ipse loquens in quinti libri prohoemio recentiorum Romanorum suique temporis corruptos mores, quorum causa iam resp. in summum discrimen ac prope perniciem devenerat. Porro ex maioribus fragmentis tribus, primo vaticano sex pagellarum, altero ex epist. ad Atticum VIII. 11, tertio ex Augustino C. D. V. 13, prorsus apparet, Ciceronem hoc libro egisse de reip. supremo gubernatore (1), quam rem minutiora quoque fragmenta confirmant. Est autem sane dolendum, quod tantam talemque operis partem amiserimus, in qua dotes Cicero excellentis rectoris exposuerat: idque ego ad imitationem Cyri xenophontei ab eo factum fuisse reor; tum quia fratri praetori in politica epistula (2) idem Cyropaediae exemplum Cicero obiicit, tum praesertim quia in hoc de rep. opere loquitur Scipio lectioni illi xenophonteae prae ceteris deditus: *Cyrus ille a Xenophonte non ad historiae fidem scriptus, sed ad effigiem iusti imperii; quos quidem libros non sine causa noster ille Africanus de manibus ponere non solebat: nullum est enim praetermissum in iis officium diligentis et moderati imperii.* Nunc certe veluti per transennam divinandoque cognoscimus dixisse hoc libro Tullium de origine et de scientia iuris civilis legumque ferendarum, de fortitudine ac magnitudine animi, de prudentia, de honore qui principi tribuendus est: quae omnia conveniunt egregio gubernatori; quem ita vult doctrinae studiis deditum, ut simul in negotiis publicis constanter versetur; tantumque iubet doctrina se imbuere, quantum reip. conducit, non privatae et otiosae oblectationi. Cuiusmodi porro gubernatorem reip. hoc libro finxerit Cicero, licet coniectare ex eius quodam dicto de or. I. 48. *Si quaereremus, inquit, quis esset*

(1) *Ciceronis ad Att. VII. 3. lectionem ubi dicit* sexto *libro informatum a se fuisse reip. gubernatorem, emendandam fortasse* quinto, *iam dixi in testimoniis.*

(2) *Lib. I.* 1. 8.

is qui ad remp. moderandam usum et scientiam et studium contulisset, definirem hoc modo: qui quibus rebus utilitas reip. pararetur augereturque, teneret, iisque uteretur, hunc reip. rectorem et consilii publici auctorem esse habendum: praedicaremque P. Lentulum principem illum, et Tib. Gracchum patrem, et Q. Metellum, et P. Africanum, et C. Laelium, et innumerabiles alios, cum ex nostra civitate, tum ex ceteris. Praeterea vix dubito quin hoc quinto libro de minoribus quoque magistratibus verba Cicero fecerit, quam politiae partem graeci auctores permulti exornaverunt, neque neglexere latini (1). Immo diserte Cicero (de leg. III. 5.) adfirmat se in libris de rep. disputationem accuratam scripsisse de magistratibus, quae ego verba iam in hoc volumine p. 200. n. 1. recitavi. In quinto item vel sexto libro disputatum a Cicerone arbitror de cognatis politicae scientiae doctrinis, peritia nimirum imperatoria, scientia iudiciaria, et suasoria vi, quod facit Plato in politico p. 303. sqq., prolixeque docet mirabili illa texturae imagine. Profecto doctrinam rei militaris in his posterioribus libris non tradere Cicero haud potuit, id quod pedissequum eius politicum graecum vaticanum factitavisse in opere suo comperimus. Neque tantus imperator Scipio, et de Polybii gremio profectus qui libro VI. historiae tam accurate de militia egit, silere de militari arte in his dialogis potuit. Et quidem spurium Ciceronis de re militari fragmentum circumferri iamdiu videmus, quod ad veri alicuius imitationem effictum suspicor, e libris de rep. avulsi: sicuti fragmentum illud de memoria, quod in Ciceronis codicibus passim occurrit, ex rhetoricis ad Herennium detractum est.

(1) *Adi sis in coll. vat. T. II. p. 584. sqq. meum politicorum auctorum catalogum; in quo praeterea scribi possunt. 1. Ionas aurelianensis — de institutione regia. 2. Hincmarus rhemensis — de regis persona et regio ministerio; et novi regis institutio ad regiam administrationem. 3. Hugo floriacensis — de regia potestate.*

.M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBER V.

I. . . . Quando res publica romana non iam pessima ac flagitiosissima sed omnino nulla erat, secundum istam rationem quam disputatio de re publica inter magnos eius tum principes habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius non Scipionis nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens in principio quinti libri demonstravit (a), commemorato prius Ennii poëtae versu quo dixerat,

Moribus antiquis res stat romana virisque (1): quem quidem ille versum, inquit, vel brevitate vel veritate tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. Nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores nisi hi viri praefuissent, aut fundare aut tamdiu tenere potuissent tantam et tam iuste lateque imperantem rem publicam. Itaque ante nostram memoriam, et mos ipse patrius praestantes viros adhibebat, et veterem morem ac maiorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra vero aetas cum rem publicam sicut picturam accepisset egregiam, sed iam evanescentem vetustate (2) non mo-

(a) Sic habet *demonstravit* editio Augustini lovaniensis; at aliae tres *testatur*. In mss. nihil est, quia subintelligitur verbum *patefecit*, ut observant Maurini.

(1) Idem hic versus extat in epistula ·M· Aurelii imp. apud Vulcatium in Cassii vita cap. V.

(2) Locum, a verbis *nostra vero aetas* usque huc, citat e quinto de rep. etiam Nonius voc. *vanum*;

do eam coloribus iisdem quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem eius et extrema tamquam lineamenta servaret (a). Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare romanam? quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non modo non colantur sed etiam ignorentur. Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt virorum penuria: cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo, rem publicam verbo retinemus, re ipsa vero iam pridem amisimus (b). — Haec Cicero fatebatur longe quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de re publica disputare. *Augustinus C. D. II.* 21. *Conf. et II.* 25.2.

(a) Cicero hoc ipso anno, quo de rep. opus componebat, ad Atticum IV. 16 scribens, qua in epistula de politicis ipsis libris loquitur, ait: *amisimus, mi Pomponi, non omnem modo sucum ac sanguinem, sed etiam colorem ac speciem pristinam civitatis: nulla est resp. quae delectet, in qua acquiescam*. Quae verba tam similia huic prohoemio quinti libri sunt, ut ab illo, quod iis forte diebus scribebatur, in epistulam; aut contra ex epistula in prohoemium transfusa videantur. Mores Romanorum perditos, qui ansam civilibus bellis dederunt, poëtica facundia narrat Lucanus I. 158. sqq. (b) Augustinus C. D. II. 16: *mala morum ita magna sunt, ut his doctissimi Romanorum viri, etiam stantibus urbibus, resp. perire confirment.* Quis non sentit, ab Augustino spectari Ciceronis hunc locum? Frustra igitur Maurini editores, dum ad Coquaeum Vivesiumque Augustini interpretes respiciunt, in margine citant locum quendam plautinae Persae (IV. 4. 6. sqq.), quasi Augustinus de Plauto cogitaverit. Rerumpublicarum fortunam e morum inclinationibus pendere docet etiam Plato VIII. p. 544. Sane et Karthaginis, quo tempore a barbaris eversa est, mores horribiles et prope beluinos ardentibus eloquentiae suae coloribus deformat Salvianus G. D. VII. 16: sqq.; tum romani imperii corruptelas diu execratus, eique exitium in fine libri ominatus, *sola nos*, ait, *morum nostrorum vitia vicerunt.*

sed mendose *ut nostra*: nam *ut* particulam recte praetermittit Augustinus. Additur tamen *iam* ante *evanescentem* apud Nonium, quae particula in Augustino desideratur.

II. Vetustissimi mortalium, nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere, eoque sine poena aut coercitionibus agebant: neque praemiis opus erat, cum honesta suopte ingenio peterentur; et ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exui aequalitas, et pro modestia ac pudore, ambitio et vis incedebat; provenere dominationes: multosque apud populos aeternum mansere. Quidam statim, aut postquam regum pertaesum, leges maluerunt. Hae primo rudibus hominum animis simplices erant: maximeque fama celebravit Cretensium, quas Minos; Spartanorum, quas Lycurgus; ac mox Atheniensibus quaesitiores iam et plures Solon perscripsit. Nobis Romulus ut libitum imperitaverat: dein Numa religionibus et divino iure populum devinxit; repertaque quaedam a Tullo et Anco: sed praecipuus Servius Tullius sanctor legum fuit, quis etiam reges obtemperarent. Pulso Tarquinio, adversum patrum factiones multa populus paravit tuendae libertatis, et firmandae concordiae: creatique decemviri, et accitis quae usquam egregia, compositae duodecim tabulae, finis aequi iuris. Nam secutae leges, etsi aliquando in maleficos ex delicto, saepius tamen dissensione ordinum, et apiscendi inlicitos honores, aut pellendi claros viros, aliaque ob prava, per vim latae sunt. Hinc Gracchi *etc. Tacitus annal. III.* 26. (1).

(1) Ciceronem in his politicis libris (et quidem in quinto) egisse etiam de iuris romani originibus, cum alia indicia suadent, tum certe locus ille de Cn. Flavio, quem in proximo scholio laudaturus sum. Amisso autem praeclaro Ciceronis tractu, occurrebat mihi hic insignis Taciti de eodem argumento locus. Dicet aliquis; num idcirco Tacitus Ciceronem expilat? — Verba, inquam, sine dubio Taciti sunt; sententia tamen fortasse tulliana; vel certe digna quae vice eius fungatur.

Ius civile per multa saecula inter sacra caerimoniasque deorum immortalium abditum, solisque pontificibus notum, Cn. Flavius libertino patre genitus et scriba, cum ingenti nobilitatis indignatione factus aedilis curulis, vulgavit; ac fastos paene toto foro exposuit. *Valerius Maximus II.* 5. 2. (1)

P. 247. III. . . *Nihil esse tam* regale quam explanationem aequitatis (2): in qua iuris erat interpretatio (a): quod ius privati petere solebant a regibus: ob easque (b) causas agri,

(a) Cod. *interpraetatio*, cuiusmodi menda, ex male intellectis tabellionum notis orta sunt: nam *p* tam *prae* significat quam *pre*. Confer de rep. I. 1. p. 3. n. d. (b) Cod. *qui*.

(1) Locum hunc notavit censor lipsiensis; neque tamen indicavit (quod mihi secus videtur) pertinere ad quintum de rep.; quamquam reapse Cicero Cn. Flavii fastos vulgantis meminerat in his politicis libris; teste ipsomet Cicerone ad Att. VI. 2; quem ego locum scripsi olim inter testimonia in principe editione; nunc autem heic in scholio libentius pono. Sic ergo Cicero: *irascatur qui volet, patiar; τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ: praesertim cum sex libris, tamquam praedibus, me ipsum obstrinxerim, quos tibi tam valde probari gaudeo. E quibus unum* ἱστορικὸν *requiris de ·Cn· Flavio ·Cn· filio. Ille vero ante ·X· viros non fuit; quippe qui aedilis curulis fuerit, qui magistratus multis annis post ·X· viros institutus est. Quid ergo profecit, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores ·Cn· Flavium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse; ne me hoc vel potius Africanum, is enim loquitur, commentum putes.*

(2) Verba facit auctor de priscis regibus, qui iudicia per se ipsi exercebant. Loquitur autem, ut credo, Manilius; cuius si ullae fuerunt partes, qua de re dubitari nequit, eas fuisse defendendi laudandique iuris necesse est; idque se facturum Manilius ipse innuit de rep. I. 13.

arvi et arbusti et pascui, lati atque uberes definiebantur, qui essent regi (1), quique colerenturque (a) sine regum opera et labore, ut eos nulla privati negotii cura a populorum rebus abduceret. Nec vero quisquam privatus erat disceptator, aut arbiter litis; sed omnia con|ficiebantur iudiciis regiis. Et mihi quidem videtur Numa noster maxime tenuisse hunc morem veterem (b) Graeciae regum. Nam ceteri, etsi hoc quoque munere fungebantur, magnam tamen partem bella gesserunt, et eorum iura coluerunt. Illa autem (c) diuturna pax Numae mater huic urbi iuris et religionis fuit: qui legum etiam scriptor fuisset quas scitis extare (2): quod quidem huius civis proprium, de quo agimus || P. 248.

. . . .

IIII. Sed tamen ut bono patrifamilias colendi, aedificandi, ratiocinandi quidam usus opus est (3). *Nonius de num. et cas.*

(a) Cod. *qui colerenturque*. (b) Ita cod., non *veterum*, ut mallet Creuzerus. (c) Cod. *aut*.

(1) Redditum nimirum gratia; namque, ut observat Plinius XVIII. 3, apud Romanos diu hoc solum vectigal fuit. Utitur autem hoc loco Cicero formulis atque appellationibus, ut puto, censoriis. Sane de his agri nominibus conferre licet Varronem LL. IV. 4, et Isidorum orig. XV. 13. [Heic autem *regi* positum est pro *regii*, solita in hoc codice crasi. Heinr.]

(2) Recole de rep. II. 14. p. 162. n. 2.

(3) Fragmentum hoc a Nonio ex quinto de rep. citatum, vel heic collocandum est, vel inter quartum quintumque libri caput.

P. 253. . . . . *s.* *ra*dicum seminumque cognoscere, num te offendet (1)? *·m·* Nihil, si modo opus extabit. *s.* Num id studium censes esse vilici (2)? *·m·* Minime; quippe cum agri cultura saepissime opera deficiat *·s·* Ergo ut vilicus naturam agri novit, dispensator litteras scit (3), uterque autem se a scientiae delectatione ad efficiendi utilitatem refert (a); sic noster hic rector studuerit sane iuri (b)

(a) Cod. *refertur*; quod si retines, dele antea *se*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *iure*.

(1) Videtur plena sententia fuisse: *si vilicus studeat naturas radicum seminumque cognoscere, num te offendet?* Heic vero nec non in noniano praecedente fragmento loquitur, ut censeo, Scipio cum Manilio; quorum postremus quum rectorem reip. iuberet prudentissimum iuris fieri, in eoque plurimam operam ponere; respondet Scipio, id eatenus esse faciendum, quatenus vir politicus a procuranda rep. non impediatur. Quod confirmat vilici et dispensatoris exemplo; quorum ipse neutrum impedit, quominus muneris sui fines paulo liberius egrediatur, ita tamen ut eos a quotidiana interim vilicandi et dispensandi opera cessare vetet.

(2) Aptis utitur auctor similitudinibus. Nam et pro Plancio XXV: *populus romanus deligit magistratus quasi reip. vilicos.* Cetera ibidem cum hoc politico loco satis consentiunt. Quin adeo *vilicus* est urbis praefectus apud Iuven. sat. IIII. 77. Tum imperator ipse dicitur *vilicus populi* a Lampridio in Alex. Sev. cap. XV. (conf. emend.) Nonnullis praeterea scientia oeconomica, id est dispensatoris, videtur congruere cum politica, qua super re disputat Philodemus in opere de vitiis ac virtutibus col. 7-8, citato Theophrasti oeconomico, quod opus hactenus Aristoteli inscribebamus. Platoni quoque politic. p. 259 paterfamilias videtur similis politico homini aut regnanti.

(3) Idcirco Celso apud Columellam I. 8 vilicus illitteratus placet, et qui saepius nummos domino quam librum affert.

et legibus cognoscendis; fontis quidem earum utique per|spexerit; sed se responsitando (a) et lectitando et scriptitando ne impediat, ut quasi dispensare rem publicam et in ea quodam modo vilicare possit: summi iuris (1) peritissimus, sine quo iustus esse nemo potest; civilis non imperitus (b): sed ita ut astrorum gubernator, physicorum medicus; uterque enim illis ad artem suam utitur, sed se a suo munere non impedit (2). Illut autem videbit hic vir||. . . . . P. 254. P. 199.

V. *civi*tatibus, in quibus expetunt laudem optumi et decus, ignominiam fugiunt ac dedecus. Nec vero tam metu poenaque terrentur, quae est constituta legibus, quam verecundia, quam natura homini dedit quasi quendam vituperationis non iniustae timorem. Hanc ille rector rerum publicarum auxit opinionibus perfecitque institutis et disciplinis, ut pudor civis non minus a de-

(a) Vocabulum proprium respondentium de iure. (b) Cod. *imperditus*.

(1) Quonam pacto summum ius heic a civili distinguatur, quaerent docti leguleii. Summo quidem iure agimus cum litem e legum formula, non ex arbitri aequitate definiri postulamus. Heic tamen ius naturale intelligendum videtur.

(2) Ita se gessisse Africanum nostrum diximus de rep. I. 18. p. 57 in notis. Sic autem iubet Polybius in praeceptis artis imperatoriae IX. 20, nec non Strabo I. p. 24. Apte vero ad hunc Tullii locum Celsus in prohoemio ait: *nec agricolam nec gubernatorem disputatione, sed usu, fieri.*

lictis (a) arceret quam metus. Atque haec | P. 200. quidem ad laudem pertinent, quae dici latius uberiusque potuerunt (1).

VI. Ad vitam autem usumque vivendi ea descripta ratio st iustis nuptiis, legitimis liberis, sanctis Penatium deorum Larumque familiarum (b) sedibus, ut omnes et communibus commodis et suis uterentur (2): nec bene vivi sine bona re publica posset: nec esse (c) quicquam civitate bene constituta beatius. Quocirca permirum mihi videri solet, quae sit tanta doc||. . .

VII. Consumo igitur omne tempus considerans quanta vis sit illius viri, quem nostris libris satis diligenter, ut tibi quidem videmur, expressimus. Tenes ne igitur moderatorem illum rei publicae, quo referre velimus omnia? Nam sic quinto, ut opinor, in libro loquitur Scipio — Ut enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria (3); sic huic

(a) Cod. *adflictis* pro *a delictis*. (b) Ita cod. nisi mavis *familiarium*. (c) Cod. 1. manu *ecce*, 2. *esse*; sed fortasse dicendum *esset*.

(1) Hinc vides auctorem varias scripsisse politicae scientiae technas quibus rector reip. uti debet.

(2) Id nimirum sapienter contra Platonem, qui commoda omnia fecerat communia, urget Aristoteles reip. II. 5, evidenter ostendens ea partim debere esse communia, partim privata; secus nullam propemodum esse civitatem; sicuti nullus concentus erit, siquis symphoniam eo redigat, ut sit unius vocis sonus; aut sermonem numerosum, ut sit pes unus.

(3) Sic Diotogenes pythagoricus in libro de regno, cuius amplum fragmentum est apud Stobaeum lib. XLVI. p. 328: *κυβερνάτα μὲν γὰρ ἔργον ἐντὶ τὰν ναῦν σώζεν· ἀνιόχω δὲ τὸ ἅρμα· ἰατρῶ δὲ τὼς νασέοντας· βασιλέων δὲ καὶ τῶ στρατηγῶ τὼς ἐν πολέμῳ κινδυνεύοντας.* Tanta autem similitudo est reliqui eius fragmenti cum hoc tulliano, ut lectum

moderatori rei publicae beata civium vita proposita est; ut opibus (a) firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit: huius enim operis maximi inter homines atque optimi illum esse perfectorem volo (1). *Cicero ad Att. VIII.* 11.

Et ubi est, quod et vestrae litterae illum laudant patriae rectorem, qui populi utilitati magis consulat quam voluntati? *Augustinus ep. CIV.* 7. (2).

VIII. Tullius dissimulare non potuit in iisdem libris quos de re publica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit alendum esse gloria; et consequenter commemorat maiores suos multa mira atque praeclara gloriae cupiditate fecisse. *Augustinus C. D. V.* 13; *Io. Saresberiensis policr. VIII.* 5.

Tullius in libris de re publica scripsit: scilicet principem civitatis gloria esse alendum, et tamdiu stare rem publicam, quamdiu ab omnibus honor prin-

(a) Scilicet *potestate* seu *dominatione*. Haec enim haud raro notio est vocabuli *opes*, ut dixi ad Euseb. chron. prohoem. lib. I. p. 3. n. 5.

arbitrer a Cicerone Diotogenem. Lactantius quoque inst. VII. 3 imitatur de more Tullium: *tamquam dominus domum, navim gubernator, auriga currum, regit.* Utiliter legeris quae de gubernatore ait Socrates apud Xenoph. memor. III. 6. Magis tamen crediderim a Tullio rectorem suum exactum fuisse ad eam formam quam Plato in suo politico exhibet, quem virum ipse φύλακα passim appellat. Confer etiam quae de magistratu dicit libro legum sexto.

(1) Sic loquitur Cicero etiam in illa ad Q. fr. politica epistula Tum idem ad Lentulum anno hoc ipso scribens (ad fam. I. 9.) ait: *omnibus nobis in administranda rep. propositum esse debet, id quod a me saepissime dictum est, cum dignitate otium.*

(2) Non est dubitandum quin hoc loco Augustinus intelligat tulliani quinti libri virum politicum. Respondet enim illa epistula Nectario ethnico, cuius litterae ad Augustinum mentionem habent manifestam operis de rep.

cipi exhiberetur (1). *Petrus pictaviensis epist. ad calumn. Bibl. PP. lugd. tom. XXII. pag.* 824.

Tum virtute, labore, industria quaereretur summi viri indoles (a); nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo. . . *Nonius voc. anima.*

Quae virtus fortitudo vocatur, in qua est magnitudo animi, mortis dolorisque magna contemptio. *Nonius voc. contemtus.*

VIIII. Marcellus ut acer et pugnax; Maximus ut consideratus et lentus. *Nonius voc. lentum.*

Qui comperit eius vim et ecfrenatum illam ferociam (b). *Nonius voc. ferocia.*

Quod non modo singulis hominibus sed potentissimis populis saepe contingit (c). *Nonius voc. contingere.*

Orbi (d) terrarum comprehensos. *Charisius lib. I. p.* 112.

Quod molestias (e) senectutis suae vestris familiis impertire posset. *Nonius voc. impertire.*

X. Cicero in libris de re publica — Ut Menelao laconi quaedam fuit suaviloquens iucunditas. — Et alio loco — Breviloquentiam in dicendo colat (2). *Seneca apud Gellium XII.* 2.

(a) Ita corr. cl. Leop. At edd. *indolem*. (b) Edd. plautin. et gothofr. tribuunt hoc fragmentum libro *quinto*; at paris. *sexto*, mendose ut puto. (c) Edd. plautin. et gothofr. citant ex incerti operis Tullii libro V; paris. ex tuscul. V. (d) *Orbi* in sexto casu pro *orbe* scribit Rutilius apud Charisium ibidem. Num ergo apud Ciceronem quoque loquitur heic Rutilius, cuius idcirco sermonem belle imitatur auctor? (e) Edd. paris. et gothofr. *molestis*; ed. plautin. *molestiis*, tum in margine ms. *molestias*.

(1) Locum hunc etsi partim in Augustino legere Petrus potuit, tamen propter additamenta, legisse potius in ipso Cicerone videtur. Nisi forte in iis, quae adduntur, Augustini quaedam interpolatio atque explicatio fit.

(2) Hi loci a Seneca laudati collocantur in quinto libro propter illud fragmentum quod Nonius ci-

Quarum artium scaevitate, ut Tullius adseverat, nefas est religionem decipi iudicantis. Ait enim: — Cunque nihil tam incorruptum esse debeat in re publica quam suffragium, quam sententia; non intellego cur qui ea pecunia corruperit, poena dignus sit; qui eloquentia, laudem etiam ferat (1). Mihi quidem hoc plus mali facere videtur qui oratione, quam qui pretio iudicem corrumpit: quod pecunia corrumpere prudentem nemo potest, dicendo potest (2). *Ammianus Marcellinus XXX.* 4. (a).

(a) Etsi Ammianus ex incerto Tullii opere locum hunc profert, Patricius tamen eum in quarto fragmentorum de rep. libro collocavit, analogia quadam ductus: quum enim eo libro reprehendantur poëtae, haud absurdum videtur improbos quoque causidicos ibidem fuisse vituperatos. Certe et Macrobii locus a me sub Aristidis textu graeco laudatus, et ipsius Aristidis verba quaedam, hanc opinionem quodammotat ex quinto, quodque a nobis postremum ponitur, in quo fragmento sermo esse videtur de rhetoribus. De Menelai eloquentia Homerus iliad. γ. 213; Gellius VII. 14; Cicero Brut. XIII. Eloquentia principibus maxime ornamento est (Cic. fin. IV. 22); quare princeps eà debet instrui.

(1) Par fere sententia Demosthenis est in clausula orationis contra Leptinem.

(2) Contra rabulas qui captiosa eloquentia iudicibus illudunt, causasque iniquas tuentur, graves poenas decernit Plato in fine libri legum undecimi; quem aemulari hoc loco Tullius videtur. De captiosa damnosaque eloquentia legatur Plato in Gorgia, cum Cic. de or. II. 7, et de invent I. 1; Sext. emp. contra rhet. seu lib. II; Dio lib. LII. 15; Pollux IV. 4. 2. Denique Quintilianus declam. CCLXVIII Tullii politicam invectionem contra eloquentiam imitari videtur aut exscribere: *civitatum status scimus ab oratoribus esse conversos: sive illam Atheniensium civitatem quondam late principem intueri placeat, accisas eius vires animadvertemus vitio concionantium: sive populi romani statum excutere voluerimus, nonne gravissimas seditiones, nonne turbidissimas conciones eloquentissimus quisque habuit? Nonne illi Gracchi ad evertendam remp. his veluti armis succincti accesserunt?* etc.

Quae cum Scipio dixisset, admodum probans Mummius; erat enim nimis odio quodam rhetorum imbutus (a). *Nonius voc. imbuere.*

do suadent. Sed tamen ego hoc, quod debemus Ammiano, frustum in quintum librum transtuli, propter fragmentum quinti libri a Nonio servatum, ubi rhetorum mentio est secundum certe codicum nonnullorum editionumque lectionem. Alio quoque indicio utor, ut in quinto libro collocem; quia scilicet superius cap. III docuit Cicero nihil esse eam regale dignumque principe civitatis, quam iudicia exercere iusque dicere: porro Ammianus ut in causidicos invehatur hanc ansam arripit, quod pessimi aulici Valentem Caesarem ab audiendis litibus studioque iudicandi averterant, adserentes infra imperiale culmen causarum esse minutias privatarum: amoto igitur a tribunalibus principe, advocatorum forensium pravitas rapinis ilico malisque fraudibus habenas laxavit. Itaque et Cicero fortasse cavens ne princeps civitatis iudicia omitteret, eundemque simul admonefaciens ut a rhetorum technis caveret, sic de abusu eloquentiae locutus est. Sed tamen haec omnia satis incerta esse fateor, et me undique pungi dubitationibus. Immo si respicias ad Hieronymi epistulam LII. 8, non temere suspicaberis Ammianum ex oratione potius, quam e politico scripto Tullii id fragmentum hausisse. Sic enim Hieronymus: *nihil tam facile quam vilem plebeculam et indoctam concionem linguae volubilitate decipere; quae quidquid non intelligit, plus miratur. M. Tullius in oratione pro Q. Gallio quid de favore vulgi et de imperitis concionatoribus loquatur attende, ne his fraudibus ludaris.*

(a) Ita totum hunc locum se correxisse vetusti exemplaris adminiculo ait Pighius ad an. urbis DCXI; qui tamen pro *probans* scribit *probat*. Iam mihi de hoc fragmento tria observanda sunt. 1. Citatur id e quinto de rep. a Nonio in editionibus, et in cunctis codicibus vaticanis. 2. Nomen *Mummius* neque in codicibus vaticanis legitur, neque in editionibus, quas vidi, excepta plantiniana, cuius in margine legitur *Mummus*. 3. Vocabulum *rhetorum* legitur in edd. parisiaca, in gothofrediana, et in plantiniana; sed idem in codicibus variat. Nam tres codices vaticani habent *Numus erat enim odio quorum reorum imbutus.* Alius codex vat. habet ut supra, sed *nimium* pro *Numius*. Alius cod. *Numus erat enim odio quodam et eorum imbutus.* Alii duo *Nummius, erat enim odio quorum rhetorum imbutus.* Alius *quae cum satis dixisset, admodum probatis . . . erat odio quarum rerum imbutus.* Quis hunc aethiopem lavet? Sane nomen *Mummius* mire variat etiam apud Val. M. IX. 7. 3; et Aur. Vict. cap. LVIII; invasit autem alienam sedem apud Cic. pro Sextio XI. XXXI, ubi legendum est *Ninnius*, pro quo exemplaria habent *Mummius*, *Mumius*, *Mimius*, *Numius*. Ceterum *Numius* legitur in base quadam musei capitolini. De *Numinio* pro *Nummio* videsis cl.

Peam fragm. consular. p. XLIII. 16. Sane quod Mummius noster, homo a popularibus partibus, apud quas regnat eloquentia, valde abhorrens (de rep. III. 35) eloquentiae vituperationem suffragio suo comprobaverit, non est mirandum. Accedit quod Mummiorum familia parum elegans ingenium habuit, si certe coniectura de Corinthi eversore facienda est, cuius novimus stoliditatem. Praeterea Spurius noster hic Mummius in disciplina stoicorum fuit (Cic. Brut. XXV) quae haeresis, ut ait Cic. parad. prohoem., nullum sequebatur florem orationis. Ceterum et Rutilius oratoriam artem, praesertim illam fucatam et callidam aspernabatur: quin et in suo capitali iudicio noluit a summis oratoribus Crasso et Antonio defendi, sed dixit ipse ieiune et stoice pro se, ita ut innocens damnatus sit. Cic. de or. I. 53. 54, et Brut. XXX; Val. M. VI. 4. 4. Nihilominus Rutilii adulescentis partes aliquas in disserendo coram gravissimis senibus fuisse, aegre mihi persuaserim.

Quominus igitur rhetoricae reprehensionem a quinto in quartum librum submoveam, Nonii me auctoritas uncis unguibus retinet: quamquam, quod toties in hoc opere vidimus, ista auctoritas non admodum firma est, propter eius grammatici innumeras corruptiones: quam si propterea auctoritatem spernere licet, hi loci commode equidem ad quartum librum retrahentur, in quo instituta Graecorum Romanorumque comparatione, illorum levitas prae istorum gravitate et constantia contemnitur. Rhetores, quos Mummius oderat, illa aetate graeci erant omnes: colebantur in Graeciae oppidis; romanae iuventuti placere incipiebant; a severis hominibus repudiabantur, quos inter a Catone apud Plut. vit. XXIII, qui Carneadem ipsum ob eloquentiae lenocinia Roma ociter dimittendum censuerat. Quin adeo non multis ante hunc de rep. dialogum annis, nempe urbis anno DXCIII, consulari auctoritate pulsi fuerant Roma rhetores ac philosophi, cuius rei luculentum testimonium est apud Gell. XV. 11, Liv. XLVI. 40, aliosque auctores. (Confer v. gr. Athenaeum XIII. 9; Sextum empiricum p. 293. 294; auctorem de corr. eloq. cap. XXXIIII, qui ait cum Tullio: *rhetores M. Crasso et Domitio censoribus cludere ludum impudentiae iussi sunt.*) Praedictum decretum postea instauratum fuit. Gell. ibid. Denique auctor operis Cicero in quarto rectius quam in quinto caput hoc collocavisse videtur. Simplex enim bonoque scriptore dignum est, ea omnia, quae unius generis sunt, eodem libro absolvere; multo minus in eum cadere, ut relicta disputationis parte, ad illam postero die absolvendam, aliis interpositis, redeat. Vituperatis igitur theatro, musica ac poëtis, sponte fluit ut forensis quoque eloquentiae abusus coargueretur. Ita certe fit apud Cyprianum a me supra citatum p. 298; multoque evidentius apud Lactantium, quod item paulo ante docui p. 322.

Errorem denique coarguere licet Rufini rhetoris, qui ed. Putsch. p. 2721 ait: *Cicero in dialogis de rep. multa dicit referens asiaticos oratores ditrochaeo clausulas terminare.* Atqui dicendum est *Cicero in oratore cap.* LXIII. LXIX; quamquam id opus caret dialogo.

LIBRI SEXTI

ARGUMENTUM.

Quas res sexto libro complexus Cicero fuerat, plerasque ignoramus; etenim minutiora et dissoluta fragmenta parum oppido nos erudiunt: quamquam, si ea emendate a grammaticis citantur, constat in sexto etiam libro continuatum fuisse de reip. rectore sermonem; item dictum de seditionibus, rerump. publicarum conversionibus, earumque causis, v.gr. luxu, ambitione, libidine, depravatis moribus. Sed tamen de religione certe in hac postrema operis parte disputatum fuisse non dubito; nam et Laelii de religione oratio commemoratur, et ad illam somnii admirabilem clausulam nonnisi hac via pervenire auctor potuit. Actum praeterea fuit de virtutis praemiis et de immortalitate animorum, cuius utriusque rei testem habemus Macrobium in somnii commentatione; eaque Platonis imitatio fuit, qui magnam postremi de rep. libri partem in eo argumento consumpsit. Igitur enumeratis quae inter homines habentur virtutis praemiis, quum ea sufficere haud viderentur, immo nulla aliquando essent, eò sermo Ciceronis paulatim delapsus est, ut in dialogo confirmaret, bonis viris et bene de rep. meritis post obitum aeterna praemia et caelestia esse rependenda. Quod quum ita sit, immortales esse animos necesse est; de quo dogmate et alibi praeclare disseruit Cicero, et in hoc libro non perfunctoria oratione disputavisse credendus est. Tum quia Plato in suae politiae fine virum quemdam ad vitam revocatum confinxit, eumque praemia bonorum, malorumque supplicia, quae viderat, narrantem introduxit; noster quoque Cicero, defensa prius contra nescio quos derisores platonica narratione, aliam paris artificii historiam concinnat hominis haud quidem reviviscentis, sed somnium narrantis, quò demonstraret spatiosiora virtutem manere praemia, quam humanae vitae gyrus esse solet. Atque ita hic nobilissimus de rep. tractatus conclusus fuit.

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBER VI.

I. . . . Totam igitur expectas prudentiam huius rectoris (1), quae ipsum nomen hoc nacta est ex providendo. *Nonius voc. prudentia.*

Quam ob rem se comparet hic civis ita necesse est, ut sit contra haec quae statum civitatis permovent (a), semper armatus (2). *Nonius voc. comparare.*

Eaque dissensio (b) civium, quod seorsum eunt alii ad alios, seditio dicitur (3). *Nonius voc. seditio, et Servius ad aen. I.* 149.

(a) Editiones nonnullae habent *pervertunt*. Mr. (b) Sic bene Servius; at Nonii editiones *dissensione*.

(1) Cicero ad Att. VII. 3 ait se virum politicum in sexto informavisse: quae tamen lectio utrum emendata sit, subdubito; quoniam in quinto etiam libro de rectore reip. dictum fuit. Ad prudentiam heic commemoratam quod attinet, Victorinus prohoem. ad Cic. rhet. ait: *virtus in rhetoricis a Cicerone dicitur quae sapientia, in libris vero de rep. illa virtus dicitur quae prudentia.* Respicit igitur Victorinus vel hunc locum vel lib. II. 40. Augustinus autem C.D. XIX. 4. 4 hunc ipsum locum tacite spectans, scribit *quae prudentia dicitur.*

(2) De commutationibus rerump. dicturum se Cicero promisit I. 40; itemque de conservandis civitatibus II. 39. Idem Cicero fin. V. 4 ait Aristotelem et Theophrastum docuisse qualem in rep. principem esse conveniret; hoc amplius Theophrastum quae essent in rep. inclinationes rerum etc. En quibus exemplaribus ipse Cicero usus est.

(3) Augustinus de ord. II. 48:

Et vero in dissensione civili, cum boni plus quam multi valent, expendendos civis (a) non numerandos puto. *Nonius de doct. indag.*

Graves enim dominae cogitationum libidines (b) infinita quaedam cogunt atque imperant: quae quia nec expleri, nec satiari ullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, quos illecebris suis incenderunt (c). *Nonius voc. expleri.*

II. Quod quidem eo fuit maius, quia quum causa pari collegae essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudii invidiam Gracchi caritas deprecabatur (1). *Nonius voc. deprecor, et Gellius VI. 16.*

Qui numeros (d) optimatum et principum obtulit his vocibus; et gravitatis suae liquit illum tristem et plenum dignitatis sonum (2). *Nonius voc. triste.*

Ut, quemadmodum scribit ille, cotidiano (e) in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent. *Nonius de num. et cas.*

(a) *Cives* emendavit Cuiacius obs. XI. 9, quum vulgo scriberetur *ab his*, unde ego malui facere *civis.* (b) Ed. paris. *lubidines.* (c) Ita ed. paris. At plantin. et gothofr. *qui illecebris suis incenduntur.* (d) Ita habent *numeros* editiones nonnullae fragm. Cic. At aliae et Non. *numero*. Mr. (e) *Cotidiano* adverbium etiam apud Frontonem in fragmentis miscellis.

populus una civitas est, cui est periculosa dissensio. Quid est autem dissentire, nisi non unum sentire?

(1) Agitur de severis censoribus Claudio et Graccho (patre turbulentorum Gracchorum) quorum prior post magistratum quum a centuriis damnaretur, alter professus est se in exilium cum illo iturum; qua caritate poenam collegae a populo deprecatus est.

(2) Num sermo est de fistula Gracchi oratoris? quam festivam narrationem habemus apud Cic. de or. III. 60. sqq. Certe in hoc sexto libro Gracchorum seditiones commemoravisse Tullium constat. Vide infra cap. VIII.

In his, ut meministis, concursu levissimae multitudinis et aere congesto funus de subito esset ornatum. *Nonius voc. de subito.*

Firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt (1). *Nonius voc. firmiter*, *et Priscianus lib. XV. p.* 1010. (2)

Oratio extat Laeli, quam omnes habemus in manibus, quam simpuvia pontificum diis immortalibus grata sint samiaeque, ut ibi scribit, capedines (a). *Nonius voc. samium.* (3)

III. Imitatione Platonis Cicero de re publica scribens, locum etiam de Eris (b) pamphyli reditu in

(a) Vexatus in codd. Nonii locus. Verba *oratio extat*, vel *est*, absunt a vaticanis codd. itemque a plantin. editione. Vox *Laeli* item corrupta est, *Ledi*, et *Leni*: tres tamen codices habent *Laeli*, nullus *Laelii*. Cuncti codd. pro *simpuvia* habent *si imperia*: item pro *is scribit*, habent *ibi scribit*, quod retineo. Unus corrupte *ibit*; alter pro *lib. VI.* habet *lib. III.* Unus denique praetermittit totum exemplum. Quaestio autem eruditorum est, num heic *Laeli* sit secundus casus an quintus. Sane secundus casus ita scribitur in antiquis codd.; heic autem sermonem fieri de Laelii oratione satis arguitur ex Cic. N. D. III. 2. et 17, quibus in locis appellatur de religione nobilis et aureola Laelii oratiuncula, in qua mentio erat capeduncularum Numae. Licet autem arbitrari, Ciceronem in hoc loco politico locutum esse copiose et pro dignitate de religione, sine qua resp. perseverare non potest. Cic. N. D. I. 2, leg. I. ff. 21. (b) Editio Eulogii habet *regis*; sed mendum certum pro *Eris*.

(1) Augustinus de bono coniugii cap. VII: *non licet more romano nec superducere, ut amplius habeat quam unam vivam.*

(2) Nonius aeque ac Priscianus citant ex VI. de rep. Quare non sum ausus transferre hoc fragmentum ad quartum librum cap. VII. post Augustini locum, ut censor lipsiensis mallet. Et quidem Augustinus ibi loquens, non unum, sed plures de rep. libros spectare videtur.

(3) Hoc item fragmentum mallet censor lipsiensis translatum ad lib. IV. 8. post aliud item ex Nonio voc. *excipere*; sed tamen quia hoc, quod est in manibus, citatur a Nonio ex *sexto* libro, illud autem ex *quarto*, nihil immutandum putavi.

vitam, qui, ut ait, rogo impositus revixisset, multaque de inferis secreta narrasset, non fabulosa, ut ille, assimilatione commentus est, sed sollertis somnii rationabili quadam imaginatione composuit; videlicet scite significans, haec quae de animae immortalitate dicerentur caeloque, somniantium philosophorum *non* (a) esse commenta, nec fabulas incredibiles, quas epicurei derident, sed prudentium coniecturas. Insinuat, Scipionem illum, qui Karthagine subiugata cognomen familiae peperit Africanum, huic Scipioni Pauli filio (b) futuras a propinquis insidias et fatalis metae denuntiare curriculum, quod necessitate numerorum in vitae perfectae tempora coartetur; ponitque illum aetatis suae quinquagesimo ac sexto anno, duobus in se coeuntibus numeris, absolutam caelo animam, unde acceperat, redditurum etc. *Favonius Eulogius* (1) *comm. ad somn. Scip.*

IIII. Nonnulli nostri (2), propter quoddam prae-

(a) Abest *non* ab editione qua utor Graevii, quae tamen particula necessario ad auctoris mentem scribenda est. (b) Imitatur Eulogius locutionem libri I. 9. de rep.

(1) Eulogius aequalis fuit familiarisque divi Augustini, qui sic de illo loquitur in opere de cura ger. pro mortuis cap. XI. *Nobis apud Mediolanum constitutis, Karthaginis rhetor Eulogius, qui meus in eadem arte discipulus fuit, sicut mihi ipse, postea quam in Africam remeavimus, retulit, cum rhetoricos Ciceronis libros discipulis suis traderet, recensens lectionem, quam postridie fuerat traditurus, quendam locum offendit obscurum: quo non intellecto, vix potuit dormire sollicitus: qua nocte somnianti ego illi quod non intelligebat exposui: immo non ego, sed imago mea nesciente me* etc. En igitur Eulogium Scipionis somnium explicantem, qui ipse quoque per somnium tulliana secreta aliquando intellexerat.

(2) Hos inter Eusebius est praep. ev. XI. 33.

clarissimum loquendi genus, et propter nonnulla quae veraciter sensit, amantes Platonem, dicunt eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse (1). Quod quidem sic tangit in libris de re publica Tullius, ut eum lusisse potius, quam id quod verum esset, adfirmet dicere voluisse. Inducit enim hominem revixisse (2), et narrasse quaedam quae platonicis disputationibus congruebant. *Augustinus C. D. XXII.* 28.

V. In hoc vel maxime operis similitudinem servavit imitatio, quod cum Plato in voluminis (*de rep.*) conclusione a quodam vitae reddito, quam reliquisse videbatur, indicari faciat qui sit exutarum corporibus status animarum, adiecta quadam sphaerarum vel siderum non otiosa descriptione; rerum facies non dissimilia significans a tulliano Scipione per quietem sibi ingesta narratur (3). *Macrobius in somn. Scip. I.* 1.

(1) Hinc, ut ait idem Augustinus ep. XXXI. 8, quidam eo vesaniae evaserunt, ut de Platonis libris ipsum Dominum profecisse contenderint; quos blasphemos refutavit Ambrosius libris aliquot, qui iam non extant. Ceterum ipse Chrysippus apud Lactantium inst. VII. 23 haud incredibilem esse putat reditum hominum in vitam.

(2) Prodigia huiusmodi hominum ad vitam ex inferis revocatorum congerunt Plinius VII. 52; Labeo apud Aug. C. D. XXII. 28; Suidas voc. Αἴσωπος. Adde Ovidium metam. XV, cum Hieronymo in Is. VIII. 26. 14. Sed omnium copiosissime Proclus ineditus ad X. reip. Plat. citatis Democriti, Clearchi, Naumachii, Hieronis, Hipparchi, et Arridaei hac de re scriptis. Procli particulas recitat Morus ad evang. Io. XI. 39 e codice florentino nobilium Salviatorum iam tum male, ut ait, conservato, lacunoso et neglecto. Quin adeo Heraclides apud eundem Proclum narrat, quendam vivum venantemque regna inferna vidisse.

(3) Scipionem somno indulgentem, idque ei vitium unicum a Romanis obiectum tradit Plutarchus reip. ger. pr. tom. IX. p. 194. En unde Cicero ansam probabilem

VI. Hunc ordinem Tullius non minore iudicio reservans quam ingenio repertus est. Postquam in omni reip. otio ac negotio palmam iustitiae disputando dedit, sacras immortalium animarum sedes, et caelestium arcana regionum in ipso consummati operis fastigio locavit (1); indicans quo his perveniendum vel potius revertendum sit, qui rem publicam cum prudentia, iustitia, fortitudine ac moderatione tractaverunt. Sed ille platonicus secretorum relator Er quidam nomine fuit, natione pamphylus (2), miles officio, qui quum vulneribus in proelio acceptis vitam effudisse visus, duodecimo die (3) demum inter ceteros una peremptos ultimo esset honorandus igne, subito seu recepta anima (4) seu retenta, quidquid emensis inter utram-

arripuit huius somnii confingendi. Scipio quoque maior dicitur a Polybio X. 2. sqq. somniis et divinationibus deditus. Scriptores de somniis memorat Servius aen. VI. 284. 894; Clearchi libros de somno Proclus.

(1) Hinc Proclus merito observat, fabulam Eris esse imaginem ac veluti epitomen socraticae politiae. Idem dicere licet de somnio Scipionis.

(2) Proclus τὸ γένος πάμφυλος. Quamobrem nolui cum aliis emendare, vel potius corrumpere, *pamphylius*. De Eris nomine ac genere, quem quidam Zoroastren putaverunt multa ac praeclara disputat Proclus, quem nos aliquando luce donabimus. Citat autem in ea disputatione Proclus et sui ipsius et Zoroastris de natura libros: item auctores Cronium et Theodorum asinaeum. Arnobius lib. I. ed. plantin. p. 31. inter magos post Zoroastren numerat Armenium Zostriani nepotem, et Pamphylum familiarem Cyri. Vides autem quam haec quadrent ad illam controversiam quam Proclus ineditus versat.

(3) Cur duodecimo potissimum die? interpretum varias subtilitates circa hanc δωδεκάδα reiicit Proclus cum Porphyrio, quem citat. Alii scilicet eum numerum retulerunt ad zodiacum, alii ad menses, alii ad duodecim deos.

(4) Animae a corpore recessum ad tempus (quam nos extasim diceremus) admittunt apud Proclum

que vitam diebus egerat videratve, tamquam publicum professus iudicium, humano generi enuntiavit. Hanc fabulam Cicero licet ab indoctis, quasi ipse veri conscius, doleat irrisam (1), exemplum tamen stolidae reprehensionis vitans, excitari narraturum, quam reviviscere maluit. *Idem Macrobius loc. cit.*

VII. Ac prius quam somnii verba consulamus, enodandum nobis est, a quo genere hominum Tullius memoret vel irrisam Platonis fabulam, vel ne sibi idem eveniat non vereri. Nec enim his verbis vult imperitum vulgus intellegi, sed genus hominum veri ignarum, sub peritiae ostentatione philosophum: quippe quos et legisse talia, et ad reprehendendum animatos constaret (2). Dicemus igitur et quos in tantum philosophum referat quandam censurae exercuisse levitatem, quisve eorum etiam scriptam reliquerit accusationem etc. Epicureorum tota factio aequo semper errore a vero devia, et illa existimans ridenda quae nesciat, sacrum volumen et augustis-

libri sacerdotales, itemque Augustinus de civ. D. XIV. 24. Pueri exemplum, cuius anima virga ψυχουλκῷ educebatur corpore scribit imperfectum propter codicis vitiati lacunam Morus ad act. XX. 10. Lege similia de Hermotimo apud Plinium hist. VII. cap. 52, et apud Origen. contra Cels. III. 32.

(1) Hinc vides, Ciceronem hoc libro de fabula platonica paulisper disseruisse, eamque ab irrisoribus defendisse. Certe omnium gravissima est invectio Dionysii halic. II. 68 contra atheae, ut ipsemet loquitur, philosophiae asseclas, qui prodigia omnia Numinisque in rebus humanis interventum ludibrio habent.

(2) Fabulam tuetur contra Colotem Proclus, simulque docet quot ei loco illustrando docti platonici curas impenderint, nempe Numenius, Alcinus, Gaius, Maximus nicaenus, Harpocration, Euclides, et denique Porphyrius prae omnibus, qui Proclo videtur abditorum in fabula sensuum praecipuus interpres. Legesis etiam Origenem contra Celsum II. 16.

sima irrisit naturae seria. Colotes vero inter Epicuri auditores famosior et loquacitate notabilior (1), etiam in librum retulit quae de hoc amarius reprehendit. Sed cetera, quae iniuria notavit (2), siquidem ad somnium, de quo hic procedit sermo, non attinent, hoc loco nobis omittenda sunt: illam calumniam persequemur, quae nisi supplodatur, ma-

(1) Contra Colotem est invectio Plutarchi, ubi impietas coarguitur epicureorum qui animas perire cum corporibus aiebant. Colotem Cicero quoque retudit in hoc loco politico, ubi loquebatur de immortalitate animorum. Apud August. ep. XC. XCI. CIII. CIIII satis constat memorari locos plures e Ciceronis rep.; postremo autem loco sermo fit de immortalitate animorum partim tullianis fortasse verbis: *mortem malorum omnium esse finem, habent quidem vestrae* (ethnicae) *litterae, sed nec ipsae omnes: epicureorum est quippe ista sententia, et siqui alii mortalem animam putant. At illi, quos Tullius quasi consulares philosophos appellat, quod eorum magni pendat auctoritatem, quoniam cum extremum diem fungimur, non exstingui animam sed emigrare censent, et ut merita quoque eius adserunt, seu bona seu mala, vel ad beatitudinem vel ad miseriam permanere.* Consulares hos philosophos recenset Wyttenbachius in egregio scripto de animorum immortalitate opuscul. t. II. p. 647. sqq. usque ad Senecam; addendusque est Tacitus vit. Agric. cap. 46. (Contra idem Tullius de sen. cap. XXIII. appellat *minutos philosophos*, qui morte animum extingui censebant.) Colotis quidem ad Platonis Lysidem, commentarius itemque alius liber sine titulo, extant in papyris herculaneis nuper evolutis, uti me monuit v. cl. Angelus Schottus bibliothecae regiae neap. praeses.

(2) Veluti de poenis apud inferos, de Eris corpore post tot dies incolumi, de incredibilitate, ut aiebant epicurei, reviviscendi, deque aliis; quae omnia obiecta Proclus copiose dissolvit. Et quidem etiam Chrysippus apud Lactantium inst. VII. 23. possibilem ait corporum resurrectionem generalem. Idem Proclus, cum Macrobio, aptissimam ait esse hanc fabulam ad demonstranda futurae vitae seu praemia seu poenas; id quod divinae providentiae prorsus esse consentaneum diserte confirmat.

nebit Ciceroni cum Platone communis. Ait a philosopho fabulam non oportuisse confingi : quoniam nullum figmenti genus veri professoribus conveniret. Cur enim, inquit, si rerum caelestium notionem, si habitum nos animarum docere voluisti, non simplici et absoluta hoc insinuatione curatum est, sed quaesita persona casusque excogitata novitas, et composita advocati scena figmenti, ipsam quaerendi veri ianuam mendacio polluerunt? Haec quoniam, cum de platonico Ere iactantur, etiam quietem Africani nostri somniantis incusant etc. *Idem cap. II.*

VIII. Scipionem haec occasio ad narrandum somnium provocavit, quod longo tempore se testatus est silentio condidisse. Cum enim Laelius quereretur nullas Nasicae statuas in publico in interfecti tyranni remunerationem locatas (1); respondit Scipio post alia in haec verba: — Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est praemium (2); tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhaerentes (3), nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quae-

(1) Hinc Cicero ad Att. VI. 1 reprehendit errorem Metelli, qui statuam Africani putaverat esse Nasicae, quorum utriusque cognomen fuit Scipio. Cur autem in hoc de rep. libro sermo fuit de Nasica? Sine dubio quia fuit Ti. Gracchi interfector; Gracchi autem necati mentionem hoc in opere fuisse, testis est Augustinus C. D. II. 21. Lege eundem Augustinum C. D. I. 30, ubi is scribit de Nasica, ad hunc fortasse Ciceronis locum respiciens.

(2) Conf. Platonem reip. X. p. 608; Servium aen. I. 604.

(3) Catoniana sententia haec est. Noluit enim Cato sibi statuam poni: quod diceret, malle se iam quaeri cur non, quam cur sibi statua esset posita; Plut. reip. ger. pr. t. IX. p. 263. et apoph. t. VI. p. 750. Vel sententia petitur ex Ennio, qui de maiore Scipione sic loquitur apud Trebellium in Claudio cap. VII. In eandem fere sententiam loquitur etiam Maecenas ad Augustum apud Dionem

dam et viridiora praemiorum genera desiderat (1). Quae tandem (a) ista sunt, inquit Laelius (2)? Tum Scipio, patimini me, inquit, quoniam tertium diem iam feriati sumus (3) — et cetera, quibus ad narrationem somnii venit, docens illa esse stabiliora et viridiora praemiorum genera, quae ipse vidisset in caelo bonis rerum publicarum servata rectoribus. *Idem Macrobius cap. IV.*

SOMNIUM

VIIII. Cum in Africam venissem M' Manilio (b) consuli ad quartam legionem tribunus, ut scitis, militum; nihil mihi potius fuit quam ut Masinissam convenirem, regem familiae nostrae iustis de causis amicissimum (4). Ad quem ut veni, con-

(a) Macrob. *tamen*. (b) De hoc praenomine et nomine recole dicta a nobis lib. I. 12.

LII. 35; et magnifice, ut cetera, Tacitus vit. Agric. fin. Confer Catonis dictum apud Frontonem de fer. als. II. Cur statuae poni debeant bene meritis de rep. viris docet Symmachus ep. X. 52.

(1) Intelligit immortalem bonorum vitam. Iam ad hanc perpetuam, quam ipse hoc in libro tuitus erat bonorum vitam respicit Cicero ad Att. X. 8. cum ait: *tempus est nos de illa perpetua iam, non de hac exigua, vita cogitare.* Praeterea quod Lactantius dicit inst. III. 12 de immortalitate, nempe ipsam solam, summum esse bonum, id fortasse ex hoc sexto libro sumitur.

(2) Platonica admiratio sive interrogatio quae fit reip. X. p. 608 a Glaucone antequam Socrates disputationem ingrediatur de immortalitate animorum.

(3) Feriis nimirum latinis; itaque proprie loquitur.

(4) Quia scilicet Masinissa ab Africano superiore in regnum fuerat restitutus, adiecta partim ditione Syphacis, App. pun. XXXII. Ter autem ad Masinissam ivisse Scipio videtur; primum missus a Lucullo, cuius erat in Celtiberia legatus, ad petendos elephantos

plexus me senex conlacrimavit, aliquantoque post suspexit in caelum: et grates, inquit, tibi ago, summe sol, vobisque reliqui caelites, quod ante quam ex hac vita migro, conspicio in meo regno et his tectis ·P· Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor: ita numquam ex animo meo discedit (a) illius optimi atque invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra re publica percontatus est: multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis consumptus est dies.

X. Post autem regio apparatu accepti " sermonem in multam noctem produximus (1) ,, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque eius non facta solum, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me et fessum (b) de via, et qui ad multam noctem vigilassem, artior quam solebat somnus conplexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc quod eramus locuti: fit enim fere ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius (2), de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare et loqui) Africanus se ostendit illa forma, quae mihi ex ima-

(a) Graev. *descendit*, quod non retineo; nam et codices plurimi habent *discedit*. Ceterum lectio graeviana habet quodammodo patrocinium virgilianum *quam nostro illius labatur pectore vultus*. (b) *Fessum* deest in ed. graeviana.

et auxilia, App. pun. LXXI, et Val. M. V. 2. ext. 4. Iterum ut heic in somnio dicitur. Tertio, moriente iam Masinissa, ad eius regnum inter filios dividendum; quamquam fata Masinissae videntur Scipionis adventum praeoccupavisse, Val. M. loco praedicto. Malim tamen credere unum esse secundum tertiumque adventum; Ciceronis autem Valeriique narrationes paululum variare.

(1) Locum citat Fronto exemp. eloc. voc. *in noctem*.

(2) Annal. fragm. lib. I.

gine eius, quam ex ipso erat notior (1): quem ut agnovi, equidem cohorrui (2): sed ille, ades, inquit (3), animo et omitte timorem, Scipio, et quae dicam, trade memoriae.

XI. Videsne illam urbem, quae parere populo romano coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Karthaginem de excelso, et pleno stellarum, inlustri, et claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis paene miles? hanc hoc biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Karthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam (4), deligere iterum cos. absens, bellumque maxi-

(1) Africanus minor natus creditur eodem anno quo superior mortuus est. De anno illo loquitur Cato coram Scipione minore apud Tullium de sen. VI; controversiam autem versat Pighius ad an. urbis DLXVIII (varron. IX.) Sane minor Africanus natus erat ipso anno varr. DLXIX, siquidem is mortuus est anno DCXXV, anno aetatis suae LVI.

(2) Africanum commoveri solitum imaginibus conspectis maiorum ait Sallustius Iug. cap. IV. Ceterum hic agitur de viso.

(3) Quonam pacto animae corporibus exutae loquantur, curiose edisserit Proclus, cuius prolixa verba heic quidem praetermittere necesse est; ceterum ea neque ingrata neque inutilia forent scholasticis theologis, qui caelestem conversationem ac veluti colloquium animarum explicare laborant.

(4) Atqui Cicero acad. IV. 2 Scipionem obivisse nobilem illam legationem ante censuram scribit; quod eius μνημονικὸν ἁμάρτημα iamdiu coarguisse sibi videtur A. Bendinellius ad Africani vitam controv. XIIII, quia ceteri historici eundem temporum sequuntur ordinem quem nunc Cicero in somnio. Sed en rursus alia erroris refutatio, quod nempe Scipio in hoc opere lib. III. 35 nuper (ergo post censuram) se fuisse Rhodi cum Mummio dicit; quod dictum mire congruit cum Simsonii sententia, qui Scipionis legationem in annum DCXXIIII coniicit. Recurrit ergo Pighii opinio, quam supra III. 35 laudavimus, de triplici Scipionis legatione.

mum conficies, Numantiam exscindes. Sed cum eris curru Capitolium invectus, offendes rem publicam perturbatam consiliis nepotis mei.

XII. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam cum aetas tua septenos octiens solis anfractus reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur (1), circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint; in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas: te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus; ac ne multa, dictator rem publicam constituas oportet (2), si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Laelius, ingemuissentque ceteri vehementius; leniter arridens Scipio, quaeso, inquit, ne me e somno excitetis, *et pax sit rebus* (a), audite cetera.

(a) Textus graecianus *et parum rebus*, quam lectionem excludit auctoritas permultorum codicum apud Lagomarsinium. Sane et Planudes interpretatur *ἀλλ' εἰρήνη ἔστω τοῖς πράγμασιν, ὡς ἀκοῦσαι καὶ τὰ λοιπά*. Aliorum criticorum coniectura est *et parumper*. Quod autem heic scribit Heinrichius *et rumpatis visum*, mihi id certe non probatur.

(1) Septenarius dicitur plenus ob eius praestantiam apud veteres celebratam; octonarius, quia par.

(2) Scipionis ambitionem notat Cicero off. I. 30. Speravisse autem dictaturam videtur ex hoc somnii loco Scipio. Quod autem reip. salus in rectoris saepe virtute nitatur, praeclare adfirmat cum Platone Proclus. Νῦν ὁ Πλάτων περὶ τῆς πρώτης διδάσκων πολιτείας, μιμεῖται τὸν ὅλων δημιουργόν· ὡς οὖν δι' ἐκεῖνον ἄλυτον εἶπεν εἶναι τὸν κόσμον, διὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν μέγιστον οὖσαν δεσμόν, οὕτω ταύτην τὴν πολιτείαν οὐκ ἄλυτον μὲν, ἀνθρωπίνην οὖσαν, δύσλυτον δὲ εἶναι φησὶν, διὰ τὴν τῶν ἀρχόντων ἀρετήν.

XIII. Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rem publicam, sic habeto: omnibus, qui patriam conservarint, adiuverint, auxerint, certum esse in caelo definitum locum, ubi beati aevo sempiterno fruantur: nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae civitates appellantur (1): harum rectores et conservatores hinc profecti, huc revertuntur (2).

XIIII. Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis quam insidiarum a meis, quaesivi tamen, viveretne ipse et Paulus pater et alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere evolaverunt (3): vestra vero quae dicitur vita, mors est (4): quin tu aspicias ad te venientem (5) Paulum patrem. Quem ubi vidi, equidem vim lacrimarum profudi: ille autem me conplexus atque osculans flere prohibebat.

(1) Recole lib. I. 7.

(2) Hunc locum legebat Nectarius, uti constat ex eius epistula inter augustinianas CIII, qua in epistula non semel Ciceronem de rep. exprimit. Sic igitur Nectarius: *de patria bene meritis viris doctissimi homines ferunt, post obitum corporis in caelo domicilium praeparari, ut promotio quaedam ad supernam patriam praestetur his hominibus, qui bene de genitalibus urbibus meruerunt: et hi magis cum Deo habitent, qui salutem dedisse aut consiliis aut operibus patriae doceantur.*

(3) Consentit cum de sen. cap. XXI. sqq.

(4) His verbis libere utitur Augustinus C. D. XII. 20, XIII. 10. Rem, iuxta erroneam quorumdam sententiam, explicat Macrobius ad somn. I. 10. Conferatur Cicero apud Augustinum lib. V. ff. 78 contra Iul. pelag. Item de sen. XXI. Tum Plutarchus consol. ad Ap. tom. VI. p. 437. sqq; denique Lactantius inst. III. 18.

(5) Quo pacto venientem? Pro-

XV. Atque ego ut primum, fletu represso, loqui posse coepi, quaeso, inquam, pater sanctissime atque optume, quoniam haec est vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin hinc (a) ad vos venire propero (1)? Non est ita, inquit ille: nisi enim (b) Deus is, cuius hoc templum est omne quod conspicis (2), istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium (c) vides, quae terra dicitur: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas vocatis: quae globosae et rotundae, divinis animatae mentibus, circulos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, a quo ille *est vobis datus*, ex hominum vita *migrandum est*, *ne munus* humanum adsignatum a Deo defugisse (d) videamini (3). Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole et pietatem: quae cum sit magna

(a) Var. lect. apud Lagomarsinium *hinc*, vel *huc*. (b) Habent *enim* plurimi libri apud Lag. (c) Var. Lag. *medio*. (d) Cic. de rep. II. 19. *defugit patriam*.

clus cum Porphyrio lucem ait esse vehiculum animarum.

(1) Quamlibet animam flagrare cupiditate conscendendi ad illa superiora, ait apud Proclum oraculi cuiusdam auctoritas: — — *πάσας μὲν γὰρ ἔχει γλυκερὸς πόθος, ὥσκεν ὄλυμπον — ἀθανάτοισι θεοῖς συνέμπορον αἰὲν ἔχωσιν· — οὐ πάσαις δὲ θέμις ἐπιβήμεναι τῶνδε μελάθρων. κ. τ. λ.*

(2) Confer de rep. lib. I. 15. III. 9. Lege etiam Macrobium ad somn. I. 14.

(3) Contra eos qui sceleste mortem sibi consciscunt invehitur Servius aen. XII. 603 cum Virgilio, pontificalibus libris, Cassio Hemina, et Varrone; Macrobius item ad somn. I. 13 cum Platone atque Plotino. Lege etiam M. Aurelium de vita sua III. 5, et Lactantium inst. III. 18. [Adde Cic. de sen. XX, et tusc. I. 30. Mr.]

in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est: ea vita via est in caelum, et in hunc coetum (1) eorum, qui iam vixerunt (a), et corpore relaxati (b) illum incolunt locum, quem vides.

XVI. Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens, quem vos, ut a Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis (2): ex quo omnia mihi contemplanti praeclara cetera et mirabilia videbantur. Erant autem eae stellae, quas numquam ex hoc loco vidimus: et eae magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quae ultima (c) caelo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terrae magnitudinem facile vincebant. Iam ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum eius attingimus, paeniteret.

XVII. Quam cum magis intuerer, quaeso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit?

(a) Formula romana de iis qui extincti sunt. Lege Plutarchum in Cicerone cap. XXII. (b) Ita permulti libri apud Lag. pro *laxati*. (c) *Ultima a* mavult Heinrichius. Sed omittunt *a* libri quatuordecim apud Lag.

(1) De animarum coetu seu panegyri Proclus: *τίς οὖν πανήγυρις ἐν ταύταις; ἡ πανήγυρις τὰς ἐκ τοῦ παντὸς αὐτῶν φοιτήσεις εἰς τὴν κοινὴν χῶραν τὴν ἑστίαν τῆς γενήσεως παρίστησιν.* Tum multis interiectis disputat de mutua animarum agnitione et visu.

(2) *Sciendum est* (inquit Macrobius ad somn. I. 4) *quod locus in quo sibi esse videtur Scipio per quietem, lacteus circulus est, qui galaxius vocatur.* Quid ita? quia scilicet veteres putabant somnia habitare in galaxia. Praeclaram de hac re doctrinam tradit Proclus: *δῆμον δὲ ὀνείρων, ὥς φησὶν ἐκεῖνος* (Homerus) *τὸν γαλαξίαν· καὶ γὰρ τὸν Πυθαγόραν δι᾽ ἀποῤῥήτων ᾅδην τὸν γαλαξίαν καὶ τόπον ψυχῶν ἀποκαλεῖν, ὡς ἐκεῖ συνωθουμένων· διὸ παρά τισιν ἔθνεσιν γάλα σπένδεσθαι τοῖς θεοῖς τοῖς τῶν ψυχῶν καθάρταις· καὶ τῶν πεσουσῶν εἰς γένεσιν εἶναι γάλα τὴν πρώτην τροφήν.* Cum Proclo conspirat partim Macrobius ad somn. I. 12.

nonne adspicis, quae in templa veneris? novem tibi orbibus vel potius globis conexa sunt omnia: quorum unus est caelestis, extimus, qui reliquos omnis conplectitur, summus ipse Deus, arcens et continens ceteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septem, qui versantur retro contrario motu atque caelum; ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. " Deinde est hominum generi " prosperus et salutaris (1) ,, ille fulgor, qui dicitur Iovis: tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis: deinde subter mediam fere regionem sol obtinet (2), dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce illustret et compleat. Hunc comites consequuntur, alter Veneris (3), alter Mercurii cursus: in infimoque orbe luna (4), radiis solis accensa, convertitur. Infra autem iam nihil est, nisi mortale et caducum, praeter animos generi hominum munere deorum datos: supra lunam sunt aeterna omnia: nam

(1) Locum e sexto de rep. citat Priscianus lib. VI. p. 693. Cur autem salutaris Iupiter in ethnicorum theologia? quia lucis videlicet auctor, unde ei nomen Diespiter. Lege Macrobium sat. I. 15, et ad somn. I. 19.

(2) Proclus καί τοι γε οἶδα καὶ αὐτὸς ὅτι καὶ τοῖς μέσον τῶν ἑπτὰ τὸν ἥλιον εἴπουσιν ἀστρονόμοις, οὐ πάνυ δι' ἀναγκαίων τοῦτο δέδεικται λημμάτων· ὅπως δὲ ὅλως ἐπεχείρησαν, εἴπομεν ἐν τοῖς ἐς Τίμαιον ἱκανῶς. (Dissentit quippe Cicero a Platone in stellarum ordine, uti loquitur Macrobius ad somn. I. 19. Pergit Proclus dicere, priori sententiae favere Chaldaeos librosque theurgicos et divina oracula; cum Platone autem consentire Aristotelem et Calippum astronomum.

(3) De Veneris magnitudine errorem memorat Proclus cum historico Carpo: τόνγε τῆς Ἀφροδίτης τινὲς μείζονα φασὶν εἶναι τῆς γῆς, ὡς ἱστόρησεν ὁ Κάρπος.

(4) Lunam fontem naturae omnis dicit Proclus: εἰ δὲ καὶ προσεχῶς εἰς τὴν σεληνιακὴν ἀνήρτηται σφαῖραν, ἐν ῇ τῆς γενέσεως αἰτίαι πάσης.

ea quae est media et nona tellus, neque movetur, et infima est, et in eam feruntur omnia nutu suo pondera.

XVIII. Quae cum intuerer stupens, ut me recepi; quis hic, inquam, quis est qui complet auris meas tantus et tam dulcis sonus (1)? Hic est, inquit ille, qui intervallis coniunctus inparibus, sed tamen pro rata parte, ratione (a) distinctis, inpulsu et motu ipsorum orbium conficitur (b): qui acuta cum gravibus, temperans, varios aequabiliter concentus efficit: nec enim silentio tanti motus incitari possunt: " et natura fert ut extrema ex altera parte graviter, „ ex altera autem acute sonent. Quam ob causam „ summus ille caeli stellifer (c) cursus, cuius conver- „ sio est concitatior, acuto et excitato movetur so- „ no; gravissimo autem hic lunaris atque infimus: „ nam terra nona inmobilis manens, ima sede sem- „ per haeret, conplexa medium mundi locum (2) „. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum(d), septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus(e) est (3): quod

(a) Sic Heinrich. cum var. libr. (b) Plurimi libri apud Lag. *efficitur*. (c) Var. Lag. *stelliferi*. (d) Var. Lag. *modorum*. (e) Var Lag. *modus*.

(1) Haec sunt a Platone reip. X. p. 617, qui in sphaeris Sirenas collocat canentes, itemque Parcas illarum concentui respondentes. Proclus toto caelo musas canentes exhibet, *μουσῶν δὲ τὸν ὅλον οὐρανὸν συνεχουσῶν, συμφωνίαν εἶναι τῶν ἐναντίων κινήσεως, καὶ ὁμολογεῖν τῇ ἑτέρᾳ τὴν ἑτέραν.* Hinc Apollo, sive sol medio caelo situs, merito musagetes appellatus est. Significat autem haec harmonia concordiam politicam, quod et Proclus innuit, et noster Cicero lib. II. 42 eodem exemplo utitur. De siderum musica ratione Pythagoras apud Plinium II. 22, apud Censorinum cap. XIII, et denique apud Cassiodorium de art. liberal. cap. V.

(2) Verba haec e sexto de rep. citat Boëthius de musica I. 27.

(3) Locum hunc, vel in praecedentibus similem, se legisse demonstrat Hieronymus ep. XLVIII. 19 ubi ait: *an forsitan Pythagoram et Archytam tarentinum, et Publium Scipionem in sexto*

docti homines nervis imitati atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum (1): sicut alii qui praestantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletae aures hominum obsurduerunt: nec est ullus hebetior sensus in vobis: sicut ubi Nilus ad illa, quae catadupa nominantur, praecipitat ex altissimis montibus, ea gens, quae illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem adversum nequitis, eiusque radiis acies vestra sensusque vincitur. Haec ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

XVIIII. Tum Africanus, sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quae si tibi parva, ut est, ita videtur, haec caelestia semper spectato: illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris et angustis in locis (2); et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interiectas: hosque (a) qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare (b) possit, sed partim obliquos, partim a-

(a) Var. Lag. *hos quoque*, vel *eosque*. (b) Var. Lag. *meare*.

de rep. de impari numero proferam disputantes?

(1) Virgilius igitur in beatorum sedibus collocavit apprime Orpheum lyra canentem: *nec non threicius longa cum veste sacerdos — obloquitur numeris septem discrimina vocum.* Et mox in eisdem sedibus post poëtas collocat *inventas aut qui vitam excoluere per artes*; ita ut Tullii hunc locum imitari videatur. Revera Virgilium quandoque ad politicum hoc opus respexisse, alibi in scholiis adnotavimus.

(2) Conf. Senec. quaest. nat. praef.

versos, partim etiam adversos stare vobis: a quibus expectare gloriam certe nullam potestis.

XX. Cernis autem eandem terram quasi quibusdam redimitam et circumdatam cingulis (a); e quibus duos maxime inter se diversos, et caeli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina vides; medium autem illum et maximum, solis ardore torreri: duo sunt habitabiles, quorum australis ille in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne quam tenui vos parte contingat (1): omnis enim terra quae colitur a vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quaedam insula est, circumfusa illo mari, quod atlanticum, quod magnum, quem (b) oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine quam sit parvus, vides. Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum aut cuiusquam vestrum (c) nomen vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnatare (2)? Quis in reliquis orientis aut obeuntis solis ultimis aut aquilonis austrive partibus tu-

(a) Var. Lag. *circulis*. (b) Var. Lag. *quod*. (c) Var. Lag. *nostrum*.

(1) Sic etiam Proclus. Ἡ *μὲν πεμπὰς ἔν τε τῇ ἀπλανεῖ τοὺς πέντε κύκλους διεστήσατο, τὸν ἀρκτικὸν, καὶ ἀνταρκτικὸν, τὸν χειμερινὸν τροπικὸν, καὶ θερινὸν, τὸν μέσον τούτων ἰσημερινόν· καὶ ἐν τοῖς πλανωμένοις τοὺς πέντε διεῖλεν ἀπὸ δύο φωστήρων, ἐξαιρέτους ἔχοντας τὰς προσθαφαιρέσεις· καὶ ἐν τοῖς σχηματισμοῖς αὐτῶν, τὸ ἄριστον ἔλαχε τῶν σχημάτων ἀφορίζειν τὸ τρίγωνον· τὸν δὲ ὅλον κόσμον ἐν πέντε τοῖς στοιχειώδεσι σχήμασι καὶ πέντε κέντροις συνεπλήρωσεν· ἡ δὲ τετρὰς, σχῆμα μὲν τῶν κινουμένων ἀπεργάζεται, τὸ τετράγωνον· τὸν δὲ ζῳδιακὸν κύκλον ἀπέφηνεν τετραμερῆ· τῶν δὲ πλανητῶν ἑκάστῳ τὰς κινήσεις ὥρισεν· εἰσὶ γὰρ τέτταρες, ἢ περὶ τὸ οἰκεῖον κέντρον, ἢ κατὰ μῆκος, ἢ κατὰ πλάτος, ἢ κατα βάθος κ. τ. λ.*

(2) Hunc fere locum a Boëthio intellectum fuisse perperam de aetate ipsius Ciceronis, observat Petrarcha ep. senil. XVI. 2.

um nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in augustiis vestra se gloria dilatari velit. Ipsi autem, qui de vobis (a) loquuntur, quamdiu loquentur?

XXI. Quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est (1), non modo (b) aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam adsequi possumus. Quid autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint (2)? qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt viri.

XXII. Cum praesertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen vestrum (c) potest, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, id est unius astri, reditu (d) metiuntur: reapse (e) autem cum ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius caeli (f) descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille vere vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa saecula hominum teneantur. Namque ut olim deficere sol hominibus extinguique visus est, cum Romuli animus haec ipsa in templa penetravit; ita quandoque eadem parte sol eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium stellisque revocatis, expletum annum habeto: huius quidem anni nondum vigesimam partem scito esse conversam (3).

(a) Multi libri apud Lag. *nobis*. (b) Multi item libri apud Lag. *non modo non*. (c) Sic var. apud Lag.; id quod respondet τῷ *vobis*. (d) Var. Lag. multor. libr. *reditum*. (e) Sic var. Lag. (f) Unus liber apud Lag. *anni*.

(1) Haec item sunt a Platone. Confer Euseb. praefat. ad I. chron.

(2) Ex Lucretio III. 985.

(3) Annus mundanus complec-

XXIII. Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis et praestantibus viris; quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc sedem et aeternam domum contueri; neque te sermonibus vulgi dederis, nec in praemiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet inlecebris ipsa virtus trahat ad verum decus: quid de te alii loquantur, ipsi videant; sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille et angustiis cingitur iis regionum, quas vides; nec umquam de ullo perennis fuit; et obruitur hominum interitu; et oblivione posteritatis extinguitur.

XXIIII. Quae cum dixisset, ego vero, inquam, Africane (a), siquidem bene meritis de patria quasi limes (b) ad caeli aditum patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus patriis et tuis, decori vestro non defui; nunc tamen, tanto praemio proposito, enitar multo vigilantius. Et ille, tu vero enitere, et sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc: " nec enim tu es, quem forma ,, ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque (1),,; non ea figura, quae digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse (2): siquidem Deus est qui vi-

(a) Ita plurimi libri apud Lag.; non autem *o Africane.* (b) Unus liber apud Lag. *limen.*

titur popularium annorum quindecim millia, ut physici aiunt apud Macrobium ad somn. II. 11. Is nunc incipere fingitur a Romuli obitu, a quo ad somnium Scipionis sunt anni quingenti et septuaginta tres; quae nondum est pars vigesima praedicti anni mundani.

(1) Io. Saresberiensis metalogic. III. 7. sic: *Cicero in libro de re publica ait – tu non is es quem exterior figura designat, sed mens cuiusque is est quisque.* Ciceronem imitatur etiam Lactantius de op. D. cap. XIX.

(2) Confer Ciceronem tusc. I. 23-25.

get, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit et moderatur et movet id corpus, cui praepositus est, quam hunc mundum ille princeps Deus(1): et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet.

XXV. Nam quod semper movetur, aeternum est (2): quod autem motum adfert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit (3). Quin etiam ce-

Dio Cassius in vaticanis excerptis p. 533 videtur item ad Ciceronis verba respicere dum ait in Curtii concione: *εἰ γὰρ δεῖ δή τι θρασυνόμενον εἰπεῖν, οὔτ' ἄνθρωπος οὐδὲν ἄλλό ἐστιν ἢ θεὸς σῶμα θνητὸν ἔχων· οὔτε θεὸς ἄλλό τι ἢ ἄνθρωπος ἀσώματος· καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀθάνατος.* Immo vero Moses nos docet *αὐθεντικῶς* creatum esse hominem ad imaginem similitudinemque Dei. Sunt autem ea, quae sequuntur, de animi immortalitate e Platonis Phaedro, ut dicit ipse Cicero tusc. I. 22, quem locum ego posui in testimoniis.

(1) Praeclare Cicero agnoscit vim mundani motus a Deo profectam esse originaliter; contra philosophos illos qui mundum animal esse aiebant.

(2) Exprimit hunc locum Lactantius inst. VII. 8, et de op. D. XVII. Tum Proclus ait: *τὸ ἀεικίνητον, θεῖον.*

(3) Proclus: *νοῦ γὰρ εἰκὼν ἡ περιφορὰ, καθάπερ ὁ ἀθηναῖος Ξένος ἐδίδαξεν.* Item alibi Proclus circuli genesim ait esse animi imaginem. *Ὁ μὲν οὖν κύκλος εἰκών ἐστι νοῦ· μένει γὰρ; κατὰ τὸ ἐντὸς αὐτοῦ· καὶ πρόεισιν, κατὰ τὰς γονίμους αὐτοῦ δυνάμεις· καὶ ἐπιστρέφει πρὸς ἑαυτὸν, κατὰ τὴν πανταχόθεν αὐτὸν περιλαμβάνουσαν ὁμοίως γνῶσιν· καὶ τὸ μὲν κέντρον, εἰκὼν τοῦ ἐν αὐτῷ νοητοῦ καὶ ἀμεροῦς καὶ ἀφετοῦ· αἱ δὲ ἐκ τοῦ κέντρου γραμμαὶ, ἐοίκασιν ταῖς ἀπείροις αὐτοῦ δυνάμεσιν, δι' ὧν παράγει πᾶν τὸ ἑαυτῷ πλῆθος τῶν νοητῶν· ἡ δὲ περιφερία δι' ἧς συνιλίσσεται πάλιν εἰς τὸ κέντρον, καὶ περιπτύσσεται πανταχόθεν αὐτὸ, ταῖς νοήσεσιν ταῖς εἰς τὸ ἓν καὶ τὸ νοητὸν ἐπεστραμμέναις.*

teris quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re: nec enim esset id principium, quod gigneretur aliunde: quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. Id autem nec nasci potest nec mori: vel concidat omne caelum, omnisque natura consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, quae a primo inpulsu moveatur (1).

XXVI. Cum pateat igitur aeternum id esse, quod a se ipso moveatur, quis est qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo: quod autem animal est, id motu cietur interiore et suo: nam haec est natura propria animi atque vis. Quae si est una ex omnibus, quae sese moveat, neque nata est certe et aeterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus: sunt autem optimae curae de salute patriae: quibus agitatus et exercitatus animus, velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit. Idque ocius faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quae

(1) Apud Proclum insignis legitur locus hic. Δερκυλλίδης τὴν τοῦ θείου σώματος περίοδον, τὸ αὐτὸ τέλος ποιουμένην καὶ ἀρχὴν, τοῦ μηδέποτε συμπεσεῖσθαι τὸ πᾶν αἰτιᾶται· καὶ γὰρ τὴν ῥάβδον τὴν περὶ τῷ δακτύλῳ κινουμένην μὴ πίπτειν ἕως ἂν περιδινῆται· καὶ τὸν ἐπὶ τῆς γῆς κυλιούμενον τροχόν· στάντα δὲ ταῦτα, πίπτειν εὐθύς· εἰ οὖν συναποκαταστάντες εἰς ἓν σημεῖον ἔστησαν οἱ ἀστέρες, ταυτὸν ἀνέπαθον· νῦν δὲ τὸ πέρας αὐτῶν, ἀρχὴ ἄλλης γίνεται περιόδου· καὶ ἡ συναποκατάστασις οὐκ οὖσα στάσις ἀλλ᾽ ἐφετηρία τῆς ἑξῆς περιόδου, τηρεῖ τὴν κοσμικὴν τάξιν.

extra erunt contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, inpulsuque libidinum voluptatibus obedientium, deorum et hominum iura violaverunt; corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur; nec hunc in locum, nisi multis exagitati saeculis, revertuntur (1). Ille discessit; ego somno solutus sum (2).

(1) Locum hunc respicit, seu potius emendat, Lactantius inst. VII. 10, et 20. Verumtamen II. 17. malos spiritus (daemonas) ait condemnatos a Deo perque tellurem abiectos. Proclus item, seu Plato, animas bonorum in caelis vagari facit, malorum autem in terris vel sub terris. Sic enim Proclus: *αὗται οὖν πολλὰ πορευθεῖσαι, ταυτὸν ἔπασχον· πολλὰ δὲ ἐπορεύθησαν, αἱ μὲν κατ' οὐρανὸν συμπεριπολοῦσαι τοῖς οὐρανίοις θεοῖς· αἱ δὲ ἐν τοῖς ὑπὸ γῆς τόποις ποικίλας ἔχουσαι μεταβάσεις, ἀπ' ἀλλήλων εἰς ἀλλήλους, ὡς ἑκάστην ἦγεν ὁ τῆς τίσεως νόμος.* Et alibi idem Proclus: *τὰς μὲν οὖν ἐκ της γῆς ἀνιούσας, κόνεως πεπεπληρῶσθαι καὶ αὐχμοῦ· τὰς δὲ ἐξ οὐρανοῦ κατιούσας, εἶναι καθαρὰς τούτων. — ὧν οὖν καὶ τὰ ὀχήματα ἦν ἔνυλα καὶ σκοτεινὰ, καὶ ἔτι τῆς παχυτέρας οὐσίας ἀναπεπλησμένα, ταύτας αὐχμοῦ καὶ κόνεως εἶναι μεστάς· ὧν δὲ κουφότερα τὰ περιβλήματα, καὶ φωτεινότερα διὰ τὴν ἐν οὐρανῷ διατριβὴν, ταύτας καθαρωτέρας κ. τ. λ.* Tum demum animae post mille annos, iterum (qui est sollemnis error *παλιγγενέσεως*) ad nativitatis *λειμῶνα* venire dicuntur, de quo Empedocles apud eundem Proclum *ἔνθα κότος τε φόνος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα κήρων· — ἄτης ἐν λειμῶνι κατὰ σκότος ἠλάσκονται.* De millenario temporis spatio sic Proclus: *ἔοικεν ἡ χιλιὰς χρόνος εἶναί τις περιοδικὸς ἀπὸ γενέσεως ἐπὶ γένεσιν ἄγων τὰς ψυχὰς, οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πρὸ τῆς τελείας ἀποκαταστάσεως κ.τ.λ.*

(2) Post somnium narratum, statim fere dialogum absolutum fuisse arbitror, paucis verbis adiectis. Sic enim et Plato post Eris fabulam confestim opus concludit.

LIBRORUM DE RE PUBLICA INCERTORUM FRAGMENTA.

A qua isti avocant (1). *Fronto exempl. eloc. voc. avocat.*

Vicem lugeo (a). *Fronto ibid. voc. doleo.*

Idque ipsa natura non invitaret solum, sed etiam cogeret (2). *Nonius voc. invitare.*

Nitito (b). *Diomedes lib. I. p.* 330.

Excellunt. *Idem ibid. p.* 371.

In libris de re publica a Cicerone illa virtus dicitur quae prudentia (3). *Victorinus prohoem. ad I. rhet. Cic.*

(a) Codex Frontonis ambr. et tres vat. habent *vitam lugeo*, ex Cic. de domo et rep. Ceterum quum Fronto citet locum sub voc. *doleo vicem tuam*, videntur Ciceronis verba fuisse *vicem doleo*; quae locutio occurrit in Verr. lib. I. 44.

(b) Activo more, tempus futurum imperativo modo et verbo passivo declinatum, ut loquitur Diomedes.

(1) Puta: *a qua rep. administranda isti epicurei viros sapientes avocant.* Ideoque fragmentum videtur pertinere ad operis exordium.

(2) Num pertinet ad primam operis lacunam, ubi auctor locutus fuerat de laboribus quos reip. causa clari homines pertulerunt usque ad devexam senectutem, quamvis natura *ad quietem non invitaret solum sed etiam cogeret?*

(3) Hunc locum iam protuli p. 339. n. 1. De Victorino, qui creditur a nonnullis scripsisse commentarios ad opus de rep. (propterea quod abs divo Hieronymo appellatur eius commentarius ad *dialogos* Ciceronis) recole dicta a me in praefatione; quorum confirmandorum causa, revocanda in mentem sunt quae scripsi p. 296. nempe Hieronymum affirmare, in Lactantii libris ἐπιτομὴν *dialogorum* Ciceronis reperiri. Porro exploratum est Lactantii libros ex *dialogis* praesertim de rep. fuisse consarcinatos: atque idcirco videtur Hieronymus verbo *dialogorum* intelligere opus de rep. Ceterum fieri potest ut Hieronymi de Victorino textus laboret eodem mendo, quo illum Rufini inquinatum dixi-

Aliud civitas non est quam concors (a) hominum multitudo (1). *Augustinus C. D. I.* 15. 2.

Cicero in dialogis nominavit foedifragos Afros (2). *Interpres cruquianus ad Horatium od. IV.* 8. 17. *p.* 232. *b.*

Fanni, causa difficilis laudare puerum: non enim res laudanda sed spes est. *Servius ad aen. VI.* 877. *e Ciceronis dialogo* (b).

(a) Var. lect. *consors.* (b) Hunc locum citant, praeter Servium, etiam Hieronymus epp. CXXVIII. CXXX, et Quintilianus inst. IX. 3. ff. 319: sed ille quidem libere, hic autem perverse et brevius, *non enim tam spes laudanda quam res est.* Locum vero pertinere ad libros de rep. qui κατ᾽ ἐξοχὴν *dialogi* dicuntur, probabiliter demonstrat Schottus nod. Cic. III. 5; consentiuntque Vallarsius ad Hieronymum, et Burmannus ad Quintilianum. Quod autem Schottus verba haec pertinuisse putat ad eam operis partem in qua de educatione actum fuit, id mihi secus videtur, praesertim quia dici secundi dialogo Fannius non interfuit. Schotto autem fraudi fuit Hieronymus qui in ep. CXXVIII. de puerorum educatione disserit. Meam igitur mihi liceat coniecturam exponere. Videntur mihi verba haec Scaevolae colloquentis cum Fannio laudantisque indolem Crassi, qui fuit ipsius Scaevolae gener (Cic. de or. I. 7.) quique tantus orator evasit. Id autem fieri non potuit nisi fere in quinto libro, tertio die, cum artis oratoriae mentio fuit. Iam si recta coniectura est, imitatio Platonis fit, qui quasi in extrema pagina Phaedri laudandum a Socrate adulescentem Isocratem curat, cuius rei ipse Cicero meminit or. cap. XIII, et de opt. gen. or. VI. Quin adeo idem Cicero in fine dialogorum de oratore dat operam, ut Hortensii indoles, tum adhuc adulescentis et spe magis quam re oratoris, laudetur a Catulo eiusdem socero, nec non a Crasso oratore sene.

mus in extremo ad quintum de rep. scholio: ita ut intelligendus sit Victorini commentarius ad Ciceronis rhetoricam.

(1) Num haec verba pertinent ad lacunam libri I post caput XXV? Num potius sunt verba Augustini?

(2) Dialogorum tullianorum nomine libros fere ad rep. intelligi, saepe a me dictum est. Et quidem Horatius atque eius interpres ibi loquuntur de Karthaginis eversore Scipione. Etsi autem Cicero off. I. 12 dicit *Poenos foedifragos*; opus quidem de officiis caret dialogo; tum varietas est *Poenos* pro *Afros*: quare vel locus alius videtur; vel certe, quod valde suspicor, pro *in dialogis*, interpres Horatii dicere debuit *in officiis*.

PROCLI SENTENTIA

de animarum corporibus solutarum conversatione.

Procli disputatio quae est in eius inedito commentario ad Platonis de rep. librum X, seu praecipue ad Eris fabulam, cuius imitatio est Scipionis somnium, utilis mihi videbatur fore theologis (p. 350. n. 3) neque ab hoc scripto Ciceronis abhorrens. Igitur quum extremi editionis meae folii tres vacuas paginas esse videam, Procli praedictum fragmentum, etsi lacunis interruptum, quantum chartae patitur spatium, adscribendum curo.

Μετὰ δὲ τὴν εἰς ταυτὸν οἷον σημεῖον τῶν ψυχῶν, ἀπὸ τῶν διῃρημένων λήξεων σύνοδον, ἕπεται θεωρεῖν πῶς μὲν γνωρίζουσί τινες ἀλλήλας, πῶς δὲ διαλέγονται, καὶ πῶς διαλεγομένων ἀκουούσι, καὶ διηγουμένων ἄλλαι ἄλλων· καὶ τίνα μὲν αἱ κάτωθεν διηγοῦνται ταῖς ἄνωθεν ἀφιγμέναι· καὶ πῶς ἐκεῖναι δέονται τοῦ μαθεῖν ἅτε οὐκ εἰδυῖαι, καὶ πῶς οὐκ ἴσασιν· τίνα δὲ αἱ ἄνωθεν· καὶ πῶς μέμνηνται τῶν ἐν οὐρανῷ θεαμάτων· καὶ εἰ θαυμάζουσιν ἐκεῖνα, πῶς οὐκ ἀναστρέφουσιν ἐπ' αὐτά· καὶ εἰ πρὸς τὴν πορείαν ἔκαμον, ὅμως ἀναλαμβάνουσιν. — Τὸ μὲν τοίνυν ἀναγνωρισμὸν εἶναι ταῖς ψυχαῖς ἀλλήλων, εἴπερ καὶ γνῶσιν ἕξουσιν ἀλλήλων ἔξω τῶν ὀστρεΐνων σωμάτων, οὐδὲν οἶμαι θαυμαστὸν εἶναι· καὶ γὰρ ἄτοπον, τὰς μὲν αἰσθήσεις γνώσεις οὔσας, μετὰ παχέων ὀργάνων ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν συγγενῶν αἰσθημάτων· οἷον ὄψιν φωτοειδῆ κατὰ φύσιν οὖσαν, χρωμάτων φωτοειδῶν ὄντων· καὶ ἀκοὴν ἀερώδη τὴν οὐσίαν ἔχουσαν, τῶν ψόφων ἀερίων ὄντων· τὰς δὲ ψυχὰς γνωστικὰς οὔσας καὶ οἷον ὄψεις τινάς, μὴ ὁρᾷν τὰς συγγενεῖς αὐταῖς ψυχὰς καὶ χωρὶς ὀργάνων, αὐτὰς δι' ἑαυτῶν· οὐ γὰρ γνῶσιν τὰ ὄργανα προστίθησιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἄγνοιαν· εἴπερ ἡ μὲν γνῶσις, ἐνέργεια, κρίσις οὖσα τῶν γνωστῶν· ἡ δὲ κρίσις, ἀπαθής· τὰ δὲ ὄργανα, πάθη ταῖς γνώσεσιν προστίθησιν· ὁρᾷν δὲ ὄντος δυνατοῦ καὶ ἀσωμάτως καὶ σωματικῶς, οὐδὲν ἤδη θαυμαστὸν καὶ ψυχὴν ὁρᾷν ἄλλην ψυχήν· καὶ τοι καὶ διὰ τῶν ὀχημάτων, δυνατὸν φάναι γίγνεσθαι ταῖς ψυχαῖς τὴν ἀλλήλων γνῶσιν, ὥσπερ ἐνταῦθα διὰ τῶν ὀστρεΐνων σωμάτων· καὶ ἐναργέστερον δι' ἐκείνων, ἢ τούτων· μᾶλλον γὰρ ἐκεῖνα τὰς ἀπὸ τῶν ψυχῶν ἐμφάσεις

ὑποδέχεται τούτων· ὅπου γε καὶ ἐν τούτοις ἄλλα μόρια μᾶλλον ἄλλων, ὅσα ψυχῆς ἐγγυτέρω, δείκνυσιν τὰς ἔνδον ἐν αὐταῖς ταῖς ψυχαῖς διαθέσεις οἷον ὄμματα. — Εὐφυέστερα ὀχήματα ταῖς ψυχαῖς καὶ τῶν ὑλικῶν τούτων ὀμμάτων ἀποτυποῦται τὴν χρωμένην ψυχὴν καὶ δείκνυσιν δι' ἑαυτῶν καὶ ἐκείνην· ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα τῶν καθ' ἡμᾶς τινὰ, τάτε ἄλλα κατανοητικώτατον, καὶ περὶ ταῦτα πολὺ σχόντα τὸ διαφέρον ἔγνωμεν· παιδίον ἰδόντα ὑπὸ τιθῇ τρεφόμενον, καὶ ἤδη γεγονὸς ἐν ἀνδρὸς ἡλικίᾳ πάλιν ἰδόντα καὶ ἐπιγνόντα ἔτι τοῦτον ὃν ἴδεν ὅτε παιδίον ἦν, διὰ μακροῦ χρόνου μόνου τοῖς ὄμμασιν πιστεύσαντα τὸν ἀναγνωρισμόν. τί δὴ οὖν ἔτι παράδοξον καὶ τὰς ἐκεῖ ψυχὰς ἀναγνωρίζειν ἀπὸ τῶν ὀχημάτων ἀλλήλας; τά τε γὰρ τῶν ἀμεινόνων μᾶλλον διασημαίνει τὴν ἐπιβεβηκυῖαν ψυχὴν ἥτις ἐστὶν, διότι καὶ κατὰ φύσιν συμπέφυκεν αὐταῖς· καὶ τὰ τῶν χειρόνων ἔχει τινὰς τύπους καὶ ἐμφάσεις ἔτι τοῦ τῆς ζωῆς εἴδους· καὶ ἔτι διορῶσαι καὶ ἐπιγιγνώσκουσαι διὰ τούτων ἀλλήλας, παμπολὺ τῶν ἐνταῦθα τὰς ὄψεις ἀκριβεστέρας ἔχουσι, διὰ αὐλοτέρων ἐνεργοῦσαι σωμάτων· κριτικώτερον γὰρ τὸ αὐλότερον, καὶ τὸ ἀπαθέστερον αἰσθητήριον ἐνεργητικώτερον· καὶ ταῦτα γράφωμεν, ὅπως καὶ διὰ τῶν ὀχημάτων ἐπιδείξωμεν δυναμένας γιγνώσκειν τὰς ἐκεῖ ψυχὰς ἀλλήλας, ἐκεῖνο προϋπομνήσαντες, ὡς ἄρα καὶ ἀσωμάτως ἀλλήλας γιγνώσκουσιν· εἰ γὰρ καὶ τὰ ὄντα βλέπουσιν ἀσωμάτως, πῶς οὐχί. . . Εἰ δὲ δὴ γιγνώσκουσιν ἀλλήλας, καὶ ἀναγνωρίζειν ἀλλήλας οὐκέτι δήπου θαυμαστὸν, ἐχούσας ἐν ταῖς φαντασίαις ἀποκείμενον τὸν ἀλλήλων τύπον· καὶ ἡσυχάζοντα δὲ, διὰ τῆς νέας ὄψεως ἀνακινοῦσαι τὴν τῆς ὁρωμένης ψυχῆς μνήμην· τοιοῦτος γὰρ ὁ ἀναγνωρισμὸς, τοῦ μνημονευτοῦ προβολὴ καὶ μνήμης ἀνανέωσις, ἣν εἶχεν μὲν, οὐ πρόχειρον δὲ εἶχεν· ὥστε καὶ διανοηθῆναι πρὸς ἑαυτὴν τὴν ἀναγνωρίζουσαν, ὅτι ἄρα αὐτὴ ἐκείνη ἡ ψυχὴ, ἡ τοιόνδε ἦθος ἔχουσα, καὶ ζῶσα χεῖρον ἢ βέλτιον· οἷον καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ὁ Ὁμήρου τὴν Ἀχιλλέως ψυχὴν ἰδὼν ἐν ᾅδου καὶ τὴν Αἴαντος, ἐγνώρισεν ἃς εἶδεν· τὴν δὲ Μίνωος, ἣν ἤκουσεν· τυχὸν δὲ καὶ ἐδιδάχθη παρὰ τῶν ἐν ᾅδου, περί τε τούτου καὶ τῶν ἄλλων, τῆς Ταντάλου, τῆς Τιτυοῦ, τῆς Σισύφου, τίνες εἶεν· εἰ μὴ ἄρα καὶ τεθρύλητο ταῦτα περί τε αὐτῶν, ὑπὸ δὴ τίνων χρησμῳδηθέντα θεῶν, ὡς ὁ μὲν δικάζει ταῖς ἐν ᾅδου ψυχαῖς, αἱ δὲ τοιάσδε κολάζονται κολάσεις· καὶ ἰδὼν, ἐπέγνω ῥᾳδίως; ὅτι ταῦτα ἦν ἅπερ αἱ περὶ αὐτῶν φῆμαι παρέδοσαν. — Εἰ δὲ δὴ γνωρίζειν ψυχαὶ δύνανται καὶ ἐκεῖ ψυχὰς, εἴ τε δι' ἑαυτῶν εἴτε διὰ τῶν ὀχημάτων ἐπὶ γνῶσιν ἀλλήλων ἰοῦσαι καὶ ἀναγνωρίζουσιν, ἑπόμενόν ἐστι τούτῳ

τὸ καὶ ἀσπάζεσθαι τὰς γνωρίμας ἀλλήλας. — Καὶ μὲν καὶ τὸ διαλέγεσθαι ψυχὰς, οὐ γλῶτταν ἐχούσας οὐκ ἀρτηρίαν οὐ χείλη, δι' ὧν ἐν τῷ τῇδε βίῳ διαλέγεσθαι μόνως δυνατὸν, ἀπιστεῖν οὐ προσῆκεν· ἔστι γὰρ αὐτῶν τὰ ὀχήματα, γλωσσοειδῆ ὅλα καὶ ὄμματα καθ' ὅλα ἑαυτὰ, καὶ ὦτα, καὶ ἀκούειν δυνάμενα καὶ ὁρᾷν καὶ φθέγγεσθαι· καὶ γὰρ ἄτοπον, εἰ ἡ μὲν γλῶσσα τὸν ἀπὸ τοῦ πνεύμονος ἀέρα πλήττουσα, δύναται διηρθρωμένην ποιεῖν τὴν φωνήν· τὰ δὲ τῶν ψυχῶν ὀχήματα, μὴ δύναται τὸν περὶ ἑαυτὰ κινεῖν ἀέρα· καὶ διὰ τοιᾶς κινήσεως, σχηματίζειν εἰς φθόγγους διαφόρους· πρὸς τῷ καὶ τὸν τρόπον τῆς διαλέξεως μὴ ἐξ ἀνάγκης εἶναι ποικίλον οὕτως καὶ πολυκίνητον, ὡς τὸν τῶν ἐνταῦθα ψυχῶν, ἀλλὰ διά τινων ἁπλουστέρων κινήσεων δύνασθαι σημαίνειν τὰς ἐννοίας αὐτῶν ἀλλήλαις· ὡς γὰρ αἱ διανοήσεις ἁπλούστεραι καὶ αἱ φαντασίαι, οὕτω καὶ αἱ διαλέξεις ἐπιτελοῦνται διὰ κινήσεων ὁμοίως ἐλλασσόνων, καὶ τῆς ἐνταῦθα ποικιλίας καθαρευουσῶν ὡς τὸ εἰκός· καὶ ἐπειδήπερ ἐν τοῖς ὀχήμασιν αὐτῶν ἐστιν ἡ ὡς ἀληθῶς αἴσθησις, πᾶν γὰρ σῶμα ψυχῆς μετέχον, ζῇ· λογικῆς δὲ ὂν ψυχῆς, καὶ κατ' αἴσθησιν ζῇ· καὶ ἔτι κατὰ τόπον κινούμενον, δεῖται καὶ αἰσθήσεως· τοιοῦτον δὲ πᾶν ὄχημα ψυχῆς, συμφυὲς ὂν λογικῆς — Κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἀκούειν καὶ ὁρᾷν καὶ ὅλως αἰσθάνεσθαι· μία γὰρ φησὶν Ἀριστοτέλης ἡ κυρίως αἴσθησις, καὶ τὸ κύριον αἰσθητήριον ἕν ἐστιν, ὡς ἐν τοῖς περὶ αἰσθήσεως λέγει που καὶ αἰσθητῶν· εἰ δὲ τοῦτο καὶ τῇ κοινῇ αἰσθήσει χρῆται, δύναται δήπου καὶ ἤχων ἀπαθῶς ἀντιλαμβάνεσθαι, καὶ ἀκούειν καὶ ὧν ἡ τῶνδε τῶν σωμάτων ἀκοὴ μὴ πέφυκεν· οὐ γὰρ πᾶσα ἀκοὴ πάντων ἐστὶν ἀκουστῶν, ἀλλ' ἡ μὲν ἄλλων ἡ δὲ ἄλλων· διὸ καὶ δαιμόνων φωνὰς οἱ μὲν ἀκούουσιν, οἱ δὲ οὐ, συνόντες τοῖς ἀκούουσιν· καὶ παρέχει τὴν δύναμιν ταύτην, τοῖς μὲν ἱερατικὴ δύναμις, τοῖς δὲ κατασκευὴ φύσεσεως· ὥσπερ ὄμμασι φάσματα ὁρᾷν διὰ θατέρου τούτων ὑπάρχει τὰ ἄλλοις ὄμμασιν ἀόρατα· τὸ δὲ δὴ πρῶτον ὄχημα τῶν ψυχῶν τὴν κοινὴν αἴσθησιν ἔχον, τὰ πάσαις μὴ ἀκουστὰ ταῖς ἀκοαῖς τῶν θνητῶν καὶ ἀόρατα ταῖς ὄψεσιν ὁρᾷν καὶ ἀκούειν πέφυκεν· τὸ μὲν οὖν διηγεῖσθαι, καὶ διηγουμένων ἀκροᾶσθαι, τοῦτον ἐπιτελεῖται τὸν τρόπον· ἡ δὲ χρεία τῶν διηγήσεών ἐστιν, ὅπως αἱ μὲν ἐκ τῶν δικαιωτηρίων, γνῶσιν τὸ ἀγαθὸν οἷον ἄρα ἐστὶ τῆς κρείσσονος ζωῆς, καὶ τῆς ἑπομένης ἐκείνῃ λήξεως· αἱ δὲ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τὸ τῶν τιμωριῶν μέγεθος ἡλίκον ἐστὶν τῶν κατὰ δίκην ὀφειλομένων ταῖς ἀποπεσούσαις τῆς ἀρίστης ζωῆς. κ. τ. λ.

AD CICERONIS
RELIQUIAS LIBRORUM DE RE PUBLICA
INDEX RERUM (1)

Accensi II. 22.

Adventus, pro invasione exercitus hostilis. (Conf. fragm. pro Fonteio.) Adventus hostium II. 3. adventus gallicus II. 6.

Aegyptiorum gens maxime incorrupta; plurimorum saeculorum et eventorum memoriam litteris continet; beluas numero deorum adorat III. 9.

Q. Aelius Tubero, filius sororis P. Africani I. 9; L. Pauli nepos I. 19; litterarum studiosissimus I. 9.

Sex. Aelius C. Galli studia reprehendebat, non tamen omnino philosophiam repudiabat I. 18.

P. Aemilii in instituendis liberis diligentia I. 22.

Aenianes (in cod. Enianes) II. 4.

Aequorum gens magna et ferox, et reb. romanis imminens, a L. Tarquinio Prisco subacta II. 20.

Aes alienum secessionis causa fuit II. 34.

Aeschines IV. 11.

Aetoli latrocinari honestum putabant III. 9.

Agere, *rapere*, III. 33.

Agger fossaque inter Esquilinum et Quirinalem montes II. 6.

Agri quos Romulus ceperat a Numa viritim divisi II. 14. Ancus quos agros ceperat divisit II. 18.

Agrigentum III. 33.

Ahala I. 3.

Alexander III. 9.

Ambiri, idest rogari a candidatis I. 31.

Amoenitas, de littore, II. 4.

Anacoluthia modorum: *si quando regi iusto vim populus attulerit, regnove eum spoliavit, aut etiam, id quod evenit saepius, optimatium sanguinem*

(1) Hunc indicem elaboravit meaeque principi editioni vir. ill. Niebuhrius adiunxit: deinde eundem in editione sua amplificavit cl. Moserus. Ego utramque symbolam libenter recipio; et quidem cum rerum indice quaedam etiam admisceo quae ill. Niebuhrius in latinitatis indice collocaverat; subiungoque conspectus palaeographici ab eodem auctore concinnati excerpta.

gustavit, ac totam rem publicam substravit libidini suae I. 42.
Anastrophe: *ante paulo* pro *paulo ante* II. 4. cum tmesi coniuncta: *sin aliter sit utra via deligenda* III. 3. (pro *sin sit alterutra via deligenda.*)
Anaxagoras I. 16.
Annales Graecorum II. 10.
Annales maximi I. 16.
Annales publici II. 15.
Anni computati a primis consulibus II. 32. 33. 35.
Antistare. Pompeius antistat III. 18.
Anni regii Romae CCXL paulo cum interregnis amplius II. 30.
Annus magnus VI. 2.
Apollodori atheniensis chronica (intelliguntur, neque tamen nominatim indicantur) II. 10.
Aquilius cons. I. 9.
Aratus poeta I. 14.
Arbustus adiect. *agri arvi et arbusti et pascui, lati atque uberes* V. 2.
Arcades se aborigines esse commenti sunt. III. 15.
Archimedis sphaerae duae I. 14. ingenium incredibile ibid.
Archytas tarentinus I. 10. 38.
Aeropagus I. 27.
Aristodemus IV. 11.
Aristotelis de iustitia libri quatuor III (vide adn.)
Arvus adiect. de agro qui aratur. Vide *arbustus*. V. 2. (Agri arvi et arbusti in assignationibus indicabantur verbis, *qua falx et arator ierit.*)
Arx romana circumiectu arduo et quasi circumciso saxo nisa II. 6.
Assiduus. Cum locupletes assiduos appellasset ab aere dando II. 22.
Asyndeton: *Archytas iracundiam seditionem animi movere ducebat; eam consilio sedari volebat* I. 38.
Assyrii III. 4.
A. Aternius II. 35. (v. adn.)
Athenae I. 31. Athenarum pulcherrima species III. 32.
Athenienses, sublato areopago, quodam tempore, omnia per populum agebant I. 27. Solebant iurare omnem suam esse terram quae oleam frugesve ferret III. 9. Se aborigines commenti sunt III. 15. Atheniensium levitas et crudelitas I. 3. Fana a Xerxe inflammata III. 9. Resp. sub XXX viris nulla III. 32. Qui Atheniensium remp. constituerunt a Theseo usque ad Demetrium phalereum II. 1. Bellum inter Athenienses et Lacedaemonios I. 16.
Athos mons III. 36.
A. Atilius I. 1.
Augures tres ex singulis singuli tribubus a Romulo constituti II. 9; duo a Numa additi II. 14.
Auguria II. 9.

Auspicia maiora a Numa inventa II. 14.
Aventinus ab Anco rege urbi adiunctus II. 18.
Aventinus a plebe occupatus II. 33.
Axinus (Euxinus Pontus) III. 9.
Bona furiosorum in agnatorum potestate III. 33.
Busiris rex Aegypti III. 9.
Cadere. Nimia libertas cadit in servitutem I. 44.
L. Caecilius Metellus I. 1.
Q. Caecilius Metellus Macedonicus, auctor cum P. Mucio eorum qui in senatu a P. Africano dissidebant I. 19.
Q. Caecilii Metelli (Numidici) fuga I. 3.
Caelius mons ab Anco rege urbi adiunctus II. 18.
Canuleium plebiscitum II. 37.
Carnaedes III. 5.
Carthago mercandi et navigandi studio agrorum et armorum cultum neglexit II. 4. annis XXXVIIII ante primam olympiadem condita II. 23.
Carthaginiensium res p. communis cum romana generis II. 23.
Sp. Cassius II. 27. a quaestore accusatus, et morte multatus II. 35.
Catadupa VI. 18.
Cato I. 1. Eiusdem liber originum II. 1. Eiusdem de constitutione rom. reip. sententia ibid. et 21.
Causae capitales ad comitia centuriata antiquitus delatae II. 36.
Centuriarum descriptio Ser. Tullii II. 22.
* *Conventicium*, τὸ ἐκκλησιαστικόν, argentum quod in democratiis graecis iis numerabatur, qui ad comitia convenerant III. 35. (vocabulum lexicographis non negligendum.)
* *Curiatim* consulere populum II. 17. (Haec vox *curiatim* antea in uno tantum A. Gellii loco inveniebatur, quem iam nemo sollicitabit.)
Chrysippus de iustitia III. 8.
Chrysippus omnia verborum momentis, non rerum ponderibus examinat; itaque ab eo nihil magnum ac magnificum desideratur III. 8.
Cicero consulatum suum non sine causa, sed sine fine laudat I. 4.
Circumitus pro *circuitus*, pr. m. I. 29.
App. Claudius obtrectator P. Africani, iam mortuus anno 625. I. 19.
M. Claudius Marcellus (quinquies consul) I. 1. Avus sphaeras ab Archimede factas, alteram plenam in aede Virtutis posuit, alteram cavam domi suae, quam solam praedam ex captis Syracusis sibi retinuit I. 14.
M. Claudius Marcellus nepos, C. Galli in consulatu collega I. 14.
Cleo IV. 10.
Cleophon. IV. 10.

Clientela II. 9. urbium I. 27.
Coloniae Graecorum, praeter Magnesiam, omnes maritimae II. 4.
Post. Cominius, Sp. Cassius coss. II. 33.
Comitiis curiatis creati reges romani; iidem tamen de suo imperio curiatam legem tulerunt: Numa II. 13. Tul. Hostilius II. 17. Anc. Marcius II. 18. L. Tarquinius Priscus II. 20. Ser. Tullius II. 21.
Comitium et curia de manubiis facta et saepta a Tullo rege II. 17.
Connubium inter patres et plebem sublatum lege X. virali II. 37.
Consualibus raptae Sabinae II. 7.
Corinthi equis publicis adsignabant orborum et viduarum tributa II. 20.
Corinthus mercandi et navigandi studio agrorum et armorum cultum neglexit II. 4.
Cornelii Scipiones duo (P. et Cn.) I. 1.
P. Cornelius Scipio Africanus maior I. 1. Eius dictum I. 17.
P. Scipio Africanus, Pauli filius, obiit hiberno tempore anni, paucis diebus post ferias latinas I. 12. (ibiq. not.); queritur de senatu II. 40.
P. Cornelii Nasicae invidia I. 3.
Cornicines II. 22.
Corpus tanquam animi carcer. VI. 14.
Cornicines II. 22.
Cosmoe in Creta II. 33. (*cosmoe*, non *cosmi*. Sic apud Melam I. 2. legimus *Heniochoe*.)
Cretes latrocinari honestum putabant III. 9.
Curiae a sabinis mulieribus nuncupatae II. 8.
M' Curius III. 3.
Cypselus II. 19.
Cyrus rex iustissimus sapientissimusque I. 27. tolerabilis rex, aut etiam amabilis I. 28.
Decemviri legibus scribendis creati X tabulas conscribunt summa aequitate. In annum posterum alios X viros subrogant II. 36. Tertius annus X viralis. Duae tabulae iniquarum legum additae. Commutatio rei p. ex decemvirorum iniustitia consecuta II. 37. Sub iis Romae res p. nulla erat III. 32.
Demaratus corinthius II. 19.
Demetrius phalereus vir doctus, rem p. Atheniensium iacentem et exsanguem sustentavit II. 1.
* *Demutatio* II. 4. a pr. m. (v. adn.)
Describere, delineare: *sphaera astris descripta* I. 14.
Dictator in libris auguralibus magister populi dicebatur I. 40. Ab eo appellatur, quia *dicitur* ibid.
Dictatura instituta X annis post primos consules II. 32.
Digni nulla re bona I. 5.
* *Disparare*. *Cives ita dispararavit* II. 22.

Dissaepire. *Tenui muro dissaepiunt.* IV. 4.
Dionysius tyrannus I. 17. III. 31.
Divitior, oris I. 17. 32.
Dominus populi, quem Graeci tyrannum dicunt II. 26.
Dolopes II. 4.
Doris II. 4.
G. Duelius I. 1. (De nominis huius scriptione accurate et fuse disputavit Garatonius ad Cic. pro Planc. p. 262—265.)
Duo acc. cas. I. 10. 13. II. 19.
Eleorum foeda in amore ingenuorum licentia IV. 4.
Empedocles III. 11.
Ennius (in annalibus) I. 16. 18. 41. III. 3. VI. 10.
(Iphigenia) I. 18.
(Neoptolemo) I. 18.
incerto opere I. 2. 32.
Ephori II. 33.
Epicureorum sententia de iustitiae origine III. 16.
Equitatus a Tarquinio Prisco in eum morem constitutus, qui adhuc Scipionis aetate durabat II. 20. Is rex secundas equitum centurias addidit, numerumque postea duplicavit, subacta Aequorum gente ibid.
Equos publicos reddendos plebiscito iubere cogitabant seditiosi IV. 2.
Er pamphylus VI. 3.
Etruria III. 4.
Etrusci et Poeni soli ex barbaris maritimi II. 4.
Etruscis et Carthaginiensibus Romani erant iniquiores II. 4.
Eudoxus cnidius, Platonis discipulus I. 14.
Q. Fabius Maximus cunctator I. 1.
Facetiae Ciceronis I. 13.
Factio, oligarchia I. 34. 44. 45. III. 14.
C. Fannius, quaestorius, Laelii gener I. 12.
Fasces demissi populo II. 51.
Fetialis religio a Tullo invecta II. 17.
Flamines II. 14.
Foedera cum sociis et nomine latino violata a Ti. Graccho III. 29. et deinde a III. viris agr. div. I. 19.
Formianum Laelii I. 39.
* *Fortan* III. 35. (si sincerum est; nam scribendum potius videtur *fortean*, ut *fortassean.*)
M. Furii Camilli exilium I. 3.
L. Furius Philus I. 11. Consul de numantino foedere quaesivit, quum illi essent in consilio Scipio et Laelius, fortasse etiam Manilius: ac deinde rogationem de dedendo Mancino ex senatus consulto tulit III. 18.
Futurum exactum pro imperativo, *studuerit*, *perspexerit* V. 3.
Galli homines immolabant. III. 9. turpe esse ducebant frumentum manu quaerere, itaque armati agros alienos demetebant ibid.

Genitivus sing. *i* pro *is* v. gr. *Archimedi* I. 14. *plebi* I. 40.
Genitivus plur. in *ium* ; *civitatium, optimatium, locupletium,* (ubicunque haec vocabula occurrunt ; nisi quod semel *civitatum* scribitur.)
Graecae artes et disciplinae per Tarquinium Priscum regem in urbem influxerunt II. 19.
Graeca declinatio *Xenocraten* I. 2. *Philoleo* (a *Philoleos* , pro *Philolaus*) I. 10.
Graeci omnes maritimi , praeter Phliasios , Dolopes , Doridem , et Magnesiam in Asia II. 4. Cur fana e Persis inflammata non refecerint III. 9. Graecorum disciplina puerilis, partim absurda , partim vituperanda IV. 4.
Graeciae delubra humanis consecrata simulacris, III. 9. Reges veteres ius dicebant , quod privati ab iis petere solebant , sine disceptatoribus privatis: iisque agri lati attributi erant, qui colerentur sine eorum opera et labore V. 2.
Graecia magna III. 4.
Graii II. 4.
Homerus I. 36.
Homerus , secundum eos qui minimum dicunt , XXX annos ante Lycurgum fuit II. 10.
M. Horatius Barbatus II. 31.
C. Hostilius Mancinus, vir optimus , rogationem de se dedendo suasit III. 18.
Tulli Hostilii regis res pace belloque gestae II. 17. insignibus regiis nisi iussu populi uti non est ausus ibid.
Hyperbolus IV. 10.
Imperiosa urbs I. 2. (ab Ennio sumptum.)
Incommutabilis II. 33.
Indus (ἰνδὸς) aut Poenus , rector elephantorum II. 40.
Intemperies , intemperantia , libido : *propter unius ex X. viris intemperiem.* II. 37.
Interdicere , iubere. *Te familiae valde interdicere , ut dicto audiens esset* I. 39.
Intermenstruum tempus I. 16.
Interregni ratio nova et inaudita ceteris gentibus II. 12.
Invehens curru , neutrali sensu III. 9.
Iovis capitolini aedes vota a L. Tarquinio Prisco II. 20. Id votum filius persolvit II. 24.
C. Iulius decemvir II. 36.
C. Iulius , P. Papirius coss. eorumque lex de aestimatione pecudum in multa II. 35.
Proculus Iulius II. 10.
Iuniores II. 22.
Ius Quiritium I. 17.
Ius summum opponitur civili ; ut videtur , pro iure gentium V. 3.
Lacedaemonii suos omnes agros esse dictitabant quos spiculo possent attingere III. 9 ; in amore iuvenum omnia concedebant praeter stuprum IV. 4.

Lacedaemoniorum res p. communis cum romana generis II. 23. Apud senatum Lacedaemoniorum XXVIII. virorum summa consilii erat, apud regem summa imperii II. 28.

C. Laelius Scipionis legatus in Africa II. 40. summus orator III. 30. eum domi in parentis loco observabat Scipio I. 12.

T. Larcius II. 32.

Lares familiares V. 5.

Latini ab Anco devicti et in civitatem adsciti II. 18.

Latium III. 4. Latium omne a L. Superbo devictum II. 18.

Lex iulia papiria de multae aestimatione II. 35.

Lex tarpeia aternia de multae sacramento, centuriata II. 35.

Lex valeria Publicolae de provocatione prima centuriatis comitiis lata II. 31.

Lex valeria horatia consularis de provocatione II. 31.

Lege voconia mutata fuerunt iura de mulierum legatis et hereditatibus III. 10. Ea salva, filia, si unica esset patri, vel amplissimam hereditatem capere poterat ibid.

Leges XII tabularum complures de provocatione II. 31.

Leges Numae, quae Ciceronis aevo extabant. II. 14. V. 2.

Leges porciae de provocatione tres trium Porciorum II. 31.

Libri augurales I. 40. II. 14. 31.

Libri pontificii II. 31.

P. Licinius Crassus, obtrectator P. Africani, iam mortuus a. 625. I. 19. ditissimus qui aeris millies relinquere posset III. 10.

Lictores consulibus alternis mensibus praeibant II. 31.

Liticines II. 22.

Luceres II. 20.

Lucretia, Tricipitini filia, Collatini uxor II. 25.

Sp. Lucretius Publicolae collega II. 31.

Lucumo Romuli socius II. 8.

Ludos romanos primus fecit L. Tarquinius Priscus II. 20.

Lycurgus II. 23. CVIII. annis ante primam olympiadem leges scripsit II. 10.

Sp. Maelius II. 27.

M' Manilius I. 12. iuris interpres III. 10.

M. Manlius II. 27.

Mancinus III. 18.

Manubiae, quid? II. 17.

M. Marcellus I. 1.

Ancus Marcius rex regnavit annos XXIII. II. 18. Eius pater ignoratur ibid.

C. Marii clades, idest principum sub eo caedes, I. 3.

Maritimarum urbium incommoda II. 3. 4. earum vitia causae erant malorum commutationumque Graeciae II. 4.

Masinissa VI. 9.

Massilienses, Scipionum clientes I. 27; per principes cives rege-

bantur ibid.
Maximus Q. I. 1.
Maximi annales. I. 16.
In Medium coniecit Laelium honoris causa inambulans in porticu Scipio I. 12.
Metellus I. 1. 3. 19. (De Metelli macedonici cum Africano simultate videsis Cic. pro Scauro cap. XIV. A. M.)
Miltiadis calamitas I. 3.
Minos rem p. Cretum constituit II. 1.
P. Mucius (vid. Q. Metellus) I. 19.
Molior de aliqua re. Sp. Cassium molientem de regno occupando II. 35.
Q. Mucius Scaevola, quaestorius, Laelii gener II. 12. (Sic apud Tacitum annal. XIV. 41. *iuvenis quaestorius*. A. M.)
Mulierum praefecti apud Graecos IV. 6.
Multae dictio ovium et boum II. 9.
Multi. Omnes multos appellare placet I. 36.
Sp. Mummius I. 12. aversus a ratione populari III. 35.
Attus Navius augur II. 20.
Nectere, corpus civis, sive suum, sive eius qui in potestate est, per aes et libram creditori tradere II. 34.
Nexum, pro nexus: *nec civili nexo* I. 17. *omnia nexa civium liberata sunt* II. 34.
Nominativus, in *o* nominis graeci in *on*, *Solo* II. 1. In *es* servatus: *Cyrus ille perses* I. 27.
Numae leges (quas in monumentis habemus, sc. in libris auguralibus) II. 14. V. 2. itidemque, ut videtur 4.5.
Numantia I. 11.
Numero deorum consecratus (sine *in*) III. 9. famulorum numero educatus II. 21.
Nundinarum auctor Romulus II. 14.
Obtinere, retinere: *quod erat ad obtinendam potestatem nobilium vel maximum* II. 32.
L. Opimii damnatio I. 3.
Orare, legatione fungi: *matronis ipsis orantibus* II. 7.
Ostia colonia deducta ab Anco II. 18.
Pacuvius (Antiopa) I. 18.
(Medo) III. 9.
Panaetius I. 21. etiam caelestia studiosissime quaerebat I. 10. vivebat adhuc quo anno P. Scipio mortuus est ibid.
L. Papirius (iterum), P. Pinarius (coss. a. 321.) ius multae dicendae nimis dure exercuerunt. II. 35. (v. adn.)
Parelion I. 10.
Pascuus ager, v. *arbustus*.
Patres maiorum et minorum gentium, quorum illos priores sententiam rogabat L. Tarquinius II. 20. Patrum numerus a Tarquinio Prisco duplicatus ibid.

auctoritas ad comitia populi II. 32.
Patria antiquior parens, quam qui creavit I. 48.
Patricii senatorum Romuli liberi II. 12.
Peloponnesus II. 4.
Penates V. 6.
Pericles I. 16.
Peripateticus Socratis sermo II. 29. (inter deambulandum habitus.)
Persae III. 4. 9.
Phalaris I. 28. III. 31. adn.
Phidiae opera admiranda III. 32.
Philippus (Amyntae f.) III. 9.
Philolaus pythagoreus I. 10.
Philosophi graeci, praeter Platonem, de generibus et de rationibus civitatum disseruerunt sine ullo certo exemplari II. 11.
Phliuntii II. 4.
Phoenices III. 36.
Piraeus III. 32.
Plato I. 10. 44. II. 1. 11. 29. 30. IV. 4.
Plato in Aegyptum, post in Italiam et Siciliam contendit I. 10. Platonis dictum, seu quis dixit alius I. 17. Platone nemo in scribendo praestantior II. 11.
Platonem imitatur Cicero I. 9.
Poeni III. 4. homines immolabant III. 9.
Poenire (punire) ulcisci : *quod vellet Graeciae fana poenire* III. 9. (et de orat. I. 51.)
Politici scriptores graeci nobilissimi I. 24.
Polybius I. 21. in una disciplina puerili institutorum romanorum negligentiam accusabat IV. 3. Polybio nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior II. 14. (intelligitur de anno urbis natali II. 10.)
Q. Pompeius de numantino foedere se defendit III. 18.
Numa Pompilius XXXIX annos regnavit, secundum opinionem Polybii II. 14. In religionibus perdiscenda observandaque multa constituit, sed sine impensa ibid. Eius res gestae et laudes II. 13. 14. Eum regem, patribus auctoribus, populus sibi adscivit II. 13. Numam Pythagorae discipulum fuisse, falsum esse, licet hoc Scipionis aetate vulgo credebatur, atque a maioribus natu tradebatur II. 15.
Pontifices quinque a Numa instituti II. 14.
P. Popilii Laenatis expulsio I. 3.
Potentatus II. 8. pr. m.
Praecipitare pro *se praecipitare* VI. 18. Confer I. 45.
Proditum memoria est II. 31. (nisi potius scribendum *proditum memoriae st.*)
Proletarii II. 22.
Propylaea III. 32.
Proterritus. Themistoclem patria pulsum atque proterritum I. 3. (Plautinum vocabulum Ciceroni

vindicatur.)
Provocatio ad populum iam a regibus fuit. Lex Valerii Publicolae de provocatione. Ab omni iudicio poenaque provocare licere XII. tabulae compluribus legibus sanxerunt. Lex valeria horatia et tres porciae, trium Porciorum, de provocatione. II. 31.
Puerum laudare difficile. Fragm. incert. extr. p. 365.
Pythagoras I. 10. III. 11. in magnam Graeciam venit olymp. LXII, anno quarto L. Tarquinii Superbi II. 15.
Quaestura iuvenili aetate adibatur I. 12.
Quirini delubrum in colle Quirinali II. 10.
Quod pro *quid*: *si nomen, quod sit, conveniat—nisi, quod sit, fuerit intellectum* I. 24. *Velim scire quod optimum iudices* I. 30. *Recte quaeris quod maxime* I. 35. p. m. Ita et I. 2. p. m.
Ramnenses II. 20.
Regia civitas (βασιλεία) II. 29.
Res publica an sapienti sit gerenda? I. 5. Res publica res populi I. 25.
Remus II. 2.
Rhodus, libera civitas, generis popularis I. 31., vel optimatibus minime vituperanda III. 35. qua ratione ordinata ibid.
Roma condita olympiade VII. 2, idque Graecorum investigatur annalibus II. 10. salubri loco in agro pestilenti posita II. 6. fontibus abundans ibid. Urbis Romae commoda II. 5. 6. murorum urbis ductus II. 6.
Romana res publica, Catone iudice, propterea ceteris praestabat quod multorum hominum ingenio, aliquot saeculis constituta esset II. 1. nulla sub X viris III. 32. Reip. romanae status post exactos reges II. 32.
Romani populi fuit aliquod ius etiam apud reges II. 23.
Romani, Scipionis aut Ciceronis aevo, transalpinas gentes oleam et vitem serere non sinebant. III. 9. Romanorum imperium in socios a iure ad vim traductum iri, et propterea de reip. immortalitate actum fore, vaticinatur Laelius III. 29. Ingenuorum disciplina puerilis quam sapienter provisa IV. 3. Reges, quamquam omnes iuris dicendi munere fungerentur, solus tamen Numa, veteribus Graeciae institutis, ei totus vocavit. V. 2.
Romanorum ars scenica IV. 10.
Romulus regnavit annos XXXVII. II. 10. Virtute in caelum sublatus dicitur I. 16. Romulus et Lycurgus populo aliquid libertatis impertiverunt II. 28.
Romuli regnum et obitus II. 7—10. origo et res gestae II. 2. seqq. desiderium apud cives, ex Ennio I. 41. Eius aetate Graecia

iam plena erat poetarum et musicorum II. 10.
P. Rutilius Rufus, Smyrnae exul I. 8. Scipionis comes in bello numantino I. 11. Lautus sermonis de rep. auctor ibid. (Sic Proclus ined. de Ere pamphylo ὁ τοῦδε λόγου πατήρ. Et sic Graeci rhetoras vel litteratos appellant λόγων πατέρας. A. M.)
Rutulorum Aboriginumque ager ad mare positus II. 3.
Sabina gens III. 4.
Sabinae oratrices de pace. Sabinarum raptus II. 7. 8.
Sacerdotum collegia a Numa instituta II. 14.
Sacramentum, lex de multae sacramento II. 35. (Ita dici videtur, quia, eodem modo, quo sacramentum, multa aerario cedebat. Nam quis credere sustinebit, licuisse, sacramento interposito, de multa adversus magistratus certare?)
Samnium III. 4.
Sardanapallus III. 36.
Scipio plebis licentiae non favebat I. 35.
Scrupus. Quod improbis semper aliqui scrupus in animis inhaereat III. 16.
Secessio plebis XVI. anno post reges exactos, in montem sacrum et Aventinum II. 33.
Secessio militum ex Algido propter libidinem Ap. Claudii II. 37.
Secessiones plebis tres I. 40.
Secures de fascibus demtae a Publicola II. 31.
Seditio gracchana post mortem Ti. Gracchi I. 19.
Ti. Sempronius Gracchus in constituenda Asia iustissimus, in civibus perseveravit, sociorum ac nominis latini iura ac foedera neglexit III. 29.
Tauri in Axino III. 9.
C. Sempronius Tuditanus cons. I. 9.
Senatus nomen interpretatur ex graeco II. 28. auctoritas imminuta post creationem tribb. pl. II. 34. suffragia in equitum centuriis erant IV. 2. Senatus pop. q. romani dissidia ob tribunatum Tib. Gracchi I. 19.
Senatus origo II, 9. 226.
Sepse, se ipsam: *omnes magis quam sepse diligit* III. 8.
Sepulturae sanctitudo IV. 8.
Serere remp. II. 3.
C. Servilii Ahalae offensio I. 3.
L. Sestius II. 36.
Sex suffragia II. 22.
Si iurgant. Ex lege XII. tabb. IV. 8.
Silvae maritimae, quas Ancus ceperat, ab eo publicatae II. 18.
Similitudo. Mansisset eadem voluntas, si regum similitudo permansisset I. 41. *Genus proximum similitudini regiae* II. 32. (forma, species.)
Simonides natus ol. LVI. II. 10.
Simonides alius, prioris ex filia nepos II. 10.

Socrates disputationem de caelestibus reiecit I. 10. Apud Platonem II. 1.
Sol defecit anno fere 350. post U. C. nonis iuniis I. 16. Defecerat nonis quinctilibus, cum Romulus a terra sublatus est, ibid. Defectiones solis cum apud Ennium tum in annalibus maximis reputatae fuerunt ibid. Duo soles visi, superstitibus C. Gallo et M. Marcello I. 14. Item Tuditano et Aquilio coss. I. 10. seqq.
Solonis σεισάχθεια I. 34.
Somniorum causa. VI. 10.
Sphaera Archimedis quae motus siderum exhibebat I. 14. Thaletis et Eudoxi plena ibid.
Suessa Pometia capta II. 24.
C. Sulpicius Gallus, rerum caelestium gnarus I. 14. seqq. Legatus L. Pauli, bello macedonico, milites docet qua ratione luna deficiat I. 15.
Ser. Sulpicius Galba, augur, orator eximius, quem Laelius omnibus anteponebat. III. 30.
Simpuvia VI. 2.
Synchysis. *Si quando regi iusto vim populus attulerit — ac totam remp. substravit libidini suae. Cave putes autem mare ullum aut flamam esse tantam* etc. *Tunc fit illud* etc. I. 42. 43.
Syracusae, Timaeo iudice, graecarum urbium maxima, omnium autem pulcherrima III. 31.
Sp. Tarpeius et A. Aternius coss. LIV anno post primos consules legem de multae sacramento tulerunt II. 35.
L. Tarquinius Collatinus expulsus II. 31.
L. Tarquinius Priscus regnavit annos XXXVIII. II. 20. Eius res gestae ibid. Eius liberi admodum erant parvi quo tempore Ser. Tullius famulorum numero erat II. 21.
L. Tarquinius Superbus, L. Prisci filius II. 24. Eius res gestae et exilium II. 24. 25. Graecorum institutis, dona magnifica de praeda Delphos misit. II. 24.
Sex. Tarquinius filius maior Superbi II. 25.
Tabulae XII. lib. II. 31.
Tarquinio exacto, quae Romae gesta fuerunt vitupèrat Cicero I. 40.
Tarquiniorum gens exulare iussa simul cum rege II. 25. Offensione nominis expulsa II. 31.
Tarquinii urbs Etruriae florentissima II. 19.
Tauri III. 9.
Thales milesius I. 14.
Thebanorum foeda in amore ingenuorum licentia IV. 4.
Themistoclis calamitas I. 3.
Theopompus rex Spartae II. 33.
Thracam non *Thraciam* legebat apud Cic. Servius II. 4. adn.
Timaeus locrus I. 10.
Titienses, Ramnenses (scilicet Ram-

nes) et Luceres II. 20.
Tractatus muri (ductus) II. 6. 217. (Quivis hoc loco *tractus* expectaret: quaerendum tamen potius quam immutandum esse censeo.)
Tribuni pl. constituti II. 33. Duo II. 34.
Tribus tres a Romulo, Tatio et Lucumone dictae II. 8.
Triginta viri Athenis III. 32.
Timaeus (tauromenitanus) III.31.
Tubero I. 9.
Turpido I. 2.
Ser. Tullius (in cod. *Ser. Sulpicius* v. adn.) ex serva tarquiniensi natus, conceptus ex cliente regio II. 21, graecis artibus eruditus ibid., obaeratos pecunia sua liberavit ibid., rex iustissimus I. 37., eius origo et res gestae II. 21. 22.
M. Tullii Ciceronis calamitas I. 3. 4.
Tusculum, locus saluber et propinquus I. 1.
Tutor et procurator rei publicae II. 29.
Ut de tempore: *minus quadringentorum annorum esse hanc urbem, ut sine regibus sit.* I. 37. Ita alibi Cicero: *annus est, ut repulsam tulit.*
Utor cum acc. *non novam potestatem nactus, sed, quam habebat, usus iniuste* II. 29.
L. Valerius Potitus II. 31.
P. Valerius Publicola, quae populari ratione fecerit II. 31.
Velati II. 22.
In summa Velia Tullus rex habitaverat, ibidemque P. Valerius aedificare coeperat II. 31.
Verecundia est timor vituperationis non iniustae. V. 4.
Vereor ne, sequente indicativo: *vereor ne barbarorum rex fuit* I. 37.
Vestales II. 14.
Vilicare, vilicum agere V. 4. v. adn.
Virgula. Cuiusque et boni et mali causam tamquam virgula attingere II. 30. 298.
D. Virginius, Virginiae pater II. 37.
Virgini vestali heres esse poterat mulier III. 10.
Volsca gens III. 4.
Xenocrates I. 2. 9. sq.
Xerxes cur Atheniensium fana inflammari iusserit III. 9.
Zmyrna I. 8.

CONSPECTUS ORTHOGRAPHICUS
CODICIS CICERONIS DE REP.

Ad retinet *d* litteram ante *f*, *g*, *p*, *r*, *s*: *adferre*, *adficere*, *adgnatus*, *adgnoscere* *adpetentia*, *adprobare*, *adrogare*, *adrogantia*, *adsciscere*, *adsentiri*, *adsequi*, *adsiduus*, *adsistere*, *adsuetus*, *adsumere*. Verumtamen etiam *appellare* saepius in lib. I. Quin adeo *atpellare* semel a pr. m. et *atsint*. Item *attulit* pro *adtulit*.

Con semper fere retinet *n* ante *l*, *m*, *p*: *conlata*, *conligere*, *conlocare*, *conloquia*, *conlustrare*, *conmutare*, *conparare*, *conpensatio*, *conperisse*, *conplures*, *Conlatinus*. Sed contra alibi *collega*, *commutare*, *commutatio*, *committere*, *complecti*, *complures*, *componere*.

Dis ante *i* abiicit *s*, *diiunctus*.

Ec ante *f*: *ecflorescere*, *ecfossum*, *ecfrenati*. Sed tamen alibi *effrenati*, *efferant*.

Ex sequentem *s* litteram expellit: *existunt*, *existeret*, *extiterit*, *extitisse*, *extitissent*, *exilium*, *exulare*. Sed tamen *exsistat* I. 45. II. 28; *exsisterent* III. 3.

In servat *n* ante *b*, *l*, *m*, *p*, *r*, *inbecillis*, *inbecillitas*, *inlecebrae*, *inliberaliter*, *inludere*, *inlustris*, *inmanis*, *inmanitas*, *inmensus*, *inmortalis*, *inmutabilis*, *inmutatus*, *inpedio*, *inpedimentum*, *inpellere*, *inpendere*, *inpendia*, *inpensa*, *inperium*, *inpero*, *inpertiri*, *inpetus*, *inplorare*, *inponere*, *inportare*, *inportunitas*, *inprimere*, *inprobus*, *inproviso*, *inpulit*, *inpulsus*, *inpurus*; *inritare*. Est tamen in hoc quoque magna librarii inconstantia, non raro scribentis: *imbecillitas*, *immanis* (saepius quam *inmanis*), *immolare*, *immortales*, *impendere*, *imperii*, *improbi*.

Post *re* geminatur consona: *reccidisset* (II. 8.) *repperiatur*, *reppulisset*, *rettulit*. Verum in tertio libro scribitur *reperiatur*.

Sub servat *b* ante *p*: *subpeditare*. Sic *b* pro *p* in *reabse*.

Trans abiicit litteras *ns*: *tramittere*.

Genitivus casus sing. num. nominum propriorum in *ius* per *i* simplex scribitur: *Enni*, *Horati*, *Iuli*, *Laeli*, *Mari*, *Opimi*, *Pacuvi*, *Pompili*, *Tati*, *Tulli*, *Valeri*. Scribitur tamen etiam *Tatii*, *Tiberii*, *Papirii*, *Capitolii*. In ceteris reperi *oti* et *imperi*. In nominativis pluralibus legitur *ali*, *di* (semel *dii*)

idem (semel *iidem*) *pontifici*, *regi* (V. 2.) In tertio libro aliquando diversa ratio obtinere videtur. Dativi plurales leguntur *alis*, *dis*, *grais*, *is*, *isdem*, *socis*. Fem. gen. *is*, *isdem*, *iunis*, *manubis*, *pecunis*, *propris*. Neutr. gen. *comitis*, *indicis*, *is*, *isdem*, *matrimonis*, *patris*, *praesidis*, *regis*.

Pro *his* (masc. gen.) legitur semel *hiis*. Sed II. 40. *eis*. Id enim superest de antiquissima scriptura *ei* pro *i* longo. Sic *plebeiscitum* semel, sed semel etiam *plebiscitum* (IV. 2.)

O pro *u* raro in hoc codice legitur. Septies tamen notavi: *avolsum* I. 1, *volneribus* I. 3. *volgi* I. 6, *volgus* I. 14, *volt* III.33, *voltis* I. 28. III. 5. Eadem vocabula alias ubivis vulgari modo perscribuntur. Contra *u* pro *o* *adulescens* constanter in mss. antiq.) Sed tamen *adolesco*. Pro *quu* in prioribus libris plerumque *cu* scribitur, scilicet *cum*, non *quum* aut *quom* aut *qum*. Item *aecum*, *aecus*, *secuntur*. Semel *relicuus*. Verum in tertio libro scribitur constanter *qum*; semel tantum *cum*.

Quoi pro *cui* III. 11. Item I. 12. adn.

E pro *i*, *Verginius*. *Af.* pro *aff*, *afluentia*. *F* pro *ph*, *filosofari*, *sfaera*. *N* pro *nn*, *conubia*.

H omittitur *in erus*. (Sic apud Frontonem *erilis*.)

U pro *i*: *deterrumum* II. 26, *gerundis* II 24, *conveniundi* II. 14. *disserundi* II. 39. *optuma* II. 10, *maritumi* II. 4, *aestumatio* II. 35. At multo frequentius in libro III. *aequissumum*, *facillume*, *vitiosissuma*, *maxume*, *maxumi*, *optumae*, *optumum* (etiam *optumi* V. 5.) *optumates*. In eodem tamen libro III. *optimus*, *optimatis*, *dignissimus*, *acerrime*, *faciendum*, *accipiendum*.

Solo pro *Solon*. II. 1.

Accusativus plur. *es* nominum, quorum genitivus per *ium* finitur sexies fere legitur, *cives* I. 27, *testes* I. 37, *partes* I. 38, *omnes* II. 14. III. 9. Alibi rectius per *is* scribitur.

Aphaeresis, *posita st*, *condita st*, *nata st*, *ita st*, *plena st*, *verendum st*. Hae quoque notabiles bonaeque scripturae, *aliqui* pro *aliquis*, *belua*, *caelum*, *Caelius* (mons), *condicio*, *contio*, *Duelius*, *fetialis*, *intellegere*, *litus*, *maerens*, *magno opere*, *milliens*, *neglegere*, *oboedire*, *paene*, *paenitere*, *quattuor*, *querella*, *quicquam*, *quinctilis*, *saepire*, *sollers*, *taeter*, *tanto opere*, *triciens*, *vilicus*.

Ει graecum per *i* recte scriptum fuerat I. 10. *pythagorii*. Id po-

stea emendator *corrupit*.

Vinclum, prisce, ter (I. 3. 26. pr. m. III. 2. Alibi *vinculum*, ut *saeculum* pro genuino *saeclum*.

Reprendere, antique, in IV. libri fragm. scribitur; in secundo libro *reprehendere*.

Assurios, *pacuianus*, *poenire*, in tertio libro vetustatem conservant. Similiter *Zmyrna* I. 8. sed depravatum fuit a sec. m.

Optinere, *suptilitas*, *urps*, mihi certe genuina esse videntur: idem fortasse de *sescentis*, *sescentesimo*, censendum est.

Sumtus frequentius quam *sumptus*; *temtare*, non *temptare*. *Incohare*, aut *incohatum*, bis occurrit; semel *inchoatum*. Eadem inconstantia est circa *scribtis*, *scribserint*, *conscripsissent* — *diligere* et *deligere* — *nactus* et *nanctus* — *flama* (I. 42.) et *inflammari* (in III. 9.) — *Carthago* et *Karthago* — *Philus* et *Pilus*.

Set longe frequentius scribitur quam *sed*; verumtamen hoc quoque non raro: admodum raro *apud*, *istud*, *illud*; quum fere ubique sit *aput*, *illut*, *istut*. Etenim circa *d* et *t* litteras longe maxima est inconstantia. quarum scilicet alterutram eligere, a sensu aurium scribentis pendebat, dictata verba excipientis: qui adeo manifesta admisit menda, *adque*, *adqui* (raro *atqui*), aliquando *it* pro *id*, *at* pro *ad*, *aut* pro *haud*; contrariaque ratione *aliquod* pro *aliquot*, *ed*, *essed*, *inquid*, *quod* pro *quot*.

Neque minus mendose librarius scripsit *interpraetari*, *quaeratur* a *queror*, *saedes*, *saenatus*, *Lacaedemonii*, *Grecia*, *remiteret*, *iandudum*, *tan mane*, *bis* pro *vis*, *Tuuero* pro *Tubero*, *Xerses*.

ADDITAMENTA SCHOLIORUM

AD CICER. DE REP.

P. 19. n. d. Adde. Sic de rep. VI. 16. quidam codd. lagomarsiani habent *pleclara* pro *praeclara*.

P. 27. n. Etiam Iulius Paris lib. VIII. 1. 22. scribit *Zmyrna*.

P. 37. n. De quaesturae origine disputat curiose Tacitus annal. XI. 22.

P. 45. n. 1. Immo vero Lactantius eod. op. II. 5. adhuc manifestius Ciceronem imitatur sic dicens. *Archimedes siculus concavo aere similitudinem mundi ac figuram potuit machinari, in quo ita solem et lunam composuit, ut inaequales motus et caelestibus similes, conversionibus singulis, quasi diebus, efficerent: et non modo accessus solis et recessus, vel incrementa diminutionesque lunae, verum etiam stellarum vel inerrantium vel vagarum dispares cursus orbis ille, dum vertitur, exhiberet.*

P. 53. n. 2. Conferendus Lactantii locus inst. III. 11. *Voluptates, opes, potentias, honores, eaque omnia quae pro bonis habentur, non adpetere, non amare, quod ceteri faciunt victi cupiditate, id est profecto virtus.*

P. 71. v. 12. Adde notam. " Prorsus Tullium imitatur Lactantius, de vero cultu dicere incipiens inst. VI. 2. *Nec tamen sic docebimus, ut primae virtutis elementa tradamus, quod est infinitum, sed tamquam docendum susceperimus eum qui apud philosophos perfectus esse videatur* etc.

P. 74. n. 1. (corr. 2. pro 1.) Adde. Tum sine dubio hoc loco posuit Cicero alteram causam civitatis constituendae, nempe *ut sua quisque teneret*; quam bene adornat de off. II. 21.

P. 97. n. a. Adde. Tullianum hunc locum manifeste expilat Lactantius inst. I. 11. *Regnare in caelo Iovem vulgus existimat: id et doctis pariter et indoctis persuasum est.*

P. 99. n. a. Adde. Tertullianus apolog. cap. XXIV. *Nonne conceditis de aestimatione communi aliquem esse sublimiorem et potentiorem, velut principem mundi perfectae potentiae et maiestatis? Nam et sic plerique disponunt divinitatem, ut imperium summae dominationis esse penes unum, officia penes multos, velint; ut Plato Iovem magnum in caelo comitatum exercitu describit deo-*

rum pariter et daemonum.

P. 118. v. 8. *principes adflictos.* Sic idem Cicero de off. III. 32. *adfligere principum gravitatem.*

P. 123. v. 8. *quem si habemus (opt. stat. reip.); etsi ne nunc quidem.* Sic idem Cicero de off. I. 11. *remp. optimam nunc non habemus.*

P. 154. v. 4. *iam doctis hominibus* etc. Ciceronis hoc argumentum refellitur a Tertulliano dicente de Caesaribus apol. cap. X. *Hodie iam politi homines quos ante paucos dies luctu publico mortuos sunt confessi, in deos consecrant.*

P. 172. n. 1. Adde. Tacitus annal. IV. 65. ait Aventinum, secundum opinionem quorumdam, adiunctum fuisse urbi a Tarquinio Prisco, qui Etruscos ibi collocaverit.

P. 283. v. 7. De Syracusis similiter loquitur Cicero in Verr. V. 36. Item de restitutis Siculorum ornamentis a Scipione post captam Carthaginem Cic. in Verr. II. 34. sqq.

P. 300. Lactantii locus *etenim si nemo* etc. prorsus velim retractum ad lib. III. 22. subiunctumque, nullo verbo interposito, Lactantii eiusdem verbis *supplicia quae putantur effugerit.* Id ego et in principe et in altera hac editione dixeram; postea in ea me opinione confirmavit cl. Beierus litteris ad me datis.

P. 313. v. 9. Vocabulum *accessit* deest vulgo in edd. tusculanarum III. 2; sed adest in praestantissimo codice vaticano στιχηρῶς scripto fol. 43. recto col. 1. Immo iam arbitror Augustinum non ad Cic. de rep. heic spectare sed ad tuscul. Quare hoc fragmentum fortasse eiiciendum est.

P. 328. Valerii ·M· fragmentum videbitur quibusdam fortasse post caput III. ponendum, quoniam Flavius post reges fuit.

P. 350. n. 3. Ad colloquium spirituum quod adtinet, sic Didymus de sp. s. ff. 34. *Non secundum consuetudinem nostram, qua ad nos invicem sermocinamur et loquimur, sed iuxta formam incorporalium naturarum, et maxime trinitatis, quae voluntatem suam inserit in corde credentium.*

P. 115. n. 2. col. 1. v. 1. *inst.* V. corr. *inst. V.* 9. Et p. 287. n. 1. v. 5. in verbis Ciceronis *agnatum* corr. *agnatorum.*

DE GARGILII MARTIALIS FRAGMENTO NEAPOLITANO.

Quum extremo autumno anni MDCCCXXVI, suscepto per Campaniam brevi itinere, Neapolim caput rerum attigissem, optavi ut in regia bibliotheca ostenderetur mihi Charisii grammatici antiquus codex, quem palimpsestum esse sciebam, propterea quod ibi germani homines fragmenta iuris atque Lucani (vulgata illa quidem, sed ob varias lectiones antiquamque scripturam commendabilia) in rescriptis foliis nuper legerant. Benignitate igitur praesidis, viri doctissimi atque amici mei, Angeli Scotti, ad lectionem codicis facile admissus; statim cognovi, non ea solum, quae iam dixi, in deletitiis membranis scripta latere, verum aliud quoque in postremo codicis quaternione sub palimpsesti involucris latinum fragmentum contineri; quod de re rustica loqui, vix paucis descriptis versibus, mihi evidenter innotuit. Quid agerem? discedentibus Romam sociis, conductoque iam rhedario, praeclaras illas membranas manu dimitterem, nec inde quicquam, quod mihi Neapolim iucundiorem faceret, tumultuaria saltem opera excerperem? Mansi igitur diebus aliquot; codicemque illum, de quo iam breviter loquar, spatiis temporum quibus ad bibliothecam aditus erat, difficili sane laboris genere explicare coepi.

Is est codex IV. A. 8. (in catalogo latino octavus) cum inscriptione vetere *liber S. Columbani* (1); quam cum legerem, meminissemque tot similium inscriptionum a me Mediolani Taurini et Romae observatarum, ego hercle quin is codex e bobiensi S. Columbani monasterio processerit, nulla enimvero temeritate sed gravibus momentis commotus, non dubitavi. Nam quod cl. Editor neap. putat hunc codicem in bobiensi catalogo apud Muratorium vulgato non occurrere; id omne contra est: etenim tom. III. antiq. med. aev. p. 821. sic est diserte in catalogo: *librum Sosipatris I. in quo continetur liber differentiarum Plinii*. En igitur Sosipatri Charisii bobiensem codicem, quem eundem nunc Neapoli esse demon-

(1) *Si recte memini (neque enim id definio) sequitur heic in codice defectus membranae erosae, quo in spatio olim scriptum, ut reor, erat* de Bobio.

strat alterum opusculum differentiarum Plinii, quod eodem codice continetur, illarum videlicet quae vulgo inscribuntur Frontoni: quam ego rem palam feci in editione rom. Frontonis p. 416., admonente ill. Niebuhrio, qui tunc Neapoli hunc ipsum codicem manu versabat. Ceterum mitto singillatim dicere de superimpositis palimpsesto variis operibus, de quibus in catalogo impresso accurate dixit vir cl. et de litteris optime meritus Cataldus Iannellus. Scriptura quidem illa antiquior, in deletitiis membranis agere conspicua, quadruplex est. Prima saeculi VI. copiosissima, continet partes latinorum bibliorum: atque hanc etiam exscribi a studioso aliquo velim, quia propter codicis auctoritatem rei sacrae biblicae prodesse potest. Secunda scriptura litteris optimis maximisque Pharsaliae fragmenta exhibet. Tertia tenet illa digestorum Iustiniani fragmenta, quae cl. Gauppius ex hoc codice exscripta, Vratislaviae anno MDCCCXXIII. edidit, testatus se Lucani quoque reliquias in eodem codice vidisse, sed nihil praeterea aliud in copioso palimpsesto legere potuisse. Quarta scriptura, quam nemo, uti ne primam quidem, quod sciam, legerat, suppeditavit mihi doctrinae de re rustica insigne fragmentum incognitum hactenus et ineditum, sub Anastasii vitis Pontificum romanorum valde obrutum.

Codicis modulus in folio est: versiculi in unaquaque pagina XXXI: scriptura mendosa admodum, cuius aetas in quinto vel sexto saeculo collocanda videtur, eiusque specimen Neapoli manu mea (neque enim aliter licuit) utcumque efformatum excudendum Romae curavi. Praedicta folia partim brevibus cum lacunis, nonnulla tamen nondum satis eluta vel non legebam prorsus vel magnis certe spatiis interiectis: saepe denique de lectione mea dubitabam. Erant enim omnia aerumnosa mihi; angustiae temporis, maturandum romanum iter, palimpsestus plane difficilis oblitteratus ambiguus et morosissimus, quem dum iterum iterumque chemico humore perluerem, dum sepultos apices suscitarem, dum fugientia verba oculorum acumine consectarer, multum mihi temporis operaeque brevi fructu sublabebatur. Ad extremum iis exscriptis, quae minus improba lectu fuerunt, omittendas membranas censui, et Neapoli post dies aliquot discedendum.

Iam reversus Romam, adeo divulgandi quae exscripseram non fui cupidus, ut biennium integrum postea effluxerit: etenim expectabam, ut vel ipse Neapolim per otium aliquando rediens, secundas curas in codice collocarem; vel ut codicis domini, apographo

meo nequaquam indigi, plura sane et emendatiora, atque ut augurabar omnia, in codice legerent, et me plaudente vulgarent: sed quia neutrum hactenus effectum erat, nihil obstare putavi, quominus neapolitanum fragmentum, rude licet imperfectumque, et medica manu quaquaversus indigens, luce publica impertirer. Libellum igitur editum statim, ut par erat, ad cl. Scottum postulantem misi; qui mihi respondit, se quoque typis fragmentum idem mandasse; verum adhuc in vulgus non emisisse, quoniam cum secundo academicorum actuum volumine proditurum in lucem erat. Attamen officio mox mecum certans, sine mora misit ad me separatum fragmenti exemplar; nec ad me solum, sed complura ad alios submisit, seque suam lucubrationem publici iuris iam facere, mihi et omnibus testatus est. Porro ego libello eius lecto, permultas vidi lacunas a cl. viro per otium et per codicis praesentis opportunitatem feliciter expletas, multas etiam persanatas lectiones. Quo facto quum mirifice delectarer, ne tot additamentis rebusque bonis editio mea careret, statui illico libellum meum refingere, cuius nonnisi pauca exemplaria distraxeram; quae tamen ad testandam prioris meae editionis veritatem abunde sufficiunt. Habes igitur in subiectis paginis, lector, quicquid a me et a cl. Scotto e palimpsesto neap. exscriptum fuit. Porro ut in permultis lectionibus cl. Scotti textum sequor, ita non semel ab eo discrepo, id quod in adpositis critici generis scholiis significo. Ne libri quidem neap. ordinem ubique retineo. Etenim is solus necessarius legitimusque ordo est, quem vel materia continua, vel ratio parium foliorum, quibus quaterniones componuntur, praescribit. Iamvero orationis connexio saepe in his fragmentis desideratur: parium autem foliorum (quae cuiusmodi et qualia sint liber neap. non dicit, ego mihi adnotavisse puto) ratio si observetur, tria quidem paria folia, ut ab aliis edita sunt, connectere, si velis, licet; verum tamen par quartum, seu potius reliquum, ubi *de persicis* agitur, inter quintam octavamque membranam coniectum fuit; id quod quaternionum vel quorumvis fasciculorum natura non patitur. Neque idcirco alienam dispositionem damno: ubi enim abrupta et hians materia est, satis ea disponitur, si sua cuique apte capitulo adtribuitur: id quod a me pariter factum est.

Ad auctorem quod adtinet, quoniam duplex argumenti huius locus a Palladio georgico ex Martialis Gargilii argumenti eiusdem

libris citatur; nemini dubium erit hunc ipsum esse Gargilium in neapolitano palimpsesto nunc inventum: de quo scriptore praestante equidem et elegantissimo, sed deperdito, perhonorificum extat Cassiodorii testimonium div. lect. cap. XXVIII. his verbis. *Quod si huius studii requirantur auctores, de hortis scripsit pulcherrime Gargilius Martialis, qui et nutrimenta olerum, et virtutes earum diligenter exposuit; ut ex illius commentarii lectione, praestante Domino, unusquisque et saturari valeat et sanari.* Servius praeterea rusticum Gargilii tractatum novit. Namque ubi Virgilius G. IV. 147, nominatis aliquot arborum generibus, ait: *verum haec ipse equidem spatiis exclusus iniquis — praetereo, atque aliis post me memoranda relinquo*; commentatur Servius his verbis, *Gargilium Martialem significat*: non quod sane Gargilium Virgilius noverit, posteriorem multo auctorem; verum Servius ita προληπτικῶς locutus est, quia Gargilius de arboribus praestantissime post Virgilium scripsit: quo magis laetari nobis licet, quod tam laudati scriptoris reliquias nacti sumus. Nam Martialis quidem Gargilii aetatem cognoscimus ex Lampridio (Alex. Sev. cap. 37) a quo hic dicitur Alexandri Severi temporibus scribendi laude claruisse; quod idem fere intelligimus ex Vopisco (Prob. cap. 2.), qui eundem collocat inter secundae aetatis historicos, cum Svetonio videlicet, Capitolino atque Lampridio. Profecto Lampridius atque Vopiscus de Gargilii Martialis historia augusta loquuntur; verumtamen valde opinari licet eundem esse historiae et georgicae rei scriptorem, non tam quia nomen utrumque in hoc viro conspirat *Gargilius* atque *Martialis*, quam quia si forte georgicus antiquior foret, is in catalogo georgicorum auctorum praeteriri a Columella non poterat; praesertim tantae, quantam ait Cassiodorius, famae auctor; quem sequioris aetatis Palladius non solum nominatim multoties laudat, verum etiam dissimulato saepe nomine expilat.

Neapolitanum fragmentum partem esse hortensis operis nemo credo dubitabit; praesertim quia de arboribus tantum pomiferis sermo fit; quod ego aeque et cl. Scottus fragmentum in totidem capita, quot sunt arbores a Gargilio ibi descriptae, dispescuimus; 1. *de cydoneis* quod duas paginis codicis occupat; 2. *de persicis*, quod sex paginas; 3. *de amygdalis* quod quatuor; 4. denique *de castaneis*, quod item quatuor paginis continetur.

GARGILII MARTIALIS
DE ARBORIBUS POMIFERIS
FRAGMENTUM EX CODICE RESCRIPTO BIBLIOTHECAE REGIAE NEAPOLITANAE.

CAPUT I.

De cydoneis.

Cod. p. 37. a. I. Verum de fructibus pauca nobis dicenda sunt. Sane ad montium devexa melius proveniunt, non in planis locis (1). . . ura sin . . . ci . . . sun . . . de raro nunc invenies . . . me . . . . . . infundunt et na . . . nt fa . . . ut putant . . . ampliora, quae november affert, et matura cydonea legenda sunt (2). . . iuncta con . . . subinde . . . interd . . . aut ex . . . rere . . . quo . . . mi . . . capessere . . . omne con . . . condiri etiam per cydoneum posse qu . . . adfirmant ali . . . traxisse aliquid olim de sapore adfixi mellis. Aliqui putant et in dolium vini olla nova conclusa, ut in eo obtecta natent, esse mittenda. At

(1) Palladius febr. XXV. 21. de cydoniis ait: *in planis et in declivibus proveniunt; magis tamen inclinata et devexa desiderant.* Sc.

(2) Haec verba *cydonea legenda sunt* nescio quo casu desunt in neapolitano textu, quum sint in excusis tabulis. Et quidem Palladius Gargilium expilans ait febr. XXV. 25: *legenda sunt matura cydonia.* Reliquus autem loc. cit. Palladii tractus explendae Gargilii lacunae videtur idoneus. M.

nos non levi pondere adfirmamus, quod si melle linantur, in eo melius perseverant, et ubi tempus erit, speciosa exire policentur [a]. Quidam patina nova sicco gypso separata [b] subruunt. Eadem alii millio [c] sive palea separata demergunt (1). Sunt qui figularem cretam cum amurca subigunt, soleque siccatis cydoneis inliniri existimant, si in loco sicco | et frigido reponantur. Multi vel solam cretam sufficere crediderunt, si cum ramulis suis mala detracta et oblita in sole sicentur [d], ac si quid extra hiaverit, luto contegatur. Servantur et gypso inlita; sed aspera sunt sapore, quamvis et aspectui speciosa procedant. Consentiunt aliqui posse et scrovibus [e] et in doleis, eodem modo, quo [f] punica [g] supra, vel alia [h] servari. QUINTILLI (2) cydonea in iscove [i] servata diuturna promittunt. Diligentioribus rectissime visum est praemonere, ne cum ceteris pomis cydoneum misceatur: sibimet censent [k] reponendum, austeritatem eius timentes, quae [l] corrumpere P. 37. b.

(a) Ita codex cum unica *l*. (Sed p. 412. recte cum duplici.) Sic alibi antiqui scribunt *belua*, *milia*, *vilicus*. Sic item in antiquis mss. *aderet*, *remiteret*, *naravisti*. (b) Codex *separatas*. Codicem cum dico, tabulas excusas neap. intelligo, quas ubique cum codice congruere non dubito. (c) Ita cod. cum duplici *l*. (d) Ita cod. cum unica *c*. Ceteroquin variat codex. (e) Ita cod. *v* pro *b*. (f) Cod. *qui*. (g) Cod. *punicaca*. (h) Cod. *aliam*. (i) Ita cod. *in iscove* pro *in scobe*; *v* pro *b*, et cum *i* praeposita τῇ *s* impurae ut dicimus; qui mos hodiernae Italorum linguae est. (k) Cod. *conset*. (l) Cod. *que*.

(1) Palladius XXV. 26. *alii milio obruunt vel paleis separata demergunt cydonia* Sc.

(2) De Quintillis duobus georgicorum scriptoribus circa Commodi imp. aetatem, legesis prolegom. ad geoponic. Needham et Niclas T. I. p. LXVII. sq. Sc.

solet, ut necesse est, quidquid de proximo adfuerit. Cydoneorum pondus adeo iumentis praeter cetera infestum est, ut remedia quoque contra haec nullas vires habere conpertum [a] sit (1).

MEDICINA EX CYDONEIS.

II. Cydonea plurimi medici eustomacha (2) crediderunt. Eadem DIOSCORIDES (3) et diuretica extimat austeritatis beneficio. Ceterum styptica [b] conprimere urinam magis, quam agere [c] consuerunt. Cruda austeriora sunt. Cruda itaque matura coeliacis, dysentericis [d], sanguinem reiectantibus (4) prosunt in cibo sumpta [e]. Cocuntur [f] et cinere calidissimo farina involuta; et aegris, quorum [g] diuturna iam febris est, sine periculo dantur: thoracis, et stomachi [h] tormenta mitigant: aqua etiam caelesti [i] madescunt. ||

(a) Ita cod. *conp.*, non *comp.*: atque hunc aliosque eiusmodi archaismos nollem in editione neapolitana fuisse peremptos. (b) Cod. *typtica*. (c) Cod. *acere*. (d) Cod. *dysinterícis*. (e) Cod. *supta*. (f) Ita cod. Et quidem veteres sic prope constanter scribunt *locuntur*, *secuntur*, *relicum*, *aecum*. At ed. neap. *coquuntur*. (g) Cod. *quarum*. (h) Cod. *toracis*, *stomaci*. (i) Cod. *celesti*.

(1) Opportune Gargilius et tuendae iumentorum sanitatis meminit, et virtutis medicae cydoniorum. Nam de re veterinaria ipsum scripsisse Gargilium scimus, et virtutes olerum (medicas) exposuisse in suo geoponico opere, Cassiodorius dicit. Ex Sc.

(2) Notemus vocabulum M.

(3) Mater. med. lib. I. 160. Sc.

(4) Imitatur has locutiones Palladius febr. XXXI. 2. M.

CAPUT II.

De persicis.

I. . . . ossa sererentur. CURTIUS IUSTUS et mense ianuario calidioribus locis putat posse disponi. QUINTILLI armenia sola consentiunt ianuario mense ponenda (1). Graecis omnibus ferme autumnalis satio ratione naturali videtur electa; siquidem eo tempore cum pomis caducis ossa delapsa in novas plantas saepe [a] videamus sine culturae adminiculis sua sponte fruticare. Ideoque plerique non ossa, sed poma ipsa matura integra existimant obruenda; ut ea res et ossibus vicem stercoris praebeat, et pomis futuris inlibatum saporem, sicuti arbitrantur, adquirat [b]. Tenet quosdam odieque [c] vana persuasio, ut putent [d] ossa, quae [e] dente contacta [f] sunt, aut prorsus extingui, aut infeliciter nasci. Sed frustra id credidisse tunc sentiunt, cum coeperint experimenta consulere. P. 43. a.

II. Sunt, qui ab exortu favoni [g] persicum [h] se-

(a) Cod. *sepe.* (b) Cod. *adquirant*; quae lectio ferri fortasse poterit si referatur ad *plerique.* (c) Cod. *odiequae.* Ed. neap. *hodie quae.* Ego malui *odieque.* Sic enim p. 401. *et odieque*; sicuti reapse loquitur (addita adspir.) Claudius imp. apud Gruterum DII. col. 2. v. 11. Porro *quae* et *que* variant confunduntурque in cod. neap. (d) Cod. *putant.* (e) Cod. *que.* (f) Cod. *contecta.* Sed recte p. 406. (g) Ita cod. Et sic exit passim hic casus apud veteres in mss.; noluissemque in ed. neap. factum *favonii*, heic et infra. (h) Cod. *persiccum.*

(1) Quintillorum hic locus memoratur in geop. III.1. Sc. Quod autem βερικόκκια praedicti loci sint armenia, constat ex iisdem geop. X. 73. 2. M.

rere melius existiment: medio tamen tempore anxius [a] adque [b] sollicite ossa custodiunt. Et quidam e primo recentia paucis diebus in cinere mergi [d] patiuntur (1), ut quidquid umidi [e] continent, illo siccante, deponant: post in umbra explicantur, et biduo [f] ventilata cum terra soluta in qualo vel in fictili vase conponuntur; adque [g] tectum adque oblitum sulco ita infodiunt, ut accessum neque sol neque ventus inveniat (2).

III. Interest autem, cuiusmodi statum [h] caeli condicio regionis, calidum, frigidumne sortita sit.
P. 43. b. In calido | merito sub ipsum tempus autumni ossa mergantur. Metus enim non est gelum; immo si qua corrupta depereant, frigida relapsa hieme, cessabunt; cum ossibus esterius [i] tempore resolutis, totam germinis sani vitam nuculeus [k] experitur.

(a) Ita cod. hoc loco; sed p. 411. *anxie.* (b) Ita cod. heic et alibi, ut alii veteres codd. Maluissem ergo retentam hanc scripturam in ed. neap. (c) Ita cod. At ed. neap. *quidem.* (d) Cod. *mersi.* (e) Ita cod. Et sic *umor* apud Fronton. ed. rom. p. 286. Ed. neap. *humidi.* Certe nec ipse codex constantiam tuetur. (f) Cod. *viduo.* Et sic videtur apud Fronton. ed. rom. p. 118. (g) Ita cod. (h) Cod. *stantum.* (i) Ita cod. Sic apud veteres codices *sescenti*, *Sostius*, *Xerses.* Sunt autem haec vestigia sermonis ad hodiernum vulgarem accedentis. (k) Ita cod. Ego vero archaismum iudico, neque scribo *nucleus* cum ed. neap.

(1) Palladius Gargilii imitator novembr. VII. 1: *ossa, quae ponenda sunt, aliqui siccata prius paucis diebus cineris mixtione terra soluta in qualis reservant.* Sc.

(2) Palladius VII. 2. de persicis: *locis quidem qualibuscumque proveniunt, sed et pomis et frondibus et durabilitate praecipua sunt, si caelum calidum, solum arenosum et humidum sortientur: frigidis vero et maxime ventosis, nisi obiectu aliquo defendantur, intereunt.* Sc.

Mali [a] denique tunc inservire arboribus debent, cum extra hiare [b] coeperint. Huic sationi potest prodesse, quod generaliter CELSUS agi scribit; ut ossa, prius quam terrae [c] committantur, diebus quinque teneantur aquae innantia. Ut asserventur [d] hiemalibus brumis subsidium temporis et humoris habemus in ceterum autumni. Idem facere supervacuum est, cum iam iam gelidae [e] hiemis adventu frigus imberque veniat.

IIII. Quolibet coelo [f], et quamvis macro solo, persicorum arborem poni CELSUS existimat: idem tamen laetissimas [g] fieri confidit, si remotione loci, blandimentum ceperunt [h]. CURTIUS IUSTUS inriguis et frigidis locis mallet aquam, et adiungit doleo [i] aliquo supra posito, quod ab aquilone defendat; sic enim fieri, ut semina pecorum stercus ita ament, ut alia germina. QUINTILLI calidum aerem persico, et humidum solum addunt [k]. Demissa temperies necessaria eis, ne siccitas anni ruat, et admodum exigua poma constringat; ac frequens umor [l] enormi vastitate et inani sapore distendat [m]. Graecorum celeberrimi || auctores inrigua et hortensia ad huic P. 38. a.

(a) *Mali* pro *mala* dictum putat cl. editor neap.; fateturque obscuratam scripturam. (b) Cod. *extriare*, unde fecit *extra hiare* ed. neap., ut est p. 392. (c) Cod. *terre.* (d) Cod. *aserv.* (e) Cod. *gelide.* (f) Ita in tab. Sed reapse in codice puto scriptum *caelo*, ut est pag. praeced. in tab. et in ed. neap. (g) Cod. *let.* (h) Cod. *caep.* Ed. neap. *coep.* (i) Ita cod. Et sic cap. I. *doleis.* At ed. neap. *dolio.* (k) Cod. *addit*; quam lectionem si retines, dic *Quintillus* ut est p. 412; quamquam ibi vice versa singulari nomini respondet plurale verbum. (l) Ita cod. *umor.* (m) Cod. *distentat*.

arbori loca destinanda *con*senserunt [a]; ubi humor [b], manu temperatus, nocens ita verti [c] potest, et ut possit induci. Idem [d] persico solum pingue contrarium tum crediderunt: calculosum, et harena [e], et sabulo proximum [f] conveniet; sicuti ceteris omnibus, quae [g] gummi glutina excludant.

V. Ordo sationis in persico talis est: crebior [h] in terra sulcus, duobus intermissis pedibus, aperitur; in quo ossa deponi siccata, erecta, non altius debent, quam quod amplectitur trium mensura [i] palmorum. Obruta ulterius, germine infirmo, ad superna non scandent [k]. Infigenda autem terrae pars acutior, unde radicis exordium est (1). Commodissime quattuor palmis invicem separata [l] ponuntur. Multi et fimo ossa circumdant, aqua leviter adrorant. Robustior tamen, etsi tardior, planta praecepit ex osse, quod simpliciter exponatur. Sunt qui in gastris vel qualis cribrata terra repletis ossa disponunt; unde mox plantas adultas in seminarium cum cespite suo transferant; et adfirmant [m], quod si pertranseant, gratioris saporis et

(a) Cod. *senserunt.* (b) Ita cod. cum adsp. (c) Ita cod. At ed. neap. probabiliter *averti.* (d) *Idem* pro *iidem* vulgo in mss. (e) Arbitror scribendum *harenae*, ita ut *e* extrita a sequente fuerit. (f) Cod. *proximata.* (g) Cod. *que.* (h) Ita cod. (i) Cod. *triumensura*, extrita una *m.* (k) Cod. *scandento.* (l) Mendose ed. neap. *separat.* (m) Cod. *adfirment*, quod dissidet a superiore *disponunt.*

(1) Palladius Gargilium respiciens novembr. VII. 1: *persici ossa in pastinatis areis sunt ponenda, binis a se pedibus separata, ut cum ibi plantae creverint, transferantur. Sed ossa ponantur acumine deorsum verso, et non amplius quam duobus aut tribus digitis obruantur.* Sc.

suci anplioris[a] poma tribuantur. Planta vero, quae[b] de codice avellitur, autumnale tempus expostulat: huic namque arescendi periculum incumbit, nisi largus umor[c] et frenquens[d] pluvia ei subvenerit. Moris est fimo oblitam et inferioribus foliis deputatam, subacto solo, et praecedente punctorio (1) sicuti olera demergere; nam calcata plus iusto, | et terra P. 38. b.
densante constricta inertia[e] ligni maturum sentit occasum.

VI. Sed utrisque frenquens sarculi opera, et desiderata medicina continuae runcationis adhibenda est; ne tenero germini noceant flatus hervarum[f], neve densitas condegentium[g], solis adque aurae[h] nutrimenta praecludat. Danda etiam calamo, sive virgulto propius[i] adfixo adminicula, quibus se tueri contra violentia ventorum flabra consuescant. Quae sollicitudo non amplius, quam unius anni spatio conplectitur[k]. Ceterum bima[l] translata[m] iam suis viribus nulli non repugnat iniuriae (2).

(a) Ita cod. *n* pro *m*, cuiusmodi exempla dabimus infra p. 403. n. a. (b) Cod. *que*. (c) Ita cod. (d) Ita cod. heic et infra (non tamen p. 396.) Iam de *n* supervacanea v. gr. in *manlui*, *thensaurus*, *tricensimus*, *reliquisset*, dixi in indicibus orth. Front. et Cicer. (e) Cod. *inertiam*. Ed. neap. addidit *ob*. Ego malui *inertia*, primo vel sexto casu. Namque *m* saepe redundat in mss.; praepositionem autem addere, liberioris emendantis est. (f) Ita cod. *v* pro *b*. (g) Ita tab. neap. Sed tamen syllaba *de* mihi obscurata videbatur in cod. Recte cl. editor neap. suspicatur *contegentium*. Sic mox *adque* pro *atque*. (h) Cod. *aura*. (i) Cod. *proprius*. Et sic paene memini me legere in aliis mss. Infra tamen p. 401. recte *propius*. (k) *Complectitur* passivo sensu habes etiam apud alios Coll. vat. T. III. praef. p. XVIII. (l) Cod. *vima*, *v* pro *b*: (m) Cod. *translatam*.

(1) Notemus vocabulum Sc.

(2) Palladius novembr. VII. 2: *bimam plantam rite transferemus, scrobe brevi.* Sc.

VII. Scrobes altos arbor persici non amat: quippe cum modica radicum concessa substantia esset ei [a], nec cito vivat [b], contra aliarum arborum legem de superioribus partibus mutuatur alimentum. Hanc maxime existimant causam, propter quam sola maturius consenescat [c]. Nec intervalla maiora desiderat [d], eiusmodi folia sortita, quorum [e] tenuis umbra opacitatis incommodum non parat, quam scilicet binos pedes (1). Sic [f] CURTIUS obtime positas arbitratur. Quin immo inventi [g], qui densius consitas tutas existiment; tutiores dum se invicem praetegunt [h] a solis ardoribus, quibus difficulter hoc genus arboris creditur repugnare.

VIII. Ablaqueare omnibus annis oportet novissimo autumno, et inhalantibus fibris de radice purgatis, folia sua in vicem stercoris cum terra molliore congerere; quantaque maiore || * * * (2)

(a) Cod. *esset am.* (b) Cod. *vivit.* (c) Cod. *consenescant.* (d) Cod. *desidera.* (e) Cod. *quarum:* (f) Cod. *si.* (g) Cod. *invanti.* (h) Cod. *pret.*

(1) Palladius loc. cit.: *nec a se longe statuendae sunt, ut invicem se a calore solis excusent.* Sc.

(2) Haec omnino unius folii lacuna est; idque recte etiam cl. ed. neap. suspicabatur; a quo idcirco noluissem scriptam heic continuam orationem. Ego vero de lacuna prorsus non dubitans, et nunc demum neapolitani codicis acceptis supplementis cognoscendae sermonis seriei idoneis, hiantem paginam 44. heic quidem subtexo; verumtamen interpono in lacuna Palladii textum inclinatis litteris, instar legitimi supplementi; quoniam exploratissimum est compilari heic Gargilium, ut lacunam praecedentia et subsequentia Palladii verba demonstrant. M.

Supplementum ex Palladio novembr. VII.

Ablaqueandae sunt per autumnum, et suis stercorandae foliis. Putanda persicus in autumno est, ut arida et putrida tantum virgulta tollantur: nam siquid viride resecemus, arescit. Languenti arbori veteris vini feces aquae mixtas oportet infundi. Adfirmantibus Graecis persicus scripta nascetur, si ossa eius obruas, et post dies VII, ubi patefieri coeperint, apertis his nucleos tollas, et his cinnabari quod libebit inscribas. Mox ligatos simul cum suis ossibus obruas diligentius adhaerentes. Genera eorum sunt haec, duracina, praecoqua, persica, armenia.

VIIII. *Si haec arbor ardore solis inarescit, frequenti aggestione cumuletur, vespertino iuvetur humore, obiectis defendatur umbraculis. Iuvat in ea et spolium serpentis appendi. Nunc iam contra pruinas stercus ingeratur persico, vel feces vini cum aqua permixtae, vel quod magis prodest, aqua in qua faba decocta est. Si vermes persicus patitur, cinis eos amurcae mixtus extinguit, vel bovis urina cum aceti tertia parte confusa. Si poma caduca sunt, nudatae radici eius vel trunco, lentisci aut terebinthi cuneus adfigitur, vel terebratae in medio palus salicis imprimetur. Si poma rugosa creabit aut putrida, circa imum truncum cortex recidatur, et cum inde modicus humor effluxerit, argilla vel paleato luto plaga retegatur.*

X. *Magna poma persicus adfert, si florenti per triduum ternos sextarios caprini lactis ingesseris. Contra vitia persici proficit spartum ligatum, vel spartea suspensa de ramis.*

P. 44. a. * * * et magna (1) fieri adseverant, si cum arbor in flore sit [a], lactis caprini per triduum ternis sextariis [b] inrigetur. Omnibus persicis, maxime tamen praecoquis et armeniis, quotiens[c] abundantibus pomis arbor honerata [d] est, decerpenda sint [e] aliqua: sic enim reliquis celerior maturitas inperatur. Sparto [f] ligata [g], adversum plurima incommoda, ut amfora [h] (2), extimant [i]: et odieque [k] nonnulli iumentorum solias [l] in itinere derelictas prae medio [m] truncis ramisve suspendunt (3) [n].

XI. Inseri persicus utroque modo potest, vel in cortice [o] vel in ligno, praecedente fissura. Sed quantum propius ad terram recisa sit, eo melius insere-

(a) Recta verborum divisio; quamquam ne lectio quidem *in flores it*, absurda fortasse videbitur. (b) *Satariis* habent tabulae neap. Ego videbar mihi legere in cod. *sextariis*. (c) Ita cod.; at ed. neap. heic et infra *quoties*. Verumtamen *quotiens* sollemnis et genuina scriptura est veterum codicum. (d) Ita In cod. adspir. Et sic *honus* pro *onus* saepe in vaticanis iuris fragmentis et alibi. Mallem igitur in libro neap. retentam adspir. (e) Cod. *sit*. (f) Cod. *sipario*. (g) Ita cod. At ed. neap. maluit *liganda*; quum tamen ipse Palladius scribat *ligata*. (h) Ita cod. At ed. neap. *aut amphora*. De *f* pro *ph* saepe]dixi in meis editionibus. (i) Ita cod. At ed. neap. *existimant*. (k) Ita cod. et quidem sine adsp. Iam *que* abundare *et hodieque* latine dictum, demonstrat Claudii imp. oratio supra citata p. 394. n. c. cuius rei immemor ed. neap. delevit *et* ante *odieque*. (l) Ita cod., non *soleas*. Contra superius *doleis* pro *doliis*. (m) Ita est in tab. et ed. neap. At ego legere me putabam in cod. *pro remedio*. Meam tamen festinatam malo quam alienam lentam damnare lectionem. (n) Cod. *suspendant*. (o) Cod. *corticem*. Vel certe dic postea *lignum*.

(1) Scilicet *poma persici*, ut ex adscripto Palladii loco cognoscimus. M.

(2) Amphoras urnasque sparteas in rustica supellectile ponit Cato cap. XI. ex Sc.

(3) De variis superstitionibus rusticis legesis Palladium lib. I. 35; mart. IX 14; novembr. VII. 4; et nostrum ipsum Gargilium in fragmento edito *de cura boum*. M.

tur; fortior est enim pars eius ima. Quidquid in summo est, quoniam suci minus retinet, ut fragile ac putre damnatur. Inserendi tempus abtissimum novissimi autumni, si loca non sint adeo pruinosa; vel inter brumam, et exortum favoni, idest extremo decembri, ac deinde ianuario; ita exigente praecoquo [a] germine, quod saepe [b] et ante veris adventum florere festinat. Meliores ad inserendum surculi habentur [c] aliquatenus pleniores, et de ea parte sublati, quae [d] propinqua arbori fuerit: vixque probeniet [e], aut non diu durat pars summa ramorum (1). Persicus et in semetipsam inseritur et in amygdalum et prunum: magisque durabilis arbor efficitur, cum surculi eius in ligno | fortiore P. 44. b. cinguntur. Sed armenia, vel praecoqua peculiariter prunis insita floriora [f] sunt. Cetera, idest duracina sic insita, in amygdalo melius adsuescunt. Ad haec ipsa prunorum adque amygdali germina difficilius, sed [g] cito recurrunt in senectutem; quotiensque [h] surculo alterius generis insita sint, infirmitatem [i] suam confessa moriuntur.

XII. Sic quoque fiet emplastratio. Olea [k], persicus, sicuti et nonnulla ficus, et huius generis cetera,

(a) Cod. *praequoquo*. (b) Cod. *sepe*. (c) Cod. *abentur*. (d) Cod. *que*, hoic et infra. (e) Ita cod. (f) Ita cod. pro *floridiora*; sive mendose, sive a *florius* seu *floreus*. (g) Cod. *ed*, absorpta *s* a praecedente. (h) Ita cod. At ed. neap. *quotiesque*. (i) Cod. *sinfirmitatem*, vitiosa crasi. (k) Cod. *oleum*.

(1) Haec et sequentia similiter dicuntur apud Palladium: quo fit evidentius, folium Gargilii deperditum, reparari utcumque Palladii suprascripto supplemento. M.

quibus seponitur sucus pinguis, rite inoculantur, prius trunco reciso (1). Adverti deinde, mole iusta plerunque [a] esse [b], et diutius adservari, si non, ut Graeci, in glarea, argilla, sed in solo arenoso ponas. Et quidem solito more possunt emplastrari: quod agere in fine prodest mensis aprilis, sed initio maii satius proveniet.

XIII. Persici pomum, nisi conditum muria et oxymelle [c], asservari [d] diu non potest; vixque hoc modo pervenit in alteram aestatem. Cutis exilitas, et carnis squallor consentanee prodibunt ad parsimoniam vetustatis. Plerunque temtarunt, ossibus detractis, more ficorum in sole siccare, adque in rigido serbanda [e] suspendere: vix in his aliquid suci inest; cuius admonere inane videtur. Ex veteribus multi suesatibus ollulis inpicato singula poma clausere umpilico [f], adque in sapam purissimam demissa merserunt; sed hoc modo saepe [g] in breve tempus flaccescunt [h]. Graecorum deprehendi.* * *

(a) Ita cod. heic et infra. Sic Cicero pro Scauro ed. rom. p. 304. *mecunque*. Et Fronto ed. rom. p. 306. *redentus*. Recole Gargilium p. 398. n. a. (b) Cod. *sse*, absumpta *e* a priore. (c) Cod. *oxim*. (d) Ita cod. At retro *ads*. (e) Ita cod. Et sic loquuntur nunc Itali. (f) Ita cod. (g) Cod. *sepe*, ut alibi. (h) Ita cod. cum unica *c*.

(1) Hic locus a Palladio iun. V. 2. citatus demonstrat fragmenti auctorem Martialem Gargilium: *emplastratio solis arboribus convenit, quibus pinguis sucus in cortice est, ut ficis et oleis ac similibus, ut Martialis dicit, et persico*. Sc.

CAPUT III.

De amygdalis.

I.* * * fimum bubulum transferunt, nec ex eo nuces proferunt ad serendum, nisi cum hiascere [a] coeperunt. MAGO et CELSUS scrobes altos latosque trinis pedibus effundunt: in eos terrae [b] congerunt quam minutissima cum stercoris [c] admixtione eatenus, ut pars dimidia compleatur. Ibi tria amygdala in medio trina angulari (1) lege disponunt, quo inter se non palmo, ut COLUMELLAE videtur, sed pedis sive dodrantis spatio separentur. Acuta pars nucis ab utrisque prima defigitur; radices exitum moliuntur [d]; sed in posterioribus [e] dissentiunt. Siquidem faciem lateris in aquilonem MAGO invertit: CELSUS ad favonium dirigit: COLUMELLA (2) cum dicat: " anceps nucis ad [f] fabonium [g] spectet ,, et sine dubio et ipse unum latus opponit aquiloni. Supra nuces terra sesquipedis ingeritur; et si nec ullus [h] imber fuerit, ter in mense seminibus expositis umoris [i] alimenta subministrentur (3); et P. 39. a.

(a) Cod. *hiacere*. (b) Cod. *tercorum*, pro *terrae*. Verumtamen utor correctore Palladio ian. XV. 8: *terra seminarii (amygdalorum) laetamen habere debet admixtum*. (c) Cod. et ed. neap. *stercori*. (d) Cod. *molliuntur*. (e) Cod. *in posteriores*. (f) Cod. *id*. (g) Ita cod. *b*, pro *v*. (h) Cod. *nucullus*. Malim *nullus*. (i) Ita cod. sine adspir.

(1) Quoniam ait Columella V. 10. 13, et de arb. cap. 22. *ternas nuces in trigonum statuito*; et Mago apud Plinium XVII. sect. 11. *ternas simul serendas triangula ratione*; videtur mihi scribendum *trinangulari*, ita ut sit idem quod *triangulari*. M.

(2) Loc. cit.

(3) Palladius ian. XV. 8: *cum in seminario amygdalas dispo-*

cibus transeunt. Fossio contraria illis habetur; nam florem statim amittunt(1): quod malum illis vel a nobis non debet inferri, cum et alias periclitentur in flore, nubilo prius marcidae, deinde austris insequentibus concrematae.

VI. Plurimum generant. Si ferax non erit, terebrari in radicibus debet, et taxillus e taeda [a] in foramen aptari: vel [b] in locum taedae cuneus [c], qui esset ex robore. Quidam radicibus perforatis silicem [d] adiciunt [e], et ita arboris librum patiuntur inolescere (2). In locis frigidis, in quibus metus est, ne in flore deprensas pruina [f] conburat, hoc modo
P. 41. b. tradunt amygdalis subve|niri (3): ante quam floreant, nudare radices iubent, et albi generis lapides quam minutissimos cum arenae cumulo adgregant: cumque iam tempus videbitur ut debeant germinare, fodere, adque removere, quae [g] fuerant infusa, praecipiunt [h].

(a) Cod. *teda*. (b) Tab. *ulli*, pro *vel*. Immo mihi videbatur in codice *ali* pro *alii*. (c) Cod. *cuneum*. (d) Cod. *ilicem*, extrita *s* a priore. (e) Ita cod., non *adiciunt*. Sane verbum *adicere* cum unica *i*, constans est veterum orthographia, quae immutari in ed. neap. non debuerat. (f) Cod. *aut pruina*; quare cl. editor neap. supplevit *nix* ante *aut*. Ego vero malui omittere *aut*, quoniam Palladius infra citandus *pruinam* tantum memorat. (g) Cod. *que*. (h) Cod. *precip*.

(1) Respicit huc Palladius ian. XV. 9. M.

(2) Palladius XV. 9: *si ferax non est, taedae cuneum terebrata radice mergamus; vel silicem sic inseramus, ut libro tegente claudatur*. M.

(3) Hic locus copiose profertur nominatim ex Martiali Gargilio apud Palladium ian. XV. 10; eoque et ego et cl. Scottus usi sumus ad demonstrandum fragmenti neapolitani auctorem. Sic enim Palladius: *locis frigidis ubi metus de pruina, Martialis dicit hoc remedio subveniri: ante quam floreant, radices nudantur* etc. M.

VII. Ut teneras nuces procreent, utile erit ablaqueatis radicibus, ante quam floreant, aqua calida per aliquos dies irrigata. Fiunt dulcia ex amaris, si circumfosso stipite [a] tribus a radice digitis latior caverna ponitur, qua pruina [b] decurrat: post media trunci parte terebrata cuneum, qui esset ex arboris quidem radicibus, simplici delibutum melle fixserunt [c]. Nec minus utile est si effundatur stercus suillum humano lotio resolutum et radicibus superfusum. ARISTOTELES in georgicis (1) amaritudinem amygdali fraglanti [d] soli [e] adsignat; quum crebius [f] exustae dulcior sucus hauriatur. Illico praesto [g] videtur, ex morsu pecorum omnia haec arbori amaritosa (2) contingere, cum inopinata in medullas saliva consederit. Si viridibus auferas tenuiora, quaequae [h] liqueris, meliora sunt.

VIII. A kal. aprilis, ut putat CELSUS, incipiunt esse matura; ac si adservanda deligi placeat, signum maturitatis ostendunt, cum corticem remiserunt. Sunt quibus cortex [i] difficulter abscedat; sed si paleis obruuntur, calore solari illico resolves: tum corio liberatae [k], si quis aqua marina || *lavet*
* * * (3)

(a) Cod. *stipide*. (b) Cod. *pruna*. (c) Ita cod. (d) Ita cod. Sic omnino ter apud Frontonem ed. rom. p. 3. 49. 57. 76. Quare in ed. neap. nihil erat immutandum. (e) Cod. *solis*. (f) Ita cod. Et sic p. 397. *crebior*. (g) Cod. *presto*. (h) Cod. *teniora quequc*. (i) Cod. *cortes*, *s* pro *x*, ut supra iam vidimus. (k) Cod. *liveratae*.

(1) En a Gargilio tribuitur Aristoteli opus georgicum, quod ei critici eripiebant, propterea quod anonymus vitae et operum Aristotelis narrator dixerat ψευδεπίγραφα δὲ γεωργικά. Ex Sc.

(2) Notemus vocabulum Sc.

(3) Hunc locum expilat partim-

quidquid in summo scrobe induruit, levi sarculo relaxetur.

II. Ubi primum se germina ostenderint, quoniam tenuis illis stilus et flexuosus est, iuxta vastior palus adfigitur; quo rami adminiculo [a], et in valido requiescant, et scandere in rectum conplectum [b] docent consuescere. Triennio exacto [c] unum germen in loco permanet; reliqua eodem mense, quo
p. 39. b. sata | sunt, ad scrobes transferuntur, ut pars aliqua fossurae convexa relinquatur: hanc paulatim adobruunt, singula arboris incrementa numerantes; tantumque radicibus cumuli largiuntur, quantum altitudinis [d] truncus adiecerit.

III. QUINTILLI omnem agrum in seminario amygdalis destinatum ad sesquipedis altitudinem fodiunt (1): hunc in areas dividunt, quo canalibus [e] umor [f] infusus diutius inmoretur: dein per areas, intermisso pedis spatio, modicis scrobibus excitatis, ad digitorum quattuor [g] altitudinem nuces mergunt. Stercora in terra obruunt, parique, qua ceteri, cultura lene nutritas in scrobes [h] post triennium transferunt (2). MAGO primus, et post cum

(a) Cod. *admiculo*. (b) Suspicabar legendum *conplexu*. (c) Cod. *exaceto*. (d) Ita cod., non *altitudini*. (e) Cod. *carnalibus*. (.) Ita cod. sine adsp. (g) *Quattuor* cum duplici *tt*, numquam fere non scribitur in antiquis mss. Nolim ergo id potius poëticae licentiae adtribui in ed. neap. (h) Cod. *scrobe*.

nimus, si siccitas intercesserit, ter in mense rigemus, et herbis nascentibus circumfodiendo saepe purgemus. M.

(1) Quintillorum sententia etiam apud Palladium est ian. XV. 6: *fodiemus altam pede uno semis aream, in qua obruemus amygdala*. Sc.

(2) Imitatur Gargilium Palladius ian. loc. cit. M.

DIOPHANES, novam [a] amygdali suadent [b] ut ferulam primo seramus; eamque post annum recisam, et in media parte diffissam [c] nuci amygdali, qua medullae sucus mollis est, compleamus; nec desinunt adseverare, quod arbor eiusmodi et robore et fructu pulcriore provenit, sicut COLUMELLA describit. Ferularem [d] alio modo scribit; nam hoc tantum praestare [e] amygdalis ferulas, ut illas faciant tarentinas [f].

IIII. Et natura et mediocritas arborum suggerit, ne altissimo scrobe recondant. Illa [g] intervalla etiam simili ratione moderanda sunt. Viginti et quinque nonnulli, quidam et viginti || pedum iusta pronuntiant (1). Bene DIOPHANES ait amygdalas in transitu esse ponendas, quoniam non semel maturant, et per partes se fructus eius adcommodant: nec possint ita fures dispoliare, ut non aliquid, vel quia crudum videtur, domino relinquatur. P. 41. a.

V. Levissima et minime sumtuosa cultura est earum putationis annuae [h] scilicet, qua necesse sit ramos supervacuos, vel enormiter natos, vel aliqua necessitate praefractos [i], falce purgare. Exigunt sane propter incursus pecorum custodiam diligentem, quorum dente contacta in amarum saporem ex dul-

(a) Ita tab. neap. At editio *novum*. (b) Cod. *uadent*. (c) Cod. *diffusam*. (d) Ita tab. neap., quae si certe evidens in codice lectio est, nihil contra dico. (e) Cod. *prest*. (f) Tab. neap. *roncinias*. Ego videbar mihi legere in cod. *tarentinas*, indubitanterque edebam *tarantinas*, ut in re simili loquuntur Plinius, Columella, atque Palladius. (g) Ita cod. Sed suspicor legendum *illas*, et deinde interpungendum. (h) Cod. *annui*. (i) Cod. *pref*.

(1) Hunc quoque locum expilat Palladius ian. XV. S. M.

anxie [a] adque sollicite condita servetur expansa. Et tunc in angustum locum siccumque [b] translatae eriguntur in cumulum: supra eas ita, *ut* universas obtegat, funditur arena flubialis, quae [c] et pinguis, et dulcis est: post trigesimum diem eadem harena [d] remobetur [e]; et in nucibus in aquam frigidam missis sanas [f] a corruptis sic licet segregare [g]; nam corruptae supernatant, sanae residunt. Illae igitur, quae placere meruerunt, rursus in harenam, sicut [h] antea, reponuntur; et post alterum mensem, si quae forsan integrae debent credi, aqua iudicando [i] temptatur. Hoc idem fit tertio mense, donec vernum tempus adveniat, quo satis nucibus nec inclu-
P; 42. a. di || [k] iam necesse sit, nec probari diligentioribus. [l]

IV. Non in lavimento [m], sed vasibus servanda harena [n], ut similiter influat. Quidam in plantis iuxta arborem sponte nascentibus castaneas conserbandas [o] esse dixerunt. Sed eiusmodi planta tardissime provenit, et continuo biennio languida est; vix ut demum vel illam succus recreet [p], qui consequitur, quem non habuerat, cum dilata non esset. Inventi [q] tamen, qui de nucibus ex hoc genere plantarum audeant aliquod facere discrimen; et nuces credant caeduis arboribus aptiores, plantas vero nucibus procreandis esse utiliores: si tamen fas est ut

(a) Cod. *anxiae*. (b) Cod. *quae*. (c) Cod. *que*. (d) Cod. *harenam*. Et cum adsp. quae paulo ante deest. (e) Ita cod. (f) Cod. *anas*. (g) Cod. *segregarere*. (h) Mendose ed. neap. *sicuti*. (i) Cod. *indicanto*. (k) Cod. *inclusi*. (l) Ita cod. At ed. neap. corr. *diligentius*. (m) Ita cod. Sed dic *pavimento*. (n) Detrahitur *h* in ed. neap. Et sic infra. (o) Ita cod. (p) Cod. *succum recreat*. (q) Cod. *inmenti*.

admittere in animum debeamus, quod lignum in poma proficiat, fructus in ligna [a] desistat.

V. Solum castanea [b] desiderat molle et subactum; non tamen arenosum patitur et sabulum. Si umor [c] adfuerit, pulla terra vel maxime prodest: sed et carbunculus, itemque tofus optime servit diligenter infractus. Spissum rubricosum locum non vult [d]: vix provenit in argilla [e]: in glarea cretaque nec nascitur.

VI. De caeli qualitate nonnulla inter autores [f] varietas opinionis exoritur. CELSUS ante oculos habens, quid pomis expediret, calidas africas regiones castaneae aptissimas credit. Id illo argumento probat, | quod Neapolis [g] Campaniae civitas eo fructu maxime [h] glorietur (1): prudentissime tamen postea adiuncxit, quod et frigidis locis conseri possit [i], quae fere omnes [k] anteponenda senserunt. IULIUS ATTICUS opacis et septentrionem spectantibus clivis laetissimum [l] fieri castaneae pollicetur. COLUMELLA et PLINIUS in eadem fere verba consentiunt. QUINTILLI [m] montana sine dubio et umida et frigida principaliter probaverunt: si tamen in campo necesse p. 42. b.

(a) Ita cod. At ed. neap. corr. *ligno*. (b) Cod. *castaneam*. (c) Ita cod. (d) Lectio dubia in cod. (e) Cod. *argillam*. (f) Ita cod., ut Itali nunc pronunciant. (g) Cod. *Neapoli*. (h) Cod. *maximae gloriaetur*. (i) Cod. *possae*. (k) Cod. *mones*. (l) Cod. *let*. (m) Cod. *Quintillus*; sed verbum sequitur *probaverunt*. Recole p. 396. n. k.

(1) Plinius lib. XV. sect. 25: *patria laudatissimis castaneis Tarentum, et in Campania Neapolis*. Item Martialis lib. V. epigr. 78: *et quas docta Neapolis creavit — lento castaneae vapore tostae*. M.

CAPUT IIII.

De castaneis.

P. 40. a. I. * * * conripiat, quales illae [a] fuerunt, de quibus pastor ita praecinit [b]: " mea quas Amaryllis [c] amabat ". MAGO brebiter [d], ut poenus [e], et cui peregrinae eiusmodi arboris minus nota cultura sit [f]: " castaneam (1) in umido [g], sicut " graecam nucem, serito ". CORNELIUM tamen CELSUM italicae disciplinae peritissimum decuit aliquatenus edocere, quidquid MAGONIS ignorantiam fugerat. Sed et ipse castaneas amygdalo, eorum exemplo, reiectat. Columella, cui curae fit [h] diligentius et de castanea conscribere, etiam ipse indifferenter, et varie [i] sententiam promit; fluxe enim ista scribit. Adfirmat a nobembri mense per totam hiemem seri posse: nunciat kal. martias in idus easdem, ne quid intersit; et plantat; ut quandoque quae sine culpa [k] manus veniat, scire possi-

(a) Cod. *ille*. (b) Cod. *precinit*. (c) Cod. *Amarillas*. (d) Ita cod. (e) Cod. *poienus*. (f) Ita cod. At enim Gratiae et Musae suadebant cl. editori neap. *ait* pro *sit*, me certe non invito. (g) Ita cod. (h) Ita cod. At ed. neap. corrigit *fuit*. (i) Cod. *variae*. (k) Cod. videtur habere *culpam*.

que sarcit Palladius ian. XV. 12: *amygdala ad legendum maturitatem fatentur, cum fuerint spoliata corticibus. Si difficulter corium dimittent, paleis obruta continuo relexabunt. Item decoriata, si aqua marina lavemus aut salsa, et candida fiunt et plurimum durant.* M.

(1) De castanea legendus est prolixus Palladii locus novembr. VII. quo Gargilius noster manifeste et diu expilatur. M.

mus [a]. Etiam GAIUS [b] PLINIUS, quamquam ipse sationem caeduam [c] adsentiatur, hiemali tamen primum tribuit. IULIUS ATTICUS ex nobembri in februarium mensem serere indecrevit [d]. CURTIUS IUSTUS sationem nucis primam decembri, secundam februario adsignat. IULIO FRONTICO, cum et solide de [e] genere et alia ratione culturae nonnulla tractaret, non fuit culturae alia norma, quando rectissime [f] castaneas serere rentur. QUINTILLIIS in satione castaneae vergiliarum non omittendus occasus. |

II. Sed et quibusdam Graecis [g] placet ab arcturi [h] P. 40. b.
exortu [i] serere castaneam. Nec inmerito naturam secuti [k], quibuscumque tempus hoc placuit. Tunc enim seminis, idest nucis, iusta maturitas creditur, adeo ut hiante tegumento [l] si legent, tum manus condat in terra, ut caduca labantur [m]. Sed ad hoc accedit, quod nux reserbata [n] difficile sit contra putredinem vindicare. Sana igitur et matura debet exponi: quorum alterum spondet de incolumitate perseverandi, alterum prodest de virtute generandi.

III. Contendunt plerique Graecorum castaneam melius ex verna satione [o] procedere; si tamen nux

(a) Ita se habet cod. Verum ed. neap. corr. *quando quaeque sine culpa manus veniat, scire non possimus.* (b) Ita sine mendo codex. At editio neap. *Caius.* Sane et Graeci scribunt Γάϊος. (c) Cod. *ced.* (d) Ita cod. (e) In cod. deest *de.* (f) Cod. *rectissime.* (g) Cod. *Grac.* (h) Cod. *actuni.* (i) Cod. *et exortu.* (k) Ita cod. At ed. neap., nulla necessitate cogente, *sequuti.* (l) Cod. *tegrumento.* (m) Ita cod. At ed. neap. *labuntur.* (n) Ita cod. At ed. neap. maluit *reserata.* (o) Cod. *sationem.*

st[a] ponere, tenuem[b] locum, et hunc[c] harenosum existimant deligendum, aut iuxta viciniam fluminis; si tamen limus ex eo stare non soleat. Sunt qui putent et in declivibus locis castaneas optume provenire.

VII. Maiori parti placet in pastinatis[d] omnino ponere, ita ut terra confracta in duorum pedum altitudinem sublevetur. COLUMELLA et ATTICOS[e] addendum adhuc altitudini semissem putaverunt. Sunt aliquot[f] ex Graecis[g], quibus mensura non satis[h] iusta sit, nisi quae[i] tribus pedibus excreverit. Et fortasse singulis satio consistat; nam qui dipundi[k] brebitate[l] contenti sunt, seminarium cogitant: et potest qualiscumque mensura[m], nucibus exceptis, alere[n] plantas post biennium recessuras: sed qui semina mansura[o] condebant, non inmerito ampliorem radicibus paraverunt, uti arbor habuerit[p], quantum

* * *

XXIII. (1)

(a) Ita cod. pro *est*; qui archaismus in codice Ciceronis de rep. non semel legitur. (b) Cod. *tenuaem*. (c) Cod. *tunc*. (d) Cod. *in pastinatos*. (e) Ita cod. sive mendose, sive ex notissimo archaismo pro *Atticus*. (f) Cod. *aliquad*. (g) Cod. *Grec*. (h) Cod. *salutis*. (i) Cod. *quo*. (k) Ita cod. At ed. neap. *dipondii*. (l) Cod. *braebitate*. (m) Cod. *mensula*. (n) Cod. *balorem*. Num pro *valere in*? (o) Ita corr. ed. neap. At cod. *mensura*. (p) Cod. *haberit*.

(1) Explicit heic gargiliani operis quaternio XXIII. Hanc autem notam incaute omiserunt neapolitanae tabulae et editio.

DE VATICANO SALLUSTII FRAGMENTO.

Semper ego miratus sum Loduvici Muratorii summi viri inconsiderantiam quamdam, qui Sallustii fragmentum iam anno MDLXXX. inter sallustianas reliquias a Douza editum, et in subsecutis editionibus Sallustii cunctis repetitum, ipse anno MDCCXXXIX, veluti epighraphen aut particulam ignoti auctoris in inscriptionum suarum primo volumine collocavit; idque egit auctoritate et epistula fretus Iosephi Bimardi galli, qui praedictum fragmentum ad eum Mutinam miserat, a se primo, ut putabat Divione, in docti hominis bibliotheca repertum. Sed nullius mortalis est vel tanta eruditio vel memoria, quem nulla res nullo tempore fugiat. Satis ceteroquin explorata fragmenti historia est; quod ab Andrea Schotto in Gallia olim repertum, ad Iustum Lipsium missum fuit; a quo transiit ad Petrum Danielem; ex quo rursus (non archetypum, sed apographum, ut postea dicam) ad Ianum Douzam pervenit, qui primus illud anno, ut dixi, MDLXXX, in sua Sallustii editione, non tamen universum vulgavit. Verumtamen id paulo integrius habuit vel potius legere potuit Argentorati Freinshemius, qui eo naviter in livianis libri XCV supplementis utitur. Bimardi quoque curae a Muratorio fideliter evulgatae, etsi in eo peccabant, quod fragmentum anonymum, non sallustianae historiae particulam, exhibebant, nihilominus textum hunc et aliquanto cumulatiorem ceteris editionibus dabant atque etiam paulo emendatiorem. Sed nemo melius sapientiusve de hoc fragmento locutus est, quam Brossius gallus; qui quamquam archetypum nusquam se vidisse fatetur, nihilominus sex (1) fragmenti pagellas cum gemino quamque laterculo fuisse autumavit; neque id fragmentum debere nos citanti Servio, ut quidam dixerant, sed ex aliquo Sallustii codice reliquum esse. Nonii praeterea commodissimam protulit auctoritatem, qui verba aliquot fragmenti huius ex historiarum Sallustii tertio libro mutuari se ait. Idem Brossius perturbatum quoque pagellarum seu laterculorum ordinem ad editoribus fuisse suspicatus est; et in eodem gladiatorii belli argumento versari totum fragmentum, brevi tantum interiecta lacuna, iudicavit. Haec inquam omnia rectissime

(1) *Octo apud me sunt pagellae (sive quatuor folia); verum primae et secundae pagellae nemo rationem habebit, quia non sunt ibi verba sed litterae.*

Brossius divinavit; quamquam ipsum fragmentum in sua iacere corruptione ac perturbatione permisit; propterea quod archetypi subsidia desiderabat: quae quum in manibus meis nunc sint, sequitur ut ego nobilem hanc Sallustii particulam recto demum ordine collocem, emendem passim, verbisque etiam nonnullis locupletem.

Iam igitur de vaticano Sallustii fragmento breviter dicendum est. Percrebuerat nescio quomodo opinio, id esse olim repertum Parisiis in regio Servii grammatici codice; ideoque multi putaverant conservatam fuisse a Servio in commentariis suis hanc Sallustii particulam: a qua certe opinione Petrus Daniel abfuit, qui suam Servii editionem sine sallustiano fragmento vulgavit. Interim ipsa apographa propagabantur: etenim, ut dixi, unum habuit Argentorati Freinshemius, alterum Divione Bimardus: pergamenum autem archetypum apud Petrum Danielem extitisse innuebant haec Douzae verba: *fragmenta tria ex vetustis et servianis doctissimi Petri Danielis schedis.* A Petro autem Daniele ad quemnam hominem terramve membranae vetustissimae devenissent, nemo quod sciam publice dixerat: sed ecce hae sunt in miscello Christinae Svecorum reginae codice, qui in bibliotheca vaticana servatur; iuxtaque chartaceum apographum, neque satis plenum neque emendatum; quodque deterius est, imperita ratione, et contra membranarum seriem descriptum; id quod perturbando reliquiarum harum ordini in editionibus cunctis ansam praebuit. Vaticanum autem codicem in Danielicae olim familiae potestate fuisse, vel inde mihi exploratissimum fit, quod interiectis aliquot post sallustianum fragmentum foliis scheda quaedam occurrit chartacea graece scripta in cuius pagina versa legitur gallice *A. M. François Daniel* etc. *chez Madame Daniel sa mere prez* etc. Et quidem satis constat svecae reginae codices praecipue in Gallia fuisse collectos; et ipsius Danielis alii codices inter regios vaticanos sunt. Atque hanc ego rem totam quum comperissem, operae pretium me facturum putavi, si et iucundam notitiam eruditis publice impertirer; et insigne palaeographiae monumentum, quo nullum fere speciosius vidi, aere excusum proponerem; et perversum denique ridiculumque editionum statum, non sine aliis emendationibus atque additamentis, corrigerem: quae omnia in subiectis paginis connexisque membranarum imaginibus patefient.

SALLUSTII

HISTORIARUM LIB. III.

FRAGMENTUM VATICANUM.

Folium I.

Laterculum primum paginae rectae.	Laterculum secundum paginae versae.
E	. . . . D
C	. . . . M
L	. . . . M
A	 L
R	. . . . IS
EM	. . . . AQUE
IB	. . . . HAUD
CA	. . . . PI
ME	. . . . PRU
LU	. . . . MI
SAT	. . . . LAU
CIS	. . . . RE
MAT	. . . . TSAD
AUT	. . . . MO FI
SED IN C	. . . . E PATRI
RI EX F	. . . . RUMI
FUG	. . . . ULTRA
R . . . . (1)	. . . .

(1) Deest secundum laterculum paginae rectae, et primum versae.

Sallusti

fragm

Laterculum versae

CON NCMS

IAVI AVIDEADANISIAM

TESMONETIAODUMPER

C,EOSMAC,ISETINTER

TEC,REDIANORPUSSE

NAMREÉTCETTENEES

DESSETIARISEBANTUC,

URNUMERULOCOSER

ELPROPERINNUMSOCI

ELUMEXCALADOMI

Folium II. dimidiatum.

Laterculum primum paginae rectae.

. . . .

CON*SILIUM PROFECTO OP*TIMUM VIDEBATUR. DEINCEPS MONET IN LAXIORIS AGROS MAGISQUE PECUARIOS UT EGREDIANTUR, UBI PRIU*S* QUAM REFECTO EXERCITU ADESSET VARINIUS, AUGER*E*TUR NUMERUS LECTIS VIR*IS*. ET PROPERE NANCTUS IDONEUM EX CAPTIVIS DUCEM, PICENTINIS DEINDE EBURINIS IUGIS OCCULTUS AD N*A*RIS LUCANAS; ATQUE INDE PRIMA LUCE PERVENIT AD ANNI FORUM, IGNARIS CULTORIBUS. AC STATIM FUGITIVI CONTRA PRAECEPTUM DUCIS RAPERE AD STUPRUM VIRGINES MATRONASQUE (1). ET ALII C . . (2)

. . . .

Laterculum secundum paginae versae.

. . . .

. . . . . . *N*UNC RESTANTES (3). ET ILLUDEBANT SIMUL NEFANDUM IN MODUM PERVERSO VOLNERE, ET INTERDUM LACERUM CORPUS SEMIANIMUM OMITTENTES. ALII IN TECTA IACIEBANT IGNIS. MULTIQUE EX LOCO SERVI, QUOS INGENIUM SOCIOS DABAT ABDITA A DOMINIS AUT IPSOS TRAHEBANT EX OCCULTO: NEQUE SANCTUM AUT NEFANDUM QUICQUAM FUIT IRAE BARBARORUM ET SERVILI INGENIO. QUAE SPARTACUS NEQUIENS PROHIBERE, MULTIS PRAECIBUS QUOM ORARET, CELERITATE PRAEVERTERE, MITTERE NUNTIOS

. . . .

---

(1) Hunc locum citat voc. *stuprum* ad litteram Nonius sic: " Sallust. lib. III. *Ac statim* „ *fugitivi contra praeceptum* „ *ducis rapere ad stuprum vir*„ *gines matronasque.* „

(2) Lacuna est duorum laterculorum, nempe secundi paginae rectae, et primi versae.

(3) Scilicet *resistentes.*

Folium III. rectum.

Laterculum primum

. . . .

. . . .

. . NI TORPERE; QUIBUS PRAETER SPECIEM BELLO NECESSARIAM HAUD MULTO SECUS QUAM FERRO NOCERI POTERAT. AT VARINIUS DUM HAEC AGUNTUR A FUGITIVIS, AEGRA PARTE MILITUM AUTUMNI GRAVITATE; NEQUE EX POSTREMA FUGA, CUM SEVERO EDICTO IUVERENTUR (1), ULLIS AD SIGNA DEEUNTIBUS, ET QUI RELIQUI ERANT PER SUMMA FLAGITIA DETRACTANTIBUS MILITIAM, QUAESTOREM SUUM C. THORANIUM, EX QUO PRAESENTE VERA FACILLIME NOSCERENTUR, (2) MISERAT (3). ET TAMEN INTERIM QUOM VOLENTIBUS NUMERO QUATTUOR

Laterculum secundum

MILIBUS . . . .

. . . .

. . . . *CASTRA MAG*NIS OPERIBUS COMMU*NITA*. DEINDE FUGITIVI CON*SUM*TIS IAM ALIMENTIS, NE P*RAE*DANTIBUS EX PROPIN*QUO HOS*TIS INSTARET, SOLITAS (4) M*I*LITIAE VIGILIAS STA*TIONES*QUE ET ALIA MUNIA E*XPLENT*. SECUNDA VIGILIA *SIMUL* CUNCTI EGREDIU*NTUR*, *RE*LICTO BUCINATO*RE IN CAS*TRIS ET AD VIGIL*UM SPECIEM* PROCUL VISEN*TIBUS ERE*XERANT FUL*TA ARBORIBUS* RECENTIA *CADAVERA ET CRE*BROS IGNIS *ACCENDERANT* . . MI DINI . . .
RT . . . .
TI . . . .
. . . .

---

(1) Ita cod. et sic Muratorius pro *IUBERENTUR*.

(2) Cod. *NOSCERENTUM*. Et sic Muratorius.

(3) Cod. *MISERANT*.

(4) Cod. *SOLITI*. Et sic Muratorius.

Sallu
fra

primum

.UI.

UIE·ERAET
ONECESSAR
SECUSQUA
IEOTERATA
UMHAECAC
SAEC,RAEA
ITUMNIC,R
EEOSTREAM
EROEDICIO
ULLISADSIC
·ETQUIREL

Folium III. versum.

Laterculum primum

. . . .

. . . DA . . .

. . IN VIIS CONVERTERE. AD (1) *VA*RINIUS MULTA IAM LUCE *CON*SIDERANS SOLITA A FUGI*TIVIS* CONVICIA ET IN CASS*UM* CONIECTUS LAPIDUM, *VOCUM* STREPITUS, TUMUL*TUANTI*UM SONORES UNDIQUE . . . *S*UMMITTIT EQUITES . . . UM CIRCUM PRO . . . . . UT EXPLORARENT . . . S PROPERE VESTI*GARENT FUGITIV*OS, CREDENS LO . . TO TAMEN AG- . . . . . *MINE* PAVENS SE . . . . M DUPLI . . . . TUMAS . . . . GA

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

Laterculum secundum

. . . .

. . . .

ALIQUOD (2) DIES CONTRA MOREM FIDUCIA AUGERI NOSTRIS COEPIT ET PROMI LINGUA. QUA VARINIUS CONTRA SPECTATAM REM INCAUTE (3) MOTUS, NOVOS INCOGNITOSQUE ET ALIORUM CASIBUS PERCULSOS MILITES DUCIT TAMEN AD CASTRA FUGITIVORUM PRESSO GRADU SILENTIS IAM, NEQUE TAM MAGNIFICE SUMENTIS PROELIUM QUAM POSTULAVERANT. ATQUE ILLI CERTAMINE CONSILII INTER SE IUXTA (4) SEDITIONEM ERANT; CRIXO ET GENTIS EIUSDEM GALLIS ATQUE GERMANIS OBVIAM IRE ET ULTRO FERRE PUGNAM CUPIENTIBUS; CONTRA SPARTA*CO* . . .

---

(1) Ita cod. pro *AT*.
(2) Ita cod. pro *ALIQUOT*.
(3) Cod. *INCAUTAE*.
(4) Cod. *IUNTA*.

Folium IIII.

Laterculum primum paginae rectae.	Laterculum secundum paginae versae.
NI SECU	. . . . VA NEQUE
NE QUA	. . . . MENSE
ID TEMP	. . . . S CRUDE-
QUE SECLU	. . . . *OC*CUPATOS
ET EXTIN	. . . . . . GRAVIS PLE-
CURAM	. . . . ILLUM DI-
SED HAU*D*	*EM* . . . . . NOCTEM
QUAM	. . . . S DUPLI
ALIAM	. . . . DRUM NU-
ENDAM	. . . . RIMA CUM
DENTES	. . . . *IN* CAMPO
NOBILE	. . . . . . NO SEDI FI-
DANTQUE	. . . . ET TUM
PARS STO	. . . . SERANT
FLUENT	. . . . NTA
DENSA L	. . . . . . NO DIE GNA-
AE INME	. . . . UMORUM
SERVIL	. . . . VENTA
PRAE . . . . (1)	. . . . OMNIBUS

(1) Deest secundum laterculum paginae rectae, et primum versae.

(*) De hoc bello gladiatorio sive spartacio legendi sunt Plutarchus in Crasso cap. VIII. sqq. Appianus bell. civ. I. 116. sqq. Florus III. 20.

Folii IIII. lacinia

ulum 1. rectum | *Laterculum 2. versum*

ISECU
EQUI
TEMP
SECLI
XTIA
RAM
KAL
IAMC
IAM

UANEQ
MENSE
SCRUDE
PATOS
RAUISPLE
ILLUMDI
JOCTEM
DUPLI
RUMNU

Cognosce nunc in sequentibus, lector, sallustianum fragmentum perturbatum perversumque, imperfectum ac mendosissimum, prout est (ut unius recentis libri exemplo utar) in basileensi cl. Gerlachii editione anni MDCCCXXIII. p. 253. Ceteroquin primum postremumque vaticanum fragmentum omitto, in quibus frugi nihil est. Media autem fragmenta a pagina nostra 417 ad 419, sic a basileensis editionis perturbato ordine dissident.

Vat. laterc. 1.	———	*ed. frag.*	6.
Vat. laterc. 2.	———	*ed. fr.*	2.
Vat. laterc. 3.	———	*ed. fr.*	1.
Vat. laterc. 4.	———	*ed. fr.*	4.
Vat. laterc. 5.	———	*ed. fr.*	5.
Vat. laterc. 6.	———	*ed. fr.*	3.

En iam textum basileensem.

1. . . . mor Trequii praeter s.r..ciem necessariam (1) haud multo secus, quam ferro noceri poterat. At Varinius, dum haec aguntur a fugitivis, aegra parte militum autumni gravitate, neque ex postrema fuga, cum severo edicto iuberentur, ullis ad signa redeuntibus (2), et qui reliqui erant, per

(1) Monstra sunt haec. Vat. *torpere; quibus praeter speciem bello necessariam.*

(2) Vat. *decuntibus*; et sic gruteriana editio ac muratoriana; quam lectionem alii editores immerito perverterunt.

summa flagitia detrectantibus (1) militiam, quaestorem suum C. Thoranium, ex quo praesente vera facillime noscerent (2), * * * commiserant (3), et tamen interim cum (4) volentibus numero quatuor (5) . . .

2. * ingre, tante setui debacrittur (6), nefandum in modum perverso volnere et interdum lacerum corpus semianimum omittentes, alii in tecta iaciebant ignis, multique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita a dominis, aut ipsos trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefandum quicquam fuit irae barbarorum et servili ingenio: quae Spartacus nequiens prohibere, multis precibus quom oraret, celeritate praevertere (7) nuncios.

3. Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris coepit et promi lingua. Qua Va-

(1) Vat. *detractantibus*. Consonat Muratorius. Et quidem Fronto Sallustii studiosus, uti notum est, imitator de bell. parth. ed. rom. p. 204. diserte scribit *digitis detractantibus*.

(2) Vat. corr. *noscerentur* et sic Freinshemius suppl. Liv. lib. XCV.

(3) Vat. corr. *miserat*; et sic Freinshemius.

(4) Vat. *quom*. Et sic Mur.

(5) Vat. *quattuor*, quae scriptura in antiquis codd. constans est.

(6) Rursus portenta. Vat. *nunc restantes. Et illudebant simul nefandum* etc.

(7) Deest perperam *mittere*, quod adest in vat.

rinius contra spectatam rem incaute motus, novos incognitosque et aliorum casibus perculsos milites ducit tamen ad castra fugitivorum; presso gradu silentis iam, neque tam magnifice sumentis praelium (1) quam postulaverant. Atque illi certamini conscii (2) inter se iuxta seditionem erant, Crixo et gentis eiusdem Gallis et Germanis obviam ire, et ultro offerre (3) pugnam cupientibus contra Spartacum (4). . . .

4. *Mag*nis operi*bus* commun*ita*. Deinde fugitivi, con*sump*tis iam alimentis ne *prae*dantibus ex propinq*uo hos*tis instaret soli*tas mi*litiae (5) sta*tiones*que et alia munia ex*plent*; secunda vigilia *noctis* cuncti egrediu*ntur*, (6) bucina*tore in cas*tris (7) et ad

(1) Vat. recte *proelium*.

(2) Gravissima corruptio. Vat. verissime *certamine consilii*; et sic habet etiam Freinshemius. Accedit ad veritatem Muratorius qui habet *certamini consilii*.

(3) Vat. *ferre*. Et sic etiam Muratorius.

(4) Immo interpungendum est ante *contra*, scribendumque *Spartaco*; ut iam fecit Freinsh.

(5) Perperam omittitur *vigilias*, quod vocabulum est in vat. habetque etiam Muratorius, ex quo basileensis editor non semel proficere potuisset.

(6) Perperam rursus omittitur *relicto*; quod tamen habent vat. Mur. Freinsh.

(7) Quamquam castrorum et in hoc et in praec. apud cl. Gerlachium fragmento mentio est; tamen fragmentum quartum (ut falso creditur) omnino tertio praevertendum est, quia quartum in recta, tertium in versa pagina est, teste folio, et quidem pari, vaticano.

vigi*lum speciem* procul visen*tibus ere*xerant fult*a* recentia c*adavera et cre*bro (1) ign*is fecerant* . . . midin . . . rin . . . tu. . .

5. Is s. (2) converterent. Intus multa iam luce . . . derans solita a Fuli . . . ono actae et in cass . . . ni ictus si aridum . . . strepitus tumul . . . i con res undiq . . . um mittit equitis . . . um circum pro . . . . vi exe orarent . . . pro tire vesti . . . s credens io . . . ota menag . . . pavens se . . . m dupli . . . um a . . . da . . .

6. Con (3) . . . timili ruit . . . ceps monet

(1) Immo *crebros* ut vat. Male Muratorius divisit *crebro sign.*

(2) Sequuntur mera menda scopaeque dissolutae. At enim vat. cum aliquot supplementis meis *in viis convertere. At [Va]rinius, multa iam luce. [con]siderans solita a fugi[tivis] convicia et in cassu[m] coniectus lapidum. [vocu]m strepitus, tumul[tuantium] sonores undique, . . [s]ummittit . . . ut explorarent . . propere vesti[garent fugitiv]os, credens . . tamen ag[mine] pavens . . .*

(3) Sequentia quoque imperfecta prodigioseque corrupta sunt. Sed feliciter vaticanae membranae *con[silium profecto op]timum videbatur. Deinde monet, in laxioris agros magisque pecuarios ut egrediantur: ubi, priu[s]quam refecto exercitu adesset Varinius, auge-r[e]tur numerus lectis vir[is]. Et propere nanctus idoneum ex captivis ducem, picentinis, deinde eburinis iugis, occultus ad n[a]ris lucanas; atque inde prima luce pervenit ad Anni forum, ignaris cultoribus. Ac statim fugitivi contra praeceptum ducis rapere ad stuprum virgines matronasque: et alii. . . .*

Haec scripsi egique haud eo hercle animo, ut basileensis libri honori quicquam detrahe-

in . . . agros malisq. pe . . . urio egrediantor. pri . . . quam religio [sic] exercitu adesse Varinius augertur [sic] numero selectis vir [sic] et propere nactus idoneum et callivis [sic] ducis et centinis [sic] deinde Eburnis [sic] iugis occultius ad N . . . Forum ignaris cul . . . rib. ac statim fugitivi contra praeceptum ducis rapere ad se [sic] virum vir. nes matr . . . et alii c . . .

rem (nam et aliae editiones plus minus peccant) sed ut classicum fragmentum pro copia et viribus persanarem. Ac valde arbitror me promptissime concessurum fuisse vaticani quoque huius κειμηλίου usum doctissimo Gerlachio, si is postulasset; quod quominus fecerit, ignoratione rei accidit, ut ipse fatebitur. Is certe praestantissimum sallustianarum concionum codicem cum aliis compluribus a me petens ad collationem accepit, eique pro temporis ratione studiose favi. Atque his ego solitis perfunctus officiis, benivolentiam tamen a nemine invito exigo, spontaneam non recuso. Et sane Sallustii codices ad cogitationes meas vix adtinent, qui maioribus ac fructuosioribus copiis circumventus sum. Porro notissimum illud, non copiam tenuitati, sed hanc illi adversari solere, ut recte ait siculus Diodorus: ὅτι κατὰ τὴν παροιμίαν, τὸ πλείονι πολέμιον καθίσταται τοὔλαττον.

DE ARCHIMEDIS FRAGMENTO.

Commodum mihi videtur cum Ciceronis de rep. volumine mathematicum Archimedis fragmentum coniungere. Cicero enim et mathesim hoc ipso in opere I. 17. excellentissime laudat, et nominatim Archimedis sphaeram I. 14. multis verbis commendat, siculique auctoris ingenium maius fuisse iudicat, quam humana natura ferre posse videtur: quod dictum suum confirmat idem Tullius tusc. I. 24, divinum fuisse pronuncians Archimedis ingenium. Nec leve est Ciceronis erga Archimedem meritum, propterea quod sepulchrum huius a Syracusanis iam ignoratum, studiose vestigavit deprehenditque; quam narrationem sic gloriabundus concludit tusc. V. 23: ita nobilissima Graeciae civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine arpinate didicisset. *Libros duos Archimedis de corporibus aquae innatantibus latine tantum extare exploratum est; amisso graeco textu, quem sibi traditum a Marcello Cervino, vaticanae bibliothecae cardinali primo bibliothecario, Commandinus olim ad latinam consuetudinem transtulit, neque uspiam postea eruditi viderunt. Rem vero inutilem fecisse videtur David Rivaltus, qui in morelliana Archimedis editione praedictos libros graecis verbis a se compositis convestivit. Nunc ecce prioris libri propositiones aliquot, in duobus vaticanis codicibus, genuina Archimedis lingua conscriptae extant (nihil enim obstat dorismi defectus, quoniam et alii aliquot Archimedis libri attica lingua loquuntur.) Id autem mihi fragmentum recensenti pontificiae bibliothecae codices sese obtulit; quod dum praelo subiicere cogitarem, venit mihi in mentem clarissimum quoque gallum F. Peyrardum, cuius ad Archimedem atque ad Euclidem doctissimi labores iamdiu extant, ante complures annos hoc ipsum, quantum memini, fragmentum in vaticanis mss. observavisse; quo utrum usus fuerit, nescio; nulla enim rei fama ad me postea pervenit. Sed ne pluribus verbis lectores demorer, en fragmentum Archimedis.*

ΑΡΧΙΜΗΔΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΥΔΑΤΙ (1) ΕΦΙΣΤΑΜΕΝΩΝ

Η ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΟΧΟΥΜΕΝΩΝ.

Αἴτημα α.

Υποκείσθω τὸ ὑγρὸν τοιάνδε τινα φύσιν ἔχον, ὥστε τῶν μερῶν αὐτοῦ ἐξ ἴσου κειμένων καὶ ὠθεῖσθαι συνεχῶν ὄντων, ἐλαύνεσθαι τὸ ἧττον ὠθούμενον (a) ὑπὸ τοῦ μᾶλλον ὠθουμένου (2) (b)· καὶ πάντων αὐτοῦ μερῶν ὠθεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ ὑπεράνω αὐτοῦ ὄντος κατὰ κάθετον, ἐὰν τὸ ὑγρὸν ᾖ (c) καταβαῖνον ἔν τινι, καὶ ὑπό τινος ἑτέρου πιεζόμενον.

Θεώρημα πρῶτον.

Ἐὰν ἐπιφάνειά τις ἐπιπέδῳ τμηθῇ διά τινος ἀεὶ σημείου, καὶ ἡ κοινὴ τομὴ ἀεὶ περιφέρεια

(a) Deest ὠθούμενον in priore codice. (b) Primus cod. ὑπὸ τοὺς μᾶλλον ὠθουμένους. Et ita prima manu etiam secundus. (c) Sec. cod. ἦν.

(1) Hoc ergo vocabulum Commandinus prae oculis habens interpretabatur *in aqua*. Contra Torellius ad Strabonem (infra citandum) respiciens malebat *in humido* praef. p. XVIII.

(2) Heic in utroque codice fit divisio, ita ut pars sequens inscribatur littera β, *secunda*, Sed unicam esse postulasti partem demonstrat ipsa sententia; et Commandinus quoque unicam coniunctamque scribit.

ἤ ἔχουσα κέντρον, τὸ προειρημένον σημεῖον σφαίρας ἐστὶν ἐπιφάνεια. Τετμήσθω γὰρ ἐπιφάνεια ἐπιπέδῳ διὰ τοῦ ά (a) σημείου, καὶ ἀεὶ ἡ κοινὴ τομὴ ἔστω κύκλου περιφέρεια, λέγω ὅτι σφαίρας ἐπιφάνειά ἐστιν, ἧς κέντρον τὸ α΄. εἰ γὰρ μή, ἔσονται τινὲς εὐθεῖαι ἀπὸ τοῦ α΄ ἐπὶ τὴν ἐπιφάνειαν ἄνισοι· ἔστωσαν αἱ αβ΄. αγ΄. τὰ ἄρα βγ΄. σημεῖα ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ· τετμήσθω ἡ ἐπίφανεια ἐπιπέδῳ διὰ τῶν β΄. γ΄. α΄. σημείων· κύκλου δὴ ποιήσει περιφέρειαν ᾧ ὑποκείμενον, οὗ κέντρον τὸ α΄. ἴσαι ἄρα αἱ αβ΄. αγ΄. ἀλλὰ καὶ ἄνισοι, ὅπερ ἀδύνατον· σφαίρας ἄρα ἐστὶν ἐπιφάνεια, ὅπερ ἔδει δεῖξαι.

β.

Παντὸς ὕδατος ἡσυχάζοντος ὥστε ἀκίνητον μένειν, ἡ ἐπιφάνεια σφαιροειδὴς ἔσται, ἔχουσα τὸ αὐτὸ τῇ γῇ κέντρον (1).

γ.

Τῶν στερεῶν μεγεθῶν τὰ ἰσομεγέθη καὶ ὑπο-

(a) Cod. primus πρώτου loco α΄. Sic etiam infra.

(1) Strabo lib. I. 3. sic libere laudat hunc locum: φησὶν Ἀρχιμήδης ἐν τοῖς περὶ τῶν ὀχουμένων· παντὸς ὑγρου καθεστηκότος καὶ μένοντος τὴν ἐπιφάνειαν σφαιρικὴν εἶναι, σφαίρας ταυτὸ κέντρον ἐχούσης τῇ γῇ.

βαρῆ τῷ ὑγρῷ καθειμένα εἰς τὸ ὑγρὸν βαπτισθήσονται· ὥστε τὴν τοῦ ὑγροῦ ἐπιφάνειαν μὴ ὑπερβάλλειν (a), καὶ οὐκέτι οἰσθήσεται εἰς τὰ κατωτέρω.

δ.

Τῶν στερεῶν μεγεθῶν, τὰ τοῦ ὑγροῦ κουφότερα, ἐὰν εἰς ὑγρὸν καθιῶνται, οὐχ ὅλα βαπτισθήσεται, ἀλλ᾽ ἔσται τι αὐτῶν καὶ ἔξω τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑγροῦ.

ε.

Τῶν στερεῶν μεγεθῶν τὰ τοῦ ὑγροῦ κουφότερα, εἰς τὸ ὑγρὸν καθειμένα, ἐπὶ τοσοῦτον βαπτισθήσεται, ἐφ᾽ ὅσον, τοσοῦτον τοῦ ὑγροῦ ὄγκον, ὅσός ἐστιν ὁ τοῦ βαπτισθέντος μέρους, ἰσοβαρεῖ εἶναι τῷ ὅλῳ μεγέθει.

ϛ.

Τὰ στερεὰ ὑγροῦ κουφότερα βίᾳ εἰς τὸ ὑγρὸν πιεσθέντα ἐπανιστάμενα φέρονται ἐπὶ τὰ ἄνω τοσαύτῃ δυνάμει, ὅσῳ τὸ ὑγρὸν ἰσομέγεθες τῷ μεγέθει βαρύτερόν ἐστι τοῦ μεγέθους.

(a) Alter codex ἐπιβάλλειν.

ζ.

Τὰ βαρύτερα τοῦ ὑγροῦ στερεὰ καθειμένα εἰς τὸ ὑγρὸν οἰσθήσεται κάτω, ἕως οὗ καταβαίνωσι· καὶ ἔσται τοσούτῳ κουφότερα ἐν τῷ ὑγρῷ, ὅσον ἔχει τὸ βάρος τὸ ὑγρὸν ἰσομέγεθες τῷ στερεῷ μεγέθει.

Λῆμμα ἢ ὑπόθεσις.

Υποκείσθω τῶν ἐν ὑγρῷ ἄνω φερομένων ἕκαστον ἄνω φέρεσθαι κατὰ κάθετον, ἥτις ἐκ τοῦ κέντρου τοῦ βάρους (a) αὐτῶν ἐκβάλλεται.

Θεώρημα η'.

Ἐὰν στερεῶν τι μέγεθος ἔχον σχῆμα τμήματος σφαίρας εἰς τὸ ὑγρὸν καθιῆται, ὥστε τὴν βάσιν τοῦ τμήματος μὴ ἅπτεσθαι τοῦ ὑγροῦ, τὸ σχῆμα ἐπισταθήσεται ὀρθὸν, ὥστε τὸν ἄξονα τοῦ τμήματος κατὰ κάθετον εἶναι. Καὶ . . . (1).

(a) Ita secundus cod. sec. manu. At primus cod. βαρέος, itemque secundus prima manu.

(1) Sic abrumpitur graecus textus in secundo codice (nam primus cessat in εἶναι). Reapse continuabat propositio, uti demonstrat latinus textus. *Et si ab aliquo inclinetur figura, ut basis portionis humidum contingat, non manebit inclinata, si demittatur, sed recta restituetur.*

P. 296. v. 7. *sape* corr. *saepe*.
P. 307. v. 17. *indescreta* corr. *indiscreta*.
P. 422. n. 1. verb. *detracto* adde exemplum Symmachi ex mea editione rom. p. 76.
T. II. praef. p. VII. testimoniis de Volcatio adde locum S. Hieronymi epist. LXX. 2.

NIHIL OBSTAT

P. Michaël Dom. Zecchinelli S. I. censor theologus.

Ioseph Ant. Guattani censor philologus.

IMPRIMATUR

Ioseph Dellaporta Patriarcha Cpol. Vicesgerens.

Fr. Ioseph Ma. Velzi S. P. A. Magister.

